

УНИВЕРЗИТЕТ "СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ" - СКОПЈЕ

Филозофски факултет

Институт за Одбрана

м-р Венко Совревски

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА
ПРИ КРАЈОТ НА 19 И БОЧЕТОКОТ НА 20 ВЕК
(1881-1913)

Ментор:

д-р Радко Начевски

Скопје 1996

СОДРЖИНА

	стр.
В О В Е Д	1

П Р В Д Е Л

ОПШТЕСТВЕНИТЕ И ТЕОРЕТСКИТЕ ОСНОВИ, УСЛОВИ И МОЖНОСТИ ЗА РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА ПРИ КРАЈОТ НА 19 И ПОЧЕТОКОТ НА 20 ВЕК

1. Политичките и економските прилики во Македонија под османска власт во последната четвртина на 19 и почетокот на 20 век	10
1.1. Фактори кои ги условувале фундаменталните прилики во Македонија	11
1.1.1. Географската и геостратегиската положба на Македонија во рамките на Турција и населението.	11
1.1.2. Дестабилизацијата и распаѓањето на османлискиот општествено економски и политички систем	12
1.1.3. Аспирациите и претензиите на соседните држави кон Македонија и интересите на големите европските сили	21
2. Теоретските и општествените основи за развитокот на македонската воена мисла од времето на Источната криза (1875-1881)	27
2.1. Народната војна-основен модел на борба и отпор во посткресненскиот период	28

2.2. Влијанието на економската и социјалната состојба врз развитокот на македонската воена мисла во посткресненскиот период	30
2.3. Влијанието на правно-политичката состојба врз развитокот на македонската воена мисла во посткресненскиот период	30
2.4. Националниот карактер и принципите на македонската воена мисла	31
3. Дејствувањето на странските пропаганди и нивната индоктринација за спречување, ширење и афирмација на македонската национална и воена мисла	35
3.1. Грчка пропаганда	39
3.2. Српска пропаганда	42
3.3. Бугарска пропаганда	47
4. Вооружените чети во Македонија во посткресненскиот период како носители на самозаштитата и македонската воена мисла	53
5. Обидот на Привремената влада-Еднаквост за создавање на оперативно јадро на македонската војска	58

В Т О Р Д Е Л

МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА-РОЖБА И ОТЕЛОТВОРЕНИЕ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА И ПРАКТИКА

1. Создавањето на Тајната Македоно-Одринска Революционерна Организација (БМРОК-ТМОРО)	64
--	----

2. Концепциските определби на ТМОРО (БМРОК) за ослободувањето на Македонија	66
3. Погледите, ставовите и определбите на македонската воена мисла низ Програмаските принципи и Уставот на ТМОРО од 1894 година	68
4. Одлуките и решенијата на Ресенското советување (1894) за револуционизирање на масите и прифаќањето на револуционерната идеја	69
5. Ставовите, одлуките и решенијата на Солунскиот конгрес од 1896 година и револуционерните перспективи	73
6. Ставовите и определбите на Уставот на ТМОРО од 1897 година за револуционерното организирање	74
7. Погледите, ставовите и определбите за македонската воена мисла низ одредбите на Правилникот на ТМОРО од 1897 година	77
8. Создавањето на вооружените чети на МРО и нивната улога и задачи	80
8.1. Првата развојна фаза за вооружувањето на четите (1893-1897)	81
8.2. Втората развојна фаза за вооружувањето на четите (1897-1902)	87
8.3. Третата развојна фаза за вооружувањето на четите (1902- 1903)	91
9. Погледите ставовите и определбите за македонската воена мисла низ Правилникот за четите на ТМОРО (1897)	97

10. Погледите, ставовите и определбите на македонската воена мисла низ Правилата за селските чети и Инструкцијата за внатрешноста	101
10.1. Правилникот за селските чети	103
10.1.1. Субординација на односите-права и должности	104
10.1.2. Права и обврски	104
10.2. Инструкцијата за внатрешноста	105
10.3. Воени чети – организациско – формациски облици	110
10.4. Припадници на четите-права, должности, обврски и задачи	111
1. Стратегиските аспекти на политиките на соседните балкански држави кон Македонија и последиците од нивното дејствување врз развојот на МРО (1893-1903)	114
11.1. Бугарската политика и пропаганда во македонија –стратегиски аспекти (1893-1903)	118
11.2. Турската репресија и активностите на пробугарскиот врховизам – состојби и последици (1893-1903)	129
11.3. Српската политика и пропаганда – стратегиски аспекти (1893-1903)	141
11.4. Грчката политика и пропаганда – стратегиски аспекти (1893-1903)	143

ТРЕТ ДЕЛ

КОНЦЕПЦИЈАТА И ДОКТРИНАТА НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ОСЛОБОДУВАЊЕ НА МАКЕДОНИЈА ОД ТУРСКОТО РОПСТВО ВО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

1. Солунскиот конгрес 1903 година и концепциско
-доктринарните аспекти за подготовките и
дигање на востание во Македонија 147
2. Концепциско-доктринарните определби на македонските
револуционери за дигање на востанието
во Македонија по Солунскиот конгрес 153
3. Активностите во Битолскиот револуционерен округ за
подготовки и дигање на востание 157
- 3.1. Концепциско-доктринарни определби на Смилевскиот
конгрес од 1903 година за подготовките и
дигањето на востание 157
- 3.2. Ставови и определби на Востаничкиот дисциплински
устав од 1903 година за учесниците во востанието
-права и обврски 162
- 3.3. Погледи ставови и определби на Главниот Штаб
за востанието во подготвителниот период 167
- 3.4. Коцепциски, доктринарни, стратегиски и тактички
определби за Илинденското востание 169
- 3.5. Прогласот за Илинденското востание како
платформа за ослободување на Македонија 173

4. Боевите и борбите во Битолскиот револуционерен округ како револуционерна пракса на македонската воена мисла	175
4.1. Смилевски бој	176
4.2. Крушевски бој	181
4.3. Концепциско-доктринарни определби за државноправната и одбранбената мисла при создавањето на Крушевската република	185
4.4. Крушевскиот манифест како концепција на ослободувањето и ориентација за заедничкото живеење во Македонија	188
4.5. Турската контраофанзива и одбраната на Крушево	190
4.6. Боевите и борбите во останатите реони на Битолскиот револуционерен округ	194
5. Борбените активности во останатите делови на македонија во револуционерната 1903 година	219
6. Глобалните определби на турската доктрина за нејзината контраофанзива и задушувањето на Илинденското востание	228
7. Декретот за демобилизација на востаничките единици на Главниот Штаб на Битолскиот револуционерен округ и неговото неприфаќање од определени востанички единици	232
8. Задушувањето на Илинденското востание и жртвениот биланс	235

9. Стратегиските, оперативните и тактичките погрешки во Илинденското востание	236
--	-----

10. Трансформацијата на востаничките чети и обидот за спасување на оружената компонента во Македонија по задушувањето на Илинденското востание	238
--	-----

Ч Е Т В Р Т Д Е Л

РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА ВО КОНТЕКСТОТ НА СПРОТИВСТАВЕНИТЕ КОНЦЕПЦИИ ЗА ОСЛОБОДУВАЊЕ НА МАКЕДОНИЈА ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

1. Турската репресија во Македонија по Илинденското востание	243
---	-----

2. Доктринарни определби на револуционерното демократско крило на ТМОРО за вооружената компонента на Македонија по Илинденското востание	244
---	-----

2.1. Софиското советување, Директивата и Упатството за идната дејност на организацијата – продолжен континуитет во развитокот на воено-политичките и организациско – доктринарните определби на ТМОРО	245
---	-----

2.2. Концепциско-доктринарни определби во Проект- Правилниците на Прилепскиот движечки конгрес	247
---	-----

3. Идејни основи и доктринарни определби на неоврховистичкото крило на ТМОРО за развитокот на оружената компонента на Македонија по Илинденското востание	250
--	-----

4. Фактори што го солирале развитокот на македонската револуционерна и воена мисла и реализацијата концепциско-доктринарните определби во илинденскиот период	256
4.1.1. Терористичко-пропагандни акции и дејства на бугарските „Врховисти“ по Илинденското востание (1904–1908)	259
4.1.2. Терористичко-пропагандни активности и дејства на српските „Четници“ по Илинденското востание (1904–1908)	265
4.1.3. Терористичко-пропагандни активности и масакри на грчките „Андарти“ во Македонија по Илинденското востание (1904–1908)	268
4.2. Идејно-политичко и воено разединување на Македонската Револуционерна Организација за ослободување на Македонија по Илинденското востание	275
4.2.1. Круцијалните доктринарни ставови и определби на Рилскиот конгрес (1905) и обидите за зачувување на единството на МРО и на Македонското ослободително движење	278
4.2.2. Идејно-политичко разединување на ВМОРО и неговата рефлексија врз македонската воена мисла	284
4.2.2.1. Одговорот на „Левицата“ за терористичките дејства и тактиката на „Десницата“	293

4.2.2.2. Терористичката доктрина и тактика на неоврховистичката „Десница“—како идеолошки и тактички обид за уништување на револуционерната доктрина на македонската воена мисла	296
4.2.2.3. Банскиот конгрес (1908) — континуитет во развитокот на македонската воена мисла и доктрината на „Левицата“ како прифатлива алтернатива за ослободувањето на македонскиот народ	306
4.2.2.4. Обидот на „Левицата“ со просојужничка воена опција да оствари автономија за Македонија во Младотурската револуција	310
4.2.3. Обидот на Народната Федеративна Партија за добивање на автономија и самоуправа на Македонија —како условен концепт и континуитет во развитокот на македонската воена мисла	316
4.2.4. Борбата на Бугарската Егзархија и странските пропаганди во Македонија против прогресивните сили и МОРО	330
4.2.4.1. Бугарската пропаганда и дејствувањето на Егзархијата	331
4.2.4.2. Српската пропаганда и нејзината активност	334
4.2.4.3. Грчката пропаганда и нејзиното дејствување	339

П Е Т Т И Д Е Л

ОБИДИТЕ НА ПОБЕДНИЦИТЕ ВО БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ ДА ЈА ЕЛИМИНИРААТ
МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНО ОСЛОБОДИТЕЛНА И ВОЕНА МИСЛА

1. Војно-политичката положба на Македонија
 пред Првата балканска војна 347
2. Учеството на Македонците на страната на Балканските
 сојузници во Првата балканска војна – стратегиско
 воено-политички потег на сојузниците насочен кон
 разводнување и елиминирање на македонската
 револуционерна и воена мисла 354
- 2.1. Учество на Македонци на бугарска страна
 во Првата балканска војна од 1912 година 356
- 2.1.1. Создавање на македонска доброволечка војска
 во Бугарија 366
- 2.2. Учество на македонски доброволци и борци
 на српска страна 370
- 2.3. Учеството на македонски доброволци и борци
 на грчка страна 373
3. Доприносот на војводското движење во Македонија на
 страната на Балканските сојузници против
 Турција пред и за време на Првата
 балканска војна 1912 година 374
4. Обидите на македонската интелигенција од колонијата
 во Петроград (Санкт Петербург) за создавање на
 независна македонска држава по дипломатски пат 385

5. Воведување на Воена управа во Македонија	396
6. Ликвидирање на оружената компонента во Македонија за времетраењето на Првата балканска војна и по неа	401
7. Македонија – јаболко на раздорот за Втората балканска војна од 1913 година	406
8. Ангажирање на Македонците во Втората балканска војна од 1913 година кај спротивставените противници	412
9. Разбивање на македонското национално его и Букурешкиот мир од 1913 година	417
10. Денационализаторската и асимилаторската политика на Грција, Србија и Бугарија како антипод на македонската национална и воена мисла	423
ЗАКЛУЧОЦИ	430
НАПОМЕНИ	440
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	464
ТУРСКИ И ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ЗБОРОВИ	493
ПРИЛОЗИ	508

РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА ПРИ КРАЈОТ НА 19 И ПОЧЕТОКОТ НА 20 ВЕК (1881-1913)

В О В Е Д

Познато е дека македонската војнена и воена мисла се појавила, егзистирала и достигнала висок степен на развој во Македонија во периодот на Источната криза (1875-1881)¹, во времето кога Македонија се најдувала под турско ропство. Како стожерен и конститутивен дел на општата идеја за национално ослободување на Македонија од турското ропство, македонската воена мисла била присутна како индивидуален и колективен тоталитет во свеста кај напредната граѓанска класа и кај населението кое живеело во беда и сиромаштија. Крвавите пресметки и осветите што ги вршеле Турците, во Македонија по неуспешните востанија во времето на Источната криза и по неа, не можеле да ја исклучат од свеста кај индивидуите и останатите групи и колективитети воената опција како претпоставка и услов за опстанок и ослободување, а и како нужност за егзистирање на македонската држава ако дојде до нејзино конституирање.

Аналогно на тоа, хипотетички земено, може да се претпостави дека македонската воена идеја не ја сотреле турските репресалии, туку напротив дека таа продолжила да живее и егзистира кај прогресивното граѓанство на вкупниот простор од Македонија, независно од исходот во дотогашната практична реализација во борбите за национално и социјално ослободување, особено во поглед на подготовките и слабата организација. Тоа значи дека таа изразно и манифестно била присутна во посткресненскиот, предилинденскиот, илинденскиот и постилинденскиот период, а и натаму, се до конечното ослободување на Македонија.

Во предметниот период, крајот на 19 и почетокот на 20 век (1881-1913), посебно во тој поглед се истакнувало македонското војништво (преживеаните борци, старешините и војводите) од македонските голготи, кои таа идеја ја носеле во сопствените глави и ја пренесувале на идните млади и револуционерни поколенија. Определени погледи, ставови и определби, како концепција на

ослободувањето, останувале запишани од знајни и незнајни борци, во утврдени доктринарни документи, во нормативните акти, одлуките, наредбите, заклетвите, заветите и проколнувањата, во народното творештво и сл. скоро во сите краеве во Македонија таму каде живеел слободарскиот дух. Македонските војни и револуционери ја ширеле воената идеја и надвор од етничкиот македонски простор, во прогонство, во странство меѓу емиграцијата, по патилата и беспаката, далеку од својата татковина, а до таму до каде што стигнало македонското национално и ослободително ехо за македонското национално его.

Носителите на македонската воена идеја никогаш при нејзиното промовирање не забораваа да истакнат дека таа е изнудена идеја заради опстанокот и егзистенцијата на македонскиот народ, а дека востанието и оружената борба и нивното прифаќање како метод за делување, се претставувал како крајна нужност, за излез од безизлезот, дека таквата состојба ја наметнувал ненародниот режим, а дека цивилизираните општества, имаат алтернативи и патишта за решавање на споровите на мирољубив начин, кои турскиот узурпаторски систем не сакал да ги запознае. Исто така при тоа тие истакнувале дека тие немале верба во турскиот систем за безбедност и дека само на македонската војска и полиција може да им се довери интегралната безбедност по добивањето на македонски државен ентитет. Притоа тие биле свесни за положбата во која се наоѓала Македонија, а поучени од горкото искуство, од она што го чинела Турција во поглед на автономијата, тие барале гарант за глобална заштита и одбрана на истата, да биде македонската војска и полиција кои како сили на вкупната безбедност требало да ја извршуваат одбранбено заштитната функција.

Централната хипотеза на ова истражување е дали егзистирала македонската воена мисла и каков бил нејзиниот степен на развој и дострел во Македонија, по Источната криза се' до завршувањето на Балканските војни, во времето од 1881-1913 година.

Цел на дисертацијата е да ја открие егзистенцијата и достигнатиот степен на развој на македонската воена мисла, за на дескриптивен начин да го истакне значењето на истата, со целосно

осветлување на нејзината суштина и да докаже дека таа имала хронолошки, sukcesивен, но и амплитуден развој по Источната криза.

Предмет на дисертацијата е презентацијата и дескрипцијата на погледите, ставовите и определбите на македонската воена визија од предметниот период, која врз основа на зачувани документи, сознанија, мислења и изјави, што како културно-историско наследство го оставиле прогресивните дејци, организациите и органите и телата на МРО за воената опција при ослободувањето на Македонија, како и за конституцијата на одбранбено заштитната функција ако се оствари, автономијата и македонскиот државен ентитет.

Дисертацијата покажува, дека иако не постои некаков круцијален документ каде се презентирани, погледите, ставовите и определбите, за егзистенцијата на воената опција за ослободувањето на Македонија, но докажува дека постоеле парцијални, од кои може да се заклучи дека таа била присутна во Македонија, а дека алтернативниот пат за ослободувањето на Македонија од турската власт, не бил неприфатлив. Напротив, алтернативата била пожелна, пред и по Илинденското востание. Исто така трудот покажува дека постоело достоинство кај македонските војници дека со почетокот на оружената борба или при било кои други борбени активности предавањето без борба, претставувало срамен чин за македонската кауза, кој се издигнувал во принцип на саможртвување во безизлезни и несреќни состојби, во кои често се најдувале македонските револуционери.

Во дисертацијата не се прави динстинкција меѓу македонската војнена и воена мисла, зошто тогаш војно теоретската мисла не била развиена на рамништето што денес го познава воената теорија, па според тоа под овој поим се сведуваат, концепциите, погледи, ставови и определби за ослободувањето на Македонија, доктринарните погледи, ставови и определби што ги утврдувало раководството на МРО неговите воени легално избрани органи, групи или поединци обликувани во дотогаш познатите за нив воено теоретски рамки. Погледите, ставовите и определбите ги осознавале од народноослободителните востанија против Турската Империја, односно од теоријата и праксата на војувањето, што како воена вештина се

применувала во тоа време на Балканот и пошироко.

Во докторската работа синтагмата, „воена мисла“ ќе биде употребувана во три семантички варијанти: како општ, посебен и поединечен поим (како општ, кога се однесува на војните -Илинденското востание, Младотурската револуција, Балканските војни и оружените борби заедно; како посебен, кога се однесува на определена војна и оружената борба од тој период и како поединечен поим, кога се однесува на оружените борби и востаничките и другите борбени дејства во секоја од војните од предметниот период).

Иако не постои семантичко, егзактно и точно разграничување, на воената мисла, сепак тоа нема да биде проблем за нејзиното восприамање. Во самиот труд, се прави напор да биде современо војно-теоретски разбран, а дека со поимот „воена мисла“ се означува кратко кажано, тоталитетот на погледи, ставови и определби кои се однесуваат на војните за ослободување и за војните во кои учествувал македонскиот народ (Илинденското востание, Младотурската револуција, Балканските војни) и на оружените борби (борбените активности во споменатите војни) но со нагласена димензија на оружените активности и борбените дејства од овие војни, иако таа се однесува и на другите борбени и неборбени активности и отпорот (афери, провокации, заседи, препади и сл.) пред, за времетраењето или по крупните војно-историски настани, сврзани за предметниот историски период.

Основни задачи на истражувањето беа : Тоа да покаже за предметниот период како се прифаќаат и развиваат теоретските основи на македонската воена мисла од кресненскиот период и врз кои економски општествени, социјални и политички услови била прифатена „народната војна“, односно како се преточуваат теоретските замисли во практиката, на примерот од Илинденското востание, односно да се согледа нејзината варијантност и флексибилност во останатите крупни настани од предметниот период. Таа има своја препознатливост и белези, односно автохтон ослободителен карактер специфичен на условите и можностите за ослободувањето на Македонија. Овој труд ги утврдува основните теоретски и искуствени извори и основните функции на македонската воена мисла, можната, евентуалната и нејзината делимична и практична примена. Тој, ги открива

основните, организационо-функционални и воено-технолошки определби, во круцијалните историски настани, кога таа манифестно живеела и егзистирала, односно таа опстојувала заедно со отпорот што го давал македонскиот отпор, против турското иго. Фактички таа постоела, а ефективно ја применувале и користеле македонските вооружени чети и македонскиот народ со земањето учество во надежните оружени активности за ослободувањето на Македонија (Илинденското востание, Младотурската револуција и Балканските војни). Таа била применувана во бројните самозаштитни и заштитни активности и во давањето на отпор против турските, муслиманските и странските насилници. Македонската национално-ослободителна и воена идеја била теоретска рамка, ориентација за практично дејствување и против домашните предавници, кои се ставале во служба на странските пропагандни машинерии.

Оправданоста, актуелноста и смислата за изработката на оваа теза се евидентни, бидејќи не престанале, атакувањата и негирањата на македонското национално битие до ден, денешен, од научниците, историчарите, воените теоретичари и политичарите на тогашните и сегашните соседни земји, кои биле, и во овој момент се ставени во служба на големодржавните политики на Грција, Бугарија, Србија и Албанија па го напаѓале и го напаѓаат, постоењето на македонскиот народ, неговиот јазик, културното наследство, неговиот простор и македонската православна црква, а три во око. им било военото и одбранбено-заштитното организирање на македонскиот народ.

Иако не постои намера, во дисертацијата да се даваат одговори на сите напади, сепак од него се очекува научно фондирање на македонската воена вистина за предметниот период и да се откријат причините, потребите и можностите за военото организирање, а со тоа се даваат и определени одговори од воен аспект. Глобалната и суштинска цел на дисертацијата е да се помогне во заокружувањето и докомплетирањето на македонското национално его од воено-теоретски аспект, а тоа би било прилог за македонската воена историја, македонската историја од овој период и општата историска наука.

Задача на истражувањето беше да се согледаат историските факти, аргументирано и документирано и да се прикаже националното и

военото организирање за овој период, кој многупати бил оспоруван и искривуван со „историски“ неистини. Со анализата на документите, ставовите и мислењата кои се изнесувани од раководствата, органите, телата и поединци, на релевантни собири, пресвртни моменти или при некои настани има за цел истражувањето да го покаже и докаже законитиот и перманентен развој на македонската воена мисла, во соодветните економски, политички и воени прилики, во историски дадените прилики дека таа постојано се развивала во рамките на општата идеја за национално и социјално ослободување на Македонија, а дека била во корелација со државно-правната идеја, но и дека била стожерен и нејзин конститутивен и функционален дел. Трудот се темели врз материјалистички и историско-воени сознанија, дадени во оригинални документи и на бројна секундарна литература во која се опишува борбата на македонскиот народ за национално и социјално ослободување, што е валидна за трудот.

Методолошкиот пристап беше таков што најпрво се тргна од студиозното проучување на историските и оригиналните документи а потоа се користени: дијалектичко-материјалистичкиот метод, анализата на содржините од документите и литературата, апстракцијата, компарацијата, класификацијата, систематизацијата, генерализацијата, редукцијата и заклучувањето во облик на научна синтеза, како и картографскиот метод. Во содржината на дисертацијата се презентира:

Вовед, Пет делови, Заклучоци, Извори и Литература, Турски и интернационални зборови, Прилози (карта, табели и скици).

Петте делови ги имаат следните наслови:

Првиот дел, Општествените и теоретските основи, услови и можности за развојот на македонската воена мисла при крајот на 19 и почетокот на 20 век;

Вториот, Македонската Револуционерна Организација-ројба и отелотворение на Македонската воена мисла и практика;

Третиот, Концепцијата и доктрината на Македонската Револуционерна Организација за ослободување на Македонија од турското ропство во Илинденското востание;

Четвртиот, Развојот на македонската воена мисла во контекстот на спротивставените концепции за ослободување на Македонија по Илинденското востание;

Петтиот, Обидите на победниците во Балканските војни да ја елиминираат македонската национално ослободителна и воена мисла;

Првиот дел, презентира сознанија за економските и политичките прилики во Македонија во втората половина на 19 и почетокот на 20 век, делувањето на странските пропаганди во ова време, теоретските и искусствените сознанија за македонската воена мисла од Источната криза (1875-1881), за национално одлободителните барања на македонскиот народ во посткресненскиот период, за оружените чети како носители на македонската воена мисла во посткресненскиот период и нивното самозаштитно делување, како и за обидите на Привремената влада „Еднаквост“ за создавање на оперативно јадро на македонската војска.

Вториот дел, го презентира создавањето на ТМОРО, како концепциско стратешка определба за ослободувањето на Македонија од турското ропство, но и како пресуден чин, кој го условува натамошниот и идниот развој на македонската воена мисла и нејзините доктринарни ставови. Од презентацијата на програмските принципи на Уставот од 1894 година, видно се гледа степенот на развојот на македонската воена мисла, а од одлуките на Солунскиот конгрес, револуционерните перспективи на ТМОРО и физиономијата на идната воена организација, идната реализација на војно-технолошките и функционалните определби. Тука е опишано создавањето на вооружените чети на Организацијата, пристапувањето во МРО, како и дадените завети за учество во востаничките чети во борбата за слобода, погледите, ставовите и определбите во Правилата на востаничките чети и политиката на Балканските држави спрема МРО.

Третиот дел, дава сознанија за ставовите и одлуките на Солунскиот конгрес (2-4.01.1903), за ставовите и одлуките на Смилевскиот конгрес за претстојниот вооружен судир, за Прогласот на Илинденското востание како негова политичка и воена (оружена) платформа, за облиците на борбените дејства во Илинденското востание, за борбите и битките во Битолскиот округ и за борбените активности во останатите делови на Македонија во скратена верзија, за „Крушевската Република“ и „Крушевскиот манифест“ како политичка и војнена (востаничка) платформа, согледувањата за одбраната на придобивките на Крушевската Република и самата одбрана, за причините на

војничкиот пораз и задушвањето на Илинденското востание. Исто така во оваа целина е дадена визијата и определбите за демобилизацијата на востаничките оружени чети и замислата за нивната трансформација за давање на понатамошен отпор и борба.

Во Четвртиот дел, се опишуваат: Насилничките дејства на турските казненички одреди и албанските плачкаши во Македонија како одмазда за востаничките дејства, Терористичко-пропагандната активност на балканските соседи на Македонија, спрема Македонската Революционерна Организација и македонското население, и тоа на: Бугарските „Врховисти“, Грчките „Андарти“ и Српските „Четници“, подгрејувањето на расцепот во Македонското Революционерно Движење, спротивставените концепции за ослободувањето на Македонија со сопствени сили, или со помош на балканските патрони, за ставовите на Рилскиот Конгрес и обидите за зачувување на единството на ВМРО, за поделбата на Македонското Революционерно Движење, за војнената и воената доктрина на „Левицата“ и за терористичката концепција на „Десницата“ за врховистичките провокации и одговорот на истите од страна на „Левицата“, за соработката на МРО со Младотурците и учеството на македонските оружени чети во Младотурската Револуција (1908), за терористичката активност на „Десницата“, за борбата на прогресивните сили на МРО против Бугарската Егзархија и странските пропаганди, и за загрозувањата усмерени против единството на македонскиот народ.

Петтиот дел, ја презентира: Војно-политичката положба во Македонија пред Првата Балканска војна, сојузничката доктрина како прифатлива алтернатива за учеството на Македонците и македонските оружени чети во Првата Балканска војна на страната на балканските сојузници против Турција, обидите на напредната интелигенција од Македонската Колонија од Петроград (Русија) за создавање на македонска држава по дипломатски пат со препознатлива одбранбено заштитна организација. Во оваа глава се дадени: разоружувањата на македонските оружени чети и населението во различни делови на Македонија од страна на Сојузниците како противтежа на егзистенцијата на македонската воена мисла. Опишана е Македонија како јаболко на раздорот, воената трагедија на мобилизираните Македонци во Втората Балканска војна и анахронизмот на сојузничкиот шовинизам,

разбивањето на македонското национално „его“, Букурешкиот мир и денационализаторската политика на балканските сојузници во Македонија како метод за елиминирање на македонската самобитност и македонската воена мисла.

Сложеноста на овој истражувачки потфат е во тоа што овој труд е прв што ја разработува македонската воена мисла за овој многу бурен историски период од историјата на македонскиот народ од војно историски и теоретски аспект, како и заради тоа што е очигледен недостигот на определени документи, како и заради непогодноста на материјалот за неговото поврзување во една целина иако се вложени максимални напори во тој правец да биде компактна и хомогена целина. Не би требало да се очекува дека развитокот на македонската воена мисла, во овој труд да биде прикажан по една коса и права нагорна линија, со зенит во епилогот, туку тој развој личи на срцев дијаграм, со скокови и падови, во кого воената нишка, останува постојана и ја прати национално ослободителната идеја на македонскиот народ како нејзин суштински дел.

Заради тоа сметам и се надевам дека овој труд би бил успешен во неговиот контекст, ако покрене интерес за нови истражувања во овој правец за историскиот период кој следи и за натамошниот развиток на македонската воена мисла како и дека истиот создава можности и дава шанси, за нови и други истражувања на македонската воена мисла, во нови хипотетички рамки. Ако тоа се постигне, тогаш овој труд ја добил својата општествена оправданост и ја остварил својата цел.

П Р В Д Е Л

ОПШТЕСТВЕНИТЕ И ТЕОРЕТСКИТЕ ОСНОВИ, УСЛОВИ И МОЖНОСТИ ЗА РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА ПРИ КРАЈОТ НА 19 И ПОЧЕТОКОТ НА 20 ВЕК.

1. ПОЛИТИЧКИТЕ И ЕКОНОМСКИТЕ ПРИЛИКИ ВО МАКЕДОНИЈА ПОД ОСМАНЛИСКА ВЛАСТ ВО ПОСЛЕДНАТА ЧЕТВРТИНА НА 19 И ПОЧЕТОКОТ НА 20 ВЕК

Според историските настани во животот и опстојувањето на македонскиот народ и другите народности на Македонија, периодот од последната четвртина од 19 и почетокот од 20, претставува еден од најбурните периоди на македонската историја. Бидејќи токму тогаш, „македонското прашање,“ повеќе пати оспорувано и со вешта дипломатска игра прикривано, излегува на меѓународна сцена, надвор од волјата и нихилизмот на сите реакционерни сили што тоа го правеле во тоа време.

Периодот по Источната криза¹ е период на репресалии и внатрешни долготрајни немири, со бројни притисоци на турскиот државен апарат врз населението што живеело во Македонија, период кога пустошат разбојнички банди, неконтролирана војска и башибозукот, по просторот на Македонија. Но тоа е и период на револуционерни обиди и надежи за ослободување на македонскиот народ од османлиското раѓање, период проследен со миграции и емиграции како и период на заостанување во сферата на стопанскиот живот во Турција, односно во Македонија како нејзин составен дел.

А за да се откријат и разберат политичките и економските прилики во Македонија во времето на Источната криза и понеа, истите мораат да се доведат во врска со автентичната состојба од тој период, а во корелација со параметрите и настаните кои го условуваат и детерминираат општествено-економскиот развој како и со констелацијата на односите кои владеат во општествената база и надградбата.

За подобро запознавање на целокупната состојба, а во тие рамки и на военополитичката положба како и на меѓународниот статус

на Македонија, во последната четвртина од 19 век, се тргнува од факторите и чинителите кои пред тоа или едновременно влијаеле и делувале за да се појави „македонското прашање“ во периодот на Источната криза. Тоа е резултанта на општествено економските потреби, на идејно политичките процеси и на барањата на прогресивните сили за ослободување на Македонија.

1.1. ФАКТОРИ КОИ ГИ УСЛОВУВАЛЕ ФУНДАМЕНТАЛНИТЕ ПРИЛИКИ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ПОСЛЕДНАТА ЧЕТВРТИНА ОД 19 ВЕК

Меѓу позначајните фактори што ги условуваат војнополитичките прилики во Македонија, покрај останатите спаѓаат и следните:

1. Географската, геостратегиската положба на Македонија во Европскиот дел на Турција и населението.

2. Дестабилизираниот и пред распаѓање османлиски општествено економски и политички систем;

3. Аспирациите и претензиите на соседните балкански држави спрема просторот на Македонија и вкрстените интереси на европските сили за Балканот, а посебно за Западниот и Централниот дел од Македонија и др.

1.1.1. ГЕОГРАФСКАТА, ГЕОСТРАТЕГИСКАТА ПОЛОЖБА НА МАКЕДОНИЈА ВО РАМКИТЕ НА ТУРЦИЈА И НАСЕЛЕНИЕТО

Во седумдесеттите години од 19 век, Македонија според географската положба и просторот што го заземала во Турската Империја, претставувала централно подрачје во Европскиот дел на Турција. Таа била многу важна раскрсница на сите сувоземни патишта кои воделе кон Азија и Африка, со излез на Егејското Море, а посебно преку Солунскиот залив. Долга низа години, Македонија била центар на Европскиот дел од Турција, а може да се каже дека била првокласна војничка база на Турција за одбрана на пространите северни и западни граници на Балканот, односно центар каде биле стационирани релативно поголем број на единици, или од неа поаѓале регуларните и мобилизираните единици на Турција во задушувањето и ликвидирањето на бројните внатрешни немири, бунтови и востанија кои ги

кревале поробените народи на Балканот.

Географските граници на Македонија од север се движат по падините на Шар Планина, Скопска Црна Гора, Козјак Планина, Осогово и Рила Планина; источната граница оди преку Родопите, долината на реката Места се до нејзината утока, делејќи ја притоа Македонија од Тракија; западната граница, почнувајќи од север кон југ, се протега преку планините Кораб, Јабланица, Мокра Планина се до разгранокот меѓу тесалискиот Олимп и Пинд од каде започнува јужната граница, која се движи по текот на реката Бистрица, се до нејзината утока во Егејското Море, а по него кон исток, се до утоката на реката Места, зафаќајќи го притоа полуостровот Халкидик, котлините околу Лагадското езеро и планината Круша. Територијата на Македонија² изнесува 67.741,2 Км². Ако се земе дека територијата на Европска Турција во 1912 год. изнесувала 163.563 Км² може да се заклучи дека Македонија претставувала нејзин значаен дел.³

Населението во огромен број го сочинувале Македонците, како мнозинство, во однос спрема другите народи и народностите што живееле на македонската почва. Според една статистика од 1894 година, бројот на населението во Македонија изнесувал 1.873.383 жители, а според друга од 1900 година 2.258.224, од кои 1.198.543 Македонци, 499.204 Турци, 228.702 Грци, 128.711 Албанци, 80.767 Власи, 67.840 Евреи и 54.557 Роми.⁴

1.1.2. ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈАТА И РАСПАЃАЊЕТО НА ОСМАНЛИСКИОТ ОПШТЕСТВЕНО ЕКОНОМСКИ И ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ

За време на Кримската војна (1853-1856) меѓу Русија и Турција, како и релативно помирниот период кој доаѓа по војната, односно една деценија потоа, овој период се означува како етапа во која заживува стопанскиот живот на Македонија. Извесен релативен стопански подем бележи земјоделството, занаетчиството и трговијата како и останатите стопански дејности. Тој раст произлегувал повеќе од меѓународните прилики и високите цени на земјоделските производи (житото, памукот, тутунот, афионот, волната, маслото и

др.), па повеќе биле вештачки отколку вистински, бидејќи во стопанската база и односите во неа немало побитни промени.

Зголеменото производство условувало и овозможувало развој на трговијата и ситното преземање и пренос на стоката, како и директната размена што се организираше во поголемите традиционално утврдени градови за таканаречените панаѓури. Во тој период посебно се истакнувале панаѓурите во Прилеп, Серез, Неврокоп и др. каде доаѓале трговци од сите градови на Македонија, Албанија, Босна, Србија, Бугарија, како и од другите европски земји. Индустриската стока по обичај доаѓала од Германија, Англија и Франција, а трговците претежно биле Турци, Грци и Евреи кои ги посетувале индустриските европски земји и градовите како што се: Минхен, Лајпциг, Лион и други. Интересно е што во овој период се јавува значителен број Македонци – трговци, што дотогаш не било практика, па истите се јавуваат како слој што е заинтересиран за стопанскиот развој на занаетчиството и трговијата како и за останатите гранки од сферата на стопанството на Македонија.

Во поголемите градови и вилаетски центри како што биле Солун, Битола, Скопје и во останатите градови на Македонија занаетчиството се развива на повисок степен. Поимотните граѓани под влијание на граѓанското стопанство на Европа ги проширувале дотогашните дуќани па на таков начин во Македонија се јавиле првите мануфактурни работилници. Може да се каже дека во различни градови, се развиле различни гранки на занаетчиството и разни работилници. Така на пример, во Охрид и Велес се истакнуваат кожарските дуќани и работилници за преработка на сурова кожа (сахтија). Во Охрид уште 1863 година постоеле 150 работилници за преработка на кожа со околу 800 работници⁵. Слична била состојбата во Велес, Костур и други македонски градови. Во Серез, Солун и Скопје се произведувало памучно предено, а развиено било домашното занаетчиско производство, посебно ткаењето, бојаџиството и сл. Во Гевгелија, Кукуш и Дојран се ткаела свила и платно, додека пак во Крушево, Прилеп и Битола биле развиени кујунџискиот, ковачкиот, калаџџискиот и други занаети. Исто така, од редовите на занаетчиите се појавуваат поимотни луѓе од македонското население, што тежнеле кон капитализацијата на стопанството и стопанскиот живот.

Со напредокот на стопанството, се отвара процесот за создавање на нови слоеви и групи од македонско потекло: чорбаџии, чифлик-сајбии, покрупни трговци, лихвари и др. кои биле заинтересирани за материјална добивка. Заради конкуренцијата на македонскиот простор и материјалниот интерес што можел да се оствари тие биле заинтересирани за создавање рамковно утврден единствен македонски пазар, каде македонските трговци би имале мала предност врз основа на јазикот, традициите и обичаите, каде по извесен период би биле доминантни во стопанскиот живот во Македонија. Средниот слој, поситните трговци, занаетчиите и малубројната интелигенција, а пред се прогресивните сили, кои биле под влијание на напредните сили од западните земји и силите на преродбата кај останатите јужнословјански народи отишле понатаму. Гледајќи го материјалниот и културниот интерес во националното осамостојување на Македонија тие биле заинтересирани за единствен македонски пазар, со јазично, културно црковно и државноправно осмислување на животот на Македонците и на Македонија во целина. Нивниот витален интерес бил да се спаси земјата од грубата експлоатација во која беснеела турската управа, која секогаш со декрети, а по потреба поставувала муслимани во управата и погрешни христијани (Грци и Бугари) во црквите и училиштата по селата.

Со помош на заемите и банкарските кредити, чии донатори за Турција биле западните земји Франција, Англија, Германија и др. османлиската држава во втората половина на 19 век на подрачјето на Македонија ја модернизирала сувоземната патна мрежа меѓу градовите изградила железнички пруги, вовела ПТТ – сообраќај, набавила транспортни средства, од што фактички поголема полза имале самите донатори, отколку Турција, бидејќи по комуникациите се движела индустриската стока на западните земји. Стопанскиот напредок кој започнал во овој период во Европскиот дел на Турција бил резултат на моменталните потреби и на надворешнополитичките прилики како и на увозот на капиталот, отколку на вистинската моќ и продуктивноста на турското стопанство.

Нестабилното турско стопанство кое се одржувало со помош на заеми и кредити повеќепати се споредувало со „Болен“ кој не може да се излечи, односно со терапија на заеми и кредити која се

одлагала се до неговата смрт. Само за периодот од 20 години (1855–1875) турската влада зела од Европа пет заеми, под многу неповолни услови. Нејзиниот долг со каматите изнесувал 5,3 милијарди франци,⁶ или попрецизно, во 1875 година турскиот државен долг изнесувал 5.297.676.500 француски франци,⁷ заради тоа стопанската рецесија на турското стопанство била неминовна. Таа сукцесивно настанувала, а истата осетно се манифестирала во последната четвртина на 19 век, за потоа да кулминира во почетокот на 20, со сукцесивен пад и продолжување на истата се до пропаста на Турската Империја.

Во суштина, кризата се јавува најпрво во сверата на производството и производните односи, бидејќи класичниот тимарско-спахиски систем неможел да се спротивстави на промените и покрај неговата упорност, со познатиот турски конзервативизам, кон техничките иновации и промените во односите кои доаѓале од Западна Европа, односно не можел да се прилагоди на барањата и процесите кои настанувале со трансформацијата и диференцијацијата во владеечката и потчинетата класа.

Раслојувањето и диференцијацијата која се вршела во владеечката класа, довело до богатеење на еден слој трговци, аги и бегови, со тенденција за создавање на поголеми земјишни поседи и окрупнување на капиталот во останатите стопански гранки за излез на пазарите и влегувањето во лојална конкуренција внатре во земјата и надвор од неа. Со тоа се создавале можности и се отворале процеси за воведување на чифликсајбискиот систем, феудален систем од изменет тип, кој би бил поконкурентен со што би одговорил на предизвикот на индустријализираната Европа, како што сметале неговите протагонисти.

Самата трансформација на спахискиот чифлигарски систем довела до осиромашување на селаните и пропаѓање на ситните занаетчи и трговци. Општеството доживувало крупни промени со губење на сопственоста врз средствата за работа и земјата. На тој начин се вршела пауперизација на рајата и непосредните производители од скоро сите останати гранки од сферата на стопанството. Според соопштенијата на британските конзули од годините на Источната криза, три четвртини од обработливата површина на земјата во јужните земјоделски краеве на Македонија им припаѓала на крупните

земјопоседници и трговци.⁸ Во Битолската каза, од вкупно 235 села, 70 се чифлизи, 42 села се мешовити, 83 слободни; во Преспанската каза, од вкупно 67 села, 35 се чифлизи, 7 мешовити, 25 се слободни; во Серската каза од 132 села, 35 се чифлизи; во Нигритската каза од 39 села 14 се чифлизи, 2 мешовити во Леринската каза повеќе села се чифлизи; во Мелничката каза од вкупно 66 села, 55 се чифлизи.⁹

Во имотната структура доаѓало до диференцијација (раслојување) односно уситнување или губење на земјата кај селаните. Се смета дека овој процес продолжил до крајот на 19 век, додека на подрачјето на Македонија ... "постоеле 15.000 крупни и 10.000 ситни земјопоседи¹⁰..., а дека од земјоделието егзистирале 180.000 домаќинства¹¹... односно дека во Македонија ... "минимум 70% од нив не поседувале сопствена земја"¹².

Чифликсајбиските поседи на кои сопственици биле чифликсајбиите, ги обработувала категорија на население наречени чифлигари. Чифлигарите условно се делеле на три категории:

-кесимџии (арендатори), слободни селани кои располагале со сопствени средства за работа, поседувале и сопствен имот кој не им гарантирал издршка, за да ја компензираат немаштијата, ја обработувале земјата по чифлизите со натурална наплата по договор со сопственикот на чифлигот, наречен кесим (аренда).

-јараџии (исполџии), селани кои работеле на чифличкиот имот врз основа на спогодба со сопственикот - чифликсајбијата, по варијанта, половина - за половина, а располагале со сопствени средства за работа, но немале имот.

-ајлакџии (момоџии), тоа биле безимотни селани, или пауперизирана раја, која живеела и работела на чифличкиот посед без сопствени средства за работа и кров над главата кое нешто го обезбедувал сопственикот на чифликот - чифликсајбијата.

За сезонските работи во ова време позната е категоријата на население - аргати кое работело по спогодба со чифликсајбијата како сопственик на имотот, а врз основа на меѓусебен договор.

Степенот на експлоатацијата за првите три категории изнесувал како следува:

-за кесимџиите 46% :

-за исполциите 124% ;

-за ајлакчиите 126%¹³.

Парцелизираната обработка на чифличката земја, екстензивниот начин на производство, незаинтересираноста за поголема продуктивност на експлоатираната раја и вкупната бездушна експлоатација го кочеле натамошниот развој во тоа време во Турција и Македонија.

За состојбата на селаните во Македонија во годините на Источната криза и по неа говорат повеќето извештаи на конзулите во Битола, а меѓу нив е познат Извештајот на рускиот конзул В. Максимов од 23.11.1876 год. во кого се вели: „Овде христијанинот стенка и се задушува под товарот и потешкотиите. Заради тоа поенергичните луѓе бегаат во Србија, Романија и Грција, но повеќето од нив пропаѓаат во нивните бедни куќи каде живеат заедно со свињите и се хранат со јачменов леб помешан со рж.“¹⁴

Во втората половина на 19 век во Османлиската Империја заради зголемените потреби за издржување на бројниот административен и воен апарат, започнало задолжување на населението со даноци кои се плаќале во пари. Овој факт уште повеќе ги зголемил потешкотиите кај населението поради недоволната развиеност на стоковно паричните односи и недостигот на монети за плаќање. Економскиот потег на Турција во оваа смисла се вршел со цел да се прикрие двојното задолжување. Со принудата за обезбедување на монети даночните обврзници практично морале да ги вршат услугите и да ги продаваат производите по многу ниски цени, од што најголема полза имал турскиот државен апарат. Голем товар за населението во Македонија биле многубројните давачки кои постојано се зголемувале и го отежнувале животот. Начинот за собирање на даноците во разни варијанти претставувал уште поголема потешкотија бидејќи се јавувале закупци за собирање на данокот и покривање на галопирачките турски дефицити.

Меѓу попознатите даноци пропишани од турската управа спаѓале:

-Десетокот(ушурот) – данок на бруто земјишниот приход;

-Вергијата – данокот на недвижности, (куќите по селата и градовите и сл.)

-Тиџаретот (теметју) – данок за вршење на професијата;

-Бегликот – данок на живата стока;

-Беделот – данок на секоја немуслиманска машка глава;

-Јолот (параси) - патна обврска, што ја плаќале машките со над 15 годиншна возраст;

-Акцисот - данок на алкохолните пијалоци;¹⁵

Големите барања на долговите спрема странство, огромната потрошувачка на огромниот турски административен и воен апарат, како и неефикасноста во собирањето на даноците ја принудиле, турската управа да промовира право на собирање на даноци преку закупци-илтизам, кое право скоро по правило го купувале покрупни чорбаџии и поимотни лихвари. Некои од нив ова право го препродавале на други прекупци, наречени мултезими, кои скоро сите даноци ги одредувале по сопствена волја.¹⁶

Повеќето од селаните и занаетчиите не можеле да ги исплатат сите задолженија, па заради тоа морале да се задолжуваат кај чифликсајбиите, чорбаџиите, трговците и лихварите. Што значи причина за задолжувањата не била само висината на даноците, туку и самиот начин на собирање, бидејќи мултезимите многу свирепо постапувале спрема населението. Задолжувањата на селаните им одговарале на чифликсајбиите, бидејќи нивниот интерес бил да се врзе селанецот за нивната земја - чифлигот, барем додека селанецот не го врати долгот. Оваа состојба била евидентна, во последната четвртина на 19 век и подоцна, која многу влијаело македонското население да мигрира или да емигрира за да ја спаси сопствената слобода.

Почнувајќи од шеесетите години на 19 век, турската влада во Македонија населила околу 26.000 кримски Татари и 10.000 Черкези¹⁷ со што уште повеќе се влошила состојбата на македонскиот народ на економски план, бидејќи им ја одземала најдобрата земја и куќите на македонските жители за доселениците, зашто последниве биле ставени во функција „... да ја зголемат одбранбената моќ на Турција“¹⁸. Воведувањето на озлогласената ангарија, а во врска со изградбата на патишта и железнички пруги, како бесплатна работа со закон пропишана, ја влошила економската состојба и кај немакедонското население. Со Законот се предвидувало дека таа не може да трае повеќе од 4 дена, но таа траела повеќе од еден месец и тоа на сопствен трошок.¹⁹ Голиот живот на селаните бил загрозуван со се' помасовни и позачестени притисоци што ги вршеле селските чувари (полјаците) што биле поставувани од турската управа по македонски-

те села и тоа по правило од муслиманското население (Турци и Албанци). Рускиот конзул од Битола В. Максимов, пишувајќи за состојбата по македонските села и за она што го чинеле полјациите вели: „...злочините што ги вршат тие врз христијанското население се разновидни. Почнувајќи од бесплатната работа по нивните ниви, продолжувајќи со парични уцени и мешање во фамилијарните односи на селаните, за да заврши малтретирањето со убиства врз населението кое не ги слушало нивните наредби...“

Најдобри ниви се нивните, а селаните се должни да им ги обработуваат бесплатно. Султанот зема на 10 едно, а полјакот на едното десет. Полјакот не ја зема својата плата на време. Ги остава парите кај селаните, за потоа да бара од селаните 100% камата и по една ока (стара мера) масло. Лакомоста на полјациите за богатеене е ненаситна... Во празничните денови, тие ги тераат селаните на бесплатна работа. Така после неколку години, целото село се претвора во личен посед на полјакот, кој станува бег.“²⁰

Неродните години, ја влошувале состојбата, а скапотијата, и гладот како и умирањето на стоката, уште повеќе ја отежнувале состојбата. На тоа треба да се додаде дека на стопанството во Западна Македонија, тешки штети му нанесувале, разбојничките банди од Черкези и Албанци кои шетале по селата и сееле несигурност. Еве како ја опишува состојбата тогашниот современик рускиот конзул од Битола Н. Скрјабин: „Заради недостиг на средства за живот, голем број на дебрани (Долни Дебар, Западна Македонија) одат на печалба во Цариград, Солун и други градови, додека другите остануваат дома. Аналогно на приликите тие плачкаат. Долни Дебар е центар, од каде во сите правци се движат многубројни вооружени банди кои предизвикуваат страв и ужас кај населението. Нивниот грабеж понекогаш се состои од одземање на цели стада овци, кои потоа јавно се продаваат во Дебар, по враќањето. Грабнатите заложници од селата, ги чуваат по затворите, се додека не добијат поволен откуп, не обрнувајќи внимание на барањата на властите“²¹.

Интересот спрема Македонија раснел почнувајќи од седумдесеттите години наваму за да кулминира при крајот на 19 век и почетокот на 20 век скоро кај сите поголеми држави на Западна Европа, а кај балканските држави посебно. Па секоја од нив ќе ги вплетува

прстите како би имала што поголемо влијание за евентуалната поделба од наследството на „Болниот од Босфорот.“ Англија, Франција и Германија вешто ги користеле економските потешкотии на Турција, извезувајќи го својот капитал по многу поволни услови, што ги овозможил т.н. „Муаремски декрет“ практично доминирале со нејзиното стопанство. Англија и Франција го ширеле нивното влијание во Египет, Тунис и Кипар, постанувајќи при тоа вистински господари на Средоземјето и покрај номиналната турска власт над овие земји.

Европските земји настојувале „...Турција да се конзервира како суровинска база за западноевропската индустрија и како пазар за пласирање на нивните производи. Трговскиот дефицит...за рок од 20 години т.е. од 1884 до 1903 година, ја достигнал сумата од 176.230.000 златни турски лири“²². Извозот на селскостопански и земјоделски производи од Македонија во овој период се движел меѓу 3 и 4 милиони турски златни лири годишно, меѓутоа во поглед на увозената индустриска стока покажувал дефицит кој постојано се зголемувал. Така на пример... „околу 1901 година изнесувал над 1.500.000 турски лири за да нарасне непосредно пред Балканските војни за 2,5 пати.“²³

Државните долгови на Турција постојано растеле, а најлесниот начин за нивното покривање, турскиот феудален систем, го изнаоѓал во зголемувањето на даноците на земјоделското население како земјишен данок или даноците од приходите од земјата. Македонија при крајот на 19 и почетокот на 20 век била селска земја, бидејќи... „80% од населението било селско, кое се занимавало со земјоделство, плус на 50% од градското население главно занимање им било земјоделството“.²⁴ Тоа население морало да подмирува скоро една четвртина од овие давачки за буџетот во рамките на Турција. Оттаму произлегувал интересот на турскиот управен систем за ефикасно собирање на даноците и давањето под закуп на самото собирање и ангажирањето на мултизимите – закупците на тоа право кои биле уште еден терет за македонскиот селанец, кој бил принуден да се задолжува за да го плати данокот.

Економскиот гнет се зголемувал со харањето на плачкашките банди чии број... „во 1895 година изнесувал 150 кои извршиле 400 убиства, тешки ранувања и пожари.“²⁵

Воопшто земено економската положба и несигурноста за животот во Македонија од Источната криза се до истерувањето на Турците, како фактори кои ја условувале појавата и развитокот на национално ослободителното движење недоволно влијаеле во поглед на собирањето на силите и средствата за водење на војна против Турција.

Политичките прилики во Македонија во нивната суштина биле условени од недоволната економска состојба во Турција. Од нестабилната состојба во стопанството, произлегле бројните политички проблеми и процеси кои го потресувале крутиот и феудално заостанат турски политички систем. Турција која била соочена со политичките немири, бунтовите и востанијата што ги кревале поробените народи, посебно на Балканот, како и заради војните што претходно ги водела, била принудена постојано да го зголемува својот административен и воен апарат, до таков степен на гломазност и неефикасност, така што самиот по себе водел кон дезорганизација и самораспаѓање. Истиот бил немоќен да се спротивстави во поглед на одржувањето на редот и мирот и средувањето на политичката состојба во земјата, особено пред силната желба и отворените намери на поробените народи за ослободување. Посебен проблем претставувало финансирањето и издршката на државниот апарат особено на Балканот, кој буквално од ослободените територии бил префрлуван во неослободените балкански простори. Евидентно било неговото сукцесивно слабеење, во кое нешто балканските народи гледале сопствена шанса, преку неговото рушење, да се постигне ослободувањето од турскиот јарем.

1.1.3. АСПИРАЦИИТЕ И ПРЕТЕНЗИИТЕ НА СОСЕДНИТЕ ДРЖАВИ КОН МАКЕДОНИЈА И ИНТЕРЕСИТЕ НА ГОЛЕМИТЕ ЕВРОПСКИ СИЛИ

Надворешните фактори во констелацијата на меѓународните односи, исто така силно влијаеле врз военополитичката и економската положба на Турција. Големите европски држави делувале во духот на нивните глобални политички стратегии за зачувување и проширување на влијанието во Турција, остварување на економска добивка или одземање на територии од „Болниот на Босфорот“ и нивно претворање во колонии. Балканските државички, будно следејќи ја внатрешно-политичката состојба во Турција, особено биле заинтересирани за

Европскиот дел на Турција и анектирање на одделни делови и нивно приклучување кон матичните земји.

Скоро во целиот 19 век турската држава и нејзините оружени сили биле во константна стратегиска дефанзива на политички и воен план. На надворешнополитички план, военополитичката ситуација била така конструирана од империјалистичките сили така што на Турција не и преостанувало ништо друго освен да води постојани војни. Исто така на дипломатско поле била принудена постојано да прави определени отстапки, ако сакала да ја зачува компактната на своето царство, како на големите европски, така и на балканските држави.

Покрај економскиот интерес кај големите сили, посебен политички интерес за Македонија пројавувале Австроунгарија и Русија, кои во својата надворешнополитичка ориентација по нивните минимални варијанти, требало да имаат свое влијание во Македонија, а според нивните максимални варијанти, Македонија требало да биде ставена под нивно покровителство. Тој интерес произлегувал пред се заради геостратегиската положба на Македонија, излезот на Егејското Море, односно како суровинска база и земјоделски реон.

Балканските држави: Србија, Грција, а по Берлинскиот конгрес и Кнежевството Бугарија, во стремежот за проширување на своите пазари а во духот на глобалната ориентација за територијално проширување, својата надворешнополитичка ориентација ја усмериле кон македонските простори со индоктринирана мотивација за наводно ослободување на христијанското население од турското ропство. Таквата политика особено се потенцирала за времето на Источната криза, а манифестно дошла до израз на Берлинскиот конгрес 1878 и понего.

Големите европски сили уште од поодамна во нивните глобални стратегии имале зацртано на Русија да не и' се дозволи излез на Босфорот и Дарданелите по секоја цена, а да се спречи истата намера да не се оствари преку балканските словенски држави или нивни асоцијации.

Австро-Унгарија била заинтересирана за Западниот дел од Балканот, но и за излез на Егејското Море, преку Солун, односно била секогаш против директниот противник и конкурент, Русија да го шири своето влијание врз балканските земји и врз неослободените слав-

јански народи.

Германија била заинтересирана за потиснување на англофранцускиот капитал од ова подрачје. Настапувала како заемодавач на Турција, па заради тоа и одговарала компактоста на турската држава. Таа вложува средства за железницата Измир-Анкара, а потоа и за Багдадската железница, барајќи слободен пат кон Истокот. По правило скоро секогаш стоела зад желбите на Австро-Унгарија и се залагала со заеднички сили да го спречат рускиот царизам во создавањето на Голема Бугарија, како нејзина Подунавска Губернија.

Русија ја изгубила Кримската војна, а големите сили, со Парискиот мировен договор (1856) ја ограничиле нејзината експанзионистичка политика, но сепак таа не се откажала од наклоноста спрема балканските славјански народи и експанзионистичката ориентација. Во седумдесеттите години на 19 век Русија сосема ги отфрла поставените ограничувања од западните земји, па започнала подготовки за војна против Турција, поттикнувајќи ги притоа националноослободителните движења на поробените народи на Балканот или ја продолжила политиката на „ослободителка“ на словенските народи, по сопствен рецепт. Овој рецепт секогаш не бил во сообразност со интересите на поробените народи бидејќи главната поента на таа политика била таа да излезе на Левантот преку Балканот. За остварување на таа цел Русија ја потпишала Трицарската спогодба (1873) на основа претходно постигнатиот Договор во Берлин (1872). Меѓутоа, со таа спогодба Русија не добила одврзани раце, во поглед на поделбата на интересните свери на Балканот. Заради тоа со Австро-Унгарија потпишала на 13 мај 1876 година, заеднички меморандум кој предвидувал, Турција да биде присилена да изврши реформи во Европскиот дел на Турција, откако ќе се заклучи примирје со босанско-херцеговските востаници.²⁶

Продолжувајќи ги подготовките за војна со Турција, а со цел да осигура неутралност со Австро-Унгарија, пристапила кон спогодба со неа, а околу разграничувањето на интересните сфери на Балканот, во местото Рајхштат (8.7.1876). Спрема руската верзија, Русија требало да го добие Инстамбул, севкупните брегови на Црното Море вклучувајќи ги бреговите на Источниот дел на Балканот, дозволувајќи и при тоа на Австро-Унгарија да воспостави власт над Србија и врз

Западниот дел од Балканот на југ до Солун. Спорно прашање за статусот на Македонија немало, бидејќи според Рајхштатската спогодба, истата и била препуштена на Австро-Унгарија, со право да биде окупирана. Но таа повеќе се интересирала да го засили своето економско влијание, едновременно залагајќи се за некаква автономија за Македонија во рамките на Турција, за Бугарија и Албанија.²⁷ По оваа спогодба „македонското прашање“ добива третман на посебно прашање, надвор од бугарското.²⁸

Додека пак по одржувањето на Берлинскиот конгрес (1878), „македонското прашање“ останало централно нерешено прашање. Високата Порта не ги прифатила барањата ниту на Меморандумот од 13 мај 1876, ниту обврските на Рајхштатската спогодба, ниту одговарала на бројните притисоци на останатите големи сили од Западна Европа за спроведување на реформи во Европскиот дел на Турција. Во таа смисла на инсистирање на големите сили била свикана Цариградската конференција (23.12.1876–20.01.1877). На оваа конференција по дипломатски пат се решавала судбината на балканските народи под османлиска власт и за Македонија, иако не се споменувало нејзиното име. На оваа конференција, руската дипломатија и англиската, имале главен збор. Рускиот полномошник, Игњатиев, на оваа конференција застапувал две варијанти: Според Првата, барал да се создаде Голема Бугарија во чии состав би влегла целокупната територија на Македонија. Додека пак според Втората варијанта, требало да се создадат две области – држави: Источна Румелија (Бугарија) и Западна Румелија (Македонија), чија граница би бил меридијанот. Англиската дипломатија предлагала создавање на две области од Европскиот дел на Турција, поделени по напоредникот меѓу нив и тоа како провинции Северна и Јужна Румелија, вклучувајќи ги притоа териториите на Македонија во двете, не водејќи сметка за националниот состав на населението. За англиската дипломатија и дипломатиите на другите западни земји учеснички на Конференцијата, неприфатлива била втората руска варијанта, зашто Источна и Западна Румелија во никој случај не смееа да допрат до Егејското крајбрежие, за да се избегне рускиот продор кон морето.²⁹

Меѓутоа, уште додека се одржувала Цариградската конференција, Русија тајно преговарала со Австро-Унгарија во Будимпешта, па веќе

на 15.01.1877 година, ја склучила таканаречената Будинпештанска конвенција.³⁰ Според неа, Австро-Унгарија требало да остане неутрална во случај на руска војна против Турција.

Турција ги отфрлила одлуките на Цариградската конференција како имагинарни, сметајќи притоа дека големите сили, нема да дозволат да се води војна против Турција, зошто истите имале економски интереси, од една страна, а од друга, таа сметала дека ќе ги задоволи барањата на учесничките на конференцијата, со тоа што ќе го промовира новиот устав (Митхат-пашиниот Устав од 1876), со наводните реформи кои требало во него да следат.

Така членот 3 предвидувал „Во случај на територијални промени и распаѓање на Османската Империја, се исклучува создавање на голема сојузна држава, или друга држава.“ А, спротивно на тоа, Бугарија, Албанија и Румелија³¹ би можеле да постанат независни држави.³²

Поради недоволната состојба на меѓународен план, била влошена военополитичката состојба на Турција, а во тој контекст и на Македонија. Заради интересите на големите сили, Македонија постанала жртва и предмет на дипломатските игри и интриги со злоупотреби во предвечерието, во текот на Источната криза и по неа. Внатрешната политичко безбедносна состојба во Турција била обременета со социјалните и националните спротивности, бројните судири и политички конфликти кои јасно укажувале на одживеаноста на османлискиот систем и на неговата неспособност со мирни средства, или со т. н. „реформи“ да ги регулира односите со поробените народи, посебно со христијанските народи на Балканот. Овие народи со своите барања станувале се поупорни за изразување на својот национален идентитет и националното его, односно за создавање на посебни национално политички творби-држави. За тоа зборуваат военополитичките настани кои се круцијални за последната четвртина на 19 и почетокот на 20 век и тоа:

Босанско-херцеговското востание (1875), Востанието во Бугарија (1876), Српско-Турската војна (1876/77), Разловечкото востание (1876), Охридската завера (1876), Руско-Турската војна (1877/78) Кумановско-Паланечкото востание (1878), Македонското (Кресненското) востание (1878), Брсјачката буна (1881), војните што ги водела Турција со Италија и Грција, Горно-Цумајското востание

(1902) Илинденското востание (1903), Младотурската револуција (1908), Балканските војни (1912/13) и др.

Рапиден број на тие судири, востанија и војни, помалку или повеќе биле последица или причина за самата криза. Во врска со нив, како и заради слабостите на турската држава, големите сили, постојано се мешале во нејзините внатрешни работи. Повеќето од нив на непосреден или посреден начин влијаеле на военополитичката состојба во Македонија. Со нивното постоење и егзистенција, овие настани ги подгрејувале и поттикнувале прогресивните сили кај македонскиот народ, нивната военополитичка ориентација да ја усмерат кон создавањето на автономна држава, односно да привлечат македонски граѓани што ќе се борат за Автономна Македонија, по дипломатски или оружен пат. Заради тоа тие ја развивале претходно идејата за државност и суверенитет на Македонија, а во таа рамка ја развивале македонската воена мисла како гарант и сигурност за остварување на ослободувањето на Македонија, по дипломатски пат но, со потпирање врз сопствен военополитички и безбедносен механизам, или по пат на сила, со народна војна и ангажирање на вкупните потенцијали на Македонија, против деспотскиот феудален режим на Турција.

2. ТЕОРЕТСКИТЕ И ОПШТЕСТВЕНИТЕ ОСНОВИ ЗА РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА ОД ВРЕМЕТО НА ИСТОЧНАТА КРИЗА

Несомнено и општо познато е дека македонската воена мисла на географскиот и етничкиот простор од Македонија се појавила во времето на Источната криза (1875-1881) кога Македонија била во составот на Турската Империја.³³ Нејзината суштина се гледа од оригиналниот и творечки начин на поврзување на теоретските и општествените основи со војнотехнолошката содржина. Во Источната криза, македонската воена мисла ја добила својата евидентна теоретска заснованост, определен квалитет и квантитет и основните елементи од воената вештина при нејзината делумна практична реализација.

При разгледувањето на македонската воена мисла и нејзините теоретски и општествени основи, може да се истакне дека при нејзиното создавање и конституирање пресудно влијаеле: Теоријата и практиката на народната војна, (која базира на идејата за вооружениот народ, а бидејќи македонскиот народ како потчинет немал легално организирано македонска војска, македонските воени теоретичари ја прифатиле таа идеја, за водење на ослободителна војна и вооружена борба, како можно решение за организирано спротивставување против организираните турски сили), економската и социјалната состојба, правно-политичката состојба, националниот македонски карактер и принципите на организираноста со релативна трајност на определбите.

Додека пак основите на својата војнотехнолошка содржина, македонската воена мисла, ги наоѓа во изградената војнена и воена доктрина и воената вештина за водење на Македонското (Кресненското) востание (1878/79) и во другите востанија и бунтови за ослободување од турското ропство, како и во другите војни кои се воделе во 19 век, во местото и улогата што и се придавало на вооружената борба и другите облици на борба и отпор во ослободителните востанија, во организирањето на востаничките сили, во местото и улогата што им се придавало на факторите на војната и факторите на вооружената борба (човекот, материјално-техничкиот фактор, просторот и времето и нивниот заемен однос), во облиците на вооружената борба

(партизанскиот, комбинираниот и фронталниот), видовите на борбените дејства (нападот и одбраната) и борбените дејства (операциите, боевите и борбите) што ги применувала турската армија во задушувачката на востанијата за ослободување. Но, и во другите облици на борбени дејства применувани во војните што ги водела Турција, Русија и балканските држави како и во искуствата од боевите и борбите што ги воделе македонските востанички сили во ослободителните оружени судири и искуствата од облиците на борбените дејства во оружените судири на останатите балкански народи во ослободителните војни против Турција.

2.1. НАРОДНАТА ВОЈНА-ОСНОВЕН МОДЕЛ НА БОРБА И ОТПОР ВО ПОСТКРЕСНЕНСКИОТ ПЕРИОД

Вкупното теоретско искуство што било користено за изградбата и егзистенцијата на македонската воена мисла и практичните искуства во историјата на војните како и самите ослободителни движења од кресненскиот период, укажувале на една законитост која морале да ја почитуваат творците и креаторите на македонската воена мисла, дека народната војна мора да се почитува како оптимален теоретски и практичен модел за организирање на малите народи и земји за ослободување. Тој модел останал како опција за посткресненскиот период, но и во натамошното историско живеење на македонскиот народ се до реализацијата, односно конечното ослободување на Македонија.

Народната ослободителна и револуционерна војна ја оставиле во наследство македонските воени теоретичари, заради тоа што таа војна или востание со ангажирање на вкупните потенцијали на Македонија, можно било да се организира востаничко успешно спротивставување на понадмокен, помногуброен противник, каква што била во конкретниот случај Турција.

Македонската воена мисла оставила конкретна порака како искуство од Кресненското и другите востанија, дека треба да се има доверба само на сопствените македонски сили и врз нив треба да се потпира ослободувањето на Македонија, а дека не треба да се очекува дека ослободувањето на Македонија ќе го донесат бајонетите на

надворешна армија. Дека војнички посилен противник не секогаш е краен победник во војната, туку дека во војната победува противникот чија вкупна општествена моќ е творечки и рационално искористена (воената, економската, политичката, демографската и сите други облици на општествена моќ) кои доаѓаат до израз во војната, а дека една солидна организација со цврстата хиерархија и со користењето на принципите на наддетерминацијата и еквифиналитет, (креативно комбинирање на определени елементи, односи, методи, сили, средства активности, мерки и др.) ќе дадат не само нов, туку и друг повисок квалитет и квантитет, кое нешто им дава шанси на малите народи да го отфрлат јаремот на ропството. Такви искуства впрочем биле присутни кај другите балкански народи кои се ослободиле од турското ропство.

Користејќи ги искуствата од дотогашните народноослободителни движења против Турција особено востанијата и бунтовите за време на Источната криза (1875-1881) во Македонија, како определени видови на општествени експерименти, Димитар поп Георгиев-Баровски и неговите соработници од Македонското (Кресненското) востание (1878/79) и анонимните воени теоретичари на Македонската Лига, (1880) ја оставиле пораката дека партизанското војување е почетен и стожерен облик на војување во народната војна и за македонските прилики. Тоа го препорачувале бидејќи овозможувало ширење на борбата во народното востание, создавало услови за зголемување на оружениот потенцијал во луѓе и материјални средства во полза на ослободителното движење, а го истоштувало противникот кој бил принудуван да трага по „бунтовниците“, да бара маркантни цели, а со тоа самиот себе се доведувал во состојба да дејствува катадневно, но по правило, од шупливо во празно, со отапена силина на ударот и психичка напнатост.

2.2. ВЛИЈАНИЕТО НА ЕКОНОМСКАТА И СОЦИЈАЛНАТА СОСТОЈБА ВРЗ РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА ВО ПОСТКРЕСНЕНСКИОТ ПЕРИОД

Економската и социјалната состојба и тешкиот турски гнет за македонскиот народ ја условувале појавата и егзистенцијата на македонската воена мисла а двострано влијаеле врз нејзиниот разв-ток, позитивно и негативно. Неподносливата економска и социјална положба, имала позитивно влијание врз прифаќањето на македонската воена мисла кај широките народни маси, претежно кај селското насе-ление, но и кај прогресивното граѓанство и интелигенцијата кои најдувале свој економски и социјален интерес во рушењето на тур-скиот економски и феудален систем за кого, македонската воена визија отворала шанси за неговото променување. Додека пак слабата материјална основа, негативно влијаела врз манифестниот израз и ширењето на македонската воена мисла, бидејќи тој систем не обе-збедувал финансиски и материјални средства за нејзината материја-лизација и остварување.

2.3. ВЛИЈАНИЕТО НА ПРАВНО-ПОЛИТИЧКАТА СОСТОЈБА ВРЗ РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА ВО ПОСТКРЕСНЕНСКИОТ ПЕРИОД

Неповолната правно-политичка состојба, во која се наоѓал македонскиот народ, во канџите на турскиот управен систем (без елементарни човечки и граѓански права и без цивилизациски норми и однесувања, кој со својата крутост, бруталност и суровост прет-ставувал европски пример без преседан), политички силно влијаела за оптимализација на барањата за политички слободи, сепаратно решавање на „македонското прашање“, добивање на автономија во различните свери на живеење, државност, автокефалност и сл. Сите отворени барања позитивно влијаеле врз развојот на македонската воена мисла, која била во оптек, зашто таа се доградувала и усовршувала, а во суштина овозможувала по војничката победа над турскиот феудален систем, демократизација на односите, создавање македонска држава или автономна држава со ограничен суверенитет, но од граѓански тип во која ќе владее правото и политичките

слободи, но каде ќе бидат заштитени основните вредности, правата и слободите на човекот и граѓанинот.

Затвореноста на турскиот феудален систем, феудалните стеги, а пред сè неконтролираната и вкупната репресија што ја спроведувал турскиот феудален систем, (високите казни, пресудувањето без постапка, прогоните, одмаздите, убиствата, општата несигурност и другите репресивни мерки, забрани и наредби биле преземани за создавање на страв и паника за понизност кај населението во Македонија, но и за покажување на силата и моќта, за неуништивоста и вечноста на Турската Империја) кое нешто секако негативно влијаело врз егзистенцијата на македонската воена мисла, како и врз нејзината изразност, така и врз ширењето и манифестноста, а особено за нејзината примена.

Тогашниот турски феудален систем бил најголемиот противник на македонската воена мисла, која морала во посткресненскиот период да одбира нелегални и конспиративни методи за нејзината гласност и ширење. Ако се посматраат општественополитичките барања на македонскиот народ во овој период, кои произлегувале од различните асоцијации, здруженија, групи и поединци од една страна, и употребната вредност на македонската воена мисла во ова време, од друга страна, тие се кохерентни, имаат взаемен однос, заеднички интерес и иста глобална цел. Дури самото постоење на македонската воена мисла во релативно мирната деценија по Источната криза и подоцна во мирно-временски услови, можела да се користи, како политички притисок за остварување на тие барања пред турската управа, но и како услов за остварување на истите по пат на сила.

2.4. НАЦИОНАЛНИОТ КАРАКТЕР И ПРИНЦИПИТЕ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА

Македонскиот карактер на македонската воена мисла произлегува од замислената, автономна или независна македонска држава, од предвидената нејзина целокупност во рамките на етничките, географските граници и од мотивацијата на македонскиот народ и народностите кои со сите свои сили настојувале да создадат свој автономен, или независен државен субјективитет и од претпоставките за решено-

ста на македонскиот народ да ги брани и заштитува утврдените вредности на тој субјективитет. Македонскиот карактер е видно зацртан во круцијалните документи донесени од раководните органи на Македонското (Кресненското) востание, Востаничкиот Комитет и Македонската Лига и нејзиниот Воен Штаб и од други асоцијации, а меѓу нив спаѓаат:

1. „Правилата- Уставот на Востаничкиот Комитет во Кресненското востание“, чии составен и круцијален дел се „Воените правила за македонската востаничка војска “(од декември 1878 година).³⁴

2. Уставот за идното државно устројство на Македонија од 1880 година, на Македонската Лига (донесен во Русе, пролетта 1880 година).³⁵

3. Воената Инструкција за устројството на македонската војска во Автономна Држава Македонија од Воениот Штаб на Македонската Лига, (донесена на 12. април 1880 година во Русе).³⁶

4. Привремената Инструкција за употреба на македонската војска, донесена од Воениот Штаб на Македонската Лига за ослободување на Македонија (од 6 мај 1880 година во Русе).³⁷

5. Прогласот „Македонија на Македонците“ на Цариградскиот централен силогос (од 15.04.1881 година)³⁸ и др.

Повеќе одредби на претходно споменатите документи говорат за македонскиот патриотизам, за почитување на основните вредности, човекот и неговите права, националните обележја, културното наследство, јазикот, обичаите и традициите, верските разлики и сл. на македонскиот народ и народностите кои живееле во Македонија. Нивната порака била да се втемелува заедништвото и сожителството меѓу македонскиот народ и народностите. Мошне прогресивен скок во тој поглед и упатни сознанија дале креаторите на македонската воена мисла, апелирајќи на она што треба да го поседува граѓанинот-војник, раководителот и старешината, поединецот, групата – единицата, залагајќи се притоа дека треба тој патриотизам да се изградува, развива и негува во секоја комуникација, во воспитанието и образованието, посебно на македонската војска, а за водење на заедничката борба што требало да ја водат македонскиот народ и народностите против заедничкиот противник, турскиот феудален систем. Македонската воена мисла упатува кон соживот и односот

што треба да го има македонскиот граѓанин, раководител и војник кон припадниците на другите националности, осудувајќи ги притоа реваншизмот, распалувањата на меѓунационалните конфронтации, конфесионалните судири и омразата која можела да се создаде врз тие основи. Видно и евидентно е дека македонските војни и творци на македонската воена мисла, заедничкото живеење, соработката, взаемната помош и доверба сметале дека треба да бидат придобивки на заедничката борба што би ги придобиле со народностите кои живееле на подрачјето на Македонија, и истите требало да се почитуваат во новата македонска држава.

Ако се разгледуваат принципите и определбите на организираноста за народното ослободување што ги понудила и оставила македонската воена мисла од времето на Источната криза за посткресненскиот и натамошниот период како основи за натамошна доградба на македонската воена мисла, може да се каже дека таа оставила релативно трајни определби и ставови, каде доминираат принципите на развојноста, рационалноста и ефикасноста, на силите и средствата кои ќе бидат вклучени во ослободителната борба против Турција. Тие дозволувале, да се вградуваат новите сознанија и искуства за подобрување на македонската воена мисла во новата констелација на односите на економски и воено - политички план и давала можност за иновирање на воено - технолошки план и прифаќање на сознанијата и достигнувањата на научен и војно-теоретски план. Ова значи дека таа дозволувала свој континуален развој, независно од тоа што можеле да се појавуваат определени заблуди и талкања. Независно од тоа, таа на своите генерални и темелни определби им обезбедила релативна трајност и функционалност што и' служеле на македонската кауза. Релативната трајност на определбите, прозлегувала од самата внатрешна општествено-економска и општествено-политичка положба во која се наоѓал македонскиот народ и која многу бавно прогресивно се менувала, исто така од народно-ослободителните цели на борбата и карактерот на истата, од националните и класните интереси, од теоретските и емпириските основи и сл. Таа оставила простор за комуникација за евентуалните промени кои можеле побргу да настанат на војно-политички план во Турција и на надворешен план со Турција, посебно со нејзините балкански соседи, без да

се налушта националниот и социјалниот карактер на борбата. Врз тие сознанија, теоретската и емпириската ориентација, селективно земено, македонската воена мисла од времето на Источната криза оставила повеќе основни функционални и војно-технолошки определби за креаторите, носителите и реализаторите на македонската воена мисла во посткресненскиот и натамошниот период и тоа:

1. Ослободувањето на Македонија мора да базира врз Македонско востание, ако Турција не обезбеди автономен статус на Македонија.

2. Во востанието народната моќ, да биде употребена како воена моќ, со потпирање врз сопствените сили.

3. Оружената борба да биде стожерна активност во Македонското востание, а востаничката македонска војска да биде главен носител на оружената борба.

4. Ослободувањето да се изврши на етничкиот и географскиот простор на Македонија.

5. Подготовките за востанието и оружената борба да ги изврши единствена, цврста македонска организација под единствено раководство.

6. Македонската организација или нејзиното раководство за ослободувањето на Македонија, да се јавува како единствен и легитимен застапник на македонскиот народ и неговите интереси.

7. Востанието да се подготвува како долготрајно и исцрпувачко во случај на жилавост на противникот – Турција.

8. Постојните и интервентните оружени чети во Македонија да бидат подготвени за водење на дејства од сверата на заштитата и самозаштитата, со оригинален метод и карактер.

9. Детеритот (одвраќањето со заплашување) да биде основен метод на делување на Организацијата и оружените чети до почетокот на востанието.

10. Оспособувањето и материјалното обезбедување на востаничката војска да биде постојанен и обавезен нелегален процес пред почетокот на востанието и во текот на борбата.

11. Востаничката војска и полицијата, далеку пред востанието да бидат оспособени за брзо мобилизирање и борбено спремни за дејствување во случај на масовни прогони, репресалии, афери и сл.

12. Востанието да започне со партизанска војна (борба).

13. Борбата да се води на целокупниот востанат простор со масовни боеви и борби и да се шири на етничкиот простор од Македонија.

14. Комбинирањето на активностите од оружената борба на востаничката војска со активностите на народот во рамките на неоруженото спротивставување даваат максимални резултати.

15. Офанзивноста и непрекидноста да бидат принципи и карактеристики на борбените дејства на подрачјето на Македонија во оружената борба за ослободување, против Турците.

3. ДЕЈСТВУВАЊЕТО НА СТРАНСКИТЕ ПРОПАГАНДИ И НИВНАТА ИНДОКТРИНАЦИЈА ЗА СПРЕЧУВАЊЕ, ШИРЕЊЕ И АФИРМАЦИЈА НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНА И ВОЕНА МИСЛА

Хегемонистичките кругови на балканските држави и народи што го опкружувале македонскиот народ и етничката територија на Македонија, многу порано ги започнале, а подоцна, посебно по нивното национално осознавање и конституирање на нивните национални држави, не ги криеле нивните аспирации и претензии кон Македонија. За нив било јасно далеку пред Берлинскиот конгрес (1878) дека геостратегиската положба на Македонија и нејзините природни потенцијали и ресурси, а особено поседувањето на нејзиниот поголем дел, или целосното поседување на тој простор од Балканот, дека ќе и овозможи на секоја балканска држава примат и доминација на Балканот. Гледајќи ја немоќта на Турција, а поведени од империјалистичката идеја, дека кој владее со Македонија, владее на Балканот, балканските држави Грција, Србија и Бугарија како непосредни соседи на Македонија, за времето на Источната криза, а посебно по Берлинскиот конгрес, преку своите пропагандни машинерии директно го диминизираат и покренуваат аспиративниот и претензионистичкиот курс кон Македонија во максимална или минимална варијанта, условно земено ако се имаат предвид целите кои требало да се постигнат.

Слично се однесувале Романија и Австро-Унгарија. Но за доминација и влијание во Македонија, адекватни пропагандни активности пројавувале и поголемите западно-европски држави Англија, Франција и др. но со подлабока сукцесија во поглед на остварувањето на

нивните цели.

По максималните варијанти и целите на пропагандното делување кон Македонија што ги имале утврдено Грција, Србија и Бугарија со нивните надворешнополитички ориентации и големо државни политики а истите биле препознатливи по настојувањата за создавање на цврсти врски и потпори во Македонија, преку определени органи, институции, установи, тела, здруженија, групи и поединци врз црковна, културнопросветна, стопанска, социјална и друга основа, кои требало да доведат до отворено политичко делување со целосна индоктринација за денационализација и асимилација на македонскиот народ, а за приклучување на Македонија кон некој од нејзините соседи. За остварување на анекција, ниедна од нив не ја исклучувала воената опција и интервенцијата против Турција, во условно повољна настаната воено-политичка ситуација и даден историски миг.

Според нивните процени и големодржавното слепило, хегемонистичките кругови на овие држави, Македонија ја сметале за сечија и ничија земја, а со квази историски факти, по обичај ја промовирале идеата дека не постои македонски народ, јазик, простор и црква, а за верификација на протежираната идеја, возвратно очекувале македонското население да се определи на нивна страна. Во таа смисла секоја од нив, имала измислена идеологизирана големодржавна приказна за сопственото „право“ над македонскиот народ, прогласувајќи го притоа за свој, негирајќи ја неговата автохтоност, самобитност и евидентните белези на неговиот ентитет (јазик, култура, обичаи, традиции, просторот и др.). На таков начин соседните империјалистички буржоазии (грчката, бугарската и српската) низ нивните пропаганди за Македонија, по Источната криза на очиглед пред меѓународната и македонската јавност, отворено Македонија ќе ја промовираат за „зона на асимилација и арена за меѓусебни пресметки“, чии трагични последици најдобро ќе ги почувствува македонскиот народ.

Според минималните варијанти и нивните цели, Грција, Србија и Бугарија, од своите пропагандни активности во Македонија очекувале секоја за себе да си подготви „конзервирана мрежа“ за евентуалното анектирање, или откинување на што е можно што поголем дел од македонскиот простор, итOA во моментите кога Турција би се

нашла во политичка, економска и воена криза. Врз основа на погледите на определени политичари и хегемонисти изнесени во определени документи, надлежните државни органи ги имале утврдено стратегиските определби, биле изработувани политички и етнички карти, во максимална и минимална варијанта. Од нив, видно можел да се согледа регионалниот и кантоналниот патернализам и интерес од кого не смееле да се откажат македонските соседи во наредниот историски период.

Интересно е да се одбележи дека во посткресненскиот период сите соседни земји очекувале и некакво патронство над Македонија, што би се случило, ако Турција биде присилена по дипломатски пат да ја отстапи Македонија на друга земја, за таа да воведо ред, мир и безбедност. Таквите очекувања биле најевидентни во Бугарија.

Ваков патернализам и патронство над Македонија, очекувале според нивните максимални цели западно европските земји, Англија, Франција, Германија, а особено Австро-Унгарија и Романија. Додека пак според нивните минимални варијанти и цели тие биле задоволни и со можностите што би ги добиле за силно економско влијание во Македонија и доминација на македонскиот пазар, односно економскиот диктат, го сметале за основен предуслов за порадикални политички промени кои би следувале. Во тој случај ирелевантна била моменталната политичка позиција во која се наоѓала Македонија. Заради тоа во ова време во т.н. период на продорот кон Истокот, кај овие земји битно било востановување на економска зависност на македонскиот пазар. Од тоа произлегувал тогашниот мал интерес за политичките промени во поглед на статусот на Македонија при крајот на 19 и почетокот на 20 век. И во тој контекст може да се проценува и мери рамнодушноста на големите западноевропски земји дали Македонија можела да биде реформирана турска провинција, дали би добила октроирана автономија во рамките на Турција, или би поставила независен државен субјект. Тоа сценарио впрочем било обелоденето на самиот Берлински Конгрес и потоа егзистирало во круговите на европската дипломатија.

Крајните цели на сите пропаганди што започнале да се спроведуваат и се спроведувале во Македонија, особено при крајот на 19 и почетокот на 20 век, имале шовинистичка (економска, поли-

тичка и воено-терористичка) поента, без разлика на начините, методите, доктринарните определби, видовите на делувањето и независно од бројот на силите и средствата кои биле употребувани при делувањето на актерите. Идејно-политичката индоктринација за денационализација и асимилација, притисоците, уцените (психолошки, политички, економски и воени) и тероризмот изразен низ сите видови на насилства биле основните методи и манифестации низ кои требало да се оствари, духовниот, културно-просветниот, економскиот, политичкиот и територијално политичкиот шовинизам.

Постанокот и втемелувањето, на големогрчката, големо српската и големобугарската идеја, секако требало да се бара, кај нивните основоположници, во подалечното или поблиското минато, пред Источната криза, но вистински прагматичен и практичен развој овие идеи доживеале по конституирањето на соседните национални држави за времето на Источната криза, во посткресненскиот период, а особено при крајот на 19 и почетокот на 20 век. Токму тогаш кога тие идеи постануваат круцијални основи на нивните надворешнополитички ориентации и политики, кога започнале соседните држави да создаваат и развиваат пропагандни тимови, агентурни мрежи и оружени чети и кога започнала отворената дезорганизација на турската држава, односно кога започнало државното финасирање на пропагандните активности. Сите странски пропаганди имале свој карактеристичен sukcesивен развој, различен домен и обем, различно употребени сили и средства, но со слични доктрини и методи на делување, со практично нееднакви постигнати резултати и ефекти, а со потполно идентични шовинистички цели спрема македонскиот народ и македонскиот простор. Овие земји по определена sukcesија со суپтилни методи, за наводна социјална заштита на населението во Македонија, прогресивно го зголемувале интензитетот на пропагандното делување во посткресненскиот период, на економски, духовен и културно просветен план за промена на македонското јавно мислење и откажување на македонското национално его со длабоко суптилна антитезна индоктринација за спречување и ширење на македонската национална, државно-правна и воена мисла.

Шовинистичките фарси и страсти биле присутни кај сите пропаганди скоро во сите свери на општествениот живот, на сите

полиња во Македонија, а претежно на духовен, културно-просветен и економско социјален план, а помошта и присутноста на мисионерите и протагонистите во Македонија се користела како параван за остварување на цели во територијално политичка смисла. Странските пропаганди, со нивните идејно-политички ориентации и индоктринација со нивната организација, ангажманот на силите и средствата и со нивната поставеност биле во директна или индиректна кофронтација со сите прогресивни сили во Македонија, односно тие, и' се спротивставувале на ширењето и афирмацијата на националната, државно-правната и воената мисла во Македонија. Таа требало да биде попречувана и елиминирана уште во нејзиниот зародиш. Во тој дух, предничеле (по обем и делување во јавните манифестации) грчката, српската и бугарската пропаганда.

3.1. ГРЧКА ПРОПАГАНДА

Грчката Цариградска Патријаршија, прва ги започнала денационализаторските и асимилаторските активности спрема македонското население, уште пред укинувањето на Охридската Архиепископија (1767), во рамките на општиот интерес за доминација во црковен поглед на просторот од Македонија, најпрво како интерес на грчката црква за посигурно и поуспешно вечно владеење и управување со македонските црковни епархии. Користејќи ја црквата како параван, активностите во тој поглед и на информативно пропаганден план, постојано се зголемувале со т. н. „мистична индоктринација“, се до триесеттите години од 19 век. Тогаш се родила големогрчката „Мегали идеја“ за создавање на Голема Елада, според планот на Ригас Фареос, која требало да се остварува постепено и плански спрема словенските народи. Зад реализацијата на оваа идеја стоела Грчката Патријаршија и црковниот клир.

Постепеното настапување, грчката црква го започнала со ширењето на големогрчката идеја, а со отстранувањето на сите нејзини противници од црковните хиерархии и другите црковни кругови, со идеолошка пресметка и кадровската чистка на секој противник на погрчувањето. Таа верност посебно се барала од свештениците од словенско потекло, а негацијата се однесувала на се'што припаѓало

на словенското културно наследство (ракописи, богослужбени книги и сл.). Носители на антисловенската пропаганда биле грчките сило-госи, дипломатските претставници (конзули, агенти и службени лица) и влијателни поединци.

По создавањето на грчката држава (1821), Грчката Цариградска црква како пропагандно водство, добила достоин партнер и соработник за поддршка на грцизирањето во Македонија, во грчката држава, дури таа го презела пропагандното водство во Атина. Засега е познат еден званичен документ со кој грчката држава го презела елинизирањето и тоа од времето на Кримската војна (1853-56) кога во Атина била објавена првата антисловенска брошура.³⁹

Но, пангрчката пропаганда кон словенофонското население, била подигната како надворешнополитички државен интерес во почетокот на 1860 година кога грчкиот парламент донел одлука, во Македонија да се испраќаат луѓе и конзули кои ќе раководат со големогрчката пропаганда. Грчкото министерство за просвета во 1862 година ангажирало учени луѓе, учители и професори кои требало да ја шират грчката писменост на Балканот и Блискиот Исток. Ваквиот ангажман го подржувале грчките банкари и трговци. Во таа смисла бил изработен план за ширење на грчките позиции со финансиска поддршка за отворање на грчки гимназии во повеќе градови.⁴⁰ Во Атина се формирале повеќе здруженија за ширење на грчката пропаганда. Некои од нив во своите редови дури подготвувале вооружени агитатори. Во 1866 година во Атина се формирало едно здружение под името „Етники Амина“ (етничка одбрана) што ги спроведувало државните инструкции на големодржавната пропаганда и спроведувало терористички акции во Македонија. На слични принципи и за големогрчките аспирации во Македонија работело и делувало здружението „Парнасос“ (Парнас), формирано во 1867 година.

Две години подоцна (1869) во Атина било формирано друштво под име „Силогос за ширење на грчката писменост“ со указ на грчкиот крал Ѓорѓи, чија функција била денационализацијата и погрчувањето на негрчкото население, односно на Македонците, Албанците, Власите, Бугарите и другите народи и народности кои биле потчинети на Грчката Патријаршија⁴¹. Ограноците на ова друштво ги ангажирале сите грчки дипломати, конзулите, митрополитите и

побогатите и повлијателни лица во поголемите градови. Поентата на делување била во ширењето на Мегали – идејата, а конечната цел обновувањето на Византиската Империја.

Грчкиот државник, Харилаос Трикупис, за спроведување на големогрчката идеја, изготвил две програми за догледно приклучување на Македонија кон Грција, во максимална и минимална варијанта, утврдувајќи ги притоа дури и границите. Според максималната максималната варијанта, кон Грција требало да се приклучи цела Македонија во етничка смисла, дел од Бугарија, Тракија и Одринско или остатокот од европскиот дел на Турција, а според минималната варијанта се барало приклучување на т. н. „Историска Македонија“ со гранична линија што би ја преполовувала Македонија праволиниски во правец запад-исток, од Јадранско Море, северно од Охрид, Демир Хисар и Крушево се до Родопите и устието на реката Места.⁴²

Во ваква поставеност, грките влади систематски почнувајќи од седумдесетте години на 19 век, постојано ги зголемувале силите и средствата за ширење на големогрчкото влијание во Македонија, вклучувајќи го притоа скоро целиот црквеношколски систем, вешто користејќи го монополот во тој поглед што го имала легално добиено Цариградската Патријаршија од турската власт. Националното будење кај македонскиот народ особено во државно правна и воена смисла, осетно се спротивставувало на грчката духовна и просветна превласт, што ја организирале грчките пропагандни сили. Заради тоа тие биле принудени во својата пропагандна мрежа, под велото на наводната „писменост“ да формираат друштва од месното население, односно да го зголемуваат бројот на нивните симпатизери. Такви друштва биле формирани во Битола, Солун, Крушево, Струмица и Серез. За доминацијата на грчките училишта во Македонија очигледно говори и самиот факт дека само во Солунскиот и Битолскиот вилает во 1877 година имало 256 училишта со 10.968 ученици.⁴³ Во овој период во Македонија биле отворени голем број на основни училишта 836, 3 учителски школи, 2 полугимназии машка и женска, Богословија во Битола и доста забавишта.⁴⁴

Исто така грчката влада и други спонзори однадвор, постојано ја зголемувале финасиската и материјалната поддршка било на друштвата за ширење на писменоста или на грчките училишта.

Така на пример грчкиот пропаганден пункт во Серез до 1872 год. примил 1.320.000 драхми, или Грчкото друштво за ширење на писменоста, дало наводна помош за училиштата во Македонија, во 1879 година 189.000 драхми, за по шест години подоцна во 1885 година таа помош ја зголемила на 536.000 драхми. Грчкото влијание во Македонија се ширело и преку другите друштва какви што биле: Друштвата пријатели на просветата, гимнастичките, музичките, добротворните, театарските и др. Тие отвориле и грчка печатница што го издавала весникот „Фос“⁴⁵

Посебна активност грчката пропаганда пројавила во Битолскиот вилает во периодот од 1878-1893 година каде главен збор воделе грчките митрополити во Битола: Неофит и Александер. Тие биле директно поврзани со Силогосот за ширење на пропагандата во Атина. Дури митрополитот Александер подготвувал бунт за приклучување на Македонија кон Грција, заради тоа што бил прогонет од турската власт а неговите приврзеници биле затворени. Грчката пропаганда најмногу приврзеници придобила во редовите на влашкото население во Македонија. И покрај големите напори на грчката пропаганда да го задржи приматот во делувањето, поради духовната и просветната тортура, а најмногу заради развитокот на националната, државно правната, воената мисла и националното осознавање таа морала да ги налушта позициите со жилав отпор.

Посериозен удар на грчката пропаганда во битолскиот крај и' задала романската пропаганда на чие чело застанал влашкиот учител Апостол Маргарит. Тој во сериозна мерка во поголем број на влашки училишта влијаел кај месното население за откажувањето на гостопримството на т.н. „грчки апостоли на писменоста“. Исто така партнерството со другите пропаганди во Македонија, започнале да ги поткопуваат позициите на грчката пропаганда.

3.2. СРПСКА ПРОПАГАНДА

Аспирациите и претензиите на Српското Кнежевство кон Македонија, се јавуваат релативно подоцна, во однос на грчките. Се смета дека српската пропаганда, ја влече својата генеза од „Начерта нието“ на Илија Гарашанин од 1844 година. Во него на

индиректен начин се планирало приклучување на Македонија кон Српското Кнежевство. Во овој документ се барало постепено но сигурно раззидување на турската држава, а камен по камен изградбата на моќна Србија на Балканот како сигурен гарант на југот од Европа.⁴⁶ Конкретно државниот врв на Србија планирал проширување на југ кон Македонија, а во некои средини се говорело и за обновувањето на Душановото царство.

Меѓу највидните приврзеници на големосрпската идеја се: проф. Милош С. Милоевиќ, Митрополитот белградско-карловачки Михајло М. Јовановиќ, А. Чулиќ, П. Среќковиќ, А. Васиљевиќ, Јован Белимарковиќ и др. Во 1866 година преку весникот „Световид“ своите погледи и ставови за „заштита“ на српските интереси надвор од тогашните граници на Србија, ги изнесол проф. Милоевиќ. Тогаш тој побарал од владата на Гарашанин и од Министерството за надворешни работи да одобрат средства за отворање на српски училишта (кадар и учебници) во Македонија, односно во Стара Србија како ја нарекувал Македонија и Косово. За почеток и ширење на српската идеја тој барал 50 учители. Меѓутоа, предлогот и иницијативата не се остварила.⁴⁷ Во таа смисла била покрената идеја за формирање на Одбор за просвета и пропаганда во земјите под турска власт, со нагласка за Македонија. По 2 години, на 2.03.1868 година, по предлог на Митрополитот Јовановиќ бил формиран Одбор од 7 члена, на чело со Никифор Дучиќ, Милоевиќ и Среќковиќ, за пенетрација на големосрпската идеја на теренот во Македонија и за изнаоѓање на приврзеници од македонско потекло кои ќе ја шират таа идеја. Еден од таквите бил Коста Шуменковиќ од охридската нахија. Овој одбор до 1876 година отворил, околу 62 училишта во Кумановскиот, Тетовскиот, Скопскиот, Велешкиот, Кичевскиот и Охридскиот крај.⁴⁸

Со отворањето на училиштата во Македонија, практично навлегува големосрпската идеја во Македонија, која била следена со создавање на конзервирана мрежа „пријатели на Србите“ за воените времиња кои се очекувале.

Во Белград, во 1873 година бил формиран Вториот Оддел во Богословијата за кадри кои требало да се испраќаат во Стара Србија, во кого се школувале деца од Македонија, по посебен скоро војнички режим и нагласен српски шовинизам. Во него се школувале

околу 80 ученици од Македонија, кои подоцна требало да станат првите раководители на големосрпската пропаганда во Македонија.

Непосредно по Српско-Турската војна, поточно во 1877 година со поддршка на српската влада, се формирал „Одборот на емигрантите од Стара Србија“, за наводното недавање на автономија на населението од Стара Србија, на чело со архимандритот Сава од Белград, трговецот од Приштина, Аксентие Арсиќ, учителот, Деспот Баџовиќ од Крушево, Тодор Станковиќ од Ниш и Коста Шуменковиќ од Охрид. Тие наводно собирале потписи во Стара Србија и протестираше зошто не се споменува српскиот народ на Цариградската конференција (декември 1876–јануари 1877), а тој живее: „од Нови Пазар на север, до Охрид, Прилеп, Штип и Кочани на југ и до Кустендил и Пирот на исток, и кој сака да се обедини со Кнежевството Србија.“⁴⁹ Тој одбор дал званичен протест до српската влада и до рускиот цар, а фактички протестот претставувал шовинистичка фарса на големосрпската пропаганда. Овој одбор, објавувал статии и брошури и еден календар во кого се докажувал српскиот карактер на македонскиот народ.

Српските територијални барања кон Македонија, биле изнесени во документот „Стратегиски граници на идната Србија“ за времето на Српско-Турската и Руско-Турската војна 1877/78 година што го изготвил српскиот министер на војската (3.01.1878), а како таков презентираан пред руската влада (16.01.1878). Во него се предвидувало територијално приклучување на македонски области кон Србија, чија јужна граница требало да ја преполови Македонија. Се предвидувала територијата: северно од реката Дрим (правец запад-исток), териториите северно од Баба Планина, токот на Црна Река, токот на река Вардар, планината Благуна, Малешевските Планини и реката Струма на исток.⁵⁰ Исто така министерот на војската на Србија, приложил и карта на Стара Србија и Косовскиот вилает до руската влада за да ја покаже моменталната скромност на Србија во територијален поглед и минимумот, а вистинската Стара Србија која требало да ја добие Србија, опфаќала поголем дел од Македонија, односно се поклопувала со етничката карта на Македонија на јужната страна (реката Бистрица и Белото Море, приморјето со Солун), а на исток до реката Струма. Како поткрепа на овие територијални претензии, биле,

Молбата⁵¹ на претходно споменатиот Одбор на Стара Србија на чие чело стоел Архимандритот Сава, испратена до рускиот цар, Александар II, за приклучување на делови од Македонија кон Србија, како и барањето со фабрикувани потписи испратено од овој Одбор и советникот на српската влада Драгашевиќ, до Берлинскиот конгрес, за наводната желба на народот од Стара Србија (Македонија) да се приклучи кон Кнежевството Србија.

Вакви и слични фабрикации, до Берлинскиот конгрес биле пристигнати од голеомгрчката и големобугарската пропаганда кои предизвикале реакција пред српската, македонската и европската јавност.

Во периодот по Берлинскиот конгрес во времето од 1881-1885 конечно биле определени српските претензии кон Македонија и тоа на југ до Тетинскиот и Струмичкиот крај, утврдени биле средствата и модалитетите на организацијата на таа пропаганда.⁵²

Со засилено темпо, повторно се тргнало кон отворање на училишта во Македонија, се печателе книги и брошури за пропагандата во Македонија, се вршело оспособување на кадри за привлекување на македонското население во редовите на српската пропагандна машинерија. Српската пропаганда извршила продор и во редовите на православно-славната црква. Од Цариградската Патријаршија, се барало ракоположување на српски владии во следните епархии: Призренска, Скопска, Велешка, Битолска, Дебарска, Охридска. Биле одржувани митинзи во Београд, Ниш и Врање како реакција на бугаризацијата во Македонија на т.н. „српски подрачја“. Говоранциите, подготвените материјали и брошури се растураа низ Македонија. Во 1885 година бил отпечатен календарот „Вардар“ во 4.000 примероци и бил растурен во Македонија.⁵³ Следната 1886 година големосрпската буржоазија го организи-рала друштвото „Свети Сава“. Тоа печатело брошури со пропагандни содржини за придобивање на македонското население. Отворило 2 училишта во Македонија а во Белград ја отворило вечерната кадровска школа за Македонија именувана како „Светосавска вечерна школа“ во траење од 2 години. Во учебната 1887 на 1888 година во Македонија работеле 54 српски учители кои требало да го подигнуваат големосрпскиот дух, а Министерството за надворешни работи постојанно ги зголемуваало средствата за просветната и црковната дејност, односно за српската индоктринација.

Ако се разгледува големосрпската пропаганда пред и по Берлинскиот конгрес може да се заклучи следното:

1. Во првата фаза, пред Берлинскиот конгрес, големосрпската пропаганда во Македонија не постигнала позавидни резултати во спречувањето на појавата, развитокот и ширењето на македонската национална, државно-правна и воена мисла. Неуспехот се должел пред се квази научното тврдење, индоктринирано од политиката на Кнежевството Србија, дека прво во Македонија живееле Бугари, за веднаш потоа да се промовира тврдењето, дека во Македонија живееле Срби. Ваквиот изменет, контрадикторен и провиден став, веднаш предизвикал оправдано сомниение, пред европската јавност и дипломатија, со отворена порака дека во Македонија живее сосема друг етнички елемент кој не е ниту српски ниту бугарски. Таквото тврдење, значело уште една потврда на оправданоста за појавата и егзистенцијата на македонската национална и воена мисла, која сеуште не доминирала со севкупното јавно мнение и со македонската јавност. Камелеонското и мимикриското на големо српските апологети, предизвикале отворен и оправдан револт дури и кај српската јавност, додека пак бугарската буржоазија дигнала голема врева, против српската пропаганда во Македонија.⁵⁴

2. Во втората фаза, по Берлинскиот конгрес, големосрпската пропаганда станала дел на државната политика на Србија. Таа со систематско дејствување и финансиска поткрепа на државата, постигнала определени резултати. Успеала да придобие опрелен број на луѓе од македонско потекло кои биле симпатизери на големосрпската политика и пропаганда. Тоа значи дека големосрпската пропаганда го пласирала србоманството во некои централни и во северните делови на Македонија. Србоманството секако дека претставувало идејна пречка во пробивот и ширењето на македонската национална и воена мисла.

Од прогресивната јавност, напредното граѓанство, интелигенцијата и македонските војни, мошне рано биле "прочитани" сите "доброделства" што ги чинела Србија кои биле слични на грчките и бугарските, дека зад нив се криеле хегемонистичките и империјалистичките интереси на матичните земји. Па, македонскиот народ, предводен и поттикнуван од прогресивните дејци, давал адекватен

отпор и водел идеолошка борба со сите туѓи влијанија и спроведуваната индоктринација на македонскиот простор.

3.3. БУГАРСКА ПРОПАГАНДА

Големобугарската пропаганда, ценејќи според нејзиното настапување на подрачјето на Македонија, иако релативно помлада од грчката, според упорноста и жилавоста на нејзиното делување, може да послужи како пример и мостра за туѓите пропаганди во Македонија. Таа создавала најголеми пречки и забуни за македонската национална и воена мисла во поглед на прифаќањето, ширењето, манифестациите и преточувањето на истата, во практичен реалитет.

Поведени од хегемонистичката идеја дека Македонија, претставува стар предел на Бугарија и дека заедно со Бугарија чини една целина, бугарските шовинисти големобугарската пропаганда кон Македонија, организирано ја започнале од средината на 19 век. По дваесетина години дејствување на истата во 1870 година, мошне пластично и јасно ја прецизирал смислата и целите на големобугарската пропаганда во својата изјава, пред западните дипломати по повод создавањето на Бугарската егзархија, бугарскиот шовинист д-р Стојан Чомаков: "Без Македонија, Бугарија ќе остане осакатена и политички неспособна за живот... Бугарија ќе биде сигурна за својот живот, само кога ќе излезе на море (Белото море), а тоа може само преку Македонија."⁵⁵

Условно земено и бугарската пропаганда кон Македонија може да се разгледува во две фази, пред создавањето и по создавањето на Бугарското кнежевство (1872).

Првата фаза, на организираната пропаганда кон Македонија, бугарските хегемонисти ја започнале од Цариград некаде од 1849 година, кога во бугарскиот црковен апартман, Св. Стефан го создале „Настојателството“ (Одборот) од 10 члена. Овој Одбор, требало да се грижи за „...бугарските училишта и воопшто за просветата, нарочно во загрозените места од осилената грчка пропаганда“.⁵⁶ Најзагрозените места се наоѓале во Македонија.⁵⁷ Овој Одбор работел на теренот во Македонија, преку свои претставници, а ги повикувал луѓето да не потпаѓаат под грчко влијание, бидејќи „бугарското зло“

е помало од грчкото. Пробугарските пропагатори, користејќи го на суптилен начин, нападот врз грчката духовна и просветна тортурa во Македонија како душегрижништво за Македонците злоупотребувајќи ја блискоста на македонскиот јазик во поглед на бугарскиот јазик, со пласирање на заблудата дека бугарофилството е помало однародување од гркофилството кај неупатените и национално недоволно осозреаните граѓани од македонско потекло, тие наоѓале свои приврзеници.

За засилено пробугарско влијание врз црквените и просветните институции во Македонија и за давање на некаква помош на Македонците кои доаѓале на печалба во Цариград, бугарските хегемонисти во Цариград го формирале бугарското добротворно здружение „Просвештение“. Искористувајќи го социјалниот момент кај чираците, работниците и занаетчиите фактички ова здружение регрутирало идни застапници на пробугарската идеја во Македонија. Исто така ова здружение собирало финансиски средства за помош во Македонија, за изградба на цркви, купување на книги и други материјални средства. Секоја помош била искористувана за ширење на бугарштината во Македонија.

Пробугарската пропаганда значително влијаела за индоктринирање на македонската јавност со гласилата кои пишувале за проблемите во Македонија какви што биле: Бугарскиот емигрантски весник „Б'лгарска пчела“ од Романија (1863) и цариградскиот весник „С'ветник“ кој им препорачувал на побогатите Бугари, да испраќаат помош за Македонија како што правеле грчките и српските кругови, односно да го поправат сопствениот рејтинг во Македонија. Очигледно е дека зад помошта, стоеле пробугарските интереси за ширење на бугарското влијание во Македонија, додека пак на пробугарските пропагатори им било јасно дека не смееле да заостанат во маратонската трка со големогрчката и големосрпската пропаганда како и со останатите пропаганди во Македонија.

Интензитетот на бугарската пропаганда рапидно пораснал со формирањето на Бугарската Егзархија (црква) во рамките на Цариградската Патријаршија, 1870 година. Сосема јасно во нејзиниот устав било утврдено дека таа требало покрај црковните да ги преземе и световните училишта во Македонија во единствено црковно и

просветно дело. Тогаш практично и на легален начин практично започнала бугаризацијата на македонските училишта и на македонските учебници, замената на македонскиот јазик со бугарски и сл. Тоа впрочем јавно го изнел бугарскиот часопис „Читалиште“ (јануари 1871). Тој објавил апел, за помош за отворање на бугарски училишта во Македонија. За реализацијата на помошта се формирал тричлен комитет во Цариград наречен „Македонска дружина“.

Бугаризацијата во Македонија, добила свој легитимитет, со подадената рака на турската власт, која дозволила во 1874 година Смешниот Совет на Егзархијата и Егзархот да ја донесат Одлуката за еднообразност на програмите на терените каде се протегала нејзината јурисдикција, преку единствениот орган што го формирала, бугарската црква како „Централно настојателство за просвета“. „Македонската дружина“ на 11.08.1874 година од досега непознати причини била укината, а место на неа се формирало здружение, наречено „Настојателство за бедни учители“ за делување во Македонија. На чело на ова здружение застанале познатите пропагатори на големобугарската идеја во Македонија од типот на Г. Груев, Ст. Бродински, Н. Бракалов, Ив. Иванов.⁵⁸ Овој пропаганден одбор практично ја засилил големобугарската пропаганда во Македонија. Бугарската Егзархија, покрај овој од Цариград, отворила пропагандни пунктови во Солун, Серез, Мелник, Љерин, па дури таков интервентен пункт се јавува од Виена, под името „Напредок“ како бугарско друштво во 1874 година.

2. Втората фаза, на големобугарската пропаганда, започнува со максимално поставени цели, во рамките на политиката за Санстефанска Бугарија, со целосно вклучување на Македонија во нејзиниот состав. Самото торпедирање на големобугарската и руската политика на Берлинскиот конгрес (1878) битно не влијаело врз големобугарската пропаганда кон Македонија, ами новата бугарска држава целосно ја свртела својата надворешнополитичка ориентација кон остварување и реализација на неостварениот сон, Санстефанска Бугарија, се разбира со обезбедување на сигурно потпирање врз „конзервираната мрежа“ востановена кај македонското население во внатрешноста на Македонија. Заради тоа бугарската држава била заинтересирана за зголемување на интензитетот на идејнополитичката индоктринација во Македонија преку постојните и востановените

институции и сили (црквени, црквеношколските општини, просветните, формираните за таа намена здруженија, пунктови, групи и поединци). Сместата на таа индоктринација била, асимилација и денационализација во полза на бугарската кауза, парирање на другите пропаганди, а придобивањето на македонското население да се врши со сите средства, дури со провокации и насилство.

Бугарската влада, на чело со Константин Стоилов, во 1882 година, ги поставила основите на големобугарската пропаганда кон Македонија, со План за реализација. Според овој План, во Македонија требало да се создават услови за промена на јавното мислење, а секој Македонец, требало да биде соживеан со мислата дека за него, неговата сегашност и иднина се грижи Софија, односно мало и големо требало да знае дека е од бугарска крв, за на тоа да се восхитува.⁵⁹

Финансиските средства од буџетот, што ги одвојувала бугарската држава за црквите и училиштата во Македонија и Одринско постојано ги зголемувала. Така на пример ако за 1881 година изнесувале 100.000 лева, за 1885 година 574.874 лева, а за 1890 година, според еден српски извештај, тие изнесувале 5.500.000 француски франци.⁶⁰

Посебна шанса бугарската пропагандна машинерија за пенетрација на бугарското влијание во Македонија, добила во 1882 година со донесениот закон од страна на Турција, каде била дадена можност на основа предлог од 30 семејства, да може да се отвори училиште. Тогаш Егзархијата отворила голем број на училишта, основни, прогимназии, средни школи, учителски школи и Богословија во Прилеп. Машки и женски гимназии имало во Битола и Солун со пансиони и паралелки за учители, Учителски школи во Серез и Скопје. Така Бугарската Егзархија спрема една статистика за учебната 1888/ 1889 година имала отворено 748 основни и 63 класни школи.⁶¹

Изнесените податоци зборуваат дека практично поголемиот дел од црквеношколската мрежа во Македонија ја презела Бугарија, а со тоа создала услови за регрутација на кадри кои ќе делуваат во интерес на Бугарија за наредните децении, кои ќе ја замаглуваат македонската национална и воена мисла внатре во Македонија, кои ќе шират дефетизам за македонската јавност и меѓународната јавност со

упорност каква не се памети во историјата на балканските народи. Во таа смисла, може да се вброи упорноста на Бугарската Егзархија, за враќање на прогонетите митрополити од македонските епархии, иако со делимичен успех. Сепак од 1881–1897 година, таа ќе успее да постави свои митрополити во Скопје, Битола, Велес, Охрид, Дебар, Неврокоп и Струмица.

Покрај т.н. мирни методи на индоктринацијата за бугаризирање на македонското население, од средината на осмата деценија на 19 век, бугарската пропаганда започнала да применува методи на сила и принуда со т.н. "партиотски дружини". Оружените групи вршеле разни уцени и провокации како би ги прифатило месното население "идеалите" на Сан Стефанска Бугарија. Бугарските хегемонисти заради тие идеали настојувале да се елиминира секоја замисла и иницијатива во Македонија а особено... "секое самостојно и самобитно револуционерно движење на македонскиот народ"⁶²

Но, работите во Македонија и покрај силната идеологизација на претходно споменатите пропаганди, во посткресненскиот период, се одвивале по сопствен и автохтон пат, бидејќи прогресивното македонско граѓанство македонската интелигенција и патриотско расположените сили имале порадикални и национални интереси кои наоѓале поддршка кај македонското население. Бидејќи во ова време ...кај народот останало она, дека македонецот бил она, што бил и порано, словен, христијанин, раја и Гаур, а најчесто Македонец.⁶³

Странските пропаганди на подрачјето на Македонија воделе грчевита борба за превласт и влијание за сопствената кауза, силно спротивставувајќи се на македонската национална и воена мисла. Тие најчесто при индоктринацијата го злоупотребувале социјалниот момент, финансиските проблеми и обесправеноста на македонскиот народ, а црквите, училиштата, црквено-школските општини и гласила ги имале како паравани преку кои се вршела пропагандата активност. Поентата на делување на сите пропаганди била усмерена кон разбивањето на единството на македонскиот народ со дезорганизација која ќе го спречи националното осознавање и манифестноста на националните идеи, а посебно требало да се спречува автономната, државноправната и воената мисла. Со програмските задачи на пропагандите било утврдено дека таа мисла не требало да се дозволи

да доминира како уверување пред македонската јавност или како македонско јавно мислење. Со тоа апологетите на македонската воена мисла биле ставени во конкурентска идеолошка борба за секој човек, секое семејство, секое село или град. Таа идеолошка борба патриотски расположените сили морале да ја водат со децении против странските пропаганди и индоктринираните граѓани како гркомани, србомани, бугарофили, егзархисти, католици или протестанти и сл. пред сè за зачувување на единството и ентитетот на македонскиот народ, како и за револуционизирање и обнародување на замислата за народното ослободување на Македонија од туѓото ропство.

Пројавените многустрани интереси од странските пропаганди, усмерени кон разбивањето на македонското национално его и македонското воено дело како да и погодувале на турската власт во Македонија да ја продолжи експлоатацијата над населението и репресијата против нелегалните оружени чети, прогресивното гранство интелегенцијата и поединците во последната четвртина од 19 век. Но, ниту тогашната турска власт, или било која и да е друга власт и нејзината репресија, од Источната криза наваму, се до конечното ослободување на Македонија од туѓинската власт, не успеала ниту имала шанси да успее, да го уништи тоталитетот на македонската национална, државно правна и воена мисла во идејна смисла. Македонската интелегенција уште тогаш мошне јасно укажувала дека „...Македонците се народ и нивното место е Македонија.⁶⁴”

4. ВООРУЖЕНИТЕ ЧЕТИ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ПОСТКРЕСНЕНСКИОТ ПЕРИОД КАКО НОСИТЕЛИ НА САМОЗАШТИТАТА И МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА

Крвавото задушување на Македонското (Кресненското) востание (17. октомври 1878—мај 1879 година) и турската репресија врз македонското население, е познато дека не ја прекинале егзистенцијата на македонската национална и воена мисла, ами напротив таа била теоретски издигната на повисок степен од припадниците на Македонската Лига и дека таа манифестен израз добила во внатрешноста на Македонија. Оружените бунтови и акции во Западна, Североисточна и Југоисточна Македонија (Прилепско — Мариовскиот бунт, Охридската завера, Демир-Хисарскиот (Брсјачкиот) бунт, партизанските акции во Северозападна Македонија и оружените акции на планинскиот простор од Горна Џумаја до Драма, говорат дека македонската воена мисла езистирала скоро на целокупниот простор во Македонија, не само како идеја, туку и како практика, како изнудена опција, но и како услов за опстанок и самозаштита од турските, албанските и черкезшките насилства. Според податоците кои ги даваат руските конзули од Солун и Битола од ова време (Улјанов и Хитрово) укажуваат дека во Македонија фактички се водела партизанска војна од 1878 до 1881 година, која ја воделе остатоците од востаничките чети и постојните одметнати чети, како и самозаштитните чети што се создавале на повик од страна на Комитетите по населените места, против турските регуларни и башибозучки сили и другите одметнички сили.

За оружената компонента во овој период во Македонија афирмативно се знае дека се задржала во познатите планински четнички центри-реони (Пирин, Козјак, Вичо-Гремен, Бигла и др.) во поголем обем, или поточно речено таа фактички била поприсутна во потешко достапните планински реони, иако постоела и во други места и реони каде постоеле поцврсти основи и традиција за оружено и неоружено спротивставување. Македонското население притиснато од теророт, плјачките и убиствата што ги чинеле легалните насилници, извршната турската власт и нелегалните терористи, улатно и под влијание на македонската воена мисла, морало да бара излезно решение, ако сакало да преживее во тешките моменти на репресијата.

Тоа и давало поддршка на оружената компонента и учествувало во дополнувањето и конституирањето на нови чети кои имале маневарски способности и поголема оперативна моќ, неиспуштајќи го од вид формирањето т.н. интервентни групи за просторно локални интервенции по населените места. Месното население и самите демобилизирани учесници од војните, востанијата и бунтовите ги вооружувале овие групи, кои популарно се нарекувале месни чети со сокриеното оружје, односно истите ги подготвувале и оспособувале за одбрана на луѓето и материјалните добра во населените места, но и за давање на припомош во соседството и на остатоците од македонските востанички и ајдучки (комитски) чети, кои крстареле по нивните атари.

Иако распоредот на овие чети на просторот од Македонија во посткресненскиот период не бил подеднаков, а нивната густина и бројот се зголемувал и гравитирал во приграничните реони (кон Бугарија, Грција и Србија) и во планинските реони во внатрешноста, сепак нивното делување се чувствувало скоро на целокупниот простор од Македонија. Тоа впрочем го потврдуваат извештаите на странските конзули во Македонија и самото довлекување на големи континенти на турска војска по поголемите градови, кое нешто го потврдува и самиот командант Абедин-паша, кој се обратил до рускиот конзул во Солун за несигурноста во Македонија, а посебно во Источна Македонија и на „партизанските акции што ги воделе востаничките и ајдучките чети и теророт што го спроведувале над турското население“. ⁶⁵Едновременно, тој многу посериозно ја сфаќал безбедносната состојба во Македонија и го запознал рускиот конзул со пронајдениот документ напишан на француски јазик со кого Македонците се обратиле до големите сили дека тие „... тргаат страшна тиранија од турската власт и дека христијанска Европа требало да ги земе под своја заштита преку давање на административна автономија на Македонија на чело со христијански валија“. ⁶⁶

Што се однесува до бројот на четите и формацискиот состав, како и вкупниот број на четниците (комитите), освен за македонската војска, како ја нарекуваат претставниците на Македонската Лига, формираното оперативно јадро кое се споменува во документите на Македонската лига, од 1800 припадници, или 10-те чети од по 180 луѓе на чело со војводи и Главниот штаб како раководни органи на

тоа јадро, другиот број на четите и бројот на лицата во Пиринскиот четнички центар и во другите центри и ширум Македонија од овој период останал досега непознат. А, уште помалку е познато колкави биле можностите за активно вклучување на луѓе со оружје во тој момент во самото четничко движење во цела Македонија.

Но, со релативна сигурност може да се претпостави дека бројот на четите, во другите четнички центри и во останатиот дел од внатрешноста на Македонија, бил неколку пати поголем, но тие чети биле со помали формациски состави, односно со помал број на четници. Тоа пак не значело, дека вкупниот број на четници, бил помал од споменатиот број, ниту пак лицата од јадрото на македонската војска биле само од Пиринска Македонија, тие биле од сите краеве на Македонија. Ако би се извршила аналитичка проценка за лицата кои учествувале во четничкото движење во летото 1880 и пролетта 1881 година, иако тој број варираше, вкупниот број на четници кои можеле моментално да бидат ангажирани против турските насилници бил во најмала рака барем двојно поголем, односно од 3-4000 лица, со можности за знатно зголемување во случај на сенародно востание.

Во овој број секако не би требало да се сметаат четите на македонската емиграција надвор од т. н. македонска војска, кои доаѓале од соседните земји, посебно од Бугарија, а кои во Македонија, вршеле свои мисии на заплашување на турските зулумџии или оружени интервенции по повик заради претстојната опасност или за протерување на турските и другите насилници, со соодветна казна.

Почитувајќи и респектирајќи ги чесните исклучоци, се забележува дека ваквите интервенции и делувања на овие чети кои се враќале во соседните земји, набргу странските пропагандни машини започнале да ги злоупотребуваат за остварување на сопствени цели. Со преварантското однесување кон повиците за помош и спас што ги упатувало во злоставуваното македонско население од населените места или определени реони, наместо за помош и спасување, за населението, пропагандните органи, повеќето од овие оружени мисии ги претворале во порачки за ширење на своето влијание и пропагандно делување, во зависност од тоа кој материјално ги поддржувал, подготвувал или испратил и со која цел.

Ова значи дека во посткресненскиот период, според составот

останале 3 типа на пешадиски состави и единици, наречени со едно име чети:

Првиот тип, т.н. востанички чети, кои ги опфаќале остатоците од македонската војска во Македонското востание и другите доброволци во внатрешноста на Македонија вклучени во тие состави и т.н. јадро на македонската војска, составена од остатоците на македонската востаничка војска кои пребегнале во Бугарија 1879 година и другите доброволци. Ова јадро или војска го организираше и дополонила Македонската Лига, па го вратила во Источна (Пиринска) Македонија во 1880 година. Востанички чети, биле подготвени за партизанско војување и движење, но исто така, нивната појава и манифестно движење, требало да се искористи како воен притисок врз Турција, за добивање на автономија на Македонија.

Вториот тип, на чети кои фактички биле нарекувани како нелегални, одметнати, ајдучки или комитски, биле присутни скоро во сите планински делови од Македонија. Тоа биле такви чети кои извршувале одбранбени и самозаштитни задачи и учествувале во здружени активности и заеднички оружени акции со други соседни комитски или востанички чети, оспособени за партизанско војување и сигурно движење по познатиот терен.

Третиот тип на чети т.н. легални групи-чети (непознати за турската јавност) "конзервирани" за делување во погоден момент, или интервентни, за делување на повик, фактички се вклучувале за извршување на самозаштитни и борбени задачи, врзани за локални потреби и за одбранбени и самозаштитни активности, по реоните и населените места, врзани за локален простор.

Ако се посматра делувањето на двете компоненти на македонските чети (оперативната и просторната), секако дека најголем е нивниот самозаштитен придонес во зачувувањето на луѓето и материјалните добра во Македонија и во ширењето и афирмацијата на македонската воена мисла, како и за интернационализацијата на македонското прашање.

Раководните кадри, борците и припадниците на овие чети биле основните и главни носители и толкувачи на македонската мисла во овој период.

Но, ако се посматра нивното раководење, командување и упра-

вување, нивното делување било стихијно и интервентно, без координирање на активностите освен на локално-реонско и самоуправно ниво и без перманентна логистичка поддршка. Веднаш поголемите чети и состави, биле соочени со бројни потешкотии и снабдувањето за потребите на оружената борба со се'побројниот турски аскер и другите нерегуларни единици како и со заднинското обезбедување. Економски опустошеното македонско население, не можело особено во пострададите реони да ги издржува востаничките чети. Помошта која ја пружале македонските емигранти од соседните земји била недоволна.

Така започнал процесот на осипување и демобилизацијата на востаничките чети, најпрво во зимата 1881 година и во текот на истата, а постепено и во наредните години. Најголемиот дел минале во легалност, а еден дел се нашол во емиграција на соседните земји за да ја одбегне репресијата, најмногу во Бугарија. Делот кој се нашол и се растурил низ Македонија, претставувал значаен идеен сегмент за зачувување на македонската воена мисла и мошне добро послужил како значаен искуствен војно-технолошки сегмент за военото организирање на македонскиот народ во наредната деценија.

Македонските раководители го почувствувале проблемот на партизанското движење во Македонија во поткресненскиот период и се обиделе истото на време да го спасат, да го стават под единствено раководство, за потоа респективниот број на македонските чети да го искористат како народно-ослободително движење за масовно востание за ослободување на Македонија.

Б. ОБИДОТ НА ПРИВРЕМЕНАТА ВЛАДА-ЕДНАКВОСТ ЗА СОЗДАВАЊЕ НА ОПЕРАТИВНО ЈАДРО НА МАКЕДОНСКАТА ВОЈСКА

Оглушувањето на Турција да го спроведе членот 23 од Берлинскиот договор за решавање на "македонското прашање" во посткресненскиот период и покрај апелите и меморандумите испраќани до големите европски сили и нивната незаинтересираност, како и располагањето со неорганизирана респективна воена сила олицетворена во македонските чети и четничкото движење во Македонија, ги натерало македонските војни и прогресивната интелигенција да направат обид за обединување на вкупните сили под една единствена цврста македонска воена организација. Таа била неопходна за единствено и целисходно раководење, командување и поефикасна употреба на македонските сили.

Иако четничкото движење во 80-те години, добило широки размери, сепак неговото единство било разбивано, или под силниот наплив на странските пропаганди и туѓите влијанија, или од локалните интереси на воените раководители, како и од несогласувањата меѓу раководствата на создадените асоцијации особено во поглед на нивните замислени примогенитури и правото на првичноста во застапувањето на македонскиот легитимитет.

Идејата за обединување на македонските чети и за создавање на оперативно јадро на македонската војска под единствено политичко и воено раководство потекнува од гременскиот четнички центар од Југозападна Македонија (Егејска Македонија). Оваа идеја ја покренал еден од активните војводи во Македонското (Кресненското) востание и еден од активните афирматори и носителите на македонската воена мисла попот Костадин Буфски во април 1880 година. Тогаш тој бил активен војвода со неговата чета на теренот Југозападна Македонија.

Имено, Буфски се состанал со погрчениот македонец, Леонид Вулгарис, војвода од Олимп, а дејствувал со својата чета во Јужниот дел од Македонија, кај месноста Гремен (Егејска Македонија) и констатирале дека ривалствата на соседните балкански монархии се фатални во однос за ослободувањето на Македонија и дека тие го попречувале решавањето на македонското прашање. Нивното ривалство допринело големите сили да не се ангажираат околу Македонија,

онака како тоа го правеле за другите области под турска власт.⁶⁷ Тие се согласиле, дека иднината на Македонија лежи во создавањето на независна држава. Дека таа држава треба да има свои органи кои треба да се изградуваат со паритетна застапеност на сите националности кои живеат во неа, а дека сите националности имаат заедничка цел – ослободување на Македонија. На состанокот одлучиле да се свика Општо Собрание со националните претставници од сите краеве на Македонија (освен Турците) кое го нарекле Национално Собрание, што требало да се состане и да избере своја влада и органи.

Националното Собрание составено од 32 делегати од македонскиот народ, влашката, албанската и српската народност било свикано на 21 мај 1880 година, на планината Гремен, а работело до 2 јуни 1880. На овој состанок била разгледувана понудената идејнополитичка платформа на борбата за национално ослободување, подготвена од К. Буфски и Л. Вулгарис, а потоа биле донесени: Одлука за формирање на Привремена влада, а бил извршен избор на Привремената влада – „Еднаквост“, утврдени биле нејзините задолженија, била донесена Резолуција со повеќе решенија и заклучоци за понатамошните активности.

Во заклучоците се констатирало дека се додека продолжуваат злосторствата и разните насилства, и се додека животот и имотот на народот не е сигурен, немало услови, ослободувањето на Македонија да се изврши по мирен пат, односно се додека беснеат башибозуците, Черкезите и Гегите, оружјето во Македонија нема да мирува. Исто така во заклучоците се утврдило дека ослободувањето на Македонија го попречуваат соседните балкански држави, правејќи расцеп меѓу Македонците и останатите народности, а тоа го користела Турција за продолжување на тиранијата. Соседите не допуштале Македонија да се легитимира пред меѓународната јавност, со свои претставници, туку неа ја застапувале нелегитимни претставници во нејзино име, дека таа е сирак без поткрепа. Дека Македонија не бара ништо повеќе од она што го добиле од Турција, следните земји: Романија, Србија, Бугарија, Грција, Крит, Источна Румелија и др.⁶⁸

Од Резолуцијата и утврдените решенија во истата, како и од надлежностите и задачите на Привремената влада на чие чело бил избран Васил Симу, се гледа дека ова Национално Собрание не ја застапувала само воената опција, туку и дипломатската за решавање

на „македонското прашање“. Евидентно било дека таа не само што не била отфрлена, туку секогаш била нужна алтернатива, ако не се реши тоа, по мирен пат, со преговори или по октроиран пат.

Привремената влада—Еднаквост, во утврдените надлежности била задолжена во тајност да ја обезбеди наклоноста на големите сили за решавање на македонското прашање, да назначи воени раководители и ако Високата Porta ги одложува обврските спрема Македонија, таа требало да го повика македонскиот народ на оружје, по создавањето на оперативната компонента на македонската војска со лозунгот: „Македонија преку Македонија“, за реставрација на античка Македонија.

Имајќи ги предвид, сличните активности кои се одвивале во Русе и Софија под покровителство на Македонската лига и изборот на Привремена влада—Главниот Штаб на Македонската Лига, конституцијата на главнината на македонската војска на Македонската Лига и нејзиното упатување во пиринскиот четнички центар каде постоеле слични проблеми, како и пасивноста на Турција и слабиот интерес на големите сили за поактивен притисок врз Турција за решавањето на македонското прашање, Привремената влада — Еднаквост, покренала иницијатива за кохезионо единство на двете Привремени влади на Македонија, летото 1880 година. Суштински проблем било присутното сознание кај прогресивните раководители, војводи и војници за создавање политичко и воено единство на македонскиот народ и народностите, создавање на единствено македонско раководство, обединувањето на политичките и вените сили за извршување на силни политички и воени притисоци врз Турција, или повторно покривање на сеопшто македонско востание.

Во тој дух, пред одржувањето на средбата на претставниците на двете Привремени влади, или поточно на 29 јуни 1880 во весникот „Зорница“ се објавува информацијата дека од четничкиот центар на Пирин Планина, „... во близината на турско-бугарската граница, Главниот Штаб објавил, Манифест“⁶⁹ до македонскиот народ, со кого македонскиот народ се повикувал на сеопшто народно востание доколку големите сили не го усвојат донесениот Органски Устав на Привремената влада на Македонската Лига за Македонија. Овој Манифест бил потпишан од Никола Дијамандиев, претседател на Привремената влада, родум од Охрид, со уште осум војводи. Во него покрај другото

се вели дека и „... последната надеж во членот 23 од Берлинскиот договор пропадна, па часот на пресметка со нашиот вековен поробувач приближува. Со овој документ Македонската Лига го повикува македонскиот народ да се здружи под македонското знаме и да го крене високо во борба за слобода и независност зошто само здружени Македонците можат да добијат апсолутна автономија. Манифестот, ги предупредува македонските храбри борци, да ги избркаат од своите редови опортунистите кои се врзале и им служеле на туѓите интереси и пропагирале дека: „локрената глава сабја не ја сече“, туку да одговорат: „на пушка со пушка, на нож со нож“, да не чекаат пред туѓи порти милост, ами во редовите на македонската војска да се изборат за своето ослободување, завршувајќи го Манифестот со девизата: „Смрт или слобода! Да живее слободна Македонија.“

Имајќи заеднички погледи и многу идентични ставови двете Привремени влади, Привремената влада-Еднаквост го испратила Леонид Вулгарис на преговори на Пирин планина, за да се сретне со Никола Дијамнадиев, претседателот на Привремената влада на Македонската Лига. Целта на средбата била претставниците да се договорат околу идејно-политичката платформа на Македонската Лига и Националното собрание, основните документи за делување, Уставот и неговото дополнување со уставното изедначување на националностите со уставотворниот народ. А на нова средба да се договорат и околу ингеренциите на органите за заедничката борба на политички и воен план.

Втората средба, со наводното вело на тајноста се одржала на 13 јули 1880 година во Пловдив.

На оваа средба било договорено Привремената влада - Еднаквост, да го преземе политичкото организирање и раководењето за остварување на автономијата, организационото и политичкото придобивање на населението за учество во борбата, отпорот против Турција и другите интересенти за Македонија, а военото раководење, командувањето, планирањето, материјалното и другото обезбедување и употребата на македонските чети, односно употребата на македонската војска да го преземе Главниот Штаб на Привремената влада на Македонската Лига. Договорено било да се создаде оперативно јадро на македонска војска од востаничките и комитските чети по реоните, со кои требало да раководи Главниот Штаб. А месните чети, требало

да се подредуваат на оперативните единици од реоните, кога истите ќе дејствувале во нивните атари, односно во мир со нив и нивните подготовки требало да раководат месните старешини и месните комитети.

По откривањето на оваа средба и нејзината содржина, бугарските власти остро реагирале спрема Никола Дијамидиев префрлувајќи му дека скршнал од големобугарските интереси спрема Македонија, па наместо на Пирин, бил повлечен во Софија за да не се реализираат договорените обврски. Со тоа практично започнал процесот на обезглавувањето на македонските чети во Пиринскиот четнички центар и инфилтрацијата на пробугарските елементи во раководствата на Македонската Лига, односно започнал процесот на тивката ликвидација, пред се' на востаничките чети.

Слична судбина доживеал и Леонид Вулгарис. Обвинет од грчките власти за дволичност и незастапување на големогрчките интереси. Тие, фактички го предале овој војвода на турските власти по неговото пристигнување во Солун, кои го затвориле. Со апсењето на Леонид Вулгарис, исто така започнува процесот на обезглавувањето на четите во Југозападна Македонија, кое нешто го поддржувала званичната надворешна грчка политика.

Обезглавувањето, осилувањето и трансформирањето на востаничките чети во ајдутски и комитски во Македонија трае со поголем интензитет и во следната 1881 година, но и во наредните години. Но, македонската воена мисла живее во срцата на родољубите и македонските војници кои ги чекале условите за нејзино реafirмирање и новите импулси за организирано ослободување на Македонија.

МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА-РОЖБА И ОТЕЛОТВОРЕНИЕ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА И ПРАКТИКА

Организацијата и нејзиното членство ги пронајдува своите најверни продолжувачи, носители, апологети, толкувачи, практичари, теоретичари и градители на македонското воено дело при крајот на 19 и почетокот на 20-от век. Впрочем македонските визионери од Кресненскиот и Посткресненскиот период ја посакувале и прогнозираале таквата рожба на македонскиот народ и во повеќе наврати ја истакнувале потребата од масовно прифаќање на македонската воена замисла, како услов за ослободување на Македонија, а дека тоа може да го направи една широка, народна, револуционерна и хиерархиски цврсто поврзана организација.

Ако македонската воена мисла претставува главна содржина на духот на македонското револуционерно дело од крајот на 19 и почетокот на 20 век, тогаш Македонската Револуционерна Организација го претставува телото на тој дух. Како симбиоза на дијалектичка поврзаност, претставуваат единствена и неделива целина.

За да се следи развитокот на македонската воена мисла мора да се следи развитокот на Македонската Револуционерна Организација зошто самиот развиток на МРО и' дава нов квалитет и квантитет на македонската воена мисла, се разбира збогатена со постојното војно-теоретско наследство и дотогашните војнени и практични искуства. Поаѓајќи од нејзиното раѓање и нејзиниот раст, паралелно и едновременно оваа Организација ги градела и развивала погледите, ставовите и определбите, на македонската воена мисла и ја изградувала концепцијата на ослободувањето на Македонија. Бидејќи оваа организација, го имала, националниот легитимитет, неопходно е да се следат погледите, ставовите, определбите, решенијата, одлуките, наредбите што таа ги презентирала во донесените документи пред се' на званични собири или во практиката при определени настани. Но, тоа не значи дека не се земени во вид круцијлни погледи и мислења презентирани при определени средби или незванични искази на групи, или поединци чии содржини помагале за развитокот на

македонскиот национален и воен тоталитет со содржините кои го фаворизирале истиот. Во зависност од значењето и нивното хронолошко појавување, определени погледи, ставови и определби на македонската воена мисла од други асоцијации и субјекти во оваа и следната глава се ставаат во функција и се третираат паралелно и заеднички со корелативниот однос меѓу македонската воена мисла и Македонската Революционерна Организација.

Присутните сознанија, од македонската национална, државно-правна и воена мисла, кај македонската интелигенција, прогресивното граѓанство, учесниците во поранешните војни, востанија и бунтови, силно влијаеле за создавањето на македонската револуционерна организација.

1. СОЗДАВАЊЕТО НА ТАЈНАТА МАКЕДОНО-ОДРИНСКА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА (БМРОК-ТМОРО)

Крајно неповолната општествено-економска и политичката положба на македонскиот селанец и незадоволството кај интелигенцијата и ситно граѓанскиот слој, а под влијание на напредниот национално-конститутивен процес во Македонија во последната деценија на 19 век, условиле овие општествени сили крајно да се конфронтираат со турскиот феудален систем и со денационализаторските сили на тугите пропаганди. Процесот на собирање на незадоволните општествени сили траел по Источната криза, во осумдесетите години и во првите години од последната деценија на 19 век. Постоеле бројни групи, кружоци и дружини на македонската интелигенција, која ги собирала овие сили за презентирање на погледи ставови и определби за македонскиот национален идентитет, неговото остварување по дипломатски пат со добивање на автономија или по пат на сила и подготвена револуција за да се тргне „двојното“ ропство: Економско-политичкото на Турција и духовното, на пропагандните машинерии, на црковните и кутурно-просветните институции на соседните монархии во Македонија.

Така на пример уште во 1891 година, книжевното движење „Лозари“, во својот весник „Лоза“, пред создавањето на ТМОРО, ја истакнува потребата за интеграција на општествените сили за

ослободување на Македонија, дури и како платформа на својата програма. „Доволен е само еден поглед за да се видат неопходните потреби на нашата татковина. Благодарение на последните политички настани на нашиот полуостров и географската положба на Македонија, денес се таму собрани секакви елементи кои се одушевени од сопствените планови и интереси а ја затвораат нашата иднина. Слободно и со трескавична енергија ги засилуваат антагонизмите што и без тоа постојат во нашата земја. Само еден силен отпор може нас да не сочува од ненаситните посегана. Но, во домашен амбиент ние не сме во состојба да создадеме такво дело, за тоа се потребни сили, а нашите се разбичени и раздробени. Треба, значи да се обединиме и да собереме сили за една моќна сила, народна, ако сакаме да ја зачуваме својата татковина... Тоа треба да биде тежнение на секој чувствителен Македонец, без разлика каде се наоѓа. Младата македонска книжевна дружина токму таквата цел ја има во предвид.“¹

Таква цел, имала и младата македонска интелигенција, која била „spiritus agens“ за создавање на македонска револуционерна организација. Главен иницијатор за формирање на револуционерна организација бил Даме Груев.²

Во неколкуте претходни и меѓусебни средби, основачите на оваа организација се состанале во куќата на Иван Хаџи Николов во Солун на Ул.Челеби бакал на 23.10.1893 (стар календар).³ На состанокот присуствувале шесте основоположници на македонската револуционерна организација и тоа: професорот Даме Груев од с. Силево Демир Хисар Битолско, лекарот Христо Татарчев од Ресен, професорот Петар поп Арсов од с. Богомила Велешко (тројцата од Република Македонија), книжарот Иван Хаџи Николов од Солун, професорот Иван Батанџиев од Гуманџа, Ениџевардарско и учителот Антон Димитров од с. Ајватово, Солунско (тројцата од Егејска Македонија).

Тие ја разгледувале најпрво политичката состојба во Македонија, и при тоа била истакната потребата од политичка работа за реализација на идејата за државно-правна автономија на Македонија, согласно членот 23 од Берлинскиот договор. Тогаш било изнесено мислењето дека таква потреба има, дека таа идеја овие интелектуалци треба да ја пренесат во своите средини, односно да започне процесот на следење на таа идеја во сите сегменти во македонското

општество. Оваа идеја, залочнала да се пренесува во круговите на просветните работници, еснафите, занаетчиите, селаните, трговците, свештените лица и практично нашла поддршка меѓу незадоволните слоеви во македонското општество.

Оттогаш Солун постанува центар на револуционерните активности, во кого веќе од порано по различни основи била собираана македонската интелигенција, која оттаму ја ширела револуционерната активност во сите подрачја на Македонија. Почетните резултати биле многу охрабрувачки за примерното прифаќање на идеата за создавање на единствена револуционерна организација за ослободување на Македонија.

2. КОНЦЕПЦИСКИТЕ ОПРЕДЕЛБИ НА ТМОРО (БМРОК) ЗА ОСЛОБОДУВАЊЕ НА МАКЕДОНИЈА

Понесени од револуционерниот занес и постигнатите резултати во прифаќањето на нивната идеја, организаторите на основачкиот состанок од 1893 година, иако не биле конституирани во некакво раководство на Македонската револуционерна организација, „... дури и без писмен протокол без раководител, претседател, без заклетва и сл.“⁴ по сопствена иницијатива повторно се состанале, но во куќата на Антон Димитров во Солун во почетокот на јануари 1894 година. Тогаш била разгледувана дотогашната работа на групата и патиштата на натамошниот развој на Делото.⁵ На овој состанок донесени биле Програмските начела како концепциски определби на Организацијата, со кои се утврдени целите, нејзиниот глобалитет, конституцијата и изгледот.

Иако се различни сеќавањата на организаторите за овој состанок, повеќе современици тердат дека на овој состанок е утврден глобалниот изглед и функциите на Македонската Револуционерна Организација. Таа морала да ги исполнува следните услови:

1. Да биде тајна и револуционерна;
2. Нејзина територија за дејствување била утврдена Македонија во нејзините географски и етнографски граници, заради тоа се нарекувала внатрешна;
3. Во неа требало да членуваат лица родени и лица кои

живеат во Македонија, без разлика на вера и народност;

4. Политичката девиза на организираните Македонци била: "Автономија на Македонија"

5. Како основен услов за опстанокот на Организацијата било истакнато чување самостојноста на Организацијата од влијанијата на политиките од владите на соседните слободни држави.

На овој конститутивен состанок бил избран Централен комитет на Организацијата. За претседател бил избран Христо Татарчев, а за секретар Даме Груев.

Исто така на состанокот бил изграден политички критериум за зачленувањето во Организацијата и тоа: Да може да биде примен за член на Организацијата, оној кој е противник на Бугарската егзархиска политика. Таквиот е добар и надежен за да се посвети на револуционерната идеја.⁶

Со други зборови, Македонската револуционерна организација била поставена на централистички принцип... првенствено и како антипод не само на Турција, туку и на Бугарската Егзархија, за на крајот да биде поставено прашањето за задолжувањата.

На крајот било поставено задолжение до сите членови за борба против крутата централистичка и денационализаторска политика во Македонија.⁷

Раководството требало да се ангажира во поглед на ширењето на револуционерната идеја и осамозување на членството на Организацијата во внатрешноста на Македонија. Во неа, требало да се зачленуваат сите граѓани но со нагласок да не се заобиколуваат лицата од редовите на македонската интелигенција и поимотните граѓани. Тогаш бил задолжен Петар поп Арсов, да изработи Устав и Правилник за Организацијата, како брошурата за „Стамболовштината во Македонија“. Иако во оваа 1894 година тешко може да се следи конститутивната градба на Организацијата, бидејќи досега не се откриени изворни материјали, а секавањата и секундарната литература се поприлично субјективни, повеќето разни автори укажуваат на разни дилеми и спротивни мислења како што се името, членувањето, рамките на територијата и сл. сепак пред организаторите со сигурност се тврди дека „лебдел автономниот принцип пред сите очи“⁸ и неговото остварување со револуционерна борба.

3. ПОГЛЕДИТЕ, СТАВОВИТЕ И ОПРЕДЕЛБИТЕ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА НИЗ ПРОГРАМСКИТЕ ПРИНЦИПИ И УСТАВОТ НА ТМОРО ОД 1894 ГОДИНА

Бидејќи Петар поп Арсов го изработил Нацрт Уставот на Организацијата по примерот на бугарскиот устав од 1874 година, на една од наредните седници, истиот бил усвоен од основачите на ТМОРО но со определени дополнувања како тврди Даме Груев. Тој пишува дека „... откако се групиравме, заеднички го изработивме Правилникот-Уставот“²⁰

Уставот содржи 4 глави и 14 члена, во кои се опфатени: Целта на формирањето на Организацијата, составот, уредувањето и казните за членството во Организацијата.

По Уставот Македонската Революционерна Организација била наречена БМРОК (Бугарско Македоно-Одрински Революционери Комитети).²⁰

Според Членот 1, целта на нејзиното создавање била: „стекнувањето на полна автономија за Македонија и Одринско“²¹

Како цел на активностите на Организацијата се поставувало самозаштитното сознание кај населението за да подигне општо востание, според Уставот (чл. 2).

Организационо и хиерархиски таа била така поставена што со неа раководел „Централен Комитет преку Окружните, Околиските и Селските Комитети“, според Уставот (Чл. 5).

Бидејќи Организацијата била тајна, конспиративниот принцип драгал до израз во Членот 4, каде се вели „Раководителот на секој месен комитет, определува повеќе групи со началници на чело на секоја група. Секој член на групата носел определен број и нивниот началник има негов број, кои ги давал раководителот на Месниот Комитет. Секој член на групата, требало да го знае сопствениот број, бројот на членовите на групата и бројот на сопствениот началник, а началникот го знаел само бројот на раководителот на комитетот, или бројот на посредникот на комитетот од повисок ранг. На таков начин се остварувала конспиративната комуникација и заштитата во случај на провала.

Управните тела на Месните комитети се именувале од Околиските, околинските управни тела од Окружните комитети, а окружните

управни тела од Централниот комитет според Членот 6, од Уставот.

Во завршните одредби на овој Устав, според членот 14, се дозволува изработка на внатрешен Правилник. Тој Правилник бил изработен, а истиот го споменува во Спомените, Даме Груев.

Врз основа на изнесеното може да се извлече следниот, Заклучок:

Дека Уставот на ТМОРО од 1894 година е првиот документ на МРО каде званично е промовирана и правно-политички санкционирана целта на борбата што треба да ја води македонскиот народ во народното востание (чл. 1). Додека во Чл. 2, е содржана недвосмислената концепциско доктринарна определба за начинот и реализацијата на ослободувањето по пат на оружена борба во едно општо востание што би се подигнало во Македонија.

4. ОДЛУКИТЕ И РЕШЕНИЈАТА НА РЕСЕНСКОТО СОВЕТУВАЊЕ (1894) -ДЕТЕРМИНАНТИ ЗА ПОЛИТИЧКИТЕ И ВОЕНО-СТРАТЕГИСКИТЕ ОСНОВИ НА МРО

Масовното ширење и прифаќање на Организацијата надвор од Солун во внатрешноста на Македонија, по едногодишната работа довело до потребата од анализирање на активностите. Заради тоа било свикано Советување во Ресен на 15 август 1894 година. Советувањето некои аналитичари го нарекуваат Прв револуционерен конгрес, а на него присуствувале од 12-15 луѓе.

На ова Советување, првпат се разгледува прашањето за усогласување на членовите на Организацијата. Покрај тоа се распрашало за агитацијата, финансирањето на организацијата, политиката спрема бугарската егзархиска црква, поставувањето на членовите учители на Организацијата или потенцијалните членови по општините во Македонија и сл.

По тридневното Советување, во куќата на Татарчев, во Ресен донесени се следните одлуки:

1. Земјата, да се подели на револуционерни реони, а во секој реон да се постави адекватна личност со авторитет за револуционерно организирање.

2. Материјални средства да се собираат и надвор од членството на Организацијата од симпатизерите на Делото.

3. Да се зајакне пропагандата во месните весници и брошури.

4. Во црквено-школските институции да се уфатат колку е можно што повеќе луѓе, симпатизаери на Делото.¹²

Веднаш по завршувањето на Советувањето во Ресен, се почувствувале силни импулси во правец на ширењето и организационото поврзување на Организацијата.

Истиот месец, во август 1894 година се создал Битолскиот Революционерен Комитет, а до крајот на годината се создале комитети во Ресен, Охрид и Струга. Тенденцијата на ширење се почувствувала и во создавањето на Месни комитети. На 14.09.1895 година се формирал Революционерниот Комитет во Крушево.

Слична активност се почувствувала во Скопскиот Вилает каде мошне силно и импулзивно влијаел Штипскиот Революционерен Округ. Солунскиот Окружен Комитет, каде бил и самиот Централен Комитет на Организацијата, тенденцијата на ширење ја усмерил спрема Серез.

Се тргнало и во правец на реализацијата на третата одлука од Советувањето во Ресен, поставување на учители и нивно зачленување во Организацијата. Лично Даме Груев, во Штипско Ново Село го зачленил во Организацијата, Гоце Делчев, во ноември 1894.¹³ По протоколот бр.16/12 од 24 ноември 1894 година, Горче Петров бил член на Организацијата.¹⁴ Пере Тошев, бил симпатизер од порано, а член на Организацијата постанал 1896 година.

Но, Пере Тошев и Атанас Јозанчев во Битола во 1894 година го покренале излегувањето на весникот „На оружје“ веднаш по Ресенското Советување, за револуционизирање на масите. Истата година по доаѓањето на Горче Петров во Битола, го презел овој лист, кој бил тајно пренесуван во целиот револуционерен округ.

Главната грижа на Битолскиот Революционерен Окружен Комитет била, не само ширењето на организацијата туку и набавката на оружје, револвери, пушки и бомби. Во овој период се формирани првите вооружени групи. Помеѓу Солун и Битола се развива јака кореспонденција, а циркулирала и тајна пошта. Биле користени конспиративни методи, специјална азбука „Симболика“, псевдотопоними и псевдоними. Така на пример Солун со псевдотопонимот бил нарекуван Света Гора, Битола-Ерусалим, Охрид-Жечева, Кичево-Плоешт и др. или Гоце Делчев, според псевдонимот бил Ахил, Горче Петров-Марко,

Нере Тошев-Левтер и. т. н.

Революционерната логика и потребите на Революционерното Дело, неминовно наметнале нови методи на работа со масите. Иницијатор на новите методи и револуционерен идол, со својот личен пример во Штипскиот Револуционерен Округ постанал Гоце Делчев.

Адекватно на неговиот темперамент, отворено, храбро, срдечно и дружељубиво пристапувал во сите средини каде ја агитирал концепцијата за револуционерното ослободување на Македонија. Делчев го користел масовното присуство на населението на црквените собири, на славите, на сопствените контакти со иладината, меѓу просветните работници, пред работниците, селаните, еснафите и насекаде каде претстојувал создавал потпори за македонската револуционерна кауза. Секогаш со вербата и помошта што ја имал во остроумниот и смиренниот Даме Груев ги креирал стратегиските цели за растехот и масовување на Организацијата. Двајцата револуционери по создавањето на грските и потпорите со Радовиш, Винаца и Кустендил ги создале преите тајни патшта-канални за набавка на оружје од Бугарија веќе на почетокот на 1895 година. Така Штип постанал опитно поле на револуционерната педагогија.¹⁵

Забележувајќи го растехот и подемот на Македонската револуционерна организација во Македонија, Бугарскиот двор со неговата надворешна политика и дејствување преку создадените свои потпори, дружини и кружоци се обидел да создаде идејна подврсност и забуна меѓу населението. Насталувајќи со камуфлиран и вешто индоктриниран продор започнал да се меша во дејствувањето на МРО. Залагајќи се патерналистички, преку своите полтрони, за наводното „добивање на политичка автономија на населението во Македонија и Одринско, но дадена и гарантирана од големите сили“¹⁶ вешто започнала да се создава паралелна „ослободителна“ организација.

Така на иницијатива на друштвото „Братски сојуз“ формирано во 1894 година, во март 1895 година, свикан бил конгрес на сите друштва од Бугарија во Софија. На овој конгрес бил формиран т. н. Македонски Комитет на чело со Трајко Китанчев. Потоа овој комитет ќе се промовира за Врховен, па заедно со бугарската буржасија и бугарскиот двор за да и создава проблеми на МРО.

Поведени од револуционерниот инстинкт, а во склад со

донесените акти, МРО веднаш реагираше на Софискиот Комитет, па таа побарала веднаш "надворешните" комитети да се подредат и усогласат со Централниот Комитет на Внатрешната Револуционерна Организација која била порано создадена на македонска почва. Оттогаш започнала нетрпеливоста и судирот меѓу двете раководства. А негативните последици за македонскиот народ веднаш се појавиле на почетокот од 1895 година. Веќе пролетта 1895 година бугарските кругови ги подготвиле и ги испратиле првите оружени провокаторски и терористички чети за „откривање“ на Тајната Македонска Револуционерна Организација. При тоа луцидно е злоупотребувано патриотското чувство на Македонците-емигранти со вешта и лажна, наводната „македонска инстурмуираност“ која се претворала и преточувала во бугарска асимилација и аспирација.

Меѓутоа, на самиот почеток МРО најавила дека нема да има толеранција, спрема врховистичките акции, дека нема да има милост спрема оние кои не ги почитуваат нормативните акти. Дека нема да ги толерираат оружените чети и луѓето со надворешно-политички дух, ниту пак ќе им дозволи мешање во внатрешните работи на Македонија. Тоа определување важело не само за бугарската пропаганда туку и за другите пропаганди, но истите се оглушувале на овие предупредувања, па создавале проблеми.

Заклучок:

Круцијалното значење на одлуките и решенијата донесени на Расенското Советување од 1894 година за натамошните активности и дејствувањето на МРО со право истото го подигнуваат на рамниште за да може да се нарече ПРВ револуционерен конгрес на МРО. На Советувањето доаѓа до израз единството и еднонасоченоста на овој колективитет во поглед на фундаменталните основи за изградбата и реализацијата на политичките и воено-стратешките определби и дејствувањето на МРО. Овие одлуки и решенија го означуваат почетокот на реализацијата на утврдените уставни определби во Уставот од 1894 година. Тие се од историскиот круцијално значење, бидејќи со нив "де факто" и се дава тоналитетот на македонската воена мисла од предметниот период и се утврдени премисите на нејзиниот натамошен развнток.

5. СТАВОВИТЕ, ОДЛУКИТЕ, РЕШЕНИЈАТА НА СОЛУНСКИОТ КОНГРЕС ОД 1896 ГОДИНА И РЕВОЛУЦИОНЕРНИТЕ ПЕРСПЕКТИВИ

Двегодишниот подем и раст на Македонската Револуционерна Организација заедно со развивањето и ширењето на македонската револуционерна мисла, покажал дека сепак има проблеми во поглед на практичното дејствување. Дека постојат некои отворени прашања од нормативна, организациона, финансиска и воена природа, како и нараснатите надворешно-политички притисоци. Заради тоа бил свикан Солунскиот Конгрес во летото 1896 година.

На Конгресот, покрај членовите на Централниот Комитет, присуствувале и членови од позначајните организациони центри. Присуствувале 15-16 луѓе меѓу кои биле: Христо Татарчев, Даме Груев, Андон Димитров, Иван Хаџи Николов, Ѓорче Петров, Гоце Делчев, Пери Тошев, Петар поп Арсов, Христо Матов, Кирил Прличев и др.¹²

Во духот на нормативните промени, а подоцна и во Новиот Устав БМРОК, добила ново име ТМОРО. Наместо 3 револуционерни окрузи (Солунски, Битолски и Скопски) извршена била нова територијална поделба од страна на Организацијата, на седум револуционерни окрузи: Солунски, Битолски, Скопски, Штипски, Струмички, Серски и Одрински. На Солунскиот Конгрес, утврдено е правото во Софија да се формира Задгранично претставништво. Ова претставништво нешто подоцна, по неговото формирање, започнале да го злоупотребуваат врховистите.

Конгресот донесол суштествени промени во сопствената идеолошко-политичка платформа.

Во поглед на зачленувањето и тесноградноста врз национална основа ТМОРО била претворена во интернационална организација, која ги повикува во своите редови сите словени и сите луѓе кои живеат на подрачјето на Македонија да се борат против турското ropство. Покренато било прашањето за зачленување на жените во рамките на Организацијата.

Еден од основните принципи на Организацијата бил, таа да се бори и ги заштитува сите народот и народностите во Македонија, без разлика на верата и народноста. Тоа право произлегува од нивниот пристап и мора "да се потпира на нивните тежненија кон слободата

и ранноправноста¹⁹

Конгресот го задолжил Гоце Делчев и Ѓорче Петров, кои биле главните носители на револуционерните промени, да изготват нов Устав и Правилник, во кои требало да бидат инкорпорирани донесените решенија од овој конгрес. Ова конгресно задолжение го исполниле Гоце Делчев и Ѓорче Петров во 1897 година.

Б. УСТАВОТ НА ТМОРО ОД 1897 ГОДИНА -ПРАВНО ПОЛИТИЧКИ И ВОЕНО-КОНЦЕЛЦИСКИ ДОКТРИНАРЕН КОНТИНУИТЕТ НА РЕВОЛУЦИОНЕРНОТО ОРГАНИЗИРАЊЕ

Според конституцијата и систематизацијата овој Устав е многу сличен на Првиот Устав на БИРОК (ТМОРО) од 1894 година, но по содржина е многу попрогресивен затоа во него бил уткаен духот на Солунскиот конгрес од 1896 година.

Овој Устав на ТМОРО, има четири глави и 19 члена.

Во Првата глава, се дадени целите на ТМОРО, во Втората, составот и уредувањето, во Третата, материјалните средства и во Четвртата, одредбите за казните.

Веќе во членот 1, се истакнува широката прогресивна ориентација и целта на ослободувањето на Македонија по оружен пат односно револуција.

„ТМОРО има за цел да ги сврзе во една целина сите незадоволни елементи во Македонија и Одринско без разлика на народностите за добивање по пат на револуција полна политичка автономија на двете области“²⁰. Организацијата се бори да ги премавне, шовинистичките пропаганди, националните кавги, кои го разделуваат и слабеат македонското и одринското население во неговата борба против општиот непријател „...таа се бори да го внесе револуционерниот дух, ги употребува сите средства и напори за идното и чавремено вооружување на населението, со се што е неопходно за едно општо востание, се истакнува во Чл.2.²⁰

Според организацискиот состав и хиерархиската скала задржана била поранешната поставеност на Организацијата. Задржано било постоењето на тајна пошта и тајна полиција (Чл.14 и 15). Но значајна новина претставува што било зацртано: „Секој околински

революционерен реон има своја чета, чии задачи се утврдуваат со специјален Правилник“²¹.

По прашањето на зачленувањето многу порадикален е членот 4. „Член на ТМРО може да биде секој македонец и одринец, кој не е компромитиран со нешто што е нечесно и безкарактерно пред општеството и кој чувствува должност да биде корисен на Револуционерното Ослободително Дело“²².

На ваков начин постапената широка платформа дадена во Уставот на ТМРО, значело отворање на организацијата спрема потчинетата раја и создавање на можности за нејзино учество во редовите на Организацијата и револуционизирање на масите.

Мошне илустративно било преточувањето на оваа идеја во практичната работа со народот и четниците, односно како тоа го спроведувале, револуционерите-агитатори. Според, пишувањето на војводата Никола Петров, како тој ја замислувал и спроведувал агитацијата за пристапот во Организацијата, односно како треба да се настапува пред определен собир, тој апелирал да се користи и самиот ја користел притоа, мошне популарната воена визија дадена во „Декларацијата на револуционерот за агитационен проповед“.

Публицистот, Ангел Динев, смета дека авторот на оваа Декларација е Гоце Делчев.²³ Декларацијата ја имала следната содржина:

Другари четници,

Ние сме синови на една иста ропска земја, Македонија. Една судбина и единствена судбина не' врзува. Една мисла и една желба, ни го осветлува нашиот пат во борбата за слобода. Ние се разликуваме по знаењето но не сиееме да се разликуваме по идејните свака-на. Ние имаме единствен долг, долг кон слободата на народот, за кого заклетва даваме дека ќе го дадеме најмилото - животот, за неговото ослободување од политичкото економското и секакво ропство.

Нема да бидеме први и нема да бидеме последни во постигнувањето на крајната цел, саканата слобода на народот на Македонија и Одринско под знакот на автономијата.

Драги другари!

Нас не нарекуваат со општото име комити, а некои стари луѓе не нарекуваат арамии, што е произлезено од борбата што ја

водел нашиот народ против зулумите и насилствата што пред нас некои го вршеле над турското и христијанското население... Меѓутоа ние не можеме да се нарекуваме со името арамии...

Ние го носиме името Бунтовници и револуционери. Бунтовници сме, бидејќи ја учиме довчерашната раја, да привикне на нелокор, пред турската власт востановена врз лоши закони. Револуционери сме, бидејќи го организираме и го покажуваме патот како да се собори една власт.

Ние го будиме сознанието на македонскиот народ, кој тоне во економско политичко и духовно ропство, обременет со бројни гајлиња и страв...

Јас сум љубител на слободата и народот, без оглед на националната припадност. Јас не сакам да загина ниедна немакедонска фамилија. Ние сме синови на една ропска земја, робови на ист режим. Ги проживеавме сите маки и насилства заедно со другите нации во нашето долгогодишно робување. Да бидеме сега заедно обединети во борбата со нив. Тука мојата желба е диктирана, не само од хумана гледна точка, туку од политичко и практично значење... Создавајќи братски сојуз од сите националности во утрешните слободни Македонија и Одринско, со тоа ние би ги разоружале нивните сонародници од Романија, Грција, Србија и Бугарија.

Турскиот народ е владеечка нација во нашата заедничка татковина. Нашата борба е усмерена против турскиот систем на управување, а не е против турскиот народ...

Драги другари!

Јас сум Вашиот војвода и учител, мојата најискрена желба е да бидете подобри апостоли на слободата од Вашиот учител.

Ви посакувам здравје, боречки дух и цврсто убедување во оправданоста на започнатото народно дело.²⁴

Од самата Декларација за агитацијата произлегува чистотата на македонската револуционерна и воена идеја и физиономијата на идното автономно, рамноправно, демократско и граѓанско општество што требало да се создаде во Македонија по пат на оружена борба.

7. ПОГЛЕДИТЕ, СТАВОВИТЕ И ОПРЕДЕЛБИТЕ ЗА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА НИЗ ОДРЕДБИТЕ НА ПРАВИЛНИКОТ НА ТМОРО ОД 1897 ГОДИНА

Врз основа на задолжението, а со цел да се конкретизираат и детализираат одредбите и ставовите на Уставот на ТМОРО од 1897 година, творците на овој Устав, Гоце Делчев и Горче Петров слично и по примерот на претходниот Правилник на БМРОК, изработиле нов и дополнет Правилник.

Овој Правилник иако е сличен со неговиот претходник, не е идентичен ниту по обем, ниту по новациите во содржината.

Правилникот на ТМОРО од 1897 година содржи 10 Глави, со 48 члена или одредби. Истиот е систематизиран на следниот начин:

Прва Глава, во која е презентираан составот и должностите на Централниот Комитет (Чл.1-2).

Втора Глава, во која се презентира, составот и должностите на Селските, Околинските и Окружните Комитети (Чл.2-12).

Трета Глава, во која се утврдени должностите на началниците на групите. (Чл.13).

Четврта Глава, во која се утврдени должностите на членовите работници на организацијата (Чл.14-23).

Петтата Глава, во која се утврдува начинот на кореспонденцијата (Чл.24-25).

Шестата Глава, презентира одредби за тајната пошта (Чл.26-30).

Седмата Глава, ги утврдува одредбите за Тајната полиција (Чл.31-37).

Осмата Глава, ја утврдува казнената постапка (Чл.38-41).

Деветтата глава, го утврдува вооружувањето (Чл.42-44).

Десеттата Глава, ги утврдува материјалните средства (Чл.45-48).

Не се точни тврдењата дека тој Правилник е преземен од некаде или препишан од претходниот. Бидејќи постојат суштински разлики.²⁹ Веднаш можат да се воочат следните разлики:

1. Точниот назив е поинаков, Правилник на ТМОРО, а не Правилник на БМРОК.

2. Правото за дигање на Востание во Македонија им се дава

на внатрешните комитети (Централниот Комитет, Окружните и околис-ските комитети), а не на надзорешните комитети (врховистичките).

3. На внатрешните комитети им е дадено правото, внатрешно да соработуваат, а скратено им е правото на внатрешните комитети да остваруваат врски и конаткти со „надворешните“. Со тоа се сакало да се спречи мешањето на врховистите во внатрешните работи во Македонија.

4. Во Заклетвата (Чл.15), исфрлена е фразата „Борбата за слобода на Бугарите во Македонија и Одринско“, а истата е заменета со изразот дека Организацијата води „борба за слобода на татковината Македонија и Одринско“.

5. Им се скратува предноста на свештените лица за прием во Организацијата и сл.

7. Правилникот на ТМОРО од 1897 година им дава сосема нови содржини на одредбите содржани во Чл.8,11,12,13, и 30.

8. Правилниот на ТМОРО има 48 Члена, додека на БМРОК има 50.

9. Правилникот на ТМОРО има 18 страни и е поссодржаен додека на БМРОК има 15 страни.

10. Правилникот на ТМОРО има црвен омот на кориците додека на БМРОК има зелен, итн.

Во глобална смисла на зборот,определбите и ставовите дадени во Правилникот на ТМОРО од 1897 година се далеку подемократски. Според него основна ќелија на самата македонска револуционер-на организација постанувала Месната Организација на населеното место, на чие чело стоел Месниот Комитет, а потоа се одело на Општински,Околиски,Окружни Комитети и на крајот сите нив ги обединувал Централниот Комитет на ниво на Македонија и Одринско.

Централниот Комитет на Македонската Револуционерна Органи-зација,уште на почетокот донесувајќи ги нормативните акти, Уставот и Правилникот во глобала го предвидел, сопствениот растех на оружената компонента, нејзиниот состав, обученоста и бројот. Но секогаш тој развиток бил ставан во корелација со материјалните можности на Организацијата, во врска со набавката на оружјето муницијата и опремата, како и во врска со конкретните услови за егзистенција на групите одделенијата или четите на одредениот реон или место за конспиративно престојување или со јавниот настал

или реонското движење.

Со оглед на опасностите кои можеле да настанат во случај на нивно откривање, од страна на турската власт, било постојано препорачувано златното правило на герилската стратегија.³⁶ Тоа значело, постојани офанзивни борбени дејства со напади на помалите турски единици и на виталните објекти, а во случај на судир со поголеми сили, нивно отсгалување и повлекување со борби во други реони, каде немало утврдени борбени положаи, со избегнувањето на судирите во населените места или во нивна близина.

Заклучок:

Правилникот на ТМОРО од 1897 година, го отсликува континуитетот на развитокот на воената мисла и практика на МРО од кого недвосмислено се гледа:

-Децидно детермираните политички и воено-доктринарни спределби кој може и има право да подигнува народно востание во Македонија, а тоа се Внатрешните комитети кои имаат легитимитет тоа да го чинат во име на македонскиот народ. Всушност македонскиот народ има исклучително и неприкосновено право да решава и одлучува за својата судбина;

-Прсмената на фразата во Заклетвата (чл.15) го буди националното чувство, го подигнува патристизмот и борбениот марш кај македонските револуционери.

-Правилникот ја утврдува административно-територијална хиерархија, која од организационен аспект ги поврзува подготовките за востанието во една целина и дава глобална ориентација.

-Правилникот на подготовките во Македонија им дава реалитет, потсетувајќи на условеноста за јакнењето на воениот фактор предупредувајќи при тоа на пропорционалноста како принцип во корелативниот однос експлоатациони-оружена моќ.

-Тој ја детерминира "герилската стратегија" како најповолна стратегија на борба и отпор во крајно неповолни услови за македонскиот народ.

8. СОЗДАВАЊЕТО НА ВООРУЖЕНИ ЧЕТИ НА МРО И НИВНАТА УЛОГА И ЗАДАЧИ

Творците на Македонската Револуционерна Организација изградиле свој поглед за создавањето на оружената компонента при Организацијата, во рамките на глобалната воено-политичка визија за ослободување на Македонија со употреба на истата по пат на сила.

Свесни за фактот дека, таа замисла не ќе може да се оствари без сопствени вооружени сили, дека не ќе можат да се покренат револуционерните маси и да се ангажира востаничка војска за да се победи Турција во евентуалното востание за краток временски период. Тие започнале sukcesивно да ја создаваат територијално-оперативната компонента (околистите чети), а паралелно на неа според можностите просторната (самозащитно-интервентната). Стратегиска определба била да се создаваат „најпрво оружени групи – „гројки“, а по системот на обединување се создавале оружените чети, како најголема единица (без утврден формациски состав). Тоа биле такви новосоздадени состави, покрај т.н. нелегални чети (комитски-ајдучки) кои како одметнати се најдувале во определени реони во Македонија.

Бидејќи генезата на оружените чети, мора да се посматра процесуално како природно зајакнување на постојните и постанок на организациските, чиј развој траел скоро една деценија, со зенит пред самиот почеток на Илинденското востание 1903 година. Условно и според интензитетот деценијата на развитокот на оружената компонента на МРО од 1893-1903 година, може да се подели на 3 фази.²⁷

Првата развојна фаза, од 1893-1897 година, поточно од создавањето на Организацијата, до Виничката афера.

Втората развојна фаза, од 1897-1902 година, од Виничката афера, 1897 година, до средината на 1902 година и

Третата развојна фаза од 1902-1903 година, од средината на 1902 се' до почетокот на Илинденското востание (2.08.1903 година).

Првата развојна фаза била карактеристична по тоа, што тогаш по Месните Комитети (селски и градски) се создавале мали нелегални групи, кои располагале со револвери во градските, а со пушки во селските населби, заради извршување на определени самозащитни и одбрамбени активности, а во крајна konsekвенца и ликвидирање на силеците, терористите, лачкашите и предавниците

на Революционерното Дјело.

Втората развојна фаза, на создавање на оружените чети од 1897-1902 година, била карактеристична по тоа што покрај групите во по местата обавезно се создавале, поголеми формации, оружени чети, во околините, градовите и селата според материјалните можности на четничкиот институт. Се отворале работилници за изработка на оружје, се создавале складови за истото и се создавале резерви за егзистенција на четите.

Третата развојна фаза, од 1902-1903 година, била најинтензивна, кога четничките сили биле помногубројни, кога се движеле и крстареле скоро по целата територија на Македонија. Тоа всушност е времето кога овие чети сами преземаат определени функции од извршната власт на Турција и судството. Тогаш, кога тие постануваат фактор на несигурност во турската држава, тогаш кога постанале „ноќната гајда“ на револуционерниот дух, ноќната мора на стравот и ужасот за турските аги и бегови, но и за турските селски кметови и кога постанале „држава во државата“.

8.1. ПРВАТА РАЗВОЈНА ФАЗА НА ВООРУЖУВАЊЕТО НА ЧЕТИТЕ (1893-1897)

Во Првата развојна фаза на вооружувањето на четите на МРО во времето (1893-97), се поаѓало од материјалните можности. Од новите нејзини членови се барало врз основа на принципот на самонаоружување, секој нејзин нов член, за себе, да обезбеди барем еден револвер или пушка и капа. Практично самиот прием и заклетвата за верност се давала со завршниот чин „бакнување на револверот и камата т.е. со определување по сопствена волја за членскиот злог.²⁸

Поседувањето на пушка или револвер, особено кај помладите членови на организацијата се сметало за повисок степен на револуционерност, а пак самото поседување на оружје влевало верба во сигурноста за вршење на курирски должности и за поединечно или групно спротивставување на Турците.

Самиот Горче Петров укажува дека тој ја дал идејата за самонабавување на револвери во Битола во 1894 година едновременно при создавањето на Месната Организација.²⁹

Акциите за снабдување со револвери и пушки од Солун го организирал, Даме Груев.²⁰ Гоце Делчев во Штип... создавајќи Месна Организација од 30 младинци каде го покренал пршањето за вооружувањето. Некои од младинците успеале да обезбедат револвери кое нешто се смета како почеток во работата за вооружувањето.²¹

Проблемот за вооружувањето на самите членови на Организацијата, излегува на прв план на самиот почеток при создавањето на Месните Комитети, а посебно за членовите припадници на т.н. ударни тројки, кои добивале задачи за ликвидирање на "опасните луѓе" за самата Организација и народот. Заради тоа се поставувале три основни проблеми, околу вооружувањето на членството:

1. Проблемот за финансирање и собирањето на финансиските средства;

2. Проблемот на набавката, амбалажирањето, транспортирањето и преносот;

3. Проблемот на складирањето, чувањето и одржувањето на оружјето, муницијата и опремата.

Во оваа фаза првите два проблема се доминантни. Заради тоа веднаш се пристапило кон собирање на финансиски средства и собирањето на оружје од народот. Особено, Турците не успеале да ги соберат пушките од т.н. фарии-селската полиција, што турската власт ја востановила во Македонија 1867 година, против разбојништвото но и против отпорот што го пружал народот против турската власт. Штом се укинала оваа Институција во деведесеттите години на 19 век... Пушките од времето на фариите останале во повеќе места (Костурските, Битолските, Дебарските села и др.)²²

Вооружувањето на членството на Организацијата во првите моменти се вршело од: Македонија, Србија, Црна Гора и Бугарија. На подрачјето на Македонија, Организацијата со револвери најмногу се снабдувала од поголемите центри Битола, Солун и од останатите поголеми македонски центри претежно од трговците од албанско потекло. Најголем дел од револверите биле од црногорско потекло наречени црногорски „карадалини“ доставувани посредно преку Албанците.²³

Современиците тврдат дека биле изработувани пушките „мартинки“ во Тетово и Дебар, па истите биле пренесувани на целата

територија на Македонија. Месните Организации, како основни келии на МРО, со порачки го вршеле снабдувањето со оружје и муниција. Така на пример работел Гоце Делчев, пред да стане главен стратег за воените прашања на МРО.

Додека Гоце Делчев претстојувал во Штип во 1894/95 година, на барање на Месната Организација, во истата се донесени „тетовски мартинки“. Нив ги пренесол Глигор Михајлов во колите со душло дно.³⁴

Од подрачјето на Србија, оружје купувале македонските трговци и албанските контрабандисти, а снабдувањето се вршело илегално заедно со останатата стока.

Прилепчанецот, Никола Пешков, преку неговата фирма во Бујановец, се обидел да се снабди со оружје... додека куќата на Никола Каранџулов во Прилеп, била склад на оружје, каде се чувале пушки и револвери од Србија.³⁵

Од Врахе и Бујановец снабдување со оружје било вршено за Велес... кој канал го направиле Ордан Малезанов и Тодџ Бошков... Тој тргнувал од Прешево, преку Куманово стигнувал до Велес.³⁶

Најзначајниот извор за снабдување со оружје претставувало Бугарското кнежевство, од каде биле организирани повеќе „канални“ за префрлување. Тоа било така зошто постоеле бројни врски кои ги имале членовите на МРО со македонските емигранти, како и со личните познаници од Бугарија на самите организатори. Но, тоа било така и заради постоењето на Задграничното претставништво во Бугарија, на чие чело се најдувале во почетокот Ѓорче Петров и Гоце Делчев.

Додека, претстојувал Гоце Делчев во Штип отворил канали за дотур на оружје преку турско-бугарската граница и во внатрешноста на Македонија. Првиот правец бил долж долината на реката Брегалница, Штип, Виница, турско-бугарска граница, Кустендил, а вториот Штип Радовиш, Струмица, Горна Џумаја (Благоевград), Рилски манастир, Самоков, додека третиот бил за внатрешноста во Македонија, Штип, Неготино, Кавадарци, Прилеп, Битола. Според сеќавањата на Ѓорче Петров, Гоце Делчев, образувал повеќе пунктови и канали на бугарско-турската граница, преку кои се улагувани значајни количини на оружје.³⁷ Меѓу кои ги споменува следните правци: Кочански правец (Граница, Кочани, Штип), Малешевско-Струмички правец (бугарско-турска граница, Малешево, Струмица), Џумајоки

празец (Самоков, Рилски манастир, Горна Џумаја,) и Пирински правец (Рилски манастир, Разлог, Банско, Неврокоп). Меѓу местата каде се вршела набавката се споменуваат: Кустендил, Рилскиот манастир, Самоков, Дупница, Радомир, Софија и други села, долж граничниот појас како: Црварица, Црвенино, Сажденик, Ветрен, Л'цане и др. Организацијата во овие места имала доверливи луѓе, дури повеќето од нив биле доверливи познаници на Гоце Делчев кои се споменуваат во неговата кореспонденција и писната како што се: Никола Малешевски од Дупница, стариот војвода Димитар поп Георгиев Беровски од Кустендил, Никола Зографов и Марко Секулички, па Иван Белешков од Л'цане и многу други.³⁸

Значаен успех во поглед на вооружувањето е постигнат во почетокот на 1897 година, бидејќи скоро сите поранешни пратки биле од помали количини со пушки и револвери и по некоја бомба.³⁹ Тогаш бугарската армија извршила модернизација на оружјето, па задграничниот претставник преку браќата трговци Иванови, родени во Банско, стапиле во контакт со бугарската влада на чело со Константин Стоилов и воениот министер, Иванов, за откуп на застареното вооружување пушките „кримки“ и „мартинки“. Тогаш биле обезбедени околу 4000 пушки без муниција.⁴⁰ Поточно точниот број бил 4043 кога бугарската влада ја прекинала испораката.⁴¹ Самиот Горче Петров изразува сомнение во поглед на искреноста на бугарската влада и во поглед на квалитетот на оружјето па истакнува: „Владата се плашеше да ни даде способно оружје, бидејќи немаше искрена цел да не зајакне, а сигурно беше (намера да ги повлече) и тра како немец“.⁴² Бидејќи владата одбивала да даде муниција, сосема било оправдано сомнението, на Петров, бидејќи тој лично го цитира министерот на војската, Иванов, како тој лично му се обратил на Петров: „Не сме ние будали да Ви дадеме куршуми, така ние ја држине силата в раце, поинаку Вие сосема би откажале од нас.“⁴³

Посебни усилби околу транспортот и чувањето пројавувал Гоце Делчев. Повеќето од овие пушки останувале во Скопскиот и Струмичкиот округ, а главниот склад бил во Виница и околните села. Само неколку стотици пушки биле префрлени во Серско и преку Вардар за Битолско и Солунско, а неколку стотини останале во пунктовите на границата. Сосема малку од нив им одзеле Турците низ разните

провали, воглавно предизвикани од врховистите. Тоа се случило во ноември 1897 година во т.н. Виничка афера. Многу од овие пушки биле лошо складирани и чувани, по селските засолни, па многу од нив и се расипале.⁴⁴ Заради злоупотребите и махинациите што ги чинела бугарската влада и браќата Иванови во врска со продажбата на бугарските пушки (бидејќи подобрите „мартинки“ биле продавани за Србија), како и заради отворањето на бугарската агентурна мрежа и врховистичките провокации, набргу односите меѓу Задграничното Претставништво и бугарската влада се влошиле. Дури бугарската влада се обидела да го затвори Гоце Делчев и Ѓорче Петров летото 1897 година. Но на тоа остро се спротивставил Централниот Комитет на МРО од Солун, па тоа не се случило.

Заради тоа бугарската влада одлучила со провокации и испраќање на оружени чети во Македонија „... да ги открие тајните канали и реони во Македонија и да научи каде било испраќано оружјето“.⁴⁵

Така била предизвикана Виничката провала, бидејќи бугарската провокаторска чета убила угледен турчин од Винаца, а истата пребегнала во Бугарија. Турската влада трагајќи по убијците и при претресите по селата ги откриле практично складовите со пушки и ками во Винаца, Дарагобрашта и др. Тоа бил тежок удар за Организацијата не само заради одземените пушки туку и заради прекинувањето на главниот канал, како и заради грубата пресметка на Турците со членовите на Организацијата и населението.

Меѓутоа дотогашната набавка на пушки имала значајно влијание, врз борбеното расположение и понатамошното проширување на Организацијата, бидејќи со тоа била веќе создадена реална база и релативна моќ, барем за спротивставување на поединечните и групните насилници што го вршеле истите врз населението во Македонија.

Исто така, во овој период (1893–1897 година), Гоце Делчев и Ѓорче Петров, како раскажува самиот Ѓорче Петров, се обиделе да обезбедат бомби како нов вид на оружје, верувајќи во нивната и магична и психолошка моќ. Даме Груев отпатувал дури во Белгија за да ја изучи вештината за ракувањето со динамитот од некои студенти. Токму заради тоа и во Битола, допатувал од Виена, во летото 1895

година некој пиротехничар, кому му било дадено едно лице од Организацијата, за да ја изучи употребата на динамитот. Тогаш биле донесени изработени бомби како примероци во Битола, но исто така и штапин и динамит за изработка на бомби. Бидејќи се покажало дека е полпрактична изработката и посигурно било тие да се прават на теренот, отколку да се транспортираат оддалеку. Бидејќи веќе се вршело обезбедување со бомби, од работилницата на Наум Туфекчев во Софија, за Македонија. Снабдувачите на оружје, поради скапотијата на бомбите и немањето на финансиски средства, одлучиле да оспособат луѓе кои сами требало да ги изработуваат. Во Софија кај Наум Туфекчев, македонски емигрант, бомбите ги изработувал некој Чех, а кај него бил испратен Димитар Зографов, да го изучи бомбашкиот занает. Потоа овој младинец, во летото 1896 година, бил испратен од страна на Ѓорче Петров во с. Дедино, Радовишко каде била создадена првата бомболеарница во Македонија.

Во таа смисла, Ѓоце Делчев и Ѓорче Петров го ангажирале ерменскиот мајстор за бомби, Киркор, кого споменува и самиот Делчев во неговите писма, па отвориле тајна работилница во Софија. Веднаш потоа, се обиделе да отворат работилница за бомби во с. Ѓорно Броди, Серско. Бидејќи не ја оствариле таа замисла, Ѓоце Делчев, повторно се обидел и ја создал најголемата бомболеарница во с. Саблер Кустендилско, гранично село спрема Македонија. Негде во литертутара се среќава како фабрика Саблерка. Во оваа работилница бил ангажиран ерменскиот мајстор Киркор, со кого на бомбите работеле уште: Ѓорѓи Такиџиев и Атанас Мурџев постојано, а повремено и самите Ѓоце Делчев и Ѓорче Петров. Во работилницата се изработени околу 1000 бомби од различни величини. Во оваа леарница на бомби биле изработувани камии и ножеви.⁴⁰

8.2. ВТОРАТА РАЗВОЈНА ФАЗА ЗА ВООРУЖУВАЊЕТО НА ЧЕТИТЕ (1897-1902)

Втората развојна фаза за вооружувањето на четите во Македонија, условно земено го опфаќа периодот од 1897-1902 година.

Во оваа фаза на развојот доаѓа до израз, една посистематична и поорганизирана работа врз вооружувањето на членството на МРО и народот. Интендија и предност во вооружувањето добиваат околските чети, пред месните групи и месните чети, како пооперативни единици. Создавачето на Месните комитети како процес и нивниот квантитативен и квалитативен раст, одел во прилог на вооружувањето и растот на самите оружени чети. Во оваа фаза посебно доаѓа до израз работата на Гоце Делчев како воен организатор, стратег, воен логистичар и андрагог со неговото делување на просторот во Македонија. Тогаш се вршело поврзување на четите и кадровско експлицирање. Во оваа фаза, тие започнале да ги решаваат практично поставените задачи од Организацијата, а едновременно се вршела контрола за оспособеноста, обученоста и борбената спремност, со отстранување на слабостите.

Но и во оваа фаза не се отстапило од самовооружувањето, како принцип во организирањето на македонската оружана компонента. Бидејќи со масовувањето, постојано раснел бројот на членовите кои потекнувале од посиромашните слоеви на селанството и работниците кои не биле во состојба да го обезбедат сопственото оружје.

Селаните во некои реони ултимативно го поставувале прашањето-пушките.⁴⁷

Во едно од своите писма, Гоце Делчев, пишувал: „Гласот на сите, беше само еден – Оружје!“⁴⁸

Задграничното Претставништво на МРО во Бугарија издава една наредба во летото 1898 година, прифатена од Централниот Комитет во Солун, што била упатена до сите раководства на Околските и Месните комитети во која пишувало: „Припадниците на Организацијата кај сопствените раководства, да вложуваат потребна сума на пари за купување на пушки“⁴⁹ Особено оваа наредба добила манифестен облик во Источна Македонија, а посебно била применувана

во Пиринскиот крај. (Петричка, Горноџумајска и Невроколска околија) каде како посредник во набавката со оружје се јавувал Иван Белешков.

Во некои Костурски села, се собирале по 200-300 турски лири за купување на оружје.⁵⁰

Аналогно на Четничките правила во самата Организација заведена е прогресивна Членарина, за припадниците со повисоки материјални можности, плаќале повеќе, но тоа било недоволно. Заради тоа во праксата кај македонските револуционери, да се киднапираат поимотните граѓани, како за нив би се добила повисока откупнина, била ограбувана турската пошта и сл.⁵¹

Во таа смисла било извршено познатото киднапирање на американката Мис Стон (21.08. 1901 година) од страна на четата на Ј. Сандански на патот Горна Џумаја - Банско, за чие ослободување од Турската Порта е барано 20.000 турски лири, а добиени биле 14.500.⁵²

Со формирањето на околиските чети, овие добиле задачи, да го организираат и заштитуваат самиот транспорт на оружјето по утврдените канали и луѓето кои тоа го вршат. Меѓутоа се потешко било снабдувањето со оружје од Бугарска територија, бидејќи самото наоружување го спречувала Бугарската влада.

Гоце Делчев во писмото⁵³ од 27. март 1899 година пишува: „Конфискацијата на патроните е предговор на драмата која во догледно време ќе се случи, за која имам сознание како ќе се одигра“.

Заради тоа тој барал од сопствените соработници, строга конспирација и оружјето да се пренесува тајно „за да не падне во рацете на полицијата или војската“. Така но сигурно пресушува едниот од најзначајните извори на снабдување - Бугарското Кнежевство, каде се најдувале патриотски расположените емигранти и прогресивните луѓе на бугарското општество кои го помагале движењето во Македонија.

Новонастанатата состојба, ги навела организаторите на движењето, да се свртат спрема Грција, за снабдување со оружје, особено кога се водела грчко-турската војна 1897 година и кога грчката војска се повлекувала од Тесалија, каде останало многу

оружје, муниција и воени материјали, кои Турците и Албанците ги разграбиле.⁵⁴ Тие залепиле голема количина на пушки од системот „гра“ со подобри технички способности, па со сигурност се занело дека селаните од Егејска Македонија се снабдувале со овие пушки од шверцерот Сант-ага од Моралари (Калари). Дobar дел од тоа оружје одело за Јеринско, Костурско и Битолско.

Гоце Делчев, се потпираше на костурското раководство и на Васил Чакаларов кој имал најголеми заслуги за создавање „канал“ за преку граница. Лично тој одел два пати во Атина, Лариса, Трикали и во селата за да го овозможи купувањето и транспортот „без вообичаената печалба која ја остварувале муслиманите.“⁵⁵

Скоро секоја вечер нашите курири ги пресретнуваа добавувачите и примаа по 100 до 200 пушки и полни вреќи чаури... кои се носеа во Битолско, Крушевско, Демир Хисарско и Прилепско. Вооружувањето одеше забрзано и ако така продолживме, за кратко време ќе се наоружаат сите околии.⁵⁶ Најголеми заслуги во вооружувањето за Јеринскиот дел, имале селаните од село Троје, а за пренесувањето на оружјето од јужната страна се истакнуваат заслугите на Дине Абдурахманов од с. Пателе.⁵⁷

Снабдувањето со оружје од Албанија го имало преземено раководството на Охридската Организација, особено кога за околински вијвода дошол, Никола Петров-Русински, есента 1901 година. При тоа вршено е снабдување преку Охридското Езеро од Албанија, а оттаму тоа пристигнувало дури до Кичевскиот крај, додека пак преку Преспанското езеро од Долна Преспа доаѓало за Горна Преспа, односно Ресенскиот крај.

Заради зголемените потреби, како и заради некои провали, постојните работилници за тоа биле недоволни. Некои од нив биле префрлувани, а некаде биле отворени нови, каде според процените на Организацијата биле неопходни т.е. постојанно биле оспособувани нови луѓе за леарскиот, пушкарскиот и пиротехничкиот занат... Во Самоков, Бугарија, Гоце Делчев создал младински револуционерен кружок, во кого биле зачленети учениците од жезазарското училиште и протестантската американска гимназија. Од членовите на овој кружок се истакнувале Добре Даскалов, Никола Дечев, Петар Јуруков, Пеше Самарџиев и др.⁵⁸

На тој кружок му припаѓал и Зелко Миков, близок другар на Гоце Делчев, кој подоцна ќе отвори, работилница за поправка на пушки и изработка на бомби во Кустендил, која ќе работи за МРО.

Работилница за бомби била отворена и во Битола, 1901 година, од страна на мајсторот Исмак Чех, со видно учество на групата македонски социјалисти собрани околу Никола Карев. Во ова година вакви работилници се направени во с. Загоричани Костурско.³⁹

Военскиот околиски комитет уредува работилница во с. Саракиново за леене на бомби.⁴⁰ Додека познатиот војвода Пандо Клашев, во своите спомени, ја споменува бомболеарницата во с. Сирдеж, Костурско, а по нејзиното опожарување, на 9.05.1903 год. и во с. Димбени Костурско.

Во Ениџевардарско и Гевгелиско, работел Мацка, на бомби изработувани од пивски шишиња.⁴¹

За периодот од 1897-1902 година, се случиле повеќе провали,⁴² во кои турската власт одзела дел од оружјето и опремата, заради што страдале, или се затворени повеќе луѓе, кое нешто било удар за самата организација. Меѓу попознатите се: Баландовската провала, од 1899 година, Битолската од 1900 година, Солунската 1901 година и др.

По Битолската провала од 1900 година, бил затворен и Даме Груев во 1901 година. За време на неговото робување, два пати бил посетуван од Гоце Делчев.

Солунската провала имала потешки последици за МРО. Бидејќи во затвор се нашол скоро комплетниот состав на Централниот Комитет од Солун: Христо Татарчев, Пере Тошев, Христо Матов, а во очекување на сопственото затворање Иван Хаџи Николов, „непромислено ги предал сите тајни шифри на Организацијата за кореспонденција и адресите за внатрешноста на Иван Гарванов, кој бил потесно врзан за архивистичките кругови во Софија и егзархистичките кругови во Цариград.“⁴³

Со тоа е направена голема грешка, чија рефлесија имала силен одраз врз работата на МРО со најтешки последици, кое нешто подоцна ќе доведе и до предвремено крвање на македонското востание од 1903 година.

Секако во провали можат да се земат во вид и самите затворања на работилниците за бомби каква што е „Саблерската фабрика“, која е предадена од турски шпиони. На бугарските власти тоа го сториле 1899 година, како фабрика која се најдувала во граничниот појас на Бугарско-турската граница, се разбира на барање на турската влада. Тоа претставувало уште еден тежок удар на снабдувањето со оружје на четите во Македонија.

8.3. ТРЕТАТА РАЗВОЈНА ФАЗА ЗА ВООРУЖУВАЊЕТО НА ЧЕТИТЕ НА МРО (1902– 1903)

Заради омасовувањена Движењето, во оваа фаза МРО најголемо внимание и посветува на вооружената компонента и на нејзиниот развoтoк, бидејќи постоела определена норматива, за изградбата на оружените чети, но и определена практика по 1901 година. Тогаш дошле до израз организациско-формациските облици на оружената компонента, почнувајќи од селските, околиските и надзорно-инспекциските. Во овој период се појавиле и т.н. центрови чети (еден вид општински чети, создадени од околните села и центарот, што значи на реонски принцип).

Селските чети-групи, ангажирале значителен дел од способното население, определено за МРО. Као квалитативно и квантитативно тие биле во постојанен раст, согласно дадените услови и можности во поглед на ангажиранот на луѓето и материјалните средства. Селските чети се формирале како просторна компонента, која можела да се активира во даден момент за да им притекнат на помош на центровите или околиските чети во судирите со турските насилници или пљачкашите и арамите, на подрачјето на Македонија. Ова значело дека во оваа фаза повеќе внимание се посветувало на просторната компонента. Но, тоа не значело дека се отстапил приоритетот на оперативната оружена компонента. Тој приоритет, дурн се проширил и со други функции, кои ги презеле т.н. постојани чети (центровите, околиските, надзорно пропагандните или инспекциските) кои не само што комплетно го презеле вооружувањето на македонското население кое масовно пристапувало кон Организацијата и за него ја вршеле не

само самозаштитната функција, туку започнале да ја извршуваат управната и правосудната функција во планинските предели на Македонија.

Така, веќе старешинскиот кадар на четите знаел, кои членови можеле сами да се наоружаат, на кои членови им е потребна делинична помош, а на кои целосна. Тие пронаоѓале извори на финансирање, пазар за купување на оружјето, средства и начин за транспортирање, канали и правци на движење, а ги фаќале шверцерите и контрабандистите Албанци, Грци, Турци и Власите.

Четите, најчесто со себе, носеле значајни суми на пари. Се споменува бројката од 400 турски лири, организационски парн, па што ќе најделе погодност за купување, поголема количина на оружје истото го купувале на брза рака, а преку каналите кои ги имале утврдено, истото го пренесувале.⁶⁴

Надзорно-пропагандните чети крстареле низ Македонија. Тие покрај пропагандата за вклучување на способното население во Организацијата која ја вршеле на разните собири (граѓански или црквени), на селските слави или на посебни советувања, делувале за обединувањето на четите или ги поврзувале четите за полесно раководење и командување на Движењето. Посебно во овој правец се истакнувала четата на Гоце Делчев, која претежно крстарела низ Источниот дел на Македонија. При една таква мисија, за надзор и доброжелност на Организацијата, Делчев, подоцна го загубил дури и сопствениот живот во с. Баница, на 4.05.1903 година.

Бидејќи во овој период нешто повеќе се интензивирало вооружувањето на четите од Бугарија, покрај старите канали се отвориле и нови, за што зборува и самата преписка на Делчев.⁶⁵

„Во ноември 1902 година, Гоце Делчев испратил две пратки со поголеми количини пушки преку каналот : Кустендил, Деве Баир, Саса (Кратово), Штип. Друга пратка со над 200 пушки, одела преку пунктот Липане-Неврокоп. Од преписката се гледа дека биле испраќани не само пушки, туку и опрема, облека опинци, куршуми, ранци и сл.“ Самото испраќање на оружјето и опремата било отежнувано не само од турска туку и од бугарска страна.

При крајот на март 1902 година, во граничните места околината на Кустендил, од Гоце Делчев биле екипирани неколку

чети...⁶⁶ Ова говори дека во овој период од Бугарија биле испраќани и луѓе, воглавно македонски емигранти и доброволци за ослободување на Македонија.

Но, додека Бугарската влада ги прогонувала и затворала македонските револуционери, дотогаш самата организираше и испраќала врховистички чети во Македонија. Тие со своите провокации создавале забуни но и нанесувале штета на Внатрешната Револуционерна Организација. Меѓутоа и покрај забраните што ги правеле бугарските власти, МРО успевала врз основа на создадените врски и симпатиите што ги имала, да добивалоподдршка од бројната македонска емиграција и демократските сили на Бугарија, кои овозможувале да се вршат испораките и да сепомагавдвижението во Македонија. Самиот Ѓорче Петров раскажува дека во Софија формирал чета од 138 борци кои претежно биле од Битолскиот Револуционерен Округ, која за Македонија тргнала преку Кустендил... „Момчината страшно беа изморени. Секој носеше 25-30 кг. товар. Носевме динамит, околу 130 кг. секој по 1 килограм, околу 200 бомби, електрични машинки, осум паклени часовни-машинки (мини за изне-^{надување со сатен механизам}). Патрони носевме во изобилство... Повеќе од четниците носеа патрони за своите блиски роднини. Од пушките 22 беа манлихерки а другите берданки и мартинки...⁶⁷ На долгите маршеви полни со ризици и неизвесност биле изложени сите чети кои проаѓале преку бугарско-турската граница во правец на Западна Македонија.

Од грчка страна, од југ, четите со оружје се снабдувале со пушките од типот „Гра“, по постојните канали, а во овој период отворен бил нов т.н. Солунски канал. Централниот Комитет во Солун 1902 година, заклучил договор со група грчки контрабандисти, кои купувале пушки од типот „Гра“ во пределите на грчко-турската граница, а со лотки ги пренесувале ноќе до устието на реката Вардар.⁶⁸ Оружјето е испраќано по долината на реката Вардар од Солун до Велес, али тоа било малку, како тврдат некои современници. ... Пушките и куршумите од Грција преку Солун беа недоволни.⁶⁹ Незнатни количини на оружје и муниција, донесувале македонските работници кои оделе на привремена работа во Тесалија и во внатрешноста на Грција. Самата набавка на оружје била попрет-

чувана од страна на грчката полиција која ги затворала сите македонски добавувачи, па македонските револуционери морале да ги совладуваат сите потешкотии за да се обезбеди оружје од грчка страна.

Најмногу пушки за Западна Македонија во 1902-1903 година, сепак Организацијата обезбедила од самите Турци. Оружјето го купувала од самите Турци-резервисти, или одоние кои биле мобилизирани, а ги продавале доделените пушки заради издршката на нивните семејства. Кога ова било строго забрането, купопродажбата се одвивала тајно. За Охридскиот, Преспанскиот и Гостиварскиот реон пушки и муниција им носеле албанските шверцери, кога пренесувале друга стока, по сувоземен пат, но и преку езерските канали, преку рибарите. За тие реони, оружјето претежно било од грчко потекло.

Војводата, Алексо Стефанов во своите спомени вели: „...Дека во Битолскиот реон во 1903 година се купувале српски „хокинги“. ⁷⁰ За вакви пушки, српски берданки и мартинки и нивното испраќање во Гевгелискиот реон, укажува и Гоце Делчев во неговите писма. За Кумановскиот крај, оружје и муниција била обезбедувана од Србија, исто така преку албанските шверцери. Меѓутоа српските државни власти го попречувале снабдувањето со оружје за потребите на Македонската Револуционерна Организација. ⁷¹ Оружјето се снабдувало дури од Австрија и Румунија, кое транзитно одело до Софија, а оттаму за Македонија. Тоа го испраќале македонските печалбари. Но, повеќето од ова оружје паѓало во рацете на врховистите, или него го запленувале српските или бугарските власти. Поголеми количини на динамит и бомби во Македонија веле познатите македонски терористи, со што се и извршени познатите Солунски атентати. ⁷² Меѓутоа Атентатите во Солун и провалите заради врховистичките провокации во Горноџумајскиот реон, предизвикале тешки последици. Турските власти под раководство на Хилми-паша, спровеле систем на блокади и разоружување на населението во повеќе македонско села од кои најмногу страдале селата во Серско и Струмичко.

Заради хетерогеноста на оружјето, како и заради нивната поправка, за правене на муниција и сл. се развил пушкарскиот занает со работилници, а попознати од другите имало во Битола и Струга. Меѓу попознатите работилници, се и работилниците за бомби,

во Скопје. Во нив е познато дека војводата Никола Пушкарот направил темпирани динамитни мини со сатни механизми. Со кои се извршени атентати на железничката пруга, Скопје-Велес.⁷³

Тука е интересно да се спомене, обидот за создавање на сопствена артилериска работилница во Крушево. По иницијатива на крушевските востаници во 1903 година, изработени биле две цршови толчина, чии дрвени цевки биле обмотани со железни обрачи. Топ - мајстор бил Трпе Треневски. Меѓутоа оваа „артлерија“ се покажала потполно неуспешна, зошто во првата проба овој топ потполно се распаднал, додека другиот го заробиле Турците. Заробен - от топ, како трофеј бил пренесен во Цариград.

Ако би се обиделе да резимираме за состојбата на создавањето на четите и вооружувањето на истите скоро е невозможно да се утврди во потполност бројната состојба на четите ниту бројната состојба на борците-комитите, ниту квантитетот и квалитетот на оружената компонента, иако оваа состојба е разгледувана на предвостаничките конгреси: Солунскиот и Смилевскиот во 1903 година. Уште потешко е да се утврди квантитетот и квалитетот на материјално - техничкиот фактор со кого располагала Македонската Революционерна Организација, непосредно пред Илинденското востание, или за времето на самото востание кога е вршена најинтензивна логистичка поддршка. Големи потешкотии направиле во тој поглед, турските провали, како и властите на соседните монархии кои им го одземале купеното оружје на македонските револуционери по разни основи. Приближната состојба би можела да се утврди на еден месец пред Илинденското востание врз основа на некои податоци од раководителите на Революционерните Окрузи за кое нешто би требало да се направи посебно истражување.

Битолскиот Революционерен Округ спрема некои податоци се смета дека бил најдобро вооружан и се претпоставува дека располагал со над 7.000 пушки.⁷⁴ Ова оружје не било рамномерно распоредено, а се сметало дека во Охридскиот реон имало 1500 пушки, во Костурскиот Реон над 1000, Долна Преспа 420, Горна Преспа 540, Кичевскиот Реон 540, Крушевскиот Реон 750 итн. Христо Силанов тврди дека делегатите на Смилевскиот Конгрес (мај 1903 година) утврдиле дека во Битолскиот Округ имало од 8-9000 пушки.⁷⁵

Австро-унгарскиот конзул од тоа време од Битола, го отфрлил бројот од 5000 пушки и тврдел дека во Битолскиот Округ се располагало со најмалку 10.000 пушки.⁷⁶

Ако се земе ова што е претходно изнесено како и фактот дека Битолскиот округ најинтензивно се подготвувал и снабдувал пред самото востание, може да се претпостави дека тој за време на Илинденското востание располагал со 10.000-11.000 пушки.⁷⁷

Меѓутоа далеку зад Битолскиот округ заостанувале во вооружувањето другите окрузи. Карактеристичен пример за тоа е Скопскиот округ, кој располагал само со околу 1000 пушки...што било сосема недоволно. Најдобро наоружена била Кочанската околина. Слична била состојбата и со Солунскиот округ, каде цел Тиквешки реон располагал само со околу 300 пушки, а пред самиот почеток на востанието добил уште околу 70 пушки.⁷⁸

Малку подобро бил снабден Серскиот округ. Во Неврокопскиот и Маличкиот реон имало по 300 пушки, додека во Серскиот и Демир-Хисарскиот по 150, а во Драмскиот околу 100. Најслабо вооружени реони биле Горноџумајскиот и Струмичкиот. А најдобро бил наоружен Разлошкиот реон.⁷⁹

Кога би се собрале податоците на поедините револуционери може да се констатира дека во моментот на дигањето на востанието, македонските револуционери располагале со над 15.000 пушки различно распоредени на територијата на Македонија. Останатото оружје, револверите, бомбите и динамитните мини немале некое поголемо значење, освен атентатите врз железницата. Недоволниот квантитет и слабиот квалитет, хетерогеноста и неунифицираноста на оружјето и муницијата, застареноста на самото оружје, нееднаквата распореденост или немањето на оружје во реоните каде било најпотребно ги создале основните потешкотии во (не)успешноста на востанието кое следувало.

Што се однесувало до борците пред самото востание секако дека тој број бил поголем од 15.000, а многу борци од селата наместо оружје ги носеле сопствените секири, косите, каиите, саторите, ножевите и сл.

За турската војска, како противник, можело да се каже дека нејзиниот број постојанно се зголемувал во Македонија а по број

таа била поголема од востаничката, барем за 10 пати. За свое време, таа модерно била вооружена, со повеќе родови војска, (пешадија, коњица и артилерија). Или турската војска, располагала со 239 баталјони, пешадија со 167.300 војници, 39 ескадрони со 3.700 коњаници, 444 топови со посада, во средината на август 1903 година.⁸⁰

9. ПОГЛЕДИТЕ СТАВОВИТЕ И ОПРЕДЕЛБИТЕ ЗА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА НИЗ ПРАВИЛНИКОТ ЗА ЧЕТИТЕ НА ТМОРО (1900)

Врз основа на заклучоците на Солунскиот конгрес од 1896 година биле донесени Уставот и Правилникот на ТМОРО во 1897 година. Тие отвориле визија за идејно-политичкото делување на широк дијалезон, а фактички во тие документи биле истакнати како вели Димо Хаџи Димов, трите основни принципи „самостојноста, интернационалноста и самоуправувањето“⁸¹ заради што добиле широка поддршка од прогресивната јавност во Македонија. Со овие акти фактички бил совладан и премавнат во редовите на МРО крутниот, теснограден и донегде националистички нормативизам. Со тоа им се овозможувало на незадоволните сили да пристапат кон Организацијата без претходни услови и им била дадена шанса да се вклучат во борбата за ослободување. Како резултат на работата на МРО и заради влошената состојба во Турција очекуваните ефекти на омасовувањето на Организацијата набргу доаѓаат. Бројот на членството на МРО се зголемувал, материјалните можности раснеле, а врските со симпатизерите на Движењето во Македонија и во соседните земји зајакнувале.

Турските репресалии и злочини набргу ја поттикнале нараснатата потреба за поопстојно и попрецизно втемелување на идеата за военото организирање и нормативно-правно регулирање на проблематиката околу ангажирањето и егзистенцијата на оружениот сегмент во редовите на Организацијата.

Заправо, самиот Устав од 1897 година, го задолжувал „секој Околински Револуционерен Округ да има сопствена чета, чии задачи се определувале со специјален правилник (Чл.11).“⁸² Меѓутоа не се застанало на тоа, туку уследиле и други нормативни акти, кои биле практично правила на однесување на востаничките чети, или на нелегалната постојанната-герилска компонента при МРО, која и

натану се организираше.

Самото масовување на Организацијата покажало дека просторната компонента која дотогаш се организираше од Месните Комитети по селата и градовите е недоволна. Општо земено неа ја претставувале членовите на Организацијата по населените места како резервен состав, од кого месното раководство определувало група-вооружени луѓе еден вид народна полиција или месна чета како самозаштитен сегмент. Катадневните репресалии, апсењата и провалите на турскиот режим го налагале процесот на формирање на постојанен вооружен сегмент на Организацијата. Таа војска требало во иднина да биде јадрото на македонската востаничка војска, оружана сила за контракциите, сигурен потпор и покровител на прогонетите и компромитирани членови, пред турската власт, односно приврзеници на МРО.

Оваа идеја, ја покренале раководителите на Движењето, Гоце Делчев и Ѓорче Петров. Но по војните прашања посебно се истакнувал Гоце Делчев. Тој покренал иницијатива за свикување на состанок во есента 1898, кое нешто го потврдува Иван Хаџи Николов, дека Централниот комитет, тогаш бил залознат со состојбата по околните и донесол заклучок, за расформирање на терористичките (самозаштитните) групи формирани во 1895, а да се формираат околински чети.⁶³ На состанокот била донесена Окружница од 14 точки Централниот Комитет го задолжил Гоце Делчев, како воен стручњак (имал завршено јункерско воено училиште, во Софија) да го спроведе во дело донесениот заклучок и да врши надзор и контрола на спроведувањето.

Оттогаш (1898 година) па натаму за т.н. Четнички институт, бил задолжен Гоце Делчев. Така заедно со Ѓорче Петров, двајцата започнале да го водат воениот сегмент на МРО. Тие ќе водат грижа за јакнење на оружениот потенцијал, теоретски и практично. Тие давале идеи и замисли, истите ги спроведувале во дело, а вршеле надзор и контрола на дадените наредби и задолженија на соодветните раководства при Организацијата. Делчев врз оваа активност бил вклучен со неговата чета уште од 1894 година. Тие покрај Правилникот на ТМОРО од 1897,⁶⁴ изработиле Правилник за околинските чети во 1900 година, а учествувале во изработката на

Правилникот за Селските чети,⁸⁵ и Инструкцијата за внатрешноста, но и врз други документи какво што било Упатството за Четите.⁸⁶

Правилникот за Четите на ТМОРО од 1900 година,⁸⁷ кој содржи 5 Глави и 47 члена, фактички ги озаконува, задолженијата и задачите на околиските и реонските чети.

Првата Глава, не е вклопена во членови а гласи: „Во секој револуционерен околиски реон се формира една чета како неразделен дел на Организацијата. Таа се движи тајно и по потреба на делото и по наредба на Месниот Комитет”

Втората Глава, (Чл.1-11), е посветена на Четите кои воглавчо треба да вршат: а) Агитација, б) Организација, в) Извршни задачи и г) Крајни задачи.

Четата била дефинирана како дополнителен дел на месната реонска организација, која меѓу населението, ја разјаснувала и ширела идејата за ослободување и го запознавала со целите и задачите на Организацијата (чл.1). Таа ги припремала вистинските народни борци и ги упатува во духот и правецот на организацијата, согласно Уставот и Правилникот, а за направеното го известувала реонскиот комитет (чл.2). Таа пред присутните морала да ги спроведе следните задачи:

-Влијаела за спроведување на идејата за самовооружување меѓу населението (Чл.3)

-Организирила и утврдувала управни тела по селата и градовите, утврдувала групи за самозаштита – извршна полиција и тајната пошта.

-Ги средувала сметките и списоците во Селските и Месните комитети (Чл.4).

-Го изградувала војничкиот однос и субординацијата на раководните тела и раководните лица во селата и градовите. -Ја уважувала младината и ја запознавала со воената вештина (Чл.5).

-Земала учество во заштитата и транспортот на воениот материјал на својот реон.

-Го распоредувала оружјето меѓу населението и водела грижа за складирањето и чувањето на оружјето(чл.7)

-Врз основа на наредбата на Комитетот извршувала смртни казни над осудените лица (Чл.9).

Во случај на одземање на оружје од непријателот, го пратела одземеното оружје, неговното транспортирање, го парализирала непријателот, да не го поврати истото, се' додека не се складира.

—Четата требало да ги гони разбојниците Турци и Христијани и кои не припаѓаат на Организацијата, на кои требало да им се парализира активноста (Чл.9).

Перисодот и времето пред дигањето на востанието и за време на неговото траење, пред четата се поставувале следните извршни задачи:

—Да го опслужува својот реон за неговите потреби како основно јадро на воената организација;

—По наредба на Централниот Комитет на МРО да го подигне знамето на револуцијата (Чл.11);

—Да го подигнува борбениот морал во најтешките моменти на борбата;

—Примерно да постапува со населението, а да биде пример на приврзаноста кон Револуционерното Дело;

—Да изградува близок пристап во прибирањето на народот;

—Да ги повикува луѓето за учество во Востанието;

—Да го изградува другарството и довербата меѓу борците;

—Да ги поттикнува борците во смели акции и да ги подржува борбните дејства за да се издржи во борбата;

— Да врши политички ограбувања и грабежи, но само со дозвола и одобрение на Месното Реонско Раководство и за него.

Третата Глава, (Чл.12-18), наменета е за општите прописи за четите. Во неа се вели: „Дека секој обид за бунтување на селата и преземање на покрупни мерки, што можеле Организацијата да ја вовлечат предвремено во борба, се сметаат за престални и предавнички дела. Виновниците се гонат како претстапници и народни душмани (Чл.16).

Покрај тоа Четата немала право да извршува убиства, без согласност на Месниот Револуционерен Комитет. По исклучок и без согласност на Комитетот, убиство можело да се изврши само на докажани шпиони и предавници или во случај на самообрана или за зачувување на тајните на Делото. И крајно тоа можело да се направи при истребување на некоја разбојничка банда или чета која не е

припаѓа на Организацијата.

Четвртата Глава, (Чл.19-26) ги регулирала односите на Четата со Комитетот.

„Четата во општите работи е потчинета на Месното реонско тело (раководство). Таа ги исполнува неговите наредби и за сите свои работи и мерки од него бара одобрение и потврдување на оправданоста и него го известува за се што е извршено од неа (Чл. 19).“ Таа била должна да дава месечен отчет, до Месното раководно тело, кој пак бил препраќан до Централниот Комитет на Организацијата (Чл.20). Четата не смела да го напушти реонот без дозвола на Централниот Комитет. (Чл.25). Додека растурањето на Четата можело да се направи само со наредба на Централниот Комитет.

Петтата Глава на Правилникот, (Чл.27-47) била посветена на составот и внатрешниот ред на Четата.

„Четата се состои од 7 или повеќе души, според потребата и условите во кои се наоѓа реонот. Таа си имала Началник кој се определувал од Централниот Комитет. (Чл.27).

Изборот на момчињата за четата, станувал во согласност со Месното Реонско Раководство (Чл.29). Четата не можела да приими во својот состав, нов член, без согласност на раководителот. Но раководителот не можел да и наложи на Четата без нејзина согласност, нов член.

Покрај тоа во четата можеле да најдат прибежиште сние членови на Организацијата кои биле компромитирани пред турската власт. (Чл.30). Во праксата тие останувале во четата се до разгранувањето на Четничкиот Институт на Организацијата.

Оружјето на четата се сметало за комитско (Чл.37).

Интригантите на четата се казнувале со опомени (Чл.34). Додека среброљубието, користољубието и еготиот јавно се жигосуваа жигосувале (Чл.35 и Чл.45).

За повторни грешки се предвидуваало, отстранување од Четата и исклучување засекогаш од Организацијата.

Освен тоа се сугерирало гатње на примерно поведение, внатре во Четата и во однос на населението. За сите тие односи, за грешките во Четата, пред Комитетот подеднакво одговарале началникот и

четниците (Чл.42).

Смртната казна се предвидувала:

а)Кога некој четник се обидел, или криел предзастава на некој организиран поединец или на четата и Организацијата.

б)Кога некој четник, издал некои тајни, кои би ја довеле во опасност Организацијата, Четата или поедини работници на Делото.

в)Кога некој четник, своеглаво или за лична корист и лични побуди, извршил работи спротивни на намената на четата и на Духот на Организацијата.

г)Кога некој за време на дејствувањето на четата дезертира и со тоа ја доведе во прашање нејзината безбедност, или ја парализира нејзината акција.

д)Кога Четата по подолго набљудување на поединец отцени дека заслужува смрт (Чл.47).

Сепак решенијата за смрт се донесувале во согласност на целата чета и со одобрение на Реонското раководно тело.

Заклучок:

На ваков начин конципиран, Правилникот за четите на ТМОРО, го санкционирал местото и улогата на скопските чети во дадениот развоен момент. Но со време, практичниот егзистираше на четите ги надраснало одредбите од споменатиот правилник, па истите требало да се доградуваат, пред се заради масовноста на револуционерното движење. А во тоа време селското население масовно влегувало во редовите на Организацијата. На тој начин sukcesивно таа... се претворила во масовна селска и борбена Организација.⁸⁹

10. ПОГЛЕДИТЕ, СТАВОВИТЕ И ОПРЕДЕЛБИТЕ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА НИЗ ПРАВИЛАТА ЗА СЕЛСКИТЕ ЧЕТИ И ИНСТРУКЦИЈАТА ЗА ВНАТРЕШНОСТА

Покрај Правилникот за скопско-реонските чети нешто подоцна бил изготвен Правилникот за Селските чети и Инструкцијата за внатрешноста.⁸⁹

Бидејќи, турскиот режим спроведувал драстични мерки за раскинување на револуционерната мрежа на Организацијата, притоа затворајќи и прогонувајќи ги раководителите или членовите на

Организацијата, како и западн се, доброволно брзи на "компани-
ран" ните на поддршката на Македонија, раководството на МРО
порано со писмен документ да ги укажи и иницијатива, месните
раководства, како да поставуваат во дадените нови моменти од
електрирането на организацијата. Раководството на МРО изработило
правилник за селските чети и инструкција за дејување во
внатрешноста. Целта на одредбите и насоките дадени во овие
документи била да се сочува постојната друштвена компонента и истата
да се зајакне со провотната компонента, која требало да се
формира во вид на мали групи и единици во вид на т.н. селски чети.

10.1. ПРАВНИЛНИКОТ ЗА СЕЛСКИТЕ ЧЕТИ

Правилникот за селските чети, систематизиран и синтетизиран
е во 3 глави и 15 члене.
Првата глава, (Чл.1-10) го утврдува составот на селските
чети.
Втората глава, (Чл.11-13) нивната употреба и помошта што
треба да ја пружаат, и
потчини, внатрешните односи и др.

Правилникот за селските чети, систематизиран и синтетизиран
е во 3 глави и 15 члене.
Првата глава, (Чл.1-10) го утврдува составот на селските
чети.
Втората глава, (Чл.11-13) нивната употреба и помошта што
треба да ја пружаат, и
потчини, внатрешните односи и др.

Третата Глава (Чл.14-15), дава инструкции.

Во Правилникот се предвидувало тотално просторно покривање со оружената компонента. Во таа смисла секое село требало да формира единица-чета во јачина од 7-10 лица (Чл.1), а истото се препорачувало да го направат и градовите се вели во Чл.10.⁹²

Во селската чета влегувале најактивните и најхрабрите граѓани, членови или работници на Организацијата. Секој член-комита, морал да има исправна пушка или револвер и ладно оружје (кама, нож или касапски нож), опинци и гуња. За бедните, се што било потребно обезбедувала селската каса.

10.1.1. СУБОРДИНАЦИЈА НА ОДНОСИТЕ-ПРАВА И ДОЛЖНОСТИ

Војводата, како старешина на четата бил избран од редот на четниците, како најискусен и најопитен меѓу комитите. На повик на војводата или неговата наредба се извршувала безусловно и без поговор штом била од интерес на движењето, од страна на четниците. Штом четата ќе се најдела во рамките на борбен распоред или борба таа директно се подредувала или потчинувала на реонскиот војвода.

Кога околинската или реонската чета ќе се најдела во опасност, соседните селски чети имале обврска да и⁹³ притекнат на помош и не само тие, туку и селската полиција и сите селачи во иракот, како би имале можност да се вратат на своите работи. Во случај на нивно откривање селанецот можел да остане во четата, по сопствена проценка, тогаш таквиот постанувал „активен борец.“

Секој селанец и овчар, бил должен да ја следи состојбата на теренот и едновременно бил должен да ја извести селската чета за опноста или да испрати порака на соседното село да му дојде на помош. Во спротивен случај, се сметало дека бил виновен и се казнувал (Чл.12).

10.1.2. ПРАВА И ОБВРСКИ

Според овој Правилник, секој селски четник или работник на Организацијата, имал право сестрано да ја помага Организацијата. Ова право било потенцирано, односно постанувало обврска при изведува-

њето на борбените дејства на атарот од селото, кога реонската или другите чети на Организацијата воде борбени акции со противниците на Организацијата, т.е. кога било загрозувано месното население и материјалните добра. Во случај на борба, ако секој селски четник или работник на Организацијата, не притекнал на помош, во Правилникот се предвидуваат многу построги казни, „... во тој случај селскиот четник или работник се осудувал на смрт“ (Чл.13).

Во последните одредби на Правилникот за селските чети, дадена била обврска на секој реонски војвода, за новоформираните чети и четниците да ги привикне на четничкиот живот. Војводите биле обврзани поединечно и по групи 5-6 дена да ги обучуваат четниците. Селските војводи имале право да им даваат тревога на четниците заради проверка на борбената готовност. Секој војвода, бил обврзан да ги оспособува четниците за притенување и давање на помош на реонските, општинските или околинските чети. Тоа морал да го прави со давање на реални претпоставки и супозиции. За постигнатите резултати имал право да им доделува јавни пофалници, а неодговорните можел да ги казнува со котек (Чл.15).

Примената на Правилникот за селските чети, како и претходно донесените документи за военото организирање, секако дека допринеле воената организација на МРО да се подигне на повисок степен. Со тоа јасно и недвосмислено, како и конципирано, се одвојувал, воениот дел од самозаштитниот и административно-граѓанскиот, односно од управниот дел на Организацијата.

Но и покрај донесените нормативни акти, постоеле многу прашања кои не биле разрешени, тие биле дополнувани со бројни упатства, објаснувања, дополнувања и инструкции што биле испраќани до месните раководства во внатрешноста. Меѓу нив познати се Инструкциите за внатрешноста, што се дадени како втор дел на Правилникот за селските чети.

10.2. ИНСТРУКЦИЈАТА ЗА ВНАТРЕШНОСТА

Уште на почетокот во овој документ се укажува дека дадениот збир на инструкции се изработени зошто... „од внатрешноста се добиени определени претставки за некои неправилности“⁹¹

Инструкциите упатуваат на соработката која требало да се остварува, солидарноста која требало да се покажува, меѓу револуционерните реони, како и за решавањето на практичните прашања кои биле отворени при примената на нормативните акти, особено за практичната примена на истите, потребна на раководствата.

Инструкцијата за внатрешноста како документ, содржи 3 дела: Воведен дел, Инструкции од 8 точки и Дополнување.

Во воведниот дел, се укажува на потребата од овој документ и причините заради кои се донесуваат овие упатства. При тоа се наведуваат причините како што се: Продорот што го направил турскиот режим во редовите на Организацијата, небудноста која била забележана опасностите од можните упади на турскиот режим или од прекинот на врските, апсената и затворањата на луѓето.

Во вториот дел, Инструкциите содржат повеќе пораки, кои се однесуваат на општата ситуација и состојбата во ИРО, но повеќето од нив се однесуваат на военото организирање, собирањето на силите и средствата, чувањето на раководните кадри, надлежностите на раководните тела и органите, постапките за делување во мир, постапките за делувањето во борба и по неа, препораките за натамошната работа на војводите на четите и месните комитети.

Инструкциите се состојат во следните определувања, напосок и препораки:

1. Најпрво се укажува на опасноста, а дека турската влада е решена да врши компромитација на осомничените работници-четниците и раководителите на Организацијата и по секоја цена бара повод за нивно затворање.

2. Секој војвода бил должен да се грижи за воениот сегмент на своето место, околинскиот војвода за околинјата, додека административниот дел му припаѓа на комитетот на местото или реонот.

3. Компромитираните раководства да се префрлат во четите и како движечки раководства, да оржуваат врски меѓу месните раководства. Овие „движечки раководства“ требало да направат потпори од 1-3 работници на Организацијата во секое населено место.

4. Административните тела, Комитетите на населените места, требало да се грижат за складирање на храната, со определено квантитативно определувале според имотната состојба и можностите

на семејствата (леб, сол, шеќер). Имотниот цензус го определувал раководителот на месниот комитет. Како минимум било пропишано, секое семејство (куќа) да дава по 1 леб, 0,5 ока сол (690 грама). Од вишокот на леб, се барало да се прави пексинит, со помалку квасец и сол, а изрежаниот леб требало да се пече три пати.

Поимотните селани била должни покрај лебот и солта да даваат по 1 ока (1,38 кгр.) шеќер и повеќе.

5. Секое село требало да даде по една траба (топ) платно за преварски.

6. Од секое населено место се откупувал восокот во целокупна количина.

7. Војводите биле должни на боиштето да ги распоредуваат силите на народната полиција.

8. Војводите биле должни да изработат воен план за употреба на сопствените сили во борбените дејства според месните услови.

9. Тие требало да го предвидат бројот на четите, нивниот распоред при употребата и да ги утврдат стратегиските точки, места и реони.

10. Месните Комитети т.е. административните тела на местото, реониот, секторот, округот, должни биле да одржуваат врски со Централниот Комитет.

11. За секоја борба, војводата, или секретарот бил должен да даде известување за нејзиниот исход, опис на борбата, датум, место и логинатите на двете страни. Покрај тоа морало да бидат дадени податоци за злочините, плачките и апсената. Тој извештај, Месниот комитет го испраќал до Централниот Комитет по утврнените канали. Исто така се insistирело, тие податоци да се испраќаат во приграничните пунктови спрема Бугарија и Грција. Од војводите се барало да постават свои заменици.

Во третиот дел, Дополнувањето на Инструкцијата, се укажувало на братската помош која требало да си ја пружаат меѓу себе реоните на подрачјето на Македонија и да не доаѓа до користење на соседните реони и работите да не се вршат на туѓа сметка, нарочно при транспортот на материјалите наменети за Револуционерното Дело, а материјалот да го добива оној реон за кого е наменет. Само така се потврдува солидарноста и само тогаш се

почитува редот, се укажува во завршниот дел на Инструкцијата.

Иако во правилниците и инструкциите не се споменуваат „центровите чети“ тие биле присутни, а ги споменуваат во своите сеќавања истакнатите револуционери од овој период, но се среќаваат и во историографските содржини од тој период, иако докрај не е разјаснета нивната улога. Тие на македонската сцена се појавуваат после 1901 година. „После околските чети се јавиле центровите чети, а една била составена од неколку села која била потчинета на околската чета.“⁹² „Центровите чети како движечки единици биле за координација на активностите на највисоко ниво.“⁹³ Постои мислење дека центровите чети, биле еден вид градски чети, или селски чети во поголемите села, при што овие чети, биле над маалските, кои се споменуваат во Чл.10 од Правилникот за селските чети.⁹⁴ Тука се укажува дека тие имале координациска улога, а дека биле потчинети на околските, додека инспекциските чети, се јавувале како чети од највисок ранг и тоа на ниво на округ или регија. Некои автори инспекциските чети, ги нарекуваат „Четнички институт.“

Таков „Четнички институт“ во Западна Македонија формирал војводата Марко Јерински. Додека четата на Гоце Делчев имала статус на ревизорска чета, која била орган на Централниот комитет, а преку неа се јавуваат првите никулци на раководењето и командувањето.⁹⁵

При обиколката и ревизијата на револуционерните окрузи низ Македонија, Гоце Делчев во втората половина на 1901 година, кон средината на ноември пристигнал преку Битола, во четата на Марко Јерински во Јеринско.⁹⁶

Претходно изнесеното, доволно зборува дека инспекциските чети вршеле ревизија и координација на највисоко ниво а дека центровите чети вршеле координациска улога како движечка структура на ниво на градот или на ниво на општина, односно на определен центар, каде биле организирани, па заради тоа го добиле и своето име.

Врз основа на анализите од содржините на досега познатите правилници, инструкции и упатства, дадени во повеќето документи по Солунскиот конгрес од 1896 година, може да произлезат следните Заклучоци:

1. Дека твoрците на сoме документи и нивното деjување во практиката потврдува, дека тие, имале глобална концепциска опре-
делеба дека во Македонија требало да се создаде нагоднo - ослобо-
дителна војска за ослободителната војна-востанието.

2. Дека таа војска, требало да има два дела регуларни
единици кои се создавале во мир, пред почетокот на востанието и
подготвен востанички состав што ќе се вклучи непосредно пред
објавувањето на почетокот на востанието и во самиот тек.

3. Дека таа војска требало да се изградува како пешадина и
коњички состав, со можности за извршување на оперативни и просторни
задачи.

4. Дека оперативниот состав требало да се грижи за изград-
бата и борбеното обезбедување на целокупниот состав на македон-
ската војска.

5. Дека паралелно со македонската војска, се изградувала и
борбено обезбедувала, народната полиција како самозаштитен и
безбедносен сегмент за населението и материјалните добра, по
населените места.

6. Дека Месните комитети и Околинските комитети постанале
основни военo-защитински органи за сите видови на обезбедувања (со
луге и материјални средства).

7. Дека Централниот комитет бил Врховен раководен орган на
Македонската револуционерна организација и воената организација
на кого му биле подредени Окружните, Околинските, Реснските и
Месните комитети, кои извршувале раководни и управни работи во
рамките на својот домен и на територијата, со поврзаност по
хоризонтала и вертикала.

8. Дека построела хоризонтална и вертикална поврзаност на
воените чети (постојниот и востаничкиот состав) со раководните
органи и тела (комитетите и нивните органи) говори упатната
поврзаност со соседните чети и органи присутни на теренот по
хоризонтала а за вертикалната поврзаност и подреденост зборува
обврзното потчинување на четите и органите од повисок ранг.

10.3. ВОЕНИ ЧЕТИ – ОРГАНИЗАЦИСКО – ФОРМАЦИСКИ ОБЛИЦИ

Сукцесивниот развој на воената организација што ја организираше и овозможила МРО, создала можности на подрачјето на Македонија да се појават повеќе типови на воени чети во различни организационо-формациски облици. Таа хетерогеност пред се била условена од економските, политичките и организациските можности во определеното место или реон во т.н. подготвителен период за востанието кое требало да се дигне. Досега се познати следните типови на чети:

1. Во просторната компонента, биле утврдени:

1. Селските чети, основни единици наменети за борбени дејства и неоружен отпор, во сопствените села и за испомош во пошироките блиски центри и реони, со можности за ангажирање поголем број на приврзеници и симпатизери на МРО, во случај на потреба.

2. Гратските чети, наменети за одбрана на определени маали и градовите со можности за ангажирање на поголем број на симпатизери и приврзеници на МРО.

11. Во оперативната компонента влегувале:

1. Центровите чети, основни движечки единици, наменети за дејствување во сопствениот реон (центрите, општините, градовите, или единици на зборови од блиски села), изведување и координирање на борбените и другите активности на борба и отпор во центарот (општината) и за испомош на околиците чети.

2. Околиците чети, борбени единици на околицата, наменети за дејствување на просторот на околиците, изведување на борбени дејства и координирање на активностите и за испомош на инспекциските чети, во округот и пошироко.

3. Институтските чети, борбени единици, наменети за дејствување на територијата на окрузите и за изведување на борбени дејства и други активности, како и за координирање на активностите и за испомош на ревизорската чета.

4. Ревизорската чета на Гоце Делчев, како чета на Централниот Комитет наменета за надзор, контрола, координирање, ревизија и ускладување на подготовките за востание за цела Македонија. Иако било да се утврди вкупниот број на чети во Македонија сепак пред

почетокот на Илинденското востание се претпоставувало дека во Македонија имало од 700-800 чети.⁹⁷

На овој начин може да се каже дека воената организација на МРО, безмалку ја покрила скоро целата територија на Македонија.

10.4. ПРИПАДНИЦИ НА ЧЕТИТЕ-ПРАВА, ДОЛЖНОСТИ, ОБВРСКИ И ЗАДАЧИ

Синтетизирајќи ги правата, должностите воените и другите задачи утврдени во овие документи, за секој припадник-комита, поединечно произлегувале :

1. Секој четник, пред стапувањето во четата бил должен да положи заклетва;

2. Секој комита-четник, задолжително морал да има пушка, или револвер и ладно оружје, подготвено за употреба, олинци и гуња.

3. Припадникот бил должен да учествува во борбените дејства на сите нивоа;

4. Секој припадник имал право и должност да ги објаснува целите на борбата за придобивање на нови членови или симпатизери;

5. Право и должност на секој четник било, чувањето и одржувањето на оружјето и опремата;

6. Секој морал да собира парични и материјални средства за Организацијата;

7. Секој комита, морал да ги извршува наредбите на неговите претпоставени, војводата, секретарот на четата или друг претпоставен во хиерархискиот ред, вклучувајќи ги егзекуциите и смртните казни;

8. Секој морал да учествува во извршувањето на безбедносните задачи, активности и мерки;

9. Право и должност на секој поединец било, да го чува угледот на Организацијата во сопствената средина, пред народот, меѓународната јавност и пред противникот;

10. Секој четник имал за задача, а ги открива, следи и учествува во гоненето на турските потери, бандитите, провокаторите и пропагаторите на туѓите идеи, особено на туѓите за Делото, идеј.

11. Секој бил должен да присуствува на обуката и да учествува во вежбите заради сопственото оспособување.

12. Поединецот бил должен да поднесе извештај за (не) извршената задача.

13. Секој бил должен да ги чува воените тајни на Организацијата, вклучувајќи ги псевдонимите, псевдотопонимите и симболиката и др.

Покрај погоре споменатите обврски и задолженија поединецот во сопствената средина ги имал и следните задачи:

14. Должен бил да ја шири и агитира револуционерната активност на Организацијата;

15. Должен бил да учествува во оруженото и неоруженото спротивествување на населението против турската тиранија и странските пропаганди;

16. Должен бил да создава услови и можности за работа и делување на Месните, Реонските и другите комитети, на сите нивои и во сите места;

17. Секој припадник должен бил да учествува во спроведувањето на репресивните мерки против сите противници на Револуционерното дело;

Во извршувањето на посебните или т.н. „специјални задачи“ поединецот бил уште обврзан:

18. Да пронаоѓа погодни места, положби за борба, за привлекување на противникот во заседи и клопки.

19. Да создава можности за народната полиција, по населените места, да ги ангажира редиците (резервистите) во случај на потреба;

20. Да учествува во пружањето на помош на соседните чети;

21. Да учествува во одржувањето на врските со околните комитети и по претходна согласност да презема лични акции.

22. Поединечните извештаи за исходот од личните задолженија во борбените и другите активности да ги испраќа по конспиративните и утврдени канали;

23. Поединецот бил должен да користи погодни прилики за одземање на оружје и на други средства на турската власт.

24. Да го следи купувањето на оружјето и по можност истото да го следи до неговото складирање.

25. Да учествува во собирањето на членскиот влог за

Организацијата и во собирањето на разрезаните материјални обврски за семејствата по населените места според имотниот цензус.

27. Да ги користи приликите на собирањето на данокот на турската власт, за одземање на паричните и материјалните средства за полнење на организациската каса и сл.

И покрај бројната организациона и воена мрежа бројот на четите и ангажираните борци, работниците и материјалниот потенцијал за Организацијата, дотогаш оптимално создадената воена организација ни оддалеку не ги задоволувала условите на замисленото спротивставување кога се имал предвид односот на силите. Бројни прашања останале нерегулирани и отворени за разрешување, како на пример:

- Изградбата на концепциските и доктринарните определби;
- Изработката на оценките за можните загрозувања;
- Изработката на воените планови и плановите за употреба на оружената компонента на сите нивоа и неоруженото спротивставување;
- Ангажирањето на човечкиот и материјалниот потенцијал во евентуалното востание, кој бил квантитативно и квалитативно далеку поголем од организираните луѓе и ангажираните средства во МРО.
- Бројни мобилизациски работи;
- Работите околу оспособувањето и воената вештина и увежбувањето, содејството и корелацијата;
- Работите во поглед на раководењето, управувањето и командувањето;
- Работите околу недоволното материјално обезбедување;
- Работите врзани за заштитата на населението и средствата;
- Работите околу организирањето на новата власт на ослободените територии и др.

-Овие отворени прашања и други бројни прашања морале да дојдат на дневен ред пред конгресите на МРО, пред Централниот Комитет и другите раководни органи на Организацијата.

11. СТРАТЕГИСКИТЕ АСПЕКТИ НА ПОЛИТИКИТЕ НА СОСЕДНИТЕ
БАЛКАНСКИ ДРЖАВИ КОН МАКЕДОНИЈА И ПОСЛЕДИЦИТЕ ОД
НИВНОТО ДЕЈСТВУВАЊЕ ВРЗ РАЗВОЈОТ НА МРО
(1893-1903)

Стратегиска цел на глобалната надворешнополитичка ориентација на балканските држави (Бугарија, Грција и Србија) по прашањето на Македонија, во последната деценија на 19 век и во годините на почетокот од 20 век, била скоро идентична со претходните, проширување на овие држави за сметка на Турција, односно за сметка на Македонија, а со тоа да се обезбеди примат на Балканот. Заради тоа скоро кај сите соседни држави со нивните политики се одело по максимална и минимална варијанта. Со максималната варијанта се барало целосно приклучување на Македонија кон нивните држави, а по нивните минимални варијанти колку е можно што поголем дел од македонската територија да дојде под нивно покровителство.

Меѓутоа на тој пат објективно стоеле пречки кои го оневозможувале остварувањето на тие политики. Од една страна турската држава и прилично инертните големи европски сили, а од друга, Македонската Револуционерна Организација.

Со појавата на МРО на историската сцена тие политики се воочуваат со директен и многу жилав противник, кој сигурно ќе ги загрозува. Заради тоа тие званични политики се нашле во вртлогот помеѓу империјалистичките желби на сопствените буржоазии и државните кругови и гробарот на тие политики Македонското Револуционерно Движење на чело со ТМОРО. Ова значи дека балканските држави како креатори и спроведувачи на тие политики се нашле во многу сложена, комплицирана и многу недоволна состојба за нив. Ако на тоа се додаде недоволната меѓународна состојба, бидејќи големите европски држави како Русија, Австро-Унгарија, Германија и другите не сакале неволји на Балканот, а без војна со Турција да ги остваруваат своите цели и да ја протераат од Балканот.

Балканските држави, Бугарија, Грција и Србија немале друг избор во нивното дејствување, освен:

1. Да се обидат меѓу себе да се договорат и спогоднат за Македонија, ако тоа е можно.
2. Да ја привлечат Турција да прави отстапки и да дава

концесии за христијанското население во Македонија, на политички и културен план, како би создале подобри услови за индоктринацијата и пропагандата во нивна полза.

3. Да ги прошират старите и да создадат нови потпори во Македонија за придобивање на што повеќе луѓе на нивна страна, ако „македонското прашање“ се решава на меѓународен собир.

4. Да го разбијат единството на Македонското национално движење на чело со МРО, или истото да го уништат.

На планот на индоктринацијата што ја вршеле дотогаш, Балканските соседи во Македонија, со објективно послаби резултати, позиции и влијание биле, Грција и Србија, додека пак Бугарија, на планот на индоктринацијата, може да се каже дека стекнала или стекнувала предност. Секако дека на тој план најслаби биле позициите на Србија. Заради тоа можело да биде разбран и очекуван потегот Србија, да се обиде, за сметка на Македонија и нејзината поделба на интересни свери, да потегне по меѓусебно договарање со Грција, за подобрување на нивните позиции. До разговори меѓу двете влади дошло во почетокот на 1890 година во Цариград.⁹⁸ Но, тогашните нееднакви стремежи и спротивните интереси, не донеле конкретни ангажмани во поглед на договорот.

Неуспешниот обид на Србија, ја отрезнува нејзината влада и им става до знаење на сите реакционерни кругови, дека нема да биде лесно да се добие Македонија, без поголемо ангажирање на идејно политички и пропаганден план во самата Македонија. На српската влада и било јасно дека Бугарија полага право на целокупната територија на Македонија и дека Грција го бара истото, но со тактика и политика, по која требало Англија како, наводно „незинтересиран арбитар“ да одигра пресудна улога во нејзино име, а се разбира во интерес на Грција, а дека барала приклучување на Македонија кон Грција, бидејќи таа била нејзиното галениче подолг временски период.

Сондажа на државните балкански иненија се обидел да изврши бугарскиот кнез Фердинанд во 1896 година при посетата на Цариград. Во сопствена иницијатива, го повикал српскиот пратеник во Цариград, Владан Ѓорѓевиќ, па нему му изјавил дека тој „многу добро знае дека Македонија е главната пречка, за искрена склопбa

и братски живот меѓу Србија и Бугарија. . . Во Македонија главната маса не се ниту Срби, ниту Бугари, туку Словени, христијани, кои зборуваат еднакво блиску и еднакво далеку на српскиот и бугарскиот народ, но дека тоа е посебен дијалект, ако не и посебен јазик.⁹⁹

Меѓутоа тој, уште тогаш се заложил за наместо да се караат Србија и Бугарија, тие да бараат од Турција во Македонија да се спроведат реформите за почовечен и покултурен живот.

При посетата на српскиот крал Александар на Софија 1897 година, помеѓу Бугарија и Србија потпишана била спогодба на иницијатива на српската влада како да се елиминира Грција од подрачјето на Македонија.

Таа спогодба од 4 точки, воглавно била на релација на двостраните желби на Бугарија и Србија. За со неа да се овозможи понатамошно попрецизно договарање, а да се зачува статус-квото, и до каде се стигнало за Македонија. Од тоа била задоволна Бугарија, а за судирите и проблемите да се изнајде заедничко контролирано решение.

Србија воглавно била задоволна со „Спогодбата“, бидејќи тогаш Бугарија званично признала, за првпат дека Србија може да има национални интереси во Македонија и економски потреби за излез на Егејското Море. Рефлексијата на интересите условила да не дојде до попрецизно и конкретно договорање помеѓу овие две држави, бидејќи Бугарија ја барала Санстефанската верзија, а Србија излез на море меѓу устијата на реките Вардар и Струма. .

Бугарија во текот на јуни месец 1897 година, се обидела Грција да ја вклучи во евентуалниот сојуз (Србија, Бугарија и Грција) за поделба на Македонија. Но Грција одговорила негативно на барањето бидејќи нејзините интереси биле поголеми во духот на Мегали-идејата, односно спротивни на бугарските интереси, дури била и против било какви и да се реформи во Македонија.

Грција исто така презела дипломатска активност во 1899 година во Атина за преговори со Србија, али без видливи резултати, иако Србија била подготвена да врши спрделени отстапки, какво што било укинувањето на нејзиниот конзулат во градот Сер.

Бидејќи обидите за спогодба меѓу балканските држави за сметка на Македонија, не дале позначајни резултати, секоја од нив

настојувала да ја зајакне сопствената пропаганда. Се одело дури до тану да се нарушува турскиот суверенитет на турската држава со испраќање на оружени чети на подрачјето на Македонија.

Покрај налетот на бугарската пропаганда во Македонија Србија и Грција биле упатени една кон друга и принудени да парираат и да прават обиди за меѓусебни спогодби за заедничко делување. Така ја потпишале српско-грчката конзулска спогодба од 15.10.1901 година која ја постигнале конзулите Ристик и Пезос.¹⁰⁰

Спогодбата се сведува на три точки:

1. Северно од Прилеп и Крушево Грците не смеат да се јават со својата пропаганда, а Србите се должни да им укажуваат помош, против Бугарите.

2. Зоната меѓу Прилеп, Битола и Крушево се прогласува за мешавина. И во неа нека биде состојбата каква што е денес.

3. Јужно од Битола Србите не смеат да се јавуваат со својата пропаганда, а Грците се должни да им укажуваат сопствена морална поддршка, кога овие се борат против Бугарите.

Документите очигледно говорат дека македонскиот народ се нашол приклевтен, меѓу настојуваната за ширење на странските пропаганди, кои меѓусебно се бореле за проширувањето на старите и остварување на нови позиции во Македонија од една страна и турската државна управа од друга страна. Турската управа за постапките и проблемите кои ги правеле надворешните пропагатори го казнувала недолжното население или едноставно и еднострано сите активности ги прагласувала за „комитски работи“. Кај соседните балкански држави станувало се'полприсутно гледиштето дека за остварување на замислените позиции, неопходна била борбата за престиж и освојување на секое населено место, секое семејство и секој поединец. Не бирајќи средства и методи за делување, балканските влади, искористувале секој потег, па дури и дипломатите со нивните дипломатски игри, ги усмерувале кои поголемо присуство на теренот, а притоа барале од турската власт концесии за проширување на нивниот легалитет и легитимитет. Во тој поглед посебно предничела бугарската влада, која се додворувала пред Турската Порта, како би добила нови концесии и отстапки, на економски, политички, училишен и црковен план.

Кога Турција, покренала иницијатива, во 1897 година, за создавање на одбранбен сојуз со Бугарија, оваа како предуслов за сојузот го поставила добивањето на Владините берати, за повластување во Македонија и отворањето на трговските претставништва во Македонија.¹⁰¹ Овие претставништва или агенции, постанале центри за разузнавање и спроведување на идејно политичката индоктринација и психолошка пропаганда. Бугарија постојано барала отстапки од Високата Порта за Бугарската Егзархија, како таа несметано би ја вршела црквената должност но со политичка конотација во поглед на образованието на младите и со поставувањето на учители и со управување на црквено-школските општини.

Полтронски однос за отстапки имале, грчката и српската влада, бидејќи нивните луѓе биле испраќани, за наводни мисии во Македонија, а вистински, тие најчесто ги поткажувале на турската власт членовите и симпатизерите на МРО. Така македонскиот народ и МРО, покрај основниот непријател, османлискиот државно-правен систем добиле крвни непријатели во ликот на странските пропаганди во Македонија.¹⁰²

Соседните буржуаски влади и држави со нивните идејно политички ориентации, во последната деценија од 19 век, започнале да водат и со децении воделе, понекогаш мошне крвава валкана војна на класичните принципи на специјалната војна, против автохтоното национално-ослободително движење на Македонија и македонскиот народ, каква дотогашните истории на балканските народи не познавале.

Споменатите сурови балкански грабливци, оттогаш наваму, во периодот кој следувал, започнале да се препираат и бијат за Македонија со децении, разбирливо, опиени од шовинистичкото слепило.

11.1. БУГАРСКАТА ПОЛИТИКА И ПРОПАГАНДА ВО МАКЕДОНИЈА –СТРАТЕГИСКИ АСПЕКТИ (1893-1903)

Бугарската влада нијзините државни органи, Бугарската Дворска Камарила, Врховистите и Егзархијата, најжестоко атакувале со пропагандата и провокациите на македонскиот простор, самоповикувајќи се за спасување на своите „родени браќа“. Тие со својата

упорност во настојувањата и со својата лакомот во дејствувањето практично започнале „мала војна“. Константната Бугарска пропаганда го зголемила темпото и интензитетот по создавањето на Македонската Револуционерна Организација во 1893 година. Неа според можностите ја следеле грчката, српската, романската па дури и албанската пропаганда, кои постепено кулминирале пред Илинденското востание од 1903 година.

Кнезот Фердинанд и управувачката милитаристичка клика, во Бугарија гледала во лицето на Внатрешната Организација (ТМОРО), сериозна пречка за сопствената освојувачка политика. И заради тоа нивната непосредна задача во тој момент била со сите испробани и неиспробани методи и средства да ја деморализираат и го убијат битието на Внатрешната Организација.¹⁰³

Поентата на бугарската пропаганда е индоктринирањето на македонското население т.е. создавање на бугарофили, кои сопственото ослободување од турското робство би го гледале единствено можно ако се остварува со помош на Бугарија, па Македонија да биде „природна“ целина во составот на Бугарија. Организацијата на Бугарската пропаганда била таква што таа се потпирала на званичните државни органи и Дворот, од каде се трасирале глобалните правци за делување и обезбедување на материјални средства, додека практичната реализација била препуштена на Врховниот Комитет од Софија и Егзархијата. На овие главни експоненти, препуштено им било регрутувањето, оспособувањето и испраќањето на основните кадрови и сили. Тие требало да создадат помошни сили и потпори во Македонија за извршување на поставените задачи. Нивното поаѓалиште и крајно уточиште била државната територија на Бугарија. Дobar дел од основните сили ги регрутувал Врховниот Комитет од редовите на македонската екстремна емиграција во Бугарија, а старешинскиот и наставничкиот кадар бил од редовите на бугарската армија. Но и за злочинците, непослушните и прогонетите екстреми од Бугарија и Македонија имало место во врховистичките оружени чети. Тие се припремале во логорите и прфатните центри во Бугарија особено во граничните зони спрема Македонија. Егзархијата, основните кадри ги регрутирала од редовите на интелигенцијата, свештениците, учителите и

трговци, кои покрај нивната основна дејност, вршеле индоктринација на населението да не му се верува во ТМОРО, туку таа доверба да и се дава на Врховниот Комитет и Бугарија како потенцијални ослободители на Македонија.

Врховниот Комитет, бил создаден како противтежа на ТМОРО, а настанат е од споменатиот т.н.Македонски комитет во 1895 година на чело со Трајко Китанчев. Поимпозното званично име „Врховни комитети„ го добиле на Вториот т.н.Македонски конгрес, во Софија на кого присуствувале емигрантски македонски друштва во Бугарија, одржан од 3.12.1895 до 16.12.1895 година.¹⁰⁴

Кога бил сменет Трајко Китанчев и кога на негово чело застанал генералот Данаил Николаев, тој тргнал со сосема очигледна намера и цел, за преземање на директната палка, па овој Комитет почнал да игра главна улога за Македонското Ослободително Дело,¹⁰⁵ според пишувањето на бугарскиот печат. Се разбира дека диригирањето било спрема барањата на иницијаторите, бугарскиот Двор и војно националистичките средини во Бугарија.¹⁰⁶ Заради тоа целокупната нивна подоцнежна активност ќе се нарекува врховизам и нејзините носители и актери на таа активност се нарекувале врховисти. Врховизам бил наречен стремежот на бугарската буржоазија да завладее со организираната сила на ТМОРО (ВМОРО). Најпрво тој стремеж бил промовиран за да се овладее со раководставата на ТМОРО, бидејќи се сметало дека на тој начин индиректно ќе се завладее и со Македонија. Меѓутоа, за Македонците тој врховизам, додава Ангел Динев, не е ништо друго, туку империјализам.¹⁰⁷ Врховистите, членовите и симпатизерите на ТМОРО (ВМОРО) ги нарекувале „внатрешни дејци“, стравувајќи од нивниот епитет „македонски“, бидејќи тие ги застапувале вистинските, внатрешни интереси на Македонија, а самите себе се нарекувале „надворешни дејци.“ кои наводно ги застапувале вистинските македонски интереси.

Врховистичката дејност била усмерена кон остварување на три стратемиски цели:

1. Разбивање на единството кај раководните структури на ТМОРО, освојување на Централниот Комитет на ТМОРО и пенетрација на врховистичките кадри во Окружните, Околинските, Ресонските и Месните Комитети,

2. Придобивање или уништување на воената организација на ТМОРО (четите, војводите и комитите).

3. Создавање на сигурни потпори на територијата на Македонија, за регрутација на основни и помошни сили за делување во Македонија и создавање на колаборантски потпори за идната власт во Македонија.

За остварувањето на овие цели, обилна помош врховистите имале од бугарската Егзархија, која била присутна во раиките на црковниот и школскиот систем. Исто така несебична помош на врховистите им давала и бугарската армија.

Методите на делувањето биле различни и зависни од поставената цел и од условите и можностите за делување. Меѓутоа, најчесто врховистите се определувале за разузнавачкиот опфат, индоктринацијата и идејно-политичкиот продор: уцените, атентатите, провакаците, провалите, изнамите, принудите, заплашувањата и др. кои се познати во специјалната војна како нековенционални, психолошко пропагандни, противгерилски и терористички дејства.

За разбивање на единството и освојување на водството на ТМОРО, на врховистите ни оди на рака и во прилог, фактот што уште од почетокот на формирањето во неа постоеле две струи кои застапувале различни интереси во македонското општество.

1. Граѓанско-опортunistичка, десна која ги застапувала интересите на повисоките граѓански слоеви и

2. Революционерно-демократска лева, која ги застапувала интересите на незадоволните маси на чело со прогресивната интелигенција.

Иако на почетокот неprimетно, а подоцна понеразно, во врвовите на МРО, посебно во ЦК на ТМОРО, се создале практично две фракции кои ја започнале борбата за доминација. Тој расцеп евидентно и манифестно се изразил пред дигањето на Илинденското востание од 1903 година.

Десната фракција, започнала постепено да се приближува кон егзархиските кругови (професорите, учителите, свештениците, трговците, инспекторите и сл.) а потоа спрема емигрантските и врховистичките кругови, што било погубно за МРО.

Левата фракција, им се приближила на народните маси, на

селаните, услужните занаетчии и работниците. Таа барала порадикални промени и граѓанско општество со поширока социјална заштита, а за истерување на османлискиот, или на било кој и да е друг завојувач.

Опортунистичката фракција, постепено ги освојува раководните места на повисок степен што е видливо и во самиот врв на ТМОРО. Започнала метаморфоза на „старите борци“ и основачите на БМРОК од типот на Татарчев, Матов, Хаџи Николов, Јозанчев и др. кои отишле така далеку и длабоко при што овие практично дозволиле на чело на МРО, да дојде Иван Гарванов со неговата гарнитура.

Додека пак порадикалните и демократски кадри од типот на Гоце Делчев, Горче Петров, Јане Сандански, Никола Краев, Дино-Хаџи Димов, Марко Љерински, Никола Русински, Михаил Герџиков и др. биле истиснувани на marginите на Движењето, како раководни кадри. Навистина Движењето, имало потешки услови за работа бидејќи некои кадри од величината на Даме Груев се нашле во турските затвори или биле поапсени или протерани од нивните терени, но факт е дека во Движењето, со кадровски комбинаторики прогресивните и револуционерни дејци биле истиснувани. Така под влијание на егзархизмот и врховизмот биле вклучени во раководните кадри, егзархистите како Коне Самарџиев и Јосиф Кондов и врховистот Камбуров.

Пенетрацијата на проегзархиските и камуфлираните кадри спрема ЦК ТМОРО, започнува со создавањето во Солун на Българско Тайно Револуционерно Братство, во март месец 1897 година. На чело на ова друштво застанал бугарскиот професор во солунската гимназија од Стара Загора (Бугарија) Иван Гарванов. „Бескрупулозна натура, човек од акција со вешти политички манири, способен да ја камуфлира сопствената контрареволуционерна дејност.“¹⁰⁸

Уште во текот на 1897 година ова друштво „Братство“ создало свои потпори по градовите во внатрешноста на Македонија кај проегзархиските и врховистички расположените средини. Набрзо Гарванов воспоставил контакти и им се приближил на раководните структури на МРО. Така според исказите на Иван Хаџиниколов на организациониот собир од август 1897 година во неговиот стан во Солун, на кој состанок присуствувале 27 делегати и 4 члена на ЦК се дискутирало за приклучување на „Братство“ кон ТМОРО, а набргу истото, било примено во Организацијата (септември 1897 година).

Со посредување на манипулантот, Камбуров, ЦК на ТМОРО, постигнал согласност најпрво да се растури „Братство“, за потоа да се вклучи Гарванов во редовите на МРО, со услов да се обезбеди едно делегатско место во ЦК на ТМОРО и во Месниот Комитет во Солун. Тоа значело влегување на голема врата на егзархизмот и врховизмот во редовите на МРО, односно „волкот влегол в трло“.¹⁰⁹

Во предвечерието на Солунската афера, пред апсењето на членовите на ЦК на ТМОРО и на Месниот Солунски Комитет, Иван Гарванов станал член на ЦК на ТМОРО во 1901 година и ги презел сите шифри и тајни од Иван Хаџи-Николов, по неговиот непромислен потег. Тој чин претставувал велепредавство за МРО, зошто тајните податоци Фактички се нашле во бугарски раце. Тој одржувал врски најпрво со Борис Сарафов, а потоа со Бугарскиот Егзарх во Цариград, но и со генералот Цончев, претседател на Врховниот Комитет во Софија и со претставниците на бугарската власт и Дворот на Фердинанд. Собствената активност ја усмерувал кон скоро сите антимакедонски центри и му нанесол катастрофални кадровки и материјални штети на Движењето... И не бил само агент на бугарските пропагандни и државни органи, туку и експонент на македонската реакционерна буржоазија која преку него обезбедувала сопствени позиции на ТМОРО.¹¹⁰ „Се до доаѓањето на чело на ЦК ТМОРО, во 1901 година, тој бил непомирлив непријател на Организацијата, заради што и самите царевдворски бугарски историчари, нашле за згодно да го викаат Савле, кој откога влегол во Организацијата постанал апостол Павле“— како вели академикот Нанол Пандевски.¹¹¹

Пред се заради ангажирањето на кадрите како што се Гоце Делчев, Ѓорче Петров, Јане Сандански, Пере Тошев и др. за јакнење на вооружената компонента на МРО и по организационите прашања и во одбраната од нападите на врховистичките оружени формации и турските егзекуции, како и заради небудноста пред Илинденското востание (во 1901 и 1902 година) Иван Гарванов со својата гарнитурa создавал предуслови за предрезувано дигање на востанието. Со тоа тој практично го направил раздорот меѓу раководните луѓе на МРО со што и ја остварил првата и основна цел на врховизмот и на бугарската пропагандна машинерија.

За остварување на втората цел, придобивање на луѓе на

теренот и организирање во врховистички нелегални чети со вербална пропаганда, Бугарија покрај другите емисари обилно ги користела емисарите на македонската екстремна емиграција, врховистите и званично поставените луѓе на Егзархијата, учителите и свештениците, особено на просторот кој бил ставен под јурисдикција на Бугарската Егзархија. А бидејќи поставувањето на луѓето и финансирањето се вршело преку државата а реализацијата преку Егзархијата, се разбира дека Егзархијата морала да ја спроведува званичната бугарска политика, по однос на приемот и отпуштањето на свештените и просветните лица во Македонија.

Особено спрема членовите на МРО и симпатизерите на МРО, просветни работници, Егзархијата презела отворен чистка. „Така со црвениот молив на Егзархијата бил подвлечен и прецртан и учителот Даме Груев“.¹¹² На тој начин револуционерните кадри биле отстранувани, или прогласувани за „неблагоднадежни“ (безперспективни). Во тој период ЦК на ТМОРО, отворено се борел со Егзархиската политика, бидејќи се знаело дека Црквено-школските општини биле под диктатот на К’нчов од Цариград и „Братство“ од Солун, кои во основа ги поткопувале барањата и делувале спротивно на Организацијата.¹¹³ По задача на ТМОРО, Ѓорче Петров, бил испратен во Цариград 1898 година, на преговори за отстапки. Односите меѓу приврзаниците актери и следбеници на МРО со адекватните следбеници на Егзархијата во поедини училишта толку се заостриле што довеле до училишни бунтови. Таков бунт и прекин на наставата се случил во битолската неполна гимназија на 23.05. 1899 година, што го покренале Андон Димитров и Иван Цокот.¹¹⁴

Односите меѓу приврзаниците на МРО и Егзархијата толку се заостриле, што по налог на Окружниот Комитет од Битола, бил извршен атентат врз егзархискиот архиерејски заменик папа Ставре, се разбира заради предавство на Комитетот.

Бидејќи егзархиските сили биле недоволни, а моќта на Егзархијата за доминација со македонското јавно мислење опаѓала, пред се заради делувањето на МРО, Бугарскиот двор повеќе се плашел од автохтоно и организирано востание отколку од турската власт. „Народното востание повеќе го плашело Фердинанд и неговите влади кои постојано се менувале, отколку турската влада и

Султанот, тој се одлучил да испраќа оружени формации-чети, групи и поединци, почнувајќи од 1895 година во организација на Врховниот Комитет од Софија.¹¹⁵

Герилските и терористичките дејства кои ги изведувале врховистичките чети, осмислени биле така што по пат на оружено насилство, да се „убие“ општата идеја за самостојно ослободување на Македонија и да се парализира дејноста на МРО и нејзината организациона и воена мрежа, односно воената организација на сите нивоа и четите. Дејствувајќи на теренот низ Македонија тие имале за задача да ја прокламираат и пропагираат идеата дека Бугарија се грижи за ослободувањето на Македонија и штои се крене востанието во Македонија... „веднаш од границата ќе јурне бугарската војска, а преку Црното Море ќе јурне руската војска и Македонија ќе биде ослободена.“¹¹⁶

Првите врховистички чети, покрај агитацијата која ја вршеле по селата, барале приврзеници кон новокомпонираната идеја, а заради верба во истата, извршувале по некој атентат врз турските зулумчари, а обврзно се пресметнувале по пат на сила со сите сние кои им застанувале на патот. Пред нивното проаѓање за Македонија, врховистичките војводи од Бугарија материјално се обезбедувале, но нивната понатамошна маршрута и издршка била пресметувана врз грбот на македонскиот народ. По извршените активности, или штои условите на нивниот претстој се влошувале според нивните планови, тие се враќале во Бугарија. Особено тоа се случувало по турските потери, или отежнатиот претстој или нивното неприфаќање на теренот. Сите последици од нивната терористичка активност биле оставени да се извршуваат врз незащитеното население, бидејќи турската војска и полиција одмаздите ги вршела заради нивното наводно „ловикување“ од страна на македонското население, односно дека тоа население имало наводни врски, зошто во овие чети, Турците, неретко пронајдувале по некој емигрант, од ресиот на нивното дејствување. Најтешки удари од овие провокативни и демонстративни дејства и проаѓања, сепак трпела МРО и нејзината организациона поставеност, која во почетокот делувала врз строга конспиративна основа, особено додека ги создавала своите чети. Најтешка последица од тие удари била дезорганизацијата, остварувана преку пенетрацијата на

нејасни определувања кај луѓето, преварантската активност пред македонското население, а компромитацијата пред турските званични органи со уцени за прифаќање на врховистичките идеи. Во тој стил на почетокот на 1895 година, почнало уфрлување на помали чети и групи во разни правци низ Македонија. Овие чети македонското население морало да ги храни, покрај својата незавидна економска состојба, а од друга страна тие фактички го подготвувале теренот за поширока оружена провокација.¹¹⁷

Класични примери за делувањето на врховистичките чети и провокации во 1895 година се: Дреновската афера¹¹⁸ во Прилепско-тиквешкиот реон¹¹⁹ и Мелничкото востание¹²⁰ во Пиринска Македонија.

Како повод за Дреновската афера се смета, подготвената чета во Бугарија, во јачина од 6 луѓе на чело со прилепскиот арамиски војвода, Дедо Димо. Тој во март пристигнал во прилепските села: Набрегово, Присад и Дупјачани. Целта за доаѓањето на четата била, атентат врз Расим-бег. Четата се поврзала со луѓето од овој крај дури и со членови на МРО, дури бил одржан и меѓусебен состанок, во местото Сивец, а во близина на Прилеп. Тогаш членовите на оваа чета, побарале соработка и помош околу снабдувањето со оружје и муниција од членовите на МРО. Членовите од МРО биле далеку од помислата дека :... „зад таа чета се крие надворешнополитичка игра, уште помалку се очекувало такво нешто од Димо Дедото кој како војвода на прилепската чета оставил ишине добри впечатоци“.¹²¹

Но нивната цел била прво да создадат база во овој крај а при враќањето за Бугарија, тие го убиле бегликчијата Ахмед, во атарот на с. Дреново кај трлото на Веле Совенин, на 14.03.1895 година. Четата потоа го напуштила теренот и се повлекла во Бугарија. Тоа му дало повод прилепскиот кајмакам, да преземе потеря по „комитите“ со 50-60 јузбашии, од која ќе настане познатата Дреновска афера.

Потоа следело, фаќање на луѓето кои имале врски со четата, апсене, претрес по куќите, осомничување на луѓето, малтретирање, обесчестување на фамилии, силувања на жените, спроведување на разоружување на теренот и казнување на луѓето, дури и со доживотен затвор од 101 година.¹²²

На 23. мај 1895 година (стар стил) 44 затвореници, во врска

со „Дреновската афера„ биле спроведени од прилепскот во битолскиот затвор. Притоа 24 млади граѓани оковани, со синџири околу вратот, пешки проаѓале низ Прилеп. Тоа била ужасно потресна слика... Воздухот се целел од врисокот на мајките, татковците, сестрите, жените и браќата на тие несреќници.¹²³

Тогаш за прв пат во политички процес, биле судени за туѓа идеја членовите на младата и кривка МРО. Меѓутоа нивната одлична камуфлажа и гранитниот молк, ги сочувал тајните и продолжил да живее конспиративниот дух на Внатрешното Ослободително Дело, а со тоа се спасила од провала, нежната организациона мрежа...¹²⁴

Меѓутоа архивистичката машинерија и натаму ќе испраќа чети, дури вооружени чети од бугарската армија. Така со согласност на бугарскиот Двор првиот претседател на Врховниот Комитет со 4 дружини, тргнале на индикативното создавање на револуционерното расположение и подигањето на борбениот дух кај македонскиот народ во Пиринска Македонија односно го покренале т.н. Китанчев бунт, или Мелничко востание.¹²⁵

Планот за бунтот бил припремен од страна на бугарскиот Двор, вооружените чети влегле од бугарска територија ги нападнале турските власти во неколку села и Мелник. Запалиле неколку села и самиот град. Штом населението се подигнало, а турските потери и војска започнале со напади, актерите на оваа крвава драма, архивистичките чети се повлекле во Бугарија. Од оваа авантура на Врховистите, страдало македонското население од овој крај. Бугарскиот двор овој настан го искористил кај Високата Порта да изнуди укинување на именувањето на бугарскиот кнез, на секои пет години со благослов на султанот, ами тоа да биде препуштено на Бугарската држава. За тој чин, Бугарското кнежевство се обврзало дека за во иднина слични авантури нема да се случуваат.

Желбата на Турција била, Бугарија да не се меша во внатрешните работи во нејзиниот европски дел, односно во Македонија, а сличен став имал и Централниот Комитет на ТМОРО, Македонија да не се претвора во арена на краспролевање. За тоа зборува и писмото пратено за Гоце Делчев, со кое бил именуван за задграничен претставник на 28.12.1895 (стар стил) или 9.01.1896 година, со следната содржина: „ЦК.го испраќа Ахила (Г.Делчев) во Бугарија, со

задача за да го спречи секое надворешно мешање во работите на Револуционерната Организација во Македонија. Сите кои мислат или сакаат да и се посветат на автономната слобода, нека повелат за нив вратите им се отворени. „126

Бугарската пропагандна машинерија во следните години го продлабочува делувањето, кое ќе сди на непосредна штета на МРО, а се одело од афери кон провали со кои на турските власти на определен начин им била соопштувана и организационата мрежа на Движењето. Тоа значи дека се одело кон предавства на луѓето од месните комитети се до ЦК на МРО, членовите на МРО, оружените чети, каналите, складовите, нарочно после 1900 година. Погрешно би било ако се смета дека странските пропаганди немале дел од одговорноста за сите афери и провали во Македонија, почнувајќи од 1895 па се до 1908 година, од следните причини:

1. Присуството на повеќе непознати странски лица, групи во Македонија секогаш ги стимулирало турските власти да го зголемат нивниот интерес, за нивно следење, нарочно по нивните активности;

2. Некоординираните, па дури и спротивните движења на оружените групи од врховистите им го скратуваат просторот за агитација и просторот за маневар на оружените чети на МРО;

3. Барањата за материјалното обезбедување на оружените чети на МРО биле доведени во прашање, па овие морале да се движат во т.н. зони на ризикот, изложени на опасноста за нивно откривање;

4. Нивното присуство, создавало сплит впечаток дека нешто се подготвува на подрачјето на Македонија, па турската власт постојано ги зголемувала силите на безбедноста и војската;

5. Неодговорното однесување на врховистичките бандити, заради сопствените сигурносни вентили-прикривањето и пребегнувањето преку граница, нив ги охрабрувале, па не се ни обидуваале да ги прикријат нивните трагови. А тие трагови понекогаш биле кобни за откривањето на македонските чети.

6. Колку и да изгледаат, аферите врз Македонското ослободително Дело случајни и неповрзани, тие секогаш биле резултат на турските потери, акции и прогоните кои турските безбедносни органи ги воделе. Нив, турскиот безбедносен систем, ги поврзувал во една целина како акумулирана несигурност, во Македонија, па најдувал

оправдување за спроведувањето на силната репресија и

7. Слабото и лабилно држење, на "увозните" пропагатори и провокатори, пред турските органи на безбедноста и војската, водело само кон новите трагедии за македонското население, или за МРО. Предавството било метод за спасување на нивните глави.

Ако на тоа се додаде зголемениот интензитет на подготовките на МРО за востание, раздвиженоста по селата и градовите, можела да се сфати зачестеноста и примената на репресивните мерки и активности кај извршните органи на турската безбедност. Оттука произлегувало и можело да се разбере какво било трагичното секојдневие во кое живеело македонското население, а врз тоа може и да се оценуваат условите и можностите за подготвување и дејствување на Организацијата. А како што се приближувала фамозната 1903 година за Македонија и македонскиот народ, политичко безбедносната состојба од турската репресија била таква, што секој нареден ден, бил пострашен од претходниот, а секоја следна недела, била поужаста од минатата.

11.2. ТУРСКАТА РЕПРЕСИЈА И АКТИВНОСТИТЕ НА ПРОБУГАРСКИОТ
ВРХОВИЗАМ – СОСТОЈБИ И ПОСЛЕДИЦИ
(1893-1903)

Како се приближувал крајот на 19 и почетокот на 20 век, така турската репресија, со драконските мерки и бруталноста, се зголемувала. Тие мерки и активности ги преземале турската полиција, војската и башибозучките орди. Тероризмот, насилствата, убиствата и прогонот биле белег на денот. За спроведувањето на тие мерки и активности голем допринос имале тугите пропагандни машинерии со своите провокации и предавства што ги вршеле во Македонија, на сметка на македонскиот народ и МРО. Според величината на последиците и ефектите што ги оставиле ја потресувале македонската и меѓународната јавност за вистинската стварност. Тоа, се аферите и провалите во Македонија. Тие се резултат на политиката на соседните земји спрема Македонија, а водечко место имала бугарската политика со пробугарскиот врховизам. Глобалната ориентација на политиката на Турција била, со репресија сакала да го заплаши македонскиот народ да не се обидува за своето ослободување по оружен пат, а балканските соседи сакале пред меѓународната јавност да покажат дека Македонија не може сама да се ослободи, без нивниот патернализам. Заради тоа тие соседи со нихилистички стремежи, не само што ја минимизирале воената и вкупната сила на Македонија туку со сите сили и средства сакале да ја разбијат организираната воена сила и возната организација на МРО. За да се види спрегата на балканските соседи и Турција во валканата мала војна, како учесници од една страна и Македонската револуционерна организација и македонскиот народ од друга страна, каде постоеле оружени пресметки и неоружен отпор, овде е наведен хронолошки обид, да се прикажат само познатите и манифестно изразените афери и провали.

Тука се прикажани само аферите и провалите од создавачето на МРО 1893 година, па се до почетокот на 1903 година, а против МРО и македонскиот народ, без подлабоко да се навлегува во последиците што ги оставиле. Смислата на приказот е да се види во кои услови делувала МРО при создавањето на нејзината воена организација

односно да се види делот на борбата и отпорот на македонскиот народ пред да направи обид за пошироко востание. Така следуваат:

1. Донева афера— Битола, 22.04.1896 година.¹²⁷
2. Дединска афера— Радовишко, 24.08.1897 година.¹²⁸
3. Виничка афера— Винаца, 14.12.1897 година.¹²⁹
4. Лубничка афера и Поројски атентати—Радовишко 12.06.1898¹³⁰
5. Валандовска афера—Валандово 7.12.1899 година.¹³¹
6. Сековско-сисквичка афера, —Гевгелиско, 12.04.1900 година.¹³²
7. Новоселска афера, —Струничко, пролетта 1900 година.¹³³
8. Пол Ставрева провала, —Битола, 17.08.1900 година.¹³⁴
9. Кичевската провала—Кичевско, есента—7.10.1900¹³⁵
10. Солунска афера, —Солун 18.02.1901 гдина.¹³⁶
11. Бајалска афера—Бајалско мурабе, Гевгелиско,¹³⁷
12. Иванчова провала—Костурско, 9.08.1901 година.¹³⁸
13. Јосифова провала, —Битола, 18–19.02.1902 година.¹³⁹
14. Кадиноселска провала—Прилепско, 6.04.1902 година.¹⁴⁰
15. Тресјанска провала, Љеринско, крајот на мај 1902 година.¹⁴¹
16. Ракитничка провала, Демир Хисар Битолско, 23.06.1902¹⁴²
17. Петелевска провала, Љеринско, 27.06.1902 година.¹⁴³
18. Радовишка афера, Радовиш, јули 1902 година.¹⁴⁴
19. Вишенска провала, Костурско, 16.08.1902 година.¹⁴⁵
20. Бориовска афера, Струничко, септември 1902 година.¹⁴⁶
21. Крушорадска провала, Љеринско, 7.10.1902 година.¹⁴⁷
22. Брезовска провала, Демир Хисарско, Битолско, 27.12.1902.¹⁴⁸

Од наведените афери и провали најтешки удари и последици на Македонската Революционерна Организација и нанеле Виничката афера од 1897 година во поглед на одземањето на оружјето, и во поглед на апсените лица (483) и избеганите по шумите (523) и Бугарија¹⁴⁹ а Солунската афера во функционална смисла во поглед на организационата поставеност, тајните и шифрите, како и заради апсењето на раководните кадри на организацијата и членови и симпатизери чии број изнесувал 444, а бројот на засегнатите во оваа афера пораснал на 2000 луѓе.¹⁵⁰

Некои од овие афери и провали ќе постанат синоними на борбата и отпорот на македонскиот народ, синоними на достоинството на револуционерните сили како требало да се бори секој поединец за

македонската кауза. Во нив посебно се истакнувале жртвите и борците а особено воспитува нивниот ентузијазам во борбите за слободата. Кажи што се: Доневата афера, Кадиноселската, Ракитничката или Брезовската провала и др. Во овие егзодусни, а понекогаш и геноцидни трагедии за определени населени места или реони, се раѓале и ореолите на слободата и легендите кои ќе останат во историското паметење на македонскиот народ, симболите на борбата за слобода. Пред нивната храброст, морале да потклекнат и да се поклонат дури и азиските сурогати, иако тие, во повеќето од нив излегувале, или биле победници во исходот на судирот. Но неретко Турците победата ја славеле со наведнати глави. Многу позитивни примери на поединци и групи за подигнување на борбениот морал, имало токму во овие „нерамноправни борбени драми“, кои го крчеле патот за револуционерното ослободување.

Така од „Доневата афера“, Доне Тошев – Штирјанчево, ќе постане легенда за нескршливиот морал, издржливоста и упорноста, пример за поведението пред турските и други истражни органи каде ќе паднал комитата, односно тој не ја предал Организацијата и покрај варварското однесување на турската власт.

Во Брезовската провала, се раѓа легендата на храброста при пробивот во опколеното Брезово, Демир-Хисар, Јордан Пилерката.

Во Петелеоската провала, Дине Абдурахманов, постанува пример на жртвување на семејството, за потасаможртвувањето да почне да се применува во безизлезни ситуации, од членовите на ТМОРО. Методија Патчев, во Кадиноселската провала, постанува уникат, по ритуалот на групното жртвување и односот на стрешината во борбата, кога нема друг излез.

Беле Марков, во Ракитничката провала и мртов бил страв и трепет за Турците, заради тоа им била дадена наредба на војниците да му ја отсекаат главата, бидејќи иако мртов бил опасен за нив.

А Дине Москов и Коло Рашајков во Вишинската провала, пред своето саможртвување ќе ја остават предсиртната порака (писмо):

„Запишете во весниците, дека не ни е жал што умираме од куршум, но ни е жал што не ја постигнавме целта – да ја ослободиме татковината.

Нека нашите другари по идеја, го постигнат татковинскиот

долг и завет. Храбро, не се плашете, ќе му дојде крајот на се и ќе блесне слободата, еднаквоста и братството. Збогум Македонијо! Збогум другари и роднини! Да живее револуцијата, слободата, еднаквоста и братството!

Долу тиранијата, долу робството!¹⁵¹

Тие борци, навистина пред очите на јавноста, во „драмите“ што им ги организирале архивистите, а ги изведувале Турците, вистински роли играле македонските револуционери, кои биле навистина достојни и за перото на Шекспир, – вели професорот Џинитар Димески.¹⁵²

На тие херои народот не им останал должен, ги опеал во народните песни, ги опеал од пред неполн век. Нивните содржини го задржувале борбениот дух, националниот белег и смислата на ослободителната борба и отпорот што морал да го дава македонскиот народ, дури и во нерамноправните оружени судири. Паралелно на списокот на незаборавните херои, паритетно бил создаван списокот на револуционерните песни кои го подржувале и потхранувале македонското револуционерно и борбено его, кои постанале трајна својина на македонскиот национален дух, со нивната револуционерност и осмисленост, а се истакнуваат и денес се: „Огон го гори Брезово, Македонијо“, „Дончо Штипјанчето“, „Лесната за Ракитница“ и др.

По тешките удари и ужасните афери и провали на кои Македонското Револуционерно Движење издржувало, бугарската пропагандна машинерија, особено по Солунската афера (1901) воочила:

1. Дека Македонското национално-ослободително движење е мошне силно, флексибилно и дека ги ужива симпатиите во сите делови од Македонија.

2. Дека за сопствените „неуспеси“ на теренот во Македонија главен виновник е МРО и нејзиното револуционерно крило, кое доминира со оружената компонента – четите на теренот.

3. Дека дотогашните применувачи методи (индоктринацијата, уцените, заплашувањата, поткажувањето на турските власти, предавствата и сл.) потфрлиле на тактички план, покрај МРО и дека истите не се покажале ефикасни, па требало да се менуваат.

4. Дека ангажираните сили за врховистичката пропаганда не ја оствариле поставената цел и дека не добиле очекувана поддршка од

македонскиот народ.

5. Дека за осигурувањето на хегемонијата во Македонија, неопходна е дезорганизација и обезглавување и уништување на македонската воена организација и оружените чети на сите нивоа кои со години ги изградувале Гоце Делчев, Горче Петров, Јане Сандански, Пере Тошев, Марко Јерински и др.

Аналогно на тоа бугарските милитаристички кругови и врховистичката клика на чело со генералот Иван Цончев и полковникот Јанков и др. изградиле општ курс и ориентација, со противгерилски дејства, атентати и војнички провокации и со борбени дејства да се ликвидираат стратезите на македонската воена организација или како „војводи над војводите“. Но, од „црните списоци“ не биле ситинати другите војводи и припадниците на оружените чети кои ќе им застанеле, како пречка на нивните планови.

Залудни биле обидите на Гоце Делчев и Горче Петров, кои како задгранични претставници во тоа време (1901 година) за ТМОРО во Софија, да ги одвратат врховистичките кругови да прекинат со партизанска и погибелна војна што се водела меѓу врховистичките и централистичките внатрешни чети на МРО.¹⁵³

Во два правци бил усмирен отпорот на Гоце Делчев против сите авантуристички планови на врховистите:

1. Во правец на разобличување намерите на кобурѓшкиот генерал Цончев и неговите истомисленици преку весникот „Дело“ во редакција на Пеју К. Јаворов и А. Страшимиров, весникот „Право“ во редакција на Николче Наумов од Софија и преку весникот „Изгрев“ во редакција на Иван Келов од Кустендил, и

2. Преку создавање и праќање на теренот најјаки чети за пресметка со врховистите и со војводи од типот на Јане Сандански, Сава Михајлов, Крсте Асенов, Христо Куслев, Христо Чернопеев, Иван Атанасов-Грчето, Илија Крџовалијата и др.¹⁵⁴

Врховниот Комитет интензивно започнал да испраќа и да уфрлува вооружени врховистички чети во Македонија во почетокот на 1901 година. Само во февруари 1901 година, биле уфрлени 6 врховистички чети од по 12-15 луѓе, кои се движеле во реоните: околината на Петрич, Горна Цумаја, Кукуш, Гевгелија, Велес.¹⁵⁵ Од десната страна на реката Струма, во реонот на Кршијак, се настанил

Дончо Златков со четата. Со тоа практично врховистите им објавиле војна на Македонците. Делчев го прогласил Струничкиот реон за војна зона.¹⁵⁶ А откако се создала пограничната зона, започнала страшна братоубиствена војна.¹⁵⁷ Бидејќи добар дел на тие единици се пополнувал со емигранти – Македонци и со лица исфрлени од МРО, а кои имале вистински потпори во Виринска Македонија.

Во втората половина на 1901 година, врховистите во ова подрачје ангажираат активни офицери и подофицери од бугарската армија, кои биле испраќани како водачи на врховистичките чети за поуспешно изведување на борбените дејства со македонски чети.

Првиот потег во смисла на обезглавување на Македонското ослободително движење, била смртната пресуда за Гоце Делчев и Јане Сандански. Врховниот комитет во 1901 година, го испратил познатиот атентатор, Халју (кој го убил бугарскиот министер Ст. Стаиболов) и една чета, во која бил привлечен, познатиот терориста Иванчо Карасулијата.¹⁵⁸ А на селаните од едно село им било сугерирано да го отрујат Сандански.¹⁵⁹

Врховистите не успеале да ги убијат ниту Г. Делчев ниту Сандански, во струничкиот крај, бидејќи бај Атанас Нивички со народната селска полиција ја протерал Хајловата чета надвор од границата.¹⁶⁰ Во октомври месец 1901 година била испратена врховистичка чета предводена од Михаил Лазаров од с. Лагадош, Горна Џумаја, но таа била набргу вратена од страна на четите на Сава Михајлов и Крсте Асенов, со помош на селската полиција од с. Покровник, Крчево и Селиште.¹⁶¹

Ако „внатрешните“ го вратиле бугарскиот подофицер со четата, тоа, не го правеле „врховистите“ – тврди Ангел Динев, во Петричкиот реон, Дончо Златков и Алексо Поројлијата го убиле Кецкаров.¹⁶² Или во с. Враца Горно Џумајско ги убиле учителите Александар Илиев и Александар Китанов, со измама, како истакнати револуционери.¹⁶³

Врховистичката активност во текот на 1902 година била уште позабележителна, нарочно во тој поглед се истакнувале четите чии старешини биле офицерите на бугарската армија. Тие на теренот тогаш настапувале со тезата дека се присутни „заради непосредни подготовки за востание“. Тие чети харале по Источниот и Југоисточниот дел на Македонија. Во текот на пролетта и летото

1902 година, спроведуваае противчетнички (против македонските чети) и терористички дејства. Повеќето од овие чети биле познати по врховистичките провокации и акции, против македонските чети, отколку што биле против турската власт.

Една од попознатите врховистички чети, на капетанот Софронија Стојанов, во почетокот на февруари 1902 година се нашла во Кочанско-Малешевскиот крај. Но, во тие моменти на тој терен се нашол Гоце Делчев, во мисија да не се шири омраза и да не се поттикнува братоубиствената војна во Македонија. Тој самиот истакнувал: „Се додека моето рамо може да носи пушка, Македонија нема да биде достапна за бугарските офицери.“¹⁶⁴

Така, Делчев со неговата чета имал прилика, непосредно да се сретне токму со капетанот Стојанов и неговата врховистичка чета, односно лично да учествува и да ја води акцијата на разоружувањето на оваа врховистичка чета, каде зпрочем, практично ги изнел своите погледи и замисли и практично извел поставка каква требало да се спроведува спрема испратените врховистички чети во Македонија. Непосредната средба се одвивала кај Аврамовите колиби на 4.03.1902 година.

Нивниот разговор ионше умешно го илустрирал Пеју К. Јаворов кој бил дотогаш заробеник во оваа врховистичка чета, па имал прилика да го забележи.¹⁶⁵

Во свој стил, делчевски-вели Јаворов, Делчев му се обрати на капетанот Стојанов. „Вие другар Стојанов, кажете ми директно, зошто Вие со Вашата чета доаѓате овде и што барате во Македонија? Стојанов помалку збунет, одговорил дека е „дојден од Бугарија да се бори за братот роб“. Во понатамошниот воден дијалог, Делчев сознал дека Стојанов бил испратен од врховистите, да агитира за востание. Тој признал дека бил испратен од Врховниот комитет, дека тие го вооружиле и дека требало да агитира востание за напролет.“

На тоа, Делчев, возбуждено реагирал: Востание? Сите ние кажуваме Востание? Народот кажува Востание? Децата во мајчината утроба кажуваат Востание? Птиците во шумата пеат Востание? Но кажете ми Стојанов, каде има шума на пушки да ја посечеме, да го наоружае народот и да подигнеме Востание! Време ли е за востание! Подготвен ли е народот за востание! Не Софронија, не сакам луѓе

што по првиот неуспех ќе не напуштат. Јас сакам револуција со граѓани способни да ги поднесат тешкотите на една долготрајна војна, каква ќе биде нашата заради, жестоките политички услови. Или ќе водиме ненаоружени луѓе на касалница. Икате ли сега претстава што е тоа востание! Дали Вие мислите на Вашиот изглед! Вашиот офицерски мундир со еполетите на бугарски офицер...и ако Вие паднете жртва на македонската земја. Велам не мислите вие дека таа Ваша жртва, не вреди за делото за кое сте тргнале и да се борите. Мислите ли Вие дека известуваачите на настанот дека ќе бе кријат пред очите на светот, дека сте тука во Македонија и дека ќе пишуваат дека енисарите на бугарската армија го бунтуваат народот. Е, ако сте сега убедени во моите зборови, фрлете ги тие офицерски еполети и отсечно изнервирано му ги скина еполетите и го турна во гриушките -пишува- Јаворов.

Софронија заплака-продолжува Јаворов, ужасно измамен им се обрна на свиоте четници.

Другари, останете кај Делчев, а мене дозволете ми да се вратам кај генералот Цончев, да му кажам колку е несрекен. Одам да го убедам да ја откаже борбата која ја води против „внатрешните„ борци за да не го сохраниме Делото на Македонија.¹⁶⁶

Но, така не мислел Штабот на врховистите на чело со Цончев. Тој продолжил да испраќа врховистички и провокаторски чети во Македонија пролетта 1902 година, поединечно, или понекогаш групно, во поголеми формации во зависност од силите противникот и можностите.

Така врховистичката чета на Дончо Златков била испратена да се судри со четата на внатрешните на чело со В. Попов, во Малешевскиот реон.

Врховистичкиот одред (група чети) на чие чело стоеле: Дончо Златков, Пашевалијата, капетан Стојанов, Саев, Настев биле испратени во мај 1902 година, во Македонија и Малешевцијата на извршување на повеќе задачи. Четата на врховистот Саев ја нападнала четата Христо Чернопаев во мај 1902 година, неуспешно кај с. Габрово, Пиринска Македонија.¹⁶⁷

За Сруничкиот и Гевгелискиот реон во пролетта 1902 година биле испратени чети од Софија, на чело со Вангел Иванов и Иванчо.¹⁶⁸

Во јули месец на голем поход, со голема чета тргнаа полковникот Јанков, кон Гевгелискиот реон, Воденскиот, Леринскиот и Костурскиот, за да подигне востание во овие делови од Македонија. Притоа за Гевгелискиот реон го задолжил Петар Гојков, за Воденскиот, Атанас Мурџев, за во септември да пристигне во с. Загоричани Костурско каде покренал востаничка акција, во своето родно село. Тој шекнат човек, пишува Ангел Динев, ни пишувал писма до сите весници дека Македонија гори! Како да имал со себе 1000 борци кои се спремни да умрат. И робјото (македонскиот народ) е спремно да умре, али за тоа го спречуваат иладите богднилцици (учители). Тие учители, многу, многу го спречуваат делото за ослободување на Македонија—пишувал во своите писма полковникот, Јанков. Заради тоа тие треба да се изубијат. Сирт, сирт, за учителите, довикнувале врховистите.¹⁶⁹

Но, на тоа не се застанало во критичната 1902 година, веќе во август со врховистичка чета, против Сандански тргнаа, поручникот Саракинов во Серскиот реон. „Ќе одам да го заколам како јаре“—изјавувал пред своето заминување Саракинов, на состаноците со врховистите.¹⁷⁰ Таа шанса му се пружила на Саракинов кај с. Белово Серско, меѓутоа за малку ќе се случело обратното. Саракинов и неговата чета доживеале тежок пораз и со бегство кај неговите илени, во Бугарија, ја спасил сопствената кожа бугарскиот поручник Саракинов. Потоа биле испратени група на чети во два наврати, на 10.08.1902 и при крајот на август месец 1902 година, како одмазда на Сандански. Првиот пат биле испратени врховистичките чети на Златков и Стојанов, претрпеле неуспех кај местото, Чаир. А во вториот обид, четите на Златков, Саев и Лефтеров, наместо на Сандански ќе навасаат на турската војска со над 200 војници со кои започнале борба на 26.08.1902 од која со тешки последици се извлекле.

Ваквите авантуристички походи на врховистичките чети секако дека оделе на штета на ИРО. Ваквиот курс на Врховниот Комитет довел да бидат оплачкани од 700–800 пушки од пограничниот реон...а постапките на тие депласирани елементи ја принудила Организацијата да презема мерки на самоодбрана.¹⁷¹

Преземените неуспешни мерки и акции довеле до свикување на

советување на врховистичките елементи во с. Лешко, Горна Џумаја. Тука било поставено прашањето за востание. Иако на состанокот со врховистичките војводи е заклучено да не се дига востание а да престане агитацијата за востание. Сепак Врховниот Комитет го задолжил Саев, да дигне бунт по секоја цена, што би личел на востание.

Во меѓувреме, на 18.09.1902 година во с. Градево бил свикан Врховистички Конгрес. На тој Конгрес било решено да се објави востание во Горно Џумајско, Петричко и Малешевско. Денот на востанието бил утврден на 25.09.1902 година.¹⁷²

Оваа провокација од широки размери наречена е Горно Џумајско востание, подготвувана од врховистите од Бугарија на чело со генерал Цончев... Околу 2000 организирани врховистички четници биле упатени во определени ресни, Благоевградско (Горно-Џумајско). Водачите на врховистичките чети сакале да понесат слава врз грбот на македонскиот народ.¹⁷³

Востаничките дејства ги започнал со својата чета морнаричкиот офицер, Саев на теренот на 23.09.1902 година со погубувањето на спахијата во село Железница.

За времето од 23.09.1902 година до 3.11.1902 година, во борбените акции врховистите го вовлекле населението од Горно Џумајско, Петричко, Струмичко и Разлошко. Залуден бил обидот на Сандански да му предочи пред населението дека ова востание ќе биде само врховистичка парада на неостварениот сон на Бугарскиот Двор и голема пара за хазардна игра на хегемонистичките кругови од Бугарија.

Така во борбите биле вовлечени... „околу 28 села со околу 3840 куќи“...¹⁷⁴ Борбените дејства воглавно се одигрувале во атарите на с. Србиново, Железница, Маркови скали, Градево, Бистрица, Чангел, местото Прикрат, Факир-теле во Горноџумајска околија, па во с. Бистрица, с. Езереци, Влахи, Гореме и местото Ибраимец и Баба во Мелничката околија, с. Кресна, Петричка околија и с. Барбареве и Будинарци, Струмичка околија, а во с. Белица и местото Сеиково во Разлошката околија.¹⁷⁵

Во 19-те судири како се изнесува во познатата Таблица, вкупно зеле учество околу 2.500 борци, против 13.960 турски

војници. А во борбите го изгубил животот 729 турски војници и 95 четници.

Иако може да се рече дека помошта на населението во борбите била релативна, сепак турската војска вандалски се однесувала во оваа врховистичка провокација спрема населението, особено по бегството на врховистичките чети во Бугарија по 13.11.1902 година.

„Повеќето од населението, ги напуштало сопствените домови, барајќи заштита во шумските пештери... повеќето од фатените биле спалувани со огон, тепани и убивани. Повеќето жени силувани ... Во 15 села од Горно Џумајскиот и Разлошкиот реон домовите и имотот им бил опљачкан, на 807 фамилии, ... биле мачени 304 машки особи, од кои 37 умреле од тепањето. Мачени биле 245 жени, од кои се силувани 111 девојки, а од тоа загинале 8.“¹⁷⁶

Кога се правеле овие колежи, виновниците на овие злодела не биле меѓу народот. Тие кога го запалиле огнот преминале преку границата и отишле во Софија, мирно да живеат.“¹⁷⁷

И покрај тоа што врховистичките провокации, допринеле да се расипува европското јавно мислење за Македонија, сепак за „македонското прашање“, сеуште во Европа било наметнувано како да е бугарска работа, за која врховистите од Софија воделе наводно „сиетка“. Но на тоа Сандански ќе одговори: „Ние го знаеме нивното воспитание (на врховистите) и чивните интимни замисли. Тие се луѓе, кои се заколнале пред бугарскиот кнез и бугарската држава. Тие не можат да бидат ништо друго освен нивни слепи орудии. Ние не сакаме турската тиранија да ја замениме со друга бугарска тиранија, односно со тиранијата на бугарскиот кнез.

Ние сакаме Македонија да биде автономна, независна и слободна, Македонија на Македонците.“¹⁷⁸

Горно Џумајската провокација (востанието) од 1902 година, сепак на посреден начин допринела на психолошки план за да се забрза, донесувањето на одлуката за предвременото дигање на Илинденското востание на теренот и создало повод за свикнување на Солунскиот Конгрес на ТМОРО во почетокот на 1903 година.

11.3. СРПСКАТА ПОЛИТИКА И ПРОПАГАНДА – СТРАТЕГИСКИ АСПЕКТИ (1893–1903)

Борејќи се за престиж, паралелно со бугарската и грчката политика и пропаганда, српската пропагандна алијанса (српската влада, Дворот, агитаторите и србоманите) при крајот на 19 и почетокот на 20 век, фактала приклучок за создавање на интересни свери на подрачјето на Македонија.

Евидентниот полет на пропагандата бил секако резултанта на вниманието што нејзе и било посветувано од политичките фактори, од диктираните надворешни услови, од односот на српската влада како и од буџетските органи за доделување и трошење на средствата, во трката за престиж и денационализација на македонскиот народ.

Таа трка и борба се водела најпрво за проширување на српската црквено школска мрежа во Македонија, паритетно на бугарската.

Српската влада после 1890 година, постојано ги зголемувала финансиските средства. Само за школството на подрачјето на Македонија биле трошени евидентно големи средства. Така на пример само за 1897 година, биле потрошени 801.924 динари, додека српскиот буџет за 1898 година за таа намена предвидувал 886.536 динари.¹⁷⁹

Српската пропаганда вешто и умешно ги користела сите прилики и познатите методи за проширување на своето влијание врз македонското население. Така на пример било искористено, давањето на бератите за бугарските владика во Македонија од страна на турската власт и Високата Порта како шанса за компензација. Српската влада, веднаш потоа, побарала од Турција, за таа отстапка кон Бугарија, да и се дозволи во повеќе црквено школски општини, отворање на повеќе училишта во градовите и селата во Македонија.

При крајот на деведесеттите години од 19 век, Србија добила и право, дури за поставување на митрополит србин во Скопје, во лицето на Фирилијан.¹⁸⁰

Поентата на делувањето била остварување на српските цели, кои биле истоветни со целите на бугарската и грчката пропаганда. Нејзината смисла на теренот била да пенетрира во главите и свеста кај македонското население, сознание, дека тоа е српско, дека Македонците не се она што се', туку Срби и дека Србија има

легитимно право да ја анектира Македонија кон Србија. Пропагирано било дека само на таков начин може да се изврши ослободувањето на народот во Македонија.

Со оглед на ваквите цели, српската пропаганда веднаш се нашла во судир со МРО на теренот, особено заради фактот што српските пропагатори започнале да ги предаваат членовите на Организацијата пред османлиските власти.¹⁸¹ Судирот настанал и поради пречките кои ги чинеле србоманите во зачленувањето на луѓето во МРО. Во повеќе реони какви што биле: Поречкиот, Кичевскиот, Скопскиот, Кумановскиот и Велешкиот реон, таа покажала жилава упорност дури и дрскост за проширување во другите реони, каде сакала да продре какви што биле: Битолскиот, Прилепскиот и Охридскиот реон.

Протагонистите и агитаторите на српската пропаганда, се судриле со Месните комитети на МРО, а овие ги осудувале и гонеле истите. Поклатантните примери, не само што ги осудувале на смрт туку истите ги егзекутирала организацијата, со помош на формираните вооружени групи. Првиот атентат, бил извршен над Петар Димитриевиќ, настојникот на српската школа во Прилеп на 1.10.1897 година. Три недели подоцна, на 25.10.1897 година, тоа се случило и во Битола, врз претседателот на српската општина, Михајло Хаџи Попа.¹⁸²

Во летото 1898 година, Охридскиот Революционерен Комитет, го осудил на смрт Димитар Грдан, заради тоа што подмитил двајца турски војници за да го претепаат учителот Љубомир Јотов.¹⁸³

По фрлањето на ждробката меѓу Христо Узунов, Кирил Прличев и Методија Патчев, смртната пресуда ја извршил Методија Патчев... „сред бел ден на главната улица во Охрид“.¹⁸⁴ Во Охрид исто така претепани со стапови биле Горѓе Тасиќ, управникот на српската школа во Охрид и М. Ставриќ, книжар од Охрид.

Следната, 1899 година, Прилепскиот револуционерен комитет, го осудил на смрт, отворениот србоман и српски книжар Тоде поп Анто. Пресудата била извршена, од страна на Прилепскиот Комитет.¹⁸⁵

Српската пропагандна машинерија се зголекувала катадневно, во неа биле вклучени и српските конзули како што истакнува и самиот Ристик: „Дека тоа била цела администрација, еден вид

организирана држава во установите... Ние овде (во Македонија) сме војводи на една војска, која е постојано во бој".¹⁹⁶

Српските хегемонистички кругови, покрај испробаните неконвенционални дејства и терористички дејства, испраќале оружени чети, во деловите на Македонија каде имале создадено сопствени, поглори. ... „Во летото 1901 година, еден од иницијаторите на српската оружана пропаганда во Македонија, лекарот М. Ѓорѓевац, формирал оружана чета од 5 Македонци под команда на Наке Јанев, а испратена била за Кичевскиот крај."¹⁹⁷

Но подоцна оваа чета била придобиена од страна на Никола Петров Русински во редовите на МРО, од која како војводи во Илинденското востание, се појавиле Наке Јанев и Арсо Мицков од с. Подвис. Сличен бил случајот и со војводата Стојан Донски. И тој со мала вооружена чета тргнал за родниот битолски крај и пристигнал на терените на Пелистер и Бигла. По иницијатива на Даме Груев, а со посредување на Ѓорѓи поп Христов, Стојан Донски не само што преминал во редовите на МРО туку постанал дури околински војвода.¹⁹⁸

Српската пропагандна машинерија иако не направила крупни војнички провокации за сметка на МРО, фактички со своето присуство го попречувала вкупниот развиток на МРО на теренот. Бидејќи истата често кофронтирала со бугарската пропаганда, а склучувала спогодби со грчката, делувала на штета на Македонското револуционерно движење и македонскиот народ. Со тоа македонскиот народ бил приклевтен, не само од исток туку и од север од денационализаторските елементи, кои од сите страни го сееле семето на раздорот на македонската почва.

11.4. ГРЧКАТА ПОЛИТИКА И ПРОПАГАНДА – СТРАТЕГИСКИ АСПЕКТИ (1893-1903)

Грција во последната деценија од 19 век и почетокот на 20 век, вложувала паралелни напори, за ангажирање на сили и средства во стратегиското надмудрување со заинтересираните држави за Македонија, заради спроведување на Мегали-идејата, за сметка на Македонија. Таа се најдувала во нешто поповолна позиција во

споредба со Србија и Бугарија, бидејќи постоеле повеќе можности за спроведување на индоктринацијата. Тие можности биле поголеми бидејќи во Македонија постоеле од порано нејзини експоненти на теренот, а тоа биле: Патријаршиската црквена организација, црквено-школските општини, грчките училишта и школите и трговската буржоазија, како и грчкото население во некои градови, особено во јужниот дел од Македонија.

Потезите на грчката пропагандна машинерија доаѓале од Атина. Нејзината смисла била слична на бугарската. Своите верници грчката црква сакала да ги направи, убедени Грци, кои требало да послужат како внатрешна сила, за спроведување на голема грчката политика спрема Македонија. Во Македонија таа политика со нејзината програма, се судирала со сите занисли и програми, на МРО, за автономна Македонија. Тие програми и занисли, особено на МРО, ги рушеле сите грчки планови. Заради тоа уште на почетокот, таа ги декларирала како... "нејзич смртен непријател"...¹⁸⁹

Иако во тој поглед, во спречувањето и ширењето на македонската ослободителна идеја имала малку успех, сепак таа создала сопствени влијателни зони на подрачјето на Македонија. Во тие зони ТМОРО, директно се судрувала со конзервативните прогрчки елементи, особено во: Серска околија, Драмскиот реон, Зилјаковскиот и Демир Хисарскиот реон (Источна Македонија) и во градовите: Јерин, Воден, Ениџе Вардар, Дојран и Струмица.

Но, целите на грчката пропагандна машинерија биле далеку пошироки за грцизацијата и ширењето на грчкото влијание. Тие првенствено биле усмерени спрема следните околии или реони во Македонија: Битолскиот, Костурскиот, Прилепскиот, Гевгелискиот, Охридскиот и другите на втор план. Грчката влада користејќи ја врховистичката рецептура, го ангажирала екстремното грчко друштво „Етники Етерија“ да подготвува и да испраќа оружени групи на теренот во Македонија да агитираат, да вршат провокации и да го попречуваат делувањето на МРО.

Меѓу попознатите провокаторски групи, била групата на андарти предводени од бившите офицери на грчката армија. Таа група во јачина од 200-250 вооружени луѓе, се префрлила во Турција (Македонија) кај Катерини.¹⁹⁰ Оваа група дејствувала воглавно во

Јужните делови од Македонија, во реоните на Сефице, Кожани, Џума (Калари), Воден, Острово, Катраница. Со турската војска се судрила северно од с. Владово на 25-ти и 26. 07. 1896 година, на терен меѓу Воден и Острово.

Поситни андартски групи се појавиле во атарот на с. Буф и на планините Кајмакчалан (Мориовско) и Пелистер (Битолско). Меѓутоа, пет андарт се појавиле и во манастирот Св. Наум, Охридско.¹⁹¹

Овие провокации, се зголемувале според поставените цели, а за тоа што се работело во Македонија требало да биде запознаена европската јавност, при што грчките андарт ги користеле критските настани од 1896 година.

Иако грчката влада се оградувала од овие провокации во Македонија, сепак европската и македонската јавност знаела дека зад нив стои грчката влада. Грчката влада правела се' за да се камуфлира, зад „Етники Етерија“ иако се знаело дека зад оваа организација, таа стоела на прв план.¹⁹²

Билансот на оваа андартска одисеја, бил трагичен, бидејќи турските власти, активностите ги усмериле кон ликвидирање на андартите, кон нивното заробување, ранување или повлекување во Грција.¹⁹³

Но, од андартските провокации и турските потери по нив, најголеми потешкотии и последици имало македонското население.

По Грчко – Турската војна 1897 година настанала осека во делувањето на грчката пропаганда во Македонија, меѓутоа не може да се каже дека престанале грчките калкулантски игри. Хегемонистичката грчка буржоазија жилаво се држела на достигнатите позиции, калкулирајќи со бугарскиот идејно-политички продор, а понекогаш во сојуз со српската пропаганда. Јуцидните и калкулантски маневри на грчките шовинистички кругови, за остварувањето на целите, биле секогаш усмерени против кадрите на младата македонска интелигенција, а скоро во секоја прилика нивното дејствување се сведуvalo на штета на МРО. Заради тоа месните, реонските, околинските и окружните комитети во јужните делови на Македонија, морале да ја пратат активноста на грчките андарт и адекватно да се однесуваат кон нивните провокации.

Во август 1899 година, петчлена андартска група, на чело

со некој Стефан, го киднапирала богатиот солунски трговец Симо Симота. За него тие барале откуп од 15.000 турски лири по кое нешто ќе се роди т.н.Симотина афера.¹⁹⁴

Во периодот од 1900-1902 година, колаборацијата меѓу грчките пропагатори во Македонија и турската власт доаѓа до полн израз. Така според српскиот конзул, Ристик, грчкиот конзул во Битола, Лезос, постанал скоро „турски полицаец“ во поткажувањето на македонските комити и чети, во Леринската и Костурската област.

... „Лезос, непрекидно раскажува за сериозни настани, кои така речено само што не настапиле... со своето поведение, потсетува на старата грчка практика, да се здружува со Турците против словенството. Оваа практика за некои современици не била ни човечка, ни христијанска, но сосема сигурно е дека била оригинално грчка. Слушам во Солунскиот Вилает водачите на грчката мисла, одат рака под рака, со турската власт, против се што е словенско.“¹⁹⁵

Грчката Патријаршија од Цариград отворено се ангажирала против МРО, бидејќи испратила Инструкција за делување против Македонското ослободително движење во март 1901 година.

Пелагонискиот митрополит Аверосие, бил советуван од Патријаршијата... „да им укажува на турските власти најшироки услуги, во пронаоѓањето на комитите... Овој великодостојник и адвокатот Цингар од Битола со гркоманските шпиони, Никола од с. Арменско и попот Васил од с. Буф, предадоа складови со оружје на турските власти. На 19 март 1901 година, турската потера за малку не ги откри складовите... Благодареејќи на селската интуиција, за можното предавство, оружјето го префлиле на сигурно место па Турците, само во двете села пронајдоа само еден револвер.“¹⁹⁶

Таа соработка на грчката пропагандна машинерија со турската власт, помогнала и довела до тоа, во текот на 1902 година се предизвикаат повеќе афери, во јужните делови од Македонија пред Илинденското востание.

ТРЕТ ДЕЛ

КОНЦЕПЦИЈАТА И ДОКТРИНАТА НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ОСЛОБОДУВАЊЕ НА МАКЕДОНИЈА ОД ТУРСКОТО РОПСТВО ВО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

Бидејќи „генералското востание“ (Горно-Цумајското) од 1902 година, доживеало потполн неуспех со катастрофални последици по населението од овој крај, а состојбата во врска со подготовките за пошироко револуционерно дело, постојано се влошувала на целокупната територија на Македонија, пред се' од режираните афери, провали и провокации, но и од случајните откривања и екцеси. Кај ЦК на ТМОРО се појавила дилема за стратегиската ориентација во спроведувањето на подготовките. Дали подготовките да продолжат со истото темпо во поглед на военото и политичкото организирање и покрај загубите што ги трпела МРО во луѓе и материјални средства, или пак истите да се интензивираат и да се дигне пошироко вооружено востание, кое ќе ја зафати цела Македонија.

Дилемите и разликите кои се појавиле и постоеле во концепциско-стратегиската ориентација, биле присутни во врвовите на раководните органи на МРО, но и во самиот ЦК на ТМОРО. Практично двете визии и погледи имале свои приврзеници со нивни аргументи и противаргументи. За величината на проблемот, кој неоспорно бил еден од круцијалните, во секој случај требало да се произнесе Конгресот на МРО.

1. СОЛУНСКИОТ КОНГРЕС 1903 ГОДИНА И КОНЦЕПЦИСКО-ДОКТРИНАРНИТЕ АСПЕКТИ ЗА ПОДГОТОВКИТЕ И ДИГАЊЕТО НА ВОСТАНИЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Во почетокот на 1903 година веќе било познато, дека опортунистичкото крило на ЦК на ТМОРО, на чие чело стоел претседателот Иван Гарванов и неговите истомисленици Матов, Љозанчев и Татарчев, го застапувале гледиштето, дека во Македонија мора да се дигне оружено востание, како громогласна манифестација и протест кое ќе влијае врз европското јавно мислење, за промена на состојбата во

Македонија. Востанието морало да се покрене, се додека постоеле сили и можности и додека турската репресија со помош на странските пропагандни машинерии не успеала да го ликвидира или го оневозможи вооруженото востание. Ова крило сметало дека кревацието на востанието и неговите манифестации ќе ја покрене европската и бугарската јавност, Бугарија да се јави во својство на донатор на македонското востание, за истото да успее.

Меѓутоа, оваа конзервативна ориентација на ова крило, како претстава, била веќе претходно, во повеќе наврати видена и проверена, на македонската крвава арена, па лесно можело да се заклучи за најзината нереалност, тврдело револуционерното крило на МРО на чело со Гоце Делчев, Петров, Сандански, Тошев и др.

Тие го застапувале гледиштето за перманентно востание, кое би почнало со континуирана партизанска војна со партизански борбени дејства, чии крај би завршил со масовно оружено востание кое би го воделе сите организирани сили на Македонија, со сопствени сили, без донатори. Тогаш Турција би морала да ја даде автономијата, да ја признае и правно да ја санкционира. Заради недоволните подготовки на теренот, пообјективно гледаше, востанието да дојде само по себе, во природниот тек на подготовките. Тоа би било кога силите би зајакнале, не само да постигнат победи во почетниот период на востанието туку кога би биле способни да победат во војната, односно кога ќе можат да ги одбранат придобивките од стариот и потенцијално новите поробувачи на Македонија.

„Колку повеќе и задаваме удар до удар на турската држава, толку повеќе ја разнишуваме турската држава, се додека не ја направиме гнило дрво, кое ќе се руши при првата народна бура. А таа бура не може да биде друго освен последен чин на нашата активност – чин кој историски ќе се вика Сепародно Македонско Востание“ – пишувал Пејо К. Јаворов во уводникот на весникот „Свобода или смрт“.¹

Да се фрли цело Турско, во анархија и да се разнишаат основите на царството, султанот, да се направи положбата неподнослива... да се натераат сите оние кои денес имаат само еден интерес, да треперат за едно статус-кво, да преземат во име на сопствените интереси „промени кон едно почовечко уредување“ – вели Г. Делчев.²

Овие две дијаметрално спротивни стојалишта, кои биле присутни веќе и на теренот, во пресудните моменти почетокот на 1903 година како и создадената „провокааторска атмосфера“ од страна на врховистите, доведуваат до вештачко и забрзано свикување на Конгресот на ТМРО во Солун, по прашањето за востанието. Иницијативата за свикување на конгресот на МРО ја дал Иван Гарванов, со поддршка на раководителот на Битолскиот револуционерен округ, Атанас Лозанчев, уште во декември 1902 година. Со писмо испратено на 24.12.1902 година до Окружните комитети ги известил за претстојниот конгрес, а едновременно ги повикал делегатите, да дадат мислење за дигањето на востанието пролетта 1903 година, од сопствените реони.

Заради краткиот рок за свикувањето, делегатите кои ги примиле поканите, не биле во можност да ја консултираат сопствената база. Тие кои во тоа успеале да ја консултираат базата какви биле Серскиот и Скопскиот Округ, можноста за дигање на востанието ја отфрлиле, односно во Скопскиот Округ се барало одлагање на востанието барем за една година. Воглавно, како основна причина за отфрлањето на идеата за дигање на востанието била недоволната подготвеност на базата, кадровската нееклипираност и материјалното обезбедување пред се со оружје, муниција и опрема.

На конгресот кој се одржувал во времето од 2. – 4.01.1903 година, поголем број на делегати дошле пред да обезбедат сопствен избор и без овластувања, за настапување во име на Округот од каде доаѓале, туку застапувале лични мислења, како тоа Лозанчев го искажал: „Округот, тоа сум јас!“

Искусните револуционери какви што биле: Ѓорче Петров, Пере Тошев, Јане Сандански, Ѓаме Груев (бил во затвор) не присуствувале, а Ѓелчев сметал дека истиот ќе се одложи и не посветил внимание за присуството, дури според мислењето на Гарванов не бил ниту пожелен. Големото брзање, помалку ја довело во прашање редовноста на конгресот, бидејќи биле повикани личности кои му одговарале на генералната линија на Иван Гарванов, односно повеќето биле негови истомисленици. Делегатите при повикувањето биле избирани по волја а не по определен клуч. Така на пример, Солунскиот Округ бил застапан со 4 делегати, додека Битолскиот,

Серскиот и Одринскиот по 1, а ако се земат во предвид реоните (околините), одвај една третина присуствувале на овој собир.

Така на 15,16 и 17. јануари 1903 година (нов календар) се собрале 17 лица и делегати и тоа: Претседателот на ЦК ТМОРО, Иван Гарванов, со неговите „послушни деца“ (Спас Мартинов, Димитар Нирчев, Христо Коцев, Тодор Лазаров), како и застапниците на реоните и делегатите: Велко Думев од Одринскиот реон, Лазар Димитров од Серски реон, Иван Ингилиев од Струничкиот, Атанас Лозанчев од Битолскиот, Иван Сапунаров од Солунскиот, Ѓорѓи Варналиев од Радовишкиот, Христо Влахов од Кукушкиот, Никола Хрлев од Гевгелискиот, Димитар Занешов од Воденскиот, Тодор Пејков од Велешкиот, Димитар Ганчев од Скопскиот, Никола Петров од Цариградскиот, како претставник на македонските печалбари.

Централното прашање било дигањето на востанието под водството на Македонската Револуционерна Организација.

Бидејќи за претседавач, бил избран Гарванов, истиот дал и образложение за свикнувањето на собирот и неговата оправданост. Од водениот Записник³ се гледа образложението, зошто бил свикан овој собир, од страна на ЦК на ТМОРО, а наведените причини и аргументите биле: ...Посебната положба во која се нашла земјата, исклучителните услови во која се нашла земјата, по Цумајско-Петричкото востание од Врховниот Комитет, ...опасностите од новите обиди за востание, пустошењата и деморализацијата на реоните, изразената желба во некои реони за свикнување на општо советување, а на крајот имајќи го во вид расположението и интересот на европската дипломатија спрема народното Дело, образложил претседавачот, Иван Гарванов, зошто го свикал овој вонреден конгрес со претставниците на окружните и позначајните околски реони за претресување на сето тоа ...

Меѓутоа целта била јасна. Се барало по секоја цена префорсирано и дозирано востание од страна на врховистите, односно донесување на решение за дигање на востание во 1903 година. Иако позакето од делегатите ја изнеле состојбата за подготовките по окрузите и реоните со заклучоци дека не се доволно подготвени и дека „...ни по духот, ниту со оружје, се спремни сите револуционерни окрузи на ТМОРО“⁴. ...рекол делегатот на Серскиот Округ, В. Думев, сите други делегати истото го потврдиле освен, Атанас Лозанчев,

кој изјавил дека Битолскиот револуционерен округ бил спремен за дигање на востание. Но, апологетите на идеата за дигање на востание, нашле дополнително образложение дека ќе „... Создадат канали за набавка на оружје од Грција и Бугарија, како и дека ќе дојдат чети и оттаму“... Гарванов ветил дека ќе дојдат од Бугарија офицери за воени раководители на востанието.⁵

Делегатот на Серскиот Округ, Лазар Димитров, пред одржување то на конгресот веќе им го пренел ставот на руската дипломатија на Делчев и Сандански „... дека не е погодно време за востание и дека рускиот министер, Ламсдорф, се изјаснил против востанието“...⁶ А со тоа, Димитров му опонирал на Гарванов на самата седница за ставот на европската дипломатија, дека таа не е во состојба да му даде поддршка на востанието. Спротивните аргументи, веднаш изнесол Гарванов, дека францускиот амбасадор од Цариград наводно се изјаснил, „... ако во Македонија се покрене движење, дека таа ќе добие широки права... а ако пак Македонија издржи само две недели во востанието дека Бугарија ќе влезе во војна“...⁷

Привлечна изјава презентирал Гарванов на седницата, покажувајќи им ги на делегатите поканите кои ги испратиле Врховистите, за дигањето на востанието во сите реони на Македонија за „... да се јават, дека се подготвува уште поголемо востание на пролет“...⁸

Претходните аргументи говорат во кој амбиент била донесена „еднодушната“ одлука за дигањето на востанието во Македонија во 1903 година. Источно на 16.01.1903 или на 3.01.1903 (стар календар) со еден глас против, била донесена одлуката за посемеското (по сите места на Македонија), стратегиското вооружено востание, која била објавена во сите делови на Македонија, каде организацијата подготвила револуционерна поддршка и во емигрантските средини на Бугарија.

Во записникот не било утврдено кога востанието ќе се дигне, но се предвидувало како што наведуваат некои од овие делегати во нивните секавања, најпрво за месец март, а некои за 6.05.1903 година на Гурѓовден, или за 24.05.1903 за Св. Кирил и Методиј, или за 2. август 1903 година. Тоа наводно се пролонгирало заради апсењето на Гарванов, пролетта 1903 година.

На самиот конгрес бил изработен, Список на војводите кои

делувале на теренот, а разгледувани биле потребите на тие чети што би се јавиле во текот на Востанието. Исто така било разгледувано делувањето на организираниите сили по поголемите градови.

Иако е донесена Наредба за дигање на востание, според тврдењето на Атанас Љозанчев, нејзината реализација не била спомнатата. Тоа пак, говори дека реализацијата се замислувала дека би следувала, а се разбира дека истата би била условена од настаните кои следуваа. Но таа реализација се замислувала на следниот начин:

1. Секој Революционерен Округ за својата средина да го разгледува прашањето за дигање на востание.

2. На Окружните конгреси (на советувањата), требало да се одлучува, кога би биле покренати, организираниите сили на востание.

3. Раководењето и командувањето со борбените акции и дејства требало да им се препушти на горските началства и месните војводи.

4. Окрузите да дигаат бунт по бунт, како парада по парада, според можностите и дадената ситуација.

Според ова, во практичната реализација на востанието се одело по Матовата и Гарвановата стратегија, со препуштање на Революционерните окрузи и реони за дејствување според нивното наоѓање.

Од погореизнесеното може да се извлече следниот Заклучок:

Со донесувањето на Решението за дигање на востание во Македонија, била направена стратегиска погрешка, зошто уште пред почетокот на востанието, се разбивало единството на македонското национално-ослободително движење, односно со тоа, започнала дезорганизацијата на целината на Движењето. Самиот потег, кон децентрализација на Организацијата, фактички значело претходно широко отворање на вратите на партикуларизмот за истиот да биде гробар на Македонското Ослободително Дело.

Солунската сондажа (конгресот) со тоа постанала смислено злосторство за Македонија.⁹

Паралелно со донесувањето на Одлуката за дигање на востанието, ЦК на ТМОРО, презел уште еден потег за забрзување на

востанието. Имено, Гарванов, им испратил циркуларно писмо на сите емигрантски македонски средини во Бугарија, Србија, Грција, Романија и во Цариград, пролетта 1903 година да се вратат сите организирани Македонци во Македонија бидејќи ќе се дига востание. На домашните печалбари им бил забранет излезот од Македонија од страна на Љозанчев и Иван Гарванов. Гарванов пишувал писма, дека сите окрузи и реони од левата страна на Вардар се спремни за дигање на востанието, а со тоа ја подигнувал тензијата за дигање на востанието, а се служел и со други махинации и измами. Собствените планови ги прикажувал дека се замисли на раководствата од Солун, или Битола. Со унисла ја подгревал атмосферата во сиромашните и печалбарските реони во Западна Македонија.

После сето ова, бугарската провиниенција (бугарските дојденци) на чело со Гарванов од Македонија, на барање од бугарската влада, заминале за Бугарија, пред дигањето на востанието во Македонија. Во лазувите на Бугарските нецени пред дигањето на востанието ќе се најдат сите делегати на Солунскиот конгрес во Бугарија (со исклучок на Атанас Љозанчев и Лазар Динитров). Тие предавници на македонското ослободително дело, по предавничката улога во Солун и натаму ќе вршат епизодни улоги против македонскиот народ. По бегството, дефинитивно, Иван Гарванов, ЦК на ТМОРО им го препуштил на Хр. Коцев и на Т. Лазаров.

2. КОНЦЕПЦИСКО-ДОКТРИНАРНИТЕ ОПРЕДЕЛБИ НА МАКЕДОНСКИТЕ РЕВОЛУЦИОНЕРИ ЗА ДИГАЊЕ НА ВОСТАНИЕТО ВО МАКЕДОНИЈА ПО СОЛУНСКИОТ КОНГРЕС

Одгласот на Одлуката за дигање на востание во Македонија за тековната 1903 година на Солунскиот конгрес, веднаш создала голема загриженост кај верните револуционери на македонското национално и ослободително движење. Особено на тоа реагирале приврзаниците на револуционерното крило на ТМОРО и добрите познавачи на воените подготовки за востание, истакнатите револуционери од највисок ранг како Гоце Делчев, Ѓорче Петров, Јане Сандански и др.

„Мене како гром да ме удри. Паднав како покосен, не можев

да одаи“— се секавал Сандански, во своите списани. Востанието можело да се организира, ако сите се подготвени, без надворешни ветувања. . . Тоа беше суштината на мојата агитација и убедувањата“¹⁰. — вели Сандански.

Свесни за отпорот што ќе го пружат, истакнатите револуционери, Христо Матов и Христо Татарчев, се обиделе по Конгресот во Солун, да иницираат Советување во Софија.¹¹

Меѓу присутните на Советувањето биле, дваесетина истакнати македонски револуционери од двете фракции на ТМОРО и тоа: Гоце Делчев, Ѓорче Петров, Пере Тошев, Христо Матов, Христо Татарчев, Иван Хаџи Николов, Борис Сарафов, С. Ковачев, М. Герџиков, Кирил Прличев, Сава Михајлов, Ванчо Антонов, Никола Наумов, Димитар Стефанов, Христо Сиљанов и др.

Образложението за дигање на парцијални востанија по окрузите, како глобална определба на Матов и Татарчев била отфрлена, бидејќи со тоа се менувала целта на востанието и дотогашната стратешка ориентација, рушењето на османлискиот систем и власта, со неможност за воспоставување на нова централизирана власт, која била скоро секогаш потребна во новоформираните држави.

Предложениот пристап кон востанието, покажувал друга цел, да „предизвика“ надворешна интервенција на поблиските, или пооддалечените држави. Со тоа на тие држави им се давало шанса со нивните сили, да ја условуваат новата власт што требало да се формира, односно се визирал патот на надворешната интервенција, а особено на Бугарија и' се давала шанса дури да ја спроведе и нејзината анекционистичка политика.

На тоа, Ѓорче Петров и Гоце Делчев реагирале мошне остро: Таквото востание, . . . ќе биде востание, недоносено дете, по кое ќе следат тешки последици по развитокот на Движењето. . . Ако прогласиме такво востание, за подолг период ќе ја компромитираме идејата за сепаратно востание, бидејќи само неколку околии ќе востанат. . .¹²

Гоце Делчев се залагал за офанзивна тактика на оружените чети, кои ќе ја истоптуваат турската држава, трагајќи по нивните диверзантски акции и атентатите врз виталните објекти и субјекти, со перманентно зајакнување на силите и интензитетот на борбените дејства на оружената компонента, а да дојде до масовно востание

како завршен чин на ослободувањето.

... „Ние препорачуваме, —говорел Делчев,—да се промени тактиката на дејствувањето на четите и на диверзентските елементи во градовите, да се започне со активно дејствување, кое нешто ќе дотера до востание. Јас, настојувам да им се одвргат рацете на четите и на градските раководители за поединечните акции по целата земја, кои подоцна би прераснале во вистинско востание¹³..

Овој собир, со големо инозинство, одлучил да се соопшти Солун, дека е против најавеното решение за востание.¹⁴

На тој план работел Делчев, како би го спречил дигањето на пред временото и неподготвено востание и активно делувал со својата чета се' до неговото загиѓување на 4.05.1903 година во с.Баница. Веднаш по Советувањето во Софија тој со својата одбрана чета од триесетина луѓе веќе на 25.01.1903 година тргнал за Македонија и се најдувал во Разлошко. На својот пат кон серските револуционери веќе се сретнал со Сандански и Димитар Гуштанов од кои барал поддршка за да се изврши притисок кај сите револуционери, да се измени солунското решение. Тој ги обиколувал сите чети, им давал инструкции за ракување со динамитот и бомбите, но ангажирал и нови борци во четите. Во почетокот на февруари 1903 година во с.Каракој,Лиринска Македонија,ги собрал околните војводи и реонските началници на советување со околу 70-80 луѓе,а потоа тој собир се префрлил во пештерата Кале на Али-Ботуш планина. Таму вршел инструктажа за вршењето на железнички атентати со динамит, нападите на малите возни и жандармериски единици, а донесена била и одлука за издавање на хектографскиот весник „Свобода или смрт“ во редакција на П.К.Јазоров и Мице Кирилив.

Во месец март 1903 година тој се наоѓал на теренот на Серскиот округ со неговата чета. На 14.03.1903 година, со неговата чета, извршил напад на железничката пруга, кај Анжиста, го срушил мостот, тунелот и ги прекинале железничките шини, за кое нешто Јазоров,пишувал: „Сѐ извршивме така успешно, што би ни позавидел и најдобриот воен инженер"...а Делчев бараше, тоа да и' се припише на организацијата.¹⁵ По неколку дена, поточно на 20.04.1904 година тој со својата чета тргнал за Солун, лично да се ангажира околу одлагањето на одлуката за востание, но сакал и да се сретне со

Дане Груев, кој по амнестијата се наоѓал во Солун. Меѓутоа, по средбата, по се' изгледа дека двајцата основопологачи на МРО, немале исто мислење. Бидејќи во спомените за Дане Груев стои: "...дека доцна било за тоа да се размислува".¹⁶ По се' изгледа дека по затворот, Дане Груев не бил доволно информиран за состојбите во Македонија, па ја прифатил претходно понудената теза: „Подобро е ужасен крај,отколку ужас без крај“...

Тој бил последниот обид на Делчев, да го преиначи Солунското решение за востание. Тоа било и крајното разочарување на Делчев, заради амбисот во кој се нашла МРО и македонскиот народ. Бидејќи тогаш во Солун се случиле и гемициските атентати на 29.04.1903 година, потопувањето на францускиот брод „Гвадалкивир“, атентатите на отоманската банка, поштата, германскиот клуб и др.

Делчев одвај успеал да се извлече од опсадата на Солун. Се упатил кон Серскиот Округ каде бил закажан Серскиот окружен конгрес за 6.05.1903 година, по прашањето за востанието, на Али Ботуш Планина над с. Љовча. Но, таа задача Делчев не ја завршил.

Доцна во нокта, на 3.05.1903 година, стигнал во с.Баница (денешно Карие),придружуван од четите на Димитар Гуштанов и Атанас Бродалијата. Предаден од врховистичките агенти на 4.05.1903 година, во утринските часови во пробојот на турската опсада, загинал во борбата со османската единица.¹⁷

Заедно со Делчев погинале, окружниот војвода Димитар Гуштанов и уште двајца борци.Но,останал... „неговиот бесиртен лик, кој е најсовршениот израз на духот и подвигот на македонскиот народ, кој се борел за слободен живот...“¹⁸ лишувал своевремено очевидецот на настанот, Пејо К.Јаворов.

3. АКТИВНОСТИТЕ ВО БИТОЛСКИОТ РЕВОЛУЦИОНЕРЕН ОКРУГ ЗА ПОДГОТОВКИ И ДИГАЊЕ НА ВОСТАНИЕ

3.1. КОНЦЕПЦИСКО-ДОКТРИНАРНИ ОПРЕДЕЛБИ НА СМИЛЕВСКИОТ КОНГРЕС ОД 1903 ГОДИНА ЗА ПОДГОТОВКИТЕ И ДИГАЊЕТО НА ВОСТАНИЕ

Според Одлуката за свикување на окружни конгреси, донесена на Конгресот на ЦК ТМОРО во Солун од јануари 1903 година, постојал Битолскиот Революционерен Округ. Но, меѓу основните причини за свикувањето на овој конгрес, кој се одржал во с.Смилево, Демир Хисар, Битолско од 2-7 мај 1903 година, биле создадената состојба во МРО, како и неподносливата економска состојба, политичката тортуре на турскиот режим, како и политичката клима создадена со печалбарите во овој крај од страна на ЦК на ТМОРО.

Практично подготовките за свикување на овој конгрес започнале по враќањето на Даме Груев во неговото родно место Смилево, со приложувањето на полномоштвото за свикување на надлежните револуционери во Битолскиот Округ. Конгресот бил свикан за 2. мај 1903 година, за да се разгледа состојбата на подготвеноста во Битолскиот Округ, со делегатско претставување од сите реони и да се донесе одлука за евентуалното дигање на вооружено востание.

Како делегати на овој окружен конгрес, од страна на ЦК на ТМОРО биле испратени: Даме Груев, Борис Сарафов и Димитар Дечев, а како окружни раководители: Атанас Јозанчев, Ѓорѓи поп Христов и Ѓорѓи Пешков, како и подвижните горски раководители и територијалните реонски раководители и тоа: од Демир Хисарскиот реон – Јордан Пиперката и Димитар Матлиев, Пелистерскиот реон – Ѓорѓи Сугарев, Смилевско – Ѓаваштански реон – П. Цветков, Ресенски реон – Кокарев, Славко Арсов, Вељан Илиев и поручник Панајотов, Охридски реон Христо Узунов, Тасе Христов, Дејан и Аргир Маринов, Крушевошки реон Никола Карев, Мариновски реон – Никола С. Петров, Костурски реон – Васил Чакаларов и Пандо Клашев, Перински реон – Ѓорѓи Поп Анчев и Чеков, Прилепски реон – Тале Христов, Ордан Тренков, и Петре Ацев, а од Поречкиот реон – Иван Димитров.

Покасно во работата од оправдани причини се вклучиле во

работата делегатите на: Демир Хисарскиот реон, Прилепскиот, Поречкиот и Охридскиот реон.

Бидејќи дневниот ред бил обемен, на конгресот се заклучило да се одржи во 4 заседанија.

За претседавач бил избран Даме Груев, а за секретари: П. Цветков и Ѓорѓи поп Христов.¹⁹

На Првото заседание разгледувани биле следните прашања:

1. Распоред на војничките и моралните сили;
2. Подготовките до востанието;
3. Подготовките за време на востанието;

4. Правата и должностите на началничкиот персонал за време на подготовките и во текот на востанието.

На Второто заседание на конгресот биле разгледувани следните прашања:

1. Кој е сопственикот на оружјето;
2. Рамномерното распоредување на оружјето и
3. Разгледувањето на Востаничко-дисциплинскиот устав.

А, на Третото заседание се разгледувало:

1. Определувањето на составот на реонските раководни органи
2. Начинот на водењето на востанието;

3. Што да се прави со населението (како одложена точка од второто заседание).

Додека на Четвртото заседание се решавало за:

1. Одредување на времето за востанието;
2. Времето на подготовките за востанието;
3. Начинот на комуницирањето и соопштувањето и
4. Усвојувањето на Востаничко-дисциплинскиот устав.

Откако делегатите на Првото заседание го прифатиле дневниот ред на конгресот, тој започнал со работа. Делегатите го глобала го прифатиле солунскиот предлог за дигање на востание во 1903 година, иако на тоа, подоцна опонирале делегатите од Прилепскиот реон заради недостигот на оружје.

На ова заседание, најпрво делегатите избрале органи на Востанието. Тие органи по субординацијата биле: Главниот Штаб на Округот, реонските началништва, со реонски началници, војводите и востаниците. Тоа било направено за правилно раководење и

командување со востанието и силите на Округот.²⁰

Во Главниот Штаб биле избрани три члена и 3 заменици:

1. Даниел Груев со неговиот заменик, Ѓорѓи поп Христов;
2. Борис Сарафов со неговиот заменик, Петар Ацев;
3. Атанас Љозанчев со неговиот заменик, Лазар поп Трајков.

Тие биле должни да се придржуваат на определувачките принципи при раководењето со организајата.

Тогаш бил направен список на реонските раководни тела, додека пак распоредот на месните војводи и востаниците било допуштено да ги утврдат реонските началства кои биле од 3-5 члена.

Реонските раководители од началствата, кои биле во Смилево, должни биле кога ќе се вратат во сопствениот реон, да ги конституираат сопствените раководни органи, да определат војводи и да ги распоредат старешините со четите на теренот, кои требало да бројат од 30-50 борци.

Реонските началства требало да организираат и изведуваат тајни вежби со увежбување на движење на единиците во марширање и префрлање, движењето по боиште и гаџање. Тие биле должни до почетокот на востанието да собираат храна, животни намирници, ситна и крупна стока, со доброволно давање, додека за време на востанието се дозволувала реквизицијата. Исто така на началствата им била дадена наредба за собирање на облека, обувки лекови и др. Потоа биле задолжени да создаваат услови за интендантската теренска служба, да извршат избор на луѓе, фурните за печење леб и објектите каде и како ќе се врши исхраната, како и подготовки за техничката служба, изборот на луѓето изработката на куршумите, работилниците за поправка на пулките и сл.

На Второто заседание од конгресот, бидејќи било одложено прашањето за населението, се дискутирало најпрво за располагањето и за односот кон сопственоста на оружјето како и за снабдувањето со оружје и муниција, а се вршело и распоредување на оружјето.

Заклучено било следното:

1. Во подготвителниот период, да им се земе на користење, оружјето од неспособните сопственици и да им се даде на способните, на оние кои знаат со него да ракуваат.

2. Останатото оружје да се предаде, на реонското началство,

за истото да се распореди според потребите.

3. Заради неунифицираноста и нерамномерниот распоред на оружјето на теренот било решено:

а) Од највооружените места и реони, повечките пушки, кременките и др. помалку квалитетно оружје да им се отстапи тоа оружје, на помалку вооружените места и реони,

б) Да се изврши групирање на оружјето според типот при неговото делење,

4. Со извршените нови набавки и контингентот на оружје обезбеден во подготвителниот период до почетокот на востанието и со политиката на распоредот на оружјето да се занимава Главниот штаб на Округот.

На ова заседание уште бил презентираан еден дел од Востаничкиот дисциплински устав, односно Востаничките правила.

Третото заседание, Конгресот во с. Смилево, го залочнал со определувањето на составот на реонските раководни тела, односно началствата, како и со определувањето на реоните. (Види, Пр. 2).

Всушност биле определени раководствата по реони, за подготвителниот период и во почетниот период на востанието.

Во поглед на начинот на водењето на востанието на Третото заседание на Смичевскиот конгрес биле заземени следните ставови и определби:

1. Востанието да биде општо за сите реони;
2. Во борбите да се вклучи и вооружениот дел од населението
3. Делувањето да биде партизанско;
4. На денот на востанието се покреаат сите сили според распоредот на делувањето на месните началства;
5. Христијанското население да не оди заедно со четите, освен ако за тоа има потреба.

На оружените чети им била утврдена глобалната стратегија на оружена борба и дејствување, почитувајќи ги следните определби:

1. Да ги прекинуваат патните телеграфски и поштенски врски, со недозволување истите да бидат исправени за време на востанието;
2. По можност да го разоружуваат турското население.
3. Да вршат напади на државните згради;

Прилог Бр.2. – Табела 1.

Революционерен реон	Реонско раководно тело, во состав
1. Смилевски	П. Цветков, Маан Делев и Горги Павлов
2. Демир Хисарски	Јордан Пиперката, Горги поп Христов, Христо Пасков и поп Кузман
3. Битолски	Горги Сугарев, Тодор Златков и Чуранов
4. Перински	Горги Поп Анчев (Лечо) и Коста Груев
5. Костурски	Васил Чакаларов, Пандо Клашев, Лазар поп Трајков, Манол Розов, Михаил Николов
6. Преспански	Никола Кокарев, Веле Илиев и Наум Фотев
7. Ресенски	Славко Арсов, Драган Петков и Александар Панајотов
8. Охридски	Христо Узунов, Андон Кецкаров, Наум Чакоров, Наум Атанасов и Д. Стојков (пор)
9. Кичевски (Г. и Д. Копачка)	Лука Церов, Јанакија Јанев, Арсо Мицков
10. Порече-Рабетин Кол	Горги Пешков, Ванчо Мицков, Јанаки Петров и Цветан од Св. Враче
11. Крушевски	Никола Карев, Томо Никлев и Тодор Хрисов
12. Прилепски со Мариово	Петре Ацев, Тале Христов, Ордан Тренков и Никола Петров

4. Да ги напаѓаат турските оружени команди, војската и башибозукот;

5. Да организираат одбрана и го бранат христијанското население (со вклучување на турските поданици) од турските напади;

6. Забрането било напаѓањето на мирното турско население или турските жени, деца, или стари лица.

7. Четите по ресните да дејствуваат расфрлено. Групирањето било можно од 2-3 или повеќе, во случај на потреба, а потоа тие требало да се делат, држејќи го при тоа офанзивниот карактер;

8. Се задолжувале сите војводи, да даваат испомош на секоја чета која влегла во борба со противникот.

9. Началниците требало да ја доведат курирската служба во максимална готовност за време на востанието;

10. Пријавувањето на било која и да е иницијатива била обврска на сите учесници во востанието.

На Четвртото заседание, делегатите на Смилевскиот конгрес ги зазеле следните ставови и определби:

1. Подготовките за востанието да бидат завршени до крајот на мај 1903 година;

2. Почетокот на востанието да го објави Главниот штаб на Округот, а ресните началници да го објават ова решение во сопствените реони.

3. Се усвојува Востаничкиот дисциплински Устав од 16 членови со неговите определби.²¹

3.2. СТАВОВИ И ОПРЕДЕЛБИ НА ВОСТАНИЧКИОТ ДИСЦИПЛИНСКИ УСТАВ ОД 1903 ГОДИНА ЗА УЧЕСНИЦИТЕ ВО ВОСТАНИЕТО—ПРАВА И ОБВРСКИ

Мошне големо внимание делегатите на Смилевскиот конгрес му посветиле на Востаничкиот дисциплински устав, впрочем за тоа говори и самиот факт што овој документ бил разгледуван на Второто и Четвртото заседание. Сосема било разбирливо тоа внимание, зашто делегатите морале да го разрешат на определен начин односот меѓу бројните учесници (востаничките органи, телата и востаниците) во востанието во поглед на нивното раководење, управување и командување, односно односите по вертикала и хоризонтала со

прецизни одредби во поглед на правата, обврските и одговорностите но и санкциите, мерките и казните. Интенцијата на доносителот, била да се донесе систематизиран документ кој ќе овозможи комуникација и односи за изградба и одржување на цврст морал и востаничка дисциплина меѓу самите учесници. Овој документ неговите творци го нарекле „Востанички дисциплински устав“.

Предлагачите според нивните сознанија и наоѓање, документот го нарекле Устав, иако подобро и поадекватно би било ако истиот бил именуван како „Востанички правила“, кое нешто впрочем не му ја намалува вредноста на овој документ. Во него, била презентирана македонската воено-правна мисла, односно истиот, утврдува релации од тој домен.

Документот е конституиран во 5 Глави и 16 члена.

Во Првата Глава, (Чл.1-6), се регулирани општи прашања и сематички се објаснуваат поимите (Дисциплина и наредба) како и се утврдува поведението на луѓето за време на востанието.

„Дисциплината е строго определен ред, кого мораат да го почитуваат сите востаници од најмалиот до најголемиот, кој треба да се чува“ (Чл.1).

... „Секој кој со пушка, секира, или било какво друго оружје што стои под револуционерното знаме е востаник“ (Чл.3)

... „Началник е она лице, кое погорното началство го именувало да раководи и да носи грижа и одговорност за луѓето во бојот и надвор од него. (Чл.4).

... „Наредбата (заповедта) е обврзна, што е дадена од лице кое е овластено да наредува – стои во Членот 5, од Востаничкиот дисциплински устав.

Востаникот бил должен да ги исполнува следниве обврски утврдени во Членот 6 од Уставот:

-Да ги чува интересите на својата татковина, до последната капка крв исполнувајќи ја со тоа дадената заклетва;

-Строго, точно, на време и безусловно да ги извршува наредбите на началствата;

-Да им помага и да се жртвува за другарите во опасност;

-Да биде храбар;

-Куршум да не се фрла во празно;

-Да се почитуваат началниците и постарите од себе;

-Да се внимава на знамето, тоа може да падне само на постелата од телото на знаменосецот;

-Мародерството (кражбата на загинатите), пијанството, блудот, силувањето на жените строго се забранети и се казнуваат со смртна казна;

-Секој повтор, за ист прекршок се казнува со смртна казна;

Во Втората глава, на Востаничкиот дисциплинскиот устав, се утврдени должностите на десетникот, (десетарот).

Покрај утврдените обврски утврдени за востаниците -борците, десетникот како старешина бил должен:

-Да го следи однесувањето на своите потчинети борци.

-Да се грижи за дисциплината во одделението;

-Да ги разрешува малите спорови;

-Да го развива другарството меѓу потчинетите;

-Да ги следи точните извршувања на наредбите;

-Со личниот пример да го создава редот;

-Како татко да се грижи за здравјето и силата на своите потчинети;

-Како старешина да се грижи за храната во одделението и неговиот правилен распоред;

-Во борбата да ги храбри своите потчинети;

-За проблемите да го известува војводата;

-За престалите, најпрво да го опомене престалникот во четири очи, а по втор пат, да го известат началникот, за потоа да следи одземањето на чинот и преместувањето во друга единица.

Во третата глава, биле утврдени должностите и одговорностите на војводите. Војводата одговарал пред реонското начальство и тоа за:

-За состојбата во четата;

-За исправноста на оружјето во четата;

-За ажурното водење на дневникот на четата;

-Должен бил да го опоменува секогаш од борците и старешините од четата и за најмала грешка;

-Должен бил да ги пофалува храбрите пред четата, а колебливите и страшливите да ги укорува;

-Војводата имал право да нареди до три лати работна обврска, според величината на грешката;

-Тој бил должен да ги задоволува реалните барања на потчинетите;

-Пред изречувањето на казната за сторен прекршок, војводата должен бил да го сослуша обвинетиот, а потоа да го казни;

-За направените тешки преступи, војводата бил должен да го известат, реонското началство, а сторителот требало да го држи под контрола на дофат;

-Со воениот плен, војводата постојувал по наредбата на реонското началство;

-За создадените несреќи заради негрижа, преголемата строгост, страв, или неактивност, војводата се казнувал со смртна казна.

-За недавање на помош на соседна чета во градовите или селата, без основни причини се казнувал со смртна казна;

-За невешто водење на четата и преземање адекватни мерки во борбата се казнувал со смртна казна;

-За губење на знамето на четата, војводата требало заедно со четата да се застрела, по претходен наод, на реонското началство;

-За помали грешки војводата се казнувал со укор, од страна на реонското началство;

-За повторување на грешките, војводата требало да биде преместен, во друга чета;

-За скандалозни грешки, кои носеле лоши последици по револуционерното ослободително дело, војводата, се казнувал со примерна, смртна казна - бесене; и

-Војводата морал да одржува врски со началството, за тоа да знаело, каде се најдува и движи четата.

Во четвртата глава, од Востаничкиот Дисциплински Устав биле утврдени должностите и одговорностите на реонските началства.

Реонското началство одговарало пред Главниот Штаб за:

-За раководењето со востанието во неговиот реон;

-Должно било да ги извршува наредбите на Главниот Штаб;

-Должно било да се грижи за курирската и интендантската

служба на реонот;

-Секое началство, било должно да ги следи наредбите и нивните извршувања дадени од страна на Главниот Штаб, за својот реон;

-Да ги извршува пресудите дадени од Главниот Штаб;

-Да бара безусловно извршување на сопствените наредби од страна на војводите, десетниците и востаниците-борци.

-Да врши надзор над активноста и поведението на војводите во својот реон;

-Реонските началници, требало да раководат со општиот всен план и да одржуваат врски со Штабот;

-Реонското началство за неисполнети обврски во реонот може да биде казнето од страна на Штабот со: Укор, сменување, или смртна казна.

Во петтата глава, од Востаничкиот Дисциплински Устав, биле утврдени должностите и одговорноста на Главниот Штаб на округот (Чл.10-16).

Најпрво е дефиниран Главниот Штаб на Битолскиот Револуционерен Округ како: „Врховно раководно тело на Вториот Револуционерен Округ на Македонија (Чл.10), а потоа следуваат правата, должностите и одговорностите:

1.Дека штабот дава наредби за округот кои безусловно треба да ги извршуваат сите активисти, во округот.

2.Дека штабот раководи со востанието во округот;

3.Дека штабот има право да преговара со странците и непријателот, а ова право му припаѓа само на штабот;

4.Дека штабот може да одржува врски и со другите побунети окрузи во Македонија и со надворешниот свет.

5.Главниот Штаб за грешките одговарал пред конгресот.

6.Свикувањето на конгресот е право на штабот, а во исклучителни случаи, може да биде свикан и од страна на реонските началства, ако тоа е желба на повеќето од половината на реонските началства.

Заклучок:

Со утврдените права и обврски како и одговорностите во Востаничкиот Дисциплински устав, за Главниот штаб, органите, старе-

мините и учесниците во претстојното востание, фактички се продолжува континуитетот во развојот на македонската воено правна мисла, а со тоа и се дава нов квалитет, осмислување, конкретизација и детализација на истата, за нејзината практична примена. Со истиот напразен е обид да се канонизираат односите на повеќето учесници во востанието, во поглед на раководењето, командирањето и управувањето до определен степен, а со тоа да се овозможи нивното правослисно, хоризонтално и вертикално поврзување и функционирање. Основната псента на творците и доносителот на овој документ е изградбата и создавањето на висок морал и борбена дисциплина, кај македонската востаничка војска, што би импонирале со нивното егзистирање и во најтежките мигови на борбената практика.

3.3. ПОГЛЕДИ СТАВОВИ И ОПРЕДЕЛБИ НА ГЛАВНИОТ ШТАБ ЗА ВОСТАНИЕТО ВО ПОДГОТВИТЕЛНИОТ ПЕРИОД

По завршувањето со работа на Смилевскиот конгрес на 7.05.1903 година, делегатите се вратиле во своите реони, додека Главниот Штаб на Битолскиот Революционерен Округ останал во Смилево. Во претстојниот подготвителен период, останале бројни воени организациони и други прашања кои требало да се разрешуваат во мошне краткиот непосреден период пред судирот со Турција. За поефикасно делување, Главниот Штаб, откако изработил Војнена Инструкција, за мерките и активностите кои следуваа истата ја испратил на 14. мај 1903 година, позната како Инструкција до реонските началства, односно објавена како "Преорѓање на власта од градските раководни тела на Горските тела,"²² која била испратена по сите реони на округот.

Со Инструкцијата, практично се решавале определени прашања од организационен и воен карактер, за побезболно минување во предвостанничка состојба, односно кон воен колосек. Со инструкцијата се овозможувало решавање на определени мобилизациони прашања, кои Главниот Штаб требало да ги реши на ниво на МРО, бидејќи не постоел државен субјективитет и вкупната активност требало да се одвива конспиративно. Главниот Штаб во таа смисла препорачувал:

1. Градските раководни тела од сите градови и села да им ги

предадат работите на Организацијата, на Горските началства, односно на воените органи за претстојното востание.

2. Сите способни раководители од градовите да се приклучат кон селските чети и таиу да формираат управни органи за градовите како помошни органи на реонските началства (раководства).

3. Раководителите кои не се компромитирани да останат по градовите, а пред заминувањето на поранешните градски раководители во градовите да формираат помошни тела за врски и за обезбедување на потребите за востанието т.н. помошни дежури;

4. Движечките реонски началства ги именуваат членовите на т.н. помошни дежури во градовите.

Градските помошни дежури (органи) биле должни да ги извршуваат следните задачи:

- Да им ја олеснат на реонските началства, кореспонденцијата со соседните тела во реонот, со останатите реони и Главниот Штаб;

- Да го зачуваат моралот и комитската мрежа во градовите за ангажирање на луѓе и материјално технички средства;

- Да испраќаат европски кореспонденти (новинари) кај реонските началства заради афирмација на востанието;

- Да извршуваат разузнавачки активности и да испраќаат податоци кај Штабот, како и за мерките на турската власт, турската војска, жандармеријата и башибозукот;

- Да купуваат и добавуваат за потребите на реонските началства и да ги известуваат за настаните во градовите;

- Да се придржуваат кон утврдените канали и курирските врски;

- Сите видни раководители од градовите да се приклучат на четите;

- Четите по можност да не делуваат по селата, а нивниот излез по правило да биде искен за упатување во шумите и планините.

- Селаните мораат да го кријат оружјето, бидејќи претресите се секојдневие;

- Мерките за безбедност да се применуваат во највисок степен во овој подготвителен период за востанието;

- Час порано да се прибира храната, во помалку загрозените места, барутог, куршумите, капислите и машините за полнење на

килината.

—Новоназначените војводи да се запознаат со потчинетите и со теренот.

Заклучок:

Инструкцијата за пресгање на власта од градските раководни тела на Горските тела, може да се смета за Прв посебен мобилизационски документ на Главниот штаб, донесен пред извршувањето на мобилизацијата на востаничката војска за Илинденското востание. Понатаму на погледите ставовите и определбите генерално го усмерувала Движењето кон најзначајната стратеска операција на востанието — мобилизацијата, со цел да се изврши поуспешен премин од мирновременска кон воена состојба. Од овој документ не само што се гледа напредокот во развитокот на македонската воена мисла, туку се гледа сериозноста и длабочината на пристапот што го имале нејзините творци и македонските воени визионери кон народната војна и револуцијата која претстоела. Тука се промовираат за прв пат военосадовинските органи, во т.н. Помешни дежурни по градовите и селата, на востанатиот македонски простор.

3.4. КОЦЕПЦИСКИ, ДОКТРИНАРНИ, СТРАТЕГИСКИ И ТАКТИЧКИ ОПРЕДЕЛБИ ЗА ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

Иако стратегијата и тактиката за четите и востаничките сили е изградувана скоро цела деценија (1893–1903) и таа парцијално е презентирана во повеќе документи, сепак Главниот Штаб се обидел со повеќе писма, инструкции да ја доближи до раководните органи по реоните и самите востаници во времето непосредно пред Илинденското востание.

Во еден од повеќето испратени документи од Главниот Штаб до браќата од гората, кој за наша среќа е зачуван, познат под името „Ираклија за браќата од гората“ во кратко презентирал, определени погледи, ставови, определби и резимира за стратеските и тактичките замисли, во претстојното востание, која била испратена до корисниците на истата на 19.07.1903 година.

Главниот Штаб на Битолскиот револуционерен округ, во „Ираклијата за браќата од гората“ инструктивно непосредно пред

Илинденското востание, презентирал пред заинтересираните идни учесници во Илинденското востание, концепциски погледи и доктринар⁷³ но ги спределил:

1. Целта, формата и начинот на воденето на востанието;

2. Условите за востанието;

3. Времето и почетокот на востанието

4. Облиците на борбените дејства;

5. Организацијата и мобилизацијата на востаничките сили, нивното групирање, заднинското обезбедување, обуката, тактичките постапки и сл.

Меѓу концепциските, доктринарните, стратегиските, оперативните и тактичките аспекти во „Ираклијата“ утврдени се следните:

1. Востаничките сили да започнат ненадејни и едновремени борбени дејства, во сите ресни, не само во округот туку во цела Македонија.

2. Да се води долготрајна партизанска војна со борбени дејства што ќе ги водат, околиците, реонските и селските востанички чети, против турската војска, со респективни сили но не со целосните сили, неопуштајќи се притоа во долготрајни одбранбени борбени дејства со надмоќниот противник.

3. Целта на востанието не е да се победи Турција, туку таа да не не победи нас... Да не може да рече дека воспоставила ред...⁷³ да биде предизвикана официјална Европа да интервенира.

4. Востаничките дејства да се водат активно од Илинден (2.08.1903) до зимата, при тоа да се зачуваат оружените чети, муницијата и храната. Востанието да продолжи пролетта во наредната година се⁷⁴ до радикални дипломатски мерки или војна интервенција на европските држави.

5. Востаничките дејства да се водат против малите турски гарнизони и единици, државните установи, жандармериските станици, жандармериските сили, башибозуците, за ликвидирање на злогласните поединци (селските чувари, агите и беговите), за рушење на мостовите, тунелите, железницата, поштенските станици, поштенските врски, рудниците и другите витални објекти за турската држава.

Во поглед на тактиката за востанието се препорачувало:

1. Да се избегнуваат отворени судири со надмоќните турски

сили. "Се сметало дека победа е за четата ако заобиколи таква борба." ²⁴

2. Да се напаѓа воглавно ноќе.

3. Силата на една чета се гледа во нејзината конспирација, брзината на нејзиното дејствување, недофатливоста и незасегнатоста т.е. во успешната заштита.

4. Да се применуваат, заседи, препади и изненадувачки дејства по турските колони;

5. Да се изведуваат брзи маневри, да се блокира и изолира противникот.

6. Да се одржуваат постојани врски со населението по селата заради обезбедување на сопствените потреби, а при тоа да не се гибаат турските жени и деца;

7. Создавање на слободна територија кај секое реонско началство т.е. чета.

Заклучок:

"Ираклијата за браќата од гората" претставува круцијален документ, за македонската воена мисла, бидејќи со него македонските воени визионери, не само што ги утврдиле целите, замислата и доктрината на водешето на народното востание, туку ги утврдиле стратемиските, оперативните, тактичките замисли и спрделби кои требало да ги знае секој орган, старешина и поединецот-учесник во текот на востанието. Заради тоа овој документ слободно може да се нарече, Упатство за борбата, доктрина на претстојното востание.

Врз основа на досега пронајдената документација сосема е веројатно дека збирен или единствен План за употреба на востаничките борбени сили кај Главниот штаб не постоел, или не е откриен, односно сочуван, иако во повеќе наврати кај повеќе современици се споменува некаков План за востаниците.

Изработката на Плановите за употреба на борбените сили, веројатно Главниот Штаб им го препуштил на Реонските-Горските началства, кои тела, според сопствена процека и иницијатива требало да изготват Планови за употреба на востаничките сили, а согласно со нив да ги преземаат востаничките дејства. Заради тоа востаничките дејства, подоцна се јавуваат како „случајни“ како да се покренати без доволна координација со Главниот Штаб, а тие

воюшност не се случајни, особено првите борбени дејства.

Пред почетокот на Илинденското востание, постоеле бројни отворени прашања, за кои реонските началства и Главниот Штаб не биле до можност да ги согледаат или ги согледала а немале можност и време да ги разрешат какви што биле:

-Прашањето на групирањето на силите и создавањето на македонската ослободителна војска, било препуштено како процес на потребите. Овој проблем останал отворен и актуелен иако истиот бил условен од успехот во борбата;

-Некомпатибилноста на воената организација со системот дотур и снабдување;

-Борбените дејства на мал простор, методите и начините на делување не биле разработени во ситуации кога турската армија со големи сили дејствувала со окружување и опсади.

-Проблемот со неопитните страешни, недоволната обука и увежбаноста, на учесниците и старешините,

-Недоволно оружје и муниција, можните алтернативи и решенија;

-Проблемот на координацијата, слабите врски и невоспоставената соработка;

-Многу малку или воопшто не било земено во предвид проценувањето на односот на силите, оружјето и опремата, а посебно не се обрнувало внимание на она што можел да го преземе главниот противник со колаборантите во востанатите ресни;

-Односот кон соработката со надворешните симпатизери и можната поддршка;

-Решавањето на проблемите сврзани со локалниот патристизам и партикуларизмот за време на борбените активности, заради исконската врзаност на востаникот за семејството и родното огниште.

-Односот кон пропагандните машинерии и нивните соработници и колаборантите во нивните редови во Македонија и др.

Но и покрај пречките и проблемите Главниот Штаб, како архивно и раководно тело на Вториот Македono-Одрински Резолуционерен Округ, се огласил на 28.07.1903 година, од врвот Победоносец на планината Бигла, Демир Хисарско, со Прогласот за востанието.²⁹⁰

3. Б. ПРОГЛАСОТ ЗА ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ КАКО ПЛАТФОРМА ЗА ОСЛОБОДУВАЊЕ НА МАКЕДОНИЈА

Главниот Штаб на Битолскиот револуционерен округ, во текот на месец јули 1903 година се најдувал на планината Бигла, каде ги вршел непосредните подготовки за почетокот на востанието. Тој бил во постојанен контакт со скоро сите реонски началства, а може да се каже дека катадневно заседавал, како самобилизиран врховен востанички орган, во улога на Востанички Штаб.

Концепцијата на замисленото востание, налагала завршните подготовки да бидат од мобилизациска природа, со поента за што помасовно учество на способното население во претстојните оружени судири, како и за давање на било каков и да е друг отпор против турската власт. Востаничкиот Штаб бил во тек со мобилизациските и организационите работи од теренот, а го знаел степенот на подготвеноста на вооружената компонента и населението за востанието кое требало да започне. На токму на таа релација, тој и почувствувал определена несигурност, односно каква ќе биде јавната манифестност на востанието и дали истото ќе добне истото масовна поддршка. За таквиот однос секако дека влијаела дотогашната конспиративна работа врз подготовките за востанието.

Востаничкиот Штаб, во пресудните моменти пред востанието за да ја понесе сопствената и моралната одговорност пред Организацијата и македонскиот народ, почувствувал потреба од јавно обраќање до македонската и пошироката јавност, но не само да го соопшти денот на востанието, туку и да ги појасни целите на борбата.

Имено, тој се одлучил неколку дена пред почетокот на востанието да упати Проглас,²⁵ како јавен мобилизациски повик до граѓаните на Македонија и Одринско за да земат учество во востанието, односно до сите организирани и неорганизирани граѓани, а не само кон граѓаните на Битолскиот револуционерен округ.

Востаничкиот штаб, уште еднаш во Прогласот се обидел да ги презентира идејните основи, идејно-политичката ориентација, смислата на борбата што ја започнуваат и целите кои требало да се остварат во претстојната борба, која требало да ја води македонскиот народ

и сите незадоволни граѓани на Македонија, за да се счине од тронот турската тиранија. Прогласот започнувал со обраќањето:

Браќа!

Најпосле дојде денот кого толку го чекавме да се пресметаме со нашиот вековен непријател.

Крвта на нашите невино погинати браќа од турската тиранија, ве вика Вас, на висока отллата. Погазената чест на нашите мајки и сестри, сака да дојде на своето место. Доста беа маките, доста беа толкави срамови.

Илјада пати подобро смрт, отколку срамен, скотски живот.

Определен е денот кога народот на цела Македонија и Одринско, јавно ќе излезе со оружје во раката против непријателот а тоа е 20.07.1903 година (2.08.1903) на ден Илинден.

Тргнете браќа по Вашите началници и на тој ден соберете се под знамето на Слободата. Упорни бидете браќа во борбата. Само упорната борба е нашиот единствен спас...

Долу Турција, Долу тирани! Смрт на душманите!

Да живее слободата!

Ура!

По неколку денови, пред да започне победоносното „Ура“, со јавна манифестност, биенје на камбаните во повеќето населени места, во Битолскиот револуционерен округ, бил ставен во функција Прогласот на Востаничкиот Штаб од 28.07.1903 година. Со тоа на 2. август 1903 година, на ден Св. Илија – Илинден, во раните утрински часови, бил означен почетокот на Илинденското востание во Македонија.

Заклучок:

Прогласот на востанието, не би требало да се сфати само како мобилизациски повик за оружената борба на македонскиот народ во утврдениот термин на ден Илинден, туку како општ повик за сите граѓани за ослободувањето на Македонија од турскиот феудален систем. Тој не претставува само зенит на македонската воена мисла, туку претставува генерална и трајна концепциско-доктринарна определба за ослободувањето на Македонија од турското робство, со духовна вдахновеност за да се истрае во натамошните напори, усмерени во тој правец. Заради тоа истиот прилега повеќе на Платформа за ослободување на Македонија од турското робство.

4. БОЕВИТЕ И БОРБИТЕ ВО БИТОЛСКИОТ РЕВОЛУЦИОНЕРЕН ОКРУГ КАКО РЕВОЛУЦИОНЕРНА ПРАКСА НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА

Востаничката офанзива, во организираните делови од Македонија започнала на 2.08.1903 година. Учеството во таа офанзива и нејзината величина била условена од степенот на организираноста, подготвеноста и оспособеноста на револуционерните сили.²⁶

Оттогаш, па натаму цели три месеци, (август-октомври 1903 година) Македонија се најдува во востанички пламен.

Според обемот, содржината и значењето, доминираат оружените борбени дејства во Битолскиот револуционерен округ. Заради масовноста и бројот на јавените востаници, подготвеноста на округот, величината на просторот каде се водени борбените дејства, бројот на боевите и борбите кои биле водени, може да се каже дека на тој простор е водена најподготвената оружена и воена операција на македонскиот народ што ја водел против османлискиот тиранин.

На простор од околу 10.000 км² на кој се простирал Битолскиот Револуционерен Округ, во почетокот востаничките сили имале за противник околу 15.000 турски војници²⁷ распоредени по сите турски гарнизони, потпомагани од жандармериски и башибозучки сили.

Борбените активности се одвивале со поголем или помал интензитет, скоро во сите реони на округот, но меѓу попознатите се: Смилевскиот бој, Крушевскиот, Клисурскиот и Невескиот бој во кои востаничките сили постигнале позначајни резултати.

Под раководство на веќе одредените и познати војводи, востаничките сили ги почнале нападите по османлиските гарнизони и по турските сили распоредени по населените места, а такви имало во с. Смилево, Крушево, Невеска, Ресен, Кичево и др. Исто така скоро во целиот округ биле напаѓани жандармериските станици, кулите, телефонските линии, беговските кули и посејни мостовите и други објекти. Доека пак со демонстрација на сила определени места се нашле практично отсечени од вилаетскиот центар Битола. Битола пак се нашла во опсада на борбени дејства и активности на востаничките сили.

Востаничката офанзива со широка поддршка од народот, ги изненадила не само турските воени и цивилни власти кои се нашле во

дефанзива во првите 10-25 дена, туку и странските дипломати. Тие го опишале ова изненадување, како што тоа го направил на пример австро унгарскиот дипломат, Аугуст Крал, кој не бил симпатизер на востанието, кој потврдува дека: ... Во Вилаетот се дигна востание од словенското население... кое живее на територијата со над 250.000 Македонци. Во најголем дел, отворено или скриено ја помага револуцијата. На оружје се дигна сета словенска раја, која Турците ја третираа како стадо за работа и плаќање на данок...²⁸

Истото го потврдува и англискиот конзул од Битола, Мак Грегор, како и руските конзули од Битола, А. Ростковски (а по атентатот врз него на 8.08.1903) и неговиот заменик Н. Кохмански во своите извештаи. Тие соопштувале: ... „Целокупното население одвај го дочека денот 2.08.1903, кога настана палење на беговските кули и чифлиците, прекин на железничките и телефонско – телеграфските линии, заземањето на Крушево, нападите на гарнизоните и т.н. Востаници, просто ја блокираа Битола.“²⁹

Католичките мисонери од Битола со возбудувања известувале: „Ние сме во полно востание. Луѓето ја напуштаат работата за да се приклучат на востаничките чети...“

За неодговорна и неправилна безбедносна процена Султанот Абдул Хамид II. го сменил битолскиот валија, Али Риза-паша, а на негово место со посебни овластувања го назначил, Хусеин-паша.

Хусеин-паша собрал окоу себе, способни турски војсковојдци како што биле: Омер Ружди – паша, Бахтијар – паша, Сервет – паша, Ехтем – паша, Хисни – паша, Шефки – беј и др. со кои ја започнале големата контраофанзива, против македонските револуционерни одреди, чети и собраните востаници од населението.

4.1. СМИЛЕВСКИ БОЈ

Во Смилевскиот реон и планинскиот масив Бигла се најдувал Востаничкиот Штаб, кој го организирал нападот на с. Смилево.

Бидејќи турските власти биле запознати дека с. Смилево е востанички центар, тие во текот на летото поставиле турска единица за контрола на територијата. Така во критичниот ден на 2 август 1903 година во селото се најдувала турска единица во јачина од

околу 85 војници. Востаничкиот штаб на чело со Даме Груев, ги извршил непосредните подготовки за нападот и ослободувањето на с. Смилево.

Востаничката страна ангажирала 6 востанички чети со по триесетина борци, повеќето мештани од с. Смилево и соседните села со вкупна сила од околу 200 борци.³⁰

Неприметно во приквечерината спроти Илинден, во селото биле поставени заседи и биле пополнети пунктовите за улични борби во селото, додека пак Главнината на востаничките сили и Штабот, се наоѓала во непосредна близина во шумениот реон Голеи Гар (денес и оттогаш ова место е наречено Началство). Тие сили врз основа на претходно изготвен план требало да го нападнаат Смилево од сите страни.

Кога започнал религиозниот обред со турските војници во училиштето, вечерта, започнал нападот на училиштето. Турците биле изненадени, бидејќи започнал јуриш на востаниците врз училиштето, а тоа практично била улична борба со загуби на двете страни. Иако се сметало дека Турците се разбиени, сепак тие се прегрулирале и се утврдиле во куќата на Чурановски Горџија. Според конфигурацијата на теренот и местото, оваа куќа се најдувала на доминантна точка со прегледност за водење на борбените активности.

Востаниците морале да ја уништат оваа куќа заедно со Турците, иако, востаниците знаеле дека таа, била веќе историски споменик, зошто во истата се одржал Смилевскиот конгрес. Но, уништувањето било дури и со дозвола на нејзиниот сопственик, а по предлогот кој уследил потоа, од страна на Штабот на востанието.

Формирана била востаничка група на чело со војводата Павле Галовски, Борис Сарафов и поручникот Димитар Стојков, за уништување на ова упориште на Турците, кое во текот на ноќта паднало во востанички раце. Турските војници иако со големи загуби, успеале повторно да се забарикадираат во училиштето. Точниот број на загинатите не е досега познат но според реалните оценки загинале од 20-30 турски војници, а кај востаниците бил ранет војводата Кошка од с. Голеш и Пандуров.³¹

Уште во текот на ноќта на 2 август започнала евакуацијата на с. Смилево и на 3 август била завршена евакуацијата според

планот, во месноста Голем гар. Таму се нашле околу 2.000 жители.

Во тоа време опсадата на училиштето со турските војници продолжила, а на војниците им била испратена помош од околу 400 турски војници.³²

Овој турски одред од 400 војници, бил пречекан пред да стигне во Смилево од востаничката чета на Стојан Донски кај местото Павлови кули, меѓу селата Обедник и Смилево. Неговото влегување во с.Смилево било спречено, односно одредот бил одбиен.

Турскиот одред повторно направил обид, да навлезе во с. Смилево, сметајќи на повторен удар врз четата на Стојан Донски, а оваа чета, веќе била повлечена по наредба на Штабот за да се сочуваат силите. Турскиот одред навлегол во с.Смилево и ги ослободил окружените турски војници од училиштето. Тогаш било запалено Смилево од страна на аскерот, бидејќи постепено се повлекле востаничките сили од Смилево.

На 4-ти август повторно била испратена турска единица заедно со Башибозук. И оваа единица паднала во заседа на востаничките сили, кога им биле запленети повеќе коњи, опрема и оружје.

Во овие први борби, османлиите дале 45 жртви, а востаничките сили само 1 убиен и еден ранет.³³

По овој пораз турските сили го напуштиле с.Смилево и тоа практично било слободно од 4.08.1903 година, до 27.08.1903 година.

Во тој период подготвувана била одбраната на с.Смилево, а под раководството на поручникот Димитар Стојков биле ископани ровови, изградени засолништа, закони како и складишта, бидејќи се очекувал повторен напад на турската војска.

По првите неуспеси, Турција за командант на турската војска, го ангажирала енергичниот Назир-паша, кој изработил план за задушвање на востанието. Исто така таа го ангажирала германскиот офицер Фон Габен како стручњак за противгерилско војување и учесник во Бурските војни 1898-1902 година.³⁴

Во планот се предвидувало ангажирање на големи турски сили во однос на востаничките, драконски мерки спрема населението, палење на населените места како востаничка база, контрола на просторот и с.л. А сосема нереално било предвидувањето дека востанието ќе

биде задушено за 5-6 дена што го потврдила и самата практика. Назир-паша во духот на својот план тргнал да го локализира востанието во Гаваштанско-пелистерскиот реон со 10 баталони турска војска со други пратечки единици, со околу 12.000 војници, наспроти 600 востанички борци, (сооднос на силите 20:1.)³⁵

Борбените активности против востаничките сили во правецот Битола-Гавато-Смилево, ги започнале 4 турски баталони, на 25.08.1903 година. Додека по 2 баталони биле ангажирани од правецот Охрид-Ресен-Смилево и 2 баталона од правецот с.Прибилци - Демир Хисар - с.Смилево, со желба да се опколи централното жариште на востанието, за да се предадат востаниците.

Истиот ден, турскиот аскер тргнал од Битола во реонот на с. Цалари, каде се судрил со востаничките чети на: Ѓорѓи Сугарев, Ѓакон Евстатија, Ѓорѓи Желчевски и селските чети на околните населени места. Во овој судир турската војска наишла на мошне жилав отпор, но востаничките сили сепак биле принудени за отсталуваат пред мошне надмоќниот противник, кон пошумениот масив на падините на Бигла во правец на с.Смилево.

Како одмазда за пружениот отпор во востанието, Турците без причина го бомбардирале с.Цалари и с. Гавато кое било срамното со земјата. Борби се воделе и во наредните денови на пристапните патишта кон с.Смилево. Мошне добриот систем за известување и набљудување им овозможувал за поставување на заседи, и за извлекување на населението по планините. Организираната одбрана и добрите утврдувача за с.Смилево многу помогнале за извлекување на населението од збеговите, особено од збегот во Голем Гар, но и за другите кои биле на тежишните ударни правци на турската војска.

Офанзивата што ја организирале турските сили, за уништување на центарот на востанието на 25.08.1903 година, кулминирала на 28.08.1903 година, кога Турците ја започнале борбата за заземање на с.Смилево. Уште во раните утрински часови турската агресија започнала со бомбардирање на востаничките утврдувања. Но ридскиот и пошумен терен и предвреме направените утврдувања, вештата употреба на силите, давале шанси да се одолее на брановидните напади на турскиот аскер кои постојано се одвивале во текот на денот. Борците давале храбар отпор со улогна и жилава

одбрана.

Најтешки борби за с. Смилево се водени во близина на манастирот Св. Петар од источната страна на с. Смилево. Во овој бој особено се истакнале војводите Ѓорѓи Сугарев и Ѓакон Евстатиј со четите. Тука бил извршен пробојот на турскиот обрач, а таму паднале 15 востанички борци како жртви за слободата на Македонија.

Југоисточната страна на одбраната и² била доверена на четата на Ѓорѓи Желчевски. Оваа чета и нанела тешки загуби на турската војска, која постепено почнала да се повлекува кон самото село Смилево.

Југозападната страна од кај врвот Ѓорановец на планината Бигла му била доверена на четата на Лавле Крстевски, која вешто ги користела орографските предности, за да го бие турскиот аскер. Таа чета и четата на Ѓаме Мицков практично го заштитувале населението, големиот збег во Голем Ѓар и главнината на востаничките сили. Сепак позициите на последнава чета, по упорната одбрана била пробиена од една турска единица која направила колеж врз безпомошното население. Во збегот биле убиени 73 лица и поголем број на жени, деца и старци. Истите биле масакрирани, силувани и мачени со крвожедна сзирепост.

Востаничките сили постепено се повлекувале кон селото каде се најдувале главните востанички сили.

Во предвечерните часови во с. Смилево на 28. август 1903 година се водела жестока борба на живот и смрт. Наредбата била да се брани родното огниште од забарикадираните камени куќи до последен човек. По тешките судири и улични борби во ова големо Демир Хисарско село, оштроумниот Ѓаме Груев, сепак се одлучил за пробие на обрачот и за зачувување на главнината на силите, а во склад со утврдените револуционерни принципи.

Пробивот бил извршен на северната страна кон планината Бигла. Востаничките сили при извлекувањето од обрачот, тешки борби воделе кај местата „Јаворец“ и „Ѓроб“, каде Турците биле поразени. Овој пробој бил успешно завршен, а главнината на силите се пробила во пошумената Бигла кон својата база која била во месноста Нина Ориница над с. Боиште.

Овде на 30.08.1903 година била извршена анализа на борбе-

ните активности, па констатирано било дека од редовите на востаниците, борци, биле дадени 35 жртви.³⁶

Османлиските сили останале неколку дена во с. Смилево од каде што испраќале потери по востаничките сили.

„Ние ги пресекувавме кивните редови, тие се провлекуваа низ нашите, се додека по седум дена с.Смилево не се очисти, од оние што немаа што да работаат. Тогаш пак се вративме над с.Смилево. Населението беше сепредало на аскерот и беше на слобода — пишува Козма Георгиев во своите мемоари.³⁷

4.2. КРУШЕВСКИ РЕОН

Во Крушевскиот реон, илинденскиот револуционерен факел, достигнал највисок дострел, не само според интензитетот на борбените дејства кои се водени, туку и во поглед на визијата и творечката моќ на тогашните револуционери, за државноправната и воената мисла ја претвориле и преточиле практично во фетус-зародиш на македонска држава, позната како прототип, Крушевска Република.

По Смилевскиот конгрес, во овој реон, на Битолскиот револуционерен округ извршени биле соодветни подготовки за дигање на востанието.

Во реонот било избрано Горско началство, Реонски Востанички Штаб, на чие чело застанал Никола Карев, како командант. Во штабот за членови влегле: Тодор Христов, потпоручник, родом од Велес, Тома Никлев од Крушево, Антоноген Хаџов, учител во Крушево, родом од Струга. За помошници на Штабот биле утврдени, подреонските раководители: Глигор Божинов, трговец од Крушево и Тодор Павлов учител во Крушево, родом од Велес. За помошници во поглед на вооружување на новите чети и довооружување на постојните биле определени: Питу Гули и Иван Наумов-Алебакот, кои со нивните чети биле во реонот на Крушево.

Реонскиот Штаб вршел подготовки уште од март 1903 година, што ги спроведуваа Никола Карев. Пред почетокот на востанието посебно внимание било посветено на прибирање на борците, мобилизационските работи, создавање работилници за куршуми, поправка на пушките, изградувани биле фурни за печење леб, вршеле пополнување

на складовите во градот и надвор од него во местата во околните шуми.

Во духот на прогласот, Реонскиот востанички штаб веќе имал изработено оперативен план за ослободување на Крушево.

Оперативниот План содржел 3 целини:

1. Мобилизација на востаничките сили и објавувањето на востанието;

2. Организација на нападот и ослободување на Крушево;

3. Одбраната на пристапните патишта за Крушево од турските сили и пристигнување на помош од соседните градови, Прилеп, Битола и Кичево на периферијата од градот во блиската околина.

Реализацијата на оперативниот план, започнала 2 дена пред почетокот на Востанието, кога Никола Карев извршил обиколка во околните села и четите и им дал непосредни инструкции за мобилизација и мобилизациониот развој.

Непосреден прием на повиканите учесници за востанието се вршел во Биринската корија, каде на учесниците, им биле давани пошироки мобилизациони и борбени задачи. Тука им се објаснувани борбените задачи за претстојните борбени дејства, начинот на делување и употреба на единиците во посебни ситуации. На ова мобилизационо место пристигнувале борци од подалечните и поблиските села околу Крушево како и борците од самиот град.³⁸

Незабележителното собирање на силите на овој мобилизациони пункт било можно зошто овој реон е пошумен, а некои од учесниците во востанието од околните села дури биле свечено испраќани во борбата како што вели и Никола К. Мајски, еден од мобилизираните.

Востаничката војска собрана во Биринската корија броела околу 750 борци³⁹ (а според Христо Силјанов, 800), распоредени во осум одреди, кои добиле конкретни задачи.

Реонскиот Востанички Штаб, упатил литографски позив кон востанието и востаничките одреди. Позивот започнувал со обраќањето:

„Браќа! Брзавме да Ве поздравиме со Востанието!

Денес цела крушевска околина, заедно со цела Македонија, дига востание и вика:

Долу тиранијо! Да живее слободата и равноправноста на македонските народности. Камбаните насекаде бијат. Народот со

чудна радост се собира под знамето на слободата. Девојките и невестите ги закитуваат со цвеќе главите и пушките на востаниците... Пламнуваме од нетрпеливост и ја чекаме нокта да дојде да го преземеме Крушево, па заедно со целиот народ громогласно и победоносно да кликнеме со Македонското „Ура!“

Господ и правдата е со нас. Да живее Македонија!

Штаб: Никола Карев, Томе Никлев, Тодор Христов, Антиноген Хаџов.“ Го потпишале: Литу Гули, Иван Алебак, Андеја Димков, Гурчин Наумов и Ташко Карев.⁴⁰

Во подготвителниот период групата на „секираши“ ги посекле веќе телефонските жици и врските со Битола и Кичево.

Непосредните задачи при нападот на Крушево биле поделени по одредите, војводите и поединците.

1. Одредот на Андреа Димков во јачина од 67 борци требало да го заземе Уќунатот (државната власт), зградата на општината (беледнето), поштата, паксилдарот (дансчната зграда). Од борците 15 биле од Крушево, а останатите од с. Света и Крушеани.

2. Одредот на Иван Алебак, со скоро идентичен состав и јачина требало да ја заземе, касарната во Крушево во која биле околу 60 турски војници, нешто жандари и цивили помалку од 100 лица.³⁰⁴ Боречкиот состав бил од с. Пуста Река, Горно Днвјаци, Арилево и дел од с. Света.

3. Одредот на Литу Гули, како најброен добил задача да биде резерва на првите два одреди и да го затвори проодот од кај с. Острилци. Во него биле борци од с. Бела Црква, Воѓани, Обршани, Пашино Рувци, Кривогаштани, Ивањевци, Српци, Беранци, Лознани, Светомитрани, Подино и с. Острилци.

4. Одредот на Марко Христов-Иирче, бил лоциран во нестата „Слили“ и „Кале“. Во него биле борците од Крушево, с. Единаковци, Вардино, Бучин, Бараково и Граиште.

5. Одредот на Ташко Карев го запоседнал превојот „Којов трн“. Него го сочинувале борци од с. Растојца и с. Ракитница.

6. Одредот на Ристе Тасев, бил задолжен за преминот „Мура-това чешма“. Него го сочинувале борци од с. Селце.

7. Одредот на Гурчин Наумов-Плак, бил задолжен да го чува патот спрема Кичево и ненаклонетите села кон востанието Дреново и

Власница. Искусниот и популарен војвода Ѓурчин ги запоседнал положаите од таа страна, кај „Дели камен“, преминот „Слива“ и врвот Бушова чешма. Свој одред го сочинувале борци од Крушево, Долно Дивјаци, Сланско и Кошино.

Од односот на силите и запоседнатите стратешки позиции околу Крушево, сосема било јасно дека турските сили во градот немале големи шанси да пружаат отпор, дури биле скратени можностите за давање на помош на турскиот гарнизон. Со тоа фактички ослободувањето на Крушево било практично препуштено на востаничките сили. Според оценките на реонскиот Штаб, поради оддалеченоста на Крушево и конфигурацијата на теренот, евентуална помош би можела да пристигне за 8-10 часа.

Почетокот на нападот бил означен со биене на трите градски цркви на полноќ на 2.08.1903 година. Првиот одред нападнал на укупниот, а отпорот на жандармеријата релативно брзо бил совладан. Архивата била заробена и по желбата на граѓаните била запалена. Персоналот на поштата без отпор се предал, како и двата турски офицери кои живееле во куќата на Коста Стојанов. Таксилдерите (даночниците), пружале отпор, меѓутоа истите биле ликвидирани од страна на востаниците. На повикот на камбаните, кои постојано звонеле, излегле многу граѓани на улиците. Од нив се формирал доброволчески одред на чие чело застанал Тодор Христов. Кон свој одред се приклучил со борци од Обршани, војводата Диме Смугрев. Османлиските чиновници биле апсени и одведени во месноста „Гумења“ каде се најдувал Востаничкиот Штаб. Нивните фамилии биле собрани во куќата на Коста Стојанов и биле под контрола на востаничките сили.

Потешко поминал одредот на Иван Алебаков, при нападот на касарната. Турските војници и покрај изненадувањето давале жесток отпор на востаничките сили. Борбените активности траеле од полноќ на 2.08.1903 година, до пладне на 3.08.1903 година. Востаниците дури урнале некои куќи за да дојдат до подобри позиции, меѓутоа отпорот продолжувал со несналена жестина. Околу пладне востаничките сили побарале помош од Питу Гули. Тогаш била запалена касарната. Од неа се спасиле само 17 војници на чело со Сулејман Ѓфенди,⁴¹ кои извршиле пробој на оброчот и побегнале во албанското село Алданци. Така паднало последното упориште во Крушево и Крушево

било ослободено.

Во борбите за ослободување на Крушево паднале 8 жртви и 16 ранети борци и граѓани од Крушево, додека противникот дал многу повеќе жртви.⁴²

Со посебен ритуал било прославлено ослободувањето на Крушево, како од страна на востаничкиот водач Питу Гули така и од страна на граѓаните во месноста „Гумења“, каде им била дадена почест на погинатите и на востаничката победа.

И третата целина од оперативниот план за одбрана на Крушево се покажала оправдана. На 3.08.1903 година, според очекувањата, додека борбите траеле за касарната, пристигнала турска помош, за да се извечат турските војници од касарната. Но... „Мирчевиот одред кај месноста „Спили“ и „Кале“ одбил 300 војници и башибозук. Нокта трети на четврти август, градот билбранет од сите востанички сили на вооружените граѓани, распоредени околу него.“⁴³

Исто така во следните 2 дена, малите аскерски и башибозучки групи во повеќе наврати се обидуваа да влезат во градот. А потоа настанало затишје, до 11.08.1903 година.

Тогаш Реонскиот Востанички Штаб во ослободеното Крушево се обидел да создаде револуционерна, републиканска, демократска творба, позната во историјата како Крушевска Република, ембрионот на македонската државност. Оваа творба е голем чин за македонската државност и покрај нејзината минијатурност и фацијалисот на импровизацијата кого го најдуваат нејзините критичари.

Врвната победа и блескавиот израз на вековните стремежи за слобода и за сопствен живот македонскиот народ ги нашол во Крушево и Крушевската република.

4.3. КОНЦЕПЦИСКО-ДОКТРИНАРНИ ОПРЕДЕЛБИ ЗА ДРЖАВНОПРАВНАТА И ОДБРАНБЕНАТА МИСЛА ПРИ СОЗДАВАЊЕТО НА КРУШЕВСКАТА РЕПУБЛИКА

Создавањето на Крушевската Република настанало како резултат на солидната организација и успешното изведување на нападот врз Крушево во времето на Илинденското востание, поточно се врзува за 3.08.1903 година. Тогаш, Востаничкиот Штаб и неговиот водач Никола Карев, презеле мерки за создавање на граѓанска револуцион-

нерна власт.

Именно, од претстазниците на македонскиот народ и другите народности кои живееле во Крушево, свикано било Собрание на граѓаните од вкупно 60 делегати, со подеднаква застапеност (20 од македонскиот народ, 20 од влашката народност и 20 од албанската народност). На заседанието на Собранието на Крушево, била избрана Привремена влада-Префектура, составена од 6 члена (по 2 члена од секоја народност) на чие чело бил избран Вангел Дину. Секој член на префектурата водел ресор, преку избрани комисии.

Формирани биле 6 комисии и тоа:

1. Комисија за снабдување и исхрана;
2. Комисија за облека;
3. Комисија за градежништво и хигиена;
4. Комисија за финансии и ревизија;
5. Комисија за внатрешен ред и поредок и
6. Револуционерен суд.

Востаничкиот Штаб на Крушевскиот реон останал како паритетен орган на владата за војни прашања и воена власт.

Обединувањето на граѓанската и воената власт го вршел претседателот на републиката и командантот на Штабот, Никола Карев.

Привремената влада, за време на своето управување донесува неколку акти, од кои се гледа дека сакала да создаде услови, за стабилизација на состојбата, зголемување на востаничките сили и моќта и за нејзино зацврстување како суверена власт.⁴⁴

За таа цел таа издала најпрво наредба за национализација на сите дуќани во градот, кои ги задоволувале потребите на неборбеното население во градот и востаниците.⁴⁵

Така, биле национализирани 2 илинови на пара, собирано било житото по пат на реквизиција (обавезно давање со компензација), извршен бил попис на стоката за снабдување по пат на реквизиција и сл.

Привремената влада вовела востанички данок и востанички заеи, за побогатите граѓани и трговците. Биле издавани хартии од вредност со кои се гарантирало дека сумата ќе биде вратена, по ослободувањето, од „признатата татковина”.⁴⁶

Издадена била наредба да се реквизира целото количество на бакар, бакарните садови, за потребите на лекарницата и воените потреби.

Судејќи според донесените акти, преземените мерки и активности, или од самото делување на граѓанската власт, произлегувало дека истата била подредена кон задоволување на воените потреби и потребите на населението.

Меѓунационалниот состав на аладата овозможувал посигурна мобилизација на силите и средствата, со што Штабот добил голема поддршка за зголемување на потенцијалите за одбрана на придобивките на Крушевската Република во слободната територија на Крушевската нахија.

Штабот на востаниците, користејќи го офицерот Т.Христов спровел широка акција, за изградба на ровови и препреки, за успешна одбрана на стратешките правци. Тука била вклучена иладината, чии водачи биле група интелектуалци, кои константно ја поддржувале борбата и востаничките активности. Така востаничката војска започнала да се утврдува на одбранбените позиции, поприлично се обезбедила со муниција и се подготвувала посремно да ја дочека турската офанзива. За изградените утврдувања и самиот Бахтијар – паша, им оддал признание на неговите противници по нивното освојување од турската страна.

На 9.08.1903 година, во организација на Штабот, одржана била манифестација. На загинатите во востанието им била оддадена почит, во сите три цркви (патријаршиската, влашката и егзархиската), а потоа бил одржан говор на јавниот собир од Никола Карев, каде повеќето од присутните плачеле, заради искрениот пристап за трагедијата која ги снашла и начинот на кој била изнесувана.⁴⁷

По ова јавна манифестација на која Востаничкиот штаб добил општонародна поддршка. Штабот за да ја одржи хомогенизацијата и кохезијата на движењето, решил да се обрати и да ја презентира уште еднаш својата државно-правна и воено ослободителна визија пред македонската и пошироката јавност со еден вид на Проглас, за да ги привлече на своја страна сите незадоволни елементи против турската тиранија, независно од припадноста во национален и конфесионален поглед. Заради неговата демократска, револуционерна, ослободителна

содржина и истакнатите лозунзи, овој проглас е познат како „Крушевски Манифест“. Всушност тоа е повик за рушење на турската тиранија.

4.4. КРУШЕВСКИОТ МАНИФЕСТ КАКО КОНЦЕПЦИЈА НА ОСЛОБОДУВАЊЕТО И ОРИЕНТАЦИЈА ЗА ЗАЕДНИЧКОТО ЖИВЕЕЊЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Општо земено „Крушевскиот манифест“⁴⁸ претставува идејно политичка и војнена замисла, во која се дадени целите, стремежите, смислата на ослободителната борба и основите на братството за заедничко живеење на народот и народностите во Македонија, по добивањето на слободата.

Тој всушност го повикува повеќенационалното население од Крушево и неговата околина за учество во борбата, против турското ропство и за одбрана на придобивките на Крушевската Република.

Обраќањето кон населението започнувало со зборовите:

„Браќа земјаци и мили комшии!

Ние Вашите вечни комшии, пријатели и познаници од убавото Крушево и од неговите китнести села, без разлика на верата и народноста, полот и убедувањето, неможејќи да ја трлиме тиранијата на жедните за месо и крв мурати (издајници)... дигнавме глава и решивме со пушка да се браниме од нашите и Вашите душмани, за да добиеме слобода.

Бидејќи од дедо и прадедо живеевме како браќа, на оваа земја. Ние Вас Ве имавме како свои и сакаме да останеме докрај свои. Ние не дигнавме пушка против Вас-тоа за нас, би била наша срамота. Ние не се дигнавме против мирниот, работен и чесен турски народ, кој се храни со крвав пот како нас, тој е наш брат со кого сакаме да живееме...

Ние се бунтуваме против тиранијата, против ропството, ние се бориме и ќе се бориме против сите мурати, арамите, зулумџарите, јанкесициите (даночниците), против насилниците, на нашата чест, нашата вера, против оние кои ја шмукаат нашата пот и ја експлоатираат нашата работа. Од нас и од нашите села не плашете се – на никој нема да му биде лошо.

Ние не само што Ве имаме за наши браќа, туку за Вас

тагуваме, бидејќи и Вие сте робови како нас, робови на царот, на турските бегови, ефендии и паши, робови на богатите и силните, робови на напасниците и зулумџарите, кои ја запалија царштината од сите четири страни, што нас не натераа да дигнеме глава за правда, слобода и човечки живот. Ве повикуваме заедно да водиме борба.

Дојдете браќа муслимани да се кренеме против Вашите и нашите непријатели. Дојдете под знамето на Автономијата на Македонија, Македонија е нашата заедничка мајка што Ве вика на понош.

Дојдете да ги скинеме синџирите на ropството, да се спасиме од наките и страдањата, да ги пресушиме реките од крв и солзи...

Исто така во „Манифестот“ се барало од муслиманското население доколку истото не се вклучи во движењето, да заземе барем неутрален став, спрема востаничкото движење.

Донесените акти од страна на Привремената влада и Штабот на востаниците, само за десет дена на слобода го легитимираат карактерот на Крушевската Република. Со демократските активности, прогресивните сили на движењето, покажале практично за каква замислена држава се бореле.

Заклучок:

Како практична реализација и ројба на револуционерната практика и највисоко достигнување на борбата на илинденските востаници, "Крушевската република" пред Балканската и светската јавност покажала кои биле целите на нивната борба и каква држава требало да стане Македонија. Со својата конституција таа покажала, на автентичен и автохтон начин, кои биле мислите и желбите на македонскиот народ и народностите. Без разлика на нејзиното кратко траење и нејзиното сурово уништување, таа останала синоним, аргументиран доказ и сведоштво на стремениот на македонскиот народ за изградба на демократска и социјална држава. Таа е уникат-држава на повеќе националности на Балканот и прва од таков тип на Балканот.

На крајот таа е теорба на исконската желба на потчинетите маси за македонска држава. Таквата држава, не само што била директно спротивставена против турската власт, туку таа била против сите империјалистички и хегемонистички аспирации и претен-

зии на Балканските држави.

"Крушевскиот манифест" претставува јазна и манифестна визија на македонските воени визионери, не само за македонската воена мисла туку и визија на македонската државно правна мисла и за нејзината одбранбена ориентација по нејзиното конституирање, во која концепцијата на одбраната на Македонија, може засекогаш да ја бара сопствената генеза и постанокот.

Заради тоа, презентираниите погледи ставови и определби во "Манифестот", како и преземените практични решенија од животот и одржувањето на безбедноста и одбраната на придобивките на "Крушевската Република" може да се сметаат за највисок дострел од развојот на македонската воена и државно-правна мисла и практика за предметниот период. Тие духовно ќе ги потхрануваат и поддржуваат настојувањата, обидите и напорите на прогресивните дејци и на македонскиот народ за да истраат во борбата до конечното ослободување на Македонија. На нив македонските револуционери ќе можат да се потпираат и навраќаат засекогаш, особено во судбонесните мигови од историјата на македонскиот народ, како на свој светол пример и автентичен и автохтон вреден извор.

4.5. ТУРСКАТА КОНТРАОФАНЗИВА И ОДБРАНАТА НА КРУШЕВО

И покрај тоа што муслиманското население прифатило "неутралност", покажувајќи со тоа разбирање за целите на борбата и востанието, а тоа, многу не им помогнало на востаничките сили, бидејќи турските сили, веќе ја имале започнато концентрацијата на своите сили, за заземање на Крушево.

Поточно откако заживеела „Крушевската република“ од 5. - 12.08.1903 година турските сили вршеле подготовки за заземање на Крушево. Според планот на Назир-паша, силите на Битолскиот вилает, потпомогнати од силите на Скопскиот вилает, извршиле концентрација на силите во пошироките речни на Битола, Прилеп и Кичево. Требало по дадена наредба да започнат со оперативни чистења на теренот се до приближувањето кон востаничкото жариште. Тие фактички требало да извршат опкружување на востаничките сили, а потоа требало да ги пробијат востаничките утврдувања и одбраната на Крушево.

Од споменатите центри (Прилеп, Битола и Кичево) на 12.08.1903 година, започнало стегането на обрачот кон Крушево, пред да започне дефинитивната пресметка следниот ден 13.08.1903 година.

Првата колона била усмерена на главниот правец и тежиштето на нападот. Тоа била источната страна на Крушево, а очекуваниот напад требало да дојде од правецот Прилеп – Кривогаштани – Крушево. Оттаму веќе тргнале пешадиски, артилериски и конички колоки, со јачина од околу 10.000 војници, под команда на Бахтијар-паша.⁴⁹

Со тие сили турската страна, сметала да го изврши главниот пробој врз одбраната на Крушево, додека со помошните сили требало да се блокира секако извлекување кон југ, или кон запад од Крушево.

Втората колона со околу 3.000 војници (пешадија и артилерија) тргнала од југ кон Крушево, т.е. од правецот Битола – с. Прибилци – Крушево.

Третата колона, со околу 5000 војници турска војска (пешадија, коњица и артилерија) била упатена, од западната и севеоро-западната страна. Тие тргнале од Кичево, во правец на с. Зашле, с. Пуста Река кон Крушево.

Бште не стигнати, втората и третата колона на турската војска, Бахтијар-паша им испратил ултиматум на востаничките сили за предавање.

На ултиматумот востаничките сили одговориле: „Ние востанавме да се биеме, се додека не издејствуваме, слобода на Македонија, а не да се предаваме“. Со тоа практично започнале повеќе часовните жестоки борби за одбраната на Крушево.

Најнапред, артилеријата ги бомбардирала одбранбените позиции и делови од градот, а како одговор на артилериската подготовка на турската војска бил артилерискиот тресок на ”црешовото топче“. Потоа, турските сили започнале да го стегат обрачот.

Востаничките сили чии број не надминуваа повеќе од 1200 борци, им пружале отпор на турските противници на сите страни, по турските нападни дејства, согласно планот за одбрана на Крушево.

Додека траеле борбените дејства со силите од првиот ешелон на турската војска што доаѓала од правецот на Прилеп, со востаничките сили, како непосредна помош на турската војска им пристигнале

Втората и третата колона, од јужната и западната страна.

Бидејќи било планирано евентуално повлекување на востаничките сили спрема запад и северозапад, таа можност била скратена. Востаничките сили, тогаш се нашле во многу комплицирана и тешка состојба.

Ако на тоа се додаде, дека со покривањето на теренот со турски сили од јужната и западната страна, на тој дел на реонот не постоела можност востаниците, токму од тие страни да пријат помош, од демир хисарските и кичевските чети.

Штабот морал да донесува брзи и рационални решенија и наредби во духот на новонастанатата ситуација.

На турските навали, одбраната на Крушево од јужната и западната страна започнала да полушта, освен во реонот на Црн ерв, каде со одредот бил војводата Питу Гули и на превојот „Слива“, каде биле поставени четите на Ѓорѓи Стојанов и Ѓиме Смугрев, кои давале силен отпор.

Во таа ситуација, Штабот донесол одлука за пробој и повлекување. Со пробојот на обрачот, на северната и североисточната страна, постоела можност за зачувување на силите.

Наредбата за повлекување, ја одбил храбриот војвода, Питу Гули. Тој со неговата чета бил стациониран на местото Мечкин камен, но и кај превојот „Слива“ се пружал надчовечки отпор. На овие места се водени борби на живот и смрт, се до последниот куршум и човек. Борбите кулминирале до степен на доброволно саможртвување, само да им се овозможи извлекување на преостанатите востанички сили со Штабот и на населението од Крушево.

Така Питу Гули, заедно со 13 другари од неговата чета, ги жртвувале сопствените животи, на платото на Мечкин Камен. Тие покажале храброст за восхит, која ќе остане како пример и вечна опомена, како треба да се бори учесникот во борбата, кој се заколнал да ја брани слободата на Македонија... Со скршена од куршум пушка, со понижен град, Питу паднал, со последните зборови „Не плашете се момчиња“.⁵⁹

Едновременно кај превојот „Слива“, крвава борба на чекор по чекор, отстапување воделе 40 јунаци на крушевската одбрана, заедно со своите војводи, кои го заштитувале отстапувањето, од кои

Безмалку скоро сите загинале до последниот борец.

Според тврдењата на современниците, турските сили, конечно ја совладале одбраната на Крушево и го скршиле востаничкиот отпор на 13.08.1903 година. Изнаното влегување во Крушево било поправено со невидена тортура врз населението. Продолжило палењето на куќите, убивање било секое машко лице, што ќе го виделе пред нивните очи, вршени се силувања на жени и девојки, плачкан бил имотот на граѓаните и сл.

„Утредента повеќе од 120 луѓе, Македонци и Власи, биле пешки упатени кон Битола, за да бидат судени од Прекиот воен суд. Шест од нив биле убиени во Прилепскиот затвор, пред да стигнат за Битола.“³¹

Не навлегувајќи во детали во борбените дејства на крушевскиот бој и одбраната на „Крушевската Република“ може да се заклучи следното:

1. Дека успешно биле извршени подготовките за мобилизација на силите и средствата во Крушевскиот реон и дека при дигањето на востанието населението му дало масовна поддршка со учество во борбата и отпорот во еднанацисланиите и повеќенацисланиите средини, по населените места.

2. Дека согласно конституцијата и воената организација на востаничките сили им одговарале повеќе напаѓните, отколку одбранбените дејства, тоа впрочем се покажало по резултатите и војничките победи при ослободувањето и создавањето на слободна територија.

3. Колку повеќе, востаничките сили го користеле маневарот и движењето во борбените активности и како добри познавачи на просторот и изненадувањата во борбените дејства, толку им биле поголеми резултатите во борбените дејства, односно тие биле пропорционални со успехите, и обратно стационарните и борбените дејства врзани за упорната одбрана, воделе кон губење на силите и средствата, самоубиство и неуспеси.

4. Востаничкиот штаб на Крушевскиот реон, иако без искуство и мошта, покажал разбирање за создавањето на народната власт и конституцијата на органите на власта, со кои органи преземал активности за нормализација на состојбата и животот на ослободената територија.

5. Неповрзаноста на активностите со соседните и останатите реони на Македонија, недоволната координација и континуитетот во борбените дејства и недоволното пратене на состојбата кај противникот, биле тактичките грешки на раководните востанички органи, кои негативно влијаеле на проценувањата на состојбите и врз преземените борбени дејства.

6. Кобна погрешка на Востаничкиот штаб и на раководните органи на "Крушевската Република" била Одлуката за организирањето на упорна одбрана на Крушево. Тоа значело напуштање на стратегискиот концепт на ЦК ТМОРО за партизанското војување. Тоа предизвикало непотребно губење на борбениот потенцијал, а самата одбрана и загубите кај турската страна ги поттикнала Турците сурово да се пресметаат со базата на востаничките сили, односно со населението, оставајќи притоа тежки последици.

4.6. БОЕВИТЕ И БОРБИТЕ ВО ОСТАНАТИТЕ РЕОНИ НА БИТОЛСКИОТ РЕВОЛУЦИОНЕРЕН ОКРУГ

До масовно дигање на народот на востание доаѓа и во останатите делови-реони во Битолскиот револуционерен округ како што биле: Костурскиот, Демир Хисарскиот, Леринскиот, Охридскиот, Кичевскиот, Битолскиот, Преспанскиот и Прилепскиот реон.

Развојот и интензитетот на борбените дејства во Илинденското востание во секој реон бил условен од извршените подготовки за дигање на востание, како и од односот на силите и шансите во населените места или на теренот.

а) Костурскиот реон (Егејска Македонија), бил еден од најподготвените реони во Битолскиот револуционерен округ, бидејќи во овој реон подготовките се извршувале без поголеми потешкотии. Ридско-планинскиот терен, прилично оддалечен од главните турски војнички центри, давал шанси за развото на потенцијалните востанички сили. Иако Костурскиот реон бил покриен со мали формациски сотаи на турската војска, сепак населението успеало релативно добро да се наоружа, а освен тоа кај него било подигнато нивото на борбеното расположение, бидејќи на тој терен делувале подолго

време четите на искусните и прекалени војводи. Така за времето на Илинденското востание Костурскиот реон бил претворен во бастион на борбата и отпорот, кога се налишани најсветлите историски страници на овој крај, односно ослободувањето на Клисуре и Невеска со нивните блиски средини.

Формираниот Реонски Штаб (Горското Началство) во состав: Лазар поп Трајков, Васил Чакаларов, Пандо Клашев, Митре Влаот и Манол Ризов, пораката за дигање на востанието на 2.08.1903 година ја добиле на денот на почетокот на востанието. Тие веднаш презеле мерки и активности за реализацијата на пораката.

Истиот ден Штабот, испратил прокламација за востанието во целиот реон, за започнување на мобилизација во осумте центри, според организционата шема.

За одзивот на населението во северните делови на костурско еден од современите запишал: „Во Корешта и Пополе, целото население се дигна на нозе и сопствената судбина ја сврза со започнатата борба.“⁵² А и останатите реони не заостанувале далеку од тоа.⁵³

Кога започнале да се собираат востаничките сили на мобилизационските собиралишта, Востаничкиот Штаб на Костурскиот реон изработил, План за напад на самиот град Костур, во текот на ноќта меѓу 2. и 3.08.1903 година. Но заради задоцнување на силите тој план не бил реализиран. Но, веднаш востаничките сили започнале со прекинувањето телефонско – телеграфските врски на Костур, со останатите градови, односно Костур останал изолиран како отсечен се, додека траеле борбите во Илинденскиот период.

Востаничките борбени дејства започнале на 3.08.1903 година, со нападот на турскиот гарнизон во с. Вишени, од страна на востаничката чета која ја предводел војводата, Иван Попов.

Штом борбата започнала, селските чети од соседните места со ново мобилизираните сили пристигнале на помош на востаничките сили. Пристигнале четите на Васил Чакаларов и на Митре Влаот, па започнала петчасовна непрекидна борба. Турците ја искористиле ноќта за да се извлечат во правец на Костур, оставајќи при тоа пушки, муниција, лексинит, ориз и други прехранбени производи.

Претрпениот пораз на Турците и победата на востаниците

имале рефлексии врз соседното село Шестово, од каде турскиот гарнизон побегнал во Костур, пред налетот на востаничките сили. Следниот ден, на 4.08.1903 година, нешто слично се случувало и со гарнизоните во следните села: Прокопана, Кономлади, Бобишта Габреш, Д'ибени, Косинец, Нестрам, Кондороби, од каде турските сили панично побегнале кон Костур. Но такво нешто не се случило и со Клисуре, мало гратче во Костурскиот реон.

Можеби само војводата Никола Андреев, со сопствената чета (150) борци верувал дека тие ќе побегнат од Клисуре, па без знаење на Штабот ја нападнал Клисуре, односно гарнизонот со околу 300 турски војници, бранители.⁵⁴

Општиот однос на силите била на страна на Турците, а што се однесувало до изненадувањето, тоа изостанало, зашто турската војска го очекувала нападот, па востаничките сили биле одбиени. Востаничките сили жртвувале 6 борци, но борбата не престанала.

Во текот на ноќта наспроти 5.08.1903 година, по наредба на Реонскиот востанички штаб, започнала концентрација на востаничките сили од сите страни кон Клисуре. Според Планот за напад, 600 борци во две колони се упатиле кон Клисуре, од северната и од јужната страна.

Борбениот распоред бил таков што од северната страна напаѓале четите на Васил Чакаларов, Ландо Клашев, Никола Андреев и Манол Ризов, а од јужната страна четата на Иван Попов и со уште 8 селски чети. За спречувањето на дотурот, или било каква и да е помош на Клисуре, задача добиле војводата Јото Рашајков со селската чета на с. Вишени и четата на војводата Никола Трпковски, кои веќе пред нападот на Клисуре, поставиле заседа кај с. Вишени, на патот Клисуре-Костур. Додека пак селската чета од с. Честиово, добила задача да постави заседа во тилот на турскиот аскер, во очекуваниот правец на извлекување на турскиот аскер од Клисуре за Костур. Тоа фактички биле помошните сили или резервата на главните.

Нападот на Клисуре го започнала северната колона, на 5.08.1903 година. Кога Турците увиделе дека нападот од север е назадржлив, извршиле прегрупирање на сопствените сили за пробив кон Југ. Горското началство, ја вооручило намерата, заради кое нешто тоа ја префрлило четата на Васил Чакаларов и на Ландо Клашев со

маневар на јужната страна, па пробојот бил сосечен. Турскиот аскер се нашол во безизлезна состојба, а одбраната на Клисура била пробиеана од Југ. Продорот спрема градот започнал. Турците немале друг излез освен да започнат да вршат пробив кон несаканата западна страна со големи губитоци, оставајќи притоа се'што не можеле да го носат. Тоа била комората, муницијата, пушките, разни прехранбени и други материјали.

Мошне брзиот и многу ефикасен напад, бил изненадување не само за турските сили туку и за населението.

Востаничкото алово (црвено) знаме било поставено, на општинската зграда. Архивата била веднаш запалена, а набргу Клисура била ослободена.

Васил Чакаларов во својот дневник запишал: „Клисурчани излегоа нас да не пречекуваат, мажи, жени и деца и сите се крстеа. Како ослободувањето да беше вистински неос тварен сон“. ⁵⁵ Насекаде нас не дочекуваа и поздравуваа со добродојдовте и со громогласното Ура! – продолжува Чакаларов. Посебно свој дочек бил манифестен при влезот во градот, кој се одвивал според воените правила на чело со Горското началство – Реонскиот востанички штаб, па војводите, старешините и востаничката војска, како триумф на слободата пред собраното население. Ослободениот град неколку дена имал свое стражарско обезбедување и патроли, кои го контролирале градот.

Востаничките сили го нормализирале животот во градот Клисура. „Ние и околните македонски села, одевме на пазар во Клисура како во наш град. До 28.08.1903 година, бевме вистински господари, дење, ноќе трубевме, пеевме, знамијата се вееја, кое нешто можеше да се види и од Костур.“ ⁵⁶

Б) Во Леринскиот реон, соопштението за востание стигнало на 2.08.1903 година. Челникот на Леринскиот реон, Никола Поп Христов, ги собрал реонските раководители во Екшисуската шума и заедно со Михаил Чеков, Лечо Церовски, Алексо Турунчиев, дедо Ичо и со неколку центрови војводи, донеле План за спроведувањето на акциите во почетниот период на востанието.

Планот опфаќал:

1. Извршување диверзии на пругата Битола-Солун;
2. Кинене телефонско-телеграфските врски на Лерин со

околниите градови;

3. Напади на беговските имоти и на малите војни посади.

Овој план, поединечно и штафетно бил испратен до сите пунктови во Леринскиот реон, во вид на инструкција. Според препораката акциите требало да се изведуваат ноќе, а по завршувањето на акцијата актерите, требало да се вратат во базата.

Првите акции, биле извршени 2 на 3.08.1903 година и тоа синхронизирано. Прекинати биле врските: Невеска-Лерин, Лерин-Битола, Лерин - Суровичево, а востаничките сили ја нападнале железничката станица Екши-Су, а прекината била железничката пруга Битола-Солун.

Во нападот на железничката станица Екши-Су, учествувале 4 востанички чети, со околу 200 борци против турската единица, во јачина од околу 50 војници, која ја бранела станицата и пругата.

Бомбашките и диверзантските акции продолжиле во наредните денови. На 4.08.1903 година, срушен бил мостот во должина од 4 метри, кај с. Суровичево. На 13.08.1903 година со динамит бил рушен железничкиот мост во должина од 15 метри кај с. Кенали.

Првиот поголем судир, меѓу востаничките сили и османлиската војска настанал кај местото „Плоче“ кај селото Трсеје. Каде востаничките сили во јачина од 200 борци, го одбиле и отфрлиле нападот на турската војска, чија, јачина била со над 500 војници по 8 часовна непрекината борба.

Исто така во средината на Август на чифлигот „Ориовско“ 200 востаници, воделе 10 часовна борба, со 4000 турска војска.

По овие борби, фактички целиот западен реон на Леринскиот реон бил ослободен од скоро сите мали гарнизони, а останал само гарнизонот во Арменско. Ослободените делови на Леринскиот и Костурскиот реон ги делел Писордарскиот превоз.

Двата реонски востанички штаба, одлучиле истиот да го завземат со заедничка акција. Леринските претставници, Ѓорѓи Поп Христов, Христо Настев и претставниците на Костурскиот Штаб, Васил Чакаларов, Лазар Поп Трајков и Ландо Клашев изработиле заеднички план за напад на овој превоз.

Тие ги обединиле силите и создале одред од 300-400 борци, против 2000 турски војници. На 17.08.1903 година започнал бојот. Бидејќи востаничките сили претходно завзеле доминантни точки

успешно им се спротивставиле на побројниот состав на турската војска кај месностите „Езерце“, „Копанка“ и на врвот „Горгова глава“. Бојот била успешно окончана за востаниците. Тие во текот на борбата го заробиле турскиот трубач, па ја искористиле турската труба, која создала забуна со сигналите што успешно ги имитирал како турски, востаникот Коста Гориѓаштев. Се додека турските сили тоа го воочиле, според сеќавањата на тогашните костурски раководители, тие трпеле тешки загуби. Турските сили во овој бој дале повеќе од 100 мртви и 50 ранети, додека пак востаничките сили имале само 6 мртви и 3 ранети, а меѓу потешко ранетите бил и војводата Митре Влаот.⁵⁷

Според искажувањата на современите бојот на Лисоџерскиот превој, бил еден од најуспешните во Леринскиот реон. За одмазда, побиените и отфрлените турски сили извршиле вистински колеж, врз населението на с. Арменско каде пострадале над 130 жени деца и старци... Тие кои благовремено не успеале да се сокријат во шумата биле убиени, масакрирани или силувани.⁵⁸

Оваа блескава победа им дала морална сила на здружените востанички сили, па организирале уште еден ефикасен напад против турскиот гарнизон во малото гратче Невеска, во Леринскиот реон.

Турскиот гарнизон во Невеска располагал со појачувањето од август 1903 година, со околу 250 војници. Едни биле сместени во касарната, а другите под шатори. Востаничките сили подготвиле околу 700 борци. За оваа операција бил подготвен План за напад на Невеска, од искусниот војвода Васил Чакаларов.

На 24. август 1903 година⁵⁹ востаничките сили ја блокирале Невеска со 4 колони, од сите четири страни. Од северната страна, првата колона, тргнала од с. Бели камен кон Невеска. Од источната страна, втората колона, тргнала од с. Зелениче кон Невеска. Од западната страна, третата колона од с. Елово кон Невеска и од југоисточната страна, четвртата колона од с. Прекопана кон Невеска. Војводата Чакаларов зазел доминантна и прегледна позиција над Невеска од каде имал прегледност и можел да раководи со операцијата и да интервенира.

Бидејќи концентрацијата на силите била извршена во ноќта 24 на 25.08.1903 година, околу 3 часот наутро започнале борбените

активности.⁶⁰ Од северната страна, во текот на ноќта четата на Иван Попов успеала да дојде до турските шатори на 600 метри оддалеченост. Тогаш започнала силна стрелба, турските војници заради збунетост и силното дејство не можеле да дојдат до сопственото оружје, па панично почнале да бегаат спрема источната страна во правец на с. Зелениче. Востаничките сили влегле во шаторите, го собрале оружјето и муницијата и тргнале кон градот Невеска.

Веднаш потоа, од јужната страна започнало дејствувањето на четата на Никола Андреев. Борбите се воделе за касарната и мудурлукот кого го штителе заптии. Познатите војводи од типот на Иван Попов и Никола Мокренски наречен Алај Бег, мошне ефикасно се пресметале со силите кои давале отпор. Касарната била заземена со запленети 37 маузер пушки кои за тоа време биле модерно оружје и околу 6000 куршуми. Во конакот на мудурлукот во Невеска биле убиени 3 полицајци (заптии), а 7 биле заробени. Меѓу нив бил и Баш Чаушот – Сулејман, кој пред тоа го опожарил македонското село Прокопана.

Архивата на мудурлукот била запалена, ПТТ апаратите уништени во поштата, а било поставено црвено знаме на ослободителите.

Турските сили имале 15 мртви и ранети, додека 10 биле заробени, а востаничките сили, имале само 1 мртов и 1 ранет борец.

Невеска како ослободен град, бил уште еден успех на Илинденските востанички сили во Леринско. Во овој град здружените востанички сили создале Привремена народна управа.

Интересно е тоа што во Невеска, востаничките сили не останале долго, за да организираат одбрана како во Крушево, туку набргу го напуштиле градот повлекувајќи се во својата „планинска база“ Врбица. Исто така, востаничките сили следејќи ги мерките и одназдите на турската власт, не им давале шанса на Турците тоа да го прават со некакво оправдување. Во градот останале само лерински востанички сили на чело со Ѓорѓи Поп Христов уште 2 дена заради консолидирање на состојбата и помошта на Привремената управа. Непосредно пред големата турска контраофанзива во Леринско-Костурскиот реон, востаничките сили се повлекле.

Оваа офанзива Турците ја започнала на 27.08.1903 година, со војска која броела над 15.000 војници, упатени во 2 колони кон Невеска и Клисура.⁶²

Востаничките сили не прифатиле отворен и фронтален судир со надмоќниот противник, бидејќи сметале дека тоа би било бесмислица. Главната колона била упатен од југ спрема Клисура и с. Загоричани, додека другата подалата од Лерин кон селото Бели Камен.

Извлекувањето на востаничките сили било добро планирано и успешно извршено во ридско - планинските терени (Еибарска планина) Каљарско, додека другиот дел се повлекол кон Корешта, Костурско. Турскиот аскер, настојувал да ги „улови“ востаничките сили, запоседнувајќи ги превозите на планините и раскрсниците. Во тоа не успеале турските сили, не само заради познавањето на теренот од страна на востаничките сили, туку и заради подвижноста, вештите маневри и солидната информираност на востаничките сили. Турскиот аскер, влегол во Невеска на 27.08.1903 година, а во Клисура на 28.08.1903 година, обновувајќи го притоа окупациониот систем. Но, востаничките сили поново ќе покреваат акции во овие реони во текот на септември 1903 година, односно до крајот на Илинденското востание.

в) На Охридскиот реон, му припаѓале следните подреони: Струшкиот, Дримкол, Дебарска Жупа, Ортакол, Дебарца и Базерскиот подреон. Непосредните подготовки за востание започнале по Смилевскиот конгрес.

Реонскиот Штаб на чие чело се најдувал познатиот охридски револуционер Христо Узунов, бил составен од следните лица: Христо Узунов, Антон Кецкарев, Наум Златарев (Охрид), А. Чакарев (Струга), Лазар Димитров (Дебар) кои по конгресот, биле излезени на теренот, за координација на подготовките.

Во подготовките се форсирале следните активности: снабдување со оружје и муниција, обучување на лицата учесници во востанието, заднинско обезбедување и формирање на складовите, со храна и облека, правење на фурни, работилници за поправка на оружје и полнење на чаури, создавање на услови за болница, обезбедување на лекови, организациони, мобилизациони работи и др.

Една недела пред општиот Проглас за Илинденското востание, Охридскиот реонски штаб, изработил покана за доброволно вклучување во Илинденското востание. Врз основа на тие покани во определени планински пунктови започнало доброволно пристигнување на учесници во востанието и нивно прифаќање. Во селата се формирале комисији за реквизиција и собирање на прехранбените производи, со функција да се грижат за исхраната на населението во идните збегови и востанички бази.

Бидејќи Охридскиот реон бил поделен на 5 подреони, за секој имало утврдено старешини кои биле одговорни за состојбата во подреонот. Така биле утврдени:

1. За Струшки и Дебарски Дримкол-војводите: Лука Грулчев и Марко Павлев;

2. За Малесија- Тасе Христов;

3. За Горна и Долна Дебарца-Дејан Димитров и Смиле Војданов

4. За Ортакол- Аргир Маринов;

5. За Езерскиот-Никола Митрев;

Во Охридскиот реон имале изготвено План за востанието.⁶² Како општи задачи во почетниот период на востанието се предвидувале општите задачи утврдени во донесените акти за востанието: сечење на врските на Охрид, напади на беговските куќи и другите озлогласени лица, на залтиите, малите групи и патроли од војската, порезниците и сл.

Глобалната определба била, откако во подреонот ќе се извршат општите задачи, на почетокот на востанието, востаничките сили да се упатат во реонот на Дебарца и Ортакол, каде се собирале силите за формирање на покрупни единици, кои првенствено требало да ги блокираат и отсечат градовите Охрид и Струга. Така се постапило кога Прогласот стигнал за кревање на востанието на 2.08.1903 година.

Уште во текот на ноќта на 2.08.1903 година, Охрид и Струга се нашле отсечени со околните градови и надворешните врски. Секоја комуникација меѓу Охрид и Струга била прекината. За тоа се погрижиле селските чети од струшките села со кои раководеле Петар Главинчев и Ѓурко Савинов.

Во Дримкол и Малесија започнала права војна. Покрај

киненето на ИТТ врските, востаничките сили презеле, серија на напади на турските сили лоцирани по селата какви биле Локов, гарнизонот во с. Вевчани, Р'жанска Река, Улишта, Црн Камен, а најтежок судир се одиграл во Ташмаруништа.

Тука се собрале негде околу 150 востаници и тоа од Таш Маруништа, Л'жани, Драслајца и Глобочица. Тие започнале напад на двојно посилените сили на 3.08.1903 година. Како што борбата се отегнала скоро цел ден, востаничките сили покажале висок морал, токму кога на турските сили им пристигнала помош. Тогаш востаничките сили тргнале на јуриш и ги зазеле планираните позиции. Потоа јадрото на овие сили се упатило по долината на Црн Дрим, како врска, за на 6.08.1903 година да се најдат на Караорман, во Горна Дебарца како што било утврдено во Планот на востанието.

Востаничките чети во првите акции биле успешни, бидејќи ги уништиле беговските кули во с. Оздоени и Лешани, а нападнат бил и гарнизонот во с. Велмеј, кој успеал да се извлече кон својата база во с. Издеглавје.

Востаничката чета од с. Куратица ја нападнала пореската група и нивната придружба, при што ликвидирала 15 турски војници.

Во Езерскиот подреон, извршени биле диверзантски акции на патот Охрид-Битола и Охрид-Подградец-Корча пред да започне востанието. Додека траел процесот на собирање на силите, четата на Никола Митрев, на почетокот на 2.08.1903 година, на просторот с. Елшани и Коњско, паднала во турска заседа каде погинале 5 борци, кое нешто имало негативно влијание врз активирањето на луѓето за учество во востанието. Но набргу биле консолидирани редовите, па обединетите чети на с. Велгошти, Коњско и Елшани на 9.08.1903 година кај с. Трпејца нападнале на турските сили. По петчасовна борба, турските сили имале повеќе загуби, 9 мртви војници и еден јусбашија (офицер).⁶³ По оваа борба овој востанички одред се упатил кон Опеница и Куратица, односно кон Дебарца.

Вредно е да се спомене дека на почетокот од востанието во Охридскиот реон, востаничките чети поставувале заседи на патиштата кои воделе за Охрид, па од овие заседи бил добиен и првиот воен плен. Така на 5.08.1903 година, четата на учителот Аргир Маринов, на патот Битола-Ресен-Охрид, поставила заседа, па запленил бил

караван од 65 коњи со брашно и други производи наменети за турскиот гарнизон во Охрид. Материјалите биле упатени кон складовите во Рашанец и востаничката болница во с. Брежани.

Два дена подоцна, истата чета запленила 10 товари платно, шеќер и сапун, кои материјали биле повторно упатени за востаничката болница во Брежани.

Горското началство на Охридскиот реон – Востаничкиот Штаб, согласно Планот за востанието, најмногу сили концентрирал во Дебарца, каде било планирано разбивањето на турскиот гарнизон во с. Издеглавје и на Сирулскиот рид. Тоа биле стратешки точки за Дебарца па многу значајно било нивното освојување. Тоа го знаеле Турците, заради што ги утврдиле своите позиции на споменатите места. За освојување на овие места во Охридскиот реон за време на Илинденското востание се воделе најтешките борби.

Нападот на зајакнатиот гарнизон во Издеглавје го организирал реонскиот војвода Силе Војданов, со здружените востанички чети од селата: Сливово, Турје, Арбиново, Мраморец, Врбјани, Лактиње и Годивје, со околу 250 борци. Борбените дејства започнале на 3.08.1903 година, о раните утрински часови. Бидејќи Турците го осуетиле и претчувствувале нападот, истите се повлекле, во нахискиот центар во камената кула, од каде пружале фанатичен отпор. Два дена траела опсадата на кулата, со непрекидни напади на востаничките сили. Но, при повлекувањето на гарнизонот во утврдувањето, неколку турски војници успеале за избегаат и го известиле Охридскиот гарнизон за состојбата во Издеглавје, дека на турскиот гарнизон му е потребна помош. Па кога турските војници во камената кула биле пред предавање, им пристигнала потребната помош од Охрид, од охридскиот гарнизон и башибозукот околу 2000 војници. Овие сили нападнале во грбот на востаничките сили, кое нешто ги натерало да се повлечат и да ја прекинат опсадата на кулата во Издеглавје. Неуспехот на востаниците бил резултат, поради немањето на артилериски орудија, без бомби и други експлозивни материјали. Камената кула, практично го спасила турскиот гарнизон.

На Сирулскиот рид, се одиграла жестока пресметка на 3.08.1903 година. Востаничките сили во јачина од 150 борци, под водството на Христо Узунов и Дејан Димитров, го нападнале турскиот

гарнизон. Турскиот гарнизон успеал да упати порака до Охридскиот гарнизон за помош. Борбите траеле до полладневните часови. Штом пристигнала турската помош од Охрид и кога таа војска го опжарила селото Сирула, востаничките сили ја дигнале опсадата од Сирулскиот рид. Ова значело дека во идната обидна востаничките сили не успеале да создадат поширока ослободена територија во Дебраца кое нешто негативно се одразило во целиот Охридски реон.

И покрај тоа Охридскиот реон имал највисок интензитет на борбени дејства и бил еден од најборбените реони во Битолскиот револуционерен округ, зашто само за 10 дена од Илинденското востание, во Охридскиот реон настанале 18 поголеми сружени судири, не сметајќи ги нападите на беговските посеи и кули, патролите, сообраќајниците, порезниците и др.⁵⁴

По овие борби во Охридскиот реон настанува период на привидно затишје, кога турските власти ја подготвуваат контра-офанзивата, за ликвидирање на жариштата и центрите на Илинденското востание по 20.08.1903 година.

Карактеристично е сфаќањето за Илинденското востание во Охридскиот реон. Тоа било разбрано како налуштање на родното огниште не само на борачкиот состав туку и на останатото население, негово евакуирање со префрлување во прифатни центри и збегови, во помалку загрозените реони, во планините.

Тоа било разбирливо, зошто врз неборбеното население се вршеле одмазди па тоа се плашело, по заминувањето на "машките глави" од семејствата, односно по нивното заминување во востаничките редови.

„Вториот ден по Илинден, ни стигна пораката на реонскиот војвода, Тасе Ристев, да се повлечеме во планината. Дигнаме тоа што можевме и побегнавме, а вториот ден по нашето заминување, турскиот аскер го опожари нашето село.“⁵⁵

Така во Охридскиот револуционерен округ, се создале по неколку збегови на Бигла, Плакенска Планина и Дримкол, а најпознат меѓу нив бил збегот во Грненица во планиското место Раванец. А во непосредна близина била сместена и востаничката болница во с. Брежани.

Во овие збегови, практично неколку месеци Востаничките

раководства, се бореле со проблемите да ја нормализираат состојбата на животот во несекојдневни услови, во поглед на материјално обезбедување (храна, облека, сместувањето на децата, регулирањето на поведението и внатрешниот ред), здравственото обезбедување како и безбедноста и заштитата на збеговите. „Во збеговите се родија и многу деца“³²⁵ тврделе современите, па било многу тешко да се живее во тие услови без ред и дисциплина.

Обезбедувањето со храна, претставувало круцијално прашање за животот во збеговите. За тоа биле образувани Комисии за снабдување со храна, облека, оружје и муниција. Тогаш биле формирани комисии за разрезување на востанички данок и за реквизиција, кого морале да го плаќаат поимотните граѓани во Охридскиот реон, односно да даваат материјални средства врз основа на потврди од комисијата за реквизиција.

Во збеговите биле формирани револуционерни судови, за неистолнувањето на обврските кон збеговите, за редот и дисциплината.

За заштита во збегот Рашанец, биле преземени одбранбени заштитни мерки, биле градени утврдувања за одбраната на збегот, се правеле пушкарници, се копале ровови и сл. Неколкуте напади кои Турците ги организирале врз збегот, во текот на август, септември и октомври месец во 1903 година, биле успешно одбиени благодарение на храбриот отпор на заштитните и самозаштитните сили на логорот.

Меѓутоа, при крајот на ноември 1903 година по предавството на Вељан Славески од с. Речица,⁶⁰ збегот во Рашанец бил нападнат од силни непријателски сили. И покрај жестокиот отпор, силите на логорот биле совладани, а логорот во Рашанец опожарен. Востаничките сили загубиле 15 борци и 350 жени и деца, а Турците 600 борци.⁶¹

г) Во Кичевскиот револуционерен реон, кого го сочинувале подреоите, или помалите реони како: Поречкиот, Рабетин Кол, Кичевијата, Долна и Горна Копачка, во Илинденското востание, подреоите не зеле подеднакво учество. Од некои како што се Копачка, Порече и Рабетин Кол, учествувале само претставници од селата.

На чело на Кичевскиот востанички Штаб застанал дотогашниот Реонски војвода: Лука Џеров, а за членови биле определени: Наке Јанев, Арсо Мицков, Ванчо Србакот и Горѓи Пешков. Овој Штаб го изработил Планот за учеството на Кичевскиот реон во Илинденското

востание.

На советувањето одржано на 30.07.1903 година во с. Душегу-бица, свој допринос дале уште игуменот на манастирот Св. Пречиста, Софрониј, свештеникот Стојан поп Петров и војводите Климент Грулчев и Димитар Спространов.

Според Востаничкиот План за Кичевскиот реон се предвидувало најпрво исфрлување на Кичево од комуникацискиот систем, а потоа требало да се демонстрира востаничката сила во градот Кичево. Иако подоцна самиот напад на Кичево ќе покаже дека се работело за погрешна проценка на односот на силите што ја направил револуционерниот штаб, сметајќи на слабиот морал кај бројно појакиот противник. Во планот било предвидено на 2.08.1903 година да се заземе с. Извор. Селската чета на с. Вранештица, покрај ослободувањето на селото требало да го запоседне превојот Турла и да ги спречи комуникациските врски на Кичево со Битола и обратно.

Нападот на Кичево го организирал Лука Церов и Арсо Мицков, со нивните чети и здружените востанички селски чети од кичевскиот реон: с. Плавчани, Јаорец, Добреневец, Кнежино, Брждани, Осој, Раштани, Подвис, Пополжани, Видрани, Јудово, Свињишта, Јудово, Козица, Белица, Кладник и Карбуница. „Бевме околу 500, се сакаа во своите сломени Лука Церов, Јас и Арсо со по 200 и Србакот со 100-тина, а во градот (Кичево), беше еден табор, од околу 600 илави (резервисти), под шатори, до самиот град во местото Јурија, а еден табор низами (редовна турска војска) во средината на градот под шатори на Калето.

Кога започнаа првите плотуни, резервистите побегнаа во градот, заради изненадувањето со почетниот оган. Од самиот град многу слабо дејствуваше турската регуларна војска, тоа било шанса за освојување и ослободување на Кичево, но Штабот не го прифатил предлогот на Церов.⁶⁷ Бидејќи Штабот не се одлучил за заземање на Кичево силите на овој здружен одред се поделиле. Лука Церов со својот состав се улатил кон с. Извор, Арсо Мицков кон с. Карбуница, а Ванчо Србакот во реонот на с. Вранештица.

Во спорадичниот напад на Кичево, Турците изгубиле околу 20 жртви, додека востаничките сили минале без жртви.

На 3 и 4.08.1903 година се воделе најжестоките борби во Кичевскиот реон. Како воглед во крвавите пресметки била борбата за ослободување на с. Вранештица на 3.08.1903 година. Ослободувањето го започнала четата на Ванчо Србакот, на кого Арсо Мицков му испратил дел од својот боречки состав на помош, додека другиот дел бил уплатен кон с. Карбуница. Вранештица била ослободена.

На 4.08.1903 година, од силен турски аскер и башибозук, во с. Карбуница бил нападнат војводата Арсо Мицков со некомплетниот состав на својата единица и бил потиснат од селото во една мошне жестока пресметка. Во тешките мигови на борбата на војводата Арсов му пристигнала на помош четата на прославениот војвода од Демир Хисарскиот реон, Јордан Пилерката со 150 прекалени борци. И турските сили добиле засилување од с. Зајас, од познатиот разбојник, Сефер Ага.

Тогаш настанал страшен судир меѓу аскерот и башибозукоукот од една и востаничките сили од другата страна. Водена била блиска борба на нож! „Со префрлени пушки на левото рамо, се нафрлија едни, врз други, со ножевите! Во таа борба паднаа 30 души од наша страна. Од турска страна, многу повеќе но и споменатиот разбојник Сефер Ага од с. Зајас.“⁶⁸ пишува Лука Џеров, во своите спомени.

Овој судир не траел долго, но по своите психолошки ефекти страшно го почувствувале Турците. Тој страв од востаничките дивови, овозможил за време на Илинденското востание да не стапнува турска нога во Копачијата.

Тие денови (3. и 4.08.1903 година) слична била ситуацијата и во с. Извор. Селските чети од Душегубица, Елконец, Иванчишта, Попосец, Кленец и Малконец, со вкупно 180 востаници, го нападнале гарнизонот во Кулата и Анот во с. Извор, кој располагал со околу 150 турски војници. На селските чети им се придружила групата востаници на Лука Џеров, која пристигнала по акцијата во предградието на Кичево. А бидејќи и на аскерот му пристигнала нешто порано помош, се развила страшна борба, за освојување на кулата и просториите на алот, каде била утврдена турската војска.

Лука Џеров за таа борба запишал: „Кулата и алот заличија на месарница, зошто видовите од Алот беа од плот, па куршумите ги пробиваа и излегуваа од другата страна. Се внатре беше валкано од

крв и лешови, ранети немаше. Ние алот и кулата ги запаливме и разрушивме... Аскерот избега, товаријќи на коњите лешови и рачети околу 50 луѓе.⁶⁹

По овие порази на турските гарнизони и групациите, настанува затишје скоро 25 дена, ако се изземе, судирот во с. Иванчишта на 6.08.1903 година, кога селската чета од с. Иванчишта го разбила башибозукот на Тахир Тола и му била одземена целокупната плачка што ја собрал низ селата во Охридско и Дебарца.

Оплачканата стока, им бил а со денови, враќана на сопствениците од овие села.

Во реонот на Колачка, исто така бил формиран збег, од луѓето кои бегале од насилствата и од опожарените села. Тие егзистирале во многу тешки услови, но мошне солидарно.

д) Во Демир Хисарскиот револуционерен реон, еден од најсигурните бастиони на Илинденската епопеја во Битолскиот револуционерен округ, духот на ослободувањето се чувствувал веќе од пролетта 1903 година.

Бидејќи во овој реон уште од март месец, започнала да се спроведува мерката за враќање на печалбарите во родниот крај, а луѓето кои требало да заминат на печалба, ги прифатиле поканите на Селските комитети да останат во своите домови за извршување на патриотската задача, учеството во претстојното востание.

На планот на подготовките за востанието се отишло најдалеку, па овој просторно релативно помал реон, но познат револуционерен крај, ќе исфрли... над 1000 вооружени востаници.⁷⁰

Заради тоа и не случајно, Главниот Штаб на Битолскиот Револуционерен Округ, овој реон го одбрал за соседен и главен наслон за можан маневар на Главниот Штаб со главнината од силите на Илинденското востание.

Во ова пошумено и посигурно печалбарско подрачје од пролетта 1903 година, започнале да пристигнуваат и определени чети подготвени од Задграничното претставништво на МРО од Бугарија.

Најпрво пристигнала четата на Силан Пардов, а подоцна припремената чета на чело со Ѓорче Петров.

На теренот во Демир Хисар интензивните подготовки за востанието ги вршеле селските комитети, кои практично ја имале

преземено фактичката власт, како „де јуре“ и формално, постоела турска власт. Таму, во Демир Хисарско, свиреле две музики, далеку пред востанието, раскажувал пред мештаните многу подоцна, Стојче Ралевски од с. Брезово, учесник во востанието. Дена, свиреше турската а ноќе комитската музика, алегорично, говорел Стојче. Требаше да знаеш на која музика и кое оро ќе играш, во шега одговарал дедо Стојче.

Но, непосредно пред востанието во 1903-та, во Демир Хисарско тоналитетот на подготовките го давала четата на реонскиот војвода Јордан Пиперката „... Од Јордана, се тресеше цел Демир Хисар, а турските катили, во Демир Хисар се плашеа и од пилина-та“⁷⁴. пишува неговниот современик и војвода, Алексо Стефанов.

Горското началство, Демир Хисарскиот Реонски Востанички Штаб го сочинувале: Јордан Пиперката, Димитар Матлиев, учителот Христо Пасков, војниот инструктор Димитар Дечев и полот Кузман.

Тие се состанале на 2.08.1903 година во с. Простране и откако извеле црковен ритуал, осветување-промовирање на реонското востаничко знаме, одржан бил говор во кругот на селската црква и јавно биле изнесени целите на борбата и востанието.

Потоа востаничките чети со раководството минале во соседното село Велмевици, каде повторно бил одржан говор и бил прочитан Прогласот за востанието. Веднаш биле испратени по селата соопштенија за излез на мобилизационските места и извршувањето на општите, утврдени задачи. Истата ноќ 2 на 3.08.1903 година започнале востаничките акции, на селските секираши, за прекин на врските Битола-Кичево и рушењето на дрвевите мостови на патот Битола-Кичево.

Јордан Пиперката со 150 борци, со усилен марш во текот на ноќта (2 на 3.08.1903 година), стигнал до административниот центар во с. Прибилци каде бил сместен турски гарнизон со околу 170 турски војници. Бидејќи турските сили го осуетиле нападот и зазеле доминантни точки и позиции, во жесток судир го одбиле нападот на востаничките сили. Нападот не успеал поради измореноста на востаничките сили по усиленниот марш. Одредот на востаниците се повлекол кон Ново Село, Кочишта, Брезово и Цер, ослободувајќи ги притоа, селата на Горни Демир Хисар. Тие активности на одредот, ги

помагале селските чети на Демир Хисарските села кои ги уништувале беговските имоти, кулите, така одредот можел полесно да се движи. На правецот на движењето на овој одред, се истакнале селските чети на с. Ракитница, Растојца и Брезово.

Селската чета од с. Брезово, на мошне умешен начин, ја уништила жандармериската кула и војничката посада во Суво поле, во атарот на с. Брезово и месноста Јабел и го дочекала одредот на Јордан Пиперката, на ослободена територија. (Оттогаш, дел од месноста Јабел, се вика Кула, а народниот пејач, оваа борба ја опеал во народната песна, „Јордан седнал на кулана“).

Одредот на Јордан Пиперката требало да стигне во с. Цер, зошто се сметало дека ќе има проблеми со неговото ослободување.

Вториот одред, на чело со Димитар Матлиев, требало да го нападне гарнизонот во с. Цер и да го ослободи реонот на Суво Поле. Чуствувајќи Турците, дека ќе бидат нападнати во с. Цер, полека се извлекле во правец на селото Солп. Востаничките сили ги стигнале турските сили во селото Солп, го блокирале селото и започнала жестока борба. Селото било опколено, а се очекувал одредот на Јордан Пиперката да пристигне како помош. Но од досега непознати причини Димитар Матлиев ја дигнал опсадата над ова село, пред да добие појачување.

Така скоро сите села, освен муслиманските, во Демир Хисар биле слободни. За времетраењето на Илинденското востание, таа слобода со мали исклучоци скоро и не била нарушувана.

Потребно е да се напомене дека по проласта на Крушевската Република, Бахтијар-паша прогаѓајќи со неговата војска низ Демир Хисарскиот реон, како казнена експедиција направил уште едно варварско дело, го опожарил селото Цер, со над 200 куќи. Додека, малите востанички сили од ова село морале да се повлечат на врвот Грнчарица, па можеле да го гледаат опожарувањето на ова село.

Еве како ја опишува оваа трагедија, што ја следел од врвот на Планината Грнчарица, еден од очевидците, војводата – учителот, Христо Пасхов: „Гореше китнестиот и белокаменетиот Цер, гордоста на Демир Хисар. Срцата ни се стегнаа од тапа болка“²².

По опожарувањето на с. Цер храбриот војвода Јордан Пиперката слегол од Планината во Церско поле, меѓу турскиот аскер

за да им помогне на протераните и опхарените граѓани од с. Цер во најтешките маки. Но групата од 15-мина комити била забележена. Се развила жестока борба. Набргу комитите биле опколени, па борбата продолжила во текот на ноќта. Прекалените комити ноќта го пробиле оброчот, но останал иртов. на бојното поле, на Церско поле, заедно со уште двајца комити, храбриот војвода Јордан Липерката.

„Загина јунакот на Демир Хисар, на бојното поле, на лусија во еден полски ров“⁷³ пишува очевидецот Алексо Стефанов.

По овие борби во Демир Хисар, настанало релативно затишје, до турската контраофанзива и Одлуката на Главниот Штаб за прекинување на дејствата.

Г) За Преспанскиот револуционерен реон, непосредните подготовки ги извршило Горското началство, Преспанскиот Востанички Штаб на чие чело се најдувал познатиот војвода, Славејко Арсов, родум од Штип. Два дена пред дигањето на Илинденското востание, реонските првенци се собрале во с. Болно. Тука пристигнале водачите од Горна и Долна Преспа и од градот Ресен. Тогаш е направен План за делување во почетниот период на востанието.

Покрај планираните општи активности, сечењето на комуникациските врски и нападите на турските кули и беговските иоти разгледувано било прашањето за напаѓање на самиот град Ресен. По покажаниот опортунизам на градските првенци сепак изостанала акцијата за напад на градот Ресен. Заклучено било да се демонстрира силата на востаничките сили кои требало да парадираат, како би се предизвикал психолошки ефект со заплашување.

Оваа колебливост, покасно негативно се одразила како укажуваат современите, не само во Преспанскиот реон, туку и во Битолскиот револуционерен округ. Планираните активности воглавно ги започнале реонските чети и селските чети кои делувале на просторен принцип.

Првата акција која е изведена била на 2 за 3.08.1903 година, кога четата на Славејко Арсов со селските чети од с. Болно, Царев Двор и Јанкоец, продефилирале покрај Ресен. Тогаш запалиле една плевна и со стрелба им дале „огнена опомена“ на турските сили во градот Ресен. Кога овие, одговориле со оган, на „опомената“, востаничките сили се повлекле во своите реони. Оваа манифестација

на сила за јавноста, завршила со парада на фер-плеј од турска страна, па затоа немало жртви на двете страни.

Сосема друга била состојбата во планинските преспански села. Истата ноќ, селската востаничка чета од с. Крушје ја нападнала турската кула која била освадана и опколена. Посадата на кулата побарала помош од Ресен. Помошта била испратена, па истата била пречекана од страна на востаничките сили, во неколку наврати. Турската страна изгубила 15 војници. Утредента, турската војска го опожарила и ограбила селото Крушје. Тоа било првото опожарено и ограбено село во ресенско.⁷⁴

Селските чети од с. Евла и с. Дупени, ја нападнале турската кула и посадата во с. Петрино во која се најдувале 120 војници и ја опседнале. Востаничките сили ги помогнала четата на Славејко Арсов, а дел од неа го блокирала патот Ресен-Охрид. Вратен бил караван кој одел од Битола за Охрид. За да се деблокира патот Турците го нападнале с. Болно каде била востаничката база. Тогаш овие сили морале да се повлечат и да го бранат селото Болно, заедно со селската чета. Турците сепак влегле во с. Болно и го запалиле. Од вкупно 90 куќи, пострадале 77. Селаните кои го напуштиле селото и кои го гледале како гори, како што се секава Славејко Арсов говореле: „Да бидеме живи, ќе изградиме поубави куќи“.⁷⁵

Фактот што го тврди славниот војвода од овој крај, зборува за достоинството на селаните, односно како тие ги поднесувале материјалните жртви за ослободителното дело.

На западниот брег од Преспанското езеро, Селските чети по заповед ги нападнале аскерските кули во с. Шурланци и Стење, а уништени биле кулите кај Горичкиот Ан, Шурлинската кула, сите на патот Битола-Ресен-Корча.

Во времето од 2-4 август 1903 година, востаничките сили заплениле трговски караван од 120 коњи со колонијална стока. Така практично на западниот брег од Преспанското Езеро создадена била слободна територија.

Идентична била состојбата и на Источниот брег од Преспанското Езеро, бидејќи во овој период е нападната и протерана турската посада од с. Подмочани.

Во Долна Преспа на 2.08.1903 година, востаничкиот одред од 200 луѓе, предводен од Никола Кокарев и В. Илиев-Пенчо, го нападнале нахискиот центар во с. Наколец, каде се наоѓал турски гарнизон од 160 луѓе. По дводневната опсада на која турскиот гарнизон пружал отпор, востаничките сили се повлекле без успех со 5 жртви. Овие сили се повлекле во подпелистерскиот реон, а заедно со нив се испразниле скоро сите села крај езерото, плашејќи се од турската одмазда. Така во подпелистерските села создадени биле збегови и бази каде била сместена храната, стоката и населението.

Истовремено востаничкиот одред на А. Андреев, прилично неорганизирано го нападнал турското село Палли, каде бил сместен турски гарнизон од 150 војници. Гарнизонот пружал жилав отпор, создавајќи шанси да се извлече турското население од селото. По десетдневната блокада на с. Палли селото било освоено, а исто така биле заземени селата Шавци и Бостанџиовци од востаничките сили. Потоа, востаничките сили ги опожариле овие села, заради покажаната лојалност кон турската војска и режимот. Така и Долна Преспа практично доживеала слобода десетина дена.⁷⁰

Во Прилепскиот реон, во почетниот период на Илинденското востание, може да се каже дека најслаб бил одзивот на населението, во рамките на Битолскиот револуционерен округ.

Како причина за тоа, секако била релативно слабата снабденост на населението со оружје и слабиот квалитет на истото. Исто така поради претходните афери, турскиот терор и поделеноста на раководните кадри во самите организациони тела се чувствувало кадровско заслабување на реонот. Од тоа произлегувала инертноста и пасивноста во поглед на учеството во почетниот период на Илинденското востание.

Горското началство, Прилепскиот Реонски Востанички Штаб го сочинувале: Петар Ацев, Паре Ташев, Јордан Тренков, Никола П. Русински. Прилепскиот револуционерен реон бил поделен на 7 подреони, а за секој подреон биле определени одговорни лица кои доделените со 15-20 комити, требало да ги покренат народните маси за учество во востанието во критичниот момент. Значајни востанички акции за време на Илинденското востание биле извршени во Мариовскиот и Плетварскиот подреон.

Самиот почеток на востанието бил врзан за востаничките акции кои го овозможувале изолирањето на Прилеп, од соседните градови Битола, Крушево, Велес и Градско-Солун. Нападите на востаничките групи биле усмерени на ПТТ врските, беговските куќи, кули и имоти.

Поголема оружана акција, била извршена во нахискиот центар Витолишта во Мариово. Здружената реонска единица (реонската чета и селските мобилизирани чети од околните села на Витолишта) го нападнала турскиот гарнизон во село Витолишта кој броел од 150-200 војници. По двочасовна борба и опсада, нападот на здружената востаничка единица бил одбиен, а силите отфрлени.

Слична судбина доживеал здружениот одред на војводата Никола Пешков, при нападот на Вепрчани. Овој неприпремен напад, го платил со сопствената глава дури самиот војвода, но тешко минале и останатите стотина востаници.

Овие неуспешни оружени акции, очигледно дека имале свое влијание на самиот ток на востанието во Прилепскиот реон, каде стагнарале востаничките активности. За тоа секако допринела и Одлуката на Реонскиот Востанички Штаб за раздружување на покрупните единици, дури била извршена и демобилизација. За пасивноста и парадните сваќања на востанието говорат во своите спомени современниците, Русински и Ѓорче Петров. Русински укажува дека востаничките сили биле без пројавени активности во реонот, кое нешто не водеше. ... „кон слабеење на силите од кас, раководните кадри“.²⁷ Сосема е јасно дека Русински како член на Штабот, алудира на провуховистичките елементи во Организацијата, а пред сè на Јордан Тренков и неговите едномисленици кои ја донеле одлуката за демобилизација.

Апатијата која владеела на теренот била разбранувана со пристигнувањето на четата на Ѓорче Петров од Бугарија, во јачина од 138 борци, македонски повратници и печалбари, која пристигнала на овој терен кон средината на август 1903 година. Нешто подоцна на овој терен пристигнала и четата на Лазар поп Трајков од Костурско.

Овие чети ги револуционизирале насите во втората фаза на Илинденското востание, во септември и октомври дури и ноември

1903 година кога борбените акции биле поприсутни во Мариово. Тука е водена познатата борба во с. Чаништа, која се водела и после донесувањето на Одлуката на Главниот Штаб на Битолскиот револуционерен округ за демобилизација и прекин на востаничките дејства, а ја раководел Ѓорче Петров.

Ако се резимираат постигнатите резултати на востаничките сили во првата фаза, првиот и почетниот дел од Илинденското востание во Битолскиот револуционерен округ, можат да се добијат теоретски и практични сознанија за македонската воена мисла, кои манифестно можат да се видат низ следните глобални Заклучоци:

1. Дека Востаничката пракса покажала, дека во почетниот период на Востанието (првите 20 дена), се' додека се спроведувале и реализирале подготвените планови од страна на раководните органи на востанието и се додека се спроведувала концепцијата за востанието, успешно се спроведувала востаничката офанзива на теренот, која во основа носела позитивни резултати.

2. Востаничката офанзива овозможила:

- повеќе победи, а помалку порази на бојното поле,

- нарушување на османлиската власт,

- создавање на слободни територии,

- воспоставување на востаничка власт,

- појавување на зародишот на македонската автономна и автохтона држава на македонската сцена и

- чувство за духот на слободата на македонскиот народ.

3. Идајното неединство, неодлучноста и неподготвеноста во почетниот период на Илинденското востание ги ставале сите субјекти и учесници во него во покредена, пасивна улога и стратегиска и тактичка дефанзива.

4. Во почетниот период на Илинденското востание, востаничката дефанзива во некои реони дала негативни резултати:

- повеќе порази, отколку победи на бојното поле:

- функционирање на турската власт

- чекање на помош однадвор

- одмазди, репресија, тортура и

- реставрација на власта и пустошење на Македонија.

5. Во почетниот период на востанието Главниот штаб,

Реоиските, Подреонските штабови, востаничките сили со населението ја спроведувале генералната идеја, изолирање на градовите, воените центри и населените места, со нападни борбени дејства, саботажни и диверзии по виталните објекти: комуникациите, беговските куќи, посејди, кули, нахиските и другите војнички центри, жандармериските станици и кули и отсечување на населените места од вилаетскиот центар-Битола.

Со спроведувањето на изолацијата, нарушен бил османлискиот систем на власта, а самата изолација на вилаетскиот центар и другите централни места, кај Турците предизвикала психолошки ефекти на загрозуеност, за состојбата во која се нашле.

6. Востаничките дејства му зададе силен удар и стрес на беговско-чиџилгарскиот систем, зошто беговските имоти постанале несигурни, не само поради погубените чифликсајби, туку поради паниката која заживела и кај преживеаните, за никогаш потса да не се вратат од градовите, на нивните имоти, во несигурните реони. Тие пак кои се вратиле во посигурните реони не успеале да го реставрираат довчерашниот однос што го имале кон рајата.

7. Постигнатите резултати во оружените борбени дејства, биле изненадувачки не само за христијанското население туку и за османлиската власт и професионалната компонента на истата, но и за муслиманското население, кое започнало да ја губи довербата кај турската власт, дури во некои места и со симпатии се следело ослободителното движење. Востаничката област зафатила според некои извори 10.000 км² и 300.000 христијанско население, кое "en masse" било непријателски расположено спрема султанската власт.⁷⁸

8) Во почетниот период на Илинденското востание, Османлиската власт во Битолскиот вилает "de jure" постоела, во градовите и во рамничарските реони и места само преку денот, а "de facto" таа не постоела во рамничарските реони нокно време, додека пак планинските реони и места биле полуслободни или слободни.

Секоја одлука на власта, била доведувана под знакот на прашање, дури ниту службената пошта не можела да функционира за време од 3 месеци. Секоја службена акција морала да биде обезбедувана со контингент на полиција или војска.

9. Во борбените дејства востаничките сили, старешините и

раководителите на МРО покажале висок морал, кој ги надминал очекувањата на противникот. Тој морал го компензирал кусокот на материјално-техничкиот фактор и недоволната стручност кај востаниците.

Боевите и борбите за Смилево, Крушево, Клисура, Невеска, Карбуница, Прибилци, Издеглавје, Суво поле и др. ќе постанат синоними на борбата за ослободување на македонскиот народ.

10. Во борбените дејства биле покажани определени слабости, стручни незнаења во ракувањето со оружјето и движењето по боиште кај востаниците, а кај раководните кадри на стратешки оперативен и тактички план во раководењето со операциите, боевите и борбите. Кај раководните тела се покажале повеќе слабости во поглед на здружувањето на силите, недоволната координација и синхронизацијата на ниво на округ, ресни и подресни и содејствата. Реснската организација на силите не била надмината, ниту територијалниот принцип на здружување со екстериторијален. Тоа им овозможувало на турските раководни органи, со задржување на сите да ги гасат едно по едно жариштата на Илинденското востание во Битолскиот револуционерен округ.

11. Изградувањето на новата власт на ослободените територии, ја покажала вкупната дубиоза на македонското ослободително движење и неговата цел. Дека целта на борбата не била војничката победа над турската војска, ниту одмаздата за злоделата што ги чинела турската репресија во Македонија, туку дека се барала нова граѓанска власт, со рамноправни односи и демократски систем.

"Крушевската република" ќе постане симбол и завет на борбата на македонскиот народ за ослободување од туѓинската власт и за создавање на сопствена држава, во наредниот историски период.

Б. БОРБЕНИТЕ АКТИВНОСТИ ВО ОСТАНАТИТЕ ДЕЛОВИ НА МАКЕДОНИЈА ВО РЕВОЛУЦИОНЕРНАТА 1903 ГОДИНА

Општо земено, востаничкото движење во останатите револуционерни окрузи во Македонија (Солунскиот, Скопскиот, Серскиот) како и Одринскиот во Македонија, било релативно послабо ако се компарира со движењето во Битолскиот револуционерен округ.

Борбените активности биле поретки на теренот и немале масовен карактер. Исто така борбените дејства имале помала фреквенција и динамика, а и зачестеноста била помала. Ова значи дека тие имале помал интензитет и пократко траеле. Присутната состојба по окрузите, за времетраењето на Илинденското востание секако дека била резултат од недоволната, претходна организираност и подготвеност на населението за учество во востанието, како и на слетот околноста од објективна и субјективна природа. Меѓу останатите фактори кои влијаеле секако треба да се споменат главните, кои довеле до таа состојба, а тоа би биле:

—Несогласувањата кои избиле меѓу раководните кадри на ТМОРО во поглед на дигањето на востанието;

—Разбиеното единство и создадената забуна од страна на врховистите, за време пред востанието и за време на востанието;

—Слабата снабденост со оружје, муниција и другите материјално технички средства во дадениот момент по окрузите;

—Кадровските и материјалните загуби што ги претрпела ИРО непосредно пред востанието во провалите, аферите и другите провокации од левата страна на реката Вардар;

—Зголемената контрола и спроведувањето на безбедносните мерки на турската власт;

—Дислокацијата на воените сили во Македонија, во сите поголеми места во овој дел од Македонија, односно во дворот пред турската метропола и сл.

Во овие окрузи не биле активирани селските чети, а поголемите востанички борбени дејства ги изведувале реонските, околинските чети, кои од порано биле формираны врз доброволна основа, собрани борци од поширокиот простор на Македонија, од македонски емигранти, борци од останатите јужнословенски народи и други. Ова

зборува дека населението останало на страна, а заради тоа не дошло до создавање на ослободени територии, ослободување на населените места, создавање на збегови, органи на власта и сл. Борбените дејства биле од партизански карактер, а се сведуваале на напади на виталните комуникациски објекти, на патните и железничките сообраќајници, на малите турски посади и гарнизони и на турските цивилни власти, турските беговски имоти и сл.

Движечките реонски чети, кои атакувале на теренот, создале многу несигурна состојба, па ја истовтувале османлиската солдатеска во овие делови на Македонија. Турските оружени сили не можеле да ја испробаат својата сила бидејќи тие по правило дејствувале во празно, а со тоа ги олеснувале борбените дејства во Битолскиот револуционерен округ. Водачите на овие чети, биле искусни и легендарни војводи, од типот на Јане Сан-дански, Сава Михајлов, Аргир Манасиев-македонскиот Робин Худ, Христо Чернушев, Атанас Бабата, Славко Ковачев и др.

а) Во Солунскиот револуционерен округ, (Гевгелиската, Кукушката, Ениде Варадарската, Воденската и Тиквешката околија) започнатите подготовки за дигање на востание уште во пролетта 1903 година, се интензивирале по Прогласот за востание. Во главно оружените акции ги подготвувале околинските чети, кои кадровски и бројчано зајакнале, ангажиралки притоа месно селско население, како и родолюбци кои се враќале од Бугарија во родниот крај, кои со себе носеле оружје, муниција и експлозивни средства.

Така уште во февруари 1903 година во Гевгелискиот реон, пристигнала, малата чета од Бугарија на чело со Сава Михајлов, кој со себе донесол неколку товари на пушки и експлозив, а со тоа, тој ќе ги предводи востаничките сили во овој крај.⁷⁸ По неговото доаѓање, тој пристапил кон консолидирање на сопствената чета и нејзиното боречко зајакнување на теренот од пролетта до летото 1903 година. Тој успеал да воспостави соработка со Аргир Манасиев и Иванчо Орчанов-Карасулијата, кои во почетокот имале несогласувања кои ги усогласиле во с. Смоквица, а потоа ги обединиле силите. Така Гевгелиската околија во Илинденското востание учествувала со стотина конити.

Инструкцијата за делување во оружените диверзантски акции,

Михајлов ја примил од Битолскиот револуционерен округ и од ЦК ТМОРО, иако некомплетна. На гевгелиската здружена единица, основна задача и била да ја уништи железничката станица во Гевгелија и да се рушат објектите на железничката пруга, во гевгелискиот реон. Направен бил обид за уништување на железничката станица во Гевгелија, но без успех, заради силното турско обезбедување. Меѓутоа втората задача била извршена на 10.08.1903 година. Недалеку од железничката станица на 1 км бил дигнат во воздух железничкиот мост долг 20 метри, со тешко оштетување на пругата од 900 метри. Канонадните експлозии имале психолошки ефект кај железничката посада и кај населението. Оваа акција била изведена токму во моментот кога Хилми паша ја посетил Гевгелија, односно кога била организирана приредба во негова чест. „Истата вечер кога турскиот аскер приредуваше приредба во негова чест, кога беше стигнал во Гевгелија... Музиката која свиреше во касарчата застана. Итредента разбравме дека истата ноќ, Хилми паша отпатувал за Солун,⁸⁰ пишува, подоцна Аргир Манасиев.

Слична акција извел Сава Михајлов на железничката пруга кај с. Смоквица во октомври 1903 година. Исто така во близина на Солун кај с. Бојница, како и на пругата Солун-Дедеагач биле извршени диверзантски акции.

Во Солунскиот реон борбените дејства започнале воочи на Илинденското востание. Тие дејства ги започнале кукушките востанички сили на чело со Крсте Асенов. Крсто Асенов пристигнал од Сливен, Бугарија, на Арџанското Езеро. Неговата чета ја нападнал и извршил опсада турскиот аскер на Арџанското Езеро (Голот). Тронеделната опсада во која се нашле над 200 коиоти, била завршена со оружениот судир во с. Постол, кога нападнале турските сили врз забарикадираните востанички сили. Со помош на селското население и со подигнатите камени барикади, четите на К. Асенов, Т. Јотов и Г. Нисторов, нападот го одбиле, а пробиев бил турскиот обрач со мали загуби (4 погинати и 1 тешко ранет), а продолжен бил патот кон Арџанското езеро. Тогаш турската војска дала 40 души. Раздразнета од поразот, војската го опожарила селото.⁸¹

На 31.08.1903 година, кукушките востаници под водството на Гоце Нисторов, се судриле со повеќе бројната турска војска, кај

железничката станица Аматово, која ги опколила востаничките сили. Но востаничките сили успешно го пробиле обрачот и продолжиле кон Гандач на Пајак Планина. Таму повторно се судриле со турската војска која имала дури 37 погинати.

Ениџевардарските сили под команда на Александар Петков - Сонце, здружени со кукушките сили на 10.08.1903 година го нападнале со бомби турскиот гарнизон во Гуменџе. Тие му нанеле тежок пораз на турскиот гарнизон, (65 мртви), а потоа овие сили се повлекле. Овие сили подоцна, во септември 1903 година, имале уште неколку судири и тоа кај с.Рамно, на врвот Гандач и Гола Чука на Пајак Планина.

Борбата на Гандач на 25.09.1903 година, била една од најдолгите траела 16 часа, како и еден од најкрвавите битки во Солунскиот револуционерен округ. Ениџевардарските и Гевгелиските востаници тогаш се судриле со околу 1200 турски војници, кога била вклучена и турската коњица. На околните востанички položаи се најдувале околу 130 востаници под водството на Александар Петков. Турските загуби изнесувале многу, а востаничките дале само една единствена жртва.⁸²

Востаничките сили на крајот со бомби го извршиле пробојот, за да се најдат на крајот на Пајак Планина. Обаа победа и борба е опезна во народна песна кај жителите од овој реон.

Во Воденскиот реон, во востаничките илинденски денови, настанале 6 оружени судири, меѓу малубројните востанички сили и многубројниот турски аскер.

Најпознатиот оружен судир се одиграл кај с.Горно Радиово на Ниџе Планина на 10.08.1903 година. Тогаш 60 воденски комити на чело со Атанас Крстев, се судриле со надмоќниот турски аскер.

Во Тиквешкиот крај, кој како реон бил најслабо подготвен во Солунскиот револуционерен округ, реонската чета на П.Јуруков од околу 60 борци, имала дефанзивен карактер иако имала неколку судири со турската војска и турските потери. Најзначајниот оружен сукоб се одиграл на 16.08.1903 год кај местото Дреновци,кога двете спротивставени страна имале по петнаесетина жртви.

Интересно е да се спомене дека во овој период на Кожув Планина била организирана импровизирана болница каде се лечеле

ранетите од левгелискиот и кукушкиот реон.

Ако на крајот се соберат оружените судири, односот на силите и дадените жртви во Илинденскиот период според мемоарот на Революционерната Организација произлегувало дека во... „38-те борби во Солунскиот округ, вкупно се судриле 935 востаници со 11437 османлиски војници. Непријателот имал 538 жртви, а востаниците без населението, 109 души.“⁸⁹

б) Во Серскиот револуционерен округ (Серски, Дрански, Демир Хисарски (Серско), Неврокопски, Мелнички и Разлошки реон) борбените активности за времето на Илинденското востание, се одвивале согласно Планот и решенијата, донесени на предвостаничкиот Пирински конгрес. Според одлуката на овој конгрес, со кого раководел Јане Сандански, востание во Серскиот револуционерен округ требало да се дигне на 27 септември 1903 година.

Во определбите што биле зацртани на овој конгрес требало да се води само герилска војна и да се изведуваат диверзантски акции, без масовно учество на населението, кое требало да помогне само во оформувањето на четите и материјалната поддршка. Во Планот се предвидувало борбените активности да започнат со нападот на Демир-Хисар и да се дигне мостот на Струма. Оружените акции требало да се шират и масовуваат од југ кон север во округот, кон Пирин Планина и Рила Планина, каде требало да се здружат четите за помасовна пресметка со Турците.

Основна цел на планот била, колку е можно подолго време да се задржуваат турските единици на тој терен за да се „олесне“ состојбата во Западна Македонија и да им се даде поттик на востаничките акции кои започнале да спласнуваат во Битолскиот револуционерен округ.

Инструкциите кои ги добивал Серскиот револуционерен округ, од Задграничното претставништво од Софија, повеќе можеле да се наречат востанување заради востанието или војување заради војната, а не заради ослободување на Македонија или парадирање заради парада. На таа релација биле подготвени врховистички чети од Бугарија во Македонија на чело со генералот Иван Цончев, во Мелничкиот реон.

Нивниот број не ја надминувал бројката од 500 до 600,

екипирани и вооружени четници, под општата команда на бугарскиот генерал и шеф на Софискиот врховен комитет.⁸⁴

Од страна на Задграничното претстеништво на ТМОРО од Софија (Христо Матов и Христо Татарчев) и Гарванов било барано Внатрешните чети на Сандански и другите да се помират со врховистичките чети како би делувале заедно против заедничкиот непријател. Дури тие инсистирале внатрешните чети да бидат ставени под „генералската команда“, односно под заедничка команда. Иако било постигнато некакво наводно помирување, прелотчинувањето не било извршено. Таквиот чин неможел ниту да се оствари, зошто од самото помпезно настапување на врховистичките чети се видело дека тие не се дојдени да го ослободуваат Серскиот револуционерен округ туку дека тие дошле во Македонија да парадираат, а на таа сметка да собираат некаква слава. Тие налаѓале некои објекти, а потоа се префрлувале преку турско-бугарската граница, штом ќе виделе дека драѓа некаква опасност. Турската подивена солдатеска, не наоѓајќи го противникот се нафрлала врз незаштитеното македонско население.

Недовербата и неискреноста во соработката со внатрешните чети, која ја изразиле скоро во сите борбени акции во Серскиот револуционерен округ, создале недоверба кај македонските војводи и кај Сандански. Со самото драѓање и собирање на силите на Пирин Планина, фактички и пред договорениот термин за востаничките акции во Серскиот округ, започнале порано нападите, диверзиите и саботажите. Овие активности започнале во повеќе подреони во Неврокопскиот, Мелничкиот, Демир Хисарскиот, Разлошкиот и Серскиот и тоа на повеќе места.

Земајќи го предвид, интензитетот, нивото на општоста, просторот, односот на силите и значењето на борбените активности поважни оружени судири за времето на Илинденското востание во Серскиот револуционерен округ биле:

1. Борбата кај местото Св.Троица на Пирин Планина. Неа ја започнал турскиот аскер во јачина од околу 800 борци, против четата на Сандански од 150 комити, на ден 13.09.1903 година;

2. Борбата кај местото Гарваница следниот ден 14.09.1903 година, против турскиот аскер, кој ја следел четата на Сандански;

3. Борбата на врвот кај Куклите на Пирин планина, истиот ден;

4. Во Неврокопско кај с. Криво, кај местото Мал пресек на 25.09.1903 година;

5. Нападот на комитите под водството на Атанас Тешовалијата врз турскиот гарнизон во с. Обидим, Неврокопско на ден 27.09.1903 година;

6. Борбата кај с. Калалот, Драмско, каде погинал воеводата Мирче Кипров, на 27.09.1903 година;

7. Борбата за ослободување на градот Разлог, која започнала однатре. Неа ја започнала четата на В. Каназирев, кога врховистичките чети на Цончев, Левтеров и Танушев не и' пружиле помош на востаничката чета;

8. Нападот на с. Бачево, што го извела врховистичка единица, каде учествувале доброволци од други земји, на 28.09.1903 година;

9. Нападот на с. Белица, на 30.09.1903 година, што го извела истата единица со интернационалците;

10. Борбата кај местото Арани-бунар, Разлошко на 30.09.1903 година;

11. Борбата кај местото Курудере, Разлошко на 3.10.1903 година, во која зела учество четата на Чернопеев;

12. Многу жестоката борба се водела кај местото Св. Богородица каде погинала целата чета на војводата, Радон Тодев со 25 жртви;

13. Борбата кај местото Суводол, Разлошко, на 13.10.1903 година, каде се судрил со турската војска, војводата Д. Лазаров - Минго со неговите 130 борци;

14. Борбата кај с. Горно Фраштани, Серско, каде се истакнале војводите Николијата и Динката, на 16.10.1903 година;

15. Борбата кај с. Зрновс, Неврокопско на 8.11.1903 година и др.

Востанатите, оружани чети во Серскиот револуционерен округ за времето на Илинденското востание броеле од 1000-1100 комити, кои ги споменува современикот Христо Силјанов, од кои повеќето од нив биле од месните востаници отколку врховистички четници.⁸⁵

Во Скопскиот револуционерен округ, бил еден од најслабо подготвените окрузи за учество во Илинденското востание. Заради тоа востаничките активности во овој округ биле сведени на диверзии и саботажи. Во овој округ припаѓале следните реони: Скопскиот;

Кратовскиот, Кочанскиот, Малешевскиот, Штипскиот и Прешевскиот реон.

И во овој округ главните носители на востаничките акции биле оружените чети кои крстале низ округот, по споменатите реони. Акциите започнале со прекинито на врските и комуникациските врски со што ги навлекувале турските потери, со цел и замисла да им бидат олеснети борбените дејствија во Западна Македонија.

Меѓу организираниите чети во Скопскиот округ се истакнувала четата на Никола Пушкар, кој едновременно раководел и со Скопскиот окружен комитет. Со сопствената чета тој имал за задача да ја напаѓа железничката пруга Скопје-Солун, посебно на делницата Велес-Скопје. Најуспешната диверзија неговата чета ја извршила на 19.08.1903 година, кога композицијата и пругата биле дигнати во воздух, на местото каде што Пчиња се влива во Вардар, Гаорска клисура, па пругата 2 дена не работела.

Потоа оваа чета имала 4 сукцесивни судири со турската војска, се додека не ја преминала српската граница. Во текот на септември 1903 година оваа чета, отакако се консолидирала повторно зела учество во безуспешниот напад на Крива Паланка.

Најинтензивни борбени дејства развиле востаничките чети во Кочанскиот и Кратовскиот реон, каде пристигнувале освежени чети од Бугарија, со борци од овие места. Најтешки загуби, овие чети претрпеле на Осоговските планини, кога биле убиени 75 комити.

Во Кратовскиот реон, се случиле два судири со турската војска. Најпрво се судриле 152 комити, а потоа се судрила турската војска со 90 комити. Во овие судири турската војска имала повеќе загуби.

Во Кочанскиот реон, се судрил еден одред на комити од 270 лица со турскиот аскер. Четите на Славко Ковачев и Атанас Бабата, се судриле на планината Плавица во Кратовскиот реон со турската војска.

Делозите на разбиениот одред на Христо Чернопеев, во Скопскиот реон, водел борби со турската војска на врвовите на Султан Тепе и на Китка.⁸⁰

Резимирајќи за борбените дејства во Скопскиот револуционерен округ, како најнеподготвен округ во Македонија може да се

констатира: Дека во овој округ за време на Илинденскиот период биле собрани респективни востанички сили, кои биле ангажирани во 15 борби. Според Силјанов, по реони во Скопскиот револуционерен округ, бројно земено се одиграле следните борбени дејства: Во Скопскиот реон 2, во Прешевскиот 1, во Штипскиот 1, во Кратовскиот 3, Во Малешевскиот 4 и во Кочанскиот 4.⁶⁷

Земајќи ги предвид, фактографските податоци за Солунскиот, Серскиот и Скопскиот револуционерен округ и востаничките активности може да се заклучи:

1. Дека според организираноста, дострелот, масовноста, интензитетот и постигнатите резултати, востаничките активности иако не биле на ниво и степен на адекватните активности кои се одвивале во Битолскиот револуционерен округ, сепак истите дале значаен допринос, во севкупната борба за ослободување на Македонија од турскиот јарем и дека такви какви биле, ја олеснувале состојбата во Западна Македонија.

2. Независно од пристапот околу организирањето на востаничките сили, македонските револуционери во борбените акции, на дело покажале во сите окрузи и реони висок морал и определеност за македонската кауза и единството на движењето.

3. Македонските револуционерна, окружни или реонски чети, покажале голема упорност и воена вештина, која се воскип била прифатена не само во Македонија туку и во останатиот слободолюбив и прогресивен свет.

4. Различниот реон во Пиринска Македонија и Кукушкиот реон во Егејска Македонија со пример покажале дека според масовноста и интензитетот на борбените дејства и активности, дури и по страданата, во Илинденскиот период, скоро не заостанувале од просечните реони на Битолскиот револуционерен округ.

6. ГЛОБАЛНИТЕ ОПРЕДЕЛБИ НА ТУРСКАТА ДОКТРИНА ЗА НЕЈЗИНАТА КОНТРАОФАНЗИВА И ЗАДЪШНВАЊЕТО НА ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

Релативното смирување на состојбата во Македонија, уште пред да започне Илинденското востание, пред централните турски органи и власта, создало еден вид преглед, дека војно-политичката ситуација во Македонија се подобрува, посебно во Битолскиот вилает. Дури и по дигањето на востанието на 2.08.1903 година, самото дигање на македонскиот народ, турските власти и гласила во почетокот сакале да го минимизираат, дека се работи за бунт од мали локални размери, пред европската јавност.

Меѓутоа самите настани сериозно ја демантирале таквата претпоставка, бидејќи се работело за масовно народно движење, кое претставувало изненадување, не само за европската и светската јавност, туку и за турските централни власти како и за воените власти кои неподготвени се нашле во судир со Движењето.

Неподготвеноста била очигледна, бидејќи турската војска не поседувала план за парализирање на востаничките жаришта, немале доволно сили и средства за брзо и интервентно реагирање, а збунетоста и паниката од разбиените турски одреди и информациите за поразите во Битолскиот вилает, создале страв и несигурност кај турската власт, за кое нешто веќе биле информирани сите земји што имале конзуларни претставништва во Битола.

Самото сознание дека се работело за масовно подигнување на незадоволната раја, ги поттикнувало турските централни власти да преземат мерки и активности за елиминирање на востаничките активности, востаничките упоришта и ослободените територии, како и ослободените села и градови.

Вокрај административните мерки, па дури и менувањето на Битолскиот валија, Омер Ружди-паша, со Хусеин Хилми-паша и поставувањето на новиот комадант, Назир-паша, извршени биле и други мерки и активности за кадровско зајакнување и зголемување на војните единици. Извршен бил нов дотур на нови сили од други вилаети, извршена била преорганизација и формациско пополнување на воените единици, мобилизирани биле сили од резервниот состав, ангажирани биле башибозучки и муслимански бандитски дружини, изработени биле

планови за употребата на тие единици, територијата била поделена на сектори и направени биле планови за содејство. Со тоа биле создадени предуслови за турската контраофанзива, во која требало да земат учество сите родови на турската копнена војска, пешадијата, артилеријата и коњицата.

Условно земено, турската контраофанзива, можело да се каже дека се одвивала во 3 етапи, иако секоја од тие етапи имала свои специфичности и карактеристики, како и различно време кога секоја поделно се одвивала, но и според нивото на општоста и величината на преземените борбени дејства и активности.

1. Прва етапа, од 10.08.1903 година до 1.09.1903 година;
2. Втора етапа, од 1.09.1903 година до 2.10.1903 година и
3. Третата етапа, 2.10.1903 година до 10.11.1903 година.

Во Првата етапа, турската војска и раководството, преземале борбени активности (операции, боеви и борби) за опколување и уништување на главните востанички жаришта и упоришта.

Во Втората етапа, турската војска изведувала боеви и борби, за гасење на востаничките упоришта, обезбедување на комуникациските врски и враќање на ослободените територии, барем под војничка управа.

Во Третата етапа, турското раководство и турската војска, водела боеви и борби за гонeње на востаничките и останатите движечки чети, со создавање на можности за реставрација на турската власт.

Во Првата етапа, за турските операции, боеви и борби, за кои стана збор порано, кога ги бранеле илинденските востаници придобивките на слободата, карактеристично било следното:

1. Турските ешелони, групации или одреди, биле секогаш составувани од помал или поголем број на баталони, во главно биле составени од редовната турска војска и башибозукот. Тие секогаш псаѓале од поголемите градови, какви што биле: Битола, Солун, Јерин Костур, Прилеп, Кичево, Охрид, Струга, Дебар и Велес кон востаничките жаришта. Тие тргнувале или со марш или со совладување на препреки на теренот што го минувале, а здружувањето го вршеле при опсадата на востаничкото жариште, односно во реонот пред нападот.

2. Стратегиска определба кај ангажираните сили од турската

војска била, по здружувањето околу востаничкото жариште со движење и борба концентрично го стегале обратот околу објектот на нападот, односно местото или населеното место.

Со тоа се спречувал дотурот на новите сили и средствата и пристигнувањето на помошта од страна. А потоа се преземала лепеза на борбени дејства, до конечното освојување на просторот или уништување на востаничкото јадро.

3. Пред започнувањето на движењето за напад во текот на цетлата турска противофанзива на турските војници главно командирскиот кадар, им давал „одврзани раце“ да прават што сакаат со заробениците и со цивилното население од позиција на сила, што било мотив повеќе, за наводната одбрана на честа на турската армија и одмазда за побунетото население. Таа кауза и порака ја синтетизирал Бахтијар-паша, пред нападот на Крушево, со слоганот „Мал сизин, Нам бенин“ (Роба Ваша, Слава моја).

4. Низ вверската еуфорија над цивилното население, со сила и насилство што било на нивото на азискиот вандализам и вистина која би ја згрозила секоја цивилизација и под тоа ниво, во почетокот на 20 век, со геноцид се сакало да се уништи секоја мисла која водела кон ослободување на македонскиот народ.

5. Начуениот терор се спроведувал како стратегиска определба со уништување на материјалната база на востаничките сили, односно материјалните средства на населението.

За Втората етапа на турската контраофанзива било карактеристично следното:

1. Турските групации и здружени единици ги зголемиле своите маневарски способности за да атакуваат на слободните територии, директно ги напаѓале востаничките јадра (оружените чети, населените места, збеговите) и го присилувале цивилното население да врати во населениите места.

2) Откако востаничкото движење во Битолскиот револуционерен округ, минало кон герилска дефанзива, турската солдатеска предизвикала повеќе жестоки оружени судири, во кои востаничките сили, иако бројно многу помали, покажале воореден маневарски и војнички квалитет на кого можеле да му завидат, специјалните и професионално за таа цел наменети единици, на другите армии.

3) Во Пиринскиот крај и во други реони во Македонија, комитетските чети и одреди на повеќе места „професионално“ ги вовлекувале на загуби турските сили, не создавајќи притоа слободни територии, каде подолна врз населението, би бил исполнет и манифестиран турскиот бес.

4) Турската војска морала да ангажира огромна сила и енергија како за гонење на востаничките движечки единици така и за контролата и безбедноста на просторот (железницата, патиштата, превоните, мостовите, ПТТ врските и др.) за нормализацијата на власта, враќањето на населението и сл.

Во Третата фаза на турската контраофанзива глобалната цел, на борбените активности што ги преземале турските сили, била уништување на преостанатите, помали, македонски оружени чети и враќањето на населението на опустошените огништа.

Борбените активности и дејства биле карактеристични по тоа што:

1. Се вршело гонење за уништување или апсење на преостанатите востанички јадра и четите кои не ја напуштиле Македонија.

2. Се вршело пребарување на теренот и биле фаќани комитетите поединци или групи и нивните јатаци, се вршела идентификација на виновниците за крвавите настани. Потерничките дејства и операциите за фаќање на групите и поединците, била приоритетна задача на турските сили.

3. Потерничките групации, по пат на принуда го враќале населението во опожарените села, кога направиле толку голем број на злодела и насилства, чии биланс досега е сеуште нецелосно утврден. Но, се претпоставува дека жртвите на теророт и насилството се барем за 4 пати поголеми од дадените жртви за времето на борбените активности и дејства.

4. Заради нарушената материјална база, недостатокот на материјалните средства за плачка, азијатските сурогати и башибозите орди ја „компензирале“ со силување на жените, девојките и децата со толку хорор и морбидни сцени врз жртвите, какви дотогашната историја на човештвото ретко има забележано.

Турската контраофанзива, како со бројот на ангажираните сили, бројот на борбените дејства и нивниот интензитет, сукцесивно

раснел, за кулминацијата да ја достигне при крајот на август 1903 година, за благиот пад да започне во текот на септември и октомври за да спласне паралелно со задушувањето на востанието.

7. ДЕКРЕТОТ ЗА ДЕМОБИЛИЗАЦИЈА НА ВОСТАНИЧКИТЕ ЕДИНИЦИ НА ГЛАВНИОТ ШТАБ НА БИТОЛСКИОТ РЕВОЛУЦИОНЕРЕН ОКРУГ И НЕГОВОТО НЕПРИФАКАЊЕ ОД ОПРЕДЕЛЕНИ ВОСТАНИЧКИ ЕДИНИЦИ

Декретот-наредбата, донесен на ден 2.10.1903 година од страна на Главниот Штаб на Битолскиот револуционерен округ, за прекин на востаничките акции и демобилизација на востаничките сили, не го означил крајот на Илинденското востание туку почетокот на опаѓањето на интензивните борбени дејства, кое нешто и¹ одело на рака на турската контраофанзива. Со оваа наредба или одлука, се предвидувало:

1. Распуштање на востаничките единици и нивно враќање во опустошените им домови;

2. Разоружување на востаничките единици, чети и групи, и ускладиштување на оружјето и опремата;

3. Емигрирање на раководните и истакнатите раководни кадри на востаничките единици во Бугарија, особено афирмираните и познатите кадри кои турската власт ги гонела или биле осудени во отсуство од турска страна;

4. Смалување на раководниот и четничкиот кадар кој останувал на теренот, кој требало да мине во анонимност на теренот во Македонија, но без инструкции за натамошна активност и организациони мерки за натамошната активност за продолжување на борбата и отпорот.

5. Потенцирано било дека со демобилизацијата, востанието само се прекинува, а дека со тоа не се означува престанокот на востанието, зашто се сметало на неговото продолжување за, напролет.

Како основни причини за донесувањето на Декретот за демобилизација, како сам Борис Сарафов навел во своите сеќавања,⁸⁸ и како поборник за донесувањето на истата, ги наведува следните:

— Не давање доволна помош од страна на Бугарија и од останатите соседи на Македонија;

-Инертноста на конзулите од Битола за решавање на „македонското прашање“;

-Наклонетоста на конзулите кон турското амнестирање на македонското население и нивните настојувања за враќање и предавање на турската власт;

-Конзулското солидаризирање со ветувањата на турската власт дека во Македонија ќе се востанови ред и поредок со реформите кои Турција ги донела.

Од прогресивните и патриотски расположените сили, оваа одлука на Главниот Штаб, за прекин на востаничките дејства и распуштањето на востаничките сили била протумачена, како круна на капитулантската улога на врховистичките елементи кои учествувале во востанието. Таа била окarakterизирана како непромислен потез на Главниот Штаб со далекусежни последици и злупредавство на македонскиот народ.

Оваа наредба започнала да се спроведува токму од Главниот Штаб кој започнал да ги распушта востаничките единици, на теренот каде се најдувал. Додека нејзиниот најупорен заговорник, Борис Сарафов, по стапувањето во сила, на пат за Бугарија се обидел да ја спроведе во Ресенскиот, Леринскиот и Мариовскиот реон. Ниту востаничкото македонско знаме кое го понел со себе за Бугарија, со кое сакал да го докажува негово учество во Илинденското востание, многу не му помогнало за истата со успех да ја спроведе на неговата маршрута, бидејќи резултатите од спроведувањето на оваа наредба, на овој терен и во овој период, биле минимални.

Потврда за тоа се борбените дејства кои се воделе на поширокото подрачје во Македонија. Меѓу нив спаѓа една од последните борби која е водена во Мариовскиот крај кај с. Чаништа на врвот „Магаре“ на 2.11.1903 година, еден месец по донесувањето на оваа наредба.

Здружениот одред на востаници со кого раководел Горче Петров и искусните војводи од Костурскиот реон Лазар поп Трајков, Иван Попов и Л. Иванов од 150 борци, во рамките на третата етапа на турската контраофанзива бил ненадејно нападнат од 4-5000 турски војници во атарот на с. Чаништа. Благодарение на поставената претстража и предупредувањето што успешно го извршил Јово Јовановиќ,

одредот се прегрупираше и зазел поволни позиции на врвот „Магаре“ па започнала нерамната борба, со побројниот турски аскер на 2.11. 1903 година во утринските часови. Бидејќи востаниците биле добро вооружени со заплението турско оружје со пушките од типот „маузер“, со муниција, бомби и експлозив, востаниците мошне успешно возвратувале на турските навали и јуриши од утрото до мракот. Во текот на ноќта 2-3.11.1903 година востаниците го пробиле обрачот и организирано се извлекле во правец на с. Градешница во Мариновските планини кон Нице и Кајмакчалан.

Во овој жесток оружен судир, востаничките сили имале 7 мртви, 7-8 ранети, кои со себе ги понеле, а меѓу загинатите бил и храбриот војвода Лазар поп Трајков, кој по вторпат во текот на востаничката борба бил погоден. Јово Јовановиќ го изгубил едното око. Турските сили во борбата кај Чаништа изгубиле околу 200 војници и доживеале тежок пораз.⁸⁸

Борбата кај с. Чаништа, била една од последните брилијантни војнички победи на илинденските востаници во Битолскиот револуционерен округ, а истата била изведена по наредбата за демобилизација. Таа борба ја потврдила невалидноста на Одлуката за распуштање на македонските единици, пред македонската јавност. Одлуката за демобилизација, според оценката што ја дал Ѓорче Петров во 1908 година, претставувала „морален крах на раководниот кадар, односно, тој сметал дека таа претставувала неморален чин.“⁸⁹

Меѓутоа ако се земе предвид, дека турската контраофанзива ја уништила материјалната база за издржување на единиците, а се приближувала зимата, се појавиле биле шансите за издржување и обезбедување на поголемите востанички единици, во рацете на нивната комплетност. Заради тоа прогресивните и револуционерните кадри на востанието барале трансформација на востаничките чети во мали движечки одреди и групи кои би останале на теренот, за да ја продолжат борбата и отпорот, да го зачуваат борбениот дух кај населението и повремено да ја спречуваат турската репресија. За таа цел, нешто подоцна биле испратени инструктивни писма до востаничките единици на теренот.

8. ЗАДУШУВАЊЕТО НА ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ И ЖРТВЕНИОТ БИЛАНС

За задушувањето на Илинденското востание од 1903 година, на подрачјето на Македонија, покрај жандармеријата и башибозукот била користена турската војска. Бидејќи званично не е потврден нејзиниот број, ниту од турските извори, ниту од владините и дипломатски извори или од воените архиви, се споменуваат различни цифри од странски дипломатски или од други извори.

Така на пример, англиското воено аташе, Ф. Р. Мануел ја споменува бројката од 193.149 војници, кои биле употребени за задушувањето на востанието во Македонија,⁹¹ во текот на септември месец 1903 година. Од истиот извор соопштава дека во октомври месец во Македонија се најдувале околу 142.000 војници.⁹²

Австроунгарското војно аташе, баронот Г. Гизл, споменува бројка од 167.000 ефективни војници со 3000 коњаници и 444 топови.⁹³

За време на Илинденското востание, на територијата на Македонија и Одринско се одиграле 239 боеви и борби, без диверзантските акции, од кои:

1. Во Битолскиот револуционерен округ, 150;
2. Во Солунскиот револуционерен округ, 38;
3. Во Серскиот и Одринскиот рев. округ, 36;
4. Во Скопскиот револуционерен округ, 13.

Во овие борби зеле учество 26.408 востаници, а во тие борби учествувале 356.931, турски војници, башибозучки сили и другите реакционерни елементи. Според тоа односот на силите бил 1:13,3 во корист на турските сили.⁹⁴ Во поедини боеви и борби овој однос варира, така да за време на силната турска контраофанзива достигнувал однос на 1:30, додека за време на востаничката офанзива во почетниот период на илинденското востание, бил поволен односно тој однос изнесуваал 1 востаник против 6-8 турски, односно непријателски војници.

За време на борбените дејства погинале 994 востанички борци, а 5328 турски војници, односот бил 1:5,36. Во текот на задушувањето на востанието, во текот на репресијата, тортурата и

насилството и одмаздите убиени биле 4694 Македонци. Вкупниот број на жртвите во Илинденското востание и во борбата на македонскиот народ за слобода загинале 5788 лица.⁹⁵

Вкупниот број на пострадани од сите народи и народности кои тогаш живееле на подрачјето на Македонија е 8.816 мажи, жени и деца. Исто така за време на востанието направена е огромна материјална штета. Пострадале 201 населено место, во 16 кази (општини) изгореле 12.400 куќи, без кров над главата останале 70.836 лица, а побегнале 30.000 луѓе.⁹⁶

Само во Битолскиот револуционерен округ во 150-те оружени судири на востаниците со турските сили зеле учество 19.852 востаници, против 202.735 турски аскери (односот бил 1:14,7). Во тие борби погинале 736 востаници и 3.087 аскери.⁹⁷

9. СТРАТЕГИСКИТЕ, ОПЕРАТИВНИТЕ И ТАКТИЧКИТЕ ПОГРЕШКИ ВО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

Како причини и направени грешки, кои довеле до неуспехот на Илинденското востание, покрај другите можат да се набројат следните:

1. Погрешната проценка на ЦК на ТМОРО, за војнополитичката положба на Македонија и за неповолните војнополитички услови во Македонија во однос на Турција како сила, односно погрешна проценка на нејзината положба на Балканот и на нејзината меѓународна положба.

2. Погрешна проценка на надворешно-политичките услови во кои се најдувала Турција и интересот на балканските земји и на големите европски сили за Македонија во дадениот момент. Неземането предвид дека Турција, немала надворешно-политички судир, па вкупните потенцијали можела да ги усмери и усредоточи врз Македонското востание.

3. Турската армија, била модерно вооружена и со искуство на војничкиот и старешинскиот кадар. Турција во дадениот момент, имала поддршка од велесилите за мир на Балканот.

4. Турција не сакала и не смееа да се откаже од Македонија заради нејзината геостратежиска положба, како и од економскиот

интерес за Македонија, како врата за влез на Балканот, суровинска база и како даночен обврзник.

5. Големодржавните пропаганди на балканските земји, а особено Бугарија, постојано го разбивале и поткопувале единството на МРО, а глумеле "сојузничтво" кое му нанесувало далекусежни последици на македонското ослободително движење.

6. На успехот на ТМОРО, да ги "врзе" градовите за македонското ослободително движење, како економски, политички и културни центри на моќта. За населението по градовите целите на ослободителната борба биле недоволно јасни, а тоа се потврдува со малото учество на граѓаните од градовите во Илинденското востание.

7. Расцепот во ЦК на ТМОРО, непосредно, пред дигавето на Илинденското востание, имал директно влијание врз крвката и недоволна организираност, кадровската екипираност и слабата материјална база, врз вооруженото и невооруженото спротивставување против драстично посилен противник.

8. Нерешениот проблем со раководењето и командувањето, здружувањето на единиците и неоствареното содејство, секако предизвикале последици од нерационално искористување и нецелисходното ангажирање на силите и средствата.

9. Турската власт имала поддршка кај добар дел од муслиманското население (турското и албанското) како и од доброволците и другите банди кои харале по теренот, кои биле противник повеќе, во критичните моменти за востанието.

10. ТМОРО не ја претворила Македонија во "револуционерен погор" каде пламтал револуционерниот огон, туку тоа се правело сукцесивно и инцидентно во останатите револуционерни окрузи, освен во Битолскиот револуционерен округ, со што на турската солдатека и' се давале шанси да ги "гаси" револуционерните жаришта едно по едно, со концентрација на големи сили врз секое жариште, а со тоа се кршел духот, борбата и отпорот кај македонското население.

11. Кадровските и материјални загуби, предизвикани со аферите, провалите и уцените, како и врховистичкото ривалство, знаеле несигурност, колебаливост и разочарување кај населението за исходот во борбата, а со тоа и забуна за целите на борбата по ослободувањето.

12. Погрешните процени на Главниот штаб, за подгрејување на локал патриотизмот, како антитеза на надворешното мешање на Балканските пропаганди, заради недовербата, практично ја исклучил соработката со надворешните земји и помошта однадвор која моела да се прима.

13. Задграничното претставништво од Бугарија не ја извршило својата мисија и не ја пробудило европската дипломатија за "македонското прашање" дури ни во текот на најжестоките борби во Македонија за времето на Илинденското востание, а по него се ставило во служба на бугарската политика и сл.

10. ТРАНСФОРМАЦИЈАТА НА ВОСТАНИЧКИТЕ ЧЕТИ И ОБИДОТ ЗА СПАСУВАЊЕ НА ОРУЖЕНАТА КОМПОНЕНТА ВО МАКЕДОНИЈА ПО ЗАДУШУВАЊЕТО НА ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

Крвавиот илинденски экзамен за македонскиот народ од 1903 година, формално можел да се смета дека е завршен, не со Одлуката за демобилизација на востаничките чети, туку со двете циркуларни писма⁹⁸ кои ги испратил Даме Груев (кој останал сеуште на теренот) до сите реонски штабови во Битолскиот округ, на 23.12.1903 година, Првото, а на 25.12.1903 година, Второто писмо.

Даме Груев, сфатил дека востанатиот народ и борците најтешко ја примиле Одлуката за демобилизацијата и растурањето на раководниот востаничкиот кадар по теренот, па со овие писма сакал да го објасни прекилот на востаничките дејства, не како престанок на борбата туку како привремена мерка, која е неопходна заради зимата која доаѓала, а дека борбата според проценката требало да продолжи пролетта во следната година. Со тоа тој направил обид барем духовно да ги смири востанатите граѓани и борците во очајната и безнадежна состојба, во условите на турската репресија. Но, со овие писма сакал и на некој начин да ја оправда погрешната проценка што ја донел Главниот Штаб на Битолскиот револуционерен округ.

Во Првото писмо од 23.12.1903 година, ја презентирал пораката, дека востанието не е завршено, а дека прекилот не е престанок на борбата и дека таа ќе продолжи се до конечното

уништување и чистење на тиранинот, кој бил притиснат однадвор според неговото гледиште и дека бил материјално истоштен. „Уште еден удар, се вели во Писмото и тој ќе биде срушен. Токму тој удар ќе му го зададеме ние.“⁹⁹ Во циркуларот натаму се ветувало дека повторно ќе се вее револуционерното знаме, заради што ни еден востаник и борец нека да ја изневери заклетвата до победоносниот крај.

Тука за првпат Даме Груев дава оценка за бурните револуционерни настани во 1903 година и им оддава признание на сите учесници во борбата за ослободување на Македонија. Овие борби биле прогласени за влохален чин, кои го наредиле македонскиот народ во народите кои се достоини да ја имаат слободата. Тука се спомнувало дека македонскиот народ е силен и дека од него зависело уште колку долго ќе ги носи ролските пранги.

Но и покрај изразениот оптимизам, тогашниот „Револуционерен лист“, како орган на ТМОРО со право, констатирал дека востанието во Македонија, било најтешко искушение и катастрофа за ослободителното движење во Македонија. Поразот бил доживеан како најтежок удар во дотогашното постоење на ТМОРО и за македонскиот народ. А најтешки биле поствојничките денови во Битолскиот револуционерен округ.

Во иногустраниката трагедија, во која се нашол македонскиот народ, среќна околност била таа што поголемиот дел од револуционерните кадри и искусните војводи ги преживеале борбените дејства и покрај погинатите, (Делчев пред востанието, Јордан Пиперката, Лазар поп Трајков и др.) но останало едно позитивно и солидно салдо, на кое можело да се потпре Движењето, по востанието.¹⁰⁰ Во плините и осеките на револуционерното движење, револуционерните кадри од предилинденскиот и од илинденскиот период ќе останат и натаму главни носители на македонското ослободително дело. После турската контраофанзива боречкиот состав осетно се намалил, заради нејасната визија на Главниот штаб – „Како требало да се постанат и што да се направи со боречкиот состав“ ?.

Осипувањето на боречкиот состав и на определени локални раководители било очигледно бидејќи:

–Еден дел од востаничките сили постапило по одлуката за демобилизација на Главниот Штаб и им се предале на турските власти

и натаму се дистанцирале од движењето, некои успеале да минат во анонимност, останале на теренот неказнети, а некои се нашле во турските зандани.

—Другиот дел емигрирал во Бугарија, Србија или Грција па отворено се ставил на врховистичка страна или на страната на неоврховизмот, сарафизмот, матовизмот и сл. или се ставил во службата на туѓите пропаганди. Но имало и такви кои останале на теренот на Македонија кои биле придобиеани од некој врховизам (бугарски, српски или грчки).

—Третиот дел на боречкиот состав, бил определен повремено и по потреба да се вклучува во Движењето, додека пак,

—Четвртиот и најголемиот дел, останал верен на принципите на Движењето и останал на теренот. Во најтешки услови на делување, тој ги помагал борците кои минувале во нелегалност, за да се бори докрај за македонската кауза.

Искрените патриоти не ја прифатиле одлуката за демобилизација и предавање на оружјето, бидејќи биле свесни во која состојба се нашле.

„Без пушка, без леб, без имот, за каде сие ние „— му поставувале прашања борците на ресенскиот војвода Славејко Арсов, кој се секава во неговите спомени.¹⁰¹

Скоро било невозможно предавањето на турскиот режим, а да се остане верен на Организацијата во легалност. Турскиот режим не бил наивен од секој борец ја барал пушката, а тоа било услов за амнестирање. На борците кои го сокриле оружјето, а биле на списокот кај Хилми -паша (битолскиот валија),а барале амнестија, тој им одговарал... „Слободно вратете се во планините, а јас ќе ве најдам, па било каде и да сте“.¹⁰²

Според пишувањето на Г.Петров, парадоксална била одлуката за демобилизација, бидејќи нејзините творци, Сарафов и Јозанчев, не ја почитувале самите тие, зошто тие не се предале на Турците, туку побегнале во странство. „Тие советуваа предавство, зошто самите не се предадоа — вели Петров — туку избегаа во странство... повеќе војводи, селани, останав на теренот, а поинтелегентните побегнаа...“¹⁰³

Во Второто циркуларно писмо, од 25.12.1903 година, тој

реонските штабови ги известува дека сите овластувања што му ги дал Смилевскиот конгрес дека им ги пренесува од Главниот Штаб, на реонските штабови и дека тој Штаб се расформира. Во ова писмо исто се повторувало дека станувало збор за прекин, а не за престанок на востанието заради зимата, за да продолжи во поповолни услови. Во истото се укажува дека ТМОРО останува верна на нејзините цели, а дека нејзината дејност продолжува на основите на "старата" предвостаничка програма. Со овој акт фактички дефинитивно се прекинува востанието.¹⁰⁴

Ниту жртвите, ниту одлуките и упатствата на Главниот Штаб, ниту емигрирањето, ниту преоѓањето кон некој си „изам“ на странските пропагандни машинерии, ниту потерите, провалите, зимата, ниту ненаштината, ниту турската репресија не ја уништиле оружената компонента во Македонија. Повеќето оружените чети се трансформирале во помали чети и групи, заради миеварот и исхраната во потешко достапните планински реони. Во најтешките моменти меѓу населението останале војводите а во Серскиот Округ во Пиринскиот крај и Солунскиот округ четите останале комплетни.¹⁰⁵

Меѓу населението од војводите останале: Христо Узунов и Петар Чаулев од Охридско, Ѓорѓи Сугарев, Ѓакон Евстатиј и Павел Христов во Битолско, Петре Ацев, Ѓорѓи Пешков и Јордан Треков во Прилепско, Митре Влаот, Христо Цветков, Наум Желенски, Новачко и Костандо во Костурско, Томе Стојчев, Михаил Чеков, Леко Џорлев, Александар Турунџов во Леринско, Христо Пасков во Демир Хисарско, Гурчин Наумов во Крушевско, Апостол Петков (ниче Вардарско, Ѓоко Јанев, Тодорчето и „родениот за тоа, четник“, Димитар Г. Димев Гевгелиско и др. А повремено на теренот во Македонија се до Рилскиот конгрес 1905 година биле Ѓорче Петров, Даме Груев, Пере Тошев, и др.

Оружената компонента во вид на мали комитски чети се задржала цела деценија по задушувањето на Илинденското востание, воглавно во планинските предели на Западна Македонија, Пиринска Македонија и во планинските предели на Егејска Македонија, се до Балканските војни.

Со трансформацијата на востаничките чети во комитски чети или мали недефинирани одреди (без формациски состав), започнала

уште додека траела турската контраофанзива. Тие се создавале и егзистирале според можностите, во услови на партизанско војување против посупериорниот противник, турската војска и жандармерија, како и против оружените чети на странските пропагандни машинерии. „Уште во времето на турската офанзива беа поделени во мали групи од по 40-50 луѓе и се вовлекуваа во шумите. Ноќе проаѓаа низ нивните (турските) стражи и вкрстениот огон. Јас не знам дали некој востаник, погина од топовите на напаѓачот... Ние не бевме ниту уништени, ниту разбиени. Непријателот гонеше невидлив непријател, (комитите) во неможност да се расправи со тоа, пукаше каде му беше полесно“ ¹⁰⁶ пишува А. Лозанчев во неговите спомени.

Процесот на трансформацијата на четите продолжил во поствојстаничкиот период со редукција на четите, а на теренот се задржала таква воена организација која била составена од 2 компоненти:

1. Постојанен и активен состав на вооружени чети по реоните, околските и општинските-“незаконски“ чети, на чие чело стоел војвода и секретар.

2. Повремен состав, народна полиција, кој се активирал по потреба на месното население по селата или по потреба на општинските и околските чети, од лица кои конспиративно делувале, а легално ги извршувале своите работни задачи, пред и по завршената акција. Тоа биле скриените-“законски“ чети на ТМОРО.

РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА ВО КОНТЕКСТОТ НА СПРОТИВСТАВЕНИТЕ КОНЦЕЦИИ ЗА ОСЛОБОДУВАЊЕ НА МАКЕДОНИЈА ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

1. ТУРСКАТА РЕПРЕСИЈА ВО МАКЕДОНИЈА ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

Последиците од Илинденското востание, оставиле длабоки траги во заостанувањето на развитокот на Македонија во сите сфери на животот, како на општествено-економски, општествено политички и културен план.

Уништената економска база, со непопустливиот турски режим и реваншизмот на турската власт, довеле до неподнослива социјална положба и повеќестрана криза во Македонија, која е опишувана во многу документи, откриени за состојбата во Македонија.

Цели села од Западна Македонија, особено каде што се одигрувале интензивните борбени дејства, останале без храна, или се наоѓале во некои збегови, или талкале како гладни глутници, по помалку опустошените краеве, барајќи спас, дури и од сопствените непријатели, од имотните бегови, или од поимотните занаетчији во градовите.

Турската војска, задржувајќи се на теренот ги пустошела македонските села, уништувајќи ја притоа, кај македонските граѓани, пред се' живата стока во востанатите реони, понесувајќи со себе се' што било од корист и интерес, односно се што можело да се носи.

Репресалиите на турската војска и жандармерија биле уште поголеми кога се земал во обзир нивниот состав, а тој бил така дрзок и неприкосновен, што тие состави повеќе личеле на казненички одреди и експедиции кои се такмичеле по својата свирепост и безкрупулозност, така што заедно со башибозучките хорди, постанале вистински „мајстори на злочинот и теророт“.

Барајќи од осомничените, оружје и муниција, веднаш ги изведувале пред прекиот суд, а тие што опонирале ги ликвидирале по кратка постапка. Многу селани, истакнати борци се нашле, на ударот на сиртната казна. Дobar дел од нив, бил испраќан на заточеништво

во Мала Азија, а останатиот дел во познатите турски затвори низ Македонија, каков што бил затворот „Темерхането“ (душевната болница) во Битола.

Одиетнатите пак турски одреди и банди, понекогаш сооптачени со албанските арами и плачкаши во Западна Македонија, со нивните самоволија го докрајчувале, сето тоа, што не можела да го дозврши турската солдатеска и жандармерија. Луѓето бегае на сите страни и насекаде, само не' во своите домови. Подивените крвници на македонскиот народ, измислувале параноични престали и прекршоци, кои не можеле да ги изнискат ниту професионалните турски правосудни органи. Тоа го натерало македонското население да бега од родното огниште, да ја напушта земјата, само да ја спаси живата глава.

Десетици илјади луѓе, заради репресијата и заради заштитата на голата егзистенција, мигрирале внатре во Македонија, променувајќи го местото на живеење, а голем дел емигрирале во соседните балкански земји (Бугарија, Србија и Грција) но и во прекуокеанските земји (САД и Канада).

2. ДОКТРИНАРНИ ОПРЕДЕЛБИ НА РЕВОЛУЦИОНЕРНОТО ДЕМОКРАТСКО КРИЛО НА ТМОРО ЗА ВООРУЖЕНАТА КОМПОНЕНТА НА МАКЕДОНИЈА ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

По војничкиот пораз во Илинденското востание и делумното разбивање на организационата поставеност на ТМОРО, голем број на раководители и првенци од Предилинденскиот и Илинденскиот период за да ги избегнат погубните удари на турската репресија, се нашле надвор од Македонија, односно надвор од границите на турската држава во соседните независни држави Бугарија, Србија или Грција. Значителен број на непомирливи раководители, првенци и војни-учесници во Илинденското востание, се нашле во Софија. Тие чувствувале морална одговорност, за повторно заздравување на МРО и продолжување на борбата за ослободување на Македонија од турската власт. На сите нивни средби, организираните советувања и конгресите по Илинденското востание, прогресивните дејци се обидуваа да изнајдат методи и форми за зачувување и повторно заздравување на

МРО, за подготвување на професионална организација за масовно спротивставување на турскиот режим. Централен и круцијален проблем во новонастанатите услови постојано била вооружената компонента. Прашањата на зачувувањето и егзистенцијата на постојните комитски и организираниите самозащитни вооружени чети, новото создавање на чети, нивното пополнување, обуката, нивното материјалното и финансиското обезбедување и др. не се ситнувале од дневните редови на сите собири, советувања и конгреси, што ги одржувале сите организирани сегменти на МРО, во тешките години од постилинденскиот период.

Во тој контекст, во услови кога во Македонија состојбата била хаотизирана, непосредно по креавиот егзамен-Илинденското востание, првенците на ТМОРО, го закажале во јануари 1904 година своето прво званично Советување во Софија.

2.1. СОФИСКОТО СОВЕТУВАЊЕ, ДИРЕКТИВАТА И УПАТСТВОТО ЗА ИДНАТА ДЕЈНОСТ НА ОРГАНИЗАЦИЈАТА – ПРОДОЛЖЕН КОНТИНУИТЕТ ВО РАЗВИТОКОТ НА ВОЕНО-ПОЛИТИЧКИТЕ И ОРГАНИЗАЦИСКО – ДОКТРИНАРНИТЕ ОПРЕДЕЛБИ НА ТМОРО

Во јануари 1904 година во Софија се одржало закажаното Советување. На него, зеле учество 32 првенци на Движењето. Меѓу присутните биле: Никола Карев, Ѓорче Петров, Пере Тошев, Димо Хаџи Димов, Јане Сандански, Никола П. Русински, Борис Сарафов, Христо Татарчев, Христо Матов и др. на кое била донесена познатата Директива и упатството за идната дејност на Организацијата.¹ Иако на Советувањето се чувствувала идејна диференцијација кај определени членови на собирот, според сеќавањата на Ѓорче Петров, тука веќе почнале да се гледаат корените на раздорот во самата Организација.² Уште тогаш можело да се почувствува двојството на собраните на советувањето.

Една групација на делегати, се издвоила која можела да се нарече револуционерна и демократска, која ја застапувала идејата за оружено и револуционерно ослободување на Македонија на чело со Сандански, Димо Хаџи Димов, Чернопеев и др.

Другата се појавила како неоврховистичка на чело со Христо

Матов, Татарчев, Сарафов и др.

Третата била неутрална групација, која гласирала меѓу двете, со поголема поддршка на првата групација.

Но, сепак по прашањето на четите и вооружената компонента на МРО, се постигнала согласност и донесен бил заклучок со кого ... „силите се ангажираат на работа, за заздравување и зацврстување на Организацијата, како авангарда за повторно востание“.³

Од самите чети на теренот во Македонија се барало, секогаш да бидат спремни за вооружена активност, да бидат спремни за брз маневар и префрлување, за ангажирање на народната милиција во случај на потреба, како би се чувствувало населението побезбедно и посигурно.

Од четите се барало политички да работаат со населението да вршат агитација врз следните определби:

—Населението да не се залажува дека Бугарија или некој друг сојуз, или држава ќе го ослободи, туку дека тоа ќе го направат само сопствените сили;

—Дека слободата не се доделува како милост, туку таа треба да се оствари со оружје в рака;

—Дека сојузници треба да се бараат кај останатите народности кои живеат на подрачјето на Македонија, вклучувајќи ја и турската народност;

—Народот да се запознава со вистинската состојба и со целите на борбата, како и за подобрите услови на животот кои треба да дојдат по добивањето на слободата;

—Дека на теренот треба да се создаваат организаторски групи од 5-7 членови, во секое населено место од доверливи луѓе.

—Да им се објаснува на луѓето дека главниот наклон за нив внатрешните чети. Да не им се верува на надворешните, дојданците и авантуристите, на таков начин да се револуционизираат масите;

—Начелото на рамноправноста за сите народности да биде основа за идното општество кое ќе се оствари со демократското Движење за ослободување на Македонија;

—Да се врши зближување меѓу националностите со ширење на границите на толеранција и меѓусебна доверба кое нешто би било основа за заедничкиот живот;

-Да се осудува секоја националистичка омраза, која ја подгрејувале независните балкански држави во Македонија;

-Да се создаваат идејни претпоставки за Балканска федерација;

-Да се осудуваат сите планови кои водат кон анексија и дележа на Македонија и истите да се обелоденуваат и демаскираат пред македонската јавност;

-Да се создаваат услови, можности и претпоставки за меѓусебна верба за демократски и слободен живот, а не за милитаризирање на масите и да се осудува бунтовништвото и тероризмот;

-Да се изградува степен на уверување кај народните маси, дека „македонското прашање“ не е само прашање на Македонците, туку на сите луѓе кои живеат на тоа подрачје;

-Агитацијата да се спроведува не само вербално туку и со покренување на списанија и револуционерни листови.

-Иако повеќето од присутните на ова Советување, по неговото завршување екипирале свои чети и тргнале по сите реони во Македонија, да ги спроведуваат претходните определби и да одржуваат реонски или окружни советувања. Групата на неосерховистите како внатрешен антипод, што произлегла токму од ТМОРО, не ги почитувала претходно усвоените определби од ова Советување, што било погубно не само за вооружената компонента, туку за Македонското ослободително движење и за македонскиот народ.

2.2. КОНЦЕПЦИСКО-ДОКТРИНАРНИ ОПРЕДЕЛБИ ВО ПРОЕКТ-ПРАВИЛНИЦИТЕ НА ПРИЛЕПСКИОТ ДВИЖЕЧКИ КОНГРЕС

Прашањето на егзистенција, а посебно прашањето на трансформацијата на оружената компонента, било процесуално поставено, а секако дека се разгледувала на окружно, односно реонско ниво. Биле одржувани и конгреси или советувања на кои покрај другите прашања било актуелно и разгледувано и прашањето за вооружените чети.

Од досега откриената документација позната е работата на Прилепскиот 15 дневен движечки конгрес,⁴ кој започнал со работа во прилепското село Беловодница, а донесол: Упатства за натамошната работа и 2 Проект Правилници – од кои едниот бил дополнет подоцна со „работата во градовите“. Во Проект – Правилниците било вградено

прашањето за вооружените чети како и погледите и определбите за вооружената компонента.

Во Првиот Проект-Правилник, било предвидено и му се овозможувало на „...секој христијанин кој живее во Европска Турција, да може да биде член на ТМОРО, без оглед на неговата народност"...Во секое населено место се предвидувало организационо јадро од 10 члена на чие чело стоел десетар, а со тоа се создавала можност за создавање на селска чета, па оттаму се тргнувало натаму кон реонските и околинските чети.

Секој припадник бил должен да положи заклетва, да обезбеди за себе оружје, да ги посетува состаноците, а обврзан бил да ја посетува и воената обука.

Во првиот Проект-Правилник биле утврдени типовите на оружените чети кои требало да ја сочинуваат оружената компонента во Македонија. Се предвидувале 2 вида на чети:

1. Постојани активни чети за секој реон – постојана војска и
2. Вооружена полиција т.н. „Тајни чети од организациониот состав на ТМОРО, чија големина би била условена од материјалните и други можности. Обуката на припадниците на овие чети требало да се изведува во постојаната чета на реонот, со сукцесивно влучување на припадниците од селските чети, поединечно или групно, но да не се почувствува нивното отсуство од населеното место. Или со други зборови речено обуката требало да се изведува во строга конспиративност.

Проект-Правилникот, предвидувал обврска за Селските и Гратските комитети, да се грижат за вооружувањето, материјалното и другото обезбедување како нивни органи. Со тоа се остварувала интенцијата за вооружување на народот. Крајната стратегиска цел била откако ќе се наоружаат и обучат членовите повторно да се тргне во нова офанзива, ново востание, кога ќе бидат создадени внатрешни и надворешно воено-политички услови.

Во Проект-Правилникот на прашањето за вооружувањето му било посветено посебно внимание, па се предвидувале задачи не само за припадниците на четитите туку и за членовите на ТМОРО. Таку се предвидувале задачите на поединците, припадниците на четите и на самите чети и тоа:

-Да пронаоѓаат и собираат парични средства за купување на оружје;

-Да ги одржуваат „каналите“ за набавка, а истите да ги чуваат и обезбедуваат;

-Да одржуваат курирски врски, да одржуваат безбедносно обезбедување на транспортот со оружје и муниција;

-Да поднесуваат извештаи на Околинските комитети за својата работа и активноста.

-Да ги почитуваат наредбите и правилата, а се алудирало да се против секое лично наметнување и самоволие.

На Крајот на Проект Правилникот се предвидувало, укинување на старата полиција, терористичките групи и разрешување на нивните начелници.

Заклучок:

Од Софиската Директива и Упатството како и од прилепските Проект-Правилници, евидентно и јасно произлегува фактот, дека со крајот на Илинденската епопеја не престанува егзистенцијата на македонската воена мисла, туку напротив сние Документи го потврдуваат продолжениот континуитет на развојот на македонската воена мисла во поствостаничкиот период. Глобално земено, од рите погледи, ставови и определби, утврдени во ние, потенцираме е само-заштитната, подготвителната и ослободителната функција на оружената компонента. Трите сегменти (функции) на оружената компонента се вклопуваат во глобалниот концепт на вооружениот народ, со јасна утврдена улога за остварување на крајната воено-политичка и стратегиска цел-ослободувањето на Македонија. Од определбите произлегува, констатацијата дека ослободувањето требало да го изврши македонскиот народ со сопствени сили. Презентираната воена мисла ја застапувало и спроведувало Революционерното и Демократско крило на ТМОРО.

Сосема поинаква, дури и спротивна, може да се каже дека била, концепцијата за ослободување на Македонија што ја подржувало и застапувало неоврховистичкото крило на ТМОРО, чии предводник и идеолог, станал Христо Матов.

3. ИДЕЈНИ ОСНОВИ И ДОКТРИНАРНИ ОПРЕДЕЛБИ НА НЕОВРХОВИСТИЧКОТО КРИЛО НА ТМОРО ЗА РАЗВИТОКОТ НА ОРУЖЕНАТА КОМПОНЕНТА НА МАКЕДОНИЈА ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

Утврдените определби од Софиското Советување и дадените насоки за реонските и околиските советувања, кои требало да се одржат на теранот на Македонија, во определената концепциска варијанта како да не се однесувале на неоврховистичкото крило од Советувањето.

Наместо презентирање на резолуционерната опција, за ослободување на Македонија со сопствени сили, со широко ангажирање на народните сили, Матов, Сарафов и другите нивни истомисленици, кои во агитационата кампања нашле свои приврзеници, особено во Скопскиот, но и во Битолскиот и Солунскиот округ, ја понудиле милитаристичко-терористичката и анархистичката опција, за ослободување на Македонија.

Смислата на оваа концепција била, Македонија да биде бунтувана од вкупната вооружена компонента, терористичките групи и оружените чети. Тие требало да направат таква состојба на несигурност во Македонија, која ќе ја натера дипломатска Европа, да определи земја која ќе воведо ред и поредок во Македонија, или со воена интервенција од друга земја да биде симнат турскиот јарем. Таа улога според неоврховистите требало да ја добие Бугарија, односно со нејзина помош да се оствари автономијата на Македонија, како прва и првобитна фаза од ослободувањето, а потоа требало да следи анексијата на Македонија кон Бугарија.

Како идеолог на оваа опција репрезент на воената мисла на неоврховистичкото крило на ТМОРО, Христо Матов, се потрудил да го разреши проблемот и делувањето на вооружената компонента во Македонија во неговата брошура „Востанички дејства“, што излегла пред бугарската јавност при крајот на 1905 и почетокот на 1906 година. Како поборник на воено-стратегиската опција за воена интервенција однадвор во Македонија, тој практично во ова дело ја презентира војнената и воената доктрина што требало да ја спроведуваат оружените чети во Македонија и нивната употреба. Фактички тој ги напишал терористичките правила за употреба на

„послушните“ македонски вооружени чети, за нивното делување по Илинденското востание и е еден од првите автори за канонизирање на тероризмот на Балканот. Тој бил поборник за перманентни оружени акции за создавање на нереди и анархична состојба во Македонија, за создавање на клима за војна интервенција од надворешна сила, односно од соседните земји, за наводна заштита на националните малцинства. Тој во неговите брошури⁶ сметал дека Македонија се наоѓа во состојба на непосредна воена опасност, а оружените чети на ТМОРО, постојат во Македонија, заради извршување на две основни задачи:

1. Да создаваат неподнослива состојба со борбените активности со постојани бунтови и да создаваат неред и страв и

2. Војнички да го слабеат османскиот непријател и да ја потмагаат војнички и материјално, евентуалната надворешна агресија.

Неговото гесло било „Којку полоша состојба во Македонија, толку е тоа подобро за автономијата“. Неговата цел не била ТМОРО да владее со Македонија, туку „Турција да не господари со Македонија, а нигде не ја споменува тогашната популарна парола „Македонија на Македонците“.

Според Матов, на подрачјето на Македонија живее и делува активно и пасивно население.

На пасивниот дел од населението му припаѓаат, широките народни маси, членовите на Организацијата и нејзините симпатизери, кои се должни да прифаќат се што се случува и да ги извршуваат наредбите на активниот дел од населението, односно старешините.

Во активниот дел од населението, снаѓаат раководните сили и воените сили (реонските чети) на ТМОРО, кои се над останатото население и кои по пат на сила и со сите други средства наложуваат, „власт“ над противникот – турската власт, над пљачкашите, како и над сопствените симпатизери.

За него избраните луѓе за комити (четници), се луѓе од посебен општествен квалитет. Комитството, за него било професија. За да биде некој комита, морал да знае да ракува со пушка, бомба и со динамитот. Па тоа е „вештина“ – истакнувал, Матов.

За него постоеле само „Илегалните чети“, – како вооружени чети кои се борат, додека пак бил против „Легалните-чети“ – Народна-

та полиција, кои се формирале на позив и во случај на самозаштитна потреба на населеното место. Тој ги признавал само Илегалните чети како постојана војска, која требало да биде константна по бројот на комитите. Во случај на нивно уништување, компензација и замена требало да пристигне од Бугарија.

Народните маси, а пред сè селаните, биле должни само да ги хранат и да ги помагаат оружените чети, односно да ги дополнуваат, четите со атентатори и да даваат курири.

Поентата на војнената и воената доктрина на Матов била четничката војна во Македонија со постојана офанзива, со нападни борбени дејства и парадирањето на оружените чети низ Македонија, како утопистичка замисла, за демонстрирање на некаква сила. Оваа "комитска" (четничка) војна требало да трае во Македонија, сè додека „не загриат топовите на Бугарската армија“ за ослободување на Македонија.

Стратегиско определување, за успех за вооружената чета, се сметало избегнување на судир со турската војска, а помакну се ценела способноста да се излезе како победник во борбеното дејство. Очигледно Матов, нереално ја проценувал и преценувал силата на противникот и ја глорифицирал неговата способност, оставјќи ја сопствената имагинарност, да ја оствари некој друг, или некоја туѓа војска, а не македонската, се разбира за „доброто“ на македонскиот народ. Логично од ваквата војнена доктрина произлегува неговата анархична доктрина, а од неа стратегијата на теророт и на насилството, за која ќе се определат неоврховистите и самите врховисти во т.н. Десница на ТМОРО.

Со спроведување на аналогна тактика требало со напади и атентати да се создаде анархична состојба. Нападите и атентатите не биле усмерени само против субјектите и објектите на противникот и турската власт туку и против сите кои стоеле на патот и го попречувале нејзиното остварување. А тоа биле најдобрите синови на македонскиот народ од предилинденскиот и илинденскиот период кои не се согласувале со доктрината на Матов и неговите истомисленници.

Во „Востаничките дејства“ Матов предвидел 13 видови на конкретни оружени акции, меѓу кои спаѓале:

—Нападите на малите турски гарнизони, сместени по христи-

јанските села;

- Нападите на претотражите на турските караули;
- Нападите на војните курири;
- Нападите на воените потери;
- Нападите на жандармериските потери;
- Нападите на бажибозучките потери;
- Нападите на коморите;
- Нападите на воената и цивилната пошта;
- Нападите на железничките пруги, патиштата, мостовите, тунелите, станиците, возовите, бродовите, караваните и др.
- Нападите на ПТТ објектите и врските;
- Нападите на државните згради, банки и др.
- Нападите на руднички инсталации;
- Нападите на муслиманските села, нивното опожарување и нивното истребување;
- Нападите на градовите во поминување, со психолошки ефекти;
- Правење на паради, за демонстрација на сила и др.

Здружувањето на оружените чети, според погледите на Матов било можно, само ако се извршувале покрупни акции, но веднаш потоа здружените сили требало да се вратат во првобитната состојба.

На крајот Матов го негира сенародното востание во Македонија, а бил приврзеник на изолирани акции на вооружените чети и атентаторските групи.

Брз основа на изнесеното може да се констатира дека вооружената компонента во Македонија веднаш по Илинденското востание, се нашла во идеен кошмар, без единствена концепција и војно-политичка ориентација. Таа забуна не ја создавале само револуционерното крило и неосерховистите на ТМОРО, туку на тоа се надоврзале, врховистите и пропагандните машинерии на Бугарија, Грција и Србија, со четите кои ги испраќале во Македонија.

Оружените чети кои се нашле на теренот во Македонија, во поствостаничкиот период од 1904 - 1908 година, немале утврдена формација, туку биле со различна величина во различно време и ситуација. Сепак можело да се каже дека секоја од нив броела од 5-50 комити.

Истото може да се констатира и за вкупниот број на воору-

жени чети во Македонија во поствостаничкиот период. Тој бил различен, во различно време и годишно доба и бил зависен од војнополитичката ситуација во Македонија и од многу други фактори. Но, факт е дека постоело шаренило на оружени чети. Четите кои и' припаѓале на ТМОРО кои се залагале за револуционерана опција и самостојно ослободување на Македонија, биле наречени внатрешни чети, додека другите врховистичките, неоврховистичките составени од Македонци или комбинирани (Македонци и Бугари) и бугарските чети, односно оние кои биле под бугарско покровителство, а доаѓале од Бугарија, грчките андартски чети, а доаѓале од Грција и српските четнички чети без разлика на нивниот состав, а доаѓале од Србија, сите биле наречени надворешни чети. Самиот конгломерат на чети и нивниот динамичен престој, го комплицира уште повеќе утврдувањето на нивниот број. Сепак, еден австриски дипломат од Солун, во неговиот извештај дал еден интересен податок на 10.01.1907 година во кого се регистрирани четите по вилаети во Македонија, а истите им се припишани на тогашните слободни балкански држави. Тој вели... „ во тоа време во Македонија биле регистрирани 111 различни чети, од кои 51 во Солунскиот вилает, 30 во Битолскиот и 21 во Скопскиот вилает. Од нив 12 и' припаѓале на српската пропаганда, 25 на грчката а 74 на бугарската пропаганда.⁷ Во последниве, секако се пресметани и четите на ТМОРО.

Но, како се одело натаму до крајот на првата деценија на 20 век, бројот на четите во Македонија постепено се намалувал и руинирал, поради систематското уништување на раководните кадри на оружените чети како и заради реорганизацијата и модернизацијата на турската војска и жандармерија. Покрај тоа што турската војска ги уништувала вооружените чети, таа често се врзувала со четите на странските пропагандни машинерии и за провокациите и низните предавства ги уништувала внатрешните македонски чети.

Постаостаничкото четништво (комитство), било на удар на сите интересенти за Македонија и на низните терористи испраќани во Македонија. Сиртта се сеела на сите страни низ Македонија за прогресивните дејци на македонското револуционерно Дело, од турската жандармерија и војска, од немакедонските емигранти, од „софиските патриоти“, од бугарските врховисти, грчките андарты,

српските четници, заради што слободно може да се каже дека вкупното население доживеало трагична судбина.

Во суштина може да се констатира дека во текот на неколку, поствостанички години, во Македонија погинале неспоредливо многу повеќе угледни војводи, старешини и борци, отколку во самото Илинденско востание од 1903 година. Така за времето од 1904-1908 година бил кршен борбениот дух на македонскиот народ, со погубијата на десетици раководители, врз чии плеќи се водело Илинденското востание.

Петкатиот противник (турската власт, врховизмот, внатрешниот врховизам-неоврховизмот, бугарската, српската и грчката пропагандна машинерија) на МРО го собирал данокот во крв во Македонија, кај населението, комитите и војводите. Така на пример во Извештајот на Хилми Паша (битолски валија) стои дека за една година, поточно од 1.03.1907 година до 28.02.1908 година убиени биле 2.353 лица, а ранети 1.161 души.⁸

Или каква трагедија се случувала во Македонија со востаничките кадри доволно говорат имињата на истакнатите револуционери кои во поствостаничкиот период загинале* од предавничката или османската касалска рака: Даме Груев, Никола Карев, Пандо Кляшев, Христо Узунов, Ѓорѓи Сугарев, Александар Турунцев, Ѓурчин Наумов, Славејко Арсов, Сава Михајлов, Ванчо Србакот, Пецо Георгиев, Константин Нунков, Никола Караџулов, Атанас Бабата, Љешо Самарџиев, Цане Куртев, Стефан Димитров, Лука Иванов, Андреа, Казепов, Мануш Георгиев-Турновски, Атанас Петков и др.

Прогоните по оружените револуционерни чети во Македонија, биле честа појава, а со време во постилинденскиот период станувале ужасни со предавствата, меѓусебните пресметки со ликвидирање на недолжни граѓани. Таа состојба уште повеќе го притискала народот во ролската потчинетост. Ѓа наместо револуционерните раководители да создадат повисок степен на борбена готовност и ангажираат поголем број на подготвени борци кај легалното население, кај самиот роб, го оставија робот, да биде пак роб. Тоа беше однародување на револуционерната идеја,⁹ - се заклучува во отвореното писмо, на Струичкиот комитет од 1908 година.

Основната цел на безмилосните убиства е ликвидирањето на

кадровската основа на Движението за ослободување на Македонија, да се заплаши народот, односно да се наруши националната кохезија на македонскиот народ и да се сотрат корените на секоја македонска национална пројава и на македонската воена мисла.

4. ФАКТОРИ ШТО ГО СОПИРАЛЕ РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА И ВОЕНА МИСЛА И РЕАЛИЗАЦИЈАТА КОНЦЕПЦИСКО-ДОКТРИНАРНИТЕ ОПРЕДЕЛБИ ВО ПОСТИЛИНДЕНСКИОТ ПЕРИОД

4.1. ТЕРОРИСТИЧКО-ПРОПАГАНДНИ АКТИВНОСТИ НА БАЛКАНСКИТЕ СОСЕДИ (БУГАРИЈА, СРБИЈА И ГРЦИЈА) ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ (1904-1908)

Балканските држави, Бугарија, Грција и Србија, по Илинденското востание не го промениле глобалниот однос за нивното проширување за сметка на Македонија, туку може да се каже дека ја интензивирале агресивната пропаганда кон Македонија, за создавање на свои интересни сфери во определени делови од Македонија.

Имајќи ја предвид несредеената состојба, која им погудувала на балканските претенденти за Македонија, не само што ја ширеле вербалната и економската пропаганда за зголемување на влијанието, туку следејќи ја будно состојбата во Македонија, започнале да спроведуваат терористички дејства и активности, како метод за придобивање на населението во Македонија. Започнале да испраќаат терористички чети, кои по пат на насилство, уцени, принуда или атентати, свеле страв кај македонското население за определување на поединецот, групата, или населеното место кон страната што ја застапувала оружената чета, односно кон државата што ја испратила и чии интерес застапувала. Користејќи го терористичкиот метод т.н. куршум-аргумент, овие бандити, без разлика од каде доѓале, сметале дека на тој начин ќе имаат поголем успех кај преплашеното македонско население, да се ориентира кон бугарска, грчка или српска страна. Нецените на испратените оружени чети во Македонија, сметале и очекувале по пат на сила и принуда, дека ќе добијат колку е можно повеќе симпатизери, приврзеници не само меѓу населението

туку и меѓу самите комити во Македонија. Од оружените чети во Македонија се барала да застанат под еден од чадорите на балканските држави, а кое нешто требало да се искористи во наредниот период при погодна воено политичка ситуација за нив, а против Турција.

Заради ширење на влијанието во Македонија, владеачките кругови на Бугарија, Србија и Грција со своите надворешни политики, започнале, најпрво да се приближуваат до Турција за определени концесии во Македонија, или кон меѓусебно приближување за заеднички настап спрема Турција. Овој процес го започнала Грција уште пред Илинденското востание во 1901 година. Тогаш во април 1901 година била склучена Грчко-турската конвенција, за зголемување на бројот на грчките дипломати и претставници во Македонија.¹⁰

По Илинденското востание започнало приближувањето на Србија и Бугарија за заеднички настап спрема Турција во поглед на Македонија. На 30.03.1904 година бил склучен во Београд, Тајниот договор на Кнежевството Бугарија со Кнежевството Србија.¹¹ Овие две земји сметајќи, дека со проласта на Илинденското востание во Македонија силно е разнишано револуционерното движење и дека претстои ликвидирање на ТМОРО, па тука ја гледале шансата за ширење нивното влијание во Македонија. Со истите претпоставки тргнувала и Грција. Нивната калкулантска политика, престиж и лицемерство отишле толку далеку што се натпреварувале за секој граѓанин од Македонија, а при тоа секогаш меѓусебно ги сокривале своите аспирации. Тоа го правеле покривајќи ги своите активности „дипломатски фил“ или некакви договори, а целите им биле истоветни, заземање на што поголем дел од Македонија, или целосно Македонија да се најде во нивните државни граници.

За нивните меѓусебни односи, или поточно по повод, српско бугарското зближување излегол еден коментар во „Работнически весник“ во Софија од 19.10.1904 година, во кого се опишуваат вистинските намери и недовербата што постоела меѓу балканските држави во однос на Македонија. „Колку буржоазијата е усигурена кон искреното зближување меѓу народите (бугарскиот и српскиот), покажува нејзината вечна кавга за Македонија. Таа поробена земја не престанува да ги дразни вечните апетити како на српската така и на

бугарската буржоазија, прашањето што ги разделува владеечките класи на Србија и Бугарија е: Кој ќе го земе лавовскиот дел од пленот, кој ќе ја освои Македонија – таа благословена земја за капиталистите, таа мајка за сите грабливци, за сите тие кои тежнеат кон брзо и лесно богатство. И додека тоа јаболко на раздорот постои, никогаш српската и бугарската буржоазија, не ќе можат да сакаат вистинско зближување меѓу народите."

Во трката за престиж, соседните земји започнале процес на инфилтрација и пенетрација на оружени чети, на тлото на Македонија во 1904 и 1905 година, а нивниот број постојанно се зголемувал со определени варијации али со тенденција на раст се до 1908 година.

Ако се има предвид бројот на испратените чети, во Македонија, нивната величина и формација, интензитетот на борбените дејства и акции, како и бројот на разновидните невооружени активности и дејства, нивното програмирање и планирање и мисионерство, меѓу балканските соседи, примогенитурата ја имала Бугарија. Таа била предводник во создавањето на воено-политичката конфузија за ослободувањето на Македонија и „мостра“ според која се раководеле Србија и Грција со упорни настојувања да ја следат и надминат на идејно политички и воен план.

Заклучок:

Глобалните воено-политички и стратешки интереси и цели на Балканските соседи кон Македонија во периодот 1904-1908 година, се појавуваат како круцијални лимитирачки фактори за сопирање на развитокот на македонската револуционерна и воена мисла, како создадена спрега за спречување на практичната реализација на револуционерните концепциско-доктринарните ставови. Владеечките кругови на балканските соседи и нивните органи, нивните сили и средства за да го спречат народното ослободување во Македонија, во овој период се обиделе и го направиле најтешкото заедничко злодело во сукцесивен стек, – најтешкиот македонскиот национален злочин во "невоени години". Мноштвото починети злочини во Македонија, последично било усмерена против ширењето, манифестноста, усвојувањето и остварувањето на македонската национална и воена мисла – против самостојното ослободување и егзистирање на Македонија како независен државно-правен субјект на Балканот

4.1.1. ТЕРОРИСТИЧКО-ПРОПАГАНДНИ АКЦИИ И ДЕЈСТВА НА БУГАРСКИТЕ „ВРХОВИСТИ“ ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ (1904-1908)

Бугарскиот двор и влада со години, создавале општи предуслови за ширење на сопствената пропаганда и за замаглување на македонската, национална и воена мисла во Македонија.

Со преземените мерки и активности преку легалните државни органи и институции како и преку „нелегалните“ вооружени чети и формации, биле спроведувани поставените задачи на економски, политички, културно-просветен, духовен и воен план.

Очигледно Бугарската буржоазија, ја видела сопствената голема шанса во поствостаничкиот период во Македонија да ја прошири врховистичката дејност, не само со надворешните врховисти што ги предводел генералот Цончев, туку и со ангажирање на старешини, офицери и воени лица, припадници на бугарската армија, со новоформирани чети за да ја искористи несреќната состојба во Македонија, по поразот во Илинденското востание.

Со инфилтрацијата и пенетрацијата на врховизмот во самите редови на ТМОРО, пробугарската пропаганда, по пат на индоктринација создала т.н. нов врховизам (неоврховизам) или т.н. внатрешен врховизам, кој се спроведувал, според диктатите на Христо Матов, Борис Сарафов, Атанас Лозанчев и другите апологети на неоврховизмот. Основната смисла и целите на врховизмот и неоврховизмот биле заеднички: ослободувањето на Македонија да се изврши со помош на Бугарија, а по добивањето на автономија, Македонија да се приклучи кон Бугарија, а тоа не било ништо друго, туку Санстефанската фикција на Бугарија.

На патот на остварувањето на таа фикција, стоеле револуционерните кадри и борците на ТМОРО, кои ја преживеале Илинденската голгота. За бугарските владеачки кругови во ова време, позначајно било разбивањето на единството и компактноста на ТМОРО, отколку самото протерување на Турците од Балканот и Македонија. Заради тоа бугарската пропагандна машинерија, ангажирала нови неоврховистички сили за да се изврши идеолошки продор кај кадарот на ТМОРО и да се придобијат тие кадри на „војводско ниво“, а потоа симпатизерите на

ТМОРО, за на крајот да се изврши пресориентација на вооружените чети за да се борат за бугарската кауза во Македонија.

Оваа големобугарска илузија, за тоа време иако била нереална и тешко остварлива заради констелацијата на односите на надворешно-политички и внатрешен план, сепак хегемонистичките тенденции биле силно присутни на македонската почва. Хегемонистичките кругови знаеле дека идеолошкиот продор нема да оди ниту лесно, ниту едноставно, свесни дека него ќе го спречуваат искусните револуционери, односно дека тие ќе бараат сопствена самоуправа во автономната, или независната македонска држава.

Заради тоа по Илинденското востание, бугарската пропагандна машинерија, заедно со врховистите и неоврховистите ја прифаќаат стратегијата на теророт и насилството, како доктрина за ликвидирање на "непоправливите" и "непослушните" војводи и комити, односно на македонските патриоти, кои се спротивставувале на големобугарските цели. Бугарскиот двор, заради тоа систематски создавал политички преваранти и предавници, кои ги подготвувал во вид на оружени формации и ги испраќал во Македонија, по Илинденското востание, како чети, групи и поединци-егзекутори. Тие требало да ги ликвидираат револуционерните македонски вооружени чети, народната полиција, групите и поединците војводи или комити. Во тој контекст притоа не се избирале начините, методите и средствата за целосно оневозможување и уништување на доктринарните определби на револуционерната македонска воена мисла.

Во постилинденскиот период била организирана трипартитна агресивна пропаганда која ја спроведувале преку:

1. Легално организираната Егзархија, лигарите од (црквите, свештенството, црквено-школските општини, училиштата и просветните работници), трговските, стопанските и финансиските институции, кои ги подржувале државните органи на Бугарија во Македонија.

2. Преку Врховниот Комитет од Софија, со бугарска финансиска, материјална поддршка и нивните оружени формации, чети, групи и поединци кои биле наречени „надворешни врховисти“ и

3. Преку новите симпатизери на врховизмот „неоврховистите“ и нивните чети, групи и поединци кои биле именувани дури и со името „внатрешни врховисти“.

Зад „надворешните“ и „внатрешните“ врховисти во посреден однос стоела бугарската влада и Двор и нивните органи. Но, во овој период, повеќе од порано биле вклучени државните органи за придобивање на македонските емигранти и пребегнатите луѓе од македонско потекло во Бугарија. За ангажирање на тој план, колку сериозно се работело на придобивање на луѓето и со кои методи раскажува во неговите спомени, преспанскиот војвода, роден во Битола, Александар Ефтимов: ... „Министерот Петков, ме повика мене и Ѓорѓи поп Христов. Нам ни предлагаше, пари и оружје и бараше да работиме по нивната наредба, како што тоа го правел Борис Сарафов.¹²

Бугарската Егзархија, која имала сопствен потпор на црковните институции во Македонија, работела за придобивање на граѓаните кои биле под нејзина јурисдикција во повеќе села и градови, а работела на нивното откинување од Патријаршиските редови. Така во поствостаничкиот период се појавило „Движењето 156 села“ за преоѓање од патријаршиските редови во егзархиските редови. Ова движење го покренала бугарската црква и нејзината пропаганда, која била поттикната и од грчката црковна пропаганда, но таа требало да биде антипод на неа и андартскиот терор во Македонија. „Движењето 156-села“, добило поддршка и од самиот Битолски револуционерен округ за кое нешто била испратена окружница (известување)¹³ од нејзините проврховистички раководители, за селата да минат под егзархиска јурисдикција. Тоа било предуслов за создавање на сигурни пробугарски потлори во Македонија и врховистичка пропаганда.

Користејќи ги сопствените методи на работа врз религиозна основа, методите на работа во просветата и поставувањето на пробугарски учители по училиштата, Егзархијата била бастион на бугарофилството во Македонија се до Балканските војни. Бугарската црква, користејќи го местото и положбата во Македонија таа лавирала меѓу турската власт и званична Бугарија, со врховистите и неоврховистите од една страна, а револуционерното движење и македонското население биле на спротивната страна. Одделни потези што таа ги влечела секако дека оделе на штета на револуционерното движење на Македонија, а во тој контекст и на македонската револуционерна мисла и практика, бидејќи од нејзините редови ќе произлезат најзакрвавените и најбескрупулозните водачи и

предавници кои во периодот по востанието од 1904-1908 година и' нанеле најтешки удари на ослободителната организација.

Стравот од ослободувањето и од Автономна Македонија, постоел кај бугарската црква, заради пројавените тенденции за обновување на Охридската Архиепископија, така да тој страв, определени поединци од егзархиските редови ги туркал во понорот на злото.

Клеветите, предавствата и зазерите против револуционерните сили на Македонија, биле составен дел на дневната и тековната работа на луѓето од Егзархијата, пред турските органи на власта, жандармеријата и војската.

Сите луѓе на Македонското Ослободително Движење, исто така биле на удар и на поствостаничките оружени формации кои биле испраќани во Македонија за наводна заштита на населението од турската репресија. Тоа било не само изговор, туку чиста измама на јавноста, а вистинската суштина на испраќањето на четите било разбивање на единството на Македонското Ослободително Движење и создавање на метеж за интервенција од страна. Овие чети, групи и недефинирани формации, постанале особено опасни отакако настанало приближувањето на врховистите и неоврховистите во текот на 1905 година... „Приближувањето меѓу Сарафов и генералот Цончев го гледаме — пишува Ангел Динев — кога го гледаме како Сарафов им го олеснува преминувањето во внатрешноста на цончевите чети.¹⁴ Тогаш фактички започнале жестоките пресметки меѓу револуционерните и пробугарските сили во Македонија. Без разлика што генералот Цончев декларативно укажувал, дека од крајот на 1905 година.

„...Врховниот Комитет, формално не постои.¹⁵“ вистинската состојба на теренот била сесема подруга. Овој превид го создавала званичната бугарска политика, преку своите органи. Таа дури и се приближувала и додворувала преку своите егзархисти луѓе — лигарите, на турската власт, дури и на другите пропагатори во Македонија.

Од праксата на теренот како што забележале вредните современници, бугарската влада би соработувала и со птиците, како пишува А. Динев, само колку е можно повеќе да ги запознаела, остатоците на движењето, за истите да ги предадела на турските органи на репресијата, или го барала начинот за полесно уништување,

преку испратените егоцентрични атентатори и платеници.

Со бугарската доктрина на терор и насилство, за уништување на МРО, стратегиска определба била обезглавувањето на Движението во Македонија, на војводско ниво, а со тоа на револуционерната воена мисла во Македонија. Турската жандармерија и солдатека, одела по трагите на бугарската и бугарофилската шпионажа од 1904 до 1908 година. Таа ги окрвавила рацете скоро во секој реон во Македонија. Додека пак врховистичките и неоврховистичките терористи поефектни биле во Источна и Јужна Македонија.

Методот на работа на испратените шпиони во Македонија (лигарите, врховистите и неоврховистите) бил стандарден. Најпрво на Турците им ги поткажувале реоните на престојот, правците на движење, бројот на македонските оружени чети и нивните потпори, (јатаците и приврзаниците на Македонското Ослободително Движение). А потоа од турска страна следувало, покренување на потера по чиз, правење на заседи, опсади и борбени дејства за уништување на македонските чети кои бројно биле помали. На таков начин sukcesивно била уништувана и обезглавувана оружената компонента во Македонија и тоа токму онаа што ги застапувала интересите на македонскиот народ. Крвавиот егзамен во оваа шпионска војна во Македонија, во постилинденскиот период не го положила, многу истакнати раководители, војводи и борци од предилинденскиот и илинденскиот период. Се претпоставува дека со посредство на бугарската шпионажа, или заради врховистички провокации и предавства (од лигарите, врховисти, врховистите и неоврховистите) од разјарената турска солдатека и жандармерија, но и од пробугарски ориентираните сили и платеници пострадале многу војводи, комити и приврзаници на МРО.

На списокот на настраданите во 1904 година се нашле:

1. Никола Каранџулов, војвода со четата, во с. Црвени Стени, Прилепско.
2. Толе Паша, војвода со четата, во с. Гулково, Битолско.
3. Дедо Коло, војвода с. Скочивир, Битолско.
4. Гоко Јанев и Мито Брланов с. Кочско, Гевгелиско.

На списокот од настраданите во 1905 година се нашле:

1. Петре Железарот, војвода, со четата, с. Дрен, Прилепско.
2. Сава Михајлов и Петруш Каракашев, војводи со четите с. Смол Ениче Вардарско.

3. Никола Карев, војвода со четата, с. Рајчани, Кратовско.
4. Христо Наунов и Ванчо Србакот, војводи со четите с. Цер, Кичевско.
5. Атанас Тешовалијата, војвода со четата, на Али Ботуш, Кочанско.
6. Иванчо Орманов, војвода со четата с. Коњско, Гевгелиско.
7. Крсто Новоселски, со четата с. Куклиш и Моноспитово, Струмичко.
8. Душо Желев, со четата с. Русиново, Беровско.
9. Цено Куртов, со четата с. Драмче, Кочанско.
10. Иван Тодев-Белал Чауш, со четата, с. Едрениково, Струмичко.

На списокот на настраданите во 1906 година се нашле:

1. Даме Груев, Сандо Китанов и војводата Карчов со четата с. Русиново Беровско.
2. Ѓорѓи Сугарев со четата, с. Паралово, Битолско.
3. Андреја Димков с. Будинарци, Струмичко
4. Јон Димков-Пашата, во околината на Битола.
5. Христо Доброволски, со четата с. Добромишта, Костурско.

На списокот на настраданите во 1907 година се нашле:

1. Трајко Кралот, битолски војвода со четата с. Малешево, Беровско.
2. Димко Могилчето, с. Ношпал, Битолско.
3. Митре Влаот, војвода со четата, с. Жуланица, Костурско.
4. Васе, војвода од Берово и војвода Томче од Гавато, на Кожув Пл.
5. Софо Макрестов, војвода, с. Стојаково, Гевгелиско.
6. Атанас Кршаков-Пав, со четата с. Грме, Костурско.
7. Пандо Клашев со четата с. Дреновени, Костурско.
8. Васил Рајчанин, војвода с 2 комити, на Пирин Планина.
9. Мануш Георгиев и Васил Скендеров со четите Пиринска Македонија.
10. Марко Секулички, со четата и војвода Јордан Спасов Штипско и др.

Самите имиња на загинатите, за слободата на македонскиот народ говорат, дали во поствојстаничкиот период, во Македонија е вршено обезглавување на Македонското Ослободително Движење или колкава била кадровската загуба со „изгубена чета“ на македонски војводи и со повеќекатните загуби на борецкиот состав од ИРО.

Заклучок

Оттука терористичко-пропагандните акции и дејства на бугарските „врховисти“ во поститинденскиот период 1904-1908 година силно се експонира како фактор за оневозможување и спречување на доктринарните револуционерни определби на македонската воена мисла

што ги застапувало револуционерното крило на МРО. Таквото делување, оставило тежки и трајни последици за подоцнежниот сепкупен развој на македонската револуционерна и всена мисла.

4.1.2. ТЕРОРИСТИЧКО-ПРОПАГАНДНИ АКТИВНОСТИ И ДЕЈСТВА НА СРПСКИТЕ "ЧЕТНИЦИ" ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ (1904-1908)

По Илинденското востание српската пропагандна машинерија се прилагодила на новите услови во Македонија и ја зголемува својата активност следејќи ги паритетно примерите на бугарската и грчката пропаганда. Покрај економските, црквено-просветните атаки за придобивање на симпатизери во Македонија, таа исто така го прифатила методот на сила и насилство за да го наметне своето влијание и доминација во определени реони какви што биле: Скопскиот, Велешкиот, Криво-Паланечкиот, Прилепскиот, Кичевскиот и Поречкиот реон.

Меѓу примарните и приоритетните задачи за оваа пропаганда биле: Разбивање на револуционерната компонента на МРО и паритетно парализирање на дејноста на останатите пропаганди во Македонија, а посебно на бугарската пропаганда, во претходно наведените реони, како и на сите фактори кои ги загрозувале српските позиции на подрачјето на Македонија. А, како секундарни задачи, биле поставени: прашањето на самото турско протерување од Македонија и задржување на влијанието во централните и северните делови од Македонија.

За остварување на тие задачи во текот на 1905 година создадена била полувоена четничка и хиерархиско цврото поврзана организација, на чие чело стоел Врховниот и Главен одбор, со седиште во Белград, а раководниот и Извршниот одбор за Македонија се наоѓал во Врање, односно на српско-турската граница во околината на Врање. Оваа организација била финансирана од страна на српската влада, иако била манипулирана јавноста дека таа организација ја создале големосрпски ентузијастички и од српски симпатизери србомани, односно српски симпатизери од македонско потекло. Сосема било очигледно дека оваа организација била помагана од српските војни органи и српската влада, кои фактички од нивните магацини ги вооружува-

ле оружаните чети, групите поединците или здружените формации. Тие биле обучувани, увежбувани, а потоа префрлувани преку српско-турската граница на подрачјето на Македонија, каде по пат на сила требало да се пресметуваат со македонските оружени чети и со пробугарско ориентираните чети, за зачувување на угледот на србманството во Македонија. Ова значи дека српските четници, заедно со нивните приврзеници во Македонија имале скоро истоветни цели какви што имала бугарската и останатите туѓи пропаганди во Македонија.

Во тој контекст, српските четници дојдени еднадвор, заедно со нивните приврзеници однатре, имале како приоритетна задача во своето делување во Македонија да го обезглават револуционерното движење и да ги уништат македонско ориентираните чети, со сите сили и средства, а користејќи ја притоа турската солдатеска и власта, на начин, кој најмногу и⁷ одговарал на српската пропаганда какво што било ликвидирањето на македонските војводи и чети со просрпски ориентирани четници од македонско потекло, или со сопствените сили, или со поткажувања на турската власт, со уцени, провокации и со атентати, врз луѓето или објектите.

Српската влада за успешно дејствување на нејзините чети во Македонија извршила непосредни подготовки во текот на 1904 година. Дури српскиот крал и министерот Света Симиќ го примиле Борис Сарафов, Глигор Соколов и Иван Долгачот, како поранешни војводи на Македонското ослободително движење во Македонија „...љубезно беа примани, од српскиот крал и беа убаво наградени-пишувал подоцна заробениот македонски четник, Стефан Аврамов, како би ја отвориле вратата за влез на српските врховистички чети во Македонија“.^{1,6}

И навистина тоа се случило. Првата српска врховистичка чета, влегла во Македонија при крајот на летото 1904 година. Првата чета за Македонија ја повел повратникот од претходно споменатата делегација Глигор Соколов, кој оттогаш натаму постанал војвода Соколовиќ. Четата била составена од српски и македонски национален состав, а била подготвена за вршење на пропаганда и терористички злодела.

Па оттогаш од 1904-1908 година, особено северниот и централниот дел на Македонија постанал арена на крвави судири каде

ги имала вмешано прстите српската пропагандна машинерија и српските четнички формации. Македонските оружени чети, добиле уште еден противник, покрај турската војска и жандармерија и пробугарските врховистички чети. Во судирите во тие делови на Македонија пострадале, не само војводи и поединци, туку и цели чети.

Македонските војводи и чети воглавно страдале од предавствата, односно од турската војска и жандармерија. По предавството од србоманите, или поради направените провокации, вообичаено следеле опсадите на турската војска или жандармеријата, а поретко во директните судири, македонските оружени чети имале пресметки со просрпските четници. Секогаш по оружените судири или борбените дејства следеле реперкусии врз населението, особено ако македонските чети го пробиеале обрачот на опсадите.

Од пролетта 1904 до 1908 година, како досега познати жртви на предавства на српската пропаганда, а од турската војска и жандармерија или во директните судири со просрпски ориентираните чети пострадале:

1. Славејко Арсов, Стојан Донски, Клемент Грулчев со четите на врвот Љингура и с.Гиљанци, Кумановско на 1.04.1904 година.

2. Четата на Даме Груев (тој се спасил) во с.Слатино, Кичевско февруари 1905 година.

3. Коста Нунков со четата с. Кутбелич, Кумановско, 5.02.1905 година .

4. Атанас Бабата со четата, место Куклица и Пендак, Кумановско, јуни 1905 година.

5. Ангел Чуловски, с.Папрадиште, Велешко, есента 1905 година.

Во директните судири на просрпските чети со македонските оружени чети, македонското ослободително движење ги изгубило следните војводи во споменатиот период:

1. Стефан Димитров, велешки војвода, с.Ореше Велешко, на 6.05.1905 година.

2. Ничо Дединчето, војвода, с.Крапа, Бродско, 27.06.1905 година.

3. Војводите Панчо Костадинов и Ѓорѓи Ацев с.Крапа, Бродско, 25.06.1906 година.

4. Војводата Стојан Вардарски с.Дреново, Кавадаречко, во 1907 година.

Заклучок

Терористичко-пропагандните активности и дејства на српските "Четници" во постилинденскиот период 1904-1908 година силно се рефлектирала како фактор кој ја оневозможувал реализацијата на доктринарните определби на македонската воена мисла. Од активностите и злоделата починети од српската пропагандна машинерија, може да се констатира дека истата не е само стагнантен фактор, туку и уништувачки фактор за креаторите и реализаторите на македонската револуционерна и воена мисла, со трајни последици кои влијаеле и имале одраз, во натамошниот нејзин развој.

4.1.3. ТЕРОРИСТИЧКО-ПРОПАГАНДНИ АКТИВНОСТИ И МАСАКРИ НА ГРЧКИТЕ "АНДАРТИ" ВО МАКЕДОНИЈА ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ (1904-1908)

Неповолната политичка состојба во Грција по поразот во грчко-турската војна од 1897 година, директно влијаела врз надворешно-политичката ориентација на Грција за усмерување на аспиративните тенденции кон Македонија. Нејзиното проширување кон Македонија постанува главна преокупација, по претрпениот пораз и како оправдување пред јавноста. И дека тоа проширување може да се оствари не само со директна војна туку и со други методи и средства. Практично, Грција започнува „валкана војна“ за создавање на прогрчки потпори во Македонија, особено во нејзиниот централен и јужен дел. Таа требало да работи на повраќање на угледот кај црквените институции и врз религиозна основа, а потоа да создава услови на економски и политички план за ширење и одржување на своето влијание во поголем дел на територијата на Македонија, за приклучување на тој дел кон Грција, во погоден момент. Заради тоа таа по изгубената војна започнала да се приближува кон Турција, барајќи најпрво да се зголеми бројот на дипломатите, односно во април 1901 година, била заклучена спогодба за тоа меѓу Турција и Грција.

По кадровското зајакнување со грчки дипломати, на конзуларните претставништва во Битола и Солун, тие фактички биле центрите од каде се ширело гркото влијание и пропаганда во

Македонија. Посебна задача на тој план добил секретарот на грчкиот конзул во Битола, Јон Драгумис, кој ја ширел и развивал грчката пропаганда од Битола. Тој од грчките интелектуалци, учителите, свештениците, трговците и богатите Грци, создал организација која била наречена „Амина“ (Одбрана), за ширење на Мегали-идејата (голема грчката идеја) на подрачјето на Македонија. Тој лично со придружба од оваа организација ја поминал цела Македонија, држел состаноци, испитувал луѓе, за создавање на грчки потпори за својата пропаганда и за враќање на луѓето во редовите на грчката Патријаршија. На лице место на граѓаните им поставувал определени задачи како сам изнесувал, „... Да се држи народот од градовите и селата на страната на грчката пропаганда, да работат тајно и во случај на потреба да собираат пари“.¹⁷ Да бидат спремни да извршат секоја тајна работа, да соработуваат со оружените чети на Костурскиот митрополит Каравангелос.¹⁸ Ова укажува на агресивноста на грчката политика и пропаганда која имала свои оружени чети уште пред Илинденското востание, за агитација, пропаганда и реваншизам, а која по пат на сила сакала да го презема населението, но при тоа најмногу се плашела од оружените чети на МРО.

Германос Каравангелос, (грк од Лезбос), уште пред Илинденското востание барал и подоцна добил свои истонисленици во: Стефан Драгумис (татко на Јон), Малас, Вардас и др... Нему му биле испратени „... околу 100 пушки, потребен број на куршуми, 100 гуњи, пиштоли и други потребни материјали, за оружени акции. Тој добил и 200 лири за подмитување на селаните“.¹⁹

Со сигурност се знае дека на 11 мај 1903 година, пред Илинденското востание од Атина била испратена група од десетина луѓе од островот Крит, од страна на Павлос Мелас, Костос Назиракиос и од Цонтос Вардас во градот Калабаки во Тесалија, каде е вршено оспособување за изведување на акции во Македонија. За подготвувањето и префрлувањето на оваа чета најзаслужен бил грчкиот офицер А. Икономидис и полицискиот началник Куртувидас. Така оваа чета била префрлена во Македонија на 13.05.1903 година, за наводната заштита на митрополитт Германос Каравангелос, за заштита од македонските револуционери во Чуриловскиот манастир во околината на Костур. Оваа чета била прифатена од Каравангелос која веднаш ја зајакнал

во величина од 15 луѓе, а со одобрение и „благослов“ на турската управа и војска, истата ја зголемувал. Таа чета ја стационирал во с.Елеово и с.Негован, Леринско, кога броела 25 луѓе. Тогаш таа била употребена заедно со турската војска со која командувал Рустиџа бег за напад на с.Зеленич, против населението на ова село, кое по пат на сила, било враќано во Патријаршиската грчка црква, бидејќи пред тоа минало во егзархистичка црква.

На насилнички организираниот црковен обред во с.Зеленич, присуствувал и самиот Каравангелос. Пред богослужбата му претел на населението... „Имам јас војска... Сите Вас ќе ве оставам под нож“.²⁰ А бидејќи и натаму селскиот клисар не сакал да звони, водачот на андартската чета Каудис, пред селаните му ги скришил забите за да му ги земе клучевите од храмот.²¹

Воглавно вакев и полоши методи на заплашување користела грчката пропаганда за време и по Илинденското востание во Македонија. За насочно претворање на населението од Македонија во гркомани, односно за ориентација кон грчката кауза. Пенетрирајќи отворени ставови пред македонската јавност, дека во Централна и Јужна Македонија живеат словеногрци кои зборуваат на македонски јазик, а му припаѓаат на грчкиот народ, на кои Словените како малцински јазик им го подметнале својот јазик. Но, оваа пропаганда и убедување, била далеку од нејзиното прифаќање, бидејќи во неа, не можеле да поверуваат ниту самите Грци.

Грчката влада, иако ги помагала екстремните сили во Македонија за ширење на грчката пропаганда, по малку се воздржувала за времето на Илинденското востание, чекајќи го исходот на востанието и респектирајќи ја Турција. Меѓутоа по неуспехот на востанието таа ја презела во свои раце, организацијата, испраќањето и раководењето со грчките чети во Македонија.²²

Владата во текот на 1904 година ќе го активира веќе порано формиранiot „македонски комитет“ во Атина за одбраната на грцизмот во Македонија. Тој ги имал двете претходно споменати секции во Битола и Солун за координација на активностите во Турција т.е. во Македонија.

Грчката пропаганда во Македонија лично ја презеле конзулиите, Коромилас и Битолскиот конзул Д.Калергис од Битола. Грчката

влада испратила сопствени офицери за изработка на разузнавачка студија и за делување во 1904 година, а го усвоила и Планот за можното дејствување.

Грчките вооружени чети во Македонија биле испраќани во вид на одреди или единици со неутврдена формација и можности за нивно зголемување. Нивниот број бил варкјабилен, иако се сметало дека во Битолскиот вилает се наоѓале од 800-1000 андарти. Во текот на пролетта 1905 година, се споменува дека во Македонија влегла преку грчко-турската граница околу 2800.²³

Главни задачи на андартските чети биле, повраќањето на угледот на грчката пропаганда кај населението во Централна и Јужна Македонија, враќањето на верниците под јурисдикција на Патријаршијата, со сите методи на насилство, ликвидирање на македонските чети на ТМОРО, одмазда врз непослушното население кое се борело за македонската кауза, партиципирало во оружените чети или во востанието, со предавства и провокации на македонските чети, а со создавање на наслони за заграбување на поголем дел од Македонија и приклучување кон Грција.

Според методите на дејствување, андартските чети биле најжестоки спрема македонското население, особено спрема незаштитеното население, со глутничка и геноцидна психологија, односно со чопорна психологија на свирепост, се нафрлале врз населението, а со варварски и параноички сцени сакале да заплашат цели села населби и реони. Иако оружените чети на МОД, им биле три во око, сепак грчките андартски чети, повеќе ги користеле предавствата и провокациите за откривање на македонските чети, пред турската војска и жандармерија, за да предизвикаат меѓу нив судир. А како по правило ги избегнувале оружените дуели со македонските чети, но затоа пак ги користеле, изненадувањата, заседите и препадите, против комитските чети и комитите во Македонија.

За масовните масакри, полни со некаков акумулиран реваншизам, што ги вршеле грките андарти по Илинденското востание, врз недоволното македонско население, причините во целост досега не ги објаснила историската наука, но факт е дека тие, биле лошо од оние што ги вршеле шпанските конквистадори во колонијалните освојувања на америчкиот континент.

И од вака делимичниот и нецелосен приказ на акциите и злоделата што ги правела грчката пропаганда и нејзината продолжена рака, андартските чети во Македонија, може да се добие приближен и интуитивен впечаток за нејзиното делување.

Заклучок:

Грчката пропагандна машинерија со свои основни и помошни сили и средства делувала на тлото во Македонија за периодот од 1904 - 1908 година, со цел да се минимизираат или уништат концепциско доктринарните определби на револуционерното демократско крило на МРО и со заплашување истите да се конзервираат, да не се прифаќаат од населението и да се ликвидираат идеолозите и манифестните носители на македонската национална и воена мисла.

Во текот на 1904 година, грчките андарти вршеле силни притисоци за погрчување, ги убивале илинденските првенци или ги предавале на турските власти, за пресметка со нив. Меѓу познатите злодела на грчките андарты, од ова време може да се споменат:

1. Малтретирањето на селаните во с.Смоквица и с.Негорци, Гевгелиско.

2. Убиството на Ѓоко Фаршин, илинденски војвода од Гевгелиско.

3. Андартска чета ги убила во с. Богданци, организаторите во Илинденското востание: Гене Козов, Ефтим Антов, Ѓоко Шапкарев.

4. На 12.11. 1904 година, од андартите, бил предаден војводата Александар Турунџов на турските власти со 2 негови другари, кој потоа бил обесен во Битола.

Во следната 1905 година, андартските орди во Македонија, ги окрвавиле рацете со масовни масакри по селата, предавства и атентати.

1. Масовен колев во с. Миравци, Гевгелиско, на 4.01.1905 година, 20 жртви.

2. Колев во с. Ума, Гевгелиско, 12 жртви, од кои 6 деца, што се случил летото 1905 год.

3. Масовен колев, с. Загоричани, Костурско, над 100 убиени, мажи, жени и деца, летото 1905 година.

4. Масовен колев во околината на Битола, 22 граѓани што се враќале од пазар, летото 1905 година.

6. Колеж на 10 работници тулари во околината на Солун, летото 1905 година.

7. Опожарување на с. Осиечани, Костурско со неколку жртви, на 25.08.1905 година.

8. Убиството од заседа на костурскиот војвода: Стерија Стерјовски.

9. Предавството на врбенскиот војвода Леко Џорлев, во с. Баница Њеринско.

10. Предавството на војводата Крсто Леондев, кој потоа бил обесен.

11. Здружените андартски чети со одметнички бандитски состави на Салим-бег, Рушди Ефенди и Поп Иван-Иването, заеднички вршеле злодела во Полчевската Планина, Радовишко, летото 1905 година.

Веќе на почетокот на 1906 година на удар на андартските бандити и на грчките провокатори се нашле многу села каде биле извршени масовни колежи предавства, провокации, убивства и тоа:

1. Колеж во с. Пирава, Георгелиско со 10 жртви од кои 2 деца, во 1906 година.

2. Тодор Иванов-Тодорчето, воденски војвода со неколку комити загинал од андартска чета во заседа кај с. Месимера, Воденско, пролетта 1906 година.

3. Нападот на с. Мариново, Ениџе Вардарско, на андартската чета на капетанот Костас, почетокот на 1906 година, кој бил успешно одбиен.

4. Од андартите пострадал, војводата Лука Иванов со цела чета во с. Зборско, Воденско, летото 1906 година.

5. Смилевскиот колеж, во кого страдал војводата Даме Егуменов и 23 жени и деца, еден од најсирепите колежи на андартите, с. Смилево, Демир Хисарско, Битолско на 27.08.1906 година.²⁴

Во текот на 1907 година, грчките вооружени чети спровеле многу помалку акции, а во повеќе наврати, тие биле откривани и спречувани со контра акции. Меѓутоа во оваа година, грчките андарти многу лесно минувале низ турската организација на власта и оствариле отворена соработка со нив.

Таков бил случајот кога турската војска и грчките андарти заеднички ја нападнале четата на Атанас Петков-Сонце, во Воденско-

то благо-голот. Бидејќи четата била изненадена, убиени биле 12 комити, а самиот војвода, успеал да се пробие и да се спаси.

Веќе во следната 1908 година, грчките андартски исклучиво се свртеле кон оружената компонента на МОД, како и против соработката на македонското население со Илладотурците. Така биле извршени повеќе напади:

1. На почетокот 1908 година била нападната малата чета на војводата Никола Грков, во с.Мојин, Гевгелиско, сите комити погинале.

2. Нападот на с.Косинец, Костурско што го извршил андарскиот одред на калетанот Мелас со 300 лица, кога бил спремно дочекан од комитските и самозаштитните сили.

Таму покрај многуте загинати, загинал и самиот Мелас, еден од главните организатори на тероризмот во Јужна Македонија.

По овој пораз започнува падот на андартите, а забележителен бил падот на тероризмот и политичката пропаганда чии носители биле надворешните чети на грчката пропаганда.

Последиците од терористичките активности на вооружените чети кои ја пустошеле Македонија заедно со другите бандити и турската репресија, не само што извршиле притисок врз јавното мнение и создавале страв и несигурност, туку направиле економски неподнеслива состојба. Земјоделството опаднало, трговијата спласнала, затворите биле полни со работоспособно население. За населението не останувало ништо друго освен да ја напушта земјата, па емиграцијата постанала алтернатива на останокот.

Заклучок:

На сличен начин и паралелно на преходно споменатите терористичко пропагандни машинерии на Бугарија и Србија во Македонија со својата непримерна жестокост и геноцидност се истакнала грчката пропагандна машинерија со вандалското однесување на андартските чети, во постиниденскиот период. Сместата на ваквото однесување била македонското население да го заборави својот идентитет, по пат на сила, принуда и страв, а особено да се заборави поентата на македонската воена мисла за самостојно ослободување на Македонија. Всушност таа се јавува како лимитирачки фактор за ширењето, прифаќањето и реализацијата на доктринарните определби

од револуционерната македонска воена мисла со далекусежни последици за нејзиниот иден севкупен развој во Југна и Југоисточна Македонија.

4.2. ИДЕЈНО--ПОЛИТИЧКО И ВОЕНО РАЗЕДИНУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ОСЛОБОДУВАЊЕ НА МАКЕДОНИЈА ПО ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ

По Илинденското востание, Македонија останува централен интерес на турскиот феудален систем за нејзино задржување под турска власт. Истовремено, Македонија, нагласено влегла во плановите за нејзино освојување од страна на потенцијалните аспиранти, Бугарија, Грција и Србија. Тие впрочем тоа го покажале со нивните акцелераторско хегемонистички тенденции, во постилинденскиот период, со создавање на продолжената рака за освојување, со изградба на конспиративни полувоени организации и со мисиите на оружените чети што ги испраќале во Македонија за наводното нејзино „ослободување“. Тие намери на соседните држави постанувале се поотворени за на крајот истите да се претворат во јавно манифестни и империјалистички.

Турција се обидела со т. н. Мирџтегските реформи од 1903 година, да го задржи господарството со Македонија, додека соседите на Македонија, со создавање на потпори и влијание на територијата во Македонија, создавале услови за нејзина анексија кои нив. На патот кон остварувањето на нивните цели централно место заземала ТМОРО и нејзината оружена компонента во Македонија. Нејзиното постоење со утврдените цели за целосно ослободување на Македонија, биле директно спротивставени против Турција и против надворешните аспирации на нејзините соседи. Нив особено ги погудувале концепциско-доктринарните определби за зачувувањето на единството на Македонија.

Заради тоа кај сите интересенти за Македонија од круцијално значење било спречувањето и онеспособувањето за делување на ТМОРО во Македонија во поглед на реализацијата на концепциско-доктринарните определби, односно за елиминирање на оваа организација од политичката и воената сцена кај македонската јавност.

Тежиштето на ударот и делувањето на сите интересенти било усмерено и усредоточено кон разбивање на единството на ТМОРО и создавање на неповолни услови за развитокот на оружената компонента како носител за ослободување на Македонија.

Со идејно-политичката индоктринација, создавано било јавно мислење, дека нема и не е можно самостојното ослободување на Македонија, без нејзино потпирање на надворешна сила, или без добрата волја на Турција. Во таа смисла како практичен неуспешен општествен експеримент, злоупотребуван бил неуспехот на Илинденското востание. Со тоа се сакало да се атакува воз зацртаните револуционерни и ослободителни определби со цел, тие да исчезнат, а наместо нив се нудела патерналистичка идеја, односно ослободување под покровителство на Бугарија, Србија или Грција.

Периодот по Илинденското востание е период, на хаос и голема трагедија за македонскиот народ, кој за свои противници ги имал не само турскиот режим, жандармеријата и војската, туку и индоктринираните сегменти на соседните држави и влади и нивните експоненти-оружените чети, како и фракционерските и сепаратистичките сили во самата ТМОРО и нивните оружени чети. Револуционерните сили и кадрите на ТМОРО, биле на удар не само на турската репресија, туку и на глобалната и практична стратегија на т.н. sukcesивна елиминација на кадрите, борците и симпатизерите, која била спроведувана од балканските држави Бугарија, Србија и Грција, не само во постилинденскиот период туку и подоцна.

Изменетите идејно-политички определби кај поедини кадри во самиот врв на ТМОРО, уште повеќе ја отежнуваат состојбата, нудејќи нови решенија и промени околу остварување на целите на движењето, ослободување на Македонија и волење на вооружена борба. Македонското ослободително движење се нашло на раскрсница, дали да ја спроведува дотогашната револуционерна концепција или да ја прифати понудената патерналистичката - терористичка концепција.

Се чини дека најмногу маневри на тој план извршил Борис Сарафов, кој што лобирал час со Бугарија, час со Србија во поглед на патернализмот, а потоа повторно се враќал кон погледите и ставовите на вистинските револуционери кон концепцијата на народното ослободување на Македонија. Христо Матов, Атанас Јозанчев, Христо

Татарчев и други станале приврзеници на неоврховизмот и на патерналистичко-терористичката концепција.

Одржаните окружни и реонски конгреси на ТМОРО во текот на 1904 и 1905 година (прилепскиот, скопскиот, солунскиот, струмичкиот и серскиот) не дале единствен поглед и одговори за концепцијата на ослободувањето на Македонија, ниту пак практични решенија за организацијата и одржувањето, егзистенцијата и употребата на вооружената компонента, а требало да се утврди нов Централен Комитет на ТМОРО и да се најдат порационални решенија за раководење со ТМОРО, бидејќи Централниот Комитет од Солун се распаднал.

Заради тоа било неопходно свикување на Општ Конгрес на ТМОРО. Откако, елементарниот предуслов, изборот на делегати од окружните конгреси за општиот конгрес, бил исполнет, во текот на 1904 и 1905 година, револуционерните кадри одржале едно подготвително советување во текот на септември 1905 година во Софија. Тогаш се одлучило да се одржи Општиот конгрес на ТМОРО во Рилскиот манастир во текот на октомври 1905 година.

Заклучок:

Појавата на идеолошкиот судир и спротивставените концепции за ослободување на Македонија од турското ropство по Илинденското востание, особено по нивното обелоденување и нивната манифестност и транспарентност не само што значеле, опструкција во развитокот на македонската воена мисла, туку многу повеќе, со далекусежни последици, во савкупниот нејзин доктринарен и стратешки контекст. Со концепциското подејвување на раководните кадри во МРО, бил означен почетокот на дезавуирањето, скрипувањето и измамата на македонската јавност од вистинскиот пат на револуционерното ослободување, со тоа се создале шанси за идеолошко, фракционерско и организационо неединство во МРО и МОД со апсурдна и геноцидна нетрпеливост што ја пожелувале сите противници на народно-ослободителното движење во Македонија, а особено странските пропагандни машинерии на соседните Балкански земји. Со тој судир, започнува тивката, со децении спроведувана ликвидација на носителите на македонската воена мисла и на националното и социјалното ослободување на Македонија. Пенетрираниот идеолошкиот судир во ТМОРО, се јавува како еден од најпогубните фактори за реализирањето на концепциско

доктринарите определби на национално-ослободителната револуционерна и воена мисла во Македонија.

4.2.1. КРУЦИЈАЛНИТЕ ДОКТРИНАРНИ СТАВОВИ И ОПРЕДЕЛБИ НА РИЛСКИОТ КОНГРЕС (1905) И ОБИДТЕ ЗА ЗАЧУВУВАЊЕ НА ЕДИНСТВОТО НА МРО И НА МАКЕДОНСКОТО ОСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ

На Рилскиот конгрес, (октомври 1905 година) биле застапени сите револуционерни окрузи на Македонија и избраните 21 делегати, од кои еден не пристигнал. Меѓу нив се наоѓале истакнати револуционери какви што биле Даме Груев, Јане Сандански, Горче Петров, Пери Тошев и др. На самиот конгрес претседавал Даме Груев, додека за секретари биле избрани Илија Балтов и Аргир Манасиев. Конгресот работел еден месец.

На конгресот се расправале повеќе прашања од животот и работата на ТМОРО, иако на овој конгрес спрема усвоените документи името на Организацијата било променето во ВМОРО (Внатрешна Македоно-Одринска Револуционерна Организација). На дневниот ред на овој конгрес се нашле следните прашања:

1. Извештаи за дотогашната работа на ТМОРО;
2. Донесување на новиот Устав и Правилник на ВМОРО;
3. Ставовите на Конгресот спрема странските пропаганди;
4. Ставовите на Конгресот спрема емиграцијата, врховизмот, неоврховизмот и бугарската Егзархија;
5. Ставовите за работа на ЦК и Задграничното Претставништво во Бугарија;
6. Покренувањето на „Револуционерниот лист“ и именувањето на редакцијата;
7. Избор на Централен Комитет и ново Задгранично Претставништво;
8. Ставови за одговорноста на Борис Сарафов и неговата нелегитимна работа;

Имајќи ја предвид работата на Рилскиот конгрес, усвоените документи и решенија по прашањата во врска со егзистенцијата и работата на ВМОРО, во поглед на ослободувањето на Македонија можат да се извлечат круцијалните доктринарни определби дадени во форма

на определени ставови и заклучоци меѓу кои во контекст на развотохот на македонската воена мисла посебно место и значење имаат следните:

1. На Рилскиот конгрес од 1905 година, доминантни биле погледите и гледиштата на веќе препознатливата револуционерна „Левица“ и умерените демократски и револуционерни сили, односно т.н. Интернационалистичка и внатрешна македонска струја, која ослободувањето на Македонија и Одринско го гледала како прашање на луѓето кои живеат на подрачјето на Македонија. И дека тие треба да го извршат, со сопствени сили.

2. Конгресните делегати ја осудиле работата на т.н. „Десница“ на врховистичките, неоврховистичките и останатите сили, чија идејна и практична поента за ослободување на Македонија ја комбинирале со останатите „ослободители“ на Македонија, односно нивната концепција се потпираше на идејата, ослободувањето да се изврши со помош на соседните или други земји, независно од дотогаш понудените програми и алтернативи.

3. Подготовките за вооружена борба на теренот останала главната содржина на работата на ВМОРО, додека водењето на вооружената борба во востанието била крајната активност со која би биле протерани Турците од Македонија и Одринско. Рилскиот конгрес бил пофлексибилан во поглед на примената на облиците и формите на борбата за политичка автономија на Македонија, па ги признал не само револуционерниот пат туку и другите легални начини, кои турскиот режим ги допуштал, но по признавањето на легитимитетот на ВМОРО, како партнер за преговори и остварување на целите на борбата, а по претходна проценка на ВМОРО за целесходноста на предложените активности. Заради тоа срж и цел на идното делување на ВМОРО биле активностите што воделе кон обединување на силите од сите незадоволни елементи во Македонија и Одринско, против турскиот режим, без разлика на народносната и верската припадност на граѓаните од Македонија.

4. Вооруженото востание, било детерминирано како единствено сигурен начин и пат за ослободување на Македонија, него требало да го изведе културно издигнатиот на повисок степен вооружен и организиран народ во Македонија што имал право на сопствена

слобода.

Конгресот јасно зазел став дека не се дозволува било каков и да е експеримент, за локално, ограничено и неподготвено македонско востание. Такво да не се подигнува, туку застанувал интерес за водење на долготрајна борба која би започнала со дејства на вооружени чети, која би завршила со масовно востание. Оружената борба би траела се до конечното ослободување на земјата од турското робство.

5. Конгресот заклучил, дека ВНОРО има главна задача да се спротивставува на сите еуфорични, шовинистички и другите тежненија за поделба на Македонија, или анектирање на нејзините делови од страна на соседните држави и на сите аспиративни тенденции. Конгресот сметал дека „Организацијата е должна да се грижи за безбедноста и интересите на нејзините членови од надворешните нелегални пропаганди. Нив организацијата најостро ги осудувала и ги сметала за нелегални и упропастувачки за населението, кои се директно спротивставени на целите и штетни се за ослободителното движење, а како криви, истите ги гони“. „Како такви истата ќе ги гони, со сите сили и средства бидејќи, тие биле:

а) Орудија на државите и владите кои сакаат да ја заземат територијата на Организацијата;

б) Дека како такви се против Автономна Македонија и Одринско

в) Дека тие го делат населението, а со тоа ја намалуваат неговата сила за борбата против Турчинот;

г) Дека тие пропаганди, убиваат невини луѓе, за кои Организацијата е обврзана да ги чува, а дека со тоа тие делуваат во согласност со турската власт.“²⁵

6. Делегатите на Рилскиот конгрес заклучиле и барале од секој член на Организацијата, покрај извршувањето на поставените задачи, да плаќа членарина и да собира средства за борбата и давање на отпори, што претстоеле. Се барало од секој член да ја искористува секоја прилика за бојкотирање на турскиот режим и неговиот правосуден систем. Од секого се барало да создава можности за социјална сигурност на настраданите семејства, на семејствата со погинати, инвалидизирани лица и емигрирани лица, чии глави на семејства погинале, или постанале неспособни за издршка или пак под принуда ги напуштиле семејствата.

7. Основната порака на делегатите од Конгресот било зачувување на единството на Движењето. Тоа не било само заради одбраната од сепаратизмот, туку се барало единството врз основа на целите во борбата, во борбата за поденократско општество, каде сопствениот интерес требало да го најдат и поимотните граѓани. Со тоа Конгресот се обидел на Движењето да му ја зајакне и материјалната база, создавал шанси за поширок ангажман на луѓе и средства, што претставувало и покралитетен скок. Дури од вооружената компонента на ВМОРО се барало, таа да ги земе под заштита побогатите граѓани како нејзини членови, со приоритет.

8. Врз основа на дотогашното искуство за различното поведение и однесување на окрузите, за однесувањето на нивните и пониските органи и тела и поединците на Организацијата, делегатите на Конгресот барале строго централизирана организација. Дури може да се каже дека Централниот Комитет на ВМОРО го изедначиле според ингиренциите со една Влада, а Конгресот со едно Собрание, на Македонија. Тоа, впрочем се гледа и од донесениот Устав и Правилник, кои биле донесени по некоја аналогија на основните документи на соседните држави.²⁰

Во тој контекст им се забранувало на Окружните Комитети и на Задграничното Претставништво, пред надворешниот свет да се претставуваат како ВМОРО во целина т.е. не можеле да настапуваат во име на Организацијата, или во име на највисоките органи и тела.

Ако тоа било потребно и неопходно секој преговарач во име на Организацијата, па и Задграничното Претставништво морало да го почитува Централниот Комитет бидејќи било задолжено да обезбеди полномошно и овластување ако се најде во таква состојба.

Задграничното Претставништво, било овластено да посредува во односите со надворешниот свет, да собира податоци во врска со „македонското прашање“, да испраќа луѓе и оружје за македонската кауза, но не смеело да воспоставува односи со странските општествено – политички организации и држави, пред да изврши консултации со утврдените органи на ВМОРО.

9. Во организациона смисла, Конгресот ја потврдил хиерархиската основа на ВМОРО и утврдената субординација, каде месните и градските организации – базата, на чие чело стоел комитет (од 3-6

члена, претседател, секретар, благајник и членовите), морале да бидат подредени на реонските, а овие на околистите. Околистите се подредуваа на окружните, а тие на Централниот Комитет на неговите органи и тела, односно на Конгресот на ВМОРО за Македонија и Одринско.

Конгресот заради оперативноста во воен поглед и во работата дозволувал во поголемите месни организации членството да се организира по десетини со 10-15 борци-членови, на чие чело стоел десетник. Месните чети ги сочинувале десетините, кои во вид на народна полиција, вршеле просторно месна самозаштита.

Месните чети во мир биле наменети за интервентни дејства и за заштита на луѓето и материјалните добра, но тие биле од различни јачина и состав, а секако дека во нив влегувале најхрабрите членови на Организацијата. Така се предвидувало дека овие чети во случај на востание, треба да претставуваат мобилизациски јадра околу кои ќе се формираат востаничките единици.

На Рилскиот конгрес било јавно и јасно ставено до знаење дека вооружените чети кои ќе се формираат не требало да имаат т.н. специјални, терористички групи.

10. Рилскиот конгрес утврдил, Месните Организации и Комитетите на ВМОРО да делегираат сопствени делегати на реонските, овие на околистите, а окружните на крајот избирале делегати за Општиот Конгрес на ВМОРО, кој морал да се одржува еднаш во годината.

Општиот Конгрес имал врховна законодавна власт со право да одлучува за прашањето, дигање на востание со тричетвртинско мнозинство.

Како органи на Општиот конгрес се избрале Централен Комитет, Претставничко тело, Врховна контролна и Врховна ревизиона комисија.

11. Од трибината на Конгресот, се апелирало до секој член на ВМОРО, да го чува единството на движењето, спроведување на донесените документи Уставот и Правилникот на Организацијата. Оваа обврска била дадена и во последниот 216-от Член на Правилникот на ВМОРО каде се вели: „За да се зачува единството на организацијата, во сила влегува овој Правилник“²⁷

12. На надворешно-политички план, делегатите на Конгресот заземаат став и спрема Мирџштегските реформи, односно спрема таа Програма и европските гаранции за спроведување на истата. „Поаѓајќи од основните цели на Ослободителното Дело, оваа Програма не ги задоволува барањата на нашата Организација и интимните тежненија на нашиот народ, дури и да биде практично применета таа Програма“.²⁹

Интимната желба на македонскиот народ била отстранување на турскиот феудален поредок, а не ревитализација и неговото одржување во живот.

13. Во текот на работата на Рилскиот конгрес избран бил Централен Комитет. Даме Груев бил избран за Претседател, а потоа Задгранично Преставништво, Врховната контролна и Врховната ревизиона комисија.

Разгледувајќи ги кадровските прашања, заземен бил став да се покрене „Револуционерниот лист“, а за редактор бил избран Дино Хаџи Димов, кој како соборец на Гоце Делчев, останал верен на делчевскиот пат за остварување на македонската кауза.

14. На Крајот од работата на Рилскиот конгрес, врз основа на поднесените барања од Окружните конгреси било разгледувано и самоволието на поединците кои ги пречекориле овластувањата во Организацијата, по Илинденското востание. За прекршување на овластувањата била осудена активноста на Борис Сарафов, кој во име на Организацијата без овластување преговарал со Србија и Бугарија, позајмувал пари и ги трошел по сопствено наоѓање, создавал забуна во организационите редови, а бил и причина за провали каде минувал, од кои настрадале оружени чети во Македонија од турската жандармерија и војска. Врз основа на образложението на Горче Петров, како и заради зачувување на единството во Организацијата истиот бил условно осуден со смртна казна.

Заклучок:

На Рилскиот конгрес 1905 година, највисокиот орган на МРО, направил најсериозен напор по Илинденското востание, за да ја зачува целината и единството на Македонското национално-ослободително движење.

Всушност, на овој Конгрес, направен е последниот обид за идеолошко, нормативно, концепциско и воено-доктринарно усогласување

на погледите, ставовите и определбите на македонската воена мисла, со цел да прекинат сепаратистичките тенденции како и веќе започнатата фракционерска борба.

Утврдените одредби во усвоените документи Уставот и Правилникот, не значеле само враќање на старата револуционерна мисла и практика, туку нов квалитет на македонските воени погледи, ставови и определби. Во нив се промовира и синтетизира македонската воена визија за егзистенција и развојот на македонската вооружена компонента и нејзиниот опстанок во новонастанатите отежнати услови и можности.

Од премисите на усвоените заклучоци и усвоените определби видно се гледаат интенциите на понудената трансформација на воената организација и комитските чети и во неа се гледа како на основен услов за опстанок на македонската вооружена компонента, односно преку цврстата хиерархиска поставеност на целокупната МРО се трасираат патштата на заштитата на МРО и се бара зголемување на нејзината ефикасност во дејствувањето.

4.2.2. ИДЕЈНО-ПОЛИТИЧКО РАЗЕДИНУВАЊЕ НА ВМОРО И НЕГОВАТА РЕФЛЕКСИЈА ВРЗ МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА

Од прокламираните тенденции за единство на Организацијата и напорите кои ги вложиле прогресивните револуционери на Рилскиот конгрес малку се оствариле во практиката, во постконгресниот период. Конфронтациите кои порано настанале во населението и меѓу вооружените чети, секако дека длабоко го потресувале Движењето за ослободување. Рилскиот конгрес само ги погодил добрите желби на македонскиот народ за ослободување од турската власт и замислата за една цврста единствена организација за ослободување и создавање на автономна македонска држава.

Семето на раздорот што го посеале бугарските врховисти започнало да ги дава плодите на лаврајување на сите проврховистички елементи во еден табор, чија основа ја сочинувале сарафизмот и матовизмот кои како фракции во ВМОРО, биле наречени „Десницата“, која јасно се конфронтирала со македонските прогресивни и револуционерни сили, кои ја претставувале „Левицата“ на ВМОРО. „Десницата“

та" се обидела да пронајде сојузник во двете соседни земји Бугарија и Србија. Бидејќи обидот на Сарафов за сојузење со Србија, излегол неуспешен, „Десницата“ започнала да изградува патерналистичка концепција за ослободување на Македонија со помош на Бугарија.

Парадата која ја направил генералот Иван Цончев, како прв човек на веќе познатиот врховизам, со званичниот Одговор,²⁹ испратен до Рилскиот конгрес, дека е „за единство на Движението“ и со Соопштенieto, дека во таа смисла, Бугарската влада го раслупштила Врховниот Комитет во Софија на 10.11.1905 година, била уште една причина повеќе за „убедување“ македонските револуционери, дека бугарските аспиранти веруваат во „Десницата“, и дека таа требало да ја преземе целосно улогата во функција на врховизмот, односно дека Бугарската влада веќе во неа, имала доверба.

„Левицата“ застанувала, концепција за самостојно ослободување на Македонија и Одринско, со потпор на организираниите широки народни маси, а од тоа произлегувала и определбата дека заради тоа мора да се брани суверенитетот на Македонското ослободително движење, а тоа го потврдуваат и усвоените документи на Рилскиот конгрес.

„Десницата“ како главен аргумент за нејзиното сартување од основната линија, ја посочувала неможноста за самостојно ослободување на Македонија и Одринско без потпирање на оружените сили на некоја од соседните земји, односно со наклон на Бугарија во тој случај. Дури неоврховистите, Б. Сарафов, И. Гарванов, Х. Матов и Х. Татарчев од Софија, јавно се произнеле дека ВМОРО: „... Мора да се потпре на Бугарија, и од неа да примаат помош. „Македонското прашање“ го сметаат исклучиво за „бугарско“, па заради тоа се согласуваат да примаат директиви за активност, како и да примаат парична и друга помош од Софија и да не бараат заедништво со другите национални елементи во Македонија“.³⁰

Кадровскиот состав на „Левицата“, го сочинувале истакнати револуционери од Илинденскиот период како што биле: Даме Груев, Горче Петров, Јане Сандански, Пере Тошев, Димо Хаџи Димов, Петар поп Арсов, Д. Стефанов и др. Тие настојувале да ги консолидираат редовите на ВМОРО и да го сочуваат единството, преку написите објавувани во „Револуционерниот лист“ и во директните контакти со

првенците. Такви контакти со македонските емигранти во Софија одржувале Ѓорче Петров и Петар поп Арсов, а инспекцискиот надзор на теренот во Македонија го изведувале Даме Груев и Пери Тошев. При вршењето на една таква мисија, загинал Даме Груев на врвот Петелец, кај с. Русиново Беровско на 23.12.1906 година.

Бидејќи „Левицата“ покажувала посебен интерес да не се шири неоврховистичката пропаганда, во блиските до Бугарија окрузи, Серскиот, Сремичкиот и Одринскиот, оваа пропаганда ги зафатила повеќе, поодалечените окрузи од Бугарија какви биле: Битолскиот, Солунскиот и Скопскиот округ, каде истата направила најголем број на злодела.

Така поларизацијата и разединувањето на ВМОРО траела во процесуален тек, скоро две и пол години, со помал или поголем интензитет во групирањето на силите.

Кулминацијата во конфронтациите и дефинитивниот раскол на ВМОРО се јавува при крајот на 1906 година и почетокот на 1907 година по прашањето за одржувањето на Општиот Конгрес на ВМОРО.

Врховизираната „Десница“ на чие чело биле Борис Сарафов, Иван Гарванов и Христо Матов, ... со помош на бугарските државни средства, (оваа тројка) успеала да го пласира своето влијание на значаен дел од територијата на ВМОРО.²⁴ Служејќи се со „обработка“ на граѓаните, притисоци, уцени, интриги, предавства и провокации, кај месните раководители низ Македонија таа пенетрирала ставови дека „Левицата“ е социјалистички и анархистички збир. Со тоа тие вршеле дезорганизација во редовите на ВМОРО, бидејќи тие ја нуделе наводно веќе еднаш видената „стара работа“ која се покажала неуспешна. „Де факто“, „Десницата“ го развивала терористичкото четништво, со атентаторски групи, кои требало да создаваат страв и трепет кај ченовите на ВМОРО и кај населението во целина.

Со тоа бил внесен однадвор синдромот на уништување и самоуништување во Македонија и погибелната валкана војна за уништување на истакнатите кадри за националното ослободување на Македонија, кои ќе бидат постојанни и дежурни виновници за „македонското прашање“, засекогаш, се' до конечното ослободување.

Неоврховистичкиот ренегат и тумач на матовизмот и сарафизмот, бугаринот Петко Пенчев во текот на 1906 година повеќе

пати ја оптужувал „Левицата“ дека експериментира и го проституира Ослободителното Дело, односно и’ ги припишувал сите карактеристики што ги имала „Десницата. Дека таа го хартизира Движењето, дека е федералистичка, анархистичка, токму сние својства кои и самиот тој лично ги поседувал со своите погледи и постапки. Тоа впрочем се гледа од неговиот Одговор³² што го дал во повеќето написи во „Революционерниот лист“, на ВМОРО до неговиот редактор Димо Хаџи Димов. Во тие написи практично била презентирана неосерховистичката декларација и визиите на „Десницата“ за Движењето во целина.

Петко Пенчев, најпрво се залагал Организацијата да се изведе од македонско ориентираните социјалисти и фантазерите, како ги нарекувал припадниците на „Левицата“ на ВМОРО. Бидејќи „Десницата“ брзала да влезе во триумфот на борбата. Нивното настојување наложувало, Македонија веднаш да влезе во борба, бидејќи зад нејзиниот грб стоеле „бугарските патриоти“. На кои „бугарски патриоти“ сметал Пенчев не се изјаснил, но тој „патриотизам“ тој го покажал со својот личен пример кога го чалуштил одредот на Сандански. Или наместо да земе учество во борбените дејства на страната на „Десницата“ 1907 година, нему полесно му било да постане „македонски патриот“ но само како висок службеник во Министерството за надворешни работи на бугарската влада. Тој прелорачувал „... Време е да се оформат двете струи во ВМОРО, да ги откријат картите и со сопствените оружени идеологии, да ги измерат силите, во претстојниот смртоносен двобој. Тогаш стварноста ќе покаже кој бил во право – пишувал Пенчев. Без коментар, сосема јасно, сама по себе, со тоа се открива, генезата и етиологијата на синдромот на самоуништување, односно се гледа од каде доаѓа во Македонија, кој го донел и кои биле неговите идеолози, односно кој го започнал практично, меѓусебното уништување во редовите на ВМОРО.

Овој недоследен фразер, како го нарекувале неговите современици, Петко Пенчев, во неговата втора книга „По нашите спорни прашања“³³ ја изнесува својата т.н. „стратегија на акцелерацијата за оружени бунтови во Македонија“ која ја предлагал на самата Организација „... Во секва ситуација ВМОРО треба да брза, за да не доживее сопствено распаѓање... Или брзање со ризикот на неподготвеноста, или брзање со ризикот на смртта, среден курс

нема...“—апсурдно заклучувал, Пенчев. А тоа би значело во секој случај смрт за МРО. Ако може порано, тоа би било подобро, според стратегијата на Пенчев и неговите истомисленици и мецени. Тој, Организацијата, револуционерните сили, нивните оружените чети и македонското население со неговата замисла, го турка во вечна војна, секој против секого, во хаосот и анархијата како мајки на редот. Тој се погрижил да најде противници и сојузници на ВМОРО. Во противниците на ВМОРО ги вбројувал, турските, српските, грчките и новите реформирани сили на ВМОРО, односно „Левицата“. А бидејќи Бугарија била единствена, која воспоружувала чети и ја финансирала „Десницата“ таа за неа била вистинскиот надворешен пријател и „сојузник“, без никакви услови, освен еден, по ослободувањето на Македонија и Одринско, Македонија, да се приклучи кон Бугарија.

Неоврховизмот е само приремено застранување на бугарската неискусна надворешна политика на Младото Кнежевство — истакнувал Пенчев, спрема Македонија и македонското прашање. Меѓутоа, тој подвлекол, ...„Бугарија, не се откажува од своите аспирации во иднина, ниту ќе може да се откаже од нив. Таа органски е срасната со „македонското прашање“, а ако се откаже од него, тоа значи дека таа се откажува самата од себе, како современиа држава³⁴... Нашата цел како неоврховисти е автономијата на Македонија, преку бугарскиот елемент во Македонија и за бугарскиот елемент пред се ... Ние сме силни само преку него, со него и за него ... Ист интерес има и Бугарија. Само таа може да смета на извесен дел или целосно соединување, само ако има потпор, објект кој ќе ги оправда нејзините претензии. А овој објект може да биде само бугарскиот елемент.“³⁵

Овој десидент, првпат пред своите истомисленици ја најјавил делбата на Македонија. Иако формално, тој прв пат Македонија и македонскиот народ ги ставил на хазардната маса, по правилото на коцката, за малку вложено, да се добие многу, или Бугарија да ја добие целосно Македонија. За малата добротелност и материјалната помош што требало да ја даде Бугарија, а за возврат Македонија требало да го добие „братскиот“ бугарски јарем, наместо турскиот.

Така односите меѓу „Десницата“ и „Левицата“ толку се конфронтирале пред Вториот Општ Конгрес на ВМОРО, што залочнале

одвоени подготовки на двете крила (фракции) скоро без идејно политичка и воена толеранција и соработка.

Расколот бил видлив и на претходно одржаните Окружни конгреси, бидејќи од саниите заклучоци се гледа, која фракција доминирала. Но едно било видливо дека на тие конгреси, дошло до израз, некаде повеќе, а некаде помалку, непочитувањето на Централните органи, ставовите и определбите на Рилскиот конгрес.

На Скопскиот окружен конгрес, кој се одржал во првата половина од 1906 година драѓа до израз влијанието што го наметнала „Десницата“ на чело со Христо Матов и Петко Пенчев. Така ставовите и решенијата на овој конгрес биле спротивни на ставовите и решенијата на Првиот Општ конгрес од Рилскиот Манастир. Од овој окружен конгрес, до сите конгреси била испратена окружница, ултиматум за одржување на Вториот Општ конгрес на ВМОРО најдоцна до крајот на март 1907 година. Во случај на негово неодржување било најавено напуштање на Скопскиот округ од редовите на ВМОРО.

Серскиот окружен конгрес, се одржал во првата половина на август 1906 година, на Пирин Планина во с. Ловча. Овој конгрес го организирал Јане Сандански и членот на ЦК на ВМОРО, Пере Тошев. Определбите, ставовите и решенијата на овој конгрес биле спротивни на оние од Скопскиот окружен конгрес, а биле во духот на определбите на Рилскиот Конгрес. „Левицата“ на Пиринскиот конгрес, донела заклучоци за борбата што требало да ја водат вооружените чети и населението во натамошниот период, какви што биле: одземање на земјата на беговите, бојкотирање на турското судство, поставување на просветни работници на теренот, организационо кадровските прашања, односот кон странските пропаганди и сл.

Оваа работа на Окружните конгреси покажала дека ВМОРО започнала да се поларизира и дека „Десницата“ и „Левицата“ започнале да обезбедуваат свои терени на подрачјето на Македонија.

Тоа „освојување“ на теренот и поденот практично го покажала „Десницата“ на самиот окружен конгрес во Битолскиот округ. Овој конгрес се одржал во Слатинската планина, Охридско, од 14-21.08.1907 година, во една хаотична состојба, кога овој округ ги загубил своите најдобри војводи. На овој конгрес под влијание на Сарафов, Лигушев, Китанчев и други, во овој округ преовладеале

ставовите на неоверховистичките елементи и нивните експоненти.

Иако не биле одржани сите окружни конгреси, заради офанзивата на „Десницата“ и за остварување на можната превласт на Вториот Општ конгрес на ВМОРО, се инсистирало на неговото одржување.

Во средината на декември 1906 година, дури се одржало претконгресно советување во Софија на кое од 51 делегат, биле присутни 37.³⁶ На третата најмасовна седница, од кои 28 и³⁷ припаѓале на „Левицата“³⁷ Тоа претставувало јасен индикатор зошто „Десницата“ не сакала да се одржи Вториот општ конгрес на ВМОРО, во Софија, туку инсистирала да се одржи во почетокот на јануари 1907 година на Рила Планина. Тоа барање на „Десницата“ било заради недоволноста во односот на делегатите, па нивната желба била со провала да се спречи одржувањето на овој конгрес, со помош на бугарската власт. Овој метод на работа бил својствен за бунтарското десно крило на Организацијата, али за добрите познавачи на тогашните прилики не било, изненадувачко. Односно, тоа било на некој начин и очекувано, дека без причина „Десницата“ не барала менување на местото на одржување на конгресот, туку дека зад тоа стои некое изненадување кое се подготвувало.

Сепак на оваа седница во Софија се донела одлука со компромис, Вториот Општи конгрес да се одржи при крајот на 1906 година во Рилскиот Манастир.

Најпрво таму пристигнале делегатите на „Левицата“, на чело со Сандански, поставувајќи притоа свое безбедносно обезбедување. Но, самото обезбедување, било провоцирано со инцидент што го направиле неоверховистичките елементи, за да интервенира бугарската полиција, со цел истиот да не се одржи, а да се растураат делегатите на конгресот. Но искусниот војвода Сандански, тоа не го дозволил со неговата чета. Сличен напад и инцидент бил подготвен и за Петар поп Арсов, наредниот ден, но и тоа било избегнато. Серската група и делегатите на „Левицата“ ги одбегнале провокациите, а „Десницата“ успеала да го одложи одржувањето на Вториот Општ Конгрес.

По провокациите и крвавите инциденти, сосема алегорично звучи, дека „Десницата“ тогаш се обидела да ја спаси честа на ВМОРО, па заради тоа биле свикани 22 нејзини делегати на т.н. Советодавното Собрание во Кустендилскиот реон на 15.01.1907

година. На ова Собрание во името на мнозинството, здружената опозиција на „Десницата“, одржала некаков т.н. половичен конгрес, во режија на неоврховистите: Христо Матов, Б.Срафов, И.Граванов, Х.Татарчев, П.Пенчев, Тодор Александров и др.

Од предложениот, дневен ред, препознатлива била работата на самиот собир, чии бил интересот за неговото одржување, зошто се одржувал и чие име злоупотребил, или „Десницата“настапувала во име на целата Организација.

На дневниот ред биле поставени следните прашања:

1. Идната активност на ВМОРО;
2. Материјалното издржување на ВМОРО;
3. ВМОРО и Бугарија;
4. Управување и примена на Правилникот;

Од завршниот документ донесен на Кустендилскиот собир, „Изложението“³⁰ кого го редактирал Петко Пенчев се гледа дека, најпрво тој ја обвинил „Левицата“ за хаосот во ВМОРО, а при тоа презентирајќи ја сопствената визија за идната работа. Со него, сметал дека ја промовирал Програмата за работа на Организацијата во целина. Па, уште во првиот дел, тој апелирал овој документ, да се прифати како Програма за натамошна работа на Организацијата.

Во вториот дел од „Изложението“ дадено е вистинското лице на новиот врховизам и тероризам. ВМОРО се претставува како револуционерна по карактерот и начинот на делување, а тоа значело дека е милитантна и бунтовничка. Првата и основна нејзина задача според „Изложението“ била за најкратко време да се организира, морално и материјално да се подготви за изведување на оружени акции. Подготовките, подразбирале, снабдување со модерно оружје, негово внесување во Македонија, набавка на неопходни воени средства, експлозиви и упатување на инструирани – воени лица на теренот. Кога ќе биде спремна таа компонента, таа требало да мине во офанзива, како би им ги одзела, преземените реони од Македонија на грчката и српската пропаганда.

На носителите на борбените акции им се препорачувале сите сили и средства, да ги употребат, само за да го искоренат србсманството и гркоманството во Македонија, а такви можеле да бидат: латене на селата, атентати на позначајните лица, турски раководи-

тели, раководни лица на пропагандите и сите што ќе им застанеле на патот или ги попречувале нивните активности, уништувањето на пругите, банките, тунелите, рудниците и сите други што впрочем претходно ги препорачувал Христо Матов. Со препорака се барало во сите активности да се вклучуват масовно месното население. Тоа значело дека формите за делување биле: атентати, бунтови, терор и насилство. Набргу по усвојувањето на оваа воена доктрина на „Десницата“, истата ќе биде применета против „Левицата“ на ВМОРО. Впрочем, на ваков начин визиран бил патот на геноцидот и самоуништувањето во самото членство на Организацијата.

По прашањето за обезбедување на финансиските средства, покрај што било утврдено самофинансирањето на ВМОРО, во „Изложението“ се дозволувала неусловена помош од страна (се мислело на Бугарија). При крајот, се барало прилагодување на ВМОРО кон Бугарија. Тоа секако Бугарија дека го користела, а со тоа ова десно крило на ВМОРО, го ставила во функција, како претходница на бугарскиот империјализам кон Македонија.

Последната порака што била дадена во „Изложението“ од „Советодавното собрание“ во Кустендипско, била да се отфрлат Уставот и Правилникот донесени на Рилскиот Конгрес од 1905, како непримениливи и непрактични, а да се приенуваат упатствата од „Изложението“.

На крајот на ова Советодавно собрание, биле избрани водачите на окрузите. За водач на Солунскиот округ бил избран И. Гарванов, за Скопскиот округ, Х. Матов, а за Битолскиот округ, Б. Сарафов, кои требало да раководат и ја водат работата од Софија, како водачи и задгранични претставници. Овие три неоверховистички лидери, според пишувањата на Димо Хаџи Димов, ќе постанат три т.н. филијали на бугарското министерство за надворешни работи.

Револуционерната „Левица“ на чело со Сандански, Петров, Тошев, Петар поп Арсов и другите истакнати револуционери од Серскиот и Струичкиот округ, веднаш реагирале на клеветите од „Десницата“ по кое нешто настанува дефинитивна поделба на ВМОРО. Оттогаш натаму Организацијата практично се распаднала на две спротивставени групации, кои натаму сопствената енергија и сила ќе ја трошат во непрекидни расправи, прегони, судири, лични кавги и меѓусебно уништување на истакнатите кадри и на населението.

4.2.2.1. ОДГОВОРОТ НА „ЛЕВИЦАТА“ ЗА ТЕРОРИСТИЧКИТЕ ДЕЈСТВА И ТАКТИКАТА НА „ДЕСНИЦАТА“

Во периодот од 1905 до 1906 година, Македонското ослободително Движење во целина, а посебно „Левицата“, на БМОРО се нашла на удар на турските репресивни сили, на европските реформистички сили, на удар на бугарската, грчката и српската вооружена пропаганда и на неоврховистичката „Десница“. Тие во заеднички контекст се експлоатирале како стагнатен, разорувачки и уништувачки фактор на единствените револуционерни доктринарни ставови и определби што ги застапувала „Левицата“. Окружена од сите страни, во првите моменти, на „Левицата“ и ѝ претела смртна опасност, да биде збришана од македонската политичка сцена и како фактор за решавање на македонското прашање. Заради тоа таа морала да мине во дефанзива, за да ја амортизира, експанзијата на атаците, а да ја зачува својата оружана компонента. Таа настојувала да ја подигне свеста, кај своите приврзеници и кај незадоволните елементи од населението. Таа барала свои доследни приврзеници врз истакнатиот лозунг: „Македонија на Македонците“, кај македонското население, но и кај народностите и останатите лица кои живееле во Македонија.

„Ние не се бориме — вели Сандански, во отвореното писмо, испратено до Грците во Мелчик во 1904 година — за бугарска Македонија, туку за Македонија на Македонците, за Македонија ослободена од тиранијата. Дојдете! Здружени сите да ги скршиме заедничките ролски пранги.“³⁹

Чувствувајќи ја потребата за заштитата од опасностите и загрозувањата кои доаѓале за македонскиот народ, Сандански барал да се прават сериозни и долгорочни подготовки, како искрен и доследен следбеник на Гоце Делчев. „Јас не очекувам брзо ослободување на Македонија. Тоа може и да не се случи додека сум јас жив — изјавувал Сандански — но јас сакам да го сочувам народот, да го организирам и ако тоа се случи, тој сам ќе си ја издејствува сопствената слобода.“⁴⁰

На одржаното Советување на „Левицата“, во Софија 1907 година, на кое присуствувале покрај истакнатите револуционери: Јане Сандански, Горче Петров, Петар поп Арсов, Димо Хаџи Димов, Димитар

Стефанов, Ѓорѓи Ѓерчилов, Христо Чернопеев и познатите бугарски општествени работници симпатизери на Македонското ослободително движење: А. Страшимиров, Стојно Стојнов, Иван Хризанов, Стефан Камилев и др. било забележано од остроумниот Сандански, дека постоела недоволна ангажираност на „Левицата“ за да се спаси од сите навали Организацијата. Иван Хризанов за тоа забележал, „...Тој ги објаснуваше општите црти, дека треба да се работи на пробудувањето на свеста кај масите, дека тие се самостоен народ, дека имаат право на слободен живот, дека треба да се борат за извојување на сопствената слобода, без да се надеваат на туѓа помош. Бидејќи оние кои би дошле, да ги ослободат, навистина би дошле да ги поробат“.⁴¹

На ова Советување, според сведоштвото на С. Камилев, бил направен обид од страна Ѓорче Петров и Христо Чернопеев (водач на Струмичкиот округ) да извршат помирување на Серската група на чело со Сандански со Сарафов и Ѓарванов. Серската група одговорила дека самите преговори ги смета за непотребни, бидејќи неоврховистите не сакаат компромис, а дека не треба повеќе да им се отстапува. Тие истакнале дека се работи за спротивставени гледишта, а не на лична основа. Тие гледишта меѓу себе се исклучуваат и неимало основа за помирување.⁴²

Сандански на ова Советување, одговорил и заклучил: „Сите оние кои агитираат било во Македонија, или надвор од неа, на релација кога се работи за ослободување или обединување на Бугарите, треба да бидат дочекани непријателски од ВМОРО, исто како што Организацијата ги дочекува српските и грчките агитации и чети“.⁴³

Овој остар и бескомпромисен став на Сандански бил изведен врз основа на неговото богато искуство во борбата со пропагандите на архивистите и останатите пропаганди во Пиринска Македонија.

Тој во повеќе полемички објаснувал „...Дека не се работи за некакво ослободување на бугарскиот народ во Македонија, туку се работи за друг различен и посебен народ кој треба да биде свесен за својата положба“.⁴⁴

Спротивно на тоа, „Десницата“ на ВМОРО се обидувала во неколку наврати да ја разбие „Левицата“, на идеолошки, воен и практичен план, во освојување на теренот. Неуспехот за освојување

на теренот во Серскиот и Струмичкиот Округ, бидејќи нивните испратени чети биле разоружувани или биле разбивани, ја натерало „Десницата“ да се обиде со заговори и атентати да ја обезглави „Левицата“ на ВМОРО, особено во Окрузите каде не им одала Бугарофилската агитација. Тие впрочем и подготвиле претходно завера за ликвидирање на „Пиринскиот цар“ – Јане Сандански.

Заверата, што ја подготвила „Десницата“ во 1907 година, при престојот на драмскиот војвода Михаил Даев во Софија, била подготвувана за внатрешно разбивање на Серската група, за потоа да следат дејствувањата на пробугарските чети однадвор. Но, заверата била откриена и неуспешна.

Именно, Даев откако се вратил во Серскиот округ, се обидел да го врбува својот кун, Тодор Паница, кој наводно го прифатил, планот за учество во заверата и пресметката, со Серската група револуционери, за што добил наводно „200 Бугарски четници и 6000 лева.“⁴⁵ Ако се цени, според настаните, тоа е малку веројатно, зошто може да се заклучи, дека по заминувањето на М. Даев, Тодор Паница, најверојатно го известил Сандански, за заверата. Па, овој, започнал да ги следи постапките и учесниците на заверата, односно организирајќи контра акција за ликвидирање на водачот на заверениците. На списокот за ликвидирање се нашле: Михаил Даев, Борис Сарафов и Иван Гарванов. Серскиот револуционерен округ донесол смртна пресуда за заверениците на 10.10.1907 година. Неа ја потпишале Јане Сандански, Чудомир Кантарџиев, Александар Бујнов и Скрижевски. Смртната казна требало да ја изврши Тодор Паница. Михаил Даев, бил лишен од слобода во Серскиот округ, па откако ја изнел целокупната завера, бидејќи ја погизал заклетвата на Организацијата му било дозволено сам да ја изврши смртната пресуда.

Смртните пресуди врз Борис Сарафов и Иван Гарванов Тодор Паница, ги извршил во куќата на Борис Сарафов на 28.11.1907 година. Додека сосема случајно атентатот го одбегнал Христо Матов, кој не дошол на закажаниот состанок. Овие атентати на Левицата биле одговор на заверата на неоврховистичката „Десница.“

Овој атентат во Софија, предизвикал вистински потрес во политичките и државните кругови на Бугарија. Тогашниот владин весник „Нов век“ пишува: „Убиствата на Борис Сарафов и Иван Гарванов

и нанеле смртоносен удар на бугарската кауза во Македонија.⁴⁶

Бугарската влада по овие атентати презела низа мерки против „анатрешните дејци“, односно лево ориентираните лица со низа апсења во Софија меѓу кои: Петар поп Арсов, Ѓорче Петров, Ѓоко Герциков, Христо Чернопеев, Ѓорѓи поп Василев и други на број 700 души.⁴⁷

Оваа акција таа ја презела најверојатно по интервенција на Христо Матов. Тој организирал состанок со Ефрем Чучков во Софија со своите истомисленици. Тогаш Тодор Александров постакал прв помошник на Христо Матов. На овој состанок било заклучено: „Да се казнат сите оние кои допринеле или учествувале во донесувањето на неколното решение“⁴⁸ За едназда била специјализирана „Десницата“ на чело со новиот лидер, Тодор Александров.

Потоа, „Десницата“ се определила кон безобзирна агитација и кампања, заедно со бугарскиот печат, особено преку весникот „Илинден“. На револуционерната „Левица“ и на сандинистите им биле припишувани секакви клевети, анатени и закани. Меѓутоа по објавените две отворени писма⁴⁹ во весникот „Камбана“ или во повеќето написи на „Одрински глас“, сосема се разјасниле причините и мотивите на овие политички атентати, кое нешто го менува јавното мнение кај Македонците во Македонија и во Бугарија.

4.2.2.2. ТЕРОРИСТИЧКАТА ДОКТРИНА И ТАКТИКА НА НЕОВРХОВИСТИЧКАТА „ДЕСНИЦА“—КАКО ИДЕОЛОШКИ И ТАКТИЧКИ ОБИД ЗА УНИШТУВАЊЕ НА РЕВОЛУЦИОНЕРНАТА ДОКТРИНА НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА

Рецесијата на активностите во редовите на ВМОРО по Рилскиот Конгрес од 1905 година, била очигледна. Опаѓањето на активностите биле присутни по нарушувањето на кохезијата во Организацијата и движењето во целина, па може да се каже дека тоа минало во дефанзива. Расцепот кој настанал врз идејно-политичка и воено доктринарна основа за ослободување на Македонија извршил свое влијание. Секој член на ВМОРО или комита, но и граѓанин морал да се определи на кого ќе му ја подаде сопствената рака, на Автономното движење или „Левицата“, која ослободувањето на Македонија го замишувала да го изведе со сопствени сили, или на „Десницата“ која

тоа требало да го направи со помош на Бугарија или со останатите пропагандни машинерии на соседните балкански држави. Тоа бил судир на две спротивни концепции и доктрини, кои нетрпеливо идеолошки и во практичната реализација меѓусебно се исклучувале.

Во периодот од 1905-1908 година, врховизмот започнал да се потопува во неоврховизмот и во „Десницата“, која пак својата активност на големо ја вршела со политичко и воено менторство на Бугарија. Нивната активност во почетокот била преземана на истакнати востанички раководители, преземање на раководството на ВМОРО, па потоа разбивање на македонското ослободително движење и ликвидирање на нивните политички и воени противници. Тие по пат на сила тргнале да ја разбиваат „Левицата“ на ВМОРО. На македонските револуционери им биле нудени 3 алтернативи:

1. Ја влезат во редовите на „Десницата“ и се определат кон нејзиното раководство за извршување на задачи;

2. Да се пасивизираат од движењето или да емигрираат; и

3. Да останат на линија на револуционерното движење, но со ризик по нивниот живот и останок;

Користејќи го политиканското правило, кој не е со нас, тој е против нас, неоврховистичката „Десница“ постојано го продлабочувала јазот, поларизацијата и конфронтацијата која ескалирала во „балкана војна“ на секој, против секого. Тоа, водело кон очигледен геноцид за македонските револуционери.

Во поглед на методите и начините на делување неоврховистичката „Десница“ обилно го користела богатото искуство на врховистите:

- Уфрлување на терористички чети и групи за пиратски дејства и злодела;

- Безобзирни клевети и завери против најистакнатите револуционери;

- Притисоци, уцени, интриги и заплашувања;

- Ширење на индоктринирана идеологија во листови и брошури.

- Ликвидирање на еминентните кадри и др.

Сите методи и делувања биле познати за македонската јавност, но овде сега било ново тоа што овие активности се одвивале под покровителство на Бугарија и т.н. мнозинско ВМОРО,

односно под етикетата на „Десницата.“

Атентатите врз водачите на неоврховистичката „Десница“ сепак имале влијание на констелацијата на односите меѓу двете крила на ВМОРО. Особено, по нив, настанила криза кај „Десницата“. Заради тоа Христо Матов го свикал, самонаречениот „Општ конгрес“ во с. Жабокрт, Кустендилско, на бугарска територија, од кого ги исклучил трите окрузи на ВМОРО, Серскиот, Струмичкиот и Одринскиот Округ. Поентата на Кустендилскиот конгрес, кој се одржал од 5-15.03.1908 година, била ревизија на донесените ставови и решенија на Рилскиот конгрес од 1905 година. Добивање отворена вкза за отворена соработка со Бугарија, строго централизирање на Организацијата, односите спрема „Левицата“ и странските пропаганди во Македонија и кон останатите организации во Турција. Исто така Правилникот требало да се прилагоди кон интересите на бугарската влада и Дворот, односно тие да бидат во духот на глобалната определба, ослободување е единствено можно само со бугарската војска и Бугарија.

Бидејќи на Собирот што го одржала неоврховистичката „Десница“ извршила целосна ревизија на Правилникот на ВМОРО од времето на Рилскиот конгрес од 1905 година, во духот на севкупната централизација на Организацијата и во самата оружена компонента. Централниот Комитет на „Десницата“ постанал „Врховен наредбодавец“ на сите борбени сили и на нелегалните лица како и за распоредот на оружјето и на материјалите на Организацијата. Тој раководел со дејноста на терористичките групи и одлучувал за поважните акции.⁵⁰

Централизацијата се спуштала од ЦК на „Десницата“ преку окружните и околинските бојни началници, се' до реонските постојани чети и терористички групи наменети за терористички дејства. Заради континуитетот усмерувањето и пратењето на извршувањето на терористички дејства воведена била категоријата на „воени инструктори“ на чие чело бил поставен Тодор Александров. Во личноста на Александров, Христо Матов, гледал перспектива за негова доследна замена.

Тежнението на ЦК на Десницата, било ваквата организација да се раководи од Софија, а да биде во склад со т.н. македонска политика на бугарското кнежевство и Дворот. Според тоа може да се заклучи дека неоврховистичката „Десница“ скоро во целост ја презе-

ла улогата на врховистите кои делувале пред Илинденското востание и непосредно по него.

Стратешката определба, за ослободувањето на Македонија на овој Конгрес, била приената на терористички дејства.

Интересно е да се напомене дека во публикуваните документи на неоврховистичката ВМОРО, било утврдено дека нивните оружени чети и терористички групи требало да водат борба против османската војска и против српските и грчките чети и нивните приврзеници во Македонија. Но, во тие акции биле вклучени серските и другите револуционери т.е. „Левицата“ на ВМОРО, односно се укажува дека ќе се борат со...сите во Македонија и надвор од неа што зборуваат лошо за Организацијата.⁵⁴ Додека пак оценка и пресуда за „лошото озборување“ донесувале припадниците на „Десницата“ со благослов на Бугарија. Со тоа се создале неопходни услови за спроведување на тероризмот во ранките на ВМОРО, односно услови за казнување на „непослушните“ во сите окрузи. Тоа, овозможувало испраќање на терористички групи од Бугарија за извршување на специјални задачи во Македонија. Интересно е да се напомене дека од таквите активности било изземено Одринско и тоа со „конгресна одлука“ што било и разбирливо зашто поголемиот дел од тоа население било бугарско, а таму се предвидувала пасивна револуционерна активност, заради етнографски, географски и политичките услови, било забрането уфрлувањето на терористички групи.

Бидејќи на Кустендилскиот собир, се покажала тенденцијата за врзување на Македонското ослободително движење со Бугарија, аналогно на тоа следел заклучокот дека ВМОРО – Левицата, требало по секоја цена, да биде изолирана од останатите револуционерни движења на Балканот. Од таквите ставови, препознатливо можела да се забележи бугарската политика кон самото движење во Македонија. Бугарија водела глобална политика под геслото: „Колку полошо во Македонија – толку подобри услови за антитурска војна“. Оваа политика ја водела Бугарија во периодот до 1908-1912 година, до Првата Балканска војна. Во духот на таа политика истакнатите македонските револуционери, биле како срни прогонувани, по македонските планини и беспика, од бугарските гонители, се до нишанот на Александров и на неговите истоименници.

Со тоа на тероризмот, значајно му се отвора вратата.

На списокот на осудените со атентат набргу се нашле: Јане Сандански, Чудомир Катарџиев, Александар Бујнов, Ѓорѓи Крижевски, како членови на Сарскиот окружен Комитет и Тодор Паница, бидејќи Кустендилскиот собир ги обвинил за убиствата врз Ѓарванов и Сарафов, односно ги прогласил за непријатели на Организацијата кои можеле да бидат убиени во секој момент, од секој припадник на „Десницата“. Истовремено, синхронизирано бугарската влада преку своите органи, ја потврдила смртната пресуда, односно се солидаризирала против „Левицата“ на ВМОРО. Ликвидацијата на плеадата револуционери не одела така лесно, ниту едноставно. Меѓутоа едно било сигурно дека црната рака на „Десницата“ требало да го стигне секого, било каде и да е и било кога и да е, само ако тој бил тетовиран и обележен од неа, па макар и со повеќекатни обиди едновременно, подоцна, или по децении. На оваа „коалиција“ подоцна ќе и појде од рака во третиот обид, да го убие Сандански во 1915 година, а Тодор Паница бил убиен по 17 години во Виена 1925 година, од идната жена на Ванчо Михајлов, Менче Карничиу.

На окрвавената македонска сцена неоврховистичката „Десница“ под водството на Матов, Пенчев и Александров со несебичната помош на врховистот, генералот Протугеров започнале да извршуваат специјални задачи за времето на „Хуриетот“ и подоцна врз приврзаниците на Народната федеративна Партија, како и против македонското население. Тоа значело дека насилството против истакнатите револуционери продолжило.

Тероризмот бил озаконет на Конгресот на „Десницата“ во Софија, летото 1910 година со формирање на Терористички Централен комитет. Неоврховистичкиот тероризам во Македонија воглавно ја користел стратегијата и тактиката на специјалната војна по примерот на претходниот врховизам. Иако се смета дека Младотурската револуција помогнала да се намалат дејствата на странските пропагандни машинерии (српската и грчката), сепак се смета дека бугарската пропаганда под велото на „Десницата“ мошне силно дејствувала во хуриетскиот период и пред балканските војни.

Тодор Александров и Александар Протугеров, биле двете главни личности кои го организирале истребувањето на Македонските

революционери кои ги утврдила Бугарската политика и влада.⁵²

За да се види тероризмот на дело, потребно е да се презентираат некои злодела кои се направени од злогласните терористи, особено по преземањето на кормилото на тероризмот од страна на Тодор Александров. Тој дури несебично лично се залагал да се истакне во извршувањето на терористичките злодела во хуриетскиот и постхуриетскиот период, со кое нешто сакал и да стекне доверба кај Христо Матов, за да постане главен инструктор на терористичките акции и негов заменик во ЦК на „Десницата“. За времето на Хуриетот во Македонија, четата на Тодор Александров и неговиот секретар, Синеон Клинчарски извршиле тежок злочин во околината на Штип, кој може да се земе за пример на свирепост. Имено оваа чета, се сретнала со четите на кратовскиот војвода Јордан Спасов и со четата на војводата на Јордан Секулички кои имале намера да се солидаризираат со Хуриетот и да минат во легалност. Откако со изнама, биле наговорени од Александров, да го предадат оружјето, војводите биле соблечени голи, потоа биле премачкани со мед и врзани за дрво, биле оставени на јулската горештина на мувите, пчелите и осите за да уират – пишува Ангел Динев... Александров таквите ги гонел само по неговото својствено грубијанство и садизам.⁵³

Почитувајќи ги принципите на тероризмот, разновидноста во акциите и изненадувањето, неоврховистичката „Десница“ и Бугарскиот двор му организирале атентат, на Јане Сандански на 24.08.1908 година. Овој атентат го организирал Петко Пенчев, со финансиски средства од царот, Фердинанд Кобуршки, во Бошњак ан, во Солун.

Епилогот бил неуспешен, зошто атентаторите (Тано Николов и Димитар Запрејанов) ги убиле другарите на Јане Сандански, Мицо Самарџиев-Врански и Танчо Атанасов, додека Ј. Сандански бил ранет и однесен во италијанската болница во Солун. По излегувањето од болницата, Сандански на Димитар Запрејанов, преку Тењу Качев му го вратил „долгот“. Запрејанов бил убиен во Кустендил.

Во летото 1909 година Христо Матов, го испратил во Битола Ѓорѓи Мучетанов-Касалот, за да го убие Јово Јовановиќ, истакнат илинденски војвода од четата на Ѓорче Петров, на подмолен начин, зашто Јовановиќ, постанал федералист. Атентатот бил успешен.

Во вторпат бил организиран атентат врз Сандански на 14.10.1909 година на солунските улици, кога неговиот другар Стојан Хаџиев бил полесно ранет. Жртвите на овој атентат изјавиле за весникот „Дневник“ дека „... Убиствата врз санданистите се инструментирани од Бугарската влада и Дворот на чело со Фердинанд, а дека тие морално се кредитираат од бугарските конституциони клубови.“⁵⁴

Скоро во исто време по вториот атентат врз Сандански, во Серско, биле организирани атентати врз Таската Серски и Владимир Икономов. Испратена била десетчлена атентаторска група на чело со Ѓорѓи Занков и Ѓинката, за извршување на конспиративни задачи. Но, серските искусни војводи ги разбиле илузиите на атентаторите мошне успешно.

Воочени со вистината дека поедини терористички групи или чети, дека не биле доволни за да се „тресе“ Македонија, пред европската јавност, Христо Матов се обидел да го канализира т.н. случаен тероризам во константен и организиран тероризам со повисок интензитет и зачестеност. Тој во летото 1910 година организирал терористичка конференција во Гулгерската зграда во Софија. На таа конференција присуствувале 11 најокоравени терористи и приарзеници на тероризмот: Христо Матов, Тодор Александров, Александар Протуѓеров, Тодор Лазаров, полковникот Николов, Милан Ѓурлуков, Ѓончо Златков, Лазар Фертка, Стојан Мишев, Ѓончо Кратовски и Петар Чаулев (кој подоцна од тероризмот се откажал, но токму заради откажувањето од тероризмот бил убиен од терористите).

Целта на овој состанок била: создавање на четничко терористичко движење во Македонија, кое ќе наложи во сите околини во кои ќе биде испратена ударна терористичка „летка“ или „десетка“ да се провалува малдотурскиот режим. Тоа требало да предизвика воена интервенција од странство. Овие групи настапувале како царста организација која го користела, името ВМРО (Внатрешна Македонска Револуционерна Организација).

На самата седница монтиран бил Централен терористички Комитет во состав:

1. Генерал Александар Протуѓеров;
2. Тодор Александров и
3. Петар Чаулев.

Во Задграничното Претставништво биле определени: Христо Матов и Тодор Лазаров (како главен иницијатор на ова движење). Овој собир, најпрво се определил за терористички дејства со:

Подготвување на четнички кадар и изборот на војводите по околии кого требало да го врши, Тодор Александров, кој веќе имал доверба. Собирањето на материјалните средства и нови финансиски средства требало да се бараат од бугарската круна. Јачината на четите била утврдена да биде од 5-10 членови. Веднаш по тоа Александров ги определил, војводите за терористички дејства по околии:

1. Дончо Лазаров за Кратовскиот реон;
2. Симеон Клинчаров за Кочанскиот реон;
3. Ристо Кузмановски за Кумановскиот реон;
4. Иван Брло за Штипскиот реон;
5. Милан Јуруков за Овчеполскиот реон;
6. Блаже Крстов за Крушевскиот реон; и т.н.

Неоврховистите во овој период, ја користеле повољноста на состојбата во Турција, кога Младотурците во Македонија, започнале да ги скратуваат одредени граѓански права и започнале акции за собирање на оружје. Тогаш Матов и Лазаров, сакале да ги искористат новосоздадените чети во Бугарија, како надворешна компонента настојувајќи да ги врзат со внатрешните чети за да претставуваат единствена компонента на тероризам. Но залудно во таа смисла била свикана конференцијата во Варна, како би им парирала „Десницата“ на внатрешните оружени чети кои се залагале за автономија. Но, веќе била задоцнета оваа конференција, па заради тоа неоврховистичките чети тргнале на терените низ Македонија за да ја протежираат идејата за ослободување на Македонија со помош на Бугарија. Тогаш настанил периодот со обиди за надредување на неоврховистичките чети, над македонските. Бидејќи, неоврховистите се сметале за главни и наводно посупериорни со парадоксалниот садизам.

Против „непослушните“ македонски војводи, неоврховистичката „Десница“ започнала со чистка. Жртви на интелектуалната хипокризија на Христо Матов и практичниот егзибиционизам и садизам на Александров, во хуриескиот и постхуриетскиот период биле:

1. Коста Гоцев, од Гуменџе.
2. Илија Велев, од Гевгелија;

3. Добри Даскалов, од Квадарци;
4. Атанас Карамон, од Струмица;
5. Боле Стојчев, од Лерин;
6. Апостол Петков, од Енише-Вардарско;
7. Никола Андреев, од Калари;
8. Стојан Малешев, од Гесгелија;
9. Гого Иванов Кехајов, Демир Хисар, Серско;
10. Мито Иванов Кехајов, Демир Хисар, Серско;
11. 8 сандинисти во с. Трлис, Неврокопско;
12. Герасим Огњанов, од Банско и др.

Оваа листа е секако дел на црната листа, на организираниот тероризам, од страна на четите на Матов и Александров. Тие ги убивале сите, така подло и така расипнички од заседи, насекаде каде среќавале приврзеници на Хуриетот во Македонија, нив ги убивале и во Бугарија. Ги убивале со името на врховизмот, во името на врховизмот, ги убивале на сметка на Македонија, која ја прегвориле во земја на несреќи, солзи и жалост.⁵⁵

Во периодот од 1910-1912 биле извршени десетици убиства-атентати, кои во јавноста биле познати како динамитни или „магарешки атентати“ со темпирани адски машинки, кога на магарина истите биле испраќани во пазарни денови, за од нив да страда недоволното население.⁵⁶

Исто така биле вршени атентати на железничките пруги, мостови и тунели и на значајни објекти во Битола, Крушево, Охрид, Кичево, Дојран и др. Вршени биле поединечни и групни атентати на луѓе и објекти за да создадат хаотична состојба во Македонија.

Турската власт била немоќна да ги пресече патиштата на теророт, а рефренот од насилствата бил пренесуван врз населението, кое било криво само заради тоа што насилството се извршило во нивниот атер, или населено место, пред турската власт. Така турската полиција и војска, помагана од муслиманското население, извршила тешки колежи во Штип и Кочани.⁵⁷

Така недоволни граѓани, биле убивани сред бел ден, по македонските пазари и градови, при доаѓање, или проаѓање. Турската власт како одговор на засилениот терор на неоврховистите во Македонија спроведувала вонредни мерки, разни забрани, судски процеси,

апсења, гонења, убиства и друго. За многу убиства и ден денес не се знае кој, кого и зошто убил. Хаосот и безумието царувало на крвавата арена – Македонија.

Александров и Протугеров биле двете главни личности кои ја организирале погибјата во Македонија, и тоа врз сите личности кои не се согласувале со бугарската политика во Македонија. Тоа биле актерите кои во Северна и Југозападна Македонија во текот на 1910 година предизвикувале разурнувачки акции, а епилогот бил следниот: Тепани и убиени луѓе биле 4913, а 4060 лица биле принудени да побегнат во шумата за да се спасат од насилствата.⁵⁸

Овие личности ги организирале познатите атентати, при што биле убиени неколку стотици Македонци, а влошена била состојбата кај македонското население.

Тие биле главните гласноговорници во Бугарија кои ја повикувале македонската емиграција во Бугарија на војна против Турција, а им претеле на бугарските граѓани кои биле против „ослободителната“ војна во Македонија. Дури и за време на балканските војни го убивале мирното турско население или ги присилувале исламизираниите да се откажат од нивното религијско определување. Тоа биле фигури преку кои во главно се спроведувал планот на бугарските шовинисти, но и на други терористички акции надвор од Македонија. Тие диригирале со погубувањето на т.н. Македонски Бугари, од Македонија, а кои биле интернирани во Бугарија, или пак морале да живуркаат во Македонија, но како предавници прогласени од нив.⁵⁹

Терористичкото движење на неоврховистичката „Десница“ според методите на делување на подрачјето на Македонија, условно зетмено, може да се каже дека спроведувало 3 облика на активност:

1. Конспиративен, црн терор, со таков облик на делување, кој бил однапред подготвуван терор со умисла и воглавно изненадувачки за жртвата на насилството. Него го спроведувале со децении Александров и Протугеров. Истиот, претежно се спроведувал во Скопскиот, Битолскиот, Солунскиот округ и во другите делови на Македонија и надвор од неа.

2. Отворен, бел терор, кого го спроведувале четничките и терористичките групи на полковникот Николов во периодот од 1910

-1912 година, воглавно во Пиринска Македонија, а во Горно "цумај"-ско, посебно. Тој се спроведуваат во еден момент со респективен број на појаки сили и со брзи и изненадувачки дејства врз жртвата и со брз премин преку турско - бугарската граница по извршувањето на злочинот.

3. Комбиниран, сив терор, за кого бил врбуван бившиот војвода Наум Туфекчиев, чии злочинци излегувале во јавноста, а по извршувањето на злочинот минуваа во анонимност и се сокривале на Кожув Планина, условено и зависно од извршениот злочин. Терористичките групи на Туфекчиев имале најмалку успеси. Односно набргу и самиот Туфекчиев пострадал од неосврховистичката црна рака, како жртва на строгите терористички правила.

Севкупниот масовен, групен и поединечен терор на неосврховистичката "Десница" бил пресметан да излезе од таквата активност заклучокот дека турската власт е неспособна да воспостави ред и мир, дека таа е компрометирана пред очите на меѓународната заедница, дека таа треба да се менува со друга власт, која треба да ја воспостави некоја балканска земја (Бугарија) како максимална цел, а како минимална цел на терористичката доктрина и дејства во Македонија било создавањето на антитурска клима кај македонското население пред балканските војни.

4.2.2.3. БАНСКИОТ КОНГРЕС (1908) – КОНТИНУИТЕТ ВО РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА И ДОКТРИНАТА НА „ЛЕВИЦАТА“ КАКО ПРИФАТЛИВА АЛТЕРНАТИВА ЗА ОСЛОБОДУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД

Паралелно и едновременно на подготовките што ги вршела за одржувањето на т.н. Општ конгрес на „Десницата“ на ВМОРО, во с. Жабокрт Кустендилско, „Левницата“ на ВМОРО, ги започнала подготовките за својот т.н. Заеднички конгрес. Овој Заеднички Конгрес го подготвувале Серскиот, Струмичкиот, Солунскиот округ и Одринско, во првата половина на март 1908 година, пред се' како антипод на Кустендилскиот конгрес, на Пирин Планина т.н. Пирински конгрес.

Бидејќи овој закажан Конгрес, бил откриен од страна на здружената коалиција (бугарската влада и „Десницата“ на ВМОРО), односно за тоа било извршено предавство пред турските органи на

власта, истиот бил одложен. Турските сили на безбедноста ја очекале четата на Сандански, која требало да го обезбедува пристигнувањето на делегатите во околината на с. Станчево и Черешово, Мелничко на 8.03.1908 година, во заседа со цел да ја уништат четата на Ј. Сандански и делегатите кои ја прателе четата. Во жестоката борба, „лиринскиот цар“ со својата уметност и познавјки го теренот го уништил целиот вод на турската војска „50 души, сите до еден.“⁶⁰ Исто така другата причина за одлагањето на конгресот било неоврховистичкото предавство кога погинале војводата Кимон Георгиев и 4 комити, во с. Ражна, Петричко и војводата и делегат од Солунскиот округ, Мануш Георгиев со целата чета, а пострадал и вјводата Васил Скендеров, кај месноста Трка, Петрички реон, или вкупно 25 лица.

Но и покрај предавствата, провокациите и насилствата замислениот „Лирински конгрес“ се одржал во Банско, Пиринска Македонија. На овој Конгрес главна улога имале познатите револуционери од Серскиот и струмичкиот округ: Јане Сандански, Христо Чернопеев, Илија Балтов, Чудомир Кантарчиев и др.

Иако на овој конгрес присуствувале повеќе делегати и од повеќе окрузи, „Лезицата“ не претендирала да го нарече Сеопшт конгрес, ниту инозински, туку бил наречен заеднички и регионален конгрес. Од овој конгрес прозлегле сите смерници за работа и делување до одржувањето на вистински Сеопшт Конгрес на ВМОРО. Тој конгрес морал да даде одговор на тековните и актуелните прашања и за водење на борбата за ослободување на македонскиот народ.

На дневниот ред се нашле следните прашања:

1. Понатамошната работа на Организацијата, во ново настанатите услови;
2. Односот спрема „Десницата“ (неоврховизмот и внатрешниот врховизам) и спрема пропагандите (бугарската, грчката и српската);
3. Ревизија на Правилникот и Четничкиот институт;
4. Опременување, оспособување и вооружување на оружените чети;
5. Односот спрема прогресивните политички организации во Турција;
6. Избор на органи на Организацијата и организациони

прашања;

Уште на почетокот, било констатирано дека во основа се поддржуваат ставовите и определбите на Општиот Конгрес на Рила од 1905 година, но биле внесени промени во духот на економската и политичката состојба. Од круцијалните ставови и определби се издвојуваат следните:

1. Конгресот го признавал, автономниот, револуционерниот и автохтониот пат за ослободување на Македонија, вклучувајќи го и мирољубивиот и парламентарен пат.

2. Конгресот ја поддржал децентрализацијата во работата на ВМОРО врз база на инородни и иноверски принципи, за Движењето да постане помасовно и пореално за демографската структура на Македонија.

3. Легитимен застапник на интересите на македонскиот народ е ВМОРО и нејзините членови што го признаваат ентитетот на македонскиот народ и неговото ослободување без „покровителство“ од страна.

4. Се осудува работата на врховизмот и неоврховизмот и нивната колаборација со Бугарија, како авантуристичка и терористичка, кое нешто води кон новото поробување на Македонија.

5. Се отфрлаат странските пропаганди како непријателски за ВМОРО и Движењето во целина. Се барало да се прекине соработката со Бугарија и со останатите аспиранти, бидејќи дотогашната соработка била злоупотребувана.

6. Конгресот го задолжил Сандански и Чернопеев да изработаат Наредба за мобилизација и употреба на постојната и востаничката војска, а дотогаш требало да се постапува според Одредбите, од Правилникот донесен на Рилскиот конгрес од 1905 година т.е. на стратешко ниво.

7. Постојаната војска (окожните, околиските и општинските чети), на конспиративен начин да илнат во легалност, со направена организација за нивно активирање, за сакозаштитените активности и одбраната од тероризмот, како и за активирање во случај на востание.⁹¹ Како образложение за реорганизацијата било укажано дека за оружените чети се прават големи трошоци од 300-400 турски лири годишно, просечно за една чета.⁹²

8. Во поглед на опремувањето, вооружувањето и оспособувањето, Конгресот го прифатил предлогот на Чернопеев, тактичкиот развој на оружените чети да се одвива врз следните принципи:

- самовооружување;
- еднородност во оспособувањето, оспособување за еден род;
- взаемност во делувањето;
- самодејствување и
- самоиницијатива;

9. Се овластувало новоизбраното раководство на заедничкиот регионален конгрес во Банско да соработува со прогресивните организации, движења и партии во рамките на Турција и надвор од неа, по претходна проценка на нивната Програма и нивното делување.
Заклучок:

На Банскиот конгрес на "Певницата" дошла до израз пошироката ориентација за автономија и ослободување на Македонија. Институционалното признавање и прифаќање алтернативниот и длабок пат, соработка со незадоволните елементи во рамките на Турција, а претив апсолутистичкиот феудален систем, тоа отвори нова страница, нов поглед и нов цивилизациски период, за институционално остварување на интегралната безбедност на Македонија. Оваа визија знаела нов креативен скок и нов квалитет на македонските револуционери, кои во дадените услови и прилики и⁵ дале предност на таа алтернатива. Тие всушност го поддржувале федералниот принцип кој требало да се спроведе во Турција или на Балканот, како пат до реализација на Автономијата, како прва фаза од остварувањето на државотворност за Македонија.

Впрочем Конгресот не се откажал од вооружената компонента, ниту пак истата ја запоставил во нејзината изградба и одржување, туку ги продолжил или потенцијал новите принципи на воената вештина и за нејзината егзистенција на теренот, со строга конспиративност и применливост.

Промовирајќи го парламентарниот начин на остварување на Автономијата на Македонија, со решавање на фундаменталните прашања за граѓанинот во Македонија преку Локалната самоуправа која требало да се спроведе во Македонија, тие ја прифатиле соработката со сите прогресивни елементи во Турција. На овој Конгрес биле прифатени

општите принципи за единственоста и неделивоста на Македонија.

Именно, тоа била предизвикот на Јане Сандански и на неговите истомисленици за наредниот период, во кои се впуштале македонските револуционери за да остварат автономија и ослободување на македонскиот народ.

Оттука произлегува вонредното значење на овој конгрес, кој со утврдените доктринарни револуционери ставови и определби го продолжува континуитет во развојот на македонската воена мисла во постиндентскиот период и времето на Младотурската револуција.

4.2.2.4. ОБИДОТ НА „ЛЕВИЦАТА“ СО ПРОСОЈУЗНИЧКА ВОЕНА ОПЦИЈА ДА ОСТВАРИ АВТОНОМИЈА ЗА МАКЕДОНИЈА ВО МЛАДОТУРСКАТА РЕВОЛУЦИЈА

Во првата деценија на 20 век, на економски план земено Турција претставувала, економски заостаната земја. Во неа доминирало селското стопанство, со закоравениот чифлигарски систем и со силна експлоатација над потчинетото селанство и останатото население, со феудална тортура и беда со која можела да се изедначува со било која и да е колонијална земја во светот во тоа време. Турција имала околу 28 милиони жители, од кои 24 милиони биле врзани за селското стопанство.⁴⁸³

Македонија како нејзин составен дел и специфична економска и етничко политичка единица ја делела истата судбина, бидејќи 80% од нејзиното население било врзано за селското стопанство. Потчинетата и до крај искористувана раја и чифлигарите покрај даноците биле изложени, уште на глоби, долгови, понижувања, навреди и репресивни мерки, слаѓале во редот на најобесправените луѓе, во Европа.

Наспроти нив се најдувале чифликсајџиите, беговите, чорбаџиите, апсолутистичката феудална бирократија, пихварите, зеленашите, турската војска, жандармеријата и др. како бенефицирани категории кои се издржувале од неаккумулативното стопанство. Ако на тоа се додадат долговите кон странскиот капитал, неискористувањето на земјата, постојаното војување, несигурноста кон имотот, неродните години, болестите кои владееле во тоа време и сл. се добивала јасната претстава за Македонија во какви услови егзистирала, одно-

сно општата состојба во која се наоѓала Турција.

Тогаш, станува јасно зошто турската интелигенција и средните слоеви, паднале под влијание на демократските процеси кои се одигрувале во Европа, за промени, или рушење на Абдул Хамидовиот феудален систем. Како организатори на Движењето за револуционерни промени во економскиот и политичкиот живот во Турција, биле следбениците на друштвото „Нови османлии“ кое било формирано уште во 1865 година, во Цариград, самонаречени – Младотурци. Тие основале кружок под името „İttihad ve Terakki“ (Единство и Напредок) кој заживува со својата активност во 1892 година во Цариград во војно медицинското училиште. Со време ова друштво заживеало прибирајќи ја кон себе прогресивната интелигенција и офицерите. Од тоа друштво прозлегла партијата Обединување и напредок. Таа започнала да создава свои ќелии по цела Турција, но најмногу во Македонија. Со неа раководел Отоманскиот Комитет за Обединување и Напредок. Негозините програмски цели биле реформирање на Турција, уништување на апсолутизмот и враќање на уставноста во земјата. На таков начин паралелно започнале да се создаваат и други друштва и радикални партии и од нетурското население.

На таа релација била создадена една од порадикалните партии, наречена „Муслиманска федерација“, која ги поддржувала Младотурците. Таа во сопствените редови ќе ги прибере насите порадикалните зацртани нерки и цели: аграрната реформа, 10 часовно работно време, зголемени надници, автономија на народите и националностите, под велото на федерацијата Турција и сл.

На вториот конгрес на Младотурците од 1907 година, во Париз, повикани биле повеќе спозициони странки на соработка. Таков позив, инал и водачот на „Десницата“, Христо Матов, но тој ја одбил соработката.

Меѓутоа, „Левицата“ на ВМОРО на чело со Сандански, со симпатии ги посматрала интензивните подготовки за државниот удар на Младотурците, на подрачјето на Македонија, во периодот на револуционерните превирања. Конечно, во јули месец 1908 година, таа ја прифатила званичната покана за соработка со Младотурците по т.н. Неврокопска програма. Тоа било непосредно пред почетокот на бунтот од 3.07.1908 година кого го покренал Нијази-бег. Треба да се

напомене дека „Левицата“ на ВМОРО преку Струничкиот округ веќе имала незванична соработка со Младотурците. Пролетта 1907 година, од турските емигрантски комитети тоа било направено во Париз и во Кичево. Додека пак лично Сандански пред почетокот на Младотурската револуција го имал испратено Павел Делирадев во Битола да воспостави соработка со Младотурскиот Комитет.⁶⁴

„Неврокопскиот програма“ била потпишана меѓу Младотурскиот Комитет и Грчкиот комитет на Серската револуционерна група.

„Левицата во Програмата за заедничко делување со Младотурците ја вградила и аграрната политика, како приоритетна задача во случај на победа над султанскиот режим. Главната преокупација на „Левицата“ била да ги мобилизира прогресивните сили за да се извршат промени во Турција. Таа дури тогаш го менува и сопственото име во Македони – Одринска Револуционерна Организација (МОРО).

Прокламираната поддршка на МОРО дошла до израз според масовните манифестации токму на подрачјето на Македонија, кога започнала Младотурската револуција во Западна Македонија. Почнувајќи од 3.07.1908 година, ослободен бил Ресен, Преспанскиот, Охридскиот, Струшкиот реон и Дебарскиот крај, каде Нијази Бег практично собрал револуционерна војска. Потоа ја нападнал Битола, која ја ослободил на 22.07.1908 година, кога од затворот биле пуштени воглавно македонски политички затвореници. Веќе следниот ден на 23.07.1908 година паднал Солун, каде Главниот Младотурски Комитет добил поддршка од македонското население. Под паролите за слобода, братство и единство, настанало братимење на турското и македонското население, односно била дочекана победата со одушевување во Солун.

Уплашениот султан, Абдул Хамид, под притисок на јавното мислење ги прифатил барањата на Младотурците, прокламирајќи дека на 24.07.1908 година, се враќа Уставот во Турција од 1876 година. Најпрво Младотурците ја прифатиле несреќната комбинација и делбата на власта со Султанот.

Но симнатата реакција набргу по неколку месеци се консолидирала и својот полупораз, сакала да го претвори во своја нова победа. Со контрареволуционерни активности, сакала да ја врати султанската власт. Антиуставните сили организирале своја политичка

група – *Ahgar Fikazl*, на чело со Кенал бег. Реставрацијата на режимот, била поддржана од Австро-Унгарија, Бугарија и Грција.

Така во критичниот момент, побунетите цариградски војни единици, со собраните оци и софтите (студентите на теологија), ја запоседнале зградата на Парламентот и ги прекинале врските на Младотурците. Владата на чело со Хусеин Хилми паша и народното Собрание на чело со Ахмед Риза, морало да беге кон Солун и Сан Стефано. На чело на реакцијата бил Султанот Абдул Хамид.

На Младотурците не им останувало ништо друго туку да ги соберат своите лојални сили и другите демократски сили, односно оружените состави кои требало да ги бранат придобивките на Револуцијата. Командата на третата армска област на чело со Махмуд Шекет паша, извршила мобилизација во Европскиот дел од Турција и како приврзеници на Младотурците се улатиле кон Цариград. Меѓу нив бил и народниот баталјон од Битола составен од Македонци и Муслимани. Тој учествувал во борбите за Даут-пашината касарна кај Кампеле во Цариград.⁶⁵

Во Солун, Велес и на други места во Македонија биле создавани месни комитети за одбрана на Уставот. Во овие комитети учествувале револуционерните сили на МРО и од другите националности, за спасот на Револуцијата. Тие испраќале доброволци и помош.

Младотурците стапиле во контакт со МОРО (од која нешто подоцна произлегла Народната Федеративна Партија) и барале морална политичка и оружена поддршка. Состаноци биле одржувани во Солун со Јане Сандански, во Скопје со Петар поп Арсов и Алексо Мартушков, во Драма со Тодор Паница, за ангажирање на силите и помошта.⁶⁶

Централното Биро на Народната Федеративна Партија, на чело со Динитар Влахов, Христо Јанков и Атанас Матлиев од Солун, зазела став за испраќање на помош и формирање на македонски доброволечки одреди.⁶⁷

Најсилниот македонски одред што учествувал во Младотурската револуција, го формирал и раководел со него, Јане Сандански, со доброволци од Пиринска Македонија, од околу 400 борци.⁶⁸ Само од градот Месник се пријавиле 40 души, а меѓу нив и еден свештеник.⁶⁹

Под командата на Тодор Паница тргнал одред ... од 100 души, македонски доброволци од Солун, а меѓу нив и двестина

студенти македонци од турскиот правен факултет”⁷⁰ Одредот на Тодор Паница воглавно бил составен од селата на Дранскиот санџак, а броел од 180-200 души. Тој се префрлил со воз од железничката станица на Демир Хисар (Серско) до Чаталџа, каде им се приклучил на останатите сили.

Од Велес, тргнала група доброволци, до 100 души и дваесетина од Кавадарци, со Васил Паџачиев на чело.⁷¹

Иако не е утврден точниот број на учесниците во борбите за победата над контрареволуцијата од презентираниите податоци произлегува во Цариград дека зеле учество квантитативно околу 1000 - 1200 борци. Според пишувањето на В. Стајков, кој своевременно прв ја соопштил детронизацијата на Султанот Абдул Хамид II, во угушување на реакцијата зеле учество 1000-1200 Македонски Бугари, под команда на Ј. Сандански и Т. Паница. Но, Н. Рогдаев, руски анархиста, тврди како очевидец дека кога минувала македонската доброволечка војска преку мостот на Галата, поминале околу 1000 души.⁷²

На Македонските доброволци им биле додадени уште 2 групи на турски студенти и старешини, со кои раководеле Сандански и Паница, а добиле само неопходно оружје. Овој одред во оперативниот план бил под командата на Шевкет паша. Според очевидците овој одред уште на првиот ден 22.04.1909 година ја нападнал касарната, „Хаџи Даут-паша К’шласи,” на европскиот дел на Цариград, која и покрај средновековната тврдина во жесток напад и судир била заземена. Следниот ден Одредот се борел за заземање на Војното министерство, кое паднало по 3 часа борба. Потоа Одредот водел борба за заземање на Тол Хане.

Посебна упорност и храброст покажал Одредот на Тодор Паница, при заземањето на дворецот „Џилдиз Кошк”, кога бил фатен и самиот Султан Абдул Хамид II.

Иако борбите траеле само 3 дена од 22-24.04.1909 година, Македонските доброволци учествувале во најжестоките судири, од влезот до излезот на Цариград и во директното соборување на Султанот.

Македонските доброволци, на сред Цариград пееле победнички песни на македонски јазик, после 5 века, односно од враќањето на Турците во Македонија.

Точниот број на загинати засега не е познат, но сигурно се знае дека тие херои по интернационалниот дух, се сохранили во Цариград во дворот на Бугарската болница, квартал Шишли. Со сигурност се знае и тоа дека имало загинати, бидејќи Ј. Сандански и Т. Паница барале од турското министерство за верски прашања, место за сочувување на загинатите.

По успешно извршената операција и престој од десетина дена, во касарната Гулхане, заради стабилизирање на Младотурската власт, тие со брод тргнале за Солун.

Градот Солун во режија на Младотурскиот режим им приредил величествен пречек. Со знамиња и со пеење на македонски револуционерни песни и од месното население на плоштадот „Слобода“ биле одржани поздравни говори, а потоа пред клубот на Народната федеративна партија. Тоа било прво така масовно и практично одобрување на потезите што ги влечела револуционерната „Левица“ на чело со Јане Сандански. Исто така, како грулите борци заминувале по местата од каде потекнувале така им биле приредувани срдечни пречеци.

Во главно тоа биле искусни борци од оружената компонента на Македонското Ослободително Движение, но претежно организирани од МРО, кое нешто во поглед на ефикасноста и рационалноста го покажале во Цариград. Како што известувала тогаш „Народна воља“ само Велешкиот одред требало да стигне подоцна.⁷³

Приврзаниците на Младотурската револуција во Македонија во периодот на егзалтираноста и занесот очекувале со учеството на македонските доброволечки одреди по соборувањето на Султанот, автономија и самоуправа. Во тој дух во Велес бил направен обид за конституирање на новата власт, при што бил формиран неговит Македонско-Младотурски Комитет, кој како привремена управа ја презел власта за сузбивање на стариот режим, за да не се хаосира состојбата од странските пропаганди и неоврховистичката „Десница“.

Во Леринскиот реон, бил формиран Комитет во кого влегле, војводите на МРО, Боле Стојчев и Крсто Љондев и група учители-сандинисти. Тие ја мобилизирале селската полиција за одбраната на уставноста и редот во овој реон. Тоа го потврдува и рускиот конзул од Солун, Петројеv. Тој известувал дека во некои кази (општини) во

Солунскиот вилает дека се формирале од... Македонското население одреди на полиција во формација од 30-50 души, за зачувување на општествениот ред и мир.²⁴

Овие аргументи говорат дека вооружената компонента се задржала на теренот, и покрај разоружувањето на доброзолечките одреди. Во овој период МОРО сметала дека, оружената компонента треба да биде ставена во улога на извршување на самозащитната функција, но и дека таа не се откажала од неа, зошто не била сигурна ниту во Младотурскиот режим, кој се востановувал. Тоа се покажало како испрашен потег кон вооружената компонента, зашто во просојужниката опција на Младотурците со МОРО, не биле длабоко убедени искусните револуционери од типот на Сандански, за кое нешто, набргу се уверила македонската јавност.

Наводната легализација на оружените чети всушност и не била завршена, во периодот на Младотурската револуција. Таа компонента само добила поголеми шанси за легализација и движење. Македонските села не смееле да се откажат од мобилноста на селските чети, зошто со тоа го доведувале во прашање сопствениот опстанок, од опасностите кои постоеле, пред се од оружените чети на странските пропаганди, неоврховнистичката „Десница“ како и од разбојничките банди и општата несигурност која владеела во хуриетскиот и постхуриетскиот период.

Но, револуционерите на МОРО, направиле уште еден обид за добивање автономија на парламентарен начин, по прототипот како тоа го ветувале Младотурците во времето на контрареволуцијата.

4.2.3. ОБИДОТ НА НАРОДНАТА ФЕДЕРАТИВНА ПАРТИЈА ЗА ДОБИВАЊЕ НА АВТОНОМИЈА И САМОУПРАВА НА МАКЕДОНИЈА – КАКО УСЛОВЕН КОНЦЕПТ И КОНТИНУИТЕТ ВО РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЕНА МИСЛА

Револуционерната „Левица“ уште на Банскиот конгрес, (мај 1908 година) се изјаснила за децентрализација на ВМОРО и омасовување на Организацијата во смисла на ангажирање на сите незадоволни елементи од Османската Империја во Македонија. Тоа, било спротивно на заклучоците на „Десницата“, но вкупните активности на „Левицата“ биле усмерени во тој правец. Во таа смисла било осудено

четничкото бунтовништво, како невалидно и неекономично за привлекување на народните маси. Заради тоа МОРО го прифатила „Федеративниот принцип“ како шанса за добивање на некаков ентитет и субјективитет на Македонија во рамките на Федеративна Турција, или во рамките на Балканска федерација, а во очекување било тоа да го сторат сите прогресивните сили на Македонија.

За прифаќање на федеративниот принцип, во дадениот период од 1908-1910 година, влијаеле повеќе фактори, а тоа биле: практичните барања на незадоволната раја и селанството за решавање на аграрното прашање. Се очекувал часот порано, за укинувањето на немилосрдната експлоатација, се барала заштита на животот и инотот во турската држава и на крајот се очекувал реципроцитет во исполнување на ветувањата од Младотурците за помошта што ја дало македонското граѓанство и вооружените одреди за учеството во соборувачето на Султанот и за востановување на уставниот режим. Овие барања пред новиот режим можеле да се остварат преку политичка партија, која можела да ги презентира барањата на македонскиот народ и со парламентарна партиципација во власта и преку институциите на уставната држава.

Овој идејно-политички бран, се чувствувал кај „Левицата“ уште по Рилскиот конгрес од 1905 година кај револуционерната „Левица“, а во реоните каде таа имала доминантно влијание пред се во Серскиот, Струничкиот и Солунскиот округ. Тој бран се засилил за времето на Младотурската револуција, за неформално а практично МОРО, односно револуционерната „Левица“ да се појави пред македонската јавност во почетокот на 1909 година, под името на Народна Федеративна Партија. Званичното нејзино создавање е во август 1909 година, по одржувањето на нејзиниот основачки конгрес.

Организациониот развој на Народната Федеративна Партија се одвивал во 4 релативно кратки временски фази:

1. Собирање на истомисленици и симпатизери (јули-декември 1908 година);
2. Конституирање во рамките на Програмата (јануари-август 1909 година)
3. Зенитот на развојот и создаваните пречки (август 1909-јануари 1910 година) и

4. Кризата во Партијата и нејзиното укинување (јануари-август 1910 година).

Во Првата фаза како иницијатор за собирање на силите се јавува МОРО на чело со Серската група револуционери, на чело со Сандански и членовите на Серскиот Окружен комитет: Стојо Хаџив, Горги Скрижевски, Тодор Паница, Александар Бујнов и Чудонир Кантарџиев. Тие, заради претходните контакти што ги имале со Младотурците, им било овозможено од страна на Младотурците за времето на Хуриетот во јули 1908 година, да се легализираат и да се јават пред македонската јавност, како би собирале симпатизери за остварување на автономија по легален и парламентарен начин.

Во таа смисла митинзи и собири биле организирани на повеќе места во Пиринска Македонија, Неврокоп и на други места.

На митингот во Солун, Јане Сандански низ прокламираниот Манифест⁷⁵ дава платформа за соработка, легалитет на револуционерните чети и решавање на аграрното прашање (11.07.1908 година).

Раководителите на Струмичкиот, Солунскиот револуционерен округ: Христо Чернопеев, Добри Даскалов, Аргир Манасиев влегле во Горна Џумаја (Благоевград), Солун, Гевгелија и на други места и повикувале на соработка за остварување на иницијативата на МОРО. Во овој период користени биле уставните слободи за јавно собирање и манифестирање. Тогаш се вратиле од емиграција познатите револуционери на „Левицата“: Димитар Влахов, Димо Хаџи Димов, Михаил Герџиков, Атанас Раздолгов, Димитар Мирасчиев, Петар поп Арсов, Никола Малешевски, Горче Петров, Пере Тошев, Иван Харизанов и др.

Во почетокот на август 1908 година во Солун бугарските интелектуалци, собрани околу листот „Одрински глас“ и давале отворена поддршка на „Левицата“, односно на МОРО, а меѓу нив се истакнувале: Павел Делирадев, Ангел Тошов, Стојно Стојнов, Никола Харалаков и др.

Револуционерите на МОРО, на 8.08.1908 година го покренале весникот „Конституциона зора“ чии уредници постанале, Димо Хаџи Димов и Димитар Мирасчиев. Преку бројните написи со тематика за собирање на демократските сили и борбата против врховистичките и бугарските конституциони клубови. Во нив била разјаснувана борбата за доаѓање до автономијата во Македонија. Се истакнувало дека

паролата „Љурнет, адалет и мусафет“ и победата на Младотурците е само појдовниот услов за рушење на турскиот апсолутизам и дека македонските револуционери мораат да ги збијат своите редови пред претстојната борба до автономија, дека борбата продолжува и дека таа не е завршена. Според изнесеното МОРО, имала желба да постане единствен легитимен претставник на македонскиот народ во претстојната политичка борба.

Таа ја осудила работата на бугарските конституциони клубови во Солун, јавно преку своето гласило како „кривотворна“ и „злокобна“ за македонскиот народ.

МОРО покрај состаноците и митинзите во неколките окрузи, одржала и неколку состаноци во Солун во хотелот „Англетер“ во почетокот на август 1908 година, каде биле подготвени два документа:

1. Проект-Програма на Македono – Одринската Револуционерна Организација за понатамошна работа и

2. Декларација за соработка со Младотурците и за зачувувањето на уставноста.

Овие документи биле објавени во „Конституциона зора“ на француски јазик.⁷⁶

Серската група, на чело со Сандански, сакала и барала поддршка од целокупното македонско население врз основите на изготвената Проект-Програма и Декларација, кое нешто тешко можело да се направи. И покрај преземената агитациона работа, несогласуваната кај определени раководители во одделни окрузи и реони биле на повидок, а и самите Младотурци по стабилизацијата на нивната власт започнале да создаваат препреки. Но, во овие моменти најмногу пречки правела неоврховистичката „Десница“, во поглед на единството и тоа со сите сили и средства. Иако МОРО неколку пати закажувала Општ Конгрес на ВМОРО, до неговото свикнување не дошло. И, последниот обид на МОРО, да се одржи Општ Конгрес на ВМОРО во Солун на 25.09.1908 година, за спасување на единството на Македонското ослободително движење не бил успешен.

Потребно е да се напомене дека „Десницата“ не мирувала со својата терористичка активност, таа пред самиот одржување на овој конгрес на 24.08.1908 година се обидела да го убие Јане

Сандански. По овој настан Конгресот не се одржал.

Исто така треба се напомене дека иако се вршела легализација на постојаната оружена компонента (нелегалните чети или комитските чети), во моментите кога се преземале активностите за по мирен пат да се дојде до автономија постоела интенција таа да не се изгуби, бидејќи барањата на МОРО биле да се зачува вооружената компонента врз територијална основа, односно во скриената компонента т.н. „легалните чети“ (селските чети-народната полиција) за да можат истите да се употребаат во случај на потреба. Ангажирањето на четите, фактички се направило во поширок обем кога требало да се спасуваат придобивките на Младотурската револуција од Контрареволуцијата и реставрацијата.

Со цел да ги собере своите истомисленици и приврзаници на Проект-Програмата и Декларацијата, од Солунскиот, Струмичкиот и Серскиот округ, Сандански, ги свикал во Солун, за да создаде јадро на идната партија. Ова јадро требало да ги застапува македонските интереси во плурализмот на турскиот парламентарен живот. Тогаш бил потпишан заеднички Протокол, кој бил потпишан од претставниците на трите окрузи, Јане Сандански за Серскиот округ, Христо Чернопеев и Чудомир Кантарџиев за Струмичкиот округ и Христо Јанков и Анастас Матлиев во името на Солунскиот округ, односно во името на Солунската народна организација. Во овој документ, потписниците се обврзале да работаат на легализација на револуционерите, и да ги соберат силите во политичка организација за легална борба. Исто така тогаш била дадена согласност за идната партија да има сопствено гласило. Тоа гласило требало да настане со симбиоза на „Конституциона зора“ и „Единство“, во едно гласило кое би било наречено „Народна волја“ на чело со редакторот, Ангел Томов.

Во втората фаза, веќе формираното централното јадро, во првиот број на „Народна волја“ од 17.01.1909 година, ги дало определбите на идната Народна федеративна партија. Ова централно јадро до Основачкиот конгрес на НФП, започнала агитацијата и тоа под повеќе имиња како Народна партија, Партија на федералистите Партија на Санданистите и сл.

Синтетизирано земено, од Програмата на идната партија се гледале барањата за проблемите и нивното решавање кои требало да

се постават пред младотурските органи на власт, а тие биле следните:

- обезбедување со земја на чифлигарите и малоимотните селани;

- подобрување на животот на населението, со изградба на патишта со кредити;

- обезбедување непосредно референдумско и пропорционално право;

- слобода на печатот и на политичко здружување;

- сопствена самоуправа во локалната самоуправа, казите и вилаетите, според составот на населението;

- спротивставување на сите пропаганди и на Егзархијата и

- повикувањето на населението за пристапување кон партијата.

Втората фаза е време на јавни манифестации, собирања за пристап во партијата и за учество на македонски оружени единици и помош на Младотурската револуција, но и за одбрана на придобивките, од реставрацијата на стариот режим. Тоа е време на доверба, ентузијазам и егзалтираност, за промени на апсолутистичкиот феудален режим.

Во третата фаза, кулминирала агитацијата, со одржување на Основачкиот конгрес од 3-10.08.1908 година, во хотелот „Сплендит палас“ во Солун. На конгресот присуствувале 32 делегати од сите краеве на Македонија.

Работата на конгресот, започнала со усвојување на Деловникот -Правилник и разгледување на Извештајот за организирање на партијата, кој го поднесол Христо Јанков, дотогашен секретар на Солунската организација. Потоа биле избрани 6 комисии за изработка на партиските документи: Програмата, Декларацијата, Правилникот за организација и четирите резолуции за: аграрното, мухацирското, и школското прашање како и резолуцијата за воената обврска на народните учители.

Како посебна точка на дневниот ред бил поставен организациониот подем и развиток на Партијата, а на крајот било поставено донесувањето на изготвените партиски документи и резолуциите. Овој собир кога го разгледувал организациониот развиток го усвоил името

на партијата, како Народна федеративна партија. Тогаш Јане Сандански ги изложил задачите за идната работа на Партијата и без заобиколување на дотогашните кочници во делувањето, па било укажано дека е неопходно:

1. Да се шири идејата за создавање на нови партиски келии на целата територија на Македонија, по градовите и селата.

2. Да се води борба за расклинување на бугарската пропаганда на Егзархијата, пробугарските конституциони клубови, со спротивставување на терористичката „Десница“ на ВМОРО.

3. Да се обезбедуваат парични средства за масовна агитација;

4. Да се обезбеди влијание за поставување на учители од македонска националност во црквено-училишните општини и тоа со слободолубиви определби;

5. Покренување и разрешување на горливите прашања на македонскиот селанец и граѓаните, со нивно учество во власта и легитимно застапување на интересите на граѓаните од Македонија.

6. Вклучување во системот на власта нетурското население во Младотурската држава.

7. Остварување на единство во партиските келии и зачувување на самостојноста на автохтони основи до остварување на автономија на Македонија.

8. Како минимум за постоењето на партиска келија (селска или градска) биле десет члена од секоја Месната организација.

9. Делегатите се избирале во месните организации, а од нив се делегирале членови во Околинските организации, а од нив во Конгресот.

10. Конгресот на НФП, требало да избере Централен Совет и Централно биро.

11. Конгресот требало да се одржува секоја година.

На овој Конгрес бил избран Централен партиски Совет во кого влегле: Александар Бујнов од Разлог, Добри Даскалов – Кавадарци, Димитар Коштанов – Горна Џумаја, Јане Сандански – Мелник, Христо Чернопеев – Струмица и Јордан Шурков – Скопје.

Во Централното биро на Народната Федеративна Партија биле избрани: Димитар Влахов – претседател, Христо Јанков – секретар,

Атанаас Матлиев-благајник. За седиште на Партијата бил определен Солун. Новиот шеф на партијата тогаш бил и пратеник во турскиот парламент во Цариград.

Меѓу усвоените документи на овој Конгрес, посебно место заслужуваат Декларацијата, Програмата на Партијата и Резолуцијата за аграрното прашање што ги изготвиле : Јане Сандачки, Димитар Влахов, Христо Чернопеев, Димитар Коштанов и Иван Матлиев.

Во Декларацијата многу јасно се укажувало на барањето за премин на Организацијата од конспиративна во легална политичка партија. Но тоа не значело откажување од нелегалните форми на делување за време на водене на оружена борба ако Младотурскиот режим ги изневери очекувањата... Со овој акт се менува делувањето на оружените сили, али таа (Партијата) е должна да објави дека оружјето не е исфрлено, туку дека е спремна во секој момент да го земе во рацете за да ја продолжи борбата во соодветни нелегални облици. „77

Во Програмата на Народната федеративна партија се повикува македонскиот народ на борба за остварување на политичко-националните, економските и социјалните барања и тоа:

1. Рушење на апсолутистичкиот режим и воспоставување на власт за господарење на народносниот суверенитет;

2. Полна демократизација на целата Отоманска Империја, во која Македонија би претставувала целина и нејзин составен дел;

3. Укинување на Сенатот во турската држава и ревизија на Уставот од 1876 година.

4. Воведување на уставно-парламентарен режим со полна одговорност на министерствата;

5. Воведување на самоуправа за народите во турската држава, а во тој контекст и во Македонија и децентрализација на власта на месна и обласна самоуправа;

6. Македонија да постане самоуправна, обласна држава врз основа на федеративниот принцип и рамноправна како Ерменија, Албанија и други области.

7. Изборното право да му се признава на секој полнолетен припадник на земјата, без никакво ограничување, национално, верско или друго.

8. Одавојување на црквата од државата, а религијата да биде приватна работа на поединецот. Добивање на културна автономија, црковна и просветна во рамките на Егзархијата;

9. Основното образование да биде сепишто и обавезно, а наставата да се изведува на мајчин јазик, со неминовно изучување на турскиот јазик во средните училишта;

10. Постојаната војска (нелегалните чети) да бидат заменети со народна вооружена полиција. Полицијата да биде организирана на ниво на округ. Воената обврска да се однесува на сите способни граѓани, на ниво на државата. Мобилизациската покана за одбрана да се однесува на сите граѓани, кога ќе биде во опасност државата;

11. Ако избраниот Парламент биде реакционерен, да има шанса да биде заменет, по пат на општонароден референдум.

12. Скратување на привелегите на странските пропаганди, црквено-училишните институции и враќање на статусот на автономноста на македонските црквено-школски општини;

13. Отстранување на сите потешкотии и скратување на правата на сите претпоставени сили кои селското население го ставаат во закрепостена положба кај беговските сопственици;

14. Конфискација на султанските и закуфските поседи и имоти, обавезно оттуѓување на слахиските имоти нивна поделба по општини на без земјашите и помалку имотните граѓани;

15. Законска заштита од експлоатацијата на наемниот труд, во величина од 10 часа, кај селаните и занаетчиите и заштита на нивните имоти и поседи;

16. Укинување на дотогашните даноци, во пари и натура, и нивна замена со прогресивен данок на доход, а ослободување на целото население од данок кое е под границата на минималниот доход;

17. Донесување на закон за регулирање на односите меѓу чифлигарите и чифлигсајбите, за олеснување на положбата на чифлигарите.

„Аграрното прашање“ било разработено со посебна резолуција, за него. Решавањето на ова прашање било круцијален проблем за Сандански, а тоа можело да го разреши и „македонското прашање“. Тоа впрочем било основниот услов кого поставил Сандански за соработката со Младотурците. Еве како го како еден грчки козуларен

претставник го прикажува во својот извештај испратен до Атина во март 1909 година пишувал: „Навистина ако некој друг настан не го руши македонското прашање, според мене нема никакво сомнение дека со решавањето на аграрното прашање ќе биде подготвено конечното решение на македонското прашање. При преговорите на Маладотурскиот комитет и Сандански, аграрното прашање, било најважниот услов, кое го врзувал Сандански за остварување на соработката со Младотурците. Тоа било услов и за вршењето на услугите спрема Млада Турција.“⁷⁸

Основната смисла и целта на оваа Програма на Народната федеративна партија, била децентрализација на Турција врз федеративен принцип, за Македонија да постане рамноправна државно-правна заедница во Турција, со сопствен ентитет. Народната Федеративна Партија настојувала во Егејска, а нарочито во Пиринска Македонија да ги оживотвори поставените барања. Таа организираше јавни протести и митинзи барајќи остварување на ветувањата. Интензивни собирања на таа релација настанале есента во 1908, особено во почетокот на 1909 година.

Вредно е да се спомне митингот во Мелник од 15.01.1909 година. Кога 1500 луѓе се собрале пред турскиот укупат поставувајќи го за решавање, аграрното прашање. Во таа смисла имало протести во Струмица на 30.01.1909 година, во Горна Џумаја на 1.02.1909 година, во Неврокоп 16.02.1909 година, во Разлог на 1.03.1909 година, во Лерин и на други места низ Македонија. На митинзите биле поставувани практични барања какви биле:

- Доделување на земјата, кредити, пари или откуп на земјиштето;

- Изградба на патишта и врски за по селата;

- Отворање на стручни училишта;

- Политичка амнестија на затворениците;

- Укинување на беделот (порезот за неслужене војска), бекајот и сл.

- Испраќање петиции до парламентот и борбата преку печатот да може да се води;

- Барање на помош за легализираните четници и работа за нив.

Од поставените барања многу малку или делумно некои биле исполнети, а тоа биле следните:

1. Свозможен бил избор на 4 делегати за Парламентот во Цариград (Христо Далчев, Панчо Дорев, Димитар Влахов и Тодор Павлов);

2. Добиени биле 4 чиновнички места, 39 четници биле вклучени во полициските станици, за фаќање на врховистичките атентатори;

3. Повратени биле некои посеи (земја или шума), кои им биле одземени од недолжното население од турските тутори;

4. Амнестирани биле некои политички затвореници;

5. Прифатена била општинската училишна политика во целиот Серски округ и финансиските обврски биле прифатени за тие училишта т.н. Меарифски (просветни) трошоци за 70 учители. На ова жестоко реагирала Бугарската Егзархија.

Четвртата фаза на НФП, која започнала во почетокот на 1910 година, го означува почетокот на падот во краткиот развој на Партијата, кој траел се до нејзиното укинување август 1910 година, од страна на Младотурците.

Основната причина за пропаста на НФП, се смета идеолошкиот пристап во остварувањето на самоуправата т.е. кон автономијата за Македонија, за патиштата за нејзиното остварување, како и фракционерските борби.

Централното биро и групата околу него сметала дека до автономија требало да се дојде постепено и sukcesивно, од месната самоуправа до Окружната, па целосната автономија. Оваа десна група ја предводел Димитар Влахов.

Јане Сандански кој ја предводел демократско-револуционерната група, сметал дека требало што поскоро да се направи Окружна самоуправа односно да се зачува оружената компонента на МОРО, трансформирана во полиција, па ако побргу не се оствари автономија по мирен пат тоа да се направи, по пат на сила, со водење оружена борба.

Опортунистичката група, на Димитар Влахов, преку весникот „Единство“ ја осудила Програмата на Јане Сандански, а групата околу него, ја прикажале како „недисциплинирани бунтовници“. Така по извршувањето на изборот на Конгресот во НФП, тие ја започнале кампањата против Сандански со префрлувања дека тој се претставувал како шеф на партијата, дека неовластено води преговори во име на

Партијата со турски државници во Цариград и сл.

Сандански со групата на серски револуционери, морал да одговара на оптужбите, спротивно обвинувајќи го Димитар Влахов, дека во име на Партијата спроведува „личен интерес“. Влахов се обидел на таа релација да го отстрани Сандански од Партијата, но на тоа се спротивставил Чернолеев, па исклучувањето било одложено.

Меѓутоа, кога Христо Чернолеев, во почетокот на 1910 година, минал во илегалност со четата, бидејќи не можел да се помири со турската управа. Во Струмичкиот округ, тогаш, Турција започнала да ги населува Мухаџирите (муслимани од М. Азија). Во тие моменти Димитар Влахов на негово барање го исклучил својот најзаслужен член од НФП, Ј. Сандански. Тој потег на Централниот комитет на НФП, бил осуден од монолитната Серска група искусни револуционери, па таа закажала вонреден конгрес на НФП, непочитувајќи ја фракционерската група Влахов-Тошов, која била се уште на позиција.

Поканите за вонредниот конгрес кој бил закажан во Солун ги потпишале: Димитар Арнаудов, Александар Бујнов, Чудомир Канатарџиев, Димитар Мирасчиев, Јане Сандански, Ѓорѓи Скрижевски, Тодор Паница, Ѓорѓи Пенков, д-р Христо Тенчев, Стојо Хаџиев и К. Тенчев. Понуден бил дневен ред и термин за 3.03.1910 година.

На дневниот ред биле поставени следните прашања:

1. Мухаџирското прашање;
2. Чифлигарското прашање;
3. Заостанатите даноци;
4. Црквите и гробовите;
5. Законот за четите;
6. Прашањата за Партијата, меѓу кои спаѓале:
 - а) Сплотот во Партијата;
 - б) Тактиката на Партијата;
 - в) Резизија на Програмата и Правилникот; и
 - г) Изборот на нови органи.

Биле поставени прашања за спасување на Партијата, заради нејзиното осилување и намалувањето на нејзиниот углед меѓу населението.

Централното биро на НФП, како највисок орган на Партијата ја отфрлил поканата за вонредниот конгрес на НФП на чело со Дими-

тар Влахов за одржување на тој конгрес во закажаниот термин.

Сепак Вонредниот Конгрес на НФП се одржал од 23.-27.04. 1910 година во Солун, со делегати од следните реони:

1. Од Демир-Хисар (Серско) 3 делегати;
2. Од Мелник 3 делегати;
3. Од Горна Џумаја 3 делегати;
4. Од Неврокол 3 делегати;
5. Од Драма 3 делегати;
6. Од Серез 3 делегати;
7. Од Солун 2 делегати;
8. Од Тиквеш 2 делегати;
9. Од Разлог 2 делегати;
10. Од Одрин 2 делегати;
11. Од Горни Порој 2 делегати;

На Вонредниот конгрес доминантна била оценката дека раководството на НФП, ја пасивизирало партијата и дека нејзиното опортунистичко раководство влече кон нејзиното пропаѓање.

Избрано било ново раководство на чело со Д-р Христо Тенчов, за претседател и членовите: Димитар Мирасчиев, Чудомир Кантарчиев, Александар Бујнов, Ташко Спасов Серски.

Заклучено било да се издава нов лист „Независност“ кој не бил публикуван, односно било спречено неговото излегување. Но сепак материјалите од овој конгрес на НФП, биле публикувани преку гласилото „Камбана“ во април и мај 1910 година. (бр. 895 и бр. 899 с. 3).

Како контраудар, Централното биро на НФП, со својот кружок од Солун закажало втор Редовен Конгрес на НФП за 1.08.1910 година, кој не се одржал. Десното крило на НФП тогаш се изгубило во замрзената политичка сцена во Солун и Македонија. Сепак, раководството на опортунистичкото крило на НФП во неговото последно соопштение до населението оставило недоволен впечаток, бидејќи го повикувало „... населението да не се приклучува кон оружените чети“⁷⁹

Но, очигледно дека Сандански и неговата фракција имала поголем авторитет, па во мај месец 1910 година започнало одржувањето на митинзи, за реализација на поставените барања.

Таков митинг бил одржан во Горна Џумаја на 27.05.1910 година, во Мелник пред околу 3000 луѓе на 30.05.1910 година, во

Кукуш на 31.05.1910 година протестираше 3000 селани, во Неврокоп и на други места.

Приклучени од една страна од прогресивниот силен бран, а со многу мали можности од друга пред турскиот парламент, четирите македонски пратеници во ова време пред турскиот Парламент поднеле, Мемоар со барања на македонското население. За жал турскиот Парламент малку, или минимално ги исполнил тие барања.

Како одговор на протестите и митинзите во Македонија Младотурскиот режим започнал пролетта и летото 1910 година озлогласена акција на разоружување и собирање на оружјето, со невидена репресија. Со збир на закони за ограничување на слободата движењето и правата. Со тоа тој, практично ја залрел и забранил слободата на мислата и зборот. Аналогно на тоа, се создала нова хаотична состојба во Македонија. Народната федеративна Партија се распаднала, а во август месец 1910 година, таа била и званично забранета.

На крајот мора да се забележи дека Серската револуционерна фракција, на Народната федеративна партија сепак била во право кога тврдела дека... „само груба оружена сила е во состојба да ја победи строгата младотурска политика“⁸⁰. Заради тоа бившите прекалени револуционери се повлекле со своите чети во своите нелегални бази, чекајќи нова шанса за ослободување на Македонија.

Заклучок:

Македонските револуционери со прифаќањето условниот концепт за остварување на автономија за Македонија на парламентарен начин, ја покажале својата флексибилност и висока цивилизациска, демократската свест, пред балканската јавност. Тие покажале дека го признаваат и почитуваат граѓанскиот миролюбив и договорен начин на стекнување на автономија и независност, дека примената на сила, за нив, е и останува изнуден модел, како крајно средство. Едновременно тие покажуваат дека не се бунтовници без причина и дека нема цена под која може да се подведе македонскиот национален интерес - националното и есдијалното ослободување на Македонија.

Условно земено, тие поверувале дека е можна примената на федералниот принцип во Млада Турција, ако тоа го потврди општествената практика, за остварување на македонскиот национален

интерес, преку Народната Федеративна Партија.

Бидејќи во тоа не биле сигурни и покрај парцијалните спогодби, тие апелирале за конспиративна егзистенција на оружената компонента во Македонија.

Кога велепредавството од турска страна излегло на видело, на македонската окрвавена сцена, верните апологети на македонската воена мисла се повлекле со своите оружени чети во нелегалните бази, ставени во функција на новите предизвици кои претстоеле.

4.2.4. БОРБАТА НА БУГАРСКАТА ЕГЗАРХИЈА И СТРАНСКИТЕ ПРОПАГАНДИ ВО МАКЕДОНИЈА ПРОТИВ ПРОГРЕСИВНИТЕ СИЛИ И МОРО

Бидејќи за време на Хуриетот и по него (1908-1912 година) Младотурците им ги скратиле можностите на странските пропаганди преку нивните оружени чети да спроведуваат агитацки и пропаганди на подрачјето на Македонија, тие морале да се потпираат на веќе создадените потлори, институциите, јатаците и симпатизерите во Македонија, за да го задржат влијанието во Македонија и да го дочекаат моментот за валоризирање на сопствените тенденции кон Македонија.

Бугарската пропаганда веднаш започнала да го фаворизира во користењето, стариот бастион - бугарската црква, училишниот систем создаден при Егзархијата и новосоздадените асоцијации т.н. конституциони клубови.

Српската пропаганда се потпирала на училишната и црквената мрежа и на црквено-школската интелигенција и новосоздадената асоцијација Српската Демократска лига т.е. Организацијата на српскиот народ во Отоманското царство.

Додека пак грчката пропаганда останала тврдокорна и верна на своите поранешни потлори: Патријаршиската црква, дипломатските претставници и разните здруженија и друштва.

4.2.4.1. БУГАРСКАТА ПРОПАГАНДА И ДЕЈСТВУВАЊЕТО НА ЕГЗАРХИЈАТА

До создавањето на легалниот Сојуз на Бугарските Конституциони клубови, септември 1908 година, значајно место за бугарската пропаганда во Македонија имала Бугарската Егзархија. А по создавањето на Сојузот на Бугарските конституциони клубови, таа добила солиден партнер, врз кого требало да се префрли товарот на пропагандата. Но во хуриетскиот и постхуриетскиот период таа ја продолжила пропагандната активност, за бугарската кауза во Македонија со следната ориентација:

1. Ја продолжила борбата за проширување на егзархиската дијецеза во Македонија, на сметка на грчката и српската црква и за смалување на нивното влијание, односно за смалување на „бегавата“ на Македонците не само во другите црквени дијецези, туку и по автономната идеја. Таа постојано ја проповедала и пенетрирала големобугарската идеја кај македонските верници.

2. Таа се ангажирала во изборната кампања, колку е можно повеќе да се регистрираат Македонци во рубриката на „Бугарите“ за да се оствари максимална поддршка на Бугарските Конституциони Клубови, односно на Клубашката партија.

3. Максимално се ангажирала во спречување и елиминирање на влијанието на револуционерната „Левица“, особено на прогресивната МОРО на Јане Сандански и на учителското движење, кое ја поддржувало автономната идеја за ослободување на Македонија.

4. Бугарската Егзархија презела активности за ширење на „клубашката мрежа“ ангажирајќи го своето гласило „Вести“, а максимално се ангажирала за излегување на новиот весник „Нов живот“ во Цариград во редакција на Атанас Наумов. Таа се залагала за спроведување на барањата на бугарската пропагандна машинерија, како и за прифаќање на бугарските мисионери, за наводното ослободување на Македонија по бугарски рецепт.

5. Бугарската Егзархија работела за приближување кон т.н. револуционерна „Десница“ на ВМОРО со бугарските конституциони клубови за нивно заедничко делување во функција на бугарската политика. Бугарската Егзархија, користејќи ја сопствената база, учителската интелигенција во Македонија и свештенството, настојувала да

се приближи кон средните и повисоките слоеви, за да ја привлече македонската интелигенција и свештениците од македонско потекло. Таа ги користела дадените слободи од Младотурците и се откажување од патријаршиските редови на македонското граѓанство, за ширење на својата мрежа и за приклучување на населението во бугарските конституциони клубови. Збележително повисок интензитет бил присутен во Солунскиот и Битолскиот округ за создавање на Сојуз на бугарските конституциони клубови.

Основачкиот конгрес на Сојузот за бугарска пропаганда во Македонија наречен Сојуз на бугарските конституциони клубови, се одржал од 7.-13.09.1908 година во Солун. Во неговата работа зеле учество 66 делегати од Македонија и 15 надвор од Македонија. Во новопечениот сојуз, учествувале повеќе категории на професии како: 35 егзархиски чиновници, 24 трговци, 12 лекари, адвокати и новинари, бугарски и турски службеници. Нивни еминентни претставници биле:

-Емисарите на бугарската влада: Т. Карајовов, д-р Д. Владов, д-р В. Руменов, М. Геров, Н. Ризов.

-Претставници на „Десницата“ на ВМОРО: Т. Лазаров, Б. Кушев, д-р. Николов, Г. П. Христов.

Бивши членови на ТМОРО: Антон Димитров, Хр. Батанџиев, Ј. Даскалов, Л. Огњанов.

Претставници на егзархиската бирократија: Т. Павлов, д-р. В. Динов, Д. Кандиларов, С. Тилков.

Граѓанска интелигенција врзана за егзархијата од една и турската управа на друга страна: П. Дорев, Е. Милчев, д-р Ј. Бомболов, Д. Кондов и др.

На овој конгрес се конституирал Сојузот на конституционите клубови. Тогаш кога претседавал Антон Димитров, донесени биле партиските документи: Програмата, Декларацијата, Уставот и Правилникот како и 8 резолуции.

Програмата ја изработиле: Антон Димитров, Т. Карајовов, д-р. Владимир Руменов, Т. Лазаров, Емануел Милчев, Светослав Добрев. Таа наводно била изготвена според програмата на Младотурската партија „Обединување и напредок“ но, факт е дека во неа доминирале егзархиските барања, привилегиите и бугарската политика, односно таа

била паралелна во барањата и противтежа на барањата што го поставила МОРО на чело со Ј. Сандански.

Оваа програма била изработена со јасна цел да го дезорганизира македонското население а посебно македонската интелигенција и да ја суспендира активноста на револуционерната „Левица“ и Македонското ослободително движење. Осудувајќи го групирањето на МОРО, од една страна таа создавала шанси да се изврши групирање околу Егзархијата и бугарската политика од друга страна, односно да се изврши групирање по националност.

На последната седница од Конгресот, по усвојувањето на предложените документи било избрано раководството на Сојузот на конституционите клубови. Во Централното Биро се нашле: Томо Карајанов – претседател и членовите д-р Владимир Руменов, Тодор Лазаров, Емануел Ѓалчев, и Борис Менчев, а за членови на надзорната комисија: Е. Спространов, д-р Д. Владов и Димитар Груев.

Очигледно било дека Бугарските мисионери го презеле раководството на навосоздадениот сојуз во Македонија, со кого на таков начин сакале да ја спроведуваат бугарската политика на подрачјето на Македонија, со основна замисла да се потиснува влијанието на Народната Федеративна партија од Солунскиот Серскиот и Струничкиот округ.

Сојузот на конституционите клубови преку весникот „Отечество“ започнал да ги презентира сопствените интереси од 21.02.1909 година, откако почнал да излегува во редакција на Е. Спространов, а нешто подоцна продолжил да излегува во редакција на Д. Крапчев. Преку овој весник се вршело пробугарско влијание врз македонското население и интелигенцијата. Оваа партија се засилила дури во текот на летото кога го одржала Вториот нејзин конгрес од 20–26.08.1909 година. Весникот „Отечество“ излегувал до декември 1909 година, кога турската управа од финансиски и други причини, го забранила.

Скоро во исто време декември 1909 година, започнале забраните, на клубовите. Најпрво бил забранет конституциониот клуб во Битола, а потоа и целата партија наречена Сојуз на Конституционите клубови, односно сите нејзини ќелии. Турците „...Едновременно извршиле притисок да се повлече Т. Карајанов, за кого од пооданна

терделе дека е агент на бугарскиот Двор, но тој тоа го одбил".⁹¹

Но тоа што не сакал да го направи Караџеов го направила турската полиција, па тој заедно со останатите емисари морал да ја напушти Македонија.

На овој начин завршила една монтирана политичка творба на сметка на македонскиот народ и доживеала крај. Таа се претставувала дека е училиште за превоспитување на народот, а наистина била класичен пропаганден универзитет на бугарската кауза во Македонија.

Но по растурањето на Сојузот на конституционите клубови на 18.12.1909 година, определени кадри ја продолжиле, бугарската пропаганда до 1912 година. Таа пропаганда ја продолжиле преку печатот и весниците: „Родина“ кој започнал да излегува во 1910 година, „Отечество“, „Право“ и „Искра“. Во тој поглед со своите опструкции и нападите спрема Сандинистите и членовите на Народната Федеративна Партија се истакнувал весникот „Право“.

Бугарската пропаганда продолжила со несмалено темпо да шири дефетизам на сметка на македонското прашање, преку разни други творби, кружоци и друштва, за остварување на државните интереси на Бугарија, во Македонија. Меѓу нив посебно се истакнувала организацијата „Јунак“ и Бугарската Матица.

Заклучок:

Бугарската Егџеџија во спрега со Бугарскиот двор, врховистите и несврховистите во постхуриетскиот период се јавува како фактор на угушување на сите револуционерни доктинарни определби на македонската национална и воена мисла.

4.2.4.2. СРПСКАТА ПРОПАГАНДА И НЕЈЗИНАТА АКТИВНОСТ

Српската влада преку нејзиниот експонент, министерот за надворешни работи, Милован Милевановиќ, покажала поголем „слух“ и разбирање за настаните во Македонија за време на хуриетскиот, а особено за постхуриетскиот период. Нивната политика била нешто пофлексибилна, бидејќи сметала дека набргу по нивната победа, односно победата на Младотурците (24.07.1908 година), ќе пропаднат, па им наредила на своите оружени чети во Македонија, да се легализираат, во духот на завршувањето на ослободителната

линија, кое нешто било и направено во Скопје и во Битола. Но веднаш пред Младотурците ги поставиле следните барања:

-Рамноправен третман на Србите, кои живеат на подрачјето на Империјата и нивно уставно изразување, вклучувајќи го нивното интересно подрачје, т.е. Македонија;

-Добивање на места во државните служби за Србите во младотурската држава и адекватни места во турскиот парламент;

-Поддршка од Младотурскиот режим за преземање на Велешко-Дебарската Епархија, во рацете на српската црква и поставување на Србин за Митрополит на оваа епархија.

Во духот на овие барања, таа започнала да ангажира одбрани лица, учители, свештеници, трговци и македонски емигранти и да ги испраќа во Македонија за продолжување на претстојната српска пропаганда.

Како што се вршеле подготовките за просрпско делување во Македонија, од страна на српските конзули, преку Рашко-Призренската и Скопската Митрополија, била свикана од нивна страна т.н. Прва српска конференција во Скопје од 10-13.08.1908 година. На овој собир присуствувале 26 делегати.

Изборот не бил посебно извршен, туку скопскиот митрополит ги свикал српските интелектуалци, гимназиски професори и учители, за оформување на политичка организација за делување и одбрана на српските интереси во Македонија. На овој собир тие се конституирале како Српска Демократска Лига.* Тогаш биле донесени основните документи. Од нив посебно се истакнувал, Манифестот упатен до т.н. Отомански Срби во Македонија. Со него се барало:

1. Отоманските Срби да ја напуштат Четничката организација и борбата да ја продолжат со легални средства во парламентарната демократија;

2. Да пристапат кон создавање на Демократска Лига на Србите во Турција, која им нуди широки слободи, еднаквост и братство, и

3. Лигата го признава турскиот интегритет и просторот за идната работа.

На Првата српска конференција во Скопје било избрано раководство и Централен одбор на чие чело застанал професорот

Богдан Раденковиќ, додека двајцата митрополити биле избрани за почесни претседатели. За административен центар на Лигата било утврдено да биде Скопје, а таму требало да се издава неделникот „Вардар“ во првата скопска печатница.

Собирот донел Правилник за организација на Српската Лига. Во него се предвидуваа вилаетски одбори за Косовскиот (Скопскиот), Битолскиот, Солунскиот и Скадарскиот вилает, па потоа окружни, околински и општински пододбори.

Според некои податоци, се укажува дека во почетокот на 1909 година: „Српската политичка организација имала 20 пододбори, но се претпоставувало, секако дека биле помалку“.⁸²

Но евидентно е дека постоеле утврдени одбори и пододбори преку кои се спроведувало српското влијание и пропаганда во склад со интересите на српската буржоазија. Секако дека во тој поглед се истакнувал со својата националистичка политика во „ново руво“ српскиот конзул од Скопје Живојин Балугџиќ.

Симпатизерите од македонското граѓанство кон српската кауза не само што биле во подредена положба, туку морале да се движат по строгата линија на српските мисионери и агентите на српската влада. Строгиот централизам не им пружал шанса на македонските претставници да бидат избрани за делегати на новозакажаниот Конгрес на Српската организација во Скопје, а камоли за претставници во турскиот парламент. Овој собир се одржал од 2-11.02.1909 година, на кого се собрале 78 делегати.

На овој конгрес биле разгледувани 3 извештаи:

1. За политичките прилики во Македонија;
2. Црквено-школските (не)прилики, и
3. Економската состојба во Македонија.

Донесен бил нов Устав на Организацијата, била преименувана Српската Демократска Лига во Организација на српскиот народ во Отоманското царство, а бил избран и Главен одбор од 12 члена на чело со Раденковиќ.

Според Уставот, утврдени биле 4 вилаетски одбори од по 3 члена и тоа:

1. Обласни одбор за Рашко-Призренската епархија;
2. Обласни одбор за Скопската епархија;

3. Обласни одбор за Битолскиот вилает и

4. Обласни одбор за Солунскиот вилает.

Исто така на Конгресот биле донесени 2 значајни одлуки, кои ги најавиле идните преговори, кои требало да се водат меѓу Србија, Бугарија и Грција во поглед на Македонија и тоа:

1. Повлекување на српскиот училишен кадар од Солунскиот вилает кон север и

2. Затворање на националните политички здруженија и клубовите.

Во наредната учебна година 1909/1910 започнало повлекување на наставничкиот кадар од Солунскиот вилает кон Скопскиот (Косовскиот), односно започнало групирање на кадарот во северните делови од Македонија. Оттаму требало да се покренуваат евентуални акции кон јужните делови од Македонија. Започнале да се затвораат српските училишта во Јужна Македонија, а буџетот на персоналот се повлекувал според преместувањето. Тогаш била затворена Солунската полна гимназија... училиштата во Дојран, Ениџе Вардар и во некои гевгелиски села.⁸⁹

Битно е да се спомене дека Српската организација ја спроведувала српската званична политика на подрачјето на Македонија, а самото повлекување, тогашните прогнози и протагонисти го тумачеле, како концентрација на училишниот кадар за нови налети и навали кон југ, во погоден момент.

Но набргу во самата српска организација, односно во Организацијата на српскиот народ во Отоманското царство, дошло до меѓусебни судири меѓу Главниот одбор и Вилаетските и окружните одбори по прашањето на кадрите и изборот на истите, но и поради затворањата на определени клубови. Драстичен судир настанал меѓу Дипломатското претставништво и Главниот Одбор на Српската организација во Македонија при кандидирањето на српскиот сенатор за турскиот парламент. Скопскиот конзул и Главниот одбор го предлагале Богдан Раденковиќ, а Српското дипломатско претставништво од Цариград просто му ја дало сенаторската фотелја на Темко Поповиќ од Охрид.

Спротивностите, кавгите и судирите секако дека влијаеле, негативно на нивната активност во Македонија, па се почувствувал

рапиден пад на српската пропагандна активност во 1910 година. Заради тоа се барало оваа организација да се трансформира сама за себе и во духот на забраните што ги спроведуваа илладотурскиот режим во т. н. Просветно-Добростворно Здружение.

Ова здружение се формирало во Скопје во јануари 1910 година, кое требало да функционира врз слична организација и централизација. На чело на Српското здружение, повторно стоел Главен одбор. Дури професорот Јован Кирковиќ од Битола, изработил „Основни Правила на Османскиот Српски Добростворен Одбор во Битола“. Ова Просветно здружение, требало да ја продолжи српската пропагандна активност, бидејќи званично српската влада и ја прекинала финансиската помош на српската пропагандна организација, во 1910 година, а останал да излегува само српскиот неделник „Вардар“.

Незванично, српската пропаганда продолжила да се шири, преку црквено-училишните органи и институции, преку економскиот продор кон Македонија и со растурање на печатот. Во печатот и натаму се ширеле гласините дека во Македонија живеат Срби – егзархисти и Срби – патријаршисти, кои требало да се преземат од канџите на бугарската или грчката пропагандна машинерија.

Испратените агитаторски групи во Македонија, барале од своите симпатизери да бидат „нелоколебливи Срби“ и да бидат непомирливи со „Бугарштината“ и „гркоманството“ во кои не смеат да веруваат. Иако ги легализирале српските чети, на четниците им било наредено да го зачуваат оружјето и поставената организација, бидејќи ги очекува поголема слобода од хуриетската.

Српската пропагандна машинерија се судрила со грчката, по повод поставувањето на митрополитот Партеније (од грчко потекло) за митрополит на Велешко-Дебарската Епархија, кој бил бојкотиран од српските свештеници и учители. Ова прашање било разрешено пролетта 1910 година, кога српскиот крал го посетил Цариград и кога на ова место бил поставен јеромонахот, Варнава Расиќ. Овој случај доволно зборува за интересот, што го имала српската монархија, кон Македонија, за планираната безболна, подоцнежна анексија.

Српската пропаганда настојувала со практични потези да ги

ангажира најавторитетните граѓани за ширење на нејзиното влијание. Маркантен пример, било ангажирањето на митрополитот Викентие, за расчистување на споровите меѓу „србоманите“ и „бугарашите“ во Кумановскиот реон. Исто така црквата била ангажирана за расчистување на споровите во Штипскиот, Паланечкиот, Велешкиот, Прилепскиот реон и Охридско – струшкиот реон.

Или, карактеристичен пример била подршката на српската пропаганда на бившите српски четнички војводи од македонско потекло, Василие Трбиќ и Јован Бабунски, како поимотни да ги купат сите анови по должината на патот Велес – Прилеп, за да го шират србоманството. Според постапките и делувањата очигледно било дека српската пропаганда зела мошне силен замав, пред Првата Балканска војна.

Заклучок:

Српската пропагандна машинерија во постхурнетскиот период во Македонија, во спрега со “србоманите” од Македонија, на македонска почва во Северните и Централните реони, делува како угушувачки фактор, на македонската револуционерна и всена мисла. Особено врз нејзината манифестност и реализацијата на утврдените доктринарни ставови и определби.

4.2.4.3. ГРЧКАТА ПРОПАГАНДА И НЕЈЗИНОТО ДЕЈСТВУВАЊЕ

Бидејќи со падот на апсолутистичкиот режим во Хурнетот, отпаднала можноста за толеранција на грчките андартски чети на подрачјето на Македонија, за наводното „чување“ на граѓаните, од патријаршиските редови да не минат во егзархиските, тие морале безусловно, да ја напуштат Македонија, по воспоставувањето на младотурскиот режим. Попрецизно кажано... „Грчките чети регрутирани воглавно од грчките поданици од Крит, уште на крајот на јули 1908 година, ја напуштиле Македонија...“⁸⁴ Со тоа била создадена шанса за бегство на македонското население од патријаршиските редови и за протерување на грчките свештеници и учители. Тие уште од порано биле непожелни во македонската средина, заради неразбирливиот јазик и нетолерантното однесување. На таа релација, главниот столб на грцизмот во Македонија, Патријаршиската црква и нејзината

просветна политика ќе се најдат на удар, бидејќи Младотурците прокланирале слобода на свеста и вероисповеста.

Според податоците на Панчо Дорев, во овој период Патријаршијата изгубила 80.000 верници кои неповратно се ослободиле од грчкото влијание.⁸⁵ Младотурската победа многу неповолно се одразила на грчките монархистички позиции и интереси. Укинати биле дотогашните бенефиции, воведена е контрола во грчките училишта, се затворале училишта, биле отворани и финансирани турски државни училишта и факултети, со што бил нарушен познатиот грчки комодитет. Се спречувало создавање на националистичко фанатизирани грчки кадри. Патријаршијата како национална грчка институција, што ги застапувала директивите на Грција се нашла во директен судир со Младотурците.

Иако грчката пропагандна машинерија ја губела подлогата кај македонското население по селата и градовите, сепак по градовите го зачувала своето влијание, особено кај несловенското население, пред сè кај грчкото и влашкото население, во јужните градови од Македонија какви што биле: Костур, Бер, Серез, Кавала, Драма, а во помала мера во Солун и Битола. Односно кога ќе се земе дека добар дел од трговскиот и финансискиот капитал се најдувал кај Грците, со финансиската помош од Грција, може да се заклучи дека постоеле и други предуслови да се задржува грчкото влијание во Македонија преку разните грчки асоцијации и здруженија.

Првиот обид за создавање на грчка политичка организација бил направен при крајот на јули 1908 година. Иницијативата ја покренала грчката елита групирана околу Грчката Патријаршија во Цариград и околу дипломатската служба.

Грчкиот силогос од Цариград, постанал политички центар, од каде започнала да се изградува мрежа на грчките клубови во Македонија. Тој раководел со пропагандната активност, одржувајќи при тоа многу собири, предавања и манифестации. Во овој силогос била формирана Комисија за изработка на програма за идната Грчка партија во Македонија. Во повеќе градови во Македонија грчките силогоси се трансформирале во политички клубови како во: Солун, Серез, Мелник, Демир Хисар (Серско), Баракли, Џумаја, Струмица, Битола, с. Магарево (Битолско), Костур и др. Исто така по градовите се фор-

мирале т.н. Филантропски братства за сиромасите, просветни, музички, ловечки, гимнастички и други здруженија, воглавно во јужните делови од Македонија и во споменатите градови и села во Гевгелискиот, Солунскиот, Битолскиот, Ениџевардарскиот реон и во некои оази каде живеело влашко население како што биле: Крушево, с.Трново (Битолско), Сорович, Невеска, Лерин, Дојран и др.

При овие клубови и друштва се пропагирала „Мегали-идеата“. Како водачи на овие клубови и здруженија се јавувале интелектуалците, а не свештените лица. Програмата на Грчката организација во јавност излегла во август 1908 година.

Целта на Програмата на Грчката организација била ускладување на правата и слободите кај симпатизерите со задачи на грчката пропаганда за да се одбранат стекнатите позиции во Македонија и да им се врати поранешната статусна состојба во Македонија.

Во почетокот, по Уставната победа во Турција, приврзениците на Грчката организација (партија) им се додворувале на Младотурците и настојувале да ги судрат приврзениците на македонското револуционерно движење со Младотурците, како и да предизвикаат судир на бугарската и српската пропаганда со Младотурците, со политички интриги, да ја искористат несредената состојба за тесни националистички интереси и аспирации. Тоа се случувало во втората половина на 1908 и во текот на 1909 година, а во наредната 1910 година, тие започнале и со антитурски настани во Македонија.

Приврзениците на Грчката Организација (партија), настојувале во изборните списоци да вметнат што повеќе „Грци“ од македонско потекло. Кај Турците настојувале да го подгрејуваат мислењето дека постои наводен панславизам во Македонија, чии приврзеници се револуционерно ориентираните сили и бугарската пропаганда.

Но судирот меѓу Патријаршијата и Егзархијата бил неминовен бидејќи нетрпеливоста довела до конфронтации и до крвопролевање.

Кога грчкиот пратеник од Битола, Трајан Налис, изнел пред турскиот парламент дека... „Ослободителната борба на македонскиот народ во минатиот период била дело на руските и бугарските агенти, како тенденција за создавање на големобугарско царство“⁸⁶. Младотурците, сфатиле дека политичките слободи во Македонија ќе

предизвикаат внатрешни судири. Заради тоа тие во есента 1909 година ги затвориле грчките клубови.

Но, потоа, од грчките пратеници во турскиот парламент, се формирала група која зазела среден курс, но пак ги бранела големо-грчките интереси во Македонија, притоа полагајќи сопственичко право на црквите и училиштата во Македонија. Егзархиските противници барале да се дадат тие објекти на ниезинското население, во градовете и селата, бидејќи тие илоти биле нивни, а со тоа грчките патријаршисти ја губеле подлогата. Тоа барање на егзархистите впрочем го прифатил и Турскиот Парламент во 1910 година. Бидејќи Грчката Патријаршија не покажала лојалност за време на контрареволуцијата (април 1909 година), па своите андартски чети ги ставила за поддршка на Султанот и реакцијата, со тоа се знаело дека грчката пропаганда ја губела подлогата во Македонија.

Заради изгубениот црквено-просветен спор со Егзархијата, Грчките клубови организирале протестни собири против Младотурците за нивниот третман во турската држава а против Македонците заради нивните барања за еманципација од грчкиот духовен јарем во Битола, Солун, Драма и Цариград. Од тоа произлегла и забраната на делување на грчките клубови.

Но, грчките званични личности и духовни великодостојници не биле задоволни од она што било сторено од страна на грчката пропаганда во Македонија каде сериозно била разнишана грчката позиција. Тие организирале посети за враќање на грчкото влијание. Така во текот на 1908 и 1909 година, такви посети извршиле грчкиот министер Ралис и Серскиот конзул А.Санктурис, а редовно тоа го чинеле црквените великодостојници во т.н. "несигурни села" ресони. Грчката монархија не била задоволна од направеното, заради тоа таа повторно ќе посегне по андартскиот тероризам — како нивно вообичаено, најделотворно средство.

Во еден од извештаите што ги испраќал грчкиот конзул од Битола, (кој паднал во рацете на турската власт во Солун,) било барано „Андартска акција за задржување на офицери и сл. зошто спротивно се би одело во пропаст.“⁸⁷ Носителот на овој сомнителен извештај Александер, бил токму за тој извештај притворен од турските власти. Ова значело дека грчката пропагандна машинерија

сепак ја задржала андартската организација во нестата каде се легализирала, потврдува дека андартите добивале понекогаш задачи за извршување. Андартската организација добивала понекогаш и специјални задачи за убиства, телачки, а понекогаш биле казнувани и „непослушните села“ со опожарување и сл. За присуството на андартската организација во Македонија укажува фактот дека имало се' уште „непослушни села“ што биле опожарувани и сл. Односно дека андартската организација била се' уште присутна во Македонија. Тоа го потврдува, уште еден извештај од Битола на Австроунгарскиот конзул, Посфојно. Тој опишувал како е дочекан грчкиот митрополит Јоаким, кој пред тоа престојувал 2 години во Цариград, во Битола. „...Како грчкиот конзул и шефовите на андартите стоеле во првиот ред, при свечениот дочек. Нив ги поздравил Митрополитот, а со нив беа и нивните банди, украсени на градите со грчкиот орден на спасувањето, иако тие беа оние кои до пред некое време беа сторители на најсвирепите зверства...“²² Во почетокот на 1909 година, Грчката организација се припремала за активности кои порано ги изведувала, се споменува во истиот документ.

Според оценките во овие извештаи се најавувала можноста дека во средината на 1909 година во Јужна Македонија се најдувале околу 60 грчки офицери. Многу од андартските чети гонети од турската власт се засолнувале во грчките манастири на Атон“ се вели во истиот извештај. Но сосема било јасно дека вооружените андарти го пополнувале празниот простор и потребите во познатиот триаголник: грчка војска – грчка црква – грчки конзули, а на удар биле македонските села, а понекогаш и младотурските патроли во Јужна Македонија. Но исто така, андартите биле употребувани каде ќе имало потреба, против сите оние кои и стоеле на патот на грчката пропаганда во Македонија.

Погоре изнесеното говори, дека и после званичната забрана на грчкото политичко организирање грчката пропагандна машинерија ги задржала основните потпори, конспиративните легла и засолништа. Таа и по 1910 година, го продолжила засилено пропагандното и терористичко дејствување во Македонија пред Првата балканска војна.

Заклучок:

Грчката пропаганда во постхуманскиот период, делува како

угушувачки фактор за македонската револуционерна национална и воена мисла и врз нејзините концепциско-доктринарни определби во Јужна и Југоисточна Македонија Грчката пропагандна машинерија преку грчката црква, грчката војска и нејзините дипломатски претставници, заедно со "гркоманите" од Македонија, делува врз манифестноста, прифаќањето на револуционерно-ослободителните погледи во Македонија. А погубно и геноцидно дејствува врз носителите на македонската кауза.

ОПШТИ ЗАКЛУЧОК:

Неуспехот на Илинденското востание, во никој случај, не го скријал духот на преживеаните македонските воени визионери, раководители, војводи и војни. Согласно новонастанатите услови и можности, тие продолжиле да бараат, нови ставови и определби за продолжување на оружената борба во рамките на концептот на вооружениот народ. Тоа го потврдуваат утврдените погледи, ставови и определби во Директивата и Упатството за зачувување и јакнење на вооружените чети, донесени на Софиското советување (1904), донесени од најистакнатите присутни првенци од Илинденското востание.

Меѓутоа, јазот на идеолошкиот концепциски раздор бил на повидок. Најпрво тој се изразил во вид на неединство во раководството на ТМОРО, за потоа отворено и манифестно да се понуди од определени кадри на МРО, патерналистичката концепција за ослободувањето на Македонија под патронат на Бугарија.

Сеопштиот Рилски конгрес направил, обид да го спречи подвојувањето на МРО утврдувајќи доктринарни определби и ставови за заздравување и омасовување на оружената компонента и продолжување на подготовките за народно востание, како и да го спречи концепцискиот судир во раководните структури на ВМОРО, кој бил очигледен.

Идеолошкиот и концепциско-доктринарниот судир по Рилскиот конгрес продолжил да понира во базата и се продлабочувал со оформувањето на "Левицата" како протагонист на револуционерната концепција и неосрковистичката "Десница" како апологет на патерналистичката замисла за ослободување на Македонија со помош на Бугарија, односно со помош на надворешна воена интервенција.

Идеолошкото спротивставување го започнала, "Десницата", со

презентацијата на терористичката тактика на Христо Матов во "Востаничките дејства." За тоа да продолжи со негирање на усвоените доктринарни определби на Рилскиот конгрес и промовирање на новите идеолошки и концепциско-доктринарни определби на Пенко Пенчев во "Изложението" и "Одговорот" кои биле презентирани и прифатени на т.н. Кустендилско заседание (1906) и Кустендилскиот конгрес (1908) како ориентација за работа и делување. Овие определби влечеле кон десничарско определување на раководствата на окружно и реонско ниво, како и на населението од теренот. Во овој период "Десницата" и нејзината ориентација добила поддршка и на т.н. Окружни конгреси и други собири и советувања (Окопскиот, Битолскиот и др.) Додека терористичката доктрина и нејзината глобална практична реализација била утврдена на одржаниот десничарски конгрес во Софија (1910) под водство на следбеникот на Матов, Тодор Александров.

Во постилинденскиот период, како стагнадни и уништувачки фактори за развитокот на македонската национална и воена мисла и на концепциско доктринарните ставови, се јавува турскиот режим со спроведување на силна репресија како и бугарската, српската и грчката пропаганда кои со своите раководни органи, основните и помошните сили атакувале врз нејзиното ширење, прифаќање и реализација. Користејќи ги (не)приликите и хаосот во турската држава и Македонија започнале странските пропагандни машинерии со терористички дејства и ликвидирање на најпламените поборници и реализатори на револуционерната идеја и самостојното ослободување на Македонија.

Погубувањето на истакнатите македонски патриоти секако дека имале негативен одраз врз манифестноста и развитокот на македонската револуционерна мисла и практика, но тоа не значело отстапување и губење на континуитет во егзистенцијата и развитокот на македонската воена мисла, која доследно ја спроведувале Српската група на револуционери на чело со Јане Сандански. Новиот пристап за ширење на револуционерната идеја кон сите незадоволни елементи во Македонија, против турскиот режим и промоцијата на новите принципи за јакнење на оружаната компонента, презентирани на конгресот на "Левицата" во Банско (мај 1908), отвориле нови можности. Заземаните ставови за соработка со сите незадоволни

елементи во Турција, против заостанатиот феудален систем, овозможиле примена на воена опција и воено сојузене со Младотурците, за потоа со условно користење на федералниот принцип, на парламентарен начин да се добие Автономија за Македонија со нејзина локална самоуправа. На тој начин била воспоставена соработка и учество на македонските револуционерни сили во Младотурската револуција и соборувањето на султанот Абдул Хамид.

Македонските визионери, застапници на револуционерната идеја и припадниците на МОРО на тој начин пред Балканската и поморската јавност ја покажале својата флексибилност и цивилизациска зрелост, дека не се бунтовници без причина, туку вистински патриоти, кои го застапуваат само македонскиот национален интерес - националното и социјалното ослободување на Македонија. Во таа смисла, тие ја формирале Народната федеративна партија, очекувајќи од новиот младотурски режим по мирен пат, на парламентарен начин, да заживее демократијата и граѓанскиот модел на општество во Македонија, во идната слободна автономна и самоуправна провинција на Турција.

Очекувањата од Млада Турција, за апологетите на македонската револуционерна и воена мисла, набргу биле изневерени, бидејќи барањата не биле исполнети, а слободата и демократијата, кратко траеле. Народната федеративна партија била забранета, демократските процеси прагматично запрени, а на македонските револуционери не им останувало ништо друго, освен да ја реактивираат конспиративната оружена компонента и по пат на оружено насилство да ја протераат Турција од Македонија, во новонастанатите надворешно - политички услови на почетокот од втората деценија на 20 век. Во констелацијата на новите внатрешно-политички и надворешно политички услови, односи и можности бил продолжен континуитетот во развојот на македонската револуционерна национална и воена мисла.

П Е Т Т И Д Е Л

ОБИДИТЕ НА ПОБЕДНИЦИТЕ ВО БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ ДА ЈА ЕЛИМИНИРААТ
МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНО ОСЛОБОДИТЕЛНА И ВОЕНА МИСЛА

1. ВОЈНО-ПОЛИТИЧКАТА ПОЛОЖБА НА МАКЕДОНИЈА ПРЕД ПРВАТА БАЛКАНСКА ВОЈНА

Македонија, како проблем и круцијален дел на „Источното прашање“, а како нерешено прашање, веќе скоро четири децении, не е симнувала од политичката сцена на Балканот. „Македонското прашање“ било примарно и покренато прашање за решавање. Но, Македонија постанала „темен вилает“ за Европа. Единствено таа останала како турска провинција во срцето на Балканот, со нерешен политички статус, пресекување заради интересите и нерешителноста на европските големи сили како и од самоземениите права на Балканските држави за разрешавање на политичкиот статус на Македонија. Всушност таа единствен на Балканот, дочекала да измине и првата деценија на 20 век, останала како комплетен словенски етникум под турско рајство.

Нејзините тежненија и нејзината моќ за остварување на политичкиот субјективитет се губеле, во мноштвото интереси, на Турција од една страна и на интересите на нејзините непосредни соседи и наголемите европски сили, од друга страна. Односно прогресивните тенденции за автономија, биле задушувани од пенетрираните настојувања за политичко неединство во Македонија како и во самиот процес на економското распаѓање на турскиот феудален систем. Сите интереси спрема Македонија имале заеднички или општ интерес, во најмала рака да имаат влијание во Македонија, но имале и посебни економски или политички интереси.

Посматрача од војно-политички аспект, Македонија била стратешки интересно подрачје, па била забележена од повеќе интереси покрај Турција. Тоа биле пред сè Русија, Австроунгарија, Германија, додека нејзините соседи, Бугарија, Србија и Грција сметале дека која од нив ќе владее со Македонија, таа си обезбедува доминатно место на Балканот.

Од географски и геостратегиски аспект, Македонија како централна балканска земја, преку која се обезбедувал влезот

излезот за Балканот и Европа, била од интерес за сите споменати држави. Низ неа минувале сите сувоземни комуникации преку кои Централна и Југоисточна Европа се врзувала со соседните континенти Азија-Левантот (Источно Средоземје) и Африка по најкраток пат.

Од економска страна гледано, Македонија, за Западна и Централна Европа била, интересно и карактеристично според асортиманот на производите земјоделско подрачје и земја и занаетчиско производство, односно земја со можности за развој на поливалентно и хетерогено стопанство, со респективно шумско и рудно богатство и солиден човечки потенцијал за работна рака.

За Македонија како геостратешко и економско подрачје со големите сили посебен интерес пројавувале Австро-Унгарија и Русија, додека пак Германија, Англија и Франција чекале да се распадне Турција, па со месиевска улога, сакале да удрат пачат на светско влијание во овој дел од Балканот.

Турција жилаво се спротивставувала, на секој обид со кој нејзините противници сакале да и ја откинат Македонија од нејзиниот интегритет, бидејќи за неа таа била последниот одбранбен штир на европското копно од некогашната Империја, а од друга страна таа била суровинска база, со значајна ставка во поглед на исхраната на нејзиното население.

Малите балкански држави, Србија, Бугарија и Грција единствената шанса за своето проширување ја гледаат во Македонија која како идна колонија, требало да ги покрива нивните веќе создадени долгови кон поразвиените европски земји, а со тоа да стекнат секоја поединечно, примат на Балканот.

Откако се отворило „македонското прашање“ во рамките на т.н. Источно прашање, овие балкански земји се обидуваат да ја убедат светската и европската јавност дека:

1. Македонија е земја, Балканска своина, сечија и ничија односно дека им припаѓа на интересентите (Бугарија, Грција или Србија), но дека не му припаѓа на македонскиот народ, бидејќи таков народ не постои;

2. Дека во Македонија живее само нивниот „национ“ (бугарскиот, српскиот или грчкиот) итн како Македонски Бугари, Стари Србијанци, Второкласни Грци, Славенофони-Грци, односно тие заради

нивиот национ, имаат природно право на „својот“ простор и национ;

3. Дека постојано однатре, тие се повикувани да го спасат сопственото христијанско население, односно сопствениот народ;

4. Дека „бунтовниците“ од Илинден 1903 година, не се спобии да создадат сопствена автономна, или независна држава;

5. Дека „македонската клина“, раѓа и создава терористи, а за нив треба цврста рака;

6. Дека на тој простор нема место за нова држава. Последново му се припишува на тогашниот стар српски политичар, Никола Пашиќ.¹

Овие општи ставови и премиси биле пласирани од страна на монархистичките влади пред европската и светската јавност, но и пред нивната јавност. Тие како параметри, биле користени за убедување на јавноста и од нив било извлекувано божезното „хуманско право“ за дејствување против Турција за ослободување на Македонија од турското робство, со сите средства дури и со анахронизам, односно војна.

Меѓутоа секоја влада од Балканските држави во своите планови конкретно ги имала утврдено јасните цели, според кои требало да се освои Македонија во евентуална војна.

Србија под идеата за обединување на сите Срби во една држава, морала на својата јавност да и ја соопшти намерата, за да добие поширока поддршка. Таа имала зацртано да излезе на море со економска смисла и покритие... „Србија е принудена, пишува Д. Туцовиќ, по секоја цена да излезе од старите граници и да излезе на море... по цена на секакви жртви и големи опасности и тоа по пат на војна, со која би и се гарантирал излез на српската стока на светскиот пазар.“² Па макар тоа и да биде и за голем трошок.³

Бидејќи српските планови за излез на Јадранското море пропаднале во 1908 година, со анексијата на Босна од страна на Австроунгарија, а со востанието во Албанија од 1909 година, попречена е нејзината идеја за излез на море, останала ориентацијата, излезот на море да го оствари по долината на Вардар и на вратата за Европа, Солун, на Егејското море.

Бугарската бужоазија ја протезирала идеата за Санстефанска Бугарија и обединување на Бугарија со старата татковина Македонија која би била фил за нејзините економски и војно-стратешки цели.

Големобугарските шовинисти, тежнеле кон приклучување на Македонија кон бугарската држава појдувајќи од следните позиции: "...Кој ќе постане господар на Егејското море... Тоа право и' припаѓа на Бугарија... Владеењето со Солун е... една неопходност, еден државен принцип. Во име на тие идеали таа е готова да води војна". Бугарија сакала да ја анектира Македонија и да го прекине територијалниот контакт на Србија и Грција, а со тоа да обезбеди доминација на Балканот.

Грчката буржуазија покрај Мегали – идејата, за обнова на Византиската Империја, имала директни економски цели. Државниот долг на Грција, од 1906 година изнесувал од 872 милион франци.⁵ Таа имала проблеми со исхраната на населението, плодните полиња од Македонија и Епир биле посеќе од пожелни во Грција. Нејзиното проширување кон север, било подигнато на степен на национален идеал. Таа го истакнувала правото на Солун, кој требало да биде основа за владеење со Словенофонските Елини во Македонија. Владеењето со Солун и со неговата заднина, Грција ја попречила Бугарија и Србија да излезат на македонските брегови на Белото море, со што би се обезбедила северната граница. Поееќето обиди за протерување на Турците од Егејското море, биле без успех па заради тоа таа својата шанса ја гледала во евентуална војна за земање на „лазовскиот дел“ од Македонија.

Според тоа монархиите, кои ја окружувале Македонија својата шанса ја виделе во военото протерување на Турците од Балканот иако секоја поодделно лотајно се надевала, на целосното заземање на Македонија.

Имајќи ја во вид несредената економска и политичка состојба во Турција, балканските држави дошле до сознание дека со заедничко дејствување против Турција можат да ги протераат Турците од Балканот. Па започнале да се договараат после Анексионистичката криза од 1908 година.⁶ Сите тие договарања биле за сметка на Македонија. Сојузничкото договарање било покренато од страна на српската влада на чело со Милован Миловановиќ, во април 1908 година, најпрво со Бугарија. Српската влада требало да ја придобие Бугарија за да прифати поделба на Македонија по протерувањето на Турците. А бидејќи Бугарија ја сакала цела Македонија, аналогно и

тоа не сакала сојузништво со Србија. Против тој сојуз била Русија, Англија и Франција, бидејќи тие сакале Балкански, но анти Австро-унгарски сојуз, а не антитурски сојуз, или сакале т.н. Себалканска федерација.

Србија приклевана од страна на Австро-Унгарија од запад и од притисоците за создавање на албанска држава од Јадран до Вардар, морала да води повеќе преговори со своите партнери, но и со своите противници. Таа нудела повеќе делби на Македонија и варијанти за постигнување на спогодба со Бугарија.

Првата понуда за делба на Македонија била, напоредничка, да се дели со гранична линија запад-исток, односно северно од Охрид и Велес да биде делот што ќе и припадне на Србија, а јужно од оваа линија, делот од Македонија, што требало да и припадне на Бугарија.

Втората делба би била, меридијанската, со гранична линија која би одела од север кон југ, од Вране до Демир Капија. Во овој случај, источниот дел од оваа линија на Македонија би и' припаднал на Бугарија, а западно од оваа линија би и' припаднал на Србија, односно западниот дел од Македонија. Втората варијанта и била понудена на Бугарија при крајот на 1909 година. Повторно оваа варијанта, била одбиена од страна на Бугарија кога во февруари 1910 година, тоа го направил претседателот на бугарската влада Александар Малинов.

По прашањето на сојузништвото, дошло до средба меѓу српскиот крал Петар и бугарскиот цар Фердинанд, во март месец 1910 година во Русија, но спогодба не била постигната.

Во втората половина на 1910 година, остварени биле првите контакти меѓу Бугарија и Грција. Во прелиминарните преговори не бил постигнат никаков договор, освен приближување на гледиштата. Во однос на Солун, преговарачките страни ги истакнале своите претензии.

Овие преговори ги иницирале повторно преговорите меѓу Србија и Бугарија, за да продолжат пролетта во 1911 година во Белград. Таму бугарскиот амбасадор, А. Ташев изнел нови ставови на новата бугарска влада на Иван Гешев. Српската страна тогаш инсистирала на делба на Македонија и тоа на се' што е северозападно од сливот на реката Брегалница, реката Бабуна и Дебар, како дел од Македонија да и припадне на Србија, додека поголемиот дел

од Македонија да и припадне на Бугарија.

Меѓутоа, Иван Гешев контактираше и со Грција, кога истакнал дека „Србија имала преголеми барања.“ Но, пак по прашањето на Солун повторно не бил постигнат договор. Тогаш Грција инсистирала јужниот дел од Македонија и Албанија да и' припаднеле на Грција. Но, отстапувањето кое го очекувала Бугарија од страна на Грција, не било направено. Генерална согласност постоела за Јужниот дел од Македонија и Јужна Албанија да и' припаднат на Грција, додека останатиот дел и Источниот дел целосно да и припадне на Бугарија.

На Сојузништвото меѓу Бугарија и Србија долго не се чекало. Нему му претходеа преговори кои се одржале во октомври месец 1911 година, кога во Софија се состанале Бугарскиот министер за финансии Т. Теодоров и српскиот пратеник Милоевиќ. Тогаш било договорено преговорите да продолжат. Во тоа време веќе започнала Турско-Италијанската војна, кое нешто одело во прилог на преговорите.

Започнале нови преговори, меѓу Иван Гешев и Миловановиќ во возот Белград-Лалово, Србија.

Во сите преговори лимитирачки фактор за Бугарската страна биле наводните прекумерни барања на Србија во Западна Македонија, како спорни прашања останале: Велес, Струга, Прилеп и други места и подрачја. Меѓутоа, солуција била најдена, по војната со Турција, за „спорните прашања“ да посредува Русија, односно со арбитража на Русија тие да се решат, за кое нешто дипломатска активност пројавил рускиот амбасадор Хортевиќ.

Така на 13.03.1912 година, долгогодишното преговарање, завршило со спогодба и бил потпишан Договор за сојуз и пријателство. Овој договор има и таен Анекс во кого според членот 2 било предвидено заедничко дејствување против Турција. По прашањето на заеднички освоените територии решено било да бидат под заедничка управа (кондоминион), а после 3 месеци, по потпишувањето на мирот да се достапни по договореното.

Од Шар Планина, на запад и север, територијата да се приклучи кон Србија, а на Бугарија, територијата источно од реката Струма, додека за просторот, јужно од Шар Планина до Белото море на југ и западно од реката Струма, до албанските планини и Охрид на запад, требало да се замоли рускиот цар, да испрати арбитражна

комисија. Но, веќе се знаело дека северно од Голем арв, (Крива Паланка), Велес, Охридското Езеро меѓу Струга и Охрид, требало да и припаднат на Србија, а јужно од оваа линија на Бугарија.

После тоа Бугарија, склучила одбранбен сојузнички договор со Грција на 29.05.1912 година. Србија и Грција склучиле таков договор во септември 1912 година. Бугарија и Црна Гора во август 1912 година, заклучиле договор. А таков договор бил постигнат меѓу Србија и Црна Гора на 6.10.1912 година. Со тоа бил создаден Балканскиот Сојуз за Првата балканска војна против Турција.

Поентата на тој Сојуз била што е можно поголемо заграбување на деловите од Македонија, освен Црна Гора која не пројавувала никакви аспирации кон Македонија.

Секоја од соседните држави на Македонија во Балканскиот сојуз, ја имала разработено својата политика на анектирање со низа постапки и мерки кои требало да се спроведуваат во заземените територии. Предвиден бил првиот ударен настап пред македонското население. Требало да се прикажуваат како ослободители од Турчинот, на нивните браќа, и дека ќе живеат во новата троглава татковина во Србија, Бугарија или Грција.

Во предвоената пропагандна кампања се барала секаква поддршка од населението. Македонското население било притиснато од теророт и насилствата на Турците, од терористчките дејства и активности на неоврховистичката „Десница“ и другите пропагандни машинерии. Во неверојатно тешки услови, Сојузниците, барале секаква поддршка и помош од револуционерните и прогресивните граѓани, а во тие моменти се очекувал почетокот на антитурската војна.

На надворешно-политички план, големите европски сили, веќе здружени во две антагонистички групации, Антантата (Англија, Франција и Русија) и Трицарскиот сојуз (Германија, Австро-Унгарија и Италија), сите имале поединечни интереси кон Балканот. Но, точно пред почетокот на војната спрема Турција имале миролюбива политика, спротивно на жалбите на балканските сојузници и народите под турско ропство. Тие воделе политика на Статус-кво, на Балканот. Иако навидум ситуацијата изгледала без проблеми, можно било и извршување на воена интервенција на некоја од големите сили во Македонија. Тоа било и причина повеќе, во еден грч и брзина да ја

залочнат балканските сојузници, Првата Балканска војна.

2. УЧЕСТВОТО НА МАКЕДОНЦИТЕ НА СТРАНАТА НА БАЛКАНСКИТЕ СОЈУЗНИЦИ ВО ПРВАТА БАЛКАНСКА ВОЈНА –СТРАТЕГИСКО ВОЕНО–ПОЛИТИЧКИ ПОТЕГ НА СОЈУЗНИЦИТЕ НАСОЧЕН КОН РАЗВОДНУВАЊЕ И ЕЛИМИНИРАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА И ВОЕНА МИСЛА

Во текот на подготовките на војна против Турција Балканските сојузници: Србија, Бугарија, Грција и Црна Гора, секако дека сметале на учество, помош и поддршка што требало да ја даде македонскиот народ за ослободување од петвековниот поробувач. Со оглед на пропагандата која ја вршеле непосредно пред војната Србија, Бугарија и Грција, ги знаеле настојувањата и тежненијата на македонскиот народ, па го елаборирале пред почетокот на војната, учеството, помошта и поддршката.

Најпрво, сојузниците, сметале на човечкиот и материјалниот потенцијал кој можел непосредно или посредно да учествува во војната итн:

–Доброволечките состави и групи, кои заедно со сојузничките сили требало да бидат вклучени во војната, требало да дејствуваат во тежиштата на ударите кај Сојузниците, на главните правци во планираните борбени дејства, надвор од Турција;

–Македонските нелегални чети, кои биле организирани од ВМОРО, особено на револуционерните чети кои се одметнале по спроведување на разоружувањето од страна на Илладотурците, кои требало да дејствуваат во пресретнувачки акции во грбот на противникот, внатре во Турција;

–Македонските просторни единици (единиците за самозаштита–народната полиција) или тн. легални (скриени) чети, кои требало да дејствуваат за попречување на турската мобилизација и непосредна борбена поддршка на борбените дејства на теренот и безбедносното делување по населените места, одвнатре врз Турција;

–Македонското население кое требало да земе учество во борбата и отпорот со помагање на оружана борба и отпор на населението во раиците на неоруженото спротивставување како и во поглед на материјалното и другото военозадничко обезбедување.

–Тие сметале и на пополнување со луѓе, добиток и матери-

јални средства, во случај на почетен успех во војната како и во натамошниот ток и понатамошните борбени дејства што би се изведувале на македонскиот простор.

Балканските сојузници, не ги исклучувале другите народности од учество и допринос во антитурската војна (Албанците, Турците и Македонските муслимани) но сепак во својата пропаганда тие пред македонската јавност, истакнувале дека таа војна е за ослободување на поробените браќа христијани. Во јавните настани, тие барале масовна поддршка на оваа војна во Македонија, а со двоен морал го третирале македонскиот народ во своите планови. Според планираните цели сојузниците, ја започнувале војната со вистинската умисла, користење на македонскиот простор, а македонскиот народ требало да биде, компензатор за поткусурување на нивниот недостиг во луѓе и материјални средства.

Мнозинството од населението во Македонија, не познавајќи ги сојузничките тајни спогодби и договори, нивните планови, гавло надеж дека сепак ќе добие ослободување, и со понош на Русија. Сметајќи дека заради јазикот, економската заокруженост, географската и етнографската целокупност дека ќе го добијат сопствениот ентитет по антитурската војна. Дури во некои места со одушевување се чекал почетокот на војната, како ентузијализиран чин.

Еден дел од населението било под силно влијание на странските пропаганди. Дури тој дел сметал дека се приближува нивниот момент за приклучување кон матицата земја (Србија, Бугарија или Грција) кое нешто била тешка заблуда, лице на индоктринацијата и лажниот морал на тугите пропаганди.

Најмал дел од населението во главно под влијаниена напредната интелигенција и дел на револуционерната „Левица“, не верувале во ветувањата на Сојузниците. Особено прогресивната интелигенција во оваа војна ја забележила дури најголемата опасност од Сојузниците, ликвидирањето на МОД. Оваа војна навистина довела до инфериорност и натамошно слабеење на МОД.

Предасеното антитурско расположение во корист на Сојузниците, било создавано и од страна на определни емигрантски кругови во странство, сметајќи дека бугарското, српското и грчкото ослободување би било подобро отколку турското ropство, прикажувајќи ја

наводната органска врска меѓу нивното и македонското христијанско население.

Национал-милитаристичката пропаганда која ја спроведувале сојузниците, постојано ја засилувале се⁷ до почетокот на војната, со цел да се создаде антигурско расположение, а да се оствари дезорганизација на турската власт во Македонија, да се создава клима на несигурност, а очекувано Турција, да не може успешно да ги ангажира редиците (резервниот состав) со мобилизацијата.

2.1. УЧЕСТВОТО НА МАКЕДОНЦИ НА БУГАРСКА СТРАНА ВО ПРВАТА БАЛКАНСКА ВОЈНА ОД 1912 ГОДИНА

Сите сојузници, уште пред објавувањето на мобилизација во нивните земји, започнале да спроведуваат непосредни подготовки за учество на Македонците на страната на Сојузниците. Тие започнале со испраќање на чети во доброволечки пунктови, за вклучување на истите во претстојните борбени дејства. Во тоа предначела Бугарија, која преку сопствените институции, Штабот на бугарската армија, започнала да собира доброволци, а потоа преку неоврховистичката „Десница“ и останатите пробугарски клубови на емиграцијата.

Покрај тоа, за собирање на доброволци, Штабот на Бугарската армија им исплатил на Протугеров и Д'рвингов сума од 60.000 лева и 600 пушки.⁸ Тоа била сума за формирање на т.н. партизански т.е. Доброволечки одреди за Македонија. Во Штабот влегле генералот Протугеров, Д'рвингов, полковникот Николов, ротмистер Атанасов и Величков како пиротехнички стручњак.

Веднаш, по 1.10.1912 година, бројни емигранти од Софија и цела Бугарија, започнале да се пријавуваат при Штабот на Доброволечките одреди. Во следните дваесетина дена, до почетокот на војните дејства против Турција, до Штабот и Протугеров пристигнувале бројни телеграми во кои илјади Македонци се јавувале како доброволци, за доброволечките одреди да учествуваат во војната против Турција.⁹

Од пријавените доброволци од внатрешноста на Бугарија во Софија бил вршен избор за учество на доброволците. Овој избор го вршел Штабот на доброволечките одреди, каде главен збор имале

Протугеров и Александров. Од искусните војводи и комити како и од редовите на бугарската армија, создаван бил старешински кадар а потоа и чети за акции во Турција, пред нападот на Турција од страна на бугарската армија.

Свој Штаб изработил Правилник за Доброволечките чети, во кого биле утврдени основните права и должности на доброволците, на војводите и задачите на четите.

Основната задача за секоја чета, била да добие свој реон за дејствување. А по патот и утврдената маршрута до сопствениот реон, од Бугарија во Турција, таа требало да ги руши мостовите, на патиштата и железницата, да ги прекинува телефонските линии, да ги напаѓа турските магацини со храна и оружје, како и поштите. Тие требало да ги пронајдуваат турските комори и истите да ги напаѓаат, а со сите сили да ја спречуваат концентрацијата на турската војска, да фаќаат војници од турската војска и да ги испитуваат и.т.н. Сите добиени податоци да ги испраќаат по најбрз пат до Штабот на Четите или Штабот на бугарската армија. Тие требало да одржуваат блиски врски со месното население, него да го заштитуваат, а во секое село ако нема, да организираат нова чета од 10 лица, која требало да го следи непријателот во движење и за тоа да известуваат на време.⁹

Секој војвода, покрај тоа добивал Инструкција за делување на својот терен, а добивал и по 50-100 лева за секој поединец доброволец. По прашањето на оружје и опрема постоеле разлики, како и за снабдување по патот и на теренот. Некои чети биле во целнна вооружени, додека другите, биле делмично вооружени.

Почнувајќи од 2-5.10.1912 година, четите тргнале од Софија кон турската граница. Тие, проаѓале низ известителните пунктови кои ги обезбедувал и организирал полковникот Николов. Во Кустендил преку Јордан Тренков, Дупница преку Славко Баџанов, Рилскиот манастир преку отец Пајсиј, П'жане преку Батушанов. Проаѓајќи по патот низ Бугарија до бугарско-турската граница четите можеле да се вооружуваат и зголемуваат. На марш кон Македонија, од софискиот реон, тргнале 50 чети од кои 44 се македонски, додека шест чети биле пополнети со Бугари од Тракија (3-та, 16, 21, 22, 43 и 46-тата).¹⁰ Меѓутоа бугарско-турската граница ја преминале 46

организирани чети, а нми им се придружиле уште две доброволчки чети од реонот на Дупница кои заминале за Македонија и тоа четата на војводата Миладин Тренчев со 11 доброволци и на војводата Ѓорѓи Каралеов. Преникот на границата бил извршен во времето од 8 - 11.10.1912 година, па тие се нашле во тилот на турските трупи. Бидејќи го по патот населението, тие се дополнувале, а се смета дека нивниот број не бил повеќе од 900.¹¹

На подрачјето на Македонија, во рамките на Турција, од порано формираните зеле учество повеќе чети¹² на страната на сујузниците под водството на т.н. Централен комитет на „Десницата на ВМРО, на чело со Тодор Александров. Тука биле вброени и самостојните војводи Петар Чаулев и Христо Чернопеев, кои не влегле под покровителство на Штабот на Протугеров - Александров, заради нивниот познат антибугарски став и заради нивните заложби за создавање на независна македонска држава. Овој збир на чети имал негде околу 600 лица, или вкупниот број на врховисти и неоврховисти броел околу 1500 луѓе.¹³

Револуционерната „Левица“ на Ј.Сандански се вклучила со Одредот на Сандански и локални војводи во Пиринска Македонија, ангажирале неколку стотини комити. Тоа ни дава за право да можеме со приближна точност да констатираме дека бројот на доброволците во Македонија, кои требало да делуваат во унисон со Бугарската армија изнесувал околу 2000 луѓе.¹⁴

Испратените 900 македонски четници од Бугарија за Македонија и затечените околу 1100 комити во Македонија, уште пред почетокот на Правата Балканска војна започнале со известително диверзантски акции, ги рушеле мостовите, ги прекинувале врските, ја попречувале мобилизацијата, групирањето и концентрацијата на турските трупи. На повеќе места се судриле со турската војска и полицијата. Во почетниот период на војната тие делувале во тилот на турската војска и врз турската власт. Тие ослободиле многу села и градови каде востановиле нова власт.

Со споменатите акции тие многу помогнале да се „омекне“ и подготви теранот, а со директното учество во борбените дејства помагале да се разбиваат турските трупи и да се дезорганизираат нивните борбени распореди.

Прилог бр. 3.

Список на испратени македонски чети од Бугарија за Македонија
(Пред почетокот на Првата балканска војна)

Ред. бр. на четата	Војводи на четите	Реони за дејство	Број на борци	Број на пушки
Прва чета	Михаил Думбалаков	Беласица, Порој и Карасуле	28	10
Втора	П. Карамфилов	Беласица, Порој и Карасуле	16	15
Четврта	Васил Чкаларов	Битола, Костур	—	26
Петта	Иван Попов	Битола, Костур	—	14
Шеста	Христо Сиљанов	Битола, Костур	—	10
Седма	Крсто Гермов-Шакир	Прилеп	16	11
Осма	Кочо Хаџиманов	Струмица, Порој	13	12
Деветта	Александар Џорлев	Воден, Лерин	15	12
Десетта	Ѓорѓи Занков	Сер	11	10
Единаесетта	Михаил Наков	Сер	11	10
Дванаесетта	Крсто Гечев	Драма	12	10
Тринаесетта	Коџа Бојачиев	Сер	11	10

Четири- наесетта	Стојан Чавдаров	Драна	—	10
Петнаесетта	Пеју Јаворов	Разлог и Неврокоп	—	10
Седумнаесетта	Марко Иванов	Лерин	—	11
Осумнаесетта	Ѓорѓи поп Христов	Лерин	8	6
Деветнаесетта	Алексо Стефанов	Демир Хисар Битолско	15	14
Дваесетта	Славко Пирчев	Битола	11	9
Дваесет и трета	Лавле Христов	Битола	21	9
Дваесет и четврта	Петар Пенчев	Прилеп	40	3
Дваесет и петта	Христо Цветков	Демир Хисар Битола	14	10
Дваесет и шеста	Гоце Меѓуречки	Кукуш Гевгелија	9	8
Дваесет и седма	Ѓорѓи Мончев	Солун	9	8
Дваесет и осма	Ѓорѓи Џинџифилов	Воден	12	8

Дваесет и деветта	Гакон Евстатиј	Воден	10	9
Триесетта	Борис Илиев	Цумаја	15	11
Триесет и прва	Стојан Мишев	Штип	-	7
Триесет и втора	Г. Гачев	Штип	7	-
Триесет и трета	Славчо Абазов	Кратово	40	7
Триесет и четврта	Станен Темелков	Радовиш	12	6
Триесет и петта	Ефрем Чучков	Кочани	26	7
Триесет и шеста	Спиро Дилов	Скопје	7	6
Триесет и седма	Диме Мартинов	Велес	20	6
Триесет и осма	Симеон Молеров	Струмица	-	9
Триесет и деветта	М. Стојчев	Крушево	10	8
Четирие- сетта	Никола Жеков	Петрич	25	20

Четириесет и првата	п. пор. Левтеров	Дојран Порој	91	60
Четириесет и втората	војвода Дончо	Петрич	74	10
Четириесет и третата	Никола Герасимов	Петрич	20	12
Четириесет и четвртата	Лазар Делов	Гевгелија	24	10
Четириесет и седмата	Трајко Павлов	Крива Паланка	17	14
Четириесет и осмата	Стеван Филипов	Неврокол	30	12
Четириесет и деветтата	Ст. Милчанков	Неврокол	25	12
Педесеттата	Тодор Оровчанов	Велес	15	6
Четата на	Миладин Тренчев	*	11	—
Четата на	Ѓорѓи Каралеов	**	11	—

* и ** Овие две Чети се формирале во Дупница и се упатиле кон Македонија.

Прилог Бр. 4.

Комитски чети за кои се знае дека постоеле во Македонија
пред почетокот на Првата Балканска војна

Р. бр.	Војвода	Реон на делување
1.	Лазар Белков	Скопски реон
2.	Лазар Лечев	Велешки реон
3.	Иван Брло	Штипски реон
4.	Симеон Георгиев	Кочански реон
5.	Дончо Ангелов	Кратовски реон
6.	Крсто Лазаров	Кумановски реон
7.	Јоаким Бељаков	Криво Паланечки реон
8.	Милан Матов	Битолски реон
9.	Милан Гурлуков	Прилепски реон
10.	Петар Чаулев	Охридски реон
11.	Крсто Трајчев	Ресенски реон
12.	Толе Андонов	Преспански реон
13.	Силко Цветков	Дебарски реон
14.	Димко Гогов	Кичевски реон
15.	Иван Цонов	Крушевски реон

16.	Христо Дондев, Пандил Шишков и Илија Иванов	Костурски реон
17.	Арсо Локвички	Поречки реон (М. Брод)
18.	Тодор Александров	Солунски реон
19.	Мито Поплазаров	Кукучки реон
20.	Иван Палашев Митре Ронков М. Странцата	Ениџе-вардарски реон
21.	Христо Аргиров Чаушов	Воденски реон
22.	Кап. Тодоров Ичко Димитров	Гевгелиски реон
23.	Иван Николов	Струмички реон
24.	Христо Симеонов	Радовишки реон
25.	Лазар Тодоров	Тиквешки реон
26.	Стефан Чавдаров	Малешевски реон
27.	Христо Атанасов	Горно-Цунајски реон
28.	Кап. Паралунов Иван Смоларски	Петрички реон

29.	Илија Кривалијата	Серски реон
30.	Христо Чернопеев	Демир Хисарски реон (Серско)
31.	Тане Николов	Мелнички реон
32.	Илија Ковачевец	Невроколски реон
33.	Тачо Хаџи Стојанчев	Разлошки реон
34.	Илија Гогов	Поројски реон
35.	Јане Сандански Одред	Пиринскиот реон *

* Списокот е преземен од Петар Д'рвингов, Историја на Македono - одринското Опълчение, София, 1923, Т.1. с.13-14.

2.1.1 СОЗДАВАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА ДОБРОВОЛЕЧКА ВОЈСКА ВО БУГАРИЈА

Едновременно и паралелно со создавањето и испраќањето на доброволечките чети од Бугарија во Македонија, се создавала македонска доброволечка војска наречена Ополчение за дејствување врз турските борбени позиции, однадвор заедно со бугарската армија. Оваа војска се собирала околу Штабот на Доброволците во Бугарија на чело со Протугеров и Д'рвингов, од редот на емигрантите Македонци од Бугарија, Романија, Русија, Америка, како и од големиот број на бегалци од Турција од македонско потекло.

Врз основа на Прогласот за мобилизација на Сојузниците, најголем одзив бил забележен во Бугарија, каде способните луѓе од сите краеве на Македонија го ставале на ризик и на услуга својот живот на Штабот на бугарската армија. Штабот на доброволечките чети по нивното испраќање се преименувал во Штаб на ополченските бригади во кого влегле: Протугеров, Д'рвингов, Атанасов, Величков, бугарски офицери и македонски врховисти.

Со заповед под бр.5 од 8.10 1912 година на Началникот на бугарската армија Иван Фичев, Штабот на партизанските одреди станал Штаб на Ополченските одреди на чие чело бил поставен бугарскиот генерал мајор И.Генев, а за Началник на Штабот бил поставен П.Д'рвингов.¹⁵

Заради масовно пријавување на доброволци, Штабот на Ополчението (резервниот состав на македонските доброволци), Штабот на Бугарската армија одобрил околу 250 офицери и 2500 нижи старешини, за раководен и управувачки кадар, при прибирање на македонските доброволци. Пријавувањето на доброволците се вршело во повеќе места низ Бугарија, во т.н. Исполнителни Комитети. Еден од поголемите прифатни пунктови бил Софискиот пункт со кого раководел Софискиот Комитет на чело со Полихрон Нејков.

По конституирањето на Штабот на ополченците изборот на доброволците го вршела Централната специјална Комисија на Штабот.

Покрај неа Штабот на Ополченските бригади имал уште 6 одделенија:

1. За обука на доброволците на чело со ротмистерот Атанасов и неговите помошници, капетанот Казирски и поручникот Маковски.

2. Одделение за технички потреби на чело со капетанот Величков.

3. Одделението за собирање (набор) и агитантура на чело со л. поручникот Спиро Костов.

4. Полициско одделение, на чело со доброволецот Димитар Стоилов.

5. Одделение за сместување, на чело со Димитар Милчинов.

6. Административно одделение со 16 секции за снабдување на чие чело стоеле шефови истоа за:

1. за леб, 2. месо, 3. ситни прехранбени артикли, 4. готварски садови, 5. садови за вода, 6. обувки, 7. раници, 8. патрони, 9. блузи и панталони, 10. капи, 11. комори, 12. санитет, 13. коњи со опрема, 14. пелерини и шинели, 16. каси.¹⁶

Катадневно кога се создавал, Штабот на Ополченските бригади, до Комисијата во Софија, пристигнувале лични телеграми од поединци, борци и војводи и од македонските братства, во кои се барало упатници како би постанале доброволци ополченци. Еден од нив од Русе (Бугарија) пишувал: „Сите Македонци се спремни да тргнат, ја очекуваат минутата на поаѓањето“.¹⁷

Втор од Пловдив, пишувал, дека се готови да тргнат 80 луѓе. Поранешниот војвода М. Ботков соопштувал дека 500 Македонци од Бугарија се готови да се борат во војната против Турција.¹⁸ Во едно од соопштенијата било укажано: „Македонците и Тракијците од Варна, соопштуваат дека моментално можат да дадат 3.300 души“. Според други податоци се гледа дека за доброволци се пријавиле: Од Стара Загора 120, од Плевен 200, од Добрич 50, од Русе 200, од Видин 200, од Дулица 250, од Трново 160, од Свиштов 60, од Враца 125, од Пловдив 400 Македонци.¹⁹

На утврдените собиралишта се пријавиле неочекувано многу голем број на доброволци. Само на пунктот Софија на 13.10.1912 година се формирале 5 бригади а до средината на октомври се формирале 12 бригади, од кои 10 биле пополнети со доброволци од македонско потекло, а 2 со Бугари од Одринско односно Тракија. Бригадите биле нумерирани со броевите од 1 до 12, а според мнозинскиот број на доброволците од определен реон од Македонија тие добивале свое име. Пр. Четврта – Битолска бригада.

Бригадите биле составени од по 4-5 чети или минимум 3 .

Вкупниот состав на Ополчението изнесувал 14.000 борци или околу 12.000 биле од македонско потекло.²⁰

Со специјална заповед, Ополчението било приклучено кон Бугарската војска на Тракискиот фронт во т.н. Крџалиски одред. Кон крајот на октомври 1912 година, Македонското Ополчение било префрлено долж реката Марица и кај Једрене (Одрин). Овие бригади учествувале во сите поголеми битки со турската војска, а нивниот допринос бил мошне голем, бидејќи се најдувале во тежиштето на ударот за разбивање на турските трупи. Тоа се гледа и од самото учество во битките кај: Крџали, Метанли, Малгора, Гунурчина, Деде Агач, Мерхамли, Ипсала, Енос, Булаир. Тие го одбиле турскиот десант кај Шаркеја каде заробиле 12.000 турски војници од корпусот на Јавер паша.²¹ Таму во овие битки многу македонски доброволци ги оставиле своите животи чии број ни приближно не е досега утврден.

*Види Прилог Бр.5,Организациски состав на бригади од Македонското Ополчение.

Прилог бр.5.

Организациски состав на Македонското Ополчение

Ред број	Име на бригадата	Старешина	Пополнета од реоните
1. Прва	Дебарска	пор. Караџов	Дебарски реон
2. Втора	Скопска	пор. Миланов	Скопски, Кумановски Паланечки, и Кратовски
3. Трета	Солунска	ротмистер Атанасов	Солунски, Штипски, Серски, Кукушки, и Драмски
4. Четарта	Битолска	кап. Камазирски	Битолски, Прилепски и Тетовски
5. Петта	Одринска	—	— *
6. Шеста	Охридска	пор. Мановски	Охридски, Ресенски Костурски, Кичевски Крушевски
7. Седма	Кумановска	пор. Светогорски	Кумановски
8. Осма	Костурска	кап. Величков	Костурски
9. Деветта	Велешка	кап. Бојчев	Велешки
10. Десетта	Прилепска	пор. Ј. Вутов	Прилепски и Добро- волци од Америка.
11. Единаесетта	Серска	пор. М'геберов	Серски реон
12. Дванаесетта	Љузенградска	—	— **

* и ** Петтата и Дванаесеттата бригада биле пополнети со Бугари.

2.2. УЧЕСТВО НА МАКЕДОНСКИ ДОБРОВОЛЦИ И БОРЦИ НА СРПСКА СТРАНА

Хегемонистичките српски кругови, исто така се обиделе да го искористат расположението на македонскиот народ за борба против Турците, создавајќи услови за формирање на доброволечки чети од редовите на македонската емиграција на подрачјето на Србија, а се обиделе да ги активираат, прошират или пак создавале нови мали чети во реоните каде српската пропаганда во Македонија имала свои потпори.

Веќе во текот на летото 1912 година во реоните на Азот, Порече и во Скопска Црна Гора организирани биле мали оружени чети од Српската организација „Народна одбрана“. Досега не е познат нивниот точен број и состав. Но со сигурност се знае дека во текот на подготовките за војна во тилот на турската армија активностите на борбените дејства ги координирал Горскиот Штаб на српските чети за Македонија. Бројот на овие четници во сите чети, бил поголем од 200 души.²²

Во деновите кога е вршена мобилизација и концентрација на регуларните српски оружени чети од 28.09.1912 година до 18.10.1912 година спрема јужната турска граница, активноста за организација и концентрација на останатите, доброволечки и другите вооружени чети се зголемувала. Српскиот Генералштаб со заповед го поставил реактивираниот генерал Божидар Јанковиќ и мајорот на безбедноста Милан Басиќ за раководители на Средишниот одбор во Врање, како овие би ја прошириле активноста во врска со четничките одреди, кои би делувале на подрачјето на Македонија.

Ова значело дека овој одбор, практично димензионирал активност до тој степен што „Народна одбрана“ од Београд како центар, фактички ја префрлила дејноста во Врање.

Тука бил создаден Горски Штаб, за извршување на оперативни задачи, каде постојано се зголемувал бројот на доброволците. За Командант на Штабот бил поставен Воин Поповиќ-Вук, додека во Штабот влегле уште поручникот Светозар Ранковиќ, подпоручникот Никола Брзаковиќ, комичкиот п.поручник Миливоје Чолак Антиќ и п.поручникот Ковиниќ. Сите овие биле истакнати четнички главатари во организацијата „Народна одбрана“. Уште во Штабот влегле

подофицири на српската регуларна војска и 15 војводи.

Горскиот Штаб во Воено-оперативна смисла, бил подреден на Врховната Српска Команда бидејќи нивните четнички одреди се нашле на реоните на делување на правецот на Првата, Втората и Третата армија, а во секоја армија бил формиран отсек за т.н. "Комитски работи". Подоцна Горскиот Штаб требало да се префрли во планинскиот масив на Козјак. Овој Штаб практично бил повикан за учество, пред Кумановската битка заедно со Козјачкиот Одред. Козјачкиот одред по Кумановската битка ги продолжил борбените дејства, а бил наречен „Кумановски Одред“ или поедноставно одредот на Воин Поповиќ- Вук.

Одредот имал тешки борбени задачи зошто бил претходница на Првата Српска армија. Овој одред покрај што ги извршувал известително-диверзентските задачи, требало да ги покрене народните маси на востание против Турција. Одредот имал мешан состав, но во главно бил составен од Срби и Македонци. Раководниот состав претежно бил српски, додека Македонците биле локални војводи или самите борци.

Како што растеле доброволчките сили, така се создавале нови раководни органи и чети. Од Горскиот Штаб на Козјак, се создал Штабот на србоманските чети за Порече и Азот, кој бил подреден на Козјачкиот Штаб. Подоцна овој Штаб бил наречен, Штаб на Прекувардарието. На чело на овој Штаб, бил поставен поранешниот член на козјачкиот штаб, Миливоје Чолак-Антиќ, коњички поручник, а за командир на Поречките чети полтпоручникот Милан Ковиниќ, додека за командир на Азотските чети поставен бил Милан Ѓокиќ.

Со тоа практично на подрачјето на Македонија биле создадени два регионални Штаба. Едниот под свое патронство го имал реонот на Скопска Црна Гора и Кривопаланечкиот реон, а другиот, реоните на Азот и Поречието. Токму во овие реони српската пропагандна машинерија создала посигурни српски потпори. Фактички овие штабови имале во своите состави повеќе чети на чело со војводи, а секоја чета во просек имала 10-15 души.²⁹

Козјачкиот Одред, пред 18.10.1912 година бил составен од четите, кои ги предводеле следните војводи:

1. Војводата Војин Поповиќ-Вук; 2. Војводата Светозар Ранковиќ;

3. Војводата Никола Брзакски; 4. Војводата Милан Ковиниќ; 5. Војвода -та Дејан; 6. Војводата Довезенски; 7. Војводата Антон од Клиновци; 8. Војводата Душан Димитриевиќ; 9. Војводата Крсто Прешевиќ; 10. Војводата Ристо Старчевиќ; 11. Војводата Дитко Алексиќ. Покрај овие познати војводи имало и други локални војводи и чети, чии имиња засега се непознати.

Прекувардарскиот одред бил составен од повеќе чети кои ги предводеле следните војводи:

1. Војводата Миљово Чолиќ-Антиќ; 2. Војводата Милан Гокиќ; 3. Војвода Василие Трбиќ; 4. Војвода Спасе Гарда; 5. Војвода Петко Станковиќ; 6. Војвода Стеван Недиќ; 7. Војвода Алексо Локвички; 8. Војвода Јован Бабунски; 9. Војвода Јован Долгачот; 10. Војвода Ѕвонко Вирјанец; 11. Војвода Дана Стојановиќ; 12. Војвода Никола Мартиновиќ; 13. Војвода Михајло Јосифовиќ; 14. Војвода Тодор Павловиќ; 15. Војвода Блаже; 16. Војвода Китан.

Бројот на четниците во двата одреда не можел да ја надмине бројката од 400 души.²⁴

Националниот состав многу тешко можел да се определи, но со голема веројатност може да се тврди дека најмалку две третини од четниците биле Македонци.²⁵

Покрај учеството на Македонците на страната на Србите во Првата Балканска војна, во организација на српската "Народна одбрана" српските окупациони власти го создале во пролетта 1913 година Доброволечкиот полк, кој наводно бил формиран од доброволци, а се претпоставува дека бил создаден по пат на маскирана регрутација и пополнување. Овој доброволечки полк бил составен од Македонци, Турци и Албанци, од Македонија, Косово и Метохија.

Штабот на Српската Врховна Команда, на иницијатива на војвода Путник, како началник на Штабот, со Наредба од 16.05.1913 година, определил да се формираат 4 баталони „доброволци“ по утврдени собиралишта, како начинот и реоните за пополнување на истите, материјално финансиското и другите обезбедувања, нивната подреденост, се до нивната употреба во Втората Балканска војна, односно меѓусојузничката војна.

Доброволечкиот полк бил составен од четири баталони:

1. Првиот баталон требало да се формира во Свети Николе, а да се пополнува од Скопскиот и Кумановскиот Округ, со Македонци од овие реони.

2. Вториот баталон требало да се формира во Приштина, а да се пополнува од Приштинскиот, Новопазарскиот, Призренскиот и од реонот на Плевља. Него требало да го пополнат Срби, Турци и Албанци.

3. Третиот баталон требало да се формира во Гевгелија, а да се пополнува од доброволци-обврзници на Кавадаречкиот и Битолскиот округ, со македонски борци, и

4. Четвртиот баталон, требало да се формира во Неготино, него требало да го пополнат доброволци-обврзници, од македонски национален состав од Тетовскиот и Дебарскиот округ.

Се смета дека во овој доброволечки полк на српска страна биле ангажирани околу 2400 Македонци. Вкупно ангажирани Македонци на Српска страна во 1912 и пролетта 1913 година биле ангажирани околу 2700.²⁶ А ако се земе бројот на Македонците кои се затекнале во Македонија во српските чети, пред почетокот на Првата Балканска војна против Турција тој број изнесувал околу 3000 луѓе.

2.3. УЧЕСТВОТО НА МАКЕДОНСКИ ДОБРОВОЛЦИ И БОРЦИ НА ГРЧКА СТРАНА

Од досега многу скромните податоци кои се познати за учеството на Македонци на грчка страна, во Првата Балканска војна против Турција, произлегува дека тоа било многу скромно.

Фактичката состојба сигурно дека е поинаква, односно соработката на македонското население во Егејска Македонија и македонската емиграција од Грција, со грчката војска за борба против Турција секако дека била на повисоко рамниште и степен. Но од познатиот негативски однос од грчка страна, не само што овој проблем не е доволно истражуван, туку истиот е заташкуван како и да не постои. Од секундарни извори се знае дека пред Првата Балканска војна формирана била „Светата чета“, кај Кожани од доброволци кои присталиле од Егејскиот дел на Македонија.²⁷ Неа ја пополнувале грцизирани Власи, Македонци и грчки четници од околината на Сјатиста и од селата Конско и Царушино.

Оваа чета делувала внатре во Турција и го ослободила дури градот Кожани, пред доаѓањето на грчката војска. На чело на четата се наоѓал војводата Чичеликис. Таа соработувала и дејствувала заедно со грчката војска дури до Солун, се разбира под грчка команда.

Исто така е познато дека во воденско-леринскиот крај делувале андартски чети, кои се активирале пред почетокот на војната во чии состав се наоѓале Македонци. Бидејќи овој реон бил повеќе населен со македонско население. Овде се појавиле и македонско-бугарски мешани чети, а меѓу нив била воспоставена соработка до истерување на Турците т.е до доаѓањето на грчката војска и востановување на грчка власт.

3. ДОПРИНОСОТ НА ВОЈВОДСКОТО ДВИЖЕЊЕ ВО МАКЕДОНИЈА НА СТРАНАТА НА БАЛКАНСКИТЕ СОЈУЗНИЦИ ПРОТИВ ТУРЦИЈА ПРЕД И ЗА ВРЕМЕ НА ПРВАТА БАЛКАНСКА ВОЈНА 1912 ГОДИНА

Многу порано започнатата агитација и пропаганда, за војна против Турција, од страна на балканските сојузници, доаѓа до израз во периодот на непосредната воена опасност и почетниот период на Првата Балканска војна од 1912 година. Како се наближувал почетокот на војната против Турција така т.н.војводскодвижење внатре во Македонија ги зголемувало активностите на оружените чети. Ова движење ја зголемува уште повеќе активноста против турскиот режим, особено по пристигнувањето на уфрлените чети од Бугарија и Србија со македонски емигранти и доброволци. Бкупните активности со водењето на борбените акции, или со невооруженото спротивставување на населението за Турција се создале непремостливи потешкотии во Македонија во подготовките на Турција за војна против Балканските сојузници.

Спречување извршување на мобилизација, што ја вршела Турција во Македонија, кинењето на телефонските жици, спречувањето да се врши реквизицијана материјалните добра во Македонија, непочитување на турската власт, задржување на борците и дезертерството кај турските редици, оружените судири со турските органи на безбедноста и патролите на војската. Овие активности фактички ја

претвориле Македонија пред почетокот на војната во едно големо партизанско војниште, кое веќе идејно било поврзано со Балканските сојузници, пред да започнат главните вооружени пресметки.

Многу села и градови во Македонија веќе биле ослободени од турската власт пред да стигнат сојузничките сили, со тешки оружени судири и многу жртви што ги дале македонските чети и војводи. Така во Македонија фактички се водела партизанска војна на војводско ниво, во очекување на главните удари на стратегиските и оперативните правци од силите на Сојузниците.

Ова движење било природно продолжение на борбата и отпорот на македонскиот народ што го давал за ослободување од османлиска власт. Кое нешто видно се гледа, впрочем и од самите учесници како и од војводите кои учествувале во Илинденското востание и поствостаничката голгота. И навистина ова војводско движење добило масовна поддршка, иако истото може да се каже дека се водело под раководство на ВМОРО со некаков благослов на Сојузниците, кои дале „проверен кадар“ за македонската војска, (Ополчението, Доброволечкиот полк и Светата чета) но и материјална и финансиска помош за останатите чети, кои биле префрлени на теренот во Македонија. На сите единици, на старешините и доброволците им била пенетрирана идејата дека дошол часот за национално и социјално ослободување на Македонија, а дека со тоа токму ќе се оствари по победата и завршувањето на војната со Турција. Сојузниците во Македонија создале дозирана клима со масовна егзалтација и желба за учество на населението во антитурската војна, заради тоа што:

1. Вешто ги криеле своите умисли и целите за судбината на Македонија по војната;

2. Многу умешно ги искористиле патриотските чувства на Македонците во Македонија и носталгијата на емигрантите ширум светот;

3. Ги искористиле кадровските празнини на МРО, неединството, ривалството, тероризмот и извршениот геноцид врз кадрите во Македонското ослободително движење;

4. Сојузниците манипулирале со „Десните сили“, при МОД, како со колаборатски сили.

5. Калкулирале со христијанското убедување кај македонското

население, а со индоктринацијата против мухамеданството, практично ги усмерувале масите во борба против Турците.

6. Сојузниците вешто ја искористиле војно-политичката и безбедносната состојба во Македонија, за остварување на своите тенденции.

Интересно е да се напомене дека сестрана поддршка на борбата против Турската Империја на Сојузниците им дале и оние сили кои насетувале дека последиците по Македонија ќе бидат сложени и недоволни. Но и тие биле поведани од фактот дека подобро е да се одбере од двете зла барем помалото. Турските единици токму во тој период ги гонеле за разоружување челегалните чети и спроведувале масовни акции за разоружување. Тогаш турскиот режим и го свртел грбот на демократизацијата на односите во Турција.

Така на пример Серската група, во Пиринска Македонија и групата војводи на чело со Петар Чаулев во Западна Македонија, иако биле отворени против сите врховизми и неоврховизми, сепак сметале дека треба да се учествува во таа војна. Тие се надевале дека со нивниот допринос дека словенските браќа, сепак ќе го решат на поволан начин „македонското прашање“ барем под влијание на правослаавната црква и православниот крст.

Во војводското движење, независно под чие влијание и од која страна биле ангажирани македонските чети, факт е дека тие покренале во определени краеве уште пред започнување на војната. Може да се каже народни бунтови со многу поголем број на учесници и жртви, отколку се споменуваат во овој труд. Бидејќи биле ослободени цели реони, градови и села и била создавана македонска народна власт, пред окупационата.

На Прилозите бр.6, бр.7 и бр.8, во скратена форма направен е обид, да се презентира круцијалното дејствување и доприносот на познатите македонските чети пред Првата Балканска војна и во текот на војната, по подрачја и реони, со ангажирани сили и облици на борбени дејства и невооружено спротиваставување, паралелно на другото масовно дејствување на другите чети, групи и население.

Прилог бр. 6

Подигнати македонски сили под влијание на „Левицата“ на МОРО
пред и за време на Првата Балканска војна 1912 година

подрачје и реони	ангажирани сили	облици на дејства		допринос во акциите	
		борбено дејство	невооруж. спротивст.	цел на акцијата	ослободено село и град
Пиринска Македонија Мелнички реон	Четите на: Т. Паница, А. Бујнов, А. Скрижес- ки	оруже ни бор- би по селата	Спречување на Турска мобилизац. диверзија на ностот кај Кресна кнеже на тел. жици	Спречување на мобилиз. и собирање на Турските сили	Мелнички реон
Пиринска Македонија Мелнички реон	Јане Сандански	Оружена борба за Мелник	Чистење на теренот од Турската војска	Создавање нова власт	Мелник и Мелнички реон
Пиринска Македонија Мелнички, Световрач. Демирхисар (Сарско) реон	А. Бујнов со негова чета и вост. сили -Од Мелник 400 борци -Од Св. Вра- че, с. Плас- ки и с. По- леница 300 борци -Од с. Хрсо- во и с. Ка- литово 70	Оружена борба за одбр- на на Мелник и Оруж. борба во Ру- пелска Клисуре	Чистење на теренот од мали Тур- ски едини- ци по до- лината на реката Струма.	Создавање на нова власт	Мелнички реон Световрачки от и Демир Хисарскиот
Пиринска Македонија Мелнички реон	Јане Сандански	Оружена борба за село Црвиште и Рупел- ска Твр- дина.	Чистење на теренот од Турска војска	Уништување на Турски гарнизон	с. Црвиште Рупелска Тврдина и долината на Струма
Егејска Македонија Солунски и Струмички реон	Здружен одред на: Јане Сандански С. Хаџиев И. Чонтев А. Бујнов Цонев коњички мајор на Буг. арм.	Битка за осло- бодува- ње на Солун	Чистење на теренот од Турски фор- мации во Солунски реон и по долината на реката Струма	Создавање на услови за нова власт и про- дор на 7-ма Бугарска дивизија	Ослободува- ње на Солун (8.11.1912)

Западна Македонија Охридски Кичевски Дебарски	Петар Чаулев и група чети	Бој за ослобо- дување на Охрид	Гонење на турските органи на власта	Создавање на нова власт	ослободува- ње на Охрид
Зап. Мак. Ресенско	Четата на П. Ча- улев	оружена борба за Буково	Гонење на на тур. органи	Создавање на нова власт и пропаганда за масовна борба во Ресенско и Охридско	Ослободени селата: Куратица и Свињишта
Пирин. Мак. Пирински Доспатски реон	Четите на Христо Чернопеев Горѓи Занков, М. Чаков, К. Бојациев Чавдаров и А. Хаџи Василев	оружени борби за Банско и Невро- кол	диверзии саботажи	Ослободув. на селата во Доспатск- иот реон и Сев. Пирин подготвув. на теренот за настан на сојузни. сили	Ослободени Банско и Неврокол

Прилог бр. 7.

Подигнати македонски сили под влијание на „Десницата“ на
ВМРО и бугарскиот неоврховизам пред и за време на Првата
Балканска војна во 1912 година

Подрчја и реони за делување	Ангажирани сили	Облици на дејства		Допринос во акциите	
		оружени	неоружени	цел на акцијата	резултат
Зап. Мак. Бистра Дебарца Д-Хисар Порече	Четите на: Дејан Димитров и Стојан Атанасов	борби за Поречки села	Гонење на тур- ските органи на власт	Ослободу- вање на Поречието и Дебарца	Заробени 550 тур- ски вој- ници
Зап. Мак. Д-Хисар	Четата на: А. Стефанов	борба за Прибилци	Гонење на Тур.	Ослобод. на Д-хисар	Ослободено Прибилци
Зап. Мак. Тиквешки Прилеп- ски реон	Четите на: Милан Гур- луков и Крсто Гер- мов-Шакир	борби за с. Царе- вик и с. Топлица	Гонење на тур- ските органи на власт	Ослобод. на Тиквешки и Прилепски реон	Ослободени с. Царевик с. Топлица
Зап. Мак. Битолски Д. Хисар- ски реони	Четите на: Горѓи Христо- тов и Милан Матов	борби за селата релација Д. -Хисар Битола	Гонење на Гурци	Создавање услови за нова власт	Ослободени Планинските села на Д-Хисар
Зап. Мак. Крушевски реон	Четите на: Методија Стојчев и Ванчо Џонето	борби за Крушево	Прекини на тел. жичи и пропаган- да за по- дршка	Подигнување на масите	Ослободено Крушево
Егеј. Мак. Лерински Битолски ресн	Четите на: Горѓи Поп Христов, Христо Цветков, Павел Христов, Марко Иванов, Христо Маликов, Александар Џорлев (Здр. одр.)	борби за Лерин	Чистење на терен Леринско Битолско од турск. власт и пропаган- да за по- дигање на масите	Создавање на нова власт	Ослободен Лерин

Источ. Мак. Осоговски Планини	Четите на: Тодор Орвчанец, Ефрем Чучков, Славчо Дилов и Стојан Георгиев	оружена борба на враот од Китка и борби за Кочани	Кинене на тел. жици пропаганда за подигну- че на масите	создавање на нова власт	Ослобо- дено Кочани
Север. Мак. Кумановски Паланечки реон	Четите на: Славчо Абазов, Стојан Мишев, Горѓи Гочев	оружен судир кај Султан Теле со турска коњина	Чистење на теренот од турски орган на власт, ки- на тел. жици, заштита на населението од тур. Баши- бозук	Создавање услови за нова влас во Кумано- ски и Па- ланечки ресн	Ослобо- дено Султан Теле и околина
Север. Мак. Кумановско Паланечки реон	Четата на Трајко Павлов	—	Кинене на тел. жици заштита на насел. од тур. башибозук	Создавање на услови за нова власт	Заштита на села Кумано- вско и паланеч- чко
Централна Македонија Велешки и Кумановски реон	Четите на: Доне Мар- тинов, Т. Орвчанец и Т. Павлов	оружени борби за ослободу вање на Велес	Чистење на теренот од турските упоришта и пропаганда	Создавање на услови за нова власт	Ослобод. Велес
Источ. Мак. Паланечки Кратовски Кочански	Четата на Доне Мар- тинов	—	Заштита на населението од турската реквизиција и Башибозук	Зашт. на збеговите Кумановск Кратовско Паланечко	Заштита на насе- лението или зада- ча
Егеј. Мак. Солунски реон	Четата на Михаил Думбалаков	оружена борба за с. Сухово	Чистење на теренот од тур. полици- ја и проп.	Ослобод. на селата Солунски реон	Ослобо- дено с. Сухово
Егеј. Мак. Воденски Ениче- Вардарски и Кожув Пл.	З. О. од 10ч А. Зеков Г. Евстиј, Хр. Цветков Г. Цинцифов П. Христов Г. Христов А. Џорлев М. Иванов	оружени борби на повеќе места со со тур. војска и анд- артски чети	Чистење на теренот на Кожув и Воденско со Гевгелиско Ениче Вар- дарско	Создавање на слобод територ. на Кожув	Ослобо- ден пла- нискиот масив Кожув

Егеј. Мак. Костурски и Лерински	Четите на: Михаил Шишков, Васил Чакаларов и Попов	оружена борба с. Баница	Создавање услови за напад на силите на сојузниците	Ослободув. на Костур. и Лерин. села	Ослободен градот Клисуре
Егеј. Мак. Кукушки и Гуменџиски реон	Четите на: Гоце Меѓу- речки, Гор- ги Моневи и Т. Алексан- дров	оружени борби со тур. сили кај с. Мираци и с. Алексан- дров	Диверзии и саботажи чистење на теренот од турската власт	Ослободув. на селата Кукушки и Гуменџиски реон	Ослободен градот Кукуш и 32 села Гуменџи- ско
Пирин. Мак. Неврокопски реон	Четите на Стеван Филипов Молчани- ков	—	Диверзии саботажи чистење на терен по селата	Ослободув. на селата Неврокоп. реон	Создале канали за про- ток кон Бугар-тур граница
Пирин. Мак. Горно- Цумајски реон, Пех- чевски и Струнички	Четата на пор. Левте- ров	оружена борба кај с. Иловица	Разоруж. на тур. војни- ци и поди- гање на на- сите во- правците на движе- њето	Ослободув. селата долж. . р. Струма и Брегал.	Ослободено с. Иловица и поди- нати 700 се- лани на Бунт.
Пирин. Мак. Неврокоп- ски реон	Четата на: Ботушанов и ангажи- рани сел. заштитни единици на МОД	оружени борби се водени: с. Осеново Гостум Филипово Ковачица Ораше Дебране и на ерв Добруш	Пресретни акции воз тур. сили саботажи диверзии	Ослободув. на Неврок- опските села и создавање услови за нова власт	Ослободени се сите се- ла за за кои се воде- ле оруже- ни борби
Пирин. Мак. Креснен- ска кли- сура	Четите на: Томо Нико- лов и Борис Илиев	оружени борби се воделе за Србиново Градево	Кинене на тел. жици	Создавање услови за продор на Бугар. армија	Ослобод. Кресна и Креснен. Клисуре

Пирин. Мак. Долина на р. Струма	Четите на: Војвода Дончо, Златков, Л. Делев, М. Тренчев, А. Герсиков Т. Николов	оружени борби се воделе за Крулник Градево Осеново Србиново	Саботажи диверзии пропаган. долж долината на Срума	Создавање на услови за продор на Бугар- ските трупи	Ослобод. ни села Крулник Осеново
Бугарија Тракиски фронт	Штабот на Ополчен. Бригади Иван Генев (буг. ген.) Македонско Ополчение 10.255 доб роvolци и Доброволци од Сад, Кан. Австралија и В. Британ. 247 добров.	Боеви и борби се воделе: Крчали, Местаили, Гуиурџина Деде Агач Меркамли Ипсала Кершан Мангора Енос Булаир Шарке] Истамбул	Диверзии саботажи во текот на борб. дејства	Ослободув. не на Тра- кија и Ев- ропска Турција	Ослобод. на Траки- ја, заробување на 12.000 турски војници и 280 турски официри *

* Види поопширно, Петар Сојанов, Балканските ... цит. дело с. 106.

Прилог Бр. 8.

Подигнати македонски сили под влијание на "Десницата" и српскиот неоврховизам пред и за време Првата балканска војна 1912 година

Подрачје и реони	Ангажирани сили	Облици на дејства		Цел на акцијата	Резулт.
		оружени	неоружени		
Северна Македон. Куманов. Козјачки реон и Скопска Црна Гора	Одредот на Војин Поповиќ Вук и 700 и востанати селани од с. Нагоричани	Кумановска битка од 22-24.10. 1912 год. и борбата кај Сртевица	Чистење на терен на тур. потлорикај муслиманското населен.	Содејство со Првата Српска Армија	Ослобод. Куманово и Северна Македонија
Централна Македон. Азотски Прилепски реон и Мукос Планина	Четите на Василие Трбиќ Спасе Гарда и Војин Поповиќ	Оружени борби на Планината Мукос	Создавање услови за српска власт на теренот Македон. и пропаганда	Создав. услов за брзо оружено освојување на терен во Македонија	Ослободување Мукос и комуникацијата Велес-Прилеп
Централ. Македон. Поречки, Дебарск. Кичевски Охридски Битолски реон	Прекувардарски Одред на Василие Трбиќ	Битолска битка на реката Шеница	Диверзии, саботажи кинене на тел. жици	Освојув. на Зап. Македон. и содејство со Срп. Арм.	Ослободување на: Кичево Дебар Битола *

*Види, поопширно: Петар Стојанов, Балканските..., Оп. цит., с. 106-111.

Заклучок:

Масовното учество на граѓаните од Македонија во Првата Балканска војна на страната на Балканските сојузници (Бугарија, Србија, Грција и Црна Гора) против Турција, претставува реален израз на прифатеноста на македонската национална и воена мисла кај широките народни маси и кај постојната респективна вооружена компонента во Македонија. Доброволното приোগање на македонските граѓани од странство во антитурската војна, доволно говори за високата свест и македонскиот патриотизмот кој постоел и се развивал под влијание на македонската национална и воена мисла на Балканот и пошироко во Европа и светот. Самата определеност на македонското население за учество, помош и поддршка на сојузничката страна, зборува и за интересот и желбата за ослободување од турското робство, па макар тоа да биде со надворешно сојузие, без гаранции и без претставничко договарање, засновано на доверба и очекуван реципроцитет од словенските и правослаените браќа.

Надворешната антитурска пропагандна кампања на Сојузниците во Македонија, ниту по време, ниту по обем, ниту по вложените финансиски средства, ниту по ветувањата не била во можност, да го покрене народот и словенскиот етникум во таков квантитет на македонскиот простор, за водење на војната и вооружената борба, без постојаното на националниот интерес и без прифатената воена опција

Таа аксиома, за општествената стварност во Македонија, пред почетокот на борбените дејства и за време на текот на Првата Балканска војна, како општо позната вистина, немало потреба да се докажува пред јавноста и цивилизираниот свет, ако Сојузниците ист крено пријдувале кон решавањето на "Македонското прашање", или се ракооделе од доприносот што македонскиот народ комплементарно го дал на сојузничката страна, во воениот виор.

Војушност со воено-стратешкиот потег за собирање на македонски сили и средства под раководство и организација на Сојузниците, тие имале умисла да ја зголемат првенствено екупната воена моќ во војната против Турција од една страна, а од друга, практично да ја елиминираат глобалната македонска револуционерна и воена мисла, особено со разбивањето единството на македонските патристски расположени сили, кои влегле во составот на трите сојузнички армии.

4. ОБЕДИТЕ НА МАКЕДОНСКАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА ОД КОЛОНИЈАТА ВО ПЕТРОГРАД (САНКТ ПЕТЕРБУРГ) ЗА СОЗДАВАЊЕ НА НЕЗАВИСНА МАКЕДОНСКА ДРЖАВА ПО ДИПЛОМАТСКИ ПАТ

Бидејќи Балканските сојузници, со помош на македонските чети и доброволците на Ополчението во Првата Балканска војна, мошне ефектно и ефикасно на војнички план, за кратко време (од 18.10 - 4.12.1912 година) ја победиле Турција, а безжалку целосно не ја протерале од Балканскиот Полуостров. Тоа значело дека територијата на Македонија се нашла во рацете на победниците.

По претходно изготвените хегемонистички планови, сојузниците, започнале да постапуваат, уште од почетокот на војната. Практично тие во самиот тек на војната, настојувале забрзано да заземат колку е можно поголем дел од Македонија, односно го прогласувале македонскиот простор за „свој“, на кого стапнала војничката чизма, на српската, бугарската, или грчката армија, кој подоцна требало да биде анектиран. Тоа очигледно се забележува, ако се посматра динамиката и маневарскиот ток на борбените дејства. Од тоа произлегува самиот империјалистички карактер на оваа војна.

Во брзането за освојување на што поголем простор од Македонија, довчерашните партнери, а особено победничкиот триумвират околу Македонија (Бугарија, Србија и Грција) постанале соперници, па дури и противници, бидејќи веќе настанале и меѓусебни пресметки или т.н. „спорови“ за недефинираните зони на подрачјето на Македонија. Особено спорни станувале реоните кои биле ослободени од македонската оружена компонента, какви биле Охридскиот реон, Преспанскиот, Кожув Планина, Кукушкиот реон и други места.

Исто така присутни биле забрзаните пречекорувања на постигнатите „договори“ за поделба на македонската територија, односно непочитувањето околу востановувањето на власта. На определени места какви што биле Гевгелија, Лерин и Солун и на други места, месното население морало да ги преживува сите ослободувања, како српското, бугарското или грчкото, не заради воената состојба туку заради девичанскиот принцип, кој е прв негова требало да биде територијата. Таков бил случајот со Солун.

На крајот по склученото примирје со Турција, од 4.12.1912 година, резултатот бил следниот:

Српските трупи го зазеле и Северниот дел на Албанија, излегле на Јадранското море, ја освоиле скоро целокупната територија од денешната Република Македонија (Вардарска Македонија), до албанските планини на запад. Јужно од Охрид, преку Баба Планина до Љерин и Гевгелија се допирале со грчката војска. Српската војска на исток се допирала со бугарската војска на линијата (север-југ) Голем врв, северно од Крива Паланка, Злетовска река, Овче Поле, реката Брегалница, Пелелиште, Криволак, реката Вардар до Гевгелија.

Бугарските трупи иако дослеале до Солун и Орфанскиот залив, се утврдиле источно од Гевгелија, праволиниски (земено запад-исток), северно од Гевгелија, Валандово, Дебели кота 535, Крастали, Калинова река, Арван, Анатово, поток Женско, Блатото Аџи Кол, с. Рахмани, езеро Такино, Макеш, Драини, Мале, Кушница Тајвани, Орфански Залив.

На спротивната јужна страна, се најдувала грчката војска го зазела најголемиот дел од Македонија. Егејскиот дел, протерувајќи ги при тоа Турците за Мала Азија.

Меѓутоа веднаш може да се забележи дека споменатите линии не биле претходно договорени меѓу сојузниците, туку повеќе места или цели реони постанале „спорни зони или места“, па на некои места се виореле две, а негде и по три знамиња, српско, грчко и бугарско.

За спорна зона меѓу Србија и Бугарија се сметала територијата јужно од линијата: Голем врв (Крива Паланка), на исток, се до манастирот Губавци (меѓу Струга и Охрид) на запад. Бугарија сметала дека Србија прекорачила, а дека јужно од оваа линија, не била договорена територијата, со Тајниот Анекс-Договор од пред војната, потпишан меѓу Србија и Бугарија. Таа сметала на тој простор требало да се создаде кондоминионска власт, за кое нешто Србија не сакала ниту да помисли по изведените борбени дејства и војната.

Бугарија и' признавала на Србија дека може да се прошири само за следните кази од Македонија: Скопска, Кумановска, Криво-Паланечка, Тетовска, Гостиварска, Дебарска и Струшка каза, а оспорени од бугарска страна биле следните: Охридска, Ресенска

Битолска, Прилепска, Велешка, Кавадаречка, Неготинска, Кратовска, Леринска и Гевгелиска каза.

Исто така Србија на Бугарија и'го признала, конвенционално освоениот дел, Пиринска Македонија (Источно од реката Струма), но сметала дека таа, како вишок ги „освоила“ следните кази: Беровската, Радовишката, Струмичката, Петричката и Штипската. Грција пак, користејќи ја својата геостратегиска положба, па и самите борбените дејства, чии број и интензитет претежно паднал врз плеките на нејзините северни сојузници (Бугарија и Србија) успеала да го „освои“ најголемиот и најзначајниот дел од Македонија, односно Егејска Македонија. Со својата армија таа успеала да обезбеди доминација во следните кази: Берската, Воденската, Кожанската, Асаличката, Каларската, Костурската, Солунската, Касандра, Севтогорската, Лагадинската, Ениџевардарската, Гевгелиската, Кукушката, Серската, Демир Хисарската, Драиската, Правишката и Сари Шабанската.

Грција со Србија имала спорна зона и тоа за: Леринската, Воденската, Гевгелиската и Солунската каза, односно со излезот на море. Бугарија пак и' ги оспорувала териториите на Грција, почнувајќи од Кожув Планина на запад и целиот Источен дел на Егејска Македонија до Турција. За тоа зборуваат и самите места каде била воспоставена кондоминионска власт, почнувајќи со Солун, Гевгелија, Валандово, Крастали, Али Хаџалар, Каринџали, Драма, Мале, Караџа-ме, Ајвалик, Колобас, Зорован, Авлилеј, Тајвани и др.

Повеќе спорови во текот на војната, биле решавани помеѓу грчката и бугарската војска на просторот од Македонија по пат на преговори, кои настанувале во натпреварот за заземање на просторот од Македонија, но не бил мал бројот, ниту на меѓусебните судири. Особено карактеристични биле, судирите по поттишувањето на приирјето со Турција, каков што бил случајот со Нигритските судири од мај месец, 1913 година.

Со своите настали при создавањето на новата привремена власт, „новите ослободители“, сојузничките војски и нивните полиции, покажале вистински империјалистички и конвискадорски нагон, неприемлив за европската цивилизација, непризнавајќи го при тоа ниту домородниот и автохтониот статус на македонското

население и на македонскиот христијанин. За нив битен бил освоен
ниот простор и бројот на поробените, односно економската добивка,
а македонскиот национ, добил боја по желба на освојувачите, побед-
ниците во Првата балканска војна. Дека тоа било така, сојузнич-
ката солдатеска тоа го покажала практично на повеќе места со пос-
тапките, указите и наредбите, бидејќи тие непосредно по завршените
борбени дејства на теренот од Македонија, вршеле разоружување, ги
разбивале македонските оружени состави, нелегалните чети, уфрлени-
те и востанатите чети. Сојузниците оделе кон тоа да се разбие
основата и јадрото на носителите на македонската воена и национал-
на мисла. А, што се очекувало од ваквата активност на Сојуз-
ничките војски и што можело глобално да се случува по заклучува-
њето на примирјето. Доволно индикативно говори случајот со Јане
Сандански при средбата со бугарските офицери во Солун.

Кога бугарските офицери, на чело со генералот Тодоров
сакале да ја прослават победата за ослободувањето на Солун (8
.10.1912 година), на која бил повикан, Јане Сандански. Како повод
за повикувањето било тоа што Јане Сандански со 300 команици,
меѓу првите заедно со бугарската војска влегол како ослободител во
Солун, додека грчката војска навлегувала од другата страна. Кога
Сандански, во поздравната здравица до граѓаните на Солун, ја потен-
цирал Слободна и Автономна Македонија, за која балканските сојуз-
ници дале скапи жртви.²⁸ Од бугарските офицери за малку ќе ја изгу-
бел главата, бидејќи некои со своите сабји ќе го исечеле за тие
зборови.²⁹ Тогаш малку недостигало бугарскиот триумф во Солун да
заврши со скандал. Тогаш Ј. Сандански, сватил дека уште еднаш (по
измамата од Младотурците) подадената македонска рака, за ослободу-
вањето на Македонија, со просојузничка воена опција, претставува
обмислен воен потег на сојузничките шовинистички кругови со кого
се изигрува ослободувањето на хазардерски начин.

Не само прогресивната „Левица“, туку и сите прогресивни
луѓе од Македонија и напредната македонска интелигенција надвор од
Македонија, далеку од нејзините граници, разбрале и конечно ја
сфатиле игнорационата политика на балканските сојузници, кон
македонскиот народ и неговиот субјективитет. Уште тогаш станало
јасно дека во оваа војна, Балканските сојузници на прв план го

ставиле дневнополитичкиот и економскиот интерес, а очекувано било дека ќе уследи делбата на Македонија.

Однапред можело да се претпостави дека поделбата, е на повидок, а дека деловите од Македонија ќе бидат анектирани од Сојузниците по потпишувањето на примирјето. Се претпоставувало дека Македонија ќе постане трагична судбина на Балканот, заради која грабливите династии и влади на тогашните Балкански сојузници ќе ги втурнат сопствените народи во меѓусебна војна на крвавата арена-Македонија.

Чувствувајќи го и барајќи го хипотетичкиот одговор на прашањето кому ќе му припадне Македонија по Првата Балканска војна, се јавува групата на Македонски интелектуалци од Петроград, Русија. Оваа група собрана околу листот „Македонски глас“ (Македонский Голосъ) на чело со Димитрија Чуповски, го почувствува новото поробување на македонскиот народ и територијалното целене дека ќе оди на штета на етничката и стопанската заокруженост на македонската целина.

Тие преку сопственото гласило во Русија залочнале да го запознаваат европското и Балканското јавно мислење со ставовите определбите и намерите што ги имале Балканските сојузници во поглед на Македонија. Званично тие во три наврати се обратиле со 2 Меморандуми³⁰ и со апел за судбината на Македонија до Мировната конференција во Лондон, која требало да го оконча судирот во Првата Балканска војна, како и до владите на Балканските држави.³¹

Суштината на барањата биле да се зачува целосноста на Македонија, а да добие независност Македонија, како неминовност, исто така како што било направено за Албанија на 27.12.1912 година, кога таа добила сопствена држава, на Лондонската мировна конференција.

Ираѓајќи од децениската борба што ја водел македонскиот народ за национално и социјално ослободување и за стекнување на автономија или независност на Македонија, а користејќи го лозунгот на добриот познавач на приликите во Македонија иредот Гледсон „Македонија на Македонците“ оваа колонија од Петроград се обидела да ја мобилизира македонската интелигенција во правец на стекнување на независност со притисок врз јавното мислење, а по дипломатски пат.

Групата македонски интелектуалци: Димитрија Чуповски, Наце Димов Чуповски, Проф. Н. Ѓоргов, Д-р. Гаврил Константинович, Инж. Ј. Ѓоргов, А. Везенков и др. од Русија, се поврзале со напредната и револуционерната интелигенција од Македонија меѓу кои се споменуваат: Петар поп Арсов, Ризо Ризов, Павел Шатев, Иван поп Јорданов, Јордан Шурков, Александар Мартулков, Коробар и др., од Битола, Велес и Скопје. Овие интелектуалци биле поткренети од руска интелигенција и влијателни луѓе како: Сломински М. П. Фјодорович, Б. Ј. Богучарски, Е. П. Семјонов, Семиз, Брачанининов и др. се обиделе по дипломатски пат и со обраќање без покровителство на некоја од големите сили да влијаат на Лондонската мировна конференција, да не дојде до поделба на Македонија. Со силата на аргументите тие сакале да ја презентираат вистината за Македонија, а дека нарушувањето на единството на Македонија, е не само срам за балканските сојузници и европската јавност, туку и за целото Словенство.

Престојувајќи во Македонија, зимата, 1912-1913 година, Димитрија Чуповски, побарал свои истомисленици во Скопје, Велес, Битола и Солун меѓу македонската интелигенција, а при тоа им ја изнел сопствената идеја, за од Македонија да се избере македонска делегација, која ќе ги застапува интересите на македонскиот народ на Лондонската мировна конференција. Дознавајќи за намерите и идејата на Чуповски, српската власт со закана дека ќе го ликвидира го протерала од Македонија. Чуповски, заради тоа морал да ја напушти Македонија за да не ја доживее судбината на неговиот роден брат Јован, кој бил претходно ликвидиран од просрпската чета на Јован Бабушки.

Слично постапиле, грчките и бугарските власти кон истомислениците на Чуповски. Но идеата за автономноста и независноста на Македонија сепак ќе успее да стигне до Лондон, во вид на упатен Меморандум.

По враќањето на Чуповски, во Петроград, го свикал Собранието на македонската интелигенција, на кое бил донесен Првиот Меморандум и бил испратен на 1.03.1913 година, до Лондонската мировна конференција, која тогаш заседавала.

Во Меморандумот биле истакнати следните аргументи:

1. Дека Македонија е етничка, географска и економска целина во која населението со векови живеело, заеднички живот иако се најдувала под едно или друго ропство, но загубувањето на нејзината државност.

2. Дека во Македонија живее повеќе од две третини од населението, е македонско население, кое има сопствен јазик и православна вера, а останатото население се Турци, Грци, Албанци, Власи, Евреи и др.

3. Дека за Македонија не е реализиран чл. 23 од Берлинскиот Договор, донесен на Берлинскиот Конгрес од 1878 година и дека е единствена балканска земја, која била оставена под турско ропство. Дека македонскиот народ четири децении се борел за сопственото ослободување и дека во оваа војна дал непосреден допринос во сојузничката победа.

4. Дека Македонија по бројот на жителите (3.5 милиони) е поголема од Србија и Грција, а дека Сојузниците лубоморно не сакаат нова држава, туку сакаат проширување на нејзина сметка, за да постанат примарни, односно секоја од нив да биде, Прва на Балканот.

5. Дека турското ропство се заменува со ново Балканско и христијанско (српско, грчко и бугарско). Но дека Македонците ширум светот се изјаснуваат: „Дека подобро е да загинат во борбата за слобода, отколку да живеат во ново ропство.“³²

На крајот од Меморандумот се истакнувале два заклучоци како одговор на прашањето што му е потребно на македонскиот народ:

1. Македонија со своите географски, етнографски, историски и економско-политички граници да остане, единствена, неделива, независна Балканска држава.

2. Во најкратко време врз основа на општ референдум, да се избере Македонско Собрание во Солун, кое ќе го разработи внатрешното уредување на државата и кое ќе ги одреди сопствените односи со соседните држави.

Меморандумот на родолубите од Петроград, не бил земен на разгледување на Лондонската мировна конференција, иако за тоа постоела наклонетост на Турција за признавање на автономија на Македонија во рамките на Турција, кое нешто заучело како фарса, бидејќи таа била поразената страна во Првата Балканска војна.

Македонската интелигенција во Петроград, собрана околу списанието „Македонски глас“, откако ги сознале резултатите на Лондонската мировна конференција по нејзиното завршување (13.06.1913 година), повторно се обиделе за остварување на автономија на Македонија, упатувајќи го на 20.06.1913 година, Вториот Меморандум – т.н. Меморандум на Македонците,³³ до владите и општественото јавно мислење на балканските сојузници.

Во овој Меморандум, македонската интелигенција ги потсетила, сојузничките влади дека: „Македонците постојано низ вековите востанувале и се бореле за независност и слобода и со својата борба и помош, дале сопствен допринос кон ослободувањето на Србија, Грција и Бугарија. Тие потсетувале дека на воените успеси, што ги постигнале сојузниците во Првата Балканска војна, во сегашната кампања, дека во значајна мера, заслужни се македонските ополченски и четнички дружини формирани во внатрешноста. Со тоа тие сметале дека имаат природно, морално и материјално право, да бараат автономија и ентитет на Македонија во Балканскиот Сојуз на држави.

Истакнувајќи го принципот на сојузничкото, како основа на културниот прогрес на Балканот, сметале дека не е потребно она што се случувало во дадениот момент, да не се случува и дека не се потребни никакви планови за поделба на Македонија. Истакнувајќи ги историските факти, македонските интелектуалци во овој Меморандум ги предупредувале сојузничките влади да се потсетат, дека „Распарчена Македонија ќе претставува вечно, јабошко на раздорот на Балканот, а дека заради неа, ќе продолжи да се пишува крвавиот летопис на Балканот, се до признавањето на нејзината самостојност и до нејзиното доброволно пристапување кон општиот сојуз.“³⁴

Внатрешните кавги, помеѓу Словените, по тој повод ќе бидат поопасни од повеќебројниот надворешен непријател.³⁵

Делбата на Македонија, создава нова зависност, па јармот на родениот брат не ќе може да ја замени слободата, заклучувале овие интелектуалци. Имајќи ги во вид горните премиси, македонската интелигенција, на Балканските влади и на општественото јавно мислење им ги ставила на знаење следните факти и барања:

1. Македонија е населена со еднородно словенско племе, кое има сопствена историја, сопствен начин на живеење, сопствена

некогашна државност, сопствени идеали, па според тоа и сопствено право на самоопределување.

2. Македонија треба да биде во своите етнографски, географски и културно-историски граници, самостојна држава, со влада која ќе биде одговорна пред Народното Собрание.

3. Македонската држава треба да биде одделна рамноправна единица во Балканскиот сојуз со општи царински граници.

4. Во црковен поглед, во Македонија неопходно е да се востанови, древната Охридска, автокефална црква, која се наоѓа во канонско единство, со другите православни цркви: грчката, руската, бугарската, српската, романската и сириско-арапската црква.

5. За подетална разработка на внатрешното уредување во македонската држава, под покровителство на државите да се свика, народно претставничко тело во Солун, избрано по пат на општо гласање.³⁶

Со надеж дека сојузниците – „ослободители“ ќе ги имаат предвид, претходните премиси, потписниците на Меморандумот, Димитрија Чуповски, д-р Г.К. Константинович, Наце Димов, Инж. техн. И.Г. Георгов, биле за создавање на независна македонска држава во интерес на мирот и во интерес на нивната иднина.

Овој Меморандум, бил испратен до владите во Белград, Атина и Софија. Но истиот бил потопен, во конгломератот на претензионистичката заслепеност и егоизмот на шовинистичките политики на Балканските сојузници, односно во комбинациите за делбата на Македонија и во подготовките за претстојниот меѓусојузнички оружен судир. Ниту една од споменатите влади не сакала Македонија да остане во своите етнички и географски граници, ниту како автономна ниту како независна држава во Балканскиот Сојуз, тие сакале анектирање на колку е можен поголем дел од Македонија.

Неколку дена по испраќањето на Меморандумот, веќе во вториот број на „Македонски глас“ бил објавен и упатен до македонскиот народ, од страна на Управа (Димитрија Чуповски), револуционерниот „Апел до Македонскиот народ“.³⁷

Апелот бил упатен за признавање на состојбата и подигнување на духот на македонскиот народ и за зачувување на свеста и човечкото достоинство и македонското единство. Во него било укажано

дека со кутење, толеранција и со благодарност кон сојузниците се предава сопственото битие, сопствениот дух, сопственото его на македонскиот народ. Исто така се предупредувало на диференцијацијата која требало да ја врши македонскиот народ дека сродното не треба да се прина како самородно и блиското од своето. Управда,* укажува во Апелот дека Македонецот постојано бил претворан „Тука Бугарин, тука Србин, Тука Грк... Но ние не сме тоа, туку посебен народ, по сопственото име Словено-Македонци.“³⁸

Натаму тој им се заблагодарувал во името на македонскиот народ на нашите браќа за херојската борба и на со крв натопената храброст, за ослободувањето од лутитот поробител. Но, во Апелот се предупредува дека Македонците нема да дозволат „... да и се слекува облеката на нашата мајка (татковината) да и' ги отсекуваат нејзините раце, или нозе, или прст, да и' сечат. Ние мораме да им покажеме на нашите браќа и на целиот свет, дека во нашите жили тече, пламена крв на нашите предци.

Македонци! Заедно со прагците на турското ропство... ние сме должни да ги отфрлиме, бугарските, српските и грчките окови, што ја убиваат нашата душа.

Македонци! Бидете достоинствени на сопствените прадедовци, востанете за да го заслужите признаието на наследниците, во спротивно ќе бидете проклети, ако постанете јаничари на родната грутка, на нашата мила мајка – Македонија.³⁹

Овој повик со порака, ќе остане актуелен за сите македонски патриоти за следните генерации во наредните децении.

Заклучок:

Македонските интелектуалци од Санкт Петербург, Русија, со упатените Меморандуми (до Лондонската мировна конференција и до владите на Балканските Сојузници) пред светската јавност ја покажале смислата на борбата за ослободување на македонскиот народ. Тие го реафирмирале алтернативниот дипломатскиот пат за стекнување на независност на Македонија и го презентирале пред заинтересираните Балкански субјекти и големите европски сили. Со тоа тие покажале дека го познавале принципот на доминација, кого можеле да го применат големите сили на Лондонската мировна

конференција и за Македонија, барем заради заслугите и реалниот придонес што го дал македонскиот народ за војничката победа над Турција.

Македонските интелектуалци, покажале висока политиколошка и дипломатска свест, што им го забележале зад вештата дипломатска игра на големите европски сили на Лондонската мировна конференција, применетиот принцип на предоминацијата за Албанија. А како аргумент повеќе истакнувале, дека тој принцип големите европски сили го претвориле и преточиле во чиста форма на октроираност, односно со политиката од позиција на сила и ја подариле независноста на Албанија, независно од желбите на Балканските интересенти.

Всушност, македонските интелектуалци со свој потег, пред европската и Балканската јавност ја предочиле и оставиле отворена можноста за создавање на независна македонска држава по мирен пат со користење на принципот на предоминација во периодот кога милитаризмот кулминирал кај Балканските држави, пред почетокот на Втората Балканска војна. Со тоа македонските интелектуалци не го отфрлиле федеративниот принцип како идеја, иако Балканските лути противници во тие моменти упорно го одбивале федерализмот, туку тие понудиле нова алтернатива, која не смеела да ја одбие цивилизирана Европа, односно големите европски сили или некоја од нив. Изнесените круцијални аргументи за македонскиот народ и неговите интереси, според мислењето на овие интелектуалци, им давала за право на секоја меѓународна асоцијација или конференција и на секоја земја од големите сили, да го користат овој принцип за заштита на македонскиот интегритет и ентитет. Со оваа алтернатива, македонските интелектуалци понудиле нов дипломатски поглед за остварување на независноста на македонската држава.

За величината на погледите ставовите и определбите, што ги застапувале македонските интелектуалци, за нивната идејна изграденост, степенот на нивниот достред и флексибилноста во нивните сваткава доволно говорат нивните глобални премиси. Тие ја поддржале федералната идеја и федерализмот како поглед и претходна и предна алтернатива за ослободување и остварување на независноста на Македонија, а во октроираноста на независноста на Македонија, соглед-

даде нова шанса и можност за создавање на македонска суверена држава, која со безусловна и искрена надворешна помош требало да го изгради сопствениот одбранбен-заштитен механизам. Со понудените миролюбиви и дипломатски идејни модалитети за македонскиот државен ентитет што ги презентирале македонските интелектуалци пред европската јавност, во никој случај не се исклучувала македонската воена мисла и практика за остварувањена ослободувањето, по пат на сила како и самоорганизирање на македонскиот народ за борба и ослободителна војна.

Напротив, тие во "Апелот до македонскиот народ" македонската народно-ослободителна идеја, ја оставиле како заветување (завет) за сите патриотски сили во Македонија и надвор од неа, но и како крајно средство кое може да се користи, за создавање на македонски државен субјективитет односно за зачувувањето на ентитетот и интегритетот на Македонија пред Втората Балканска војна.

Недоволно познавајќи ја внатрешната состојба во Македонија македонските интелектуалци во тоа време дури изразиле чудење за наводното "мирно" прифаќање на новата трипартитна скупациска власт од страна на населението. Заради тоа тие ја истакнале потребата од повторно револуционизирање на масите за отфрлање на туѓото ropство во Македонија.

5. ВОВЕДУВАЊЕ НА ВОЕНА УПРАВА ВО МАКЕДОНИЈА

Балканските аспиранти, во „ослободените“ територии, посебно во Македонија, не биле ниту навизни, ниту милосливи, а уште помалку толерантни. Тие настаниле како освојувачи, па тргнале кон создавање на окупациона власт, веднаш по влегување во Македонија со помош на колаборантите и поранешните емигранти.

Приоритетна задача, што си ја поставиле Сојузниците била разбивање на македонската оружена компонента на Македонското ослободително движење. А тоа биле нелегалните чети, востанатите чети, доброволечките чети и доброволечките формации кои учествувале во Првата Балканска војна, веднаш по нивната искористена употребна вредност. Тоа било практично предуслов за формирање на

новата власт, односно тоа значело пресечување на зортата на Македонското национално и ослободително движење. Разбивањето на нивното единство и пресечување на развојот на македонската национална и воена мисла.

Откако сојузничките сили, со помош на македонските доброволци (Ополчението, постојаните чети, уфрлените и востаничките чети), започнале да ги создаваат слободните територии со борбените дејства на подрачјето на Македонија, веднаш биле преземани мерки за востановување на Привремена воена управа.

Поагајќи од веќе користените воени принципи на силата „грабежот и плачката во размер со учинокот во борбата и „force majeure“, сојузничките команди брзале со заповеди, наредби и укази да создадат услови и шанси за брзо востановување на власта на територијата на Македонија за ставање во функција на војната и во сопственост на освојувачот. Притоа се користеле со основните пратвила за, окупацијата: се прикажувале како ослободители, ги користеле сопствените потпори на заземената територија и колаборантите од сопствената „боја“, не вршеле големи организциони и територијални промени на бившата административна турска власт по казите, довлекувале големи полициски и административни сили заедно со македонската емиграција, а со тоа по организациона шема ја создавале новата окупацииска власт по желбите на освојувачите, Србија, Грција и Бугарија.

При крајот на 1912 година и на почетокот во 1913 година, новозаземените територии од страна на Србија во Македонија, биле организирани во 6 окрузи, со следните околии:

1. Кумановски округ, составен од: Кумановска, Прешевска, Кривопаланечка и Кратовска околица.

2. Скопски округ, составен од: Скопска, Велешка и Кочанска околица.

3. Тетовски округ, составен од: Долно-Полошка, Горно-Полошка, Кичевска и Бродска околица.

4. Дебарски округ, составен од Дебарска и Радомирска (Албанија) околица.

5. Битолски округ, составен од: Битолска, Прилепска и Преспанска околица и

6. Неготински округ, составен од: Тиквешка, Неготинска, Гевгелиска и Дојранска околија.

Фактички со тоа била создадена во т.н. Вардарска Македонија, Управа со цивилен конесар на кралевската српска влада во Скопје, на чие чело бил Началникот на полицискиот сектор, Милорад Вујичиќ. Тој му бил директно потчинет на Началникот на Српската Врховна Команда, Радомир Путник. Србија, за организацијата на новопечената власт издала Привремена уредба за уредување и подредување на власта во новозаземените области од 14.12.1912 година.

Територијата на Македонија кои ја зазеле бугарските освојувачи со помош на македонските одреди и чети на Сандански, Александар Бујнов и др. била источно од линијата: Царев врс, Злетовска река, Брегалница, Вардар, Гевгелија и северно од Нигрита и Орфанскиот залив.

Како бугарските трупи ја освојувале, македонската територија така ја создавале окупациската власт. Заземената територија популарно ја нарекле „Македонска област“, додека во званичните документи на бугарската држава таа била наречена „Македонско војно губернаторство“ на чие чело се наоѓал Бугарскиот генерал В'лков, со секретарот Михаил Зелков, висок чиновник од министерството за Внатрешни работи на Бугарија.

При крајот на 1912 година и почетокот на 1913 година, биле создадени 4 големи окрузи од територии на Пиринска, Егејска и Вардарска Македонија и тоа:

1. Драмски округ со седиште во Драна.

2. Серски Округ со седиште во Сер.

3. Штипски округ со седиште во Штип и

4. Кукушки округ со оспорените од грчка страна околии како: Лагадинска, Кукушка, Дојранска и Гевгелиска, со додадените околии од почетокот од 1913 година: Суботската, Гуменциската и Солунската околија (каде била создадена Привремена заедничка грчко-бугарска управа, на чело со генералот Тодоров). Спорни околии меѓу Србија и Бугарија биле: Гевгелиската, Струмичката и Дојранската. За овие спорни територии била направена Спогодба⁴⁰ меѓу Комадантот на Првиот коњички полк, Табаков (Бугарија) и Началникот на Преата Дунавска дивизија, п. полковникот Каталиниќ (Србија).

Интересно е да се напомене дека бугарските окупатори, на териториите и околните каде биле уфрлени провровистички македонски емигрантски чети се обиделе да создадат „негласна власт“ на простор што го зазеле српските и грчките трупи. Таков бил случајот со Охридската, Битолската, Прилепската, Велешката и други околии во Вардарска Македонија, или пак во Суботската, Лагадинската, Мегленската, Нигритската и во други околии во Егејска Македонија. Оваа „негласна власт“ претставувала некаква комбинација меѓу бугарската и македонската врховистичка власт. Всушност тоа била „власт во сенка“, која била по примерот на веќе познатата „предлинденска власт“ во Македонија, со користење на комитетите, како органи на власта, но во бугарска режија.

Во неспорните околии во Пиринска Македонија, во новата окупациона власт исто така биле вклучени врховистички елементи, но и од нив не бил задоволен бугарскиот министер на внатрешни работи, Јудсканов, кој констатирал: „На чело на администрацијата на одредени градови и сега стојат темни личности, од редовите на македонските четници.“⁴¹

Раководејќи се од принципот *Force majeure*, дека приоритетно освоениот простор дека му припаѓал, на оној кој пре го освоил од турската власт, ниту грчките трупи не биле наивни. Тие имале најголем успех во грабежот на македонските територии, во јужниот дел од Македонија. Тоа било сосема разбирливо зашто тој бил најравниот дел на фронтот.

Тие веќе во почетокот на ноември 1912 година, добиле доминантна предност во „освојувањето“ па започнале да ја создаваат окупационата власт. Локалната власт, ја организирале старешините на малите воени единици, по селата и градовите, додека командирите и командантите по хиерархија биле потчинети на Главниот Штаб на грчката армија, на чие чело стоел престолонаследникот Константин.

Во Солун била организирана фиктивна Окружна управа на чело со М. Аргирополис, која во почетокот не функционирала од претходно изнесените причини и заради „оспорувањето“ на Солун од сојузниците. Меѓутоа грчкиот крал Ѓорѓи, со неговиот указ од 31.10.1912 година, на предлог од владата на Елефтерос Венизелос, за врховен административен и управен раководител-гувернер на Македонија го пос-

тавил К. Рактиван, кој енергично и многу ефектно создал нови органи на власта, со помош на војската, Критската полиција, црквата и гркоманите – Словено Македонците односно Македонците.

Рактиван, при драѓањето на чело на новозаземените територии издал Прокламација за новата власт, во која наводно се нуди „...Уживање во благосостојба на слободата за сите рамноправни жители на Јужна Македонија.“⁴²

Окупираната македонска територија, во административен управен поглед била поделена на три окрузи: Солунски, Ѓерски и Серски, со 18 околии односно поранешните турски кази.

Интересно е да се одбележи дека грчките окупациски власти ја задржале локалната турска управа, односно ги задржале и турските службеници, за да не би дошле нови-македонски (просветата, верата и стопанството). Додека за управната и административно-полицијската власт, биле ангажирани лица од Крит, Мала Азија или неспните Грци.

Заклучок:

Како се создавала новата власт во од, во сите делови на Македонија, таа веднаш се нафрлила со целокупната своја жестина на организационите остатоци на Македонското ослободително движење, на сите комити или на целокупната оружена компонента од македонско потекло. Најпрво против постојаните нелегални чети, востанатите и мобилизираните селски чети, уфрлените и оние кои се најдувале во составот на сојузничките војски и формации, како најголемата опасност за крвката окупаторска и новосоздадена власт. На тој начин Воената управа во Македонија во севкупниот контекст на активности, стратигиски се определила за дефинитивна пресметка со носителите на македонската воена мисла, особено со најзиниот ударен сегмент – оружената компонента.

6. ЛИКВИДИРАЊЕ НА ОРУЖЕНАТА КОМПОНЕНТА ВО МАКЕДОНИЈА ЗА ВРЕМЕТРАЕЊЕТО НА ПРВАТА БАЛКАНСКА ВОЈНА И ПО НЕА

Ликвидирањето на македонските вооружени чети и формационските состави, од страна на сојузниците, настанувало веднаш по извршувањето на задачите на македонските чети и формации, односно по нивната употреба и давањето на помош, или по освојување на теренот од страна на сојузничките армии.

Новата власт во македонските оружени чети и формации по заземањето на теренот, гледала потенцијална опасност, па окупационите сили морале да пронајдат изговор, односно причини за нивното ликвидирање. Сојузниците злоупотребувајќи го политичкиот принцип „кој не е со нас тој е против нас“ според сопствени критериуми и мерки македонските оружени состави, ги поделиле на „непослушни“ и „послушни“ кон династиите. За „непослушните“ распуштањето, демобилизацијата, разоружувањето и растурањето на тие состави биле нужни мерки. Особено тоа се однесувало на приврзаниците на автономноста, независноста и на носителите на македонската воена мисла, која идеја ги следела двете претходни државно правни идеи, автономноста, или независноста. Дури на удар биле и оние кои ја застапувале федералната идеја на Балканот, која била започната со антитурскиот сојуз. Со тоа сојузниците ги скратувале шансите за групното изразување на поддршка кон македонската воена мисла кај македонските прогресивни сили и интелигенцијата, или се намалувале можностите за спротивставување по пат на сила, односно остварување на македонските интереси.

Според тоа на удар се нашле сите македонски комитски и формационски состави и востанатото население, кои оружено и неоружено ја помагале антитурската војна. Посебно драконски мерки, забрани и постапки спроведувале српските и грчките власти спрема т. н. бугарофилски чети на територијата која ја освоиле, а паритетни мерки преземале бугарските власти на освоената територија против србоманските и гркоманските чети, што значи активностите биле усмерени скоро по целата македонска оружана компонента во Македонија. Од овие активности биле поштедени таканаречените кротаречки чети, на окупираните територии од Србија, врховистичко-

терористичките чети на територијата што ја окупирале бугарските трупи и андартските чети на територијата што ја окупирала Грција, односно „послушните“ чети кои работеле за окупаторските власти.

Посебна судбина доживеале збирот на четите што биле со автономистичка ориентација и на линијата на Јане Сандански, кои веднаш биле расформирани по воспоставување на бугарската односно грчката власт. Одредот на Јане Сандански, добил специјална безбедносна задача, која до денес не е објаснета.

Македонското Ополчение и неговото јадро, кое дејствувало на Маришкиот фронт, по завршувањето на Првата Балканска војна, било разбиено, пред да биде префрлено на македонска територија, бидејќи бугарската власт се плашела од неговиот број, односно се плашела истото да не се солидаризира со народните тежненија и желби.

Најтежок удар на оружената компонента на Македонското ослободително движење му нанеле новосоздадените окупациони воени и полициски власти и колаборантските терористички чети кои ги спроведувале наредбите, забраните и административните мерки.

Врховната команда на српската окупаторска војска со самото стапување во Скопје, веднаш издала јасна и строга наредба за разоружување на населението. Локалните воени, полициски и цивилни власти како и четите на т.н. „народна одбрана“ (крстаречките чети) на многу места во Македонија го собирале оружјето.⁴³

Во окупираната територија на Македонија под Бугарија, донесена била Привремената уредба за општествената сигурност во новозаземените области на 14.12.1912 година, позната под името, Специјална уредба за казнување. Според членот 15, било утврдено: „Виновните за прикривање на вооружени луѓе или престапници се казнуваат со 10 години затвор и со принудна работа на робија“⁴⁴.

Акциите на разоружување, кои сукцесивно ги спроведувале окупационите власти, никогаш немало да бидат докрај завршени, тоа го признавале самите одговорни лица кои ги спроведувале наредбите за разоружување. Во шифрираната телеграма на Дебарскиот Окружен началник, Спиро Половик од 10.05.1913 година се укажувало: „Во зимата, Командантот на 14-от полк, по договор од мене доби голем број одземени пушки од христијаните. Кај народот има околу 6-7000 пушки. Со оглед на тоа... сметам дека треба да се изврши општо

разоружување,нако е природно дека ќе се врши прикривање⁴⁵.

За таа цел, неуспешно разоружување,...„Србите се служеле со провокации“— пишува „Македонски глас.“⁴⁶ Во неколку села околу Демир Капија, се јавиле српски војници, преоблечени во комити и залочнале да го молат населението да им даде оружје. Но сето македонско оружје било собрано од страна на Србите, заради тоа наводните комити добиле само неколку стари пушки. Но тоа беше доволно 90 луѓе Македонци, да бидат претепани, оплачкани и испратени в затвор во Велес.⁴⁷

Во с. Облавци, Кумановски округ, затворени биле неколку луѓе, бидејќи во нивните куќи се откриени вооружени лица. Двајца другари се затворени зашто се обиделе да купат пушка од српски војник кој им ја понудил.⁴⁸

На жалост „ослободителите“ на подмолен начин го разоружувале населението и четниците(комитите),кои со пот и крв долги години го собирале ова оружје,за борба против вековните угнетувачи пишува „Македонски глас“.⁴⁹

За прогонството на „непослушните“ и се' што се работело со населението при собирање на оружјето и при фаќање на комитите, разоружувачите — војниците од сите армии и гонителите, пишува во своите писма.

Еве што пишуваат припадниците на грчката армија: „Таква ни беше наредбата, ние требаше да ги гориме сите словенски села,да ја убиваме младината“⁵⁰ и' пишува на својата мајка Јоан Љуандис од Монастираки. А пак Перикли Сумбилис од Седмата дивизија 19-ти полк и 12-та чета им соопштувал на родителите: „Ние заробивме неколку мина, па ги убивме. Селата ги гориме, луѓето ги уништуваме, да не се размножува овој одвратен род(словенски).“⁵¹

Војникот Бриниј, му соопштувал на својот брат: „Ќе дознаеш од печатот, но можам да ти речам само тоа дека она што ние го направивме над Словените, не може да се сlišе. Селата претставуваат вистинска кланица, а нема село или град кој не е запален.“⁵²

Димитрија Кранеас од Атина не ја криел сопствената волча и чопорна крвожадноост: „Пред неколку дена мојот кум, тренираше гаѓање на живи глави на комитите. Ние заробивме 50 луѓе, а по

меѓусебната делба добив само 6, добро ги очистив, „⁵³

Каква тортура преземала грчката страна спрема осомничените противници во Македонија зборува следниов допис. „Во с. Д'Мбеџи, Костурски округ, двајца Македонци, Андои Шекрески и Љичо Караџов, биле подложени на крвава тортура, им биле набивани клинци во рацете за да сознаат Грците дали овие имале оружје.“⁵⁴

Или какви мерки преземале при собирањето на луѓето од македонското ослободително движење и нивните затворања што ги вршеле сведочат оригиналните тогашни извори. . . . „На Једи куле има 400 осомничени за четништво (комитство). . . .“ Под исти изговор осудени се 350 луѓе на робија од Јеринскиот, и Костурскиот округ, исто така и од Гуменџе и Ениџе Вардарско.⁵⁵

Окупациските власти проценувајќи ги можностите и веројатноста за формирање на нови чети, преземале такви административни мерки, за ангажирање на македонските обврзници во сопствените сили и состави, за извршување на армиските, воените и безбедносните задачи. Меѓу административните мерки ги презеле следните: Го вовеле во евиденција способното население, ги регрутирале младинците и способното население, за мирновременска и воена состојба, ги пополнувале своите воени единици со македонски обврзници, донеле одлуки за формирање на доброволечки единици. Кое нешто било евидентно во пролетта 1913 година.

Иако според Хашките конвенции од 1898 и 1907 година за време на окупацијата, окупаторите не смеат во окупираните територии, да вршат регрутирање и не смеат да смета на населението на окупираната територија дека се негови државјани.⁵⁶

За новосоздадената состојба, окупаторот немал слух, иако биле упатувани бројни писма протести, кои биле проследувани до повисоките органи на власта, со што се потврдувала фактичката состојба.

Одзивот на македонците за стапување во српската војска бил минимален, додека муслиманите во некои случаи пристапувале помасовно.⁵⁷

„Ние имаме синови и браќа кои се војници или офицери во бугарската војска иако сега овие синови кои се дома, ги дадеме како српски доброволци, тие во случај на војна ќе пукаат во сопствените

браќа, а тоа од нас не би требало да се бара".⁵⁸ Ова го соопштувал ресенскиот околински начелник до Окружниот начелник во Битола како реакција, на преземените мерки, кое нешто подоцна се случило.

Исто така погромите, протерувањата, запалувањата, иселувањата на цели реони, пред побеснетите солдатески и окрвавените полициски и колаборантски дружини на теренот била окупационата слика во цела Македонија. Кај населението голата егзистенција била во прашање, а материјалните и политички претпоставки за зачувување на оружената компонента наклонета кон автономноста и независноста на Македонија била сведена на минимум, па заради тоа не можело да стане збор барем во тие моменти, за нејзино обновување.

Честите реквизиции од страна на натрупаните сојузнички војски во Македонија ги голтале основните животни производи и живата стока. „Грците ни однесоа се', овците, козите, кравите, житото лебот. Сите гладуваме 4 месеци, не сме виделе сол, леб нена, кората од буките ја мелиме за леб".⁵⁹

Слична била состојбата и под српската и Бугарската чизма. „Во нашите дебарски села не остана ни една цела кука, таму е се' ограбено и опустошено... А во Битола населението што преживеа од „ослободителите" сега гине од гладот и студот".⁶⁰

Софискиот весник „Балканска трибуна" во објавениот допис од Петрич, чии автор е Бугарин, ја припишува плачката и злоделата дека се наводно од македонските четници и војводи од српско заземениот и од грчко заземениот дел на Македонија. Но во тоз време „Македонски глас, во Македонската хроника, му одговорил дека се сомнева во тоа дека го извршиле македонски коњиги, туку дека тоа го извршиле бугарските или архивистичките актери".⁶¹ Заради тоа не би требало да постои сомнение дека состојбата не била слична и во заземениот дел од Бугарија, односно дека сојузниците приенувале исти аршини за поробените.

Претходно разбивајќи го идејно-политичкото единство кај раководните структури на Македонското ослободително движење го започнале погромот кај оружената компонента во Македонија трите балкански соседи на Македонија, Србија, Бугарија и Грција. Кои со доаѓањето во Македонија ги разориле јадрата на оружените чети, со што започнува сохранување на оружената компонента во Македонија.

Овие земји сметале на човечкиот и материјалниот потенцијал од Македонија, кого можеле да го употребат, во претстојната војна која се приближувала, а било прашање на денот. Тоа било и причина повеќе, сојузниците да преземаат економски, политички, административни, полициски и војни мерки за елиминација на сите шанси и можности за егзистенција на „непослушните“ чети и формации, со умисла да ги сотрат и уништат засекогаш.

На сојузниците им тргнало од рака, со обиди да го извадат срцето на МОД-оружените чети, од телото на МОД, односно она што не можела да го направи Турција повеќе децении. Тоа го направиле Бугарија, Грција и Србија по големата измама за македонскиот народ.

За да биде трагедијата поголема тоа го правеле и со помош на нивните пропагандистички чети во кои учествувале македонски марионети, кои биле во служба на шовинистичките влади и династии. Всушност тие биле антипод на македонското национално его, бидејќи го спречувале развитокот на македонската национална и воена мисла и нејзината практична реализација.

Заклучок.

Овој бич на власта со терористички злодела по македонскиот народ и неговите патриоти, македонскиот народ не го оставил незабележен, во својата историја. На жалост за Македонија, тоа што се случувало во Македонија и за терористичките злодела, културна Европа, инака малку слух, па тоа останало помалку, или повеќе незабележано, небрежно, или со умисла, без да се открива во тоа време, вистинскиот лик и империјалистичкиот дух на Бугарија, Грција и Србија.

7. МАКЕДОНИЈА – ЈАБОЛКО НА РАЗДОРОТ ЗА ВТОРАТА БАЛКАНСКА ВОЈНА ОД 1913 ГОДИНА

Бидејќи воените настани во Првата балканска војна широко се развиле и тоа врз среќата и силата на Сојузниците уште од почетокот на војната, во многу краток временски интервал, ги надминале своите очекувања дури и во меѓусебно договорените рамки, Сојузниците биле по малку збунети но и олеснети од неочекуваниот успех, кога Турција побарала примирје на 4.12.1912 година.

Првата Балканска војна била големо изненадување за сите, заради брзото пропаѓање на турската војска, но и заради покажачата виталност на сојузничката војска на сите боишта каде таа била водена, а особено за земјите кои полагале некаков интерес за Македонија и на Балканот, но и за меѓународната јавност.

Не навлегувајќи подетално за нивните интереси на Балканот, на свиканата амбасадорска конференција во Лондон (декември 1912 година – мај 1913 година), учесниците на конференцијата, неочекувано на предлог на Австроунгарија, а со поддршка на Италија ја создале Албанија (Арбанија) како нова независна држава на Балканот, на 27.12.1912 година. Овој непредвидеч дипломатски потег, создал голема збрка кај Балканските сојузници особено кај Србија, ако се имале во вид нивните асимилаторски и шовинистички планови, која збрка набргу довела до меѓусојузничка војна.

Најпрво територијални компликации настанале меѓу Србија и Бугарија, односно нивниот Договор и тајниот Анекс од март 1912 година станал "спорен", бидејќи во него се предвидуваало Србија да излезе на Јадранско море. По Договорот... „Србија имала неспорно право на приморска територија, која за нејзиниот независен живот била од најголема важност, или за било која и да е друга територија за која таа дала скапоцени жртви – рекол Никола Пашиќ, во говорот пред Српската Скупштина на 15.05.1913 година.⁶²

Според излагањето на Пашиќ, Србија била исправена пред алтернативата или да се покори на барањата на Големите сили, или да се впушти во војна со Австро-Унгарија и Италија, чии пртставници на амбасадорската конференција во Лондон, изјавиле дека по ниедна цена нема да дозволат Србија да излезе на море.

Евентуалната војна на Србија со Австро-Унгарија и Италија можела да ги доведат во прашање сите придобивки од војната со Турција кои сојузничките балкански држави ги постигнале. Големите сили на барање на Австро-Унгарија и' го одзеле на Србија Приморјето „...за да може Бугарија да ги добие териториите од Струна и Родопите до Јадранот.“⁶³

Со продолжувањето на војната по првото примирје со Турција, до конечното освојување на Едрене, 26.03.1913 година, Србија со својата војска од 50.000 луѓе скоро пет месеци, поднесуваше

човечки и материјални жртви за Бугарија да го заземе Едрење.⁶⁴ ... Србија дозволила, бугарската војска од 100.000 која била наменета за Вардарското војниште, да оди на Марицкото војниште, но за тоа таа морала да ја зголеми својата војска на Вардарското војниште и тоа на почетокот до 360 000 луѓе, а подоцна на 400.000 луѓе.⁶⁵

Србија поднела огромни жртви, со уверување дека со тоа се здобила со право да бара од сојузниците надокнада во територии на друга страна.⁶⁶ Како тогаш ги тумачела работите, српските дипломати Србија дала многу голем допринос, без аналогна добивка, додека пак Бугарија, благодарение на милоста од Австроунгарија, работела со добивка и тоа со мали трошоци. Заради тоа Србија се здобила со морално право да го компензира кусокот, односно можела да бара проширување на териториите вон постигнатиот договор од 13.03.1912 година, за сметка на Бугарија. Поентата на побарувањата била да се обезбеди Вардарската долина од Македонија и овозможи непречен излез преку Солун на Егејското море.

Српското "морално" право произлегувало од доприносот на српската војска во ефективните борбени дејства против Турција и вишокот на "српските жртви", како и заради компаративните предности на просторот и природните богатства што ги зазеле бугарската и грчката војска. На крајот Србите го барале од Турците имотот од српските феудалци. Зад овие "оправдувања" и шовинистички фарси, стоеле империјалистичките кругови, владата и династијата на Србија, кои ги влечеле потезите за Македонија. Слични оправдувања имале Бугарија и Грција со нивните влади и династии. Така Македонија постанала јаболко на раздорот.

Зачудувачка провиниенција и парадокс настанал за македонскиот простор и кон луѓето кои со векови живееле заедно, во една интегративна целина. Тоа се случувало заради политичкото слепило и претензиите што ги имале, соседните држави поодделно. Со тоа наеднаш се изгубил кохезиониот мотив на Балканскиот сојуз. Хегемонизмот, егоизмот и нетолеранцијата кај Балканските сојузници направиле, Македонија да постане арена на крвопролевање. Така била „... запржена Балканската каша, па на сопствената маса секој сојузник викал: „Моја е Македонија-наша.“⁶⁷ Така пишува анонимниот поет -

Тигар, во „Македонски глас“ во тоа време. Но, македонскиот поет, пред се⁹ мислел на бугарската, српската или грчката маса, на кои требало да биде ставена Македонија во целост или нејзиниот најголем дел.

Спорните територии, уште при освојувањето и создавањето на кондоминиумската власт, на подрачјето на Македонија ја подгрејувале меѓусојузничката криза, бидејќи секој сојузник сметал според сопствените оправдувања, дека нему треба да му припадне поголем дел. Секој од нив, пронаоѓал историски, етнографски, политички, економски, воени или други причини, кои му давале поголемо право за владеење со Македонија или право на сопственост.

Бугарија сметала дека Србија го прекршила Договорот за пријателство и сојуз, од 13.03.1912 година, и Тајниот Анекс, па преминала на друга алтернатива и ја преминала линијата Голем Врв (Крива Паланка) Велес, манастирот Губавци кај Охрид, бидејќи српските војски, ја преминале таа линија и стигнале на линија Лерин, Воден и Солун на југ, а дека таа има право да го рекомпензира вишокот на македонски територии. Односно на просторот јужно од Шар Планина и Голем врв, западно од реката Струма и Родопите требало да се создаде Автономна област Македонија. А доколку двете страни се уверат дека не може да се создаде автономна област, тогаш требало да арбитрира рускиот цар, како врховен арбитар. Србија и во тој случај не би требало да слезе јужно од линијата Голем Врв, Велес, манастир Губавци, бидејќи останатиот простор морал да остане под бугарска власт, односно да ја приमत границата што би ја понудил рускиот цар.

„Секој спор кој би се јавил, во врска со тумачењето или исполнувањето, на која и да е точка на Договорот од тајниот Анекс и од Војната конвенција, се поднесувал на конечно решение во Русија, штом едната или другата страна неможат да постигнат согласност со непосредни преговори (Чл. 4).“⁹⁹

Претендирајќи на целата територија на Јужна Македонија, односно од сливот на реката Биистрица (Алиакмон), од изворот и нејзиниот слив се⁹ до нејзиното устие во Белото Море, Бугарија сметала дека северно и североисточно, од споменатата линија, Грција ги пречекорила границите и бугарската опција. Заради тоа и

во повеќе наврати уште за време на Првата Балканска војна на повеќе места се судриле грчките војски со бугарските или пробугарските врховистички чети (Кожув, Нигрита, Гувезна, Јагадин и др.).

Како што на повеќе пати во историјата, Грција ги искористувала воено политичките судири со Турција, за да ја прошири сопствената територија, уште повеќе и повеќекратно го искористила, својот статус на сојузник во Балканскиот сојуз на држави, против Турција, за проширување на своите територии за сметка на Македонија. Таа заземала територии од Македонија со умисла за елиминирање на автономната идеја за Македонија. Тоа значело во целост да се елиминираат претензиите на Бугарија кон Македонија. Со тоа Грција се ставила во таборот на противниците против Бугарија.

Таа впрочем вешто маневрирала и го користела старото ривалство меѓу Србија и Бугарија, балканото неценство и дипломатијата на Англија, но и својата местоположба, за остварување на сопствените цели за да го заземе „влезот на Балканот (Солун) и најдобриот дел од Македонија“. Заради тоа веднаш по завршувањето на Лондонската мировна конференција, склучила Таен договор со Србија за заеднички воени акции против Бугарија на 1.06.1913 година. Со тоа започнал да се создава антибугарскиот сојуз за војна против Бугарија.

Но основната алка на антибугарскиот сојуз била Србија. „Ние излеговме од Албанија, која ја освоивме со својата сила, не ангажирајќи ги сојузниците. Одбиени сме од морето, кое е за нас поважно отколку за Бугарите што е Едрене. Отидовме и на Едрене да помогнеме да го освоиме. Сега нас сакаат да не вратат и од Пелагонија! Ние посеавме гробови во Албанија па назад! Во Македонија, и пак назад! Од море, пак назад по желба на Австрија; Од Едрене и Македонија назад по желба на Бугарија. Ние жртви, без награда, Бугарија со награда, без жртви!!

На Бугарите тешко им паѓа, да се одречат од Охрид, Битола и Велес... Тоа се места на нивната многу развиена пропаганда, дело и зборови на последните 30 години... Ним им е тешко а нас? Бугари има од десната страна на Вардар. Добро. А Срби има така исто и најмалку толку исто!⁶⁹ Така резонирал, српскиот пратеник, во

Српското Собрание, Милорад Драшковиќ, на седницата одржана на 15.05.1913 година. Иако и по оваа седница не била се уште завршена мировната конференција во Лондон, со оваа седница на Српското Собрание му се отворени вратите на подготовките за Втората Балканаска војна, за која главната причина била делбата на Македонија и интересите на Бугарија, Србија и Грција.

Бугарија сметала дека со помош на Австрија, ќе ги заземе териториите на Македонија, јужно од Шар Планина. Додека пак Србија и Грција сметале на меѓусебна делба на териториите од Македонија.

Меѓусојузничкиот конфликт го искористиле Романија и Турција кои сакале да си повратат некои територии од Бугарија, (Добруџа-Романија и Едрене(Одрин)-Турција), па тие во војната се вклучиле на страната на Србија и Грција.

Игнорирајќи ја арбитражата на Русија и мирновременските решенија, довчерашните пријатели и сојузници постанале лути противници кои чекале погоден момент за напад.

На македонското војниште, конфронтираните страни меѓу Србија и Бугарија биле на линијата: Солун, р. Вардар, Скопје, Куманово, Крива Паланка, Кустендил, Делчево, Пехчево, Струница, на североксточната страна се најдувале српските трупи а на југоисточната страна бугарските трупи. Линијата на фронтот меѓу Бугарија и Грција се најдувала во правец ако се земе, запад - исток: Дојран, Серез, Кавала, каде на север се најдувале бугарските трупи а од југ грчките сили.

Поточно кажано, на српско - бугарскиот фронт се распоредиле: Првата Српска Армија источно од Куманово (Злетовска река, Брегалница, Делчево). Првата армија, ја пополнувале Шумадиската дивизија, прво-поканети, Дунавска дивизија, прво -поканети, Дунавската дивизија, второ-поканети, Моравската дивизија, второ -поканети, Црногорската дивизија (42.000) резерва. На спротивната страна се најдувале бугарските сили во состав: Петтата бугарска армија, која ја сочинувале: 13-тата дивизија, Четвртата дивизија, 71 и 72 полк и целото трансформирано, македонско ополчение.

Третата српска армија во состав: Моравската дивизија, прво-поканетите, Дринската дивизија прво-поканетите и Тимочката дивизија второ - поканетите, распоредени биле во долниот ток на

р. Брегалница, р. Крива Паланка и Кривопаланка, додека пак на спротивната Бугарска страна се најдувала: Четвртата бугарска армија во состав: Осмата дивизија, Втората дивизија, Шестата дивизија, Првата бригада од Третата дивизија и 49-от полк.

На бугарско-грчкиот фронт, биле испратени од бугарска страна: Втората бугарска армија во состав: Третата дивизија, Единаесеттата дивизија, Првата бригада од Десеттата дивизија, Драинската и Серската бригада. Овие сили биле распоредени од северната страна на линијата: Дојран, Кукуш, Нигрита, Праништа, Кавала. Спротивно на нив биле организирани грчките трупи како Лево крило (Дојран), Центар (Кукуш) и Десно крило (Кавала).

На ваквиот распоред на силите на противниците започнале борбените активности на 29.06.1913 година со нападот што го извршила бугарската страна на реката Брегалница и Злетовската река. Тогаш се развил фронт од Крива Паланка на север се' до Серез на југ од Македонија. Многу жестоки борби се водени кај местото Ретки Буки. Судирот меѓу бугарските од една и српско-грчките трупи од друга страна го искористила Романија на 10.07.1913 година и Турција на 15.07.1913 година, кога ја нападнале Бугарија.

Бугарија се нашла во сендвич на напади од четирите страни: на запад од Србија, на југ од Грција на исток од Турција и на север од Романија. Во жестоките борби кои се водени за Македонија, Бугарската војска во јули месец 1913 година претрпела катастрофални неуспеси. Во тешките борби на Брегалница, Овчеполето, во долината на Струма и р. Места, меѓу Гевгелија и Дојран а нарочно кај Кукуш. Бугарската армија го изгубила здивот, па оваа морала да побара примирје. Но, тоа примирје било диктирано од победниците во оваа Втора Балканска војна и тоа од: Србија, Грција, Романија, Турција и Црна Гора.

8. АНГАЖИРАЊЕ НА МАКЕДОНЦИТЕ ВО ВТОРАТА БАЛКАНСКА ВОЈНА ОД 1913 ГОДИНА КАЈ СПРОТИВСТАВЕНИТЕ ПРОТИВНИЦИ

Имајќи го предвид доприносот што го дала македонската оружана компонента (нелегалните комитски чети, уфрлените, востанатите чети и состави како и доброволечките формациони

состави), сојузниците за евентуално новата војна, која веќе се претпоставувала, не се откажале од учеството на Македонците во оружената борба ниту пак од неоруженото спротивставување, услугите и помошта што можело да ја даде македонското население.

Согледувајќи ја потребата за извидувачките, сондажните и јуришните дејства во евентуалната нова меѓусојузничка војна, дека може со успех во тие различни и ризични борбени дејства да се употреби „туѓото, но добро, македонско топовско месо“ сојузниците се нафрлиле врз новоослободените територии, односно на окупираните македонски територии, ангажирајќи го, македонското способно население, со посебно зафаќање на обврзниците од автономистичките и македонско ориентираните, расформирани чети.

„Ослободителите на Македонија“, посебни специјални безбедносни задачи обезбедувале само за своите властофилски чети (србофилските, гркофилските и бугарофилските чети) додека за првата борбена линија биле обезбедувани т.н. „македонски доброволци“, кои не само што не биле доброволци, туку под принуда биле мобилизирани. Принудната мобилизација ја вршеле сите окупаторски власти на подрачјето на Македонија, а со посебна постапка бугарските воени власти го утврдиле наставот на македонското ополчение на првата борбена линија, чии прераспоред формално бил наречен, трансформација.

Од преземените активности на сојузниците на окупираните територии во Македонија многу јасно се гледа, зошто прво ја ликвидирале оружената компонента на МОД, односно зошто селективно се постапувало при ликвидирањето на оружените чети и зошто се вршело разоружување во Македонија.

Македонските специјалци, за бугарската кауза-врховистите биле праќани на окупираната територија од српска или од грчка страна, односно во Вардарска и Егејска Македонија за вршење на терористички и диверзантски дејства врз населението кое се помирило со „окупацијата“. Додека пак на другото население кое не се помирило со трагичната судбина, српските „крстаречки“ и грчките андартски чети вршеле освети над т.н. „бугараши“ поединци, семејства, групи, села и собири на граѓани, особено во Источна Македонија.

Ваквото дејствување и волонтиристичко делење на македонското население, по желба и неговото тероризирање всушност од сите окупатори на Македонија било усмерено против еминентните и гласните Македонци, кои останале доследни на македонската кауза и македонската национална и воена мисла. Етикетите кои им ги доделувале новодојденците во Македонија на прогресивните сили, биле смислени за да може против нив да се преземат терористички дејства и акции. Неретко тие дејства, ги вршеле со помош на македонските изроди што учествувале во српскиот, грчкиот или бугарскиот неоврховизам и врховизам. Вклучувањето на овие колаборантско ориентираны сили од македонско потекло, сојузниците го користеле како маска, за да ги прикажат пред пошироката јавност, своите терористички дејства и активности, како меѓусебна пресметка на Македонците, заради србоманството, гркоманството, или бугарофилството, кое нешто тие и го поттикнувале. Впрочем, лицата кои биле македонско ориентираны и кои и¹ сметале на новата власт, заради изнајдување на причина за ликвидирање, често самите власти ги прогласувале србомани, гркомани или бугараши за да бидат убиени. Бугарашите биле убивани во српската и грчката окупациона зона а србоманите и гркоманите во бугарската окупациона зона од Македонија. А вистински и насекаде новите окупатори гонеле, протерувале и убивале се² што е македонско и напредно.

Така со семантичка измама, била „уверувана“ и манипулирана македонската, сојузничката и меѓународната јавност, дека неможат да се опишат меѓусебните злочини кај македонскиот народ, а од друга страна, се глорифицирале „патриотските дела“ направени во името, или за бугарската, грчката или српската кауза. А главните актери на терористичката дејност во Македонија биле потплатените екстремни, од страна на шовинистичките елементи на новите окупациони системи во Македонија. Црниот терор во Македонија го вршеле предавниците на македонското ослободително дело од типот на Василие Трбиќ, Ј. Бабунски, Т. Александров, А. Протугеров, Хр. Матов и др. или во нивна режија, додека белиот терор го вршеле окупационите власти.

Во подготвителниот период, за Втората Балканска војна, пролетта 1913 година, наредено било не само евидентирање туку и

ангажирање на македонските способни обврзници на страната на сојузничките армии.

Кога Србија јавно побарала реконпензација на територијата на Македонија на 15.05.1913 година, Бугарија одговорила со испраќање на врховистички провокаторски чети во Македонија на окупираната територија. Србија потоа, извршила отворена регрутација на машкото население од 23-33 години.⁷⁰

Бугарија во ова време префрлила бугарски единици од бугарскиот фронт во Тракија во Македонија, наспроти српските војски во Источна Македонија од Крива Паланка до Штип, долж Злетовската река и Брегалница. Меѓу овие единици значајно место зазел македонското ополчение, македонските бригади (дружини), за војна против српските трупи. Со тоа јасно се укажува зошто токиу тука започнала Втората Балканска војна, каде требало да се трошат македонските глави како потрошачка стока за сојузничките освојувачки планови. Токиу таму војувале, брат против братот, како што истакнувале македонските учесници во оваа освојувачка војна.

Српската команда исто така направила обиди за масовно вклучување на Македонците во Втората Балканска војна. Српската врховна команда ја започнала регрутацијата под велото на маскираниот упис на доброволци.⁷¹ Овој чин секако дека го следеле Бугарија и Грција, па ги пополнувале редовите на своите армии со мобилизирани луѓе од Македонија и од останатите освоени територии.

На таа основа бил формиран и т.н. Доброволчки полк. Тој бил формиран со наредба на Радомир Рутник од 16.05.1913 година во величина од 4 баталони. Првиот, третиот и четвртиот баталон биле пополнети од Македонци, а вториот од Приштина и нејзината околина, за кое нешто веќе стана збор.

Регрутацијата и пополнувањето од редовите на способното население на подрачјето на Македонија не се однесувало само за Македонците туку и за другите народности: Турците, Албанците, Власите и другите кои живееле на окупираните територии. Особено биле интересни обврзниците кои го отслужиле воениот рок, или пристигнувале од поразената турска војска. Српската команда им дала поволни услови за станување во нејзините редови не само на војниците туку и на старешините.

Со мерките и активностите за собирање по било која и да е основа бројот на учесниците Македонци во Втората Балканска војна досега не е утврден. Но се претпоставува дека бројот на учесниците во Втората Балканска војна од 1913 година кај спротивставените Сојузници го надминува бројот на учесниците од Првата Балканска војна од 1912 година. Аналогно на тоа не се знае ниту бројот на дадените жртви во меѓусебното уништување за новото поробување. Но, секако дека учеството на Македонците во оваа војна, претставува трагедија за македонскиот народ, а сигурно е дека било и остананало надвор од здравата логика кај секој Македонец.

Меѓутоа, последиците од овие војни биле многу потешки, бидејќи Македонија била главно жариште каде се одвивале борбените дејства. На теренот на Македонија не се калкулирало воопшто, ниту се водело сметка од завојуваните страни за населението и материјалните добра. Но по груби процени, со сигурност се знае дека „Два града со најбудното македонско население Кукуш и Горна Џумаја беа уништени, повеќе од 200 села разорени. Десет илјади луѓе од мирното население Турци, Македонци и Грци се заклани. Неколку десетици илјади луѓе ги положија сопствените коски по полињата и долините на Македонија и Тракија, борејќи се едни во редовите на Бугарската, други во српската и грчката, трети во турската војска.

Повеќе десетини илјади македонски синови, без ранети и нивните фамилии останаа да го влечат товарот на мизерното преживување. Над 100 илјади Македонци-Бугари пребегнале во Бугарија, неколку десетини илјади, а можеби и 100 илјади, Македонци-Турци пребегнаа во Турција. Неколку илјади мухамеданци мораа да примат христијанство. Неколку илјади Македонци-Грци, побегнаа во Грција. Економски тие биле разорени. Тие бегале да го спасат сопствениот живот, бегале дури оставјќи го подвижниот имот од родните места, пристигнуваа голи, боси, гладни и болни. Сироти тие, очекувале дека ќе бидат примени како браќа. Но така не биле примени, додека пристигнуваа во Бугарија, Турција или Грција неколку стотини испопркаа по патот ... Повеќето од нив постанаа амали и литачи. Тие се нуделе за работа по најниски цени.⁷² Таа била и многу повеќе од тоа, цената на двете балкански војни.

В. РАЗБИВАЊЕ НА МАКЕДОНСКОТО НАЦИОНАЛНО ЕГО И БУКУРЕШКИОТ МИР ОД 1913 ГОДИНА

Анексијата на Македонија во нејзината целокупност, како децениско тежнение на хегемонистичките кругови на Србија, Грција и Бугарија била и останала, само неосстварена желба и сон по Балканските војни од 1912 и 1913 година. А како Балканска заблуда таа останала натаму, за да чека остварување во пологоден историски момент, односно секоја од нив чекала пологодна историска шанса.

Меѓутоа, со намерата и тенденцијата за разбивањето на македонското национално битие и поделба на Македонија, македонскиот народ практично се соочил во времето на суровата Балканска стварност, во времето на Воената управа, по Првата Балканска војна, кога секоја од претходно споменатите земји, тежнела да откине колку е можно поголем дел од територијата на Македонија.

Иако скоро сите соседни државно-правни субјекти, учесници или Сојузниците во Првата Балканска војна, тврделе дека војната ја започнале за ослободување на Македонија од турското ролство, тоа „ослободување“ се востановило дека е само параван зад кого се криеле империјалистичките цели за заземање на поголем дел од Македонија, или од Балканот на Турција. Потврдата за тоа е набрзина подготвената и започнатата Втора Балканска војна од 1913 година, каде една од главните причини за неа била поделбата на Македонија.

Иако повеќе пати прогресивната македонска интелигенција, во бројните настани пред македонското население и во брошурите и написите укажувала дека противниците во Втората Балканска војна имаат класични империјалистички цели, европската и меѓународната јавност останала gluva и нема за Балканските настани, за македонската стварност. Само еден пример е доволен, за да може да послужи како доказ како гласно размислувала македонската интелигенција, за Македонија во врска со војната што ја подготвиле и зошто ја воделе меѓу себе завојуваните страни на Балканот во 1913 година.

„Довчерашните среќни сојузници-браќа по крв, сега свирепи ѕверови-непријатели, во жестоките судири едни со други се мачат, се тепаат, убиваат...“

Која е причината за ваквите промени се прашува Управа (Д. Чуповски) а потоа сам одговара дека причината за претстојната Борба — на општа жалост тоа си ти гатковико-Мајко, (Македонија).

Ако Сојузниците, браќа, војуваа пред тоа за нас, нашето ослободување, за ослободувањето на Македонија од турскиот јарем, како тогаш раскажуваа, откако не ослободија нас, браќата војуваат меѓу себе, бидејќи секој од нив, сака да ги рашири и распростре рацете на поголем дел од нашата единствена земја Македонија.

Откако не се погодија околу делбата на нашата земја, имотот, нашиот живот, Бугарите, Србите и Грците, се телаат за нас да не расцепат и да не потчинат за сите времиња под сопствената власт. Македонски народо! Зошто во овој решавачки момент на Твојот живот не го подигнеш сопствениот глас?⁷³

Прогресивниот руски печат од овој период „Ден“, „Руская Молва“, „Славянини“ укажувале дека не е потребна делбата на Македонија, туку дека самите... „Македонци изјавуваат и сакаат да останат сами на себе, господари над сопствената територија.“⁷⁴

Или вистинските желби на Македонците можат да се тестираат се велело во „Руска Молва“... Но постои прекрасен начин за проверка, нека се одржи слободен плебисцит. Сами нека решат Македонците, сакаат ли слобода, самостојност или повеќе го сакаат игото на сопствениот брат.⁷⁵

„Самата делба на Македонија, со децении ќе постане отворена гробница, за сите актери кои ја поттикнувале делбата. Токму за тоа барамо е Македонија да не биде предмет на било какви и да се договори... Српско-бугарскиот договор, во нашите очи нема никакво значење, заради тоа што не може да постои договор за делба на Македонија, која сака да ги има сите права да остане неделива, единствена, независна, пишувал весникот „Дело“. Тие, (Србите, Бугарите и Грците), немаат право по пат на сила да го делат народот, кој така херојски се бореше за сопствената слобода, а чие ослободување, Сојузниците го изнесоа пред лицето на целиот свет, како единствена причина за војната против Турција.“⁷⁶

Како што Втората балканска војна се приближувала, кон крајот, алетитите за прекројување на границите на македонскиот простор раснеле кај Србија и Грција, за одземање на македонскиот

простор од Бугарија. Бидејќи, Бугарија како противник започнала да ги губи сопствените позиции во војната.

Според договорот за сојуз меѓу Кралството Грција и Кралството Србија (2.06.1913) и Чл.3 сметале дека животен интерес на нивните кралства е да нема никаква друга држава меѓу нивните земји, западно од реката Вардар, а дека се обврзуваат да се помагаат Србија и Грција да добијат заедничка граница...Со тоа сосема индикативно било ставено до знаење дека Србија ќе може да се проширува источно од таа граница по Лондонскиот мир.Додека исто така тоа можела да го чини Грција со поместување на северната граница и со прогонство на бугарските трупи од Егејското море и крајбрежниот појас.

Со тоа било сосема јасно дека главните актери на Втората балканаска војна, Србија и Грција, како сојузници, дека војувале против Бугарија за освојување на македонска земја, односно да ја анектираат истата за сопствените монархии. Топлите и плодородни долини на реките Вардар, Струма и Места до нивните утоки.

Единствено Турција сметала дека е можна автономија за Македонија во нејзината целосност, како кнежевство под нејзино покровителство.*

Бидејќи Втората балканска војна од 1913 година, била прекината на барање на Бугарија за примирје, заради губењето на борбените дејства и опасноста од капитулација, нејзините противници мошне унесно ја искористиле настанатата воено-политичка ситуација, за да си ги зацврстат своите позиции на освоените територии во Првата балканска војна од 1912 година.

Србија во Втората балканска војна со своите трупи, од достигнатата линија во Првата балканска војна во Источна Македонија напредувала кон исток, скоро до денешната граница на Македонија со Бугарија, без Струмичкиот округ. Грчките трупи ги протерале бугарските од Егејското море и крајбрежниот појас скоро на денешните граници меѓу Бугарија и Грција. Романија ја зазела Добруџа, а Турција го повратила Едрене.

Принудена со сила Бугарија морала да пристане на одржување на Букурештанската мировна конференција на 10.08.1913 година. Таа значела прифаќање од страна на Бугарија за да се изврши нова делба

за Македонија, која требало да биде на нејзина „штета“. Но нејзините бивши Сојузници (Србија и Грција) биле „дарежливи“, па и дала само „осмина“ од Македонија. Но таа повеќе го сакала тоа парче, отколку да го следи примерот на библиската мајка за да се откаже од делот на своето дете – укажува Управда (Димитрија Чуповски). Бидејќи цело време во пропагандите однадвор ја играла руската рола за Македонија, како што Русија играла рола за Бугарија, во Руско-турската војна од 1877-1878 и парадирала пред јавноста, дека ќе изврши иста мисија за Македонија, што биле само „крокодилски солзи.“⁷⁷

Делбата била зачинета со испраќање на македонски војници, доброволци на Тракискиот фронт 1912 година и тогаш „Бугарија ја погуби не само Македонија, туку и нејзината иднина. Бугарија не направи никаков обид за запазување на неделивоста на Македонија, која ја милуваше пред јавноста како поилада сестра. ...Бугарија прва се согласи за делбата на Македонија...Откако беше внесена во Договорот за Првата Балканска војна, точката за автономија, Бугарија повеќе не барала остварување на таа точка“⁷⁸

Наместо автономна, слободна и независна Македонија за каква се борел македонскиот народ во Балканските војни, особено во Втората, доживува најтрагична судбина, судбина што може да ја доживее еден народ на етнички-национален, економски, политички и воен план. Со Букурешкиот мировен договор, ставен е печат на делбата на Македонија, бидејќи грчките, српските и бугарските мегаломани, го заобиколиле „македонското прашање“ со ладнокрвното испресекување на земјата на парчиња.⁷⁹

Со членот 3, од Букурешкиот договор од 10.08.1913 година и воениот протокол број 9 од 29.08.1913 година, децидирано е утврдена границата меѓу Србија и Бугарија, додека со Членот 5, во детали е утврдена границата меѓу Грција и Бугарија, која требало да се потврди по 15 дена, односно да се ратификува.

Така во Балканските војни за сметка на Турција Грција „заработила“ 51.300 км² со 1.624.000 жители, а нејзиниот најголем дел од таа територија била Јужна Македонија 31.000 км², потоа Србија освоила 39.000 км², со 1.290.000 жители чии најголем дел бил од Македонија, 26.500 км², а Бугарија освоила

21.000 км² со 600.000 жители, од кои Источна Македонија или Пиринска Македонија со околу 9 500 км² или половината од освоениот простор и припаѓал на Македонија.⁸⁰ Но, на просторот кој бил ослободен од Сојузниците била создадена новата држава Албанија (Арбанија) со околу 27.000 км².

Победниците од Втората балканска војна на чело со романскиот крал, Карло и претседавачот на Букурешката мировна конференција, Мајореску, прерано ја зеле ролјата на „миротворци“, прогнозираше тогаш Д. Чуловски, кое нешто набргу ќе се потврди. Тие никако не сакаа да се позанимаваат со судбината на многутрадалната земја (Македонија), тие го заборавија три милионскиот народ, како активен учесник во Балканско-турската војна, земјата која во последно време ја истакнуваше сопствената желба, со право да биде независна и самостојна... Со тоа тие ги предодредија новите судири, востанијата, новите борби и новите раздори... Во Букурешт триумфираше силата, а не правдата. Со решенијата на оваа конференција болно се удри и ја осакатија Македонија, која е распарчена на три дела на грчка, српска и бугарска.⁸¹

Но таа ќе постане место на пожарот кој дими -⁸² укажувал во свое време Чуловски.

Вие нас не прекорувате - му пишува Чуповски на Паренсов, дека работите под влијание на Австрија, која е попогодна за независна Македонија, како да ги изневеруваме интересите на Словенството, но во исто време не зборуваме за плачката на половината на словенска Македонија, лулката на словенската култура, од илјадагодишниот непријател - Грците, со кои непрестано водиме војна за словенскиот дел и тсв на живот и смрт.⁸³

„Јас не верувам во Букурештанската конференција - пишува своєвременно Александар Коси... Но, како и да решила Букурештанската Конференцијата, сите прашања, јас останувам на однапред изнесеното мислење дека за царст мир на Балканот е неопходна независна Македонија. Секое нејзино распарчување, санкционирано со мировни договори, може да биде само на штета на меѓународното право. Изградениот компромисен Букурешки договор, наскоро ќе биде нарушен, а виновници ќе бидат не рушителите, туку оние кои во меѓународните договори, сакале да постават против природни тези,

не водејќи сметка за животот и историјата, туку за "кабинетските интереси" на сопствените земји, кои заслепени од златото забораваат на братските чувства, сакаат да постанат заповедници на морето. Ми се чини дека не би им сметало на Грците, а и на другите да ја прочитаат приказната за „Златната рипка“ – завршува Кош.⁸⁴

Завесата падна пред очите на уште една незнама... На сите им е јасно, дека се само убави фразите за „словенското братство“, за крстот на Св.Софија, за ослободувањето на малите браќа, кои стенкаат под игото(ропството) на варварите и сл.тоа се само надворешни украси, маглички со кои сојузничките влади ја прикриваа сопствената лакомост и несправност на сопствените соништа. Сега оваа магла се дигна, а династичката опачина во војната ја покажа својата голост. – пишува Д-р.Б.Кириченко-Астронов.⁸⁵

Полскиот печат пишува: „Европската дипломатија... ја оставила Македонија под власта на балканските држави, а со тоа создала долго време до потполно ослободување, или до потполно уништување на македонскиот народ,огон за револуција во Македонија.

Дипломатијата поставила „дипломатски“, но ја заборавила неспорната вистина дека: „Кој, сее ветер-хнее бурат“.⁸⁶ Исто така компарирајќи го пангерманизмот за Полска, со пангрцизмот, панбугаризмот и пансрбизмот за Македонија, полскиот печат сметал дека Македонија на Балканот е како Полска во Источна Европа. Па, „Дзеник Петербуршки“ (весник кој излегувал на полски во Русија) пишува: „Пангерманизмот зборува дека Полаците треба да бидат проголтани. Полаците а не некој други. Сосема е подруго во Македонија. Македонија навистина постои, па макар и да е расцелена, но спрема македонождерачите, Македонци не постојат, не постои македонски јазик и обичаи, а што се однесува до културата – ни збор не може да се каже.“⁸⁷

Дека Македонците се метаморфозирани за две балкански војне –ни години, во други нации, алегорично се пишувало во овој лист: „Таму (во Македонија) наводно има само Бугари, Срби и Грци,откако – ни збор не може да се каже.“⁸⁷

Дека Македонците се метаморфозирани за две балкански војне –ни години, во други нации, алегорично се пишувало во овој лист: „Таму (во Македонија) наводно има само Бугари, Срби и Грци,откако

ги ослободија, што наводно мирно можат да се вклучат во живот на соодветните држави. Точно е Македонците се непокорни и не сакаат да се покорат, тие се упорни и одат до крај. Така што девет десеттини од Македонските-Грци, не зборуваат грчки, туку соодветниот словенски јазик.⁸⁸

Заклучок:

Бугарија, Грција и Србија, откако завладеале со Македонија по завршувањето на Балканските војни, уште подобро се увериле во постоењето на прекалена упорност на македонската национална и воена мисла, односно во борбата што ја воделе против неа. Заради тоа новите окупатори во името на Грција, Србија и Бугарија, ќе ја објават и започнат најдолготрајната идејна борба против македонската национална и воена мисла и против македонската национална култура, која траела со децении и сè уште трае. Балканските династички режими така ќе ја започнат денационализаторската и асимилаторската политика, како оружје на идејната борба за претопување на македонскиот народ. Оваа политика е без преседан во поновата историја на Балканот и Европа, со цел да се разбие македонската самобитност и македонското национално его, а во континуитет и на македонската воена мисла, како стожер на тоа его.

10. ДЕНАЦИНАЛИЗАТОРСКАТА И АСИМИЛАТОРСКАТА ПОЛИТИКА НА ГРЦИЈА, СРБИЈА И БУГАРИЈА КАКО АНТИПОД НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНА И ВОЕНА МИСЛА

Освојувачите на Македонија по потпишувањето на Букурешкиот мир од 1913 година, користејќи ја индиферентноста на големите европски сили, спрема судбината на македонскиот народ, постанле бесрамни до тој степен што отворено, цинички ги тероризирале незаштитените и заборавените од целиот свет потомци на словенските првочители. Административните системи кои ги завеле освојувачите во оваа земја, сами по себе говорат за тоа дека целта на овие освојувања била за кратко време преку владините терори да се убие во битието и да се сотри секаков идентитет, или македонска препознатливост во Македонија.

Ако оваа територија е ослободена од Турците, односно ако

балканските војни не биле освојувачки, тогаш зошто после ние, била заведена вооредна состојба и зошто сите граѓани не се еднакви пред законот—пишувал српскиот печат и ја коментирале состојбата во освоените територии од Србија, „Радничке новине.“ од 23.08.1913 година.⁸²

Граѓаните на освоените територии, лишени се од слобода, слобода за собирање и здружување, од правата на корпорации, лишени се од најосновните права, без кои не може да се замисли граѓанскиот режим, без кои нема услови, за општествено — политичкиот живот и прогрес, нема можности за ограничување на насилството на властодржите и за пружање на отпор на развратната бирократија и грабливите банди... За самоуправување нема ниту збор.

Полицијата, располага со се³: таа отпушта, поставува стражари, граѓански агенти, населението плаќа даноци, толку колку што таа бара. За претседатели на градските општини, селските кметови и писари, полицијата не поставува луѓе од месното население, туку доведува од крајот на светот и ги назначуваат да управуваат со населението кое им е непријателско... Тие можат да бидат професионални измамници, плачкаши, силеџии, неранимајковци — народот нема право да ги промени, штом тие се најдуваат во непријателски врски со месното началство, кое нив ги поддржува со братски изреки, или од материјална корист. Иако војната престана во заземените територии останаа на сила преките војни судови и за граѓаните...⁸³

Во Вардарска Македонија, воведен е веќе укинатиот Закон за бандитите од 1895 година. Со обична заповед од овој закон, дозволени се разни злоупотреби како: раселувањена луѓето, рушење на куќите, злоупотреби со прогони на семејствата, држење на заложници, плачки врз населението со високи дажбини и даноци. Воопшто таму се воведува режим само за поробени земји — се заклучувало во „Радничке новине“ и тоа како орган на радикалите кои биле тогаш на власт во Србија.

Со прикладна дескрипција еден анонимен граѓанин ја прикажал положбата во Јужна(Егејска) Македонија, кој по упадот на грчките војници, офицери и полицајци, се обратил со писмо до редакцијата на „Македонски глас“ со зборовите: „Нашите

„ослободители“ православните Грци, по својата жестокоост ги надминаа претходните властодржци – Турците. „Просветените и културни“ Грци се такмичат едни со други, по грубите испади над незаштитените жртви, тие непоштедно го истребуваат машкото население. Нека вашите родови му раскажат на сватот, какви чудовишта ја поробија нашата татковина – Македонија. Сите до еден кукаат, под тешкиот гнет на овие изроди – Грците.“⁹¹

Додека српските и грчките окупатори со својот апарат на власта и експлоатацијата го создавале на основа на донесени луѓе од власта на тие земји, или по казна донесени, дотогаш бугарските окупатори свесни за своите создадени позиции во Македонија се обиделе да создаваат т.н. „македонски апарат“. Тие избирале колаборанти од редовите на врховистите или пак од бугарофилите. „Навистина Бугарите како божешно да воде поласкана политика. Поласкаво ја редат постелата, но на Македонците им е сеедно дали е еднакво тврдо, тоа им е како да сплијат на големи бајонети (штикови) или на покриени штикови со измами за братството и единството – пишувал „Македонски глас“ бр.7 од 4.11.1913 година“⁹²

Заради стабилизација и зацврстување на власта на окупираниите територии во Македонија и по Втората балканска војна од 1913 година, сојузниците се држеле коч својот рецепт и врз испробаните методи за воставнување на окупациската власт и со со помош на пропагандата. Балканските христијански „ослободители“ се покажале како вешти пропагатори „ставајќи го во игра и христијанскиот крст и полумесечината, односно се покажале како вешти фалсификатори на минатото и историјата. Сите тие докажувале дека Македонија има „органска врска“ со нивните земји, а увозниот „куферашки“ апарат на власта само ги поврзува и соединува новоослободените територии со нивните предели, матичните земји Србија, Грција и Бугарија.

Предвоените ветувања и грчките декларации постанале памфлети за „новоослободените браќа“. Декларативно се говорело дека тие ќе добијат слобода и рамноправност во законите кои требало да ги донесат Бугарија, Србија и Грција. Тоа биле празни илузии, инсинуации и декларации кои се преточувале на релацијата од шупло во празно, за измамените македонски патристи.

Се воведуваа во сите делови на Македонија автентичен строг

централистички апарат кој влевал страхопочитување кај месното население. Дојденците, „куфарашите“, со помош на доушниците-изродите на македонскиот народ, веднаш сакале да ја создадат власта и да ја стават во функција на економско искористување и експлоатација на материјалните богатства и населението на веќе опустошената од војните, Македонија.

Самоволијата и корупцијата постанале закони на грчките, орлските и бугарските воено-полициски команданти, на окружните и околинските началници, полициските конесари и нивните доушници.⁹³

Белиот терор врз населението, реквизициите и плачките, биле катадневни појави во окупираните реони, кое нешто било подржувано од озлогласените егзекуторски чети, како продолжена рака на пропагандните машинерии. Такви биле веќе споменатите крстаречки просрпски чети, врховистичките во Пиринска Македонија и андартските и скаутските чети во Егејска Македонија.

Фактички новата власт која ја организирале, сојузниците поаѓала од геслото: „Се' против се', што е исконско македонско, автономистичко, федералистичко, резолуционерно и прогресивно за Македонија.

Во Вардарска Македонија се' што било македонско за да може отворено да се прогонува и презема репресијата, било прогласувано за бугарашко. А во Јужна Македонија, македонското постанувало, „бугарогласно“, „егзархиско“ или „словеногласно“ не споменувајќи го префиксот македонско. Додека пак во Бугарската окупациона зона, за да се загушува македонската вистина таа била прогласувана за „србоманска“ или „гркоманска“.

Многу сурови постапки, постанале законски норми за поведението на Македонците. Затворањата на училиштата и црквите, забраната на јазикот, промената на имицата и презимињата, по желба на т.н. народно декларирање, не било желба, туку ултиматум. Во Вардарска Македонија презимињата морале да завршуваат на „иќ“, во Пиринска Македонија на „ов“, а во Егејска Македонија на „ос“ или „ес“. Покрај плачката на стопанските потенцијални „новите власти“ работеле на обезличување на македонскиот народ и на неговото културно наследство. Реквизициите на материјалните средства и работата добиле изглед и обам на колонијална експлоатација.⁹⁴

Прогонството на свештениците, учителите и другите интелектуалци и припадници на револуционерното движење против османлиите биле прогласени за безбедносно нелогодни за власта и за непослушни.

Новите режими не доведувале само "куфераци" туку донеле српски или грчки колонисти на најплодната македонска почва од каде што избегале турските бегови и аги. Тие имоти српските и грчките власти ги делеле како т. н. "бугарски мраз" за идните потпори на новата власт. Овие колонисти не само што ги искористувале природните потенцијали и ресурси туку и работната сила на македонските безимотни селани.

Со тоа одземената македонска земја од Турците паднала во нова сопственост кај колонистите од српско, бугарско или грчко потекло.

Сите македонски граѓани кои се противеле или го кочеле процесот на колонизацијата биле прогонувани. Драстични мерки по ова прашање биле преземени во јужниот дел на Македонија и во Вардарска Македонија. Во Егејска Македонија биле населени малоазиски Грци, а во Вардарска Македонија, Срби. Бидејќи се јавил отпор во овие делови од Македонија биле запалени повеќе села и преселени цели семејства.

Заради пример, Карнегиевата комисија, тврди дека само за 1913 и 1914 година во Егејскиот дел од Македонија биле запалени 16.000 куќи. И дека пред грчкиот терор пред повеќе од 100.000 Македонци ја напуштиле татковината и емигрирале во странство.⁹⁵ Разбиеното македонско и национално его катастрофално се одразило на три круцијални стопански гранки: сточарството, занаетчиството и трговијата. Тогаш македонското стопанство во етнички рамки доживеало дотогаш најтежок удар во историјата.

Од една компактна стопански поврзана целина со новосоздадените граници балканските сојузници направиле три периферни области, бановини, или три темни вилаети од која темнина Македонците, не можеле повеќе да го видат ниту сопствениот брат.

Со делбата на Македонија било создадено потенцијално жариште за нестабилност на Балканот. Во сите делови од Македонија балканските окупатори ја започнале асимилаторската претензионистичка, или денационализаторска политика на балканските монархии и

влади.

Заклучок:

Со непризнавањето на македонскиот народ и македонската самобитност Македонија ќе постане отворена гробница на Балканот, во која со децении ќе бидат погребувани македонските патриоти, но во неа ќе се најдат недолжни граѓани од Балканските и од европските народи. Сохранетиот интегритет и етничкиот ентитет на Македонија останале како цивилизациска опомена што вечно започнала да ги прогонува нејзините гробари, односно протагонистите на шовинистичките политики на Србија, Бугарија, Грција и нивните меџени.

Народносниот принцип како придобиека на цивилизацијата и демократизацијата, со спроведуваната политиката од позиција на сила од страна на завојувачите не можел да биде избришан без разлика на степенот на нихилизмот и геноцидност на истата. Ниту пак можело македонското чувство за сопствена држава и сопствена војска да ја уништи било која и да е гарнитура на власта, независно од нејзината општествена моќ и преземаните мерки во тој правец, а особено не такви, какви што преземале Балканските освојувачи во Македонија.

Македонскиот народносен принцип и македонската воена мисла го промовирале природното право на одбрана и заштита, на целиот македонски народ. А посебните права и обврски кои произлегувале од од ова право постанале, суверени, неоттуѓиви и неприкосновени. Тие заедно, не само што постанале општо право, туку и интерес за секој припадник на македонскиот народ. Додека пак сореципрочно признавање на истото право кај сите други народи и народности, а особено за граѓаните што автохотно и⁵ припаѓале на Македонија, тоа добивало реалитет и се отворала можноста за остварување на независноста и меѓународно признавање на Македонија. Заради тоа македонските воени визионери го зацртале правото на одбраната и заштитата како општо за да им припаѓа на сите граѓани кои живееле во Македонија а се чувствувале Македонци по нивната татковина, или живееле надвор од неа, односно и на сите останатите граѓани (со автохтонен или друг статус) кои, на еднаков или сличен начин, го прифаќале и признавале македонскиот субјективитет и ентитет, по било која основа, по род, потекло или автохтоност. Во таа смисла во никој

случај, никој, не може и не може, да ја суспендира или избрише македонската национална и воена мисла.

Ако општествената пракса, претставува најзначаен критериум за вистината, а тоа значи фактичката состојба, таа била таква, што барањата за признавање на македонската вистина и македонската воена вистина не само што постоеле туку биле и реални, кое нешто историјата веќе го потврди.

Тоа било сосема нормално, зашто војно-историски гледано, ниту еден народ, досега во историјата на светот, не се одрекнал од сопствените природни и народни права, па тоа не го направил ниту македонскиот народ, во децениите кои следувале по Балканските војни, независно од дозираниот страв, заканите и тортурата што се спроведувала.

Зашто идејното, народносното, воено-политичкото и духовното единство на било кој народ во светот, секогаш по правило како независна варијабла, ја надминува секоја политика од позиција на сила и излегува морален победник, независно од моќта и силата на носителите на политиката од позиција на сила, независно од должината на времето колку таа политика се спроведувала, повеќе или помалку и независно од величината на просторот каде таа се спроведувала, или денес сеуште се спроведува.

Тоа го потврдува и предметниот сегмент, на докторската дисертација, која направи обид да ја покаже и прикаже неумитивоста на македонската воена мисла, која како тоталитет останала во македонската душа, како дел на македонското духовно его и тоа кај секој граѓанин на Македонија, како долг кон Македонија и како респективен услов за македонското државно-правно создавање и егзистирање.

Врз основа на опстојната анализа на документите и дескрипцијата на содржаниот материјал, во петте делови на дисертацијата можат да се извлечат следните

З А К Л У Ч О Ц И

1. Македонската воена мисла, како конститутивен, стожерен и неразделен дел од македонската национална и државно-правна мисла, на национално-ослободителната борба што ја воделе македонските национално ослободителни движења за ослободување од турскиот апсолутистички режим во последната четвртина на 19 и почетокот на 20 век, имала круцијално значење, зошто таа на борбата и давала револуционерен тоналитет и содржина. Исто така, оваа мисла, како релевантен определувачки тоталитет на обидите за независност, автономност и самостојност и остварувањето на македонската државност, што ги правеле македонските прогресивни сили против балканските претенденти и освојувачи на Македонија, во предметниот период, им обезбедувала силен револуционерен импулс и визионерска поткрепа на нивните програмски содржини и на замислените прогресивни цели кои требало да се постигнат.

Таа настанала едновременно и паралелно со македонската национална и државно-правна мисла, како услов и гаранција за создавање, егзистенција и зачувување на македонскиот државен ентитет, во времето кога созреле материјалните, политичките и културно-преродбеничките претпоставки и услови кај македонскиот народ за создавање на сопствена држава, односно во времето кога започнал процесот на националното осознавање на македонскиот народ.

2. Македонската воена мисла станувала централна, особено кога станувало збор за реализацијата на ослободувањето на Македонија, по пат на сила, а била секундарно-круцијална, ако до него се дојде со политички методи и мирољубива толеранција. Во двата случаи таа се димензионирала и интензивирала пред македонската јавност, кога созреле внатрешнополитичките и надворешнополитичките прилики и кога се создавале шанси за ослободување од турското ropство, особено во крајот на 19 и почетокот на 20 век.

Посебен нагласок и развој пред македонската и пошироката јавност македонската воена мисла имала во подготвителниот период за Клинденското востание, во текот на востанието и постилинденскиот период се до настанувањето на концепцискиот судир во македонското национално-ослободително движење.

Носители на револуционерните погледи ставови и определби се прогресивната интелигенција војводите и воините, прогресивниот граѓански сегмент, а реализатори македонските револуционери и мнозинското незадоволно селанство од македонското општество.

Во секој случај македонската воена мисла била неопходен и претходен услов за ослободувањето на Македонија, и за нејзината револуционерна практика, а доволен услов, или незаменлив фактор, за конституирањето на одбранбено-заштитните сили и извршувањето на одбранбено заштитната функција при евентуално создавање на автономна или независна македонска држава.

3.Анализирајќи ја содржината и суштината на македонската воена мисла, нејзината генеза, егзистенцијата, нејзиниот подем и развој, а имајќи го во вид влијанието што го извршила врз развивањето на македонската национална свест пред индивидуалните и колективните ентитети, како и врз македонската јавност при крајот на 19 и почетокот на 20 век, односно во предметниот период, во историското живеење на македонскиот народ, глобално може да се заклучи дека со презентирањето ставови, определби и сфаќања, на македонската воена мисла, респективно се збогатува фондот на сознанијата на македонската воено историска наука и тоа во национален, функционален и револуционерен поглед.

Националниот поглед, на македонската воена мисла, е осмислен и манифестно се гледа низ определбите, ставовите, податоците аргументите и фактите што ги содржи глобалната концепција за семакедонско национално и социјално ослободување на Македонија од турско ропство. Почитувајќи го алтернативниот пристап (по пат на сила, или договор) и мнозинскиот народносен принцип, македонскиот народ, требало на автохтоните услови во сопствена организација, под единствено македонско раководство, со сопствени сили и кадри, со македонска војска и логистичка и друга поддршка на македонскиот народ и на другите граѓани кои живееле во Македонија, да го

остварат националното и социјалното ослободување.

Творците на македонската воена мисла верувале дека Македонија во своите етнички граници има вкупна сила да ја поразит турската војска на македонската почва и да го изврши самостојно ослободувањето, под услов да има подготвени и обединети сили за долготрајно и сенародно востание, со презентираната стратегија и тактика, во погодни меѓународни прилики.

Во функционален поглед, македонската воена мисла ја определила улогата и функциите што треба да ги врши македонската војска во услови на војна и мир, во народно ослободителна смисла или во одбранбено заштитна смисла. Во тој домен биле утврдени задачите и функциите на нелегалните чети и востаничките чети, на комитетите во подготвителниот период како раководни и воено заднински органи за Илинденското востание, определена била улогата на востаничката војска, во поглед на стратегијата, оператиката, тактиката, мобилизационските работи, материјалното и другите обезбедувања и сл.

Ако пак се создаде автономна или независна држава Македонија по дипломатски пат, децидирана била одбранбено-заштитната функција на постојаната македонска војска со бројните задачи и обврски. Тука посебно се нагласува дека македонското раководство во ниеден случај не смее да верува, дека може да егзистира, да опстане македонската држава, без вооружената компонента и без сопствена војска и кадар, или со потпирање на туѓи војски и професионалци.

4. Зародишот и појавата на македонската воена мисла, во национална смисла и документирано се врзува за периодот на Источната криза, поточно за Уставот-Правилата на Македонскиот Востанички Комитет во Кресненското востание, додека како идеја таа е во рамките на националната и државноправната идеја, која се димензионира во својот занит во почетокот на 20 век. Таа е резултат на суровата стварност (узурпациите, плачките, тероризирањето, насилствата и сл. што ги спроведува турскиот феудален систем, разбојничките банди и башибозуците) во Македонија, на економските и потичките прилики во Турција, на Балканот и на меѓународен план. Како резултат на економскиот подем и интересот на младата македонска граѓанска класа за македонски пазар и поголеми

профит и културно-преродбеничкиот процес и сознанијата на младата македонска интелигенција, за демократизација на односите и промените кои требале да го рушат крутиот апсолутистички феудален систем.

5. Со сигурност може да се тврди дека самозаштитниот ген лежел во појдовната и појавната основа и во сржта на самата природа на македонската воена мисла. Милитаризацијата и пацифизмот како категории биле туѓи за македонската воена мисла, а војнизирањето во општеството го оправдувале македонските творци, со потребата од семакедонско востание, татковинска војна, за национален спас, или за животот и смртта на еден народ, каков што бил случајот со македонскиот народ при крајот на 19 и почетокот на 20 век. Одбраната и заштитата на македонскиот народ од сите видови загрозувања, внатрешни и надворешни, била основната смисла и цел, а готовноста за успешна одбрана и заштита на утврдените вредности на македонското општество била максималната рамка и димензија, односно максималната опција за најзиниот развој. Всушност македонската воена мисла од крајот на 19 и почетокот на 20 век, во суштина е некаков теоретски систематизиран одговор за излез од тортурата, насилствата и геноцидот што се спроведувале врз македонската раја, односно врз поголемиот дел од македонското население.

Очигледно е дека македонската воена мисла настанала порано во процесуален тек, а истата доживеала поширока манифестност и раст во рамковно утврдениот временски интервал во насловот на оваа теза, бидејќи определени искуствени сознанија се собирали со векови а определени искуства и теоретски знаења се пренесувани бројните војни што ги водела Турската Империја, другите балкански народи, каде учествувале Македонците, како и од другите војни и револуции во Европа и пошироко.

6. Со сигурност може да се тврди дека генеричка ерсеа македонската воена мисла имала со ајдутството и копитството што било развиено на македонскиот простор од порано, а особено во шеесаттите и седумдесеттите години од 19 век, а сегментарно и по својот карактер била најблиска до гледиштата за водење на востанијата и бунтовите во Македонија за времето на Источната криза, кога бунтовничката востаничка визија била надмината.

Бунтовничките визији биле нецелосни, неточни и недовршени, односно половични во својот глобалитет, бидејќи целите на било кое востание или бунт, пред Македонското (Кресненското) востание, но и по него се¹ до Илинденското востание, биле да се постигне недоаѓање на Турците во регионот – ослободената територија, а не да се промени главната пречка, турскиот феудален систем.

6. Изградуваната воено-стратегиска визија за перманентно востание во Македонија за ослободување од турското ropство, при крајот на 19 и почетокот на 20 век, иако ја надминала воено-стратегиската заблуда за пресудна победа во првата битка, која требало да ја остварат востаничките сили против Турците во теоретска рамка, иако била почитувана во почетниот период од Илинденското востание, не се респектирала во натамошниот тек на востанието, од определени раководства и водачите на востаничките единици во практична смисла. На турската воено-жандармериска машинерија, по турската контраофанзива ја искористила својата респективна моќ за одназда и свирело задушвање на Илинденското востание.

7. Идејата за семакедонско востание била присутна далеку пред залочнувањето на подготовките за Илинденското востание, уште од кресненскиот период. Таа, била присутна во документите што ги донеле органите и раководствата на Македонското востание и Македонската Лига, иако истата не била обликувана во посебен доктринарен документ. Таквиот поглед веќе бил претходно присутен кај организаторите на МРО и поракешните војни и војводи.

Заради тоа, во идеен поглед и содржинска смисла, како збогатена во теоретска и практична смисла таа егзистира во Уставите-Правилниците за оружените чети во подготвителниот период за востанието што го организирала МРО, за време на востанието и по него, каде посебен допринос од воено-стручен аспект дале македонските револуционери и визионери, Гоце Делчев, Даме Груев, Горче Петров, Марко Јарински, Љере Тошев, Петар поп Арсов, Никола Карев, Јане Сандански и др.

8. Македонските воени визионери го потенцирале македонското единство на силите и средствата во борбата што требало да ја води македонскиот народ за национално и социјално ослободување како основен предуслов за успехот во војната (востанието) против Турција.

Понудиле единствено раководство, ги утврдиле односите во раководењето, командирањето, субординацијата и дисциплината во македонската востаничка војска, начинот на собирањето и ангажирањето на силите и средствата во македонската војска, делувањето во војната и оружената борба. Ја истакнале потребата од проширување на борбата на целокупната територија на Македонија, за зголемување на потенцијалите и сл.

Тие му порачуваат на македонското население, и на секој што живее на подрачјето на Македонија, дека востаничката војска не треба да биде составена само од „редовните сили“ како тие ги нарекувале востаничките сили под оружје, туку од вооружениот народ и од целото население на ослободените и неослободените територии од Македонија, па секој граѓанин требало да биде на некој начин македонски војник, машко или женско, стар или млад, колку што може и со било што, должен бил, да го помогне востанието.

9. Неуспешниот исход на Илинденското востание секако дека имало свој одраз врз развојот на македонската воена мисла, особено се покажало дека определени ставови и определби не биле адекватни на условите за борба во дадената военополитичка ситуација, односно факторите на војната и оружената борба влијаеле, во самиот тек на Илинденското востание, некои погледи, ставови и определби да се дистанцираат во теоретска смисла и од нивната практична реализација. Тука, станува збор за мерките и активностите што требало да се спроведуваат во подготвителниот период на семакедонската борба и отпор, пред почетокот на востанието, а и во самиот тек, бидејќи биле прескокнати или заобиколени, односно не им било посветено доволно внимание и покрај постојната теоретска ориентација, кое нешто било погубно и со тешки последици за самите учесници и населението.

Но, тоа не значело запирање на развитокот на македонската воена мисла во теоретска смисла на зборот, туку напротив, поразот во востанието бил мотив повеќе за доградба и усовршување на определени определби и ставови на македонската воена опција, или општа замисла за ослободување од турското ропство, или потрага по нови варијанти што претпоставено можеле да се реализираат во практиката.

9. Така, прогресивниот остаток од македонските раководители, војводи, војни и македонската интелигенција од Илинденското востание кои останале во Македонија или пребегнале во Бугарија или во останатите соседни земји и симпатизерите на македонската борба, собрани особено околу револуционерната „Левица“ не напуштајќи ја теоретската ориентација и концепцијата на „народната војна“ продолжиле да бараат реални нови варијанти и алтернативи за македонската воена визија за ослободување на Македонија од турското ропство, врз национални, автономни и автохтони самобитни основи.

Додека пак, под влијание на странските пропаганди кои се спроведувале во Македонија, определени раководните кадри и симпатизери на врховизмот и неоврховизмот собрани околу т.н. на „Десница“ на ВМРО, го промовирале тероризмот како теоретска ориентација, метод и практика за ослободување на Македонија со помош на воена сила од соседните балкански земји. Возвратно за „ослободувањето на Македонија“ и како награда за воената интервенција против Турција, на „соседните патриоти“ со оваа опција требало да им овозможи анектирање на Македонија кон Бугарија, Србија или Грција.

10. Револуционерната „Левица“ барајќи алтернативни решенија за ослободување на Македонија од турскиот феудален систем а за добивање на автономија на Македонија во рамките на Турција, направила обид со поддршка и помош на Младотурците во Младотурската резолуција и по пат на парламентарна демократија да го зачува единството и националниот ентитет на Македонија. Иако оваа опција најдувала своја теоретска оправданост во федеративниот принцип и плуралистичката демократија. Но, таа без коренитите промени на турскиот феудален систем не можела да добие светло на денот.

11. Оставената можност за решавање на „македонското прашање“ во меѓусојузничките договори пред Првата балканска војна, делничната верба во федералниот принцип и можноста за создавање на Балканска федерација, отворената пропагандна еуфорија и манифестноста за антитурска и антимуслиманска војна за ослободување на Македонија која ја спроведувале балканските сојузници, пред македонската јавност, добила нескриена поддршка од двете крила на МРО и од пат-

риотски расположените сили во Македонија за пошироко учество на Македонците во оваа војна. Понудената просојузничка опција иако без цврсти гаранции од страна на Сојузниците, создала уверување и надеж кај македонското население дека Македонија ќе биде ослободена со заеднички сили. Масовното учество на Македонската доброволечка војска во тежиштето на ударот на Тракискиот фронт и масовното учество на македонските оружени чети во Македонија, дадените жртви, помошта и логистичката поддршка на населението, во оваа војна биле единствените гаранции, за цивилизацискиот третман и решавање на „македонското прашање“ пред очите на македонската, сојузничката и европската јавност. На Лондонската мировна конференција, без еминентното претставување на Македонија, без соодветното меценство, а пред негаломанските аспирации на Балканските сојузници цивилизираната Европа, по втор пат во неполните четири децении (по Берлинскиот конгрес 1878) ја премолчила вистината за Македонија на меѓународен план.

Залудни била настојувањата на Димитрија Чуповски и на прогресивната македонска интелигенција од Санкт Петербург, преку Меморандумите и Апелот за добивање на заслужена, со крв и страдања платена автономија до Лондонската конференција и владите на Балканските земји. Без успех завршил и предлогот за автономија на Македонија од поразената Турција, но затоа пак октроирана независност добила Албанија.

12. Балканските сојузници, согледувајќи го придонесот што го дала македонската доброволечка војска и оружените чети во Македонија во антитурската војна, токиу во нив ги препознале основните носители на македонската воена мисла и реализатори на истата, па во овие сегменти на македонската оружена компонента ги гледале своите идни потенцијални противници. Имајќи ги предвид нивните планови за заземање и присоединување на Македонија кон нивните матични земји, тие уште во текот Првата Балканска војна започнале со мерки и активности за трансформации на определени чети, разоружувања, демобилизација, префрлувања, за губење на македонските јадра и на македонските чети. Особено по извршените услуги, балканските сојузници дури ги поттикнувале македонските состави и групи на меѓусебно судирање или преземале мерки за

ликвидирање на македонските родољуби кои стоеле на линија на автономијата и создавањето на македонска војска или пак за зачувување на некаков македонски самозаштитен оружен сегмент. Особено тоа дошло до израз при востановувањето на привремените воени управи во ослободените територии од страна на сојузниците. Тие управи во „ослободените територии“ пред почетокот на Втората балканска војна започнале да спроведуваат регрутации спротивно на меѓународните норми. За да биде трагедијата поголема, довчерашните Балкански сојузници регрутувале македонски обврзници за борба, брат против братот, односно за да се борат на двете спротивставени страни.

Со тоа практично започнала вистинската ликвидација на македонската оружена компонента и на носителите на македонската воена мисла и на организираните сили на МРО. Тоа значело по војводското ликвидирање од една деценија, следело ликвидирање на боречкиот состав, односно продолжиле двете ликвидирања.

13. Во Втората балканска војна, по извршените прегрулирања на бугарска или српско грчка страна, на спротивставените страни во првите борбени линии се нашле Македонците како „толовско месо“ за заземање на сопствената земја. Смиолата на ваквата ангажираност не била само заштедата на сопствените сили туку и намалување на бротот на способните и патриотски ориентираните луѓе, кои ги командувала империјалистичката старешинска солдатеска од двете страни. „Војничкиот сендвич“ за македонските состави што го организирале командите на спротивставените армии претставувал прв таков војнички приказ во Европа, на почетокот на 20 век и трагедија за македонскиот народ.

14. По завршувањето на Втората балканска војна и поделбата на Македонија, таа се нашла во составот и на периферијата на трите зголемени, за сметка на Македонија, држави: Грција, Србија и Бугарија, а со тоа, фактички започнало новото поробување.

Со делбата на Македонија било создадено потенцијално жариште за нестабилност на Балканот. Во сите делови од Македонија балканските окупатори тука ја започнале асимилаторската пратензионистичката или денационализаторската политика на балканските монархии и влади.

Со непризнавањето на македонскиот народ и македонската самобитност, Македонија постанала отворена гробница на Балканот, во која со децении ќе бидат погребувани македонските патриоти, но во неа ќе се најдат недолжни граѓани од Балканските и од европските народи. Сохранетиот интегритет и етничкиот ентитет на Македонија ќе останат како цивилизациска опомена која вечно ќе ги прогонува нејзините гробари, Србија, Бугарија и Грција, нивните мецени.

Без разлика на спроведуваните политики од позиција на сила, тортурата и геноцидноста на освојувачите на Македонија, народносниот принцип како придобиека на цивилизацијата и демократизацијата, не можел да биде избришан од свеста кај македонскиот граѓанин, ниту пак можело македонското чувство за сопствена држава и сопствена војска да го уништи било која гарнитура на власта, независно од нејзината општествената моќ и преземаните мерки во тој правец, иако со децении за тоа се подготвувале Балканските освојувачи на Македонија.

Македонскиот народносен принцип, за целиот македонски народ, останал негово природно право и право на секој граѓанин кој живее во Македонија. Во таа смисла не можела да се избрише во никој случај македонската национална и воена мисла, која продолжила да живее и егзистира во новонастанатите услови.

15. На крајот, може да се заклучи, од самата содржина на дисертацијата, дека во неа е направен обид да се откријат и идентификуваат на евидентен и препознатлив начин, противниците на македонската воена мисла кои го попречувале во развитокот или се обидуваале да го елиминираат свој мисловен тоталитет, кој бил веќе одомакен кај македонската јавност во времето од 1881-1913 година.

Генерално земено, дисертацијата ја открива основната порака, што своевремено ја оставиле, прогресивните македонски воени творци дека ослободувањето на Македонија, треба да биде македонско воено дело, а гарант на слободата, независноста, суверенитетот и интегритетот на македонската држава, мора да биде македонската војска и полиција, составена од граѓаните на Македонија.

ВОВЕД

1. Види поопширно: Венко Савревски, Генезата и развитокот на македонската воена мисла за времето на Источната криза (1875-1881), Магистерски труд, Филозофски факултет, Скопје, 1992

ПРВ ДЕЛ

1. "Источна криза" - Состојба настаната со слабеењето на Турската Империја, во времето од 1875-1881 година.
2. Види: Карта на Македонија, Прилози, Прв прилог, с. 510.
3. Македонија како природно и стопанско цело. Софија, 1945, с. 8
4. В. Кљанчов, Македонија, Етнографија, Софија, статистика, Софија. 1900, с. 289
5. Историја на македонскиот народ, Скопје, 1969, Т. 2, с. 51.
6. Лубен Лапе, Положбата на Македонија за време на Источната криза, Македонија во Источната криза (1875-1881), Зборник на МАНУ, Скопје, 1978, с. 23
7. Данчо Зографски, Стопанското потчинување на балканските земји во последната четвртина од 19 век. Гласник ИИИ, 18/2, Скопје, 1972, с. 13.
8. Данчо Зографски, Причините и насоките на превирањата во Македонија за време на Источната криза, Зборник МАНУ, Ск., 1978, с. 161
9. Кирил Патријарх Български, Съпротивата срещу Берлинския договор, Кресненско востание, Софија, 1953 с. 19-23.
10. Димитар Димевски, Македонското национално движење во Битолски вилает (1893-1903), НИО, Студентски збор, Скопје 1982, с. 54
11. Димитар Димевски, Македонското национално движење... ибидем с. 55
12. Клисуров, Социјал-економическите претпоставки за создавањето и дейноста на македонската револуционна организација, Сп. ЕМакедонско долоџ бр. 134, 25. 03. 1931, с. 8
13. Диме Бојановски, чифличките односи во Македонија, Годишник на Правно-економскиот факултет во Скопје, Скопје, 1955, с. 471.
14. М. Селищев, Славянское население в Албании, Софија, 1931, с. 37.
15. Види поопширно: Димитар Димевски, Македонското... Оп. цит., с. 59-61.

16. Љубен Папе, Внатрешната положба ... Оп.цит. с. 22.
17. Љубен Папе, Внатрешната положба ... ибидем
18. Љубен Папе, Внатрешната положба ... ибидем.
19. Љубен Папе, Внатрешната положба ... Оп.цит. с. 27
20. Љубен Папе, Внатрешната положба ... ибидем
21. Н. Скрыбин, Политическия и економическия сведения о Битолском вилаете, Библиотека Балкански въпроси, Н. 4. 1917, с. 8.
22. Историја на македонскиот народ, Нова Македонија, Скопје, 1969, Т. 2, стр. 148.
23. Историја на македонскиот народ ... Оп.цит. с. 149
24. Историја на македонскиот народ ... ибидем
25. Историја на македонскиот народ ... Оп.цит., стр. 152.
26. Михајло Миновски, Македонија како интересно подрачје на Хабзбуршката монархија во плановите и договорите за поделбата на Османската Империја (1686-1899), Гласник на ИИИ, Ск. 18/74, бр. 2 с. 66
27. Михајло Миновски, Македонија како интерес и о... Оп.цит. с. 61.
28. Данаил Димчевски, Развитието на идејата за автономија на Македонија, Друштво за наука и уметност Битола, 1987, с. 28.
29. Види поопширно: Крсте Битоски, За Цариградската конференција, Македонија во Источната криза (1875-1881) Сборник на МАНУ, Скопје, 1978 с. 441
30. ДОКУМЕНТИ, за самостојност и национална држава, Извод од дополнителната тајна конвенција, за самостојност и национална држава, Т. И, Док. бр. 169, Скопје, 1981, с. 231.
31. Под поимот Румелија, османлиите ги означувале заземаните територии на Балканот во кои влегувала целокупната територија на Македонија. Службено овој поим исчезнал 1874 година, а бил во употреба во натамошниот период.
32. ДОКУМЕНТИ ... Оп.цит., Док. бр. 170 с. 231.
33. Види поопширно: Вељко Савревски, Геноцидот и развитокот на македонската воена нигла за времето на Источната криза (1875-1881) одбранета магистерска работа, Филозофски факултет Скопје, 1992.
34. Славко Димчевски, Иван Катарциев, Стеван Габар, Александар Христов, Владо Картов, Владо Поповски, Љупчо Арнаудовски, Петар

Пепеџугоски/Пепеџуговски, Правилата-Уставот на македонскиот востанички комитет во Кресненското востание, ИСПМ, Скопје, стр.203-231.

35. Славко Димевски, Владо Поповски, Светомир Шкорпик, Михајло Апостолски, Македонската Лига и Уставот за државно уредување на Македонија 1880, Мисла, Скопје, 1985, стр.237-261.,
36. Славко Димевски и др. Македонската лига и Уставот... ибидем с.262-291.
37. Славко Димевски и др. Македонската лига и Уставот, цит.дено с.292-312.
38. Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Том 1. с.269-270
39. Ристо Поплазаров, Ослободителните и вооружените борби на македонскиот народ во периодот од 1850-1878 година, Скопје, 1978, с.54
40. Ристо Поплазаров, Ослободителните... Оп.цит. с.55
41. Ристо Поплазаров, Ослободителните... , ибидем.
42. Ристо Поплазаров, Грчката политика спрема Македонија во втората половина од 19 и почетокот на 20 век, Скопје, 1973, с.11.
43. Историја на македонскиот народ, Оп.цит. с.120.
44. Историја на македонскиот народ, ибидем.
45. Иван Катарциев, Два документи од втората половина на 19 век, за историјата на Школството на Македонија, Скопје, Просветно дело бр.7 и 8, с.418.
46. Ристо Поплазаров, Ослободителните... Оп.цит, с.71.
47. Ристо Поплазаров, Ослободителните... Оп.цит., с.73
48. Љ. Доклесик', Српско-македонските односи, во 19 век, Скопје, 1973, с.16-17 и 141-142.
49. Ристо Поплазаров, Ослободителните... Оп.цит., с.75.
50. Ј. Хацивасилевик, Покрет Срба и Бугара у Турској, Београд, 1908, с.20-27.
51. Историја на македонскиот народ, ... Оп.цит.122.
52. Историја на македонскиот народ, Оп.цит, с.12.
53. Славко Димевски, Тугите пропаганди во Македонија, Библиотека Светлини на минатото, Скопје, 1968, с.18.
54. Славко Димевски, Црковна историја на македонскиот

народ, Скопје, 1965, с. 125.

55. А. Шивачев, Материяли за историята на църковният въпрос и за храма Св. Стефан във Цариград, Известия на историческото дружество, книга 7-8, София, 1928, с. 179.
56. Ристо Поплазаров, Ослободителните... Оп. цит. с. 59.
57. Ристо Поплазаров, Ослободителните... ибидем, с. 62.
58. Димитър Димчевски, Развитието на идеята за Автономия на Македонија, ДНУ, Битола, 1987, с. 17.
59. История на македонскиот народ, ... Оп. цит., с. 126.
60. История на македонскиот народ, ... Оп. цит., с. 127.
61. Христо Андонов-Пољански, Околу прашането за ненаучното толкување на македонската историја и проблемот "Сан Стефанска Бугарија" Сп. Историја, Година IV, 1988, бр. 1, стр. 149.
62. Славко Димчевски, Тугите пропаганди, ... Оп. цит., с. 13.
63. Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и национална држава, Т. 1, Скопје, 1985, док. бр. 191, с. 271.
64. Димитър Димчевски, Развитието на идеата за автономија на Македонија (1878-1893), Битола, 1987, с. 74.
65. АВТР Ф. Пос-во Константинопол, 1880, д. 2276 лист 137-139, Хитрово до Очу, Но 575, Солун 12/24 мај 1880.
66. Христо Андонов-Пољански, Привремената влада на Македонија (мај-јуни 1880) Сборник, Македонија во Источната криза, Скопје, 1978, с. 370.
67. Види поопширно: Христо Андонов-Пољански, Привремената... Оп. цит., с. 371-373.
68. Весник-Зорница, Цариград, V/17, август 1880, бр. 34, с. 135.
69. Види, Содржина на Манифестот, Македонската лига и Уставот 1880, ИСПМ, Скопје, Мисла, 1985, с. 326-327.

ВТОР ДЕЛ

1. Часопис "Лоза", Софија, год. 1, бр. 1, с. 1 и 2, цитирано спрема Наноя Пандевски, Македонското ослободително дело во 19 и 20 век, Скопје, Мисла, 1986, Т. 3, с. 189.
2. Димитър Димчевски, Македонското национално ослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903), Скопје, 1982,

Второ издание, с.138.

3. Правият Централен Комитет на ВМРО, Спомени за Христо Татарчев, МНИ, Книга 9, София, 1928, с.101.
4. Види поопширно: Димитар Димески, Македонското... Оп.цит. с.140
5. Иван Катарциев, Создаването на ВМРО до Илинден, Светлини на минатото, РТ Скопје, 1988, с.7.
6. Иван Катарциев, Создаването на ВМРО... Оп.цит., с.9.
7. Димитар Димески, Македонското национално-ослободително движение..., Оп.цит. с.141.
8. Христо Татарчев, Спомени от минатото, СБ.Илинден, 1922, с.12.
9. Спомени на Дамян Груев, Борис Сарафов, Иван Гарванов, МНИ, Книга 9, София, 1927, с.11.
10. Историја на македонскиот народ, Оп.цит., с.164.
11. Устав... Архив на ИНИ, сл.5, 354, с.1.
12. Христо Татарчев, Спомени... Оп.цит. с.15
13. Види поопширно: Христо Андонов Полянски, Гоце Делчев во спомени на современите, Скопје, 1963; Туше Делкиванов, Спомени за Гоце, Скопје 1963 и Димитар Димески, Гоце Делчев, Скопје, 1994.
14. Види поопширно: Димитар Димески, Македонското национално ослободително движење во Битољскиот вилает, Оп.цит.с.172-180.
15. Иван Катарциев, Создаването на ВМРО... Оп.цит.с.11
16. Историја на македонскиот народ... Оп.цит., с.167
17. Спомени на Горче Петров, МНИ, София, 1927, с.49.
18. Иван Катарциев, Создаването на ВМРО... Оп.цит., с.15
19. Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Скопје 1981, Т.1., док.бр.228, с.331.
20. Документи..., Оп.цит. с.331
21. Документи..., Оп.цит. с.332.
22. Документи..., Оп.цит., ибидем.
23. Ангел Динев, Илинденска епопеја, Скопје, Т.1, 1987, с.68.
24. Ангел Динев, Илинденска епопеја... Оп.цит. с.64-68
25. Види ја композицијата поопширно: Иван Катарциев, Борбата до победа, Скопје, 1983, стр.66-71.
26. Ерхарт, Четнички рат, Београд, 1956, с.14.
27. Види поопширно: Нанол Пандески, Македонското ослободително дело

- во крајот на 19 и почетокот на 20 век, Мисла Скопје 1986, Т.5, с.209-211.
28. Лубен Лапе, Одбрани текстови од историјата на македонскиот народ, Просветно дело, Скопје, 1965, Т.2, с.157 цитирано според Спомените на Лука Джеровъ, Горги поп Христовъ и др.София, 1926, с.28-29.
 29. Спомени на Ѓорчо Петровъ, София, 1927, с.16-17.
 30. В.Думеау, Из моите спомени, Сборник, Илинден 1903-1927, София, 1927, с.52.
 31. Вана поп Ефремовъ, Прво испитание, весник "Македонија", София, Год. II, бр.470, с.3.
 32. Манол Пандевски, Македонското ослободително дело...Оп.цит. с.210-211.
 33. Манол Пандевски, Македонското ослободително дело,... ибидем.
 34. Манол Пандевски, Македонското ослободително дело, ибидем,
 35. Манол Пандевски, Македонското ослободително дело Т.5, ибидем, с.212.
 36. Н.Зографов, Строежа живота, София, 1927, с.45.
 37. Спомени на Ѓорчо Петровъ,... ибидем с.49.
 38. Види поопширно: Лубен Лапе, Писмата на Гоце Делчев, Скопје, 1951.
 39. Спомени на Ѓорчо Петровъ,... ибидем.
 40. Историја на македонскиот народ..., Оп.цит.с.185
 41. Манол Пандевски, Македонското ...Оп.цит.с.215
 42. Спомени на Ѓорчо Петровъ, ибидем с.56-57,
 43. Спомени на Ѓорчо Петровъ, ибидем... с. 60-62.
 44. Христо Силяновъ, Ослободителните борби на Македонија.Т. I, София, 1933, с. 81-82.
 45. Манол Пандевски, Македонското ... Оп.цит.с.217.
 46. Манол Пандевски, Македонското ... ибидем.
 47. Спомени на Яне Сандански, София, 1927, с.29
 48. Лубен Лапе, Писмата на Гоце Делчев, Скопје 1951, с.39.
 49. Манол Пандевски, Македонското...Оп.цит., с.219
 50. Ослободителната борба во Костурско до 1908, Спомени на Пандо Кляшевъ, София, 1925, с.46.
 51. Манол Пандевски, Македонското...Оп.цит., с.220.
 52. Манол Пандевски, Македонското... ибидем и Ц.ф., со

- Историјата на македонскиот народ... Т. 2, се наведува сума од 14.000 турски лири, с. 184.
53. Љубен Попе, Писмата на Г. Делчев... Оп.цит., с. 24 и 38-39.
 54. Манол Пандевски, Македонското... Оп.цит., с. 223.
 55. Пандо Кљашев, Спомени, Софија, 1927, с. 45.
 56. Пандо Кљашев, Спомени... Оп.цит. с. 41.
 57. Манол Пандевски, Македонското... Оп.цит. с. 225.
 58. Манол Пандевски Македонското... Оп.цит. с. 242.
 59. А. Митрев, Илинденски устанак, Војно-историски Гласник, Београд, Год. 2, бр. 5, с. 110.
 60. Манол Пандевски, Македонското... Оп.цит., с. 243.
 61. Манол Пандевски, Македонското... ибидем
 62. Биди поопширно: Историја на македонскиот народ,... Оп.цит., с. 194-197 и Димитар Димевски, Аферите во Битолскиот вилает (1895-1903), Скопје, 1993.
 63. Историја на македонскиот народ,... Оп.цит. с. 196.
 64. Манол Пандевски, Македонското... Оп.цит. с. 228.
 65. Биди поопширно: Писмата на Гоце Делчев, Скопје 1951 и Љубен Попе, весник "Нова Македонија" бр. 2632 Три необјавени писма на Гоце Делев, с. 2 од 4.05.1953 година, Три необјавени писма на Гоце Делев, с. 2
 66. Манол Пандевски, Македонското... Оп.цит., с. 232.
 67. Спомени на Ѓеорѓо Петров, ... Оп.цит., с. 170.
 68. Манол Пандевски, Македонското... Оп.цит., 233
 69. Л. Димитров, Участието на Дабърско во Илинденското востание, Илустрација, Илинден, Година 9, с. 5.
 70. А. Стефанов, Спомени, Софија, 1927, с. 12.
 71. Весник "Возстава" Београд, бр. 167, од 29.07.1903, с. 3.
 72. Манол Пандевски, Македонското... Т. 5, Оп.цит., с. 237.
 73. Никола Пушкар, Спомени, Софија, 1927, с. 188-190.
 74. Манол Пандевски, Македонското... Т. 5, Оп.цит., с. 247.
 75. Христо Сиљанов, Освободителните борби на Македонија, Т. 1, Софија, 1933, с. 239.
 76. Данчо Зографски, Извештаи од 1903 и 1904 година на Австриските претставници во Македонија, Скопје, 1955 с. 83.
 77. Манол Пандевски, Македонското... Т. 5, Оп.цит., с. 248.

78. Манол Пандески, ибидем
79. Манол Пандески, Македонското... Т.Б, Оп.цит.с.249.
80. Историја на македонскиот народ,...т.2,Оп.цит.,с.245
81. Иван Катарциев, Борбата до победа, Скопје, 1983, Т.4, с.71.
82. Историја на македонскиот народ,...Т.2,Оп.цит., с.185.
83. Историја на македонскиот народ,... Т.2,Оп.цит., с.186.
84. Види Правилник, Одбрани текстови од историјата на македонскиот народ, Скопје, 1965, Т.ИИ, с.193-195.
85. Љубен Лапе, Нови документи за Илинденското востание, Илинденски Зборник 1903-1953, Скопје, 1953, с.143-145.
86. Ристо Дамјановски, Воените аспекти за македонското национално ослободително движење (1893-1903), Оружените акции во Илинденското востание, (Одбранета докторска дисертација), Филозофски факултет, Скопје, 1989, с. 161.
87. Види: Правилник за четитџ на Тајната М.Одринска револуционерна организација, ПРОФО, м-329, Архив на Македонија, Скопје.
88. Види поопширно: Димитар Димески, Македонското... Оп.цит., с.327-330.
89. Види: Љубен Лапе, Нови документи за Илинденското востание, Илинденски Зборник(1903-1953), Скопје, 1953, с.145-147.
90. Љубен Лапе, Нови документи... Оп.цит., с.144.
91. Љубен Лапе, Нови документи... Оп.цит., с.145.
92. Историја на македонскиот народ... Т.2, Оп.цит., с.187.
93. Ристо Дамјановски, Воените... Оп.цит. с.164.
94. Љубен Лапе, Нови документи... ибидем, с.144.
95. Ристо Дамјановски, Воените... Оп.цит., с.166.
96. Историја на Македонскиот народ... Т.2, Оп.цит. с.188.
97. Бесник "Словенец" од 8.02.1903. Види истото: Како се пробивале вистината за Илинден 1903, "Нова Македонија" од 8. јуни 1978.
98. Историја на македонскиот народ,..., Т.2, Оп.цит., с.211
99. Историја на македонскиот народ,..., Т.2, Оп.цит., с.212.
100. Извештај М.Ристика, ЛП Н^о. 664/25.11.1901, М-566, Архив на Македонија, Фонд Министерство на иностраних дјела, Кралевине Србије, Београд, К.1.
101. Спомени на Ѓорчо Петровџ, София, 1927, с.58.
102. Димитар Димески, Македонското национално-ослободително движење во Битолскиот вилает, Скопје, 1982, 2-ро издание, с.206.

103. Д. С. Страници отъ миналото, Кратки бележки изъ Революционите Борби на Македония, Сп. Македонско дело, София, 3/56, 25.12.1927, с. 14.
104. Весник „Право“, Редактор Н. Наумов, Хроника, 1/50, София, недела 24.12.1895 с. 2.
105. Весник „Право“, ибидем.
106. Види поопширно: Крсте Битовски, Македония и Кнежевството Бугария (1893-1903), ИНИ, Скопје, 1977, с. 20-34.
107. Ангел Динев, Илинденска епопеја, Скопје, 1987, Т. 1, .Оп.цит. .с. 209.
108. Манол Пандевски, Македонското ослободително дело во 19 и 20 век, Скопје, 1987, Т. 2, с. 137
109. Димитар Димевски, Македонското национално ослободително... Оп.цит. с. 213-214.
110. Крсте Битовски, Дејности и улогата на революционерното Братство во МРО, Сп. "Историја" XI/2, Скопје, 1961, с. 91.
111. Манол Пандевски, Македонското ослободително дело... Т. 2, Оп.цит. , с. 138
112. Манол Пандевски, Македонското... ибидем.
113. В. Думевъ, Изъ моитъ спомени, СБ. Илинденъ, София, 1927, с. 51.
114. Гьорчо Петровъ, Спомени, ибидем, С. 64-66
115. Види поопширно: Славко Димевски, Битовскиот ученички бунт во 1899 година, Сп. Просветно дело, XV, 1-2, 1959, с. 44-49.
116. Ангел Динев, Илинденска епопеја, Скопје, 1987, Т. 1. с. 210.
117. Ангел Динев, Илинденска епопеја, ... Оп.цит. , с. 239
118. Димитар Димевски, Македонското национално ослободително движење, Оп.цит. с. 184.
119. Види поопширно: Димитар Димевски, Дреновската афера 1895 година, Сборник на философскиот факултет, Скопје, 1978, Т. 4 (30)
120. Христо Силјановъ, Ослободителните Борби на Македония, Т. 1. Илинденско въстание, София, 1933, с. 60.
121. Димитар Димевски, Македонското... Оп.цит. , с. 185.
122. Димитар Димевски, Дреновската... , ибидем.
123. Види: Списъкът на арестуваните въ Прилепъ, по случай убиството на единъ Турчинъ, Весник "Право", 1/28, София, 30.03.1895, с. 3-4.
124. Димитар Димевски, Македонското... ибидем, с. 190.
125. Види: Ангел Динев, Илинденска епопеја, Т. II, Скопје, 1987, с. 214.

126. Н. Зографовъ, Строежа на живота, София, 1927, с. 8.
127. Види пошироко: Димитар Димески, Аферите во Битолскиот вилает, Истица македонска, Скопје, 1993, с. 25.
128. Види пошироко: Ангел Динев, Илинденска елопеја, Скопје, 1987, Т. I, с. 93.
129. Македонија и Одринско, Виличка афера 1897, Мемоаръ на Вътрешната Организација, София, 1907, с. 21-25. и Хр. Настевъ, Виличка афера, Илустрација Илинден, София, 1937, XI/7 (107) 4-6, XI/8 (108) 5-8, XI/9 (109) 5-7.
130. Ангел Динев, Илинденска... Т. I, Оп. цит., с. 97-99.
131. Ангел Динев, Илинденска... Т. I, Оп. цит., с. 126.
132. Ангел Динев, Илинденска... Т. I, Оп. цит., с. 127.
133. Ангел Динев, Илинденска... Т. I, Оп. цит., с. 115-119.
134. Димитар Димески, Аферите... Оп. цит., с. 33-43.
135. Димитар Димески, Аферите... Оп. цит., с. 43-47.
136. Ангел Динев, Илинденска... Т. I, Оп. цит., с. 140-148.
137. Ангел Динев, Илинденска... Т. I, Оп. цит., с. 138-139.
138. Димитар Димески, Аферите... Оп. цит., с. 47-53.
139. Димитар Димески, Аферите... Оп. цит., с. 53-65.
140. Димитар Димески, Кадиноселската провала 1902, Сп. Историја Скопје, 1971, с. 131-151 и Аферите... Оп. цит., с. 85-86.
141. Димитар Димески, Аферите... Оп. цит., с. 99-125.
142. Димитар Димески, Ракитничка провала 1902, Сп. Историја, Скопје, 1972, с. 140-155 и Аферите... Оп. цит., с. 85-99.
143. Димитар Димески, Аферите... Оп. цит., с. 110-121.
144. Ангел Динев, Илинденската... Оп. цит., с. 260.
145. Димитар Димески, Македонското... Оп. цит., с. 466-467.
146. Ангел Динев, Илинденската... Оп. цит., с. 261.
147. Димитар Димески, Аферите... Оп. цит., с. 121-122.
148. Димитар Димески, Македонското... Оп. цит., с. 444-445.
149. Ангел Динев, Илинденската... Оп. цит., с. 96.
150. Ангел Динев, Илинденската... Оп. цит., с. 150.
151. Димитар Димески, Македонското... Оп. цит., с. 467.
152. Димитар Димески, Кадиноселска провала... Оп. цит., с. 133.
153. Види пошироко: Љубен Лапе, Одбрани текстови од историјата на македонскиот народ, Среќаването на Ѓорче Петров со генерал Ивон

- Цончев, Скопје, 1965, Т. 2, с. 195-197. и Ангел Динев, Илинденска епопеја, Кој и зошто му удри шлагоница на Делчев, Скопје, 1987, Т. II, с. 217.
154. Види поопширно: Движението отсамъ Варадара и борбата съ врховистъ, ло спомени на Яне Санданаски. Черня Пъевъ, Сава Михайлов, Христо Куслевъ, ИБ. Атанасовъ-Грчето и др. София, 1927.
 155. Историја на македонскиот народ, ..., Т. 2, Оп.цит., с. 220.
 156. Ангел Динев, Илинденска. ..., Оп.цит., с. 219.
 157. Ангел Динев, Илинденска. ..., Оп.цит., с. 221.
 158. Ангел Динев, Илинденската. ..., ибидем, с. 219
 159. Историја на македонскиот народ. ... Т. 2, ибидем, с. 221.
 160. Ангел Динев, Илинденската. ... ибидем.
 161. Спомени на Сава Михайлов, София, 1927. с. 85.
 162. Ангел Динев, Илинденската ... ибидем, с. 221
 163. Ангел Динев, Ибидем.
 164. Историја на македонскиот народ. ... Оп.цит., с. 221.
 165. Види поопширно: Ангел Динев, Илинденска. ..., Оп.цит., с. 225-227.
 166. Списание "Македонски вести" бр. 20/1935 година.
 167. Види поопширно: Ангел Динев, Илинденската. ... Оп.цит., с. 225-229.
 168. Ангел Динев, Илинденска. ... Оп.цит. с. 239.
 169. Ангел Динев, Илинденска. ... ибидем с. 229.
 170. Ангел Динев, Илинденска ... Оп.цит., с. 230.
 171. Историја на македонскиот народ, ..., Т. 2, Оп.цит. с. 221.
 172. Историја на македонскиот народ. ... Т. 2., Оп.цит., с. 225
 173. Ангел Динев, Илинденска. ..., Оп.цит., с. 232.
 174. Историја на македонскиот народ. ... Т. 2. Ибидем.
 175. Ангел Динев Илинденската. ... Оп.цит., Таблицата. с. 233-234.
 176. Ангел Динев, Мемоар на ВМРО, Илинденска епопеја Скопје, 1987, с. 235.
 177. Ангел Динев, Илинденската. ... Оп.цит., с. 225.
 178. Историја на Македонскиот народ, ..., Оп.цит., с. 224.
 179. Извештај Светислава Ст. Симиќа, до д-р Владана Горѓевиќа, од 29.06.1898. с. 40. Архив на Македонија, Скопје, Преписи и регести за историјата на македонскиот народ, во дипломатскиот архив, Београд кн. ИИИ.
 180. Славко Димевски, Тугите пропаганди во Македонија, Библиотека

Светлини на минатото, Скопје 1968, с. 24.

181. Димитар Димески, Македонското... Оп.цит., с. 245.
182. Ранени Срби у Старој Србији и Македонији, од стране Бугарског Революционерног Комитета. К. Пов. Н^о 565/6. 03. 1901 година, Скопје (Ген. конзул М. Куртович), ППО-ДСИП м. 663, Архив на Македонија Скопје.
183. Димитар Димески, Македонското... Оп.цит., с. 311.
184. Димитар Димески, Македонското..., ибидем.
185. Види поопширно: Димитар Димески, Македонското... Оп.цит. с. 304-305.
186. Извештај на М. Ристик, бр. 104/21. 02. 1902, Битола, Архив на Македонија фонд Министерство иностраних дела Кралевине Србије, Београд (Ј. Јовановиќ Пижон), К-1.
187. Манол Пандевски, Македонското... Т. 1., Оп.цит., с. 119.
188. Манол Пандевски, Македонското..., Т. 1, Оп.цит., с. 120.
189. Манол Пандевски, Македонското..., Т. 1, Оп.цит., с. 101.
190. Види поопширно: Крсте Битовски, Грчките четнички акции во Македонија во 1896 година, Сп. "Историја", 6/2, Скопје, 1970, с. 160.
191. Извештај Н. М. Василевски, Пов. бр. 21, Битола, 12. 08. 1896. ППО Ф. VI, ДСИП М-446, 1, Архив на Македонија, Скопје.
192. Крсте Битовски, Грчките четнички акции... Оп.цит., с. 161.
193. Димитар Димески, Македонското..., Оп.цит., с. 223.
194. Види пошироко: Димитар Димески, Македонското... Оп.цит., с. 270.
195. Види пошироко: Извештај на М. Г. Ристик... Ибидем.
196. Види: Извештај на М. Г. Ристик... цит. дело, Ибидем.

ТРЕТ ДЕЛ

1. Весник „Свобода или смрт“, Събирање на редиците, бр. 2. од 17. 02. 1903 година.
2. Пейу К. Яворовъ, Съчинения, т. III, Г. Делчев, София, 1971, с. 193.
3. Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и национална држава, Скопје, 1982, Т. 2, док. бр. 267, с. 359.
4. Велко Думевъ, Към Съобщението "Из протокола на изванредния Тај. Револ. Макед. -Одрински Конгрес на 4. I. 1903," Сб. Илинденъ, 1926, с. 112.

6. Манол Пандевски, *Македонското...* Т. 2, Оп. цит., с. 188.
7. Спомени на Лазар Димитровъ, За борбата въ Дебърско, София, 1928, с. 108-109.
8. Спомени на Лазар Димитровъ... цит. дело ибидем
9. Манол Пандевски, *Македонското...* Т. 2, ибидем, с. 189.
10. Манол Пандевски, *Македонското...* Т. 2, Оп. цит., с. 197
11. Спомени на Јане Сандански, Скопје, 1951, с. 15
12. Види, поопширно: Манол Пандевски *Македонското ослободително дело, при крајот на 19 и почетокот на 20 век*, Скопје, 1987, с. 196-204.
13. Спомени на Горче Петров, Скопје, 1951, ИИ издание с. 156.
14. П. К. Яворовъ, Гоце Делчев, София, 1904, с. 85-86.
15. Манол Пандевски, *Македонското...* Т. 2, Оп. цит. с. 201.
16. Манол Пандевски, *Македонското...* Т. 2., Оп. цит, с. 211
17. Спомени на Даме Груевъ, София, 1927, с. 22-23.
18. Види поопширно: Христо Андонов-Полјански, Гоце Делчев во спомените на современниците, Кој го предаде Делчев, Скопје, 1963, 226-233 и Пеју Јаворов Гоце Делчев с. 251-254, Чон Мегдоналд, Сиртто на Делчев, Димитар Димески, Гоце Делчев, Скопје 1994, и др.
19. Христо Андонов-Полјански, Гоце Делчев... цит. дело с. 251
20. Види поопширно: Љубен Лапе, *Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ. Протокол на револуционерниот конгрес*, Скопје, 1965, 2 дел, с. 244-249.
21. Љубен Лапе, *Одбрани текстови...* Т. 2, Оп. цит., с. 247
22. Види, Устав: Љубен Лапе, *Одбрани текстови...* Т. 2, Оп. цит. с. 249-253
23. Види, Инструкција: Љубен Лапе, *Одбрани текстови...* Т. 2, Оп. цит., с. 253-255.
24. Љубен Лапе, *Одбрани текстови...* Т. 2, Оп. цит., с. 256.
25. Љубен Лапе, *Одбрани текстови...* Т. 2, Оп. цит., с. 257.
26. Љубен Лапе, *Циркулар со кој се објави Илинденското востание*, *Одбрани текстови...* Т. 2, Оп. цит., с. 261
27. Види пошироко: Ристо Дамјановски, *Воените аспекти на македонското ослободително движење (1893-1903)*, Докторска дисертација, Библиотека на филозофскиот факултет-Скопје, 1999,
28. Ристо Дамјановски, *Воените...* Оп. цит., с. 316.
29. Данчо Зографски, *Извештаи од 1903-1904 година на австриските*

- претставници во Македонија, Скопје, 1978, с. 86.
29. Кл. Струкова, Новые документы о положении в Битолском Вилаете в 1903 году (Из донесений русских консулов) Славянский архивъ, Институт Славяноведения, АХ, СССР, Москва, 1963, с. 272-273.
 30. Ристо Дамјановски, Воените аспекти... Оп.цит., с. 321.
 31. Ристо Дамјановски, Воените аспекти... Оп.цит., с. 325.
 32. Христо Сијановъ, Освободителните борби на Македонија, София, Т. I, с. 238.
 33. Манол Пандевски, Македонското ослободително... Т. 2, ибидем, с. 306.
 34. Данчо Зографски, Известия... Оп.цит., с. 81.
 35. Спомени на Борис Сарафовъ, София, 1927, с. 96.
 36. Ристо Дамјановски, Воените... Оп.цит., с. 332.
 37. Манол Пандевски, Илинденско востание, Институт за национална историја, Скопје, 1978, с. 379.
 38. Види поопширно: Манол Пандевски, Македонското ослободително дело, Куманово, 1987, Т. 2, с. 358-360.
 39. Манол Пандевски, Македонското... Т. 2, Оп.цит., с. 359.
 40. Документи... Т. 1, Оп.цит., Док. бр. 273, с. 347.
 41. Ристо Дамјановски, Воените аспекти... Оп.цит., с. 335.
 42. Т. Маневик, Прва устаничка пушка у Крушево, "Политика" бр. 23286 Београд, 4.08.1978 година, стр. 13.
 43. Манол Пандевски, Македонското... Т. 2, Оп.цит., с. 362.
 44. Манол Пандевски, Македонското... Т. 2, Оп.цит., с. 363.
 45. Александар Христов, Илинденски зборник 1903-1953, Скопје, 1953, с. 176.
 46. Александар Христов, Илинденски зборник... Оп.цит., с. 177.
 47. Никола Киров Майски, Крушево и борбата му за слободата, София, 1934, и Анкетни материјали, за правната историја на македонскиот народ, Правно-економски факултет, Скопје, 1952.
 48. Види Манифест: Документи... Т. 1, Оп.цит., Док. бр. 274, с. 398.
 49. Види поопширно: Ристо Дамјановски, Воените аспекти... Оп.цит., с. 348.
 50. Манол Пандевски, Македонското... Оп.цит., с. 207.
 51. Манол Пандевски, Македонското... Оп.цит., с. 208.
 52. Христо Сијановъ, Освободителните... Т. 1, Оп.цит., с. 307.
 53. Манол Пандевски, Македонското... Т. 2, Оп.цит., с. 322.

54. Манол Пандевски, *Македонското...* Т. 2, Оп. цит. с. 324.
55. Васил Чакаларов, *Дневник*, 23, Сборник-Илинденско-преображенско въстание, София, 1968, с. 231.
56. Борбата въ Костурско и Охридско до 1904, По спомените на Ив. Попов, София, 1926, с. 38-39.
57. Види поопширно: Освободителните борби въ Костурско до 1904, Спомени на Пандо Кляшев, София, 1925.
58. Манол Пандевски, *Македонското...*, Т. 2, Оп. цит., с. 316.
59. Спореди (ЦФ.) *Историја на македонскиот народ*, Т. 2, с. 239 (12 август е грешка)
60. Спореди: Манол Пандевски *Македонското...*, Т. 2, Оп. цит., с. 317, (тврди дека нападот започнал на 26.08.1903 во 17 часот)
61. Манол Пандевски, *Македонското...*, Т. 2, Оп. цит., с. 340.
62. Види поопширно: План за Въстанието на разните райони въ Охридско. (намерен въ Архивата на убития войвода Христо Узунов), Сборник, Педесет години отъ Илинденското въстание, София, 1953, с. 80-82.
63. Анкетирани материјали, Ангел Ситонов, од с. Збјди, Струшко, Цитирано: Александар Христов, *Илинденски зборник (1903-1953)*, Скопје, 1953, с. 178.
64. 229. Александар Христов, *Илинденски зборник...* Оп. цит., с. 179
65. Напомена: Революционерниот суд тогаш го осудил Вељо со смртна казна во отсуство. Убиен бил од МРО, за злочинот, 3 години подоцна.
66. Александар Христов, *Илинденски зборник...* Оп. цит. с. 182.
67. Лука Церов и Лазар Димитров, *Борбите во Југозападна Македонија*, по спомените на Лука Церов и Лазар Димитров, Скопје, 1952, Книга V, с. 17-19.
68. Лука Церов и Лазар Димитров, *Борбите...* Ибидем.
69. Лука Церов и Лазар Димитров, *Борбите...* Ибидем.
70. Манол Пандевски, *Македонското...* Т. 2, Оп. цит., с. 351.
71. Алексо Стефанов, *Спомени*, София, 1931, с. 28
72. Христо Пасхов, *Как Въстана Битолскиот Дамир-Хисаръ въ Македонија*, София, 1924, с. 13.
73. Алексо Стефанов, *Спомени...* Оп. цит., с. 27.
74. Манол Пандевски, *Македонското...*, Т. 2, Оп. цит., с. 331.
75. Славејко Арсов, *Спомени*, Скопје, 1951, с. 108.

76. Славейко Арсов, Спомени, ... Оп.цит., с.146.
77. Никола П. Русински, Спомени, Документација на МНИ, Скопје, Т.И-IV, с.555.
78. Манол Пандевски, Македонското. . . , Т.2, Оп.цит., с.367.
79. Манол Пандевски, Македонското. . . , Оп.цит., с.388.
80. Артур Манасиев, Спомени за участието во револуционното движење во Македонија по време на Илинденското востание, Известия на институтот по историја при БАН, Т.8, София, с.326.
81. Манол Пандевски, Македонското. . . , Т.2, Оп.цит., с.391.
82. Манол Пандевски, Македонското. . . , Т.2, Оп.цит., с.393.
83. Манол Пандевски, Македонското. . . , Т.2, Оп.цит., с.399.
84. Манол Пандевски, Македонското. . . , Т.2, Оп.цит., с.413.
85. Манол Пандевски, Македонското. . . , Т.2, Оп.цит., с.430.
86. Христо Силјанов, Освободителниот. . . . Т.1, Оп.цит. с.383.
87. Христо Силјанов, Освободителниот. . . , Т.1, Оп.цит., с.354.
88. Спомени на Дамјан Груев, Борис Срафов и Иван Гарванов, София, 1927, с.98.
89. Види поопширно: Димитар Димевски, Борбата кај с. Чаништа 1903, Современост, Скопје, 1969, XIX, с.2.
90. Спомени на Горче Петров, Скопје, 1950, с.189-191.
91. Христо Андонов Полјански, Кон британските извештаи за воените аспекти на Илинденското востание, Скопје, 1983, с.483.
92. Христо Андонов Полјански, Кон британските. . . Оп.цит., с.483.
93. Христо Андонов Полјански, Кон британските. . . ибиден.
94. Михајло Апостолски, Избор, Т.4, Наша книга Скопје, 1973, с.117-118.
95. Ристо Дамјановски, Воените аспекти. . . Оп.цит., с.416.
96. Историја на Македонскиот народ, Т.2, Оп.цит., с.248.
97. Македонија и Одринско (1893-1903) Мемоары на Втрешната Организација, с.а.1904, с.116.
98. Види писма: ДАСИП, Београд, Конзулат Србије у Битољу 1904 година или Данчо Зографски, Извештаите од 1903-1904, ... Оп.цит. с.141-144.
99. Манол Пандевски, Македонското. . . , Т.2, Оп.цит., с.530.
100. Види список на настрадали села: Љубен Папе, Одбрани текстови. . . Т.2, Оп.цит., с. 286.
101. Славейко Арсов, Спомени, Оп.цит., с.133-134.
102. Љубен Папе, Нови документи. . . , Оп.цит., с.109-110.

103. Горче Петров, Спомени, ... Оп.цит., с.199-191.
104. Манол Пандевски, Македонското ... ,Т.2, Оп.цит., с.Б31.
105. Ангел Динев, Илинденска епопеја, Скопје, 1987, Т.2, с.26
106. Атанас Лозанчев, Спомени, ракопис, Скопје, с.19.

ЧЕТВРТИ ДЕЛ

1. Види поопширно: Манол Пандевски, Прилоси бр.4, ДНУ Битола, 1963.
2. Горче Петров, Спомени, ... Оп.цит., с.148.
3. зта. Види поопширно: Манол Пандевски, Македонското... Т.3, Оп.цит., с.110-111.
4. Горче Петров, Спомени... ,Оп.цит., с.158-161 или Клубен Пале, Одбрани текстови од Историјата на Македонскиот народ, Скопје, 1968, 2 дел, с.321-324
5. Христо Матовъ, Въстанишки действия, Софийа, II издание, 1928.
6. Христо Матовъ, Основи на Вътрешната революционна Организация, III издание, Софиа, 1925 и За управлението на Вътрешната организация, Софиа, 1926.
7. Иван Катарчиев, По врвците на македонската историја, Скопје, 1986, с.38.
8. Документи...Т.1, Оп.цит., с.339.
- * Со споменатите имиња не е исцрпена црната листа на убиените.
9. Струничани и Революционното движение. Едно изложение на Струничкият революционенъ Округъ отъ 1908, Библиотека на Македонското дело. с.л.1930.
10. Ристо Поплазаров, Грчката политика спрема Македонија во втората половина од 19 и почетокот на 20 век, Скопје, 1973, с.32.
11. Види: Документи... ,Т.1, Оп.цит., Док. бр.289 с.421.
12. Ангел Динев, Илинденска епопеја, Скопје, 1987, Т.2, с.85, цитирано по ракописот, Спомени на Александар Ефтимов.
13. Ангел Динев, Илинденска епопеја ... ,Т.2, Оп.цит., с.15-17.
14. Ангел Динев, Илинденска епопеја, ... ,Т.2, Оп.цит., с.85-87.
15. Историја на македонскиот народ... ,Т.2, Оп.цит., с.260
16. Стефан Авраимовъ, Революционните борби въ Азот и Поречието, Софиа, 1927, с.29.
17. Ристо Поп Лазаров, Грчката политика спрема Македонија во

втората половина на 19 и почетокот на 20 век, МНМ Скопје,
1973, с. 38

цитирано спрема: Jon Dragumen-Aleksis (IDA), Martiron ke ironema,
Akdoasis, Aina, 1914, s.110.

18. Ристо Поплазаров, Грчката политика... , Оп.цит. , с. 38.
19. Ристо Поплазаров, Грчка политика... Ибидем.
20. Ристо Поплазаров, Грчката политика... , Оп.цит. , с. 45.
21. Ристо Поплазаров Грчката политика... , ибидем.
22. Историја на Македонскиот народ... Т. 2, Оп.цит. , с. 265.
23. Историја на македонскиот народ... , Т. 2, Оп.цит. , с. 267
24. Види поопширно: Душко Костантинов, Смилевски колежи в. "Нова
Македонија" од 22.02.1990 с. 7
25. Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и
национална држава... , Т. 1, Оп.цит. , Док. бр. 335 с. 498.
26. Види Устав: Љубен Лале, Одбрани текстови... , Т. 2, Оп.цит. , с. 340.
27. Манол Пандевски, Македонското... Т. 3, Оп.цит. , с. 133.
28. Манол Пандевски, Македонското... , Т. 3, Оп.цит. , с. 137.
29. Види поопширно: Љубен Лале, Одбрани текстови... , Одговор,
Т. 2, Оп.цит. с. 339.
30. ДАСМИП-Београд, Пов.архива, Фасц. IX, Пов.бр. 233. од 19.05.1907
година.
31. Љубен Лале, Одбрани текстови од историјата на македонскиот
народ, Трето проширено и дополнето издание, Скопје, 1976. с. 659.
32. Види поопширно: П. Пенчев, Мојот отговор, "Революционен лист"
бр. 8 од 1.11.1906 година.
33. П. Пенчев, По нашиот спорни въпрос, София, 1906.
34. П. Пенчев, По нашиот спорни въпрос... , Оп.цит. , с. 85.
35. П. Пенчев, По нашиот спорни въпрос... , Оп.цит. , с. 86
36. Види поопширно: Христо Силянов, Освободителните борби на
Македонија, Т. II, с. 461-487.
37. Манол Пандевски, Македонското... , Т. 3, Оп.цит. с. 275.
38. Види поопширно: Манол Пандевски, Македонското... , Т. 3,
Оп.цит. , с. 279-289.
39. Манол Пандевски, Јане Сандански, Светлини на минатото, Тетово,
1968, с. 20.
40. Манол Пандевски, Јане Сандански... Оп.цит. , с. 21.

41. Манол Пандевски, Јане Сандаски, . . . ибидем.
42. Манол Пандевски, Македонското ослободително дело, Мисла
Скопје, 1987, Т.3, с.293.
43. Манол Пандевски, Македонското. . . Т.3, ибидем.
44. Манол Пандевски, Македонското. . . Т.3, Оп.цит., с.294
45. ДАСМП-Београд, ф. IX, 1907. Пов.бр. 497 од 7.12.1907.
46. Манол Пандевски, Македонското. . . Т.2, Оп.цит., с.397.
47. Ангел Динев, Илинденска епопеја, Т.2, ибидем.
48. Манол Пандевски, Македонското. . . Т.3, Оп.цит., с.298.
49. Македонската револуциона организација и Българското правителство
Две открити писма отъ Окружния Комитетъ на Сърския революционеръ
Окъргъ, София, 1908, с.2-16 или Документи. . . цит д. Т. I,
док бр.343, с.496.
50. Манол Пандевски, Македонското. . . Т.3, Оп.цит., с.316.
51. Манол Пандевски, Македонското. . . Т.3, Оп.цит., с.308.
52. Иван Катарциев, Предвниците на македонското дело, Скопје,
1983, с.86
53. Ангел Динев, Илинденска епопеја, . . . Т.2, Оп.цит., с.443.
54. Ангел Динев, Илинденска епопеја. . . Т.2, Оп.цит., с.463.
55. Ангел Динев, Илинденска епопеја, Скопје, 1987. Т.2, с.512.
56. Историја на македонскиот народ, . . . Т.2, Оп.цит. с.329.
57. Историја на македонскиот народ, . . . Т.2, ибидем.
58. Иван Катарциев, Предвниците на македонското дело, Скопје,
1987, с.86, или поопширно: Карнегиева анкета с.18.
59. Иван Катарциев, Предвниците. . . Оп.цит., с.87.
60. Ангел Динев Илинденска епопеја . . . Т.2, Оп.цит., с.419
61. Ангел Динев, Илинденската епопеја. . . Т.2, Оп.цит., с.422.
62. Ангел Динев, Илинденската. . . Т.2, Оп.цит., с.423
63. А.Ф.Милер, Пятидесят ление Младотурецкой революции, Москва,
1958, с.11.
64. Манол Пандевски, Македонското . . . Т.4, Оп.цит., с.137.
65. Архив војно-историског института-Београд, Полисник 2, кутија
6, фасц.19.
66. Крстю Делипалазов, Тодор Паница, непоколебим борец за свободата
на Балканските народи, Възпоменателен лист Јане Сандаски,
София, 23.април 1946.

67. Т. Куинджиев, Винаги жив във съзнанието на народа, Пиринско дело, Благоевград, Год. 4, бр. 32 од 22.04.1939 с. 3.
68. Т. Куинджиев, Винаги... Ибидем.
69. Лист „Отечество“ Солун, 3.04.1909 (стар стил)
70. Journal de Salonique, Salon, N° 1422, од 19.04.1909.
71. Алекс Мартушков, Верховизмот и борбата на ВМРО против него, (списание) Скопје, 1940, с. 209.
72. Н. Рогдаев, Революцията в Турция и македонските востаници, Виена Македонско дело, Год. 4, бр. 124, од 25.10.1930, с. 6.
73. „Народна воля“, Солун, бр. 19, од 24.04.1909, с. 3.
74. И. С. Галкин, Въпрос о реформах въ Македониии дипломатия империалистических державъ въ 1907-1909 г. Учение, записки, Института Славянсковедения, Москва, 1957, т. 15, с. 38-39.
75. Види поопширно: Лубен Лопе, Избрани текстови..., Т. 2. Оп. цит., с. 353
76. „Конституциона зора“, Нашата задача, бр. 1, 8.08.1908 с. 1.
77. 447. Манол Пандевски, Македонското..., Т. 4. Оп. цит., с. 180.
78. Весник, „Народна воля“, Солун 41/8, 1910 с. 2-3.
79. Весник „Камбана“ Четништвото въ Македония. София, бр. 1088/11.11.1910, с. 3
80. П. Дорев, Вътрешната политика и причините на нашите катастрофи, София, 1924, с. 20.
81. Манол Пандевски, Македонското..., Т. 4. Оп. цит., с. 267.
82. Српската Демократска Лига неколку месеци подоцна се нарекла, Демократска Лига на Отоманските Срби, а потоа Организација на Отоманските Срби.
83. Манол Пандевски, Македонското..., Т. 4. Оп. цит., с. 294.
84. La fermeture des écoles Serbes, Progres de Salonique, N. 1530/26.12.1910 p. 1.
85. Државен Архив на Македонија, Извештај на австро-унгарскиот конзул од Битола бр. 51 од 1.08.1908 година.
86. Манол Пандевски, Македонското..., Т. 4. Оп. цит., с. 317
87. Манол Пандевски, Македонското..., Т. 4., Оп. цит., с. 324
88. ДАСИП - Београд, Извештај из Солуна, 4.07.1909, ПП Н "О", ред 375- 1909.
89. Државен архив на Македонија, Извештај на Австроунгарскиот конзул од Битола, бр. 53/16.08.1908 год. М.Ф. 155 с. 23

ПЕТТИ ДЕЛ

1. Види поопширно; Петар Стојанов, *Македонија во времето на Балканските и Првата Светска војна*, Скопје, 1969, с. 17-27.
2. Димитрија Гуцовик, *Србија и Арбанија*, Београд, 1945, с. 111.
3. Јован Цвијик, *Излазак Србије на Јадранском мору*, Гласник, српског географског друштва, Т. 2, бр. 2., с. 198.
4. Междусъюзническата војна, 1913г., Държавно книгоиздателство, София, 1963, с. 8.
5. Балканские государства, С. Перебургъ, 1908, с. 87.
6. Види поопширно; Уговорен измету Србије, Бугорске и Грчке за деобу Македонија пре 1908, с. 23-27.
7. Горги Абациев, *Балканските војни и Македонија*, Скопје 1958, с. 29.
8. Петар Стојанов, *Македонија*..., Оп. цит., с. 70.
9. Петар Д'рвинговъ, *История на Македоно-одринското Опълчение*, Т. 2, София, 1925, с. 9.
10. Види список бр. 1. П. Стојанов, *Македонија*... Оп. цит. с. 72-74.
11. Петар Стојанов, *Македонија*... Оп. цит., с. 76.
12. Види список бр. 2. Петар Дарвингов, *История цит дело*, Т. 1, с. 13-14.
13. Петар Стојанов, *Ибидем*.
14. Петар Стојанов, *Ибидем*.
- * и ** Овие две Чети се формирале во Дупница и се упатиле кон Македонија. (Види с. 336.)
- * Списокот е преземен од Петар Д'рвингов, *История на Македоно - одринското Опълчение*, София, 1925, Т. 1. с. 13-14.
15. Петар Стојанов, *Македонија*... Оп. цит., с. 78.
16. Петар Д'рвинговъ, *История*... Оп. цит. с. 28.
17. Петар Д'рвинговъ, *История*... Оп. цит. с. 3., или Телеграма од Русе од 17/30. 09. 1912 г.
- * Види список на бригадите од Ополчението с. 367.
18. Петар Стојанов, *Македонија*..., Оп. цит., с. 79.
19. Петар Д'рвингов, *Историята*..., Т. 1, Оп. цит., с. 3-8.
20. Петар Стојанов, *Македонија*... Оп. цит., с. 81.
21. Петар Стојанов, *Македонија*... ибидем.
- * и * * Петтата и Дванаесетата бригада биле пополнети со Бугари.

22. Петар Стојанов, Македонија. . . , Оп. цит. , с. 85.
23. Петар Стојанов, Македонија. . . , Оп. цит. , с. 89.
24. Петар Стојанов, Македонија. . . ибидем,
25. Петар Стојанов, Македонија. . . , Оп. цит. , с. 90.
26. Петар Стојанов, Македонија. . . Оп. цит. с. 96
27. Види поопширно: Христо Силјанов, Освободителните. . . , Оп. цит.
- * Види поопширно, Петар Стојанов, Балканските . . . , Оп. цит. с. 106.
28. Шеро Атанасов, Българското военно изкуство, през
капитализма, София, 1959 , с. 227.
29. Петар Стојанов, Македонија. . . , Оп. цит. , с. 117.
30. Види: Документи на борбата на македонскиот за самостојност и
национална држава , Т. 1, Скопје, 1981, док бр. 365 с. 553. Меморандум
за независноста на Македонија, предаден од македонската комисија
во Петроград, до пратениците на големите сили во Лондон
(1.03.1913)
31. Види: Документи. . . , Меморандум на Македонците од 7.03.1913
година, до владите и општественото мнение на балканските држави
Т. 1, Оп. цит. , Док. бр. 370, с. 556.
32. Документи. . . , Меморандум, Т. 1, Оп. цит. , с. 555.
33. Види: Документи. . . , Т. 1, Оп. цит. , Док бр. 370, с. 566.
34. Документи. . . , Т. 1, Оп. цит. , Док бр. 370, с. 567.
35. ИНИ-Скопје, Извори за историјата на македонскиот народ,
"Македонски глас", Скопје, 1968, с. 54,
36. ИНИ-Скопје, Македонски глас" 1968, с. 55.
37. Македонский Голосъ, Г. 1, бр. 2, С. Петербургъ, 27.08.1913, с. 1.
- * Управда, псевдоним на Димитрија Чуповски.
38. ИНИ-Скопје, "Македонски глас", . . . , Оп. цит. , с. 64.
39. ИНИ-Скопје, Македонски глас, Оп. цит. , с. 66.
40. Види Спогодба: Петар Стојанов, Македонија. . . Оп. цит. , с. 140-142.
41. Весник, " Народъ", бр. 20 од 13.03.1913, София с. 1.
42. Константин Фактиван, Д. Документи и белешки од првата грчка
власт во Македонија (1912-1918), Солун, 1931, (превод од грчки
на македонски) с. 6-7.
43. Петар Стојанов, Македонија. . . , Оп. цит. , с. 188.
44. Петар Стојанов, Македонија. . . , Оп. цит. , с. 208.
45. ДАСРС, Београд, Извештај Окружног начелника Дебра, до ВК бр. 3885,

од 12.05.1913 г.

46. "Македонски глас", Српски терор, Скопје 1968, с. 217 (превод).
47. "Македонски глас" ибидем.
48. "Македонски глас" Систем на подлост и предавство, Скопје, 1968, с. 161.
49. "Македонски глас", ибидем.
50. "Македонски глас, Како Грците ја освоија Македонија, Скопје 1968, с. 205.
51. "Македонски глас" Оп.цит., с. 205-206, (превод).
52. "Македонски глас", ибидем.
53. "Македонски глас" ибидем.
54. Македонский голосъ, С. Петербург. бр. 8 од 22.12.1913 .
55. "Македонски глас", Грчкиот терор, Скопје, 1968, с. 216. (превод)
56. Милан Бартош, Меѓународно јавно право Београд, 1951, с. 421-426.
57. Петар Стојанов, Македонија. . . Оп.цит. с. 219
58. ДАСРС, Београд, ВК -по Пов. писмо од 24.05.1913 г.
59. "Македонски глас" Писмо од Костур, Оп.цит., с. 241 (превод)
60. "Македонски глас, Писмо од Дебар, . . . , Оп.цит., с. 243.
61. „Македонски глас", Македонска хроника, Оп.цит., с. 220.
62. Министерство рата Србије, Срби и Бугари, Београд, 1913, с. 128.
63. Министерство рата Србије, Срби и . . . , Ибидем .
64. Министерството рата Србије, Срби и . . . , Оп.цит. с. 129
65. Министерството рата Србије, Срби и . . . , Оп.цит. с. 130.
66. Министерство рата Србије, Срби и . . . Ибидем.
67. "Македонски глас" Балкански празник на умрените, Скопје 1968, 222
68. Види: Таен додаток кон Договорот за пријателство и сојуз меѓу Бугарија и Србија: Документи . . . , Т.1, Оп.цит., Док. бр. 360, с. 537.
69. Министерство рата Србије, Срби и . . . Оп.цит. с. 138-139.
70. Петар Стојанов, Македонија. . . , Оп.цит., с. 91.
71. Петар Стојанов, Македонија. . . Оп.цит., с. 92.
72. ЦХ на ВМРО (об.), Предвизиците на Македонското дело, Скопје, 1986 с. 78.
73. "Македонски глас", До Македонскиот народ, Скопје 1968, с. 83 (превод од) Македонский Голосъ, С. Петербург, бр. 2 од 27.06.1913)
74. "Македонски глас", Преглед на печатот, Оп.цит., с. 79.

75. "Македонски глас", Преглед на печатот, ..., Ибидем.
76. "Македонски глас", Преглед на печатот, Оп.цит., с.80
- * Види: Нови документи, Историски архив Скопје, 1991.
77. Документи..., што претставуваше Бугарија за Македонија...,
Оп.цит., Док. бр.375, с.577.
78. Документи... Ибидем.
79. Македонски глас, Чашата на стрпливоста се преполни, Скопје,
1968, с.105.
80. Бојна историја, Београд, 1980, с.62.
81. "Македонски глас", Чашата на стрпливоста се преполни,
Ибидем.
82. "Македонски глас", Самоостојноста на Македонија како
локализација на балканскиот пожар, Скопје 1968, с.114
(превод и преземено од весникот "Гражданин" бр.37)
83. Македонски глас, Отворено писмо до генералот Паренсов, Скопје,
1968, с.110.
84. Александар Кон, Самоостојноста на Македонија како локализација
на балканскиот пожар, Скопје, "Македонски глас" 1968, с.118
85. Б.Кириченко-Астромов, Наша должност, "Македонски глас"
Скопје, 1968, с.115.
86. "Македонски глас", Полиците за Македонија, Скопје, 1968, с.115.
87. "Македонски глас", Скопје, 1968, с.152 (преземено од
Двиеник Петербуршки на полски-превод).
88. ДОКУМЕНТИ..., Меморандум на Македонците до руската
влада, Оп.цит., Док. бр.375, с.578.
89. К.Милошевски, Во освоена Македонија, "Македонски глас", Скопје,
1968, с.164 (преведено и пренесено од "Радничке новине"
од 23.08.1913
90. К.Милошевски, Во освоена Македонија, "Македонски глас",
Оп.цит., с.165 (превод)
91. "Македонски глас", Писмо од Солун, Скопје, 1968, с.170-171.
92. "Македонски глас", Македонска хроника, Скопје, 1968, с.195.
93. Петар Стојанов, Македонија..., Оп.цит., с.148
94. Одбрани статии за работничките и социјалистичките движења во
Македонија (1895 - 1914) ИИМ, Скопје, 1962.
95. Историја на македонскиот народ. Т.2., Оп.цит., с.381.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

а) Извори

1. АНКЕТА ВО БАЛКАНИТЪ-МАКЕДОНИЈА, София, 1917.
2. AN UNDERGROUND REPUBLIC, Blackwood's magazine, January-June 1906, Edinburgh-London.
3. АПОСТОЛОВ Александар, Извештаи на белгиските дипломатски претставници за Илинденското востание, Годишен зборник на Филозофскиот факултет при Универзитетот Скопје, Скопје, 1966.
4. АРСОВ Славејко, Спомени, Скопје, 1951.
5. АРСОВЪТ Ташко, Ламбе Ивановъ Арнаудовъ, "Ил. Илинденъ", 1/131, 1942.
6. АРХИВ ВОЈНО-ИСТОРИСКОГ-ИНСТИТУТА-Београд, Пописник 2, кутија 6, фасц. 19.
7. БЪЛГАРСКА Комунистическа партия, Документи на централните ръководни органи 1900-1903, II, София, 1974.
8. БАЛКАНСКИЕ ГОСУДАРСТВА, С. Перебургъ, 1908.
9. ВАСИЛЕВИК М. М., Извештај, Пов. бр. 21, Битола, 12. 08. 1896. ППО Ф. VI, ДСИП М-446, 1, Архив на Македонија, Скопје.
10. ВОЕНИТЕ ПРАВИЛА ЗА МАКЕДОНСКАТА ВОЈСКА, Правилата-Уставот на македонскиот востанички комитет во Кресненското востание, Институт за социолошки, политичко-правни истражувања, Скопје, 1980, стр. 206-224.
11. ВОЕНАТА ИНСТРУКЦИЈА ЗА УРЕДУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА ВОЈСКА ВО АВТОНОМНА ДРЖАВА МАКЕДОНИЈА, Македонската Лига и Уставот 1880. Институт за социолошко, политичко-правни истражувања, Скопје, 1985, стр. 263-291.
12. ГЕРАСИМОВА Виолета и ГЕРАСИМОВ Љубомир, Извештаи за Илинденското востание од воениот аташе на Франција и Цариград, "Македонски архивист", Скопје, 1973.
13. ГРУЕВ ДАМЕ (1871-1906), Истражување и материјали, (Редакција: Љ. Лапе, Дим. Димески, Бл. Ристовски, Ј. Кочанковски, Г. Димовски-Цолев, Г. Танковски, Н. Ивановски) Друштво за наука и уметност, Битола, 1981.
14. ДВИЖЕНИЕТО ОТСАМЪ БАРДАРА И БОРБАТА СЪ ВРХОВИСТИЪ, по спомени

на Яне Сандански, Червн Пъевъ, Сава Михайлов,
Христо Куслевъ, ИБ. Атанасовъ-Грчето и др. София,
1927.

13. ДЕЛИНИКОЛОВ Т. Спомен за Гоце Делчев, Македонска миселъ, 9-10.
14. ДЕЛИРАДЕВ Павел, Яне Сандански, София, 1946.
17. ДИМЕВСКИ Славко и др., Правилата-Уставот на македонскиот
востанички комитет во Кресненското востание, ИСПП,
Скопје, стр. 203-231.
18. ДИМЕВСКИ Славко и др. Македонската Лига и Уставот за државно
уредување на Македонија 1880, Нисла, Скопје, 1985,
стр. 237-261.
19. ДОКУМЕНТИ ЗА БОРБАТА НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД ЗА САМОСТОЈНОСТ И
ЗА НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА, Том I-II, Универзитет „Кирил и Методиј“,
Факултет за филозофско-историски науки, Скопје, 1981.
20. ДАСИП-Београд, Пов. архива, Фасц. IX, Пов. бр. 233. од 19.05.1907
21. ДАСИП-Београд, ф. IX, 1907. Пов. бр. 497 од 7.12.1907.
22. ДАСИП -Београд, Извештај из Солуна, 4.07.1909, ЯП И „О“, ред
375- 1909.
23. ДАСРС, Београд, Извештај Окружног начелника Дебра, до ВК бр. 3885,
од 12.05.1913.
24. ДАСРС, Београд, ВК -по Пов. писмо од 24.05.1913 г.
25. ДОЈНОВ Дојно, НОВИ ДОКУМЕНТИ ЗА КРЕСНЕНСКО-РАЗЛОШКОТО ВОСТАНИЕ
Известия на националният военно исторически музей,
Том I, 1973.
26. ДОРЕВЪ Панчо, ДОКУМЕНТИ ИЗЪ ТУРСКИТЕ ДРЪЖАВНИ АРХИВИ, Том IV,
(1863-1909), София, 1942.
27. ДРЖАВЕН АРХИВ НА МАКЕДОНИЈА, Извештај на австро-унгарскиот
конзул од Битола бр. 51 од 1.08.1908 година.
28. ДРЖАВЕН АРХИВ НА МАКЕДОНИЈА, Извештај на Австроунгарскиот
конзул од Битола, бр. 53/16 од 8.1908 год. М. ф. 155 сн. 23
29. ДУМЕВЪ В, Изъ моите спомени, Сборник, Илинден 1903-1927,
София, 1927, с. 52.
30. ЕНИЧЕРЕВ Г. Никола, Въ споменания и бѣлежки, София, 1906.
31. ЖИЗНОПИСАНИЕ, МИТРОПОЛИТА Охридско-пловдивски Натанаила,
СБ. НУНК, Книга 25, София, 1909.
32. ЗБОРНИК НА ДОКУМЕНТИ ЗА СОЗДАВАНЕТО НА МАКЕДОНСКАТА ДРЖАВНОСТ

- (1893-1944), Избор, Редакција и уводни коментари на Александар Христов, Универзитет „Кирил и Методиј“ Скопје, 1976.
33. ЗОГРАФСКИ Данчо, Македонскиот таен револуционерен комитет и „Отпштение“ ИНИ, Скопје, 1954.
34. ЗОГРАФСКИ Данчо, Извештаи од 1903-1904 година, на австриските претставници во Македонија, Скопје, 1955.
35. ИЗБОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЈА. IV, БАН, София, 1959.
36. YAKIR Begar, Le finanze turche, Le contribusen dirette nell Impero Otomano, Bologna, 1914.
37. ИОВКОВ Арсениј, Първите дни на Илинденското въстание, Илинденъ, IV/1-2.
38. КЕЦАРОВЪ Г., КЕЛОВЪ Ив. ... ДОКУМЕНТИ ЗА КРЕСНЕНСКОТО ВЪЗСТАНИЕ ОТЪ 1878, Државна печатница, София, 1940.
39. КЕЦКАРОВЪ Антон, Из спомените ми по револуционното дело во Охридско-Ил. Илинден, 1/31.
40. КЕЦКАРОВЪ Антон, Четническото движење во Охридско, Ил. Илинденъ, 1/31, 71, 2/72, 82, 112, 122, 3/33, 123, 3-4/73, 124, 7-8/47, 9/139, 10/30.
41. КОМЕНТАР НА ВОСТАНИЧКИОТ ДИСЦИПЛИНСКИ УСТАВ (ПРАВИЛНИК), Друштво за наука и уметност, Прилози 1, Битола, 1971.
42. КРЕСНЕНСКО-РАЗЛОШКОТО ВЪСТАНИЕ 1878, Съборник, БАН, София, 1970.
43. КРУШЕВСКИОУ МАНИФЕСТ, Земски одбор на Народниот фронт на Македонија, Скопје, 1948.
44. KORFI E E'ESPANASTASISI TES MAKEDONIAS, KATA TO 1878, Tesaloniki 1989, s. 226-229.
45. КУРТОВИЌ М. (Ген. Конзул), Ранени Срби у Старој Србији и Македонији, од стране Бугарског Револуционерног Комитета, К. Пов. Н^о 565/6, 03. 1901 година, Скопје, ППО-ДСИП м. 663, Архив на Македонија Скопје.
46. LA FERMETURE DES EKOLES SERBES, Progres de Salonique, N. 1530/26. 12 1910.
47. ЛАПЕ Љубен, Неколку нови документи за 1903 година, Годишен зборник на филозофскиот факултет на универзитетот во Скопје, 1953.
48. ЛАПЕ Љубен, Извештаи од 1903 година од српските конзули,

митрополити и училишни инспектори во Македонија ИНИ,
Скопје, 1954.

49. ЛАПЕ Љубен, Протоколи од заседанијата на Прилепската општина
(1872-1886), ИНИ, Скопје 1956.
50. ЛАПЕ Љубен, Никола Петров Русински, како извор за ранног период
од ширењето на социјалистичките идеи во
Македонија, „Историја“ V/72, Скопје, 1969, 31-42.
51. ЛАПЕ Љубен, ОДБРАНИ ТЕКСТОВИ ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ
НАРОД, Дел II, Скопје, 1965.
52. ЛАПЕ Љубен, ОДБРАНИ ТЕКСТОВИ ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ
НАРОД, (Трето дополнето и проширено издание) Дел II,
Универзитет „Кирил и Методиј“ Скопје 1976.
53. ЛОЗАНЧЕВ Анастас, Спомени (ракопис), АУ на ИНИ, Скопје.
54. МЕЖДУСЪЮЗНИЛЕКАТА ВОЈНА 1913г., Държавно книгоиздателство,
София, 1963, с. 8.
55. МАКЕДОНИЈА КАТО ПРИРОДНО И СТОПАНСКО ЦЪЛО, София, 1945,
(ЯРАНОВ Д.)
56. МАКЕДОНИЈА и ОДРИНСКО (1893-1903), Мемоаръ на Внатрешната
Организация, с. а. 1904.
57. МАНАСИЕВЪ Аргир, Спомени за участието въ революционното
движение въ Македония по време на Илинденското
въстание, Известия на институту на история при
БАН. Т. 8, София, с. 326.
58. МАТЕРИЯЛИ ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ,
Кн. I, БЪСТАНИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ ВЪ ЮГОЗАПАДНА
МАКЕДОНИЈА ДО 1904, Спомени на Славейко Арсовъ
(1-35), София, 1923.
59. МАТЕРИЯЛИ. . . Кн. II, ОСВОБОДИТЕЛНАТА БОРБА ВЪ КОСТУРСКО (до 1904),
Спомени на Пандо Клавевъ, (1-131) София, 1923.
60. МАТЕРИЯЛИ. . . Кн. III, БОРБАТА ВЪ КОСТУРСКО и ОХРИДСКО, Спомени на
Иванъ Поповъ, Смила Войдановъ, Дейанъ
Димитровъ, Никола Митревъ, (35-141), София, 1923.
61. МАТЕРИЯЛИ. . . Кн. IV, КЪМЪ БОРБИТЕ ВЪ ЮГОЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА
(Кичевско, Витолско, Леринско, Преспанско, Дебарско)
Спомени на: Лука Джеровъ (3-24), Ѓорѓи Поп Христовъ
(25-50), Ангелъ Андревъ (51-80), За Дейноста на

- Георги Попанчевъ въ Леринско (81-102),
и на Лазаръ Димитровъ (103-145), София, 1926.
62. МАТЕРИЯЛИ... Кн. V. Спомени на: Дамянъ Груевъ (3-30), Борисъ
Сарафовъ (31-102), Иванъ Гарвановъ (103-136),
София, 1927.
63. МАТЕРИЯЛИ... Кн. VI. СОЛУНСКИЯТ АТЕНТАТЪ И ЗАТОЧЕНИЦИТЪ ВЪ ФЕЗАНЪ,
София, 1927.
64. МАТЕРИЯЛИ... Кн. VII. ДВИЖЕНИЕТО ОТСАМО ВАРДАРА И БОРБАТА СЪ
ВРХОВИСТИТЪ, Спомени на: Яне Сандански (3-45), Черноп
Пеевъ (47-74), Сава Михайлов (75-98), Христо
Куслевъ (99-129), Иванъ Атанасовъ Гърчето
(129-152), Петар Хр. Вуруковъ (153-174), Никола
Пужаровъ (175-193), София, 1927.
65. МАТЕРИЯЛИ... Кн. VIII, Спомени на ГЪОРЧО ПЕТРОВ, София, 1927.
66. МАТЕРИЯЛИ... Кн. IX, ВЪ МАКЕДОНИЯ И ОДРИНСКО, Михаилъ Гержиковъ,
67. ПЪВНИЯТЪ ЦЕНТРАЛЕНЪ КОМИТЕТЪ НА ВМРО, Д-ръ Христо Татарчев,
София, 1928.
68. МАТЕРИЯЛИ... Кн. X, РЕВОЛЮЦИОННАТА ДЕЙНОСТЪ ВЪ АЗОТЪ (Велешко) и
ПОРЪЧИЕТО, Спомени на Стефанъ Аврамовъ, София, 1929.
69. МАТЕРИЯЛИ... Кн. XI, РЕВОЛЮЦИОННАТА ДЕЙНОСТЪ ВЪ ДЕМИР-ХИСАР
(Битоляско) Спомени на Алексъ Стефановъ, София, 1931.
70. МИРЧЕВ Димитар, Спомени, Раконис, А0 на ИНИ, Скопје.
71. МИНИСТЕРСТВО РАТА СРБИЈЕ, Срби и Бугари у прошлости и
садашности, Београд, Државна Штампарија Кралевине
Србије, 1913.
72. МИТРЕВ Анастас, Мемоари, Огледи-статии, Скопје, 1974, (Илинденско
востание).
73. МИЛЕР А., Пятидесят летие Младотурецкой революции, Москва,
1958, с. 11.
74. МУРАТОВ А., ДОКУМЕНТИ ЗА ДЕЛНОСТА НА РУСИТЕ ПО УРЕДБАТА ЗА
ГРАЖДАНСКОТО УПРАВЛЕНИЕ ВЪ БЪЛГАРИЯ ОТ 1878-79, София, 1905,
Материяли за историята на България, Том I, Док. XV,
с. 170.
75. ОРИГИНАЛНИТЕ ПРОТОКОЛИ ОТЪ СМИЛЕСКИЯ КОНГРЕСЪ, Събитата
Скендер-бей, Ил. Илинденъ, София, 4/7.
76. ПАСХОВЪ Христо, Как Въстана Битоляския Демир-Хисаръ въ

Македонија, София, 1924, с. 13.

77. ПЕТРОВ Ѓорче, Спомени-кореспонденција, Култура, Скопје 1984.

78. ПИСМА, ДАСИП, Београд, Конзулат Србије у Битољу 1904.

79. ПЛАН ЗА ВЪСТАНИЕТО НА РАЗНИТЕ РЕЙОНИ ВЪ ОХРИДСКО (намерен
въ Архивата на убития войвода Христо
Узунов), Сборник, Педесет години отъ Илинденското
въстание, София, 1953.

80. ПО СПОМЕНИТЕ НА ИВАН ПОПОВЪ, Борбата въ Костурско и
Охридско до 1904, София, 1926, с 38-39.

81. ПОЛИТИЧЕСКИЯ И ЕКОНОМИЧЕСКИЯ О БИТОЛСКОМЪ ВИЛАЕТЪ, Собрания
росийско-императорскимъ вице-консуломъ
Н. Сябишнимъ, Битоля, 1885.

82. ПОЛЈАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Гоце Делчев-преписка, Култура, Скопје,
1972.

83. ПОЛЈАНСКИ -АНДОНОВ Христо, Неколку австриски документи за
стопанската ситуација во Македонија непосредно
пред Илинденското востание, Годишен зборник на
филозофскиот факултет, Кн. X-XI, Скопје, 1957/1958.

84. ПРАВИЛНИКЪ ЗА ЧЕТИТЬ на Тайната М. Одринска рев. организация,
ПРОФО, м-329, Архив на Македонија, Скопје.

85. ПРЕПИСКА НА ЛЕОНИД ВУЛГАРИС СО СРПСКАТА ВЛАДА, Архив ДСИП, Фонд
МИД Србије, ф I, Г-2

86. ПРИВРЕМЕНАТА ВОЕНА ИНСТРУКЦИЈА ЗА ДЕЈСТВУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА
ВОЈСКА, Македонската Лига и Уставот 1880, Институт
за социолошки политичко-правни истражувања, Скопје,
1985, стр, 293-312.

87. ПРОТОКОЛИТЕ ОД СМИЛЕСКИОТ КОНГРЕС, ДАМЕ ГРУЕВ (1871-1906),
Истражувања и материјали, Редакција (Љ. Лапе,
Д. Димевски, Бл. Ристевски Ј. Кочансковски Ѓ. Димовски,
Ѓ. Танковски, ДНУ, Битола, 1981, 80-88.

88. ПРОТОКОЛИ НА БЕРЛИНСКИОТ КОНГРЕС, София, 1896.

89. ПУШКАРОВЪ Никола, Спомени, София, 1927

90. РИСТИК М., Извештај ЛП Н^о. 664/25. 11.1901, М-666, Архив на
Македонија, Фонд Министерство на иностраних дјела,
Краљевине Србије, Београд, К. И.

91. РИСТИК М., Извештај бр. 104/21.02.1902, Битола, Архив на

Македонија Фонд Министерство иностраних дела

Краљевине Србије, Београд (Ј. Јовановиќ Пижон), К-1.

92. РУСИНСКИ Петров Никола, Придонесъ към исторijата на Вънтрешната организација, (Градивен период) за времето 1900-1903, Софија, 1938.
93. РУСИНСКИ Петров Никола, Спомени, Ракопис-сл. Т. I-IV, ИНИ, Скопје.
94. РУСИНСКИ Петров Никола, Револуционни Борби въ Охридско (Редакција Стефанъ Аврамовъ, Ракопис-(Сл. IV. 144)
95. СИМИК Ст. Светислав, Извештај до д-р Владана Ѓорѓевиќа, од 29. 06. 1898 .с. 40. Архив на Македонија, Скопје, Прелисти и регести за исторijата на македонскиот народ, во дипломатскиот архив, Београд кн. III.
96. СКРЯБИН Н., Политическiя и економическiя свидѣния о битолском вилаете, Библиотека, Балкански Въпроси, Сан Петербург, н. 4. , 1917 .
97. СТЕФАНОВЪ А., Спомени, Софија, 1927.
98. СПОМЕНИ НА ДАМЈАН ГРУЕВЪ, БОРИС САРАФОВЪ, ИВАН ГАРВАНОВЪ, МНИ, Книга V, Софија, 1927.
99. СПОМЕНИ НА ПАНДО КЛЯШЕВЪ, Освободителната Борба въ Костурско до 1908, Софија, 1925.
100. СПОМЕНИ НА ГОРПЧО ПЕТРОВЪ, МНИ, Софија, 1927.
101. СПОМЕНИ НА САВА МИХАЙЛОВ, Софија, 1927. с. 85.
102. СПОМЕНИ НА ГОРЧЕ ПЕТРОВ, Институт за национална исторija, Материјали за македонската национално-револуционерна исторija, Кн. I., Скопје, 1950.
103. СПОМЕНИ НА ЈАНЕ САНДАНСКИ, Скопје, 1951.
104. СПОМЕНИТЕ НА ЛУКА ДЖЕРОВЪ, ГОРГИ БОП ХРИСТОВЪ и др. Софија, 1926, с. 28-29.
105. СТРУМИЧАНИ И РЕВОЛУЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ. Едно изложение на Струмичкият револуционенъ Округъ отъ 1908, Библиотека на Македонското дело. сл. 1930.
106. ТАТАРЧЕВЪ Христо, Спомени отъ минатото, СБ, Илинден, 1922, с. 12.
107. ТОДОРОВСКИ Глигор, За состојбата на Македонските печалбари и бегалци пред и по Илинденското востание, според необјавени документи, Гласник на ИНИ, бр. 2-3. Скопје, 1981.

108. УСТАВОТ ЗА ИДНОТО ДРЖАВНО УРЕДУВАЊЕ НА МАКЕДОНИЈА 1880, Македонската Лига и Уставот 1880, Институт за социолошко, политичко-правни истражувања, Скопје, стр. 237-261 1985.
109. ФРАНЦУСКИ ДОКУМЕНТИ ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД, Архив на Македонија, Скопје, 1969, Серија VI, Том I, стр. 45-50, 55-59, 67-72.
110. ЦК НА ВМРО (об.), Предавниците на Македонското дело, Скопје, 1986.
111. ЧАКАЛАРОВЪВ Васил, Дневник, 23, Зборник-Илинденско преобраќајно востание, Софија, 1988, с. 231.
112. ЦАМБАЗОВСКИ Климент, ГРАЃА ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНИЈА ОД АРХИВОТ НА СРБИЈА, Том I- IV, Белград, 1979-1986.
113. ЦЕРОВ Лука и ДИМИТРОВ Лазар, Борбите во Југозападна Македонија, по спомените на Лука Церов и Лазар Димитров, Скопје, 1952, Книга В, ц. 17-19.
114. ШЕЌЕРОВИЌ Н., ЗАПИСНИЦИ СЕДНИЦЕ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА СРБИЈЕ 1868-1898, Државни архив НР Србије Београд, Граѓа II, стр. 168.
115. ШИВАЧЕВЪ А. МАТЕРИЈАЛИ ЗА ИСТОРИЈАТА НА ЦОРКОВНИОТ ВОПРОС И ЗА ХРАМА СВ. СТЕФАН ВЪ ЦАРИГРАД, Известия на Истор. дружество, Кн. 7-8, Софија, 1928.

П е р и о д и к а

Б) С р и с а н и ј а

- "Български преглед", София, 1893.
- „Военно исторически сборник“, София, 1953
- Гласник на ИНИ Скопје
- Годишен Зборник, Филозофски факултет, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје (1957-1987)
- "Економист", 1912
- „Етнолошки преглед“, Београд 1982
- Илустрација „Илинден“ София 1929-1944
- „Илинден“ София ,1923
- "Илинденски настани" Београд, 1971.
- „Историја„ Скопје 1969
- Исторически преглед, София ,1951
- Југословенски историски часопис, Београд, 1965
- Македонски архивист, Скопје 1973
- „Македонски вести„ бр. 20/1935 .
- "Македонска мисъл", София.
- „Македонско дело“ Виена, 1931
- „Македонско дело“, София, 3/58, 23.12.1927
- „Македонский Голосъ“, Г. 1, бр. 2, С. Петербургъ, 27.06.1913.
- „Македонский голосъ“, С. Петербург, бр. 8 од 22.12.1913 .
- „Македонски глас“, Скопје, 1968.
- „Македонски преглед“ София, 1925
- „Лоза„ Софија, 1891, год. 1, бр. 1.
- "Отечествен фронт" София, 1968
- „Погледи“, Скопје
- „Прилози“ на МАНУ. Скопје, 1988
- „Просветно дело“ Скопје бр. 7 и 8
- „Разгледи“, Скопје
- „Родина“, София, 1901

в) В е с н и ц и

- „Автономна Македонија.“ бр. 20, Софија, 16.11.1903
- „Београдске новине“ Београд, 26.08.1903.
- „Глас Црногораца“, Цетине, 1903.
- „Глас Црногораца“, 18.08.1903.
- „Daily News“, London, 12.1903.
- „Žurnal de Salonique“, Solun, N^o1422, od 19.04.1909
- „Зорница“, бр. 34. Цариград, 9/19.08.1880.
- „Застава“ бр. 167, Београд, 29.07.1903.
- „Камбана“ Софија, бр. 1083/11.11.1910,
- „Конституциона зора“, Нашата задача, бр. 1, 8.08.1908
- „Македонија“ Истанбул, 18.01.1871
- „Народъ“. бр. 20 од 13.03.1913, Софија
- „Народна воля“, Солун, бр. 19, од 24.04.1908,
- „Народна воля“ Солун 41*5, 1910 Солун 41/15.1910.
- „Нова Македонија“, 13.10.1970, стр. 9
- „Нова Македонија“, Скопје 19.07.1990
- „Нова Македонија“, од 8. јуни 1978.
- „Лелистерско ехо“ Битола, 1942-44
- „Политика“ Београд, бр. 23286 од 4.08.1978.
- „Право“, Редактор Н. Наумов, Хроника, 1/50, Софија
недела 24.12.1895 с. 2.
- „Право“, I/28, Софија, 30.05.1895, с. 3-4.
- „Революционен лист“ бр. 8 од 1.11.1906 година.
- „Obzor“ Zagreb, od 11-27.08.1903
- „Отечество“ Солун, 3.04.1909 (стар стил)
- „Žurnal de Salonique“, Solun, N^o1422, od 19.04.1909
- „Сараевки лист“ 14.08.1903.
- „Slovenec“, Ljubljana, 8.02.1903, 12.02.1903, 10.08.1903,
27.08.1903.
- „Slovenski narod“, 1-2, 191, 20.08.1903, 277, 30.11.1903.

Г л о с н и ц а

1. АБАЦИЕВ Ѓорѓи, Македонски возроденици и револуционери, Скопје, 1951.
2. АБАЦИЕВ Ѓорѓи, Епопејата на ножот, Скопје 1951.
3. АБАЦИЕВ Ѓорѓи, Балканските војни и Македонија, Скопје 1958.
4. АБРАМОВЌ Стефан, Револуционните борби во Азот и Поречието, Софија, 1927, с.29.
5. АЛБУМ-МАКЕДОНИЈА, Софија, 1931.
6. ALEKSIĆ Jov (TDA), Martiron ke ironema, Akdosis, Atina, 1914
7. АПОСТОЛСКИ Ванчо, На великобугарски националистички позиции, Погледи бр.2, Скопје, 1979.
8. АПОСТОЛСКИ Михајло, Гоце Делчев за стратегијата и тактиката на национално револуционерното движење во Македонија
9. АПОСТОЛСКИ Михајло, Две Инструкции на Воениот Штаб на Македонската Лига (воени аспекти), Македонската Лига и Уставот 1880, ИСПЛИ, Скопје, 1985, стр. 214-231.
10. АПОСТОЛСКИ Михајло, Стратегијата и тактиката на Илинденското востание, студии и статии, Скопје 1973.
11. АПОСТОЛСКИ Михајло, Избор, Том V, "Наша книга", Скопје, 1973.
12. АРНАУДОВСКИ Љупчо, Организацијата функцијата и улогата на Правосудните органи на Кресненското востание во Правилата-Уставот на Македонскиот Востанички Комитет, ИСПЛИ, 1980, Скопје стр. 147-173.
13. АРСОВ Славејко, Словени. Софија, 1937.
14. АТАНАСОВЌ Мерио, Бугарското воено изкуство, през капитализма, Софија, 1959, с. 227.
15. БАДЕНЌ Јорданџ, Даме Груевџ, живот и дело, Софија, 1943.
16. БАН: Историско-политичка информација по македонското прашање, Разгледи бр.2, 1969.
17. БАРТОВ Милан, Меѓународно јавно право Београд, 1951.
18. БАТОВСКИ Ханрих, Балканските држави и македонското прашање пред и по Илинденското востание, Зборник, Илинден 1903-1970, Скопје, 1970.
19. БАЖДАРОВЌ Георѓи, Македонскиот вџпрос вчера и денесџ, Софија, 1927
20. БЪЛЕВЌ Г. В. Ивџ, Един од забравените И. Спиространов, Илустрација

Илинден, ИВ, 1937, Кн. 7(97).

21. БЕЛЧЕВ Ташко, Книжевни паралели, Скопје, 1982.
22. БЕЛЕШКИ ЗА ТРГОВИЈАТА И ИНДУСТРИЈАТА НА МАКЕДОНИЈА, Български преглед, I-IV, София, 1930.
23. БИЛАНЦИК ДУШАН, Герила, Војна Енциклопедија, 3, 1960.
24. БИТОВСКИ Крсте, Дејноста и улогата на револуционерното Братство во МРО, Сп. „Историја“, XI/2, Скопје, 1961.
25. БИТОСКИ Крсте, За десетокот и земјоделското производство во Македонија кон крајот на XIX и почетокот на XX век, Гласник на ИНИ, 11/3, Скопје, 1967.
26. БИТОВСКИ Крсте, Грчките Четнички акции во Македонија во 1896 година, Сп. „Историја“, VI/2, Скопје, 1970, с. 160.
27. БИТОВСКИ Крсте, Еден интересен документ за положбата на македонското село во предилинденскиот период, „Гласник“ на ИНИ, бр. 2, Скопје, 1977.
28. БИТОСКИ Крсте, Цариградската конференција, Македонија во Источната криза (1875-1881), Зборник на МАНУ, Скопје, 1978.
29. БИТОСКИ Крсте, Историја на Крушево и Крушевско, Кн. I „Крушево“, 1978.
30. БИТОСКИ Крсте, Македонија во времето на големата Источна криза, „Студентски збор“, 1982.
31. БИТОВСКИ Крсте, Македонија и Кнежевството Бугарија, (1893-1903), ИНИ, Скопје, 1982.
32. БЪЛЕРЪ Иванъ, Въстанието въ северо-источна Македония, през 1895, „Иллюстрация Илинденъ“, 2-3, София, 1934.
33. БЪЛЕРЪ Иванъ, Поява и развитие на револуционното движење въ Македония, „Иллюстрация Илинденъ“ 4, София, 1930.
34. БЛАГОЕВ Димитар, Около македонскиот въпрос, „Ново време“ Год. IX, кн. 6, София, 1905.
35. БОЈАНОВСКИ Диме, Чифличките односи во Македонија, Годишник на Правно-Економскиот факултет, Скопје, 1955.
36. ВАРДАРСКИ, Стамболовщината въ Македония и нейните претставители, Виена, 1894.
37. ВЕСЕЛИНОВИК Милојко, Бројачка буна године 1880 у Битолском вилаету и војвода Мицко, Н. Штамларија, 1905.

38. ВЛАХОВ Димитар, Македонија, моменти од историјата на македонскиот народ, Скопје 1950.
39. ВЛАХОВ Димитар, Говори и Статии 1945- 1947, Скопје, 1947.
40. ВЛАХОВ Т. Револуционните Борби на македонскиот народ и Илинденско востание през 1903, "Исторически преглед", 5, София, 1961.
41. VOJNA ISTORIJA, Beograd, 1960.
42. ВРАЊЕШЕВИЌ Бранислав, Новосадска „Застава“ о Македонији у великој Источној кризи (1875-81), Зборник, Македонија во Источната криза (1875-81) ИАНУ, Скопје, 1978.
43. ГАБЕР Стеван, Национално-ослободителните цели и меѓунационалните односи во Правилата на македонскиот востанички комитет во Кресненското востание, Правилата-Уставот, на Македонскиот востанички комитет во Кресненското востание, ИСПИИ, Скопје, 1980.
44. ГАБЕР Стеван, Прилози кон историјата, „Студентски збор“, Скопје, 1980.
45. ГАЛКИН С. И., Вџпрос о реформах въ Македониии дипломатия империялистических државъ въ 1907-1909 г. Учение, записки, Института Славянсковедения, Москва, 1957, т. 15.
46. ГЕНОВ Ѓорѓи, Источниот вџпрос, София, 1926.
47. ГЕОРГИЕВСКИ К., Од животот на Охридско-Пловдивскиот митрополит Натанаил и дел од неговата кореспонденција со Охрид зачувана од оставштината на Јанаки Стрезов, „Историја“ бр. 2 Скопје, 1974.
48. ГЕРАСИМОВ Љубомир, Прилог кон прашањето за турските воени сили да се спротивстават на Илинденското востание, 36, Прилози за Илинден 1978, III, Крушево, 1979.
49. ГЕРЖИКОВЪ Михаил, Бџ Македония и Одринско, София, 1928.
50. ГЕРСИН К., Македонија и турско питање, Београд, 1903.
51. ГРУЕВ Дамјан, ДНУ Битола, 1981.
52. ГЊЕТИЌ Велко, Војна енциклопедија, 4, Београд, 1961.
53. ДАМЈАНОВСКИ Ристо, Оружените акции во Илинденското востание, Докторска дисертација, Филозофски факултет, Скопје, 1990.
54. ДЪРВИНГОВЪ Петар, Историја на Македоно-одринското Опџлчение, Т. 2, София, 1925.

55. ДЪРВИНГОВЪ Петър, Лирич и Борбата въ неговите недра. Тактическият
връх борбата на Турците съ въстаниците, София, 1937.
56. ДЕДИЕР Владимир, Интересна сфера, Просвета, Београд, 1980.
57. ДЕЛИПАЛАЗОВЪ Кръсть, Тодор Паница, непоколебим борец за свободата
на балканските народи, Възпоменателен лист Яне Сандански,
София, 23. април 1946.
58. ДЕРЖАВИН Н. С., Българско-сербски Взаимоотношения и македонский
вопрос, С. Петербург, 1914.
59. ДИМИТРОВЪ Л. Участието на Дебарско въ Илинденското въстание,
Илюстрация, Илинденъ, Година 9.
60. ДИМЕСКИ Димитар, Кадиноселска провала-1902, Сл. Историја, Скопје,
1971, с. 131-151.
61. ДИМЕСКИ Димитар, Ракитничка провала 1902, Сл. Историја, Скопје
1972, с. 140-155.
62. ДИМЕСКИ Димитар, Јосифова провала 1902, Зборник, Филозофски
факултет, Скопје 1973, с. 75-89.
63. ДИМЕСКИ Димитар, Општествено-економските прилики во Македонија
(1878-1903), Историја, бр. 2, Скопје, 1979.
64. ДИМЕСКИ Димитар, Македонското националноослободително движење
во Битолскиот вилает (1893-1903), „Студентски збор“,
Скопје, 1981.
65. ДИМЕСКИ Димитар, Дипломатските аспекти на македонското прашање
(1878-1903), Македонското националноослободително
движење во Битолскиот вилает, Второ дополнето издание,
Скопје, 1982
66. ДИМЕСКИ Димитар, Аферите во Битолскиот вилает, ММ Скопје, 1993
67. ДИМЕСКИ Димитар, Гоце Делчев, Скопје, 1994.
68. ДИМЕВСКИ Славко, Кукушка унија од 1859, Гласник на ИНИ, бр. 2,
Скопје, 1959.
69. ДИМЕВСКИ Славко, Битолскиот ученички бунт во 1899 година,
Сл. Просветно дело, XV, 1-2, 1959.
70. ДИМЕВСКИ Славко, Некои моменти од антиегзархиското движење во
Македонија, од Берлинскиот конгрес до создавањето на
ВМРО, Гласник на ИНИ, Скопје, 1961.
71. ДИМЕВСКИ Славко, Просветната политика на Егзархијата и учи-
лишните бунтови во Македонија, Скопје, 1960.

72. ДИМЕВСКИ Славко, Македонското национално-ослободително движење и Егзархијата (1893-1912), Култура, Скопје 1963.
73. ДИМЕВСКИ Славко, Црковна историја на македонскиот народ, Скопје, 1965.
74. ДИМЕВСКИ Славко, Нашето минато низ документи, Разгледи, 3, Скопје 1967, и Разгледи бр. 6, Скопје, 1968.
75. ДИМЕВСКИ Славко, Туѓите пропаганди во Македонија, Тетово, 1968.
76. ДИМЕВСКИ Славко, Санстефанскиот мировен договор, Скопје, 1968.
77. ДИМЕВСКИ Славко, Востаничките проект-устави а и други акти за создавањето на македонската држава донесени по Берлинскиот конгрес (1878-1880), Годишник на ИСППИ бр. 1, Скопје 1975.
78. ДИМЕВСКИ Славко, Положбата во Македонија за време и по Разложкото востание, според извештаите на австриските конзули од Солун, Зборник-Македонија во Источната криза (1875-81), МАНУ, Скопје, 1978.
79. ДИМЕВСКИ Славко, Општествено-економската положба на македонскиот народ и развојот на македонската национална мисла пред и за време на Кресненското востание, Правилата - Уставот на македонскиот востанички комитет во Кресненското востание, ИСППИ, Скопје 1980.
80. ДИМЕВСКИ Славко, Социјалната структура на востаниците и специјалната програма на на Уставот во Кресненското востание, Правилата - Уставот на Македонскиот Востанички Комитет во Кресненското востание, ИСППИ, Скопје, 1980.
81. ДИМЕВСКИ Славко, Борбата на македонскиот народ за државност и Македонската Лига, Зборник Македонската Лига и Уставот 1880, ИСППИ Скопје, 1985.
82. ДИМЕВСКИ Славко, Историјата на македонската православна црква, Скопје, 1990.
83. ДИМЕВСКИ Данаил, Развојот на идејата за автономија на Македонија, ДНУ, Битола, 1987.
84. ДИНЕВ АНГЕЛ, Илинденска епопеја, Дел II, Скопје, 1949 и 1967.
85. ДИНЕВ Ангел, Илинденска епопеја, Т. I и II, Скопје, 1987.
86. ДИНЕВ Ангел, Одбрани дела, I-III, Култура Скопје, 1983.
87. ДИМОВСКИ - Цолев Ѓорѓи, Ѓорѓи Сугаре, живот и дело, Битола, 1968.

88. ДОКЛЕСТИК Љ. Српско-македонските односи во 19 век, Скопје, 1973
89. ELLIS John, Gerila kroz stoljeca, Zagreb, 1978 .
90. ЗОГРАФОВЪ Н., Строежа живота, Софија, 1927.
91. ЗОГРАФСКИ Данчо, Крушевската Република, Земски одбор на народниот фронт на Македонија, Скопје, 1948.
92. ЗОГРАФСКИ Данчо, За работничкото движење во Македонија до Балканските војни, Скопје, 1950.
93. ЗОГРАФСКИ Данчо, Македонскиот таен револуционерен комитет, „Отиштение“, ИНИ Скопје, 1954.
94. ЗОГРАФСКИ Данчо, Извештаи од 1903 и 1904 година на Австриските претставници во Македонија, Скопје, 1955.
95. ЗОГРАФСКИ Данчо, Гоце Делчев идеолог и стратег на македонското национално-ослободително движење, Скопје.
96. ЗОГРАФСКИ Данчо, Процесот на конституирањето на македонската нација, Историја бр.1. Скопје, 1970.
97. ЗОГРАФСКИ Данчо, Големите сили и Балканот во почетокот на XX век „Гласник“ на ИНИ, бр.2-3, Скопје 1970.
98. ЗОГРАФСКИ Данчо, Стопанското потчинување на балканските земји во последната четвртина од 19 век, Гласник на ИНИ, 18/2, Скопје, 1972.
99. ЗОГРАФСКИ Данчо, Развојот на капиталистичките односи во Македонија за време на турското владеење, Култура, Скопје, 1967.
100. ЗОГРАФСКИ Данчо, Причините и насоките на превирањата во Македонија за време на Источната криза, Зборник МАНУ, Скопје, 1978, с.161
101. ЗОГРАФСКИ Данчо, Економските прилики во Македонија во средината на 19 век, „Прилози“ МАНУ, XI-1-2, Скопје, 1980
102. ИВАНОВСКИ Орде, Балканските социјалисти и македонското прашање од 90-тите години на XIX век до создавањето на Третата интернационала, Култура Скопје, 1970
103. ИСТОРИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ, Београд, Просвета 1973,
104. ИСТОРИЈА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ, I II, Београд, 1953/1960.
105. ИСТОРИЈА НА БЪЛГАРИЈА II, 1962.
106. ИСТОРИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ НАРОД, I, II, III, ИНИ, Скопје, 1969
107. ИСТОРИЈА НОВОГ ВЕКА, Редакција на Тарле Н.В. Београд 1949.

108. ИСТОРИЈА НА КРУШЕВО И КРУШЕВСКО ОД ПОСТАНОКОТ НА ГРАДОТ ДО ПОДЕЛБАТА НА МАКЕДОНИЈА, Крушево, СЗБ, 1978.
109. ИСТОРИОГРАФИЈА НА МАКЕДОНИЈА, (1965-1975) Составувачи: Н. Белјановски, А. Матковски, Б. Панов, Р. Поллазаров, П. Стојанов, Сојуз на друштвата на историчарите на Македонија, „Студентски збор“, Скопје, 1982.
110. ИСТОРИОГРАФИЈА НА МАКЕДОНИЈА (1976-1980), II, Составувачи: М-р Ристо Илјовски, Марјан Димитровски, Д-р Александар Трајановски, М-р Надежда Цветковска, М-р Катерина Јосифова, Сојуз на друштвото на историчарите, Скопје 1984.
111. ЯВОРОВЪ К. П., Гоце Делчевъ, София, 1904.
112. ЈАВОРОВ Пејо, Одбрани творби, Мисла, Скопје, 1983.
113. JELACA Milan, Manevar, Vojna enciklopedija, 3, Beograd, 1962.
114. КАЛАЙДЖИЕВ ХР. и АТАНАСОВ И., Реакционни и демократични прояви во Македонското дело, Нариздат, София, 1945.
115. КАРАМАНОВ А. В. Кратковременската слобода во Пиянец, Илустрација Илинден XII.
116. КАРТОВ Владо, Сава Михајлов, Наша книга, Скопје, 1980.
117. КАРТОВ Владо, Организацијата на востаничката власт за време на Кресненското востание, Зборник-Македонија за време на Источната криза (1875-1881), МАНУ, Скопје, 1978.
118. КАРТОВ Владо, Нормативната дејност на органите на Кресненското востание, Правилата-Уставот на македонскиот востанички комитет во Кресненското востание, ИСППИ, Скопје 1980.
119. КАТАРЦИЕВ Иван, Илинденски устанак, Војна енциклопедија, 3, Београд, 1960.
120. КАТАРЦИЕВ Иван, Два документи од втората половина на 19 век, за историјата на школството на Македонија, Скопје, Просветно дело бр. 7 и 8, с. 418.
121. КАТАРЦИЕВ Иван, Некои прашања за Уставите и Правилниците на ВМРО до Илинденското востание, Гласник на ИНИ, 1961.
122. КАТАРЦИЕВ Иван, За сенародното и демократски организираното движење Погледи, II, Скопје, 1965.
123. КАТАРЦИЕВ Иван, Создавањето на ВМРО до Илинден, Светлини на Минатото, РТ Скопје, 1968.

124. КАТАРЦИЕВ Иван, Кресненското въстание 1878, Наша книга, Скопје, 1978.
125. КАТАРЦИЕВ Иван, Општествените и националните цели на Кресненското въстание, Правилата-Уставот на македонскиот востанички комитет во Кресненското въстание, ИСПЛИ, Скопје 1980.
126. КАТАРЦИЕВ Иван, Борбата до победа, Скопје, 1983.
127. КАТАРЦИЕВ Иван, По враиците на македонската историја, Скопје, 1986.
128. КЕСЯКОВ Б. Д., Принос към дипломатическата история на България 1878-1925, София, 1925
129. КЕЦКАРОВ А., Четническото движение в Охридско, "Ил. Илинденъ 2, София, 1936.
130. КИРИЛ ПАРИЯРХ БЪЛГАРСКИ, Съпротивата срещу Берлинския Договор, Кресненско въстание, София, 1985.
131. КИРИЛ ПАТРИЯРХ БЪЛГАРСКИ, Българската Егзархия въ Охридско и Македония, след освободителната война, 1877-78, Том I и II кп. II, София, 1970.
132. КИРИЧЕНКО Б.-АСТРОМОВ, Наша должност, "Македонски глас" Скопје, 1968,
133. КИРОВ-МАЙСКИ Никола, Илинден, драма, София, 1923.
134. КЪНЧОВ Васил, Македония, Етнография, Статистика, София, 1900.
135. КЪНЧОВ Васил, Македония, София, 1900.
136. КЪНЧОВ Васил, Избрани произведения, София, 1970.
137. КЛИСУРОВ, Социјал економическите претпоставки за създаването и дейноста на Македонската революциона Организация, Сп. Македонско дело, бр. 8/134, 25. ИИИ, 1931
138. KOLB Vjekoslav, [tab. Vojna Enciklopedija 9. 1967.
139. КОН Александар, Самостојноста на Македонија како локализација на Балканскиот пожар, Скопје, "Македонски глас", 1968.
140. КОСТАНТИНОВ Душан, Востанички болници, "Македонија" (Сп. на Матицата на иселениците) Скопје, 1960.
141. КОНСТАНТИНОВ Милош, Етничките области во Македонија, Етнолошки преглед XIX, Београд, 1922.
142. КЪОСЕВ Дино, Борбите на македонскиот народ за ослободение, София, 1950.

143. КЪОСЕВ Дино, Борбите на македонскиот народ за ослободение,
София, 1954.
144. КЪОСЕВ Дино, Историја на македонското национално движение,
София, 1954.
145. КУЙУДЖИЕВЪ Т., Винаги жив во сџзнанието на народа, Пиринско
дело, Благоевград, Год. 4, Бр. 32 од 22. 04. 1959.
146. ЛАПЕ Љубен, Писмата на Гоце Делчев, Скопје, 1951.
147. ЛАПЕ Љубен, Внатрешната положба во Македонија за време на
Источната криза, Зборник-Македонија за времето на
Источната криза (1875-1881), МАНУ, Скопје 1978.
148. LAPE LJuben, Društveno-ekonomske prilike u Makedoniji u doba
Bosansko-Hercegovackog ustanka i licnost Dimitrija
Pop Georgijeva-Berovskog, Sarajevo, 1977.
149. ЛАПЕ Љубен, Од кореспонденцијата на Димитар поп Георгиев-
Беровски, со Стојан Верковик во Серез, Сп. Историја.
бр. 1 1974.
150. ЛАПЕ Љубен. Нови сознанија за знамето на Разловачкото
востание од 1876 година и за ликот на Димитар поп
Георгиев-Беровски, Музејски Гласник бр. 2. Скопје,
1973.
151. ЛАПЕ Љубен, Преминување на власта од градските раководни тела
на горските тела, Зборник, Илинден 1903, Скопје, 1970.
152. ЛАПЕ Љубен, Некои воено-управнитепа и установи пред и во
времето на Илинденското востание и нивното функционирање,
Зборник, Илинден 1903, Скопје, 1970,
153. ЛАПЕ Љубен, Учеството на поетот револуционер, Арсениј Ковков, во
Илинденското востание, Прилози за Илинден, 1978, II. "Десет
дена Крушевската Република", Крушево 1979, с. 115-138.
154. МАКИЌ Антон, Офанзива, војна енциклопедија, том 6, Београд, 1964.
155. МАНЕВ Моно, Българското въстание Въ Источна Тракия през 1903,
Воено-исторически сборник, 3, София, 1983.
156. МАТКОВСКИ Александар, Отпорот во Македонија во времето на
турското владеење, Мисла, Скопје, 1983.
157. МАТОВЪ Христо, Въстанишки действия, II, София, 1925.
158. МАТОВЪ Христо, За својата револуционна деиностъ, София, 1928.
159. МАТОВЪ Христо, За управлението на В. Р. Организация, София, 1925.

160. МАТОВЕВ Христо, Основи на Втрешната револуционна Организација, III издание, София, 1928 и За управлението на Втрешната организација, София, 1928.
161. МАРТУЛКОВ Алексос, Врховизмот и борбата на БМРО против него, (спомени) Скопје, 1940, с.209.
162. МИЛЕНКОВИЌ Ј. М. Интереси Аустро-Унгарске на Балкану, „Економист“ бр.15 од 1.07.1912.
163. МИЛЕНКОВИЌ Ј. М. Економски интереси Немачке на Балкану, „Економист“ бр.16 од 1.12.1912.
164. МИЛЕНКОВИЌ Ј. М. „Економски интереси Русије на Балкану, “Економист“ бр. 5. од 1.03.1913.
165. МИЛЕТИЧЕВ Л. „Каквo се рвшила датата на Илинденското востание, “Сборник Илинден“, 1903-1922, София, 1922.
166. МИЛЕР Ф. А. „Пятидесет ление Младотурецкой револуции, Москва, 1958.
167. МИЉАНИЌ И ДР. Војна историја, Београд, 1980.
168. МИЉОВСКА Деса, Две развојни етапи во економско-општествениот развој на Македонија во 19 век. „Гласник“ на ИНИ, бр. 2. Скопје, 1963.
169. МИНОВСКИ Михајло, Македонија како интересно подрачје на Хабзбуршката монархија во плановите и договорите за поделбата на Османската Империја, (1686-1898), Гласник на ИНИ, бр.18/74, бр.2.
170. МИНОВСКИ Михајло, Ставот на Австро-Унгарија спрема Македонија во Источната криза, Сборник- Македонија во Источната криза (1875-1881), МАНУ, Скопје, 1978.
171. МИНОВСКИ Михајло, Политиката на Австро-Унгарија, спрема Македонија и македонското прашање (1878-1903), Скопје 1982.
172. МИНОВСКИ Михајло, Федеративната идеја во македонската политичка мисла (1887-1919), „Студентски збор“, Скопје, 1985.
173. МИТРЕВ Атанас, Христо Узунов. Скопје, 1953
174. МИТРЕВ Димитар, Пиринска Македонија во борбата за национално ослободување, Скопје, 1950.
175. МОЈСОВ Лазар, Околу прашањето на македонското национално малцинство во Грција, Скопје, 1954

176. МОЛЕРОВ Константин, Из културното и општественото минало на Българите во Банско, Македонски преглед, Год. VIII, Кн. 3, 1933.
177. МИЛОШЕВСКИ К., „Македонски глас“, Во освоена Македонија, Скопје, 1968, с. 164 (прведено и пренесено од „Радничке новине“ од 23. 08. 1913)
178. М. Р. С. Срби и Бугари у прошлости и садашности, Београд, Државна Штампарија Кралевине Србије, 1913.
179. НИКИТОВЪ Никола, Гоце Дџлчев, Софиѝ, 1941.
180. НИКОЛОВЪ Т., Отъ Подвис до Смилево, „Илустрация Илинденъ“, 1, Софиѝ, 1924.
181. НИКИК Андрија, Стање у Македонији и Косову, Зборник-Македонија во Источната криза (1875-81), МАНУ, Скопје 1978.
182. НОВАКОВИЌ Стојан, Балканско питање и мање политичке белешке о Балканској полуострову 1886-1905, Београд, 1906.
183. ОДБРАНИ СТАТИИ за работничките и социјалистичките движења во Македонија (1895 - 1914) ИНИ, Скопје 1962.
184. ПАВЛОВСКИ Борис, Воената обука на смиреските ученици и младинци во 1903, „Илинденски настани“, 1, Битола, 1971.
185. ПАНДЕЌЪ Константин, Национално-освободителното движење во Македонија и Одринско 1878-1903, Софиѝ, 1979.
186. ПАНДЕВСКИ Манол, Вооружувањето на македонските револуционери во периодот до Илинденското востание (1893-1903), Гласник на ИНИ, Скопје, 1964.
187. ПАНДЕВКИ Манол, Обиди на ВМРО за воспоставување на внатрешни и надворешни врски во текот на Илинденското востание, Гласник на ИНИ, 2, Скопје, 1959.
188. ПАНДЕВСКИ Манол, Илинденските бегалци во Бугарија (1903-1904), Разгледи, IV, Скопје, 1961.
189. ПАНДЕВСКИ Манол, За некои форми на политичкиот отпор во предилинденскиот период (1893-1903), Гласник на ИНИ, 1, Скопје, 1959.
190. ПАНДЕВСКИ Манол, Првзата биографија на Јане Сандански од В. Водовозов, „Историја“ бр. 2, Скопје 1970.
191. ПАНДЕВСКИ Манол, Националното прашање во македонското ослободително движење (1893-1903), Култура, Скопје 1974

192. ПАНДЕВСКИ Манол, Илинденското востание 1903, ИНИ, Скопје, 1978.
193. ПАНДЕВСКИ Манол, Положбата во Македонија во Османската Империја кон крајот на XIX и почетокот на XX век, Гласник на ИНИ, 1, Скопје, 1976.
194. ПАНДЕВСКИ Манол, Уческе Македонаца у ослободилачким ратовина Србије 60-тих и 70-тих година 19 века, Зборник радова Књ. М, Београд, 1976.
195. ПАНДЕВСКИ Манол, Македонија и Македонците во годините на Источната криза 1876-1878, МАНУ Скопје, 1978.
196. ПАНДЕВСКИ Манол, Македонија во меѓународните спогодби и договори во времето на Источната криза, Зборник Македонија во Источната криза (1875-81), МАНУ, Скопје, 1978.
197. ПАНДЕВСКИ Манол, Кресненското востание 1878-1879, „Гласник“ на ИНИ, бр. 1-2, Скопје 1978.
198. ПАНДЕВСКИ Манол, Македонското ослободително дело во XIX и XX век, Мисла Скопје 1986.
199. ПАНДЕВСКИ Манол, Македонија на Балканот, Мисла, Скопје, 1990.
200. ПЕНЧЕВЪ Петко, По нашиот спорен въпрос, София, 1906.
201. ПАΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤ. Eccles et associations Grecques dans la Macedoine, Nord Balkan Studies, Thessalonici, 1962.
202. ПАСКОВЪ В., Ръководните сили въ Организацията, "Македонски преглед", София, 1925.
203. ПЕЛЕЉУГОВСКИ Петар, Некои карактеристики и развојот на македонската востаничка војска 1878-79, Правилата-Устаот на македонскиот востанички комитет, ИСПЛИ, Скопје, 1980.
204. ПЕЛЕЉУГОВСКИ Петар, Пилози за воената историја, Скопје, 1988.
205. ПЕЛЕЉУГОВСКИ Петар, Востаничките дејствија во Крушево 1903, „Нова Македонија“ 13113-13118, 26-30. 08. 1983, Скопје.
206. ПЕТРОВ Ѓорче, Македонското ослободително дело, приредил Гане Тодоровски, Мисла, Скопје, 1971.
207. ПИРОНИКОВЪ Д. А., Български дейци, София, 1941.
208. ПОПЪ-АРСОВЪ Петъръ, Происходъ на Револуционното движение въ Македония и първите сътлци на Солунския комитет за придобиване политическите права на Македония

- дадени отъ Берлинския договоръ, н. 8, София, 19.07.1919.
209. ПОЛИТ-ДЕСАЧЧИК Михајло „О источниот питању и негово органско решение, Беч, 1892.
210. ПОПАЗАРОВ Ристо, Грчката политика спрема Македонија во втората половина од 19 век, Скопје 1973.
211. ПОПАЗАРОВ Ристо, Великогрчката политика на Кралството Грција спрема Македонија во втората половина на 19 и почетокот на 20 век, Скопје, 1980.
212. ПОПАЗАРОВ Ристо, Ослободителните вооружани борби на македонскиот народ во периодот од 1850-1878, Скопје, 1978.
213. ПОПАЗАРОВ Ристо, Бостаничките и другите акции во Македонија 1878 година спрема грчките конзулски извештаи, Зборник- Македонија во Источната криза (1875-81) ИАНУ, Скопје 1878.
214. ПОПТОМОВЪ В., Доклад за македонското Илинденско вѣстание вѣ 1903 година, София, 1948.
215. ПОП-ХРИСТОВЪ Георги, Какъ станa убийството на руският конзулт Ростковски вѣ Битоля презъ 1903 година, " Пелистерско ехо", 114, Битоля, 1947.
216. ПОП-ХРИСТОВЪ Георги, Конгресътъ за вѣстанието вѣ с. Смилаво, " Пелистерско ехо", 31, Битоля, 1942.
217. ПОП-ХРИСТОВЪ, Революционната борба вѣ Битолският окръг, Спомени, София, 1953.
218. POUQUEVILLE F., Storia della Rigenerazione della Grecia, Milano, 1834, vol. II.
219. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Гоце Делчев и неговото време, I. Скопје, 1972.
220. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Некои прашања од воената организација на македонското национално-революционерно движење во предилинденскиот период, „Гласник“ на ИНИ, бр. 1, Скопје, 1960.
221. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Еден непознат статистички преглед на населението на Битолскиот вилает од 1897 година, „Годишен зборник“ на Филозофскиот факултет на Универзитетот-Скопје, Скопје, 1961.
222. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Варварски методи, „Нова Македонија“.

3654 Скопје, 12.08.1958.

223. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Источното прашање и Македонија во статиите на Маркс и Енгелс, Разгледи, бр1-2, Скопје, 1958.
224. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Македонското национално-ослободително движење до Илинденското востание, 36. Југословенски народи пре Први светски рат. САН, посебна издања СХУІ, Сделене друштвених наука Књ.61, Београд, 1967.
225. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Околу прашањето за ненаучното толкување на македонската историја и проблемот "Сан Стефанска Бугарија", Сп. Историја, Година IV, 1968, бр.1.
226. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Вилјем Гледсон за Македонија и македонското прашање, „Историја“ бр.2, Скопје, 1969.
227. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Европските држави и македонското прашање, „Историја“ бр.1, Скопје, 1969.
228. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Економските аспекти во односите на империјалистичките држави кон Македонија и македонското национално-ослободително движење до крајот на 19 век и почетокот на 20 век, „Гласник“ на ИНИ, бр.2, Скопје, 1973.
229. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Одбрани дела, I-V. Мисла, Скопје, 1980-81.
230. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ, Христо, Странските доброволци во Кресненското востание, 36. Кресненското востание во Македонија 1878-79, МАНУ, Скопје, 1982.
231. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Призремената влада на Македонија, Зборник, Македонија во Источната криза (1875-81) МАНУ, Скопје, 1978.
232. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Санстефанска Бугарија, ненаучно толкување на македонската историја, Скопје 1969.
234. ПОЉАНСКИ-АНДОНОВ Христо, Кон британските извештаи за воените аспекти на Илинденското востание, Скопје, 1983.
235. ПОПОВИЌ В., Источно. питање, Сарајево, 1965.
236. ПОПОВСКИ Владо, Организацијата на власта во Македонското (Кресненското) востание, Правилата-Уставот на Македонскиот востанички комитет во Кресненското востание, ИСПЛИ, Скопје, 1980.

237. ПОПОВСКИ Владо, Социјално-политичкиот профил на македонското ослободително движење, непосредно пред и за време на македонската Лига, Зборник, Македонската Лига и Уставот од 1880 ИСПП, Скопје 1985.
238. ПОПОВСКИ Владо, Социјалната и политичката природа на македонското ослободително движење во почетокот на неговото државно правно изразување, Погледи бр.6, Скопје, 1980.
239. ПРИЛОЗИ НА ДАМЕ ГРУЕВ, ДНУ, Битола и Одборот за одбележување на 75-годишнината од смртта на Даме Груев ОК ССРМ Битола, 1983.
240. ПРИЛОЗИ ЗА ИЛИНДЕН 1978, II, Совет «Десет дена Крушевска Република» Научно-културни средби, Крушево, 1979.
241. ПРИЛОЗИ ЗА ИЛИНДЕН 1979, III, Совет «Десет дена Крушевска Република», Завод за унапредување на стопанството на СРМ, Скопје, 1983.
242. ПЪРЛИЧЕВЪ К., Една страница отъ нашата епопея, Съборник Илинден 1903-1925, София, 1925.
243. ПУЛЕВСКИ Горѓија, Одбрани страници, Македонска книга, Скопје, 1974.
244. РАКТИВАН Константин, Д. Документи и белешки од првата грчка власт во Македонија (1912-1913), Солун, 1931. (превод од грчки на македонски)
245. РИЗАЈ Скендер, Административни и политички реформи во Македонија во Источната криза, Зборник МАНУ, Скопје, 1978.
246. РИСТЕВСКИ Блаже, Крсте П. Мисирков, (1878-1926), Прилог кон проучувањето на развитокот на македонската национална мисла, Култура, Скопје, 1966.
247. РИСТЕВСКИ Блаже, Македонскиот народ и македонската национална свест, Скопје, 1968.
248. РИСТЕВСКИ Блаже, Горѓија Пулевски и ослободувањето на Македонија, Зборник на МАНУ, Македонија во Источната криза (1875-81), Скопје, 1978.
249. РИСТЕВСКИ Блаже, Македонскиот народ и македонската нација, I и II, Мисла, Скопје, 1983.
250. РИСТЕВСКИ Блаже, Димитрија Чуловски (1878-1926), I-II, Култура

Скопје, 1966.

251. РОГДАЕВЪ Н., Революцията в Турция и македонските въстаници, Виена
Македонско дело, Год. 4, Бр. 124, од 25.10.1930.
252. СЕЛИШЕВ М. А. Проф. Славянско население въ Албани, София,
1931.
253. СИЛЯНОВ Христо, Освободителните борби на Македония, I-II,
София, 1933/1943.
254. СКРЯБИН Н. Политическия и економическия сведения о Битолском
вилаете, Библиотека Балкански въпроси, Н. 4. 1917, с. 8.
255. СОТИРОВСКИ Никола, Кон историјата на македонизмот во работата
на српската национална пропаганда во Македонија
и во втората половина на 19 век, Годишник на
Правниот факултет во Скопје, 1962.
256. СОТИРОВСКИ Никола, Државно-правниот фактор и неговото значење
во создавањето на македонската нација, „Гласник“
на ИНИ, бр. 1. Скопје, 1970.
257. СОТИРОВСКИ Никола, Уште еден прилог кон проучувањето на
појавата и развитокот на македонскиот народ и
раѓањето на македонската нација, Погледи бр. 2
Скопје, 1969.
258. СТИЈЕПОВИЌ Никола, Српска феудална војска са кратким прегледом
војне историје, Београд, 1954.
259. СТОЈАНОВ Петар, Петар поп Арсов во национално-револуционер-
ното движење (1868-1919), Култура, Скопје 1963.
260. СТОЈАНОВ Петар, Балканските војни, Скопје, 1972.
261. СТОЈАНОВ Иванъ, Македонија и Македонскиот въпрос, София
1933.
262. СТРУКОВА Л. К. Новые документы о положении Битолском вилаете
въ 1903 год. Москва, 1963.
263. ТАТРЧЕВ Христо, Првиот Централен комитет на ВМРО, София,
1928.
264. ТАШКОВСКИ Драган, Кон етногенезата на македонскиот народ
Скопје, 1973.
265. ТАШКОВСКИ Драган, Раѓањето на македонската нација, Наша
книга, Скопје 1970.
266. ТАШКОВСКИ Драган, За македонската нација, Скопје, 1976.

267. ТАШКОВСКИ Драгач, Корените на велико-бугарскиот национализам и Санстефанска Бугарија, Студентски збор, Скопје 1982.
268. ТОДОРОВ Н. ТРАЙКОВ В., Българи учесници за освобождение на Гърция София, 1871.
269. ТОДОРОВСКИ Гане, Подалеку од занесот поблиску до болот, Скопје 1983
270. ТОДОРОВСКИ Гане, Формирањето на ВМРО, според ракописните мемоари на Иван Х. Николов, Разгледы бр.10, Скопје, 1969.
271. ТОДОРОВСКИ Гане, Македонската правостойна, Мисла, Скопје, 1985.
272. ТОДОРОВСКИ Гане, Прилог кон прашањето на македонскиот сепаратизам, „Разгледы“ бр. 2. Скопје, 1966.
273. ТОДОРОВСКИ Глигор, Вооружените подготовки на ТМОРО за востание (1893-1903), Скопје 1982.
274. ТОДОРОВСКИ Глигор, Реформите на големите европски сили во Македонија (1829-1909), Студентски збор, I-III, 1984.
275. ТОДОРОВСКИ Глигор, Македонското прашање и реформите во Македонија, Скопје, 1989.
276. ТОМАЉЕВСКИ Ѓорѓи, Крушовската република, Софија, 1968
277. ТОМОВЪ А. ВАЖДАРОВЪ Г. Революционната борба во Македонија, София 1917.
278. ТОМОВСКИ Томо, Документи од Виенската архива за Македонија (1879-1903), Скопје, 1955.
279. ТОШЕВ СВЕТОЗАР, Бунтовни времена, София, 1981.
280. ТРАЈАНОВСКИ Александар, Бугарската Егзархија и македонското национално-ослободително движење (1893-1908), Култура Скопје, 1982.
281. ТРНАКОВИК МИЛЕ, Карактеристике партизанских дејстава у Македонији у времену 1875-1878 године, Зборник на МАНУ, Македонија во времето на Источната криза (1875-81), Скопје, 1978.
282. ТУЦОВИК Димитрија, Србија и Арбанија, Београд, 1945.
283. ФИЛЯНОВ Илия, По стъпките на Яне-Пиринския орел, София, 1982.
284. HAMMER von Jozeff, Historija Turckog (Osmanskog) carstva, I-III.
285. ХАЦИВАСИЛЕВИК Јован, Братство, Кн. 11, Београд, 1906.
286. ХАЦИВАСИЛЕВИК Јован, Покрет Срба и Бугара у Турској, Београд, 1908.

287. ХИКМЕД Николаидес, Етнички области во Македонија, Етнолошки преглед(10-19),1982.
288. ХРАБАК Богумил, Званична Србија и Црна Гора према Македонији. Зборник на МАНУ,Македонија во времето на Источната криза 1875-1881),Скопје,1978.
289. ХРИСТОВ Александар,Генезата и развитокот на идеата за автономија и буденето на македонската национална мисла(1871-1881).Зборник МАНУ,Македонија во времето на Источната криза(1875-1881), Скопје,1978.
290. ХРИСТОВ Александар,Елементи на државно-правниот концепт на Македонија во Правилата-Уставот на Македонскиот востанички комитет во Кресненското востание,Зборник на ИСПЛМ, Правилата- Уставот на македонскиот востанички комитет во Кресненското востание,Скопје, 1980.
291. ХРИСТОВ Александар,Прилози за историјата на македонската политичка мисла (1878-1919),Скопје 1982..
292. ХРИСТОВ Александар,Создавањето на македонската држава,1-4, Мисла,Скопје,1985.
293. ХРИСТОВ Александар,Создавањето на македонската држава,Мисла. Скопје,1990.
294. ХРИСТОВ Александар,Резолуционерните судови на ВМРО(1893-1912), Илинден Скопје,1951.
295. ХРИСТОВ Александар,Принципот на Автономна Македонија во Програмата на ВМРО, Гласник на ИНИ бр 2,1963.
296. ХРИСТОВ Александар,Од концепцијата за самостојна Македонија во Балканска федерација,Годишник на Правниот факултет,Скопје,1965.
297. ХРИСТОВ Александар,Облици на самопределувањето на македонскиот от народ во текот на неговите борби за национално ослободување(1893-1913) Гласник на ИНИ бр.2, Скопје 1968
298. ХРИСТОВ Александар,Организацијата на власта на востаничката територија за време на Илинденското востание, Книга за Илинден,Скопје 1969.
299. ХРИСТОВ Т. Александар,ВМРО и македонската државност (1893-1934)

Скопје, 1993.

300. ХРИСТОВ Анастас, Аграрниот въпрос во Македонија, Солун, 1909.
301. ХРИСТОВ Христо, Ослободението на Бугарија и политиката на западните држави 1876-1878, Софија, 1968.
302. КЪОСЕВ Дино, Борбите на македонскиот народ за ослободување, Софија, 1950.
303. КЪОСЕВ Дино, Историја на македонското движење, Софија, 1954.
304. ЦВЕТКОВА Бистра, Турскиот феудален ред и Бугарскиот народ, Софија, 1962.
305. ЦВЕТКОВА Бистра, с. Сицево, Битолско во национално-револуционното движење, БАН, Софија, 1979.
306. ЦВИЈИК Јован, Балканско полуостров и Јужнословенски земји. Основи антропологије, I и II, Београд, 1966.
307. ЦВИЈИК Јован, Излазак Србије на Јадранско море, Гласник, српског географског друштва, Г. 2. бр. 2.
308. ЧАШУЛЕ Ванга, Бугарските историчари за македонското прашање, Скопје, 1968.
309. ЧУБРИЛОВИЌ Васа, Историја политичке мисли у Србији 19 века, Београд, 1959.
310. ЦАМБАЗОВСКИ Климент, Односот на Српската влада кон Кресненското востание 1878-79, МАНУ, Скопје, 1982.
311. ШИРИЛОВ Петар, Мислата и делото на Димитар Митрев, Скопје, 1974.
312. ШКАРИЌ Светозар, Уставот за идното државно уредување на Македонија, Зборник, Македонската Лига и Уставот 1880, ИСПЛИ, Скопје, 1985.

ТУРСКИ И ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ ЗБОРОВИ

А

- АБЕР—вест, известување, новост, глас
АВАНГАРД, АВАНГАРДА—преден одред, претходница
АВЕРЗИЈА—одвратност, гнасење, оираза
АВТОХТОН—самостроен, самоникнат, допороден, староседелски
АВТЕНТИЧЕН—вистинит, веродостоен, изворен
АВЦИ ТАБУР—ловечки, пешадиски баталјон
АДАЛЕТ—правда
АДЕТ—обичај, ред, навика
АЈВАН—животно, стока
АЈДУТ—одметник против турските насилства
АЈЛАКЧИЈА—месечно платен момок кај чифликсајбија, работник
АЈЛАК—доход, месечна плата
АКА—шета, безделнички талка
АКЦЕЛЕРАЦИЈА—забрзување
АКЦИС—данок на алкохолните пијачки во турската држава
АЛТРУИЗАМ—несебичност, любов кон блиските, любов кон човештвото
АМНЕСТИЈА—потполно опростување на вината
АН—пренокувалиште, гостилница со можност за ноќевање
АНАРХИЈА—безвластие, неред
АНГАРИЈА—кулук, неплатена работа, често за изведување на јавни работи
АНЕКСИЈА—присоединување, приклучување, придружување
АНЏАР—вид краток турски нож
АНЦИЈА—сопственик на ан, гостилница
АПЕТИТ—баране, желба кон нешто
АПРОКСИМАТИВНО—приближно
АРЕНДА—закуп на земјиште, давање на земјиште под закуп
АРЕНДАТОР—закупник на земјоделско земјиште кај чифликсајбија
АСПИРАЦИЈА—тежнение кон нешто, желба за заземање на нешто, баране
АТАКА—чапад, јуриш, удар
АТАКУВА—напаѓа, напажа со повеќе обиди
АТАМАН—војсководач на козачки одред, обично со чин полковник
козачки арамбаша

АТАШЕ—воен претставник, воен дипломат, приврзен и придружен човек
АФЕРА—судир, парница, замрсена работа, скандал

Б

БАД У ХАВА— бесплатно, бадџала
БАЈОНЕТ—војнички нож што се става на пушка
БАТЕРИЈА—формациска единица во артилеријата во големина на чета
БАКШИНИ БАХШИШ—честење при прво вработување на чиновниците
БАЧ—вид на данок за пренесување на стока со каравани, бродови
БАШИБОЗУК—нередовна турска војска
БЕЈТУЛ МАЛ—државна благајна, трезор
БЕДЕЛ—данок на машка немуслиманска глава
БЕГ—големопоседник, властелин, управник на област, османска титула
БЕГЛИГ—данок на жива стока
БЕЛО МОРЕ—Егејско море
БЕЛУМ ОМНИУМ КОНТРА ОМНЕС —војна на сите против сите
БЕРАТ—султанско(царско)писмо, повелба со посебни повластувања
БУГАРОФИЛ—симпатизер на бугарската политика и интерес кон
Македонија(погрдно)
БЕСЕДА—говор, јавен збор
БЕКИЛИЈА—вид на коњица
БИЛАК—привремен војнички логор
БОЈ— облик на борбено дејство, што обединува повеќе борби како
тактички борбени и обединети дејства со определена цел
БОРБА—Основен облик на борбено дејство (на поединци, групи и
единици до големина на баталјон) во тактиката, што се
изведува на определен простор со определена цел,
самостојно или како збир на заеднички борби во бојот.

В

ВАЛИЈЕ—управник на вилает(област)
ВАРВАРИН—дивџак, вандал, грубијан
ВЕРГИЈА—данок на недвижен имот во турската држава

ВИД ЕГНАЦИЈА—пат од Драч (Албанија) преку Охрид, Битола, Солун до Цариград

ВИЛАЕТ—покраина, административна област во турската држава

ВОЈВОДА—водач на востаничка чета, старешина

ВОЈВОДА—Командант на еден од трите рода на македонската војска според функцијата, чинот даден во Воената инструкција на Македонската Лига од 1880 година

ВОЕНА ИТРИНА—надмудрување на противникот во воен поглед

ВОЕНИ ЕФЕКТИВИ—подготвени воени сили за употреба

ВРХОВИСТ—приврзеник на Врховниот комитет, противник на МОД

Г

ГАРНИЗОН—територија каде се сместени оружени единици во големина на чета или поголема единица

ГЕОПОЛИТИЧКА—компаративна положба условена од географски и политички фактори

ГЕОСТРАТЕГИСКА ПОЗИЦИЈА—условена позиција од географски и стратегиски чинители, за водене на војната или оружената борба, на земјата, реонот и сл.

ГЕРИЛА—облик на спонтан отпор на населението против постојната власт, окупаторот, организиран во земјата жртва

ГЛАВЕН ВОЈВОДА—Министерот за одбрана во Автономна држава Македонија, Командант на Воениот Штаб, според Воената Инструкција на Македонската Лига од 1880 година

ГЕНЕРАЛ ГУВЕРНЕР—Шеф на македонската автономна држава во раиците на Турција според Уставот на Македонската Лига 1880

ГЕНОЦИД—уништување на народ

ГРА—вид на грчка пушка

ГУЊА—дебела горна волнена облека

ГУРБЕТ—печалба

Д

ДАСКАЛ—учител

ДЕМОГРАФИЈА—научна дисциплина за распоредот на населението густината, животните услови и нивниот опис на просторот

ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА—однародување од етничката група на која н припаѓа, однародување

ДЕСЕТНИК-десетар, командир на десетина војници-востаници

ДЕСЕТОК- данок во висина на една десеттина од доходот

ДЕСПОТИЗАМ-неограничено владеење, засновано врз насилie
и непочитување на законот

ДЕТЕРИТ-одраќање, заплашување со казна

ДЕТЕРМИНИЗАМ-предодреденост, причинска предодреденост

ДЕТРОНИЗАЦИЈА-сигнување од тронот, царскиот престол

ДЕФТЕРДАР-директор за финансии, спред Статутот за тур. провинции

ДЕФЕТИЗАМ-недоверба во постигнатото или целите

ДИВЕРЗИЈА-специфична, неочекувана и ненадејна активност,
насочена кон уништување на силите и средствата
на противникот

ДИНАМИТНИ АКЦИИ-диверзии со динамит како експлозивно средство

ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА-раслојување, одвојување, одделување во категорија

ДОКТРИНА-систем на усвоени погледи и ставови за организацијата,
подготовките и употребата на силите и средствата

ДОКТРИНА ВОЕНА-систем на усвоени ставови за организацијата,
подготовките и употребата на оружените сили и водење
на оружената борба на стратегиско, оперативно и тактичко
ниво

ДОКТРИНА ВОЈНЕНА-Систем на усвоени погледи, ставови и определби за
организацијата, подготвувањето и употребата на силите и
средствата на едно општество за водење на војната

ДОМИНАНТЕН-главен, претежен, што се истакнува над другите

ДРЕХА-облека, алиште

ДРУМ-широк пат, царски пат

ДУБИОЗА-нешто што е несигурно, сумливо

Г

ГУРЛУПТИЈА- неред, караница

Е

ЕГЗАРХИЈА-самостојна национална (бугарска) православна црква на чие
чело стои егзарх како поглавар

ЕГЗЕКУТОР-извршител на санкција или казна

ЕГЗАМЕН—строг испит, најтежок испит
 ЕГЗИСТЕНЦИЈА—опстанок, постоење, битисување, суштествување
 ЕГОИСТИЧКИ—себичен, саможивен, користолубив
 ЕКВИФИНАЛИТЕТ—надцелисходност, војнички доктринарен принцип
 ЕМАНЦИПАЦИЈА—осамостојување, ослободување од некаква зависност
 ЕМИГРАНТ—лице што ја напуштило земјата на нелегален и
 нерегуларен начин населувајќи се во друга земја,
 странство или иселеник
 ЕМИГРАЦИЈА—пребегнување, иселување од земјата
 ЕТНИКИ АМИНА—Етничка одбрана (грчко здружение)
 ЕТНОГРАФИЈА—наука за животот, верувањата и обичаите на еден
 народ, опис на еден народ, етнологија
 ЕСКАДРОН—основна формацииска единица кај коњицата кај мак. војска
 ЕСНАФ—некогашна сталешка организација на занаетчи од ист занает

Ж

ЖАНДАРМЕРИЈА—организирани трупи на војничка основа за одржување
 на јавниот ред и мир и безбедноста на државата

З

ЗАЛП—плотун, истрел
 ЗАПТИЈА—турски стражар, полицаец
 ЗАСЕДА—прикриено дејство на единица што го очекува непријателот
 на мало растојание за уништување или заробување
 на истиот
 ЗОРТ—мака, тегоба, мака со страв
 ЗУЛУИКАР—насилник, лљачкаш што го заштитува некој

И

ИГО—јарем, ропство
 ИЛАВЕ—резервен војник
 ИЛТИЗАМ—купено право за собирање на даноци во турската држава
 ИМПЕРАТИВНО—заповедно, наредбодавно
 ИНДОКТРИНАЦИЈА—квази наука, лажна наука
 ИНТЕНДАНТСКА СЛУЖБА—Заднинска служба, организација, за

обезбедување на храна, облека, обувки, сместување,
загревање, чување на материјални резерви и сл.

ИСКОНСКИ—даннешен

ИСТОЧНА КРИЗА—состојба настаната со слабеење на турската
држава во времето од 1875–1881 година

ИШТАВ—желба, алетит

ИХЗОР—подготовка, подготвување

ИХТИБАС—воздржување, самоказнување, самоповлекување

Ј

ЈАРАЦИ—исполција кај чифликсајбија што работи по договор
наполу, по системот половина за половина

ЈАРАЦИЈА—лекувач на рани

ЈАРЕМ—роство, потчинетост

ЈАТАГАН—ладно оружје со повнено сечиво и со издигнат
гребен, се носел на појасот, со украсна рачка

ЈОЛ—ПАРАСИ—патарина на машка глава над 15 години возраст

ЈУРИСДИКЦИЈА—надлежност, во надлежност на државата, црквата,
правосудството и сл.

ЈУРИШ—едновремен и силен напад на предниот крај на одбраната,
врз непријателските позиции

К

КАБАЕТ—вина, грешка, кривица, одговорност

КАДИЛАК—делокруг на кадијата, област за судење

КАДРО—слика, фотографија

КАЗА—административна единица во турската држава, составен
дел на санџак, општина во рамките на околија

КАЈМАКАМ—управник на каза

КАЛИБАР—пречник на цевка, мереен во однос на водењето на зрното

КАЛЦИ—патки од шајак, крпи или сплетени од предиво,
дел од комитска облека

КАМАРИЛА—дворски доушници со негативно влијание врз владеењето
на земјата

КАМУФЛАЖ—маскирање, сокривање

КАНДИСУВА—убедува, наговара

КАПЕТАН—командир на чета, ескадрон, батерија (200–300 луѓе)

КАПСУЛА—метална каличка наполнета со експлозив на чаура и
други експлозивни направи

КАРАКОЛ, КАРАУЛ—станица, турска жандармериска станица,
патрола, воена команда

КАУЗА—причина, спорно прашање

КЕСИМ—насеи, закуп во земјоделството, аренда

КЕСИМЦИЈА—закупец кај чифликсација со натурална наплата,
чија големина била условена од површината на
закупеното земјиште, односно во големина на
засејаното семе на поседот под закуп

КЕСИЛЦИЈА—лихвар

КИНИСУВА—поаѓа, тргнува

КОЛАБОРАНТ—соработник, учесник во окупационата власт

КОЛОНИЈА—зависна територија, окупирана и искористувана територија

КОМИТА—припадник на оружена формација, однетат од режимот

КОМИТЕТ—избран одбор на некоја организација, извршен орган

КОМПЕТЕНЦИЈА—надлежност, мериторност

КОМОРА—заднински дел на единица, заднинска служба наменета
за обезбедување на храна, облека, борбени и неборбени
материјали за потребите на оружените или востанатите
единици

КОНАК—зграда, кука за пренокување во манастирски комплекс.

КОНЗУЛ—државен службеник во странство, дипломат во друга земја
што ги застапува интересите на својата земја во странство

КОНСПИРАТИВНО—тајно завереничко, нелегално со морално право

КОНСТЕЛАЦИЈА—групирање, групирање на односи од интерес, природно
групирање

КОНШУМА—познајство, познат за разговор

КОНФЕСИЈА—вероисповест, признание на вероисповест

КОНЦЕПЦИЈА—замисла, сфаќање, глобална определба, главна мисла

КОНДОМИНАТ—заедничка управа на повеќе држави врз една територија

КОПОРАН—пелева блуза од униформата на македонската војска

КОРЕСПОНДЕНЦИЈА—преписка, допишување по писмен пат, допишување

КОРПОРАЦИЈА—здружение од повеќе членки

КОХЕЗИЈА—поврзаност во една целина, обединувачка сила

КРЕМЕНКА—стара пушка, што за палење на барутот користела искра од кремен камен
КРЕПОСТ—тврдина
КРУЦИЈАЛЕН—најзначаен, стожерен, најважен
КУБУР, КУБУРА—мала пушка, кратка пушка
КУРШУМ— фишек

Л

ЛАИК—неупатено лице, нестручен, неискусен
ЛАЗАРЕТА—здравствена амбуланта за македонската војска во војна
ЛАКА—влажна ливада, во меандра на река
ЛЕБЕЛ—вид на револвер
ЛЕВАНТ—Источно Срединско
ЛЕСКА—вид на ниско широколисно растение
ЛИЦИТАЦИЈА—јавна продажба со наддавање
ЛУМБУР—скок, скокање

М

МАЛ-И ГАНБ—стока без сопственик
МАЛ-И МАВКУД—привремено поседнување, изнајмено
МАГНА КАРТА—основен феудален закон, основен земјоделски закон во Англија
МАНИХЕРА, МАНИХЕРКА—вид на пушка
МАРТИНКА—вид на пушка
МАУЗЕРКА—, МАУЗЕР—вид на пушка, револвер
МЕАРИФА—просвета, образование
МЕГДАН—боиште, место за пресметка, боиште
МЕТЕРИЗ—засада, ров за борба, скривалиште
МИГРАЦИЈА—селење, иселување на популација во раиците на земјата
МИЗЕРЕН—беден, клет
МИЛИТАРИЗАМ—војнизирање на општеството, превласт на војската над цивилните органи на власт
МИЛИЦИЈА—народна стража, оружен одред на народот, заштитен одред
МИМИКРИЈА—прикривање, изедначување со средината за незабележување кај животните, за спасување или лов
МРО—Македонска Ослободителна Организација

МНОД—македонско ослободително движење

МОБИЛИЗАЦИЈА—активирање на силите и средствата за премин од мирновременска кон воена состојба, стратегиска операција за премин од мирновременска во воена состојба

МОБИЛНОСТ—можност за брзо активирање на силите и средствата

МОМОК—слуга, наемен работник, прислужник

МРО—Македонска револуционерна организација

МУАВИН—помошник на округ, според Статутите за турските провинции

МУДИР, МУДУР—управител, околиски управител

МУДУРЛУК, МУДИРЛАК—околинско началство, управа

МУЛТЕЗИМ—собирач на данок со откупено право за данок

МУСЛИМАН—верник на исламот, мухамеданец

МУТЕСАРИФ—управник на округ, според Статутите за тур. провинции

МУСАФЕТ—еднаквост

МУХТАР—кмет, старешина на маало

Н

НАГАН, НАГАНТ—вид на раволвер

НАДЕТЕРМИНИЗАМ—наподреденост, надопределеност, принцип

НЕЛЕГАЛЕН—незаконски, надвор од дозволеното по законот

НИЗАМ—редовен турски војник

НИЧКУМ—паднат со лицето кон земјата

НИХИЛИЗАМ—ништавност, филозофски правец на ништавноста

НИЗУЛ, НИЗУЛ—слегување, слуштање

НУНЦИЕ—висок службеник на католичката црква

О

ОПЕРАЦИЈА—сложен облик на борбеното дејство, од повеќе обединети боеви и борби, под единствено раководство со определена оперативна или стратегиска цел

ОРДА—армија, корпус, оружена сила

ОРТАКОЛ—реон на Долина Дебарца, Охридско

ОСМАНЛИИ—име за Турците кои од 14 до почетокот на 20 век, владееле

на Балканот, а биле нарекувани по името на првиот султан
Осман

ОКТОИРАИ—подарен, даден со одобрение на државата, султанот

ОПОЛЧЕНИЕ—Македонски доброволечки резервен состав

ОПОРТУНИЗАМ—искористување на повољноста за сопствени цели

ОПСТРУКЦИЈА—спречување, кочење

П

ПАДИШАХ—господар над кралеви, цар, султан, голем султан

ПАНГРЦИЗАМ—сегрцизам, сегрчко влијание

ПАНСРБИЗАМ—Сесрбизам, сесрпско влијание

ПАНБУГАРИЗАМ—Себугаризам, себугарско влијание

ПАРТИЗАНСКО ВОЈУВАЊЕ—начин на војување, облик на оружена борба
со динамични и брзи активности се применува на поширок
простор, а го применува противникот со помали сили и
средства

ПАТРИЈАРХ—титула и достоинство на врвен поглавар на една од
православните христијански цркви

ПАТРИЈАРШИЈА—област каде во црковен поглед управува патријарх

ПАТРОН—фишек

ПАТРОНАДА, ПАТРОНТАШ—кожна торба за патрони

ПАУПЕРИЗАЦИЈА—осиронашување, безимотност

ПЕРМАНЕНТНО ВОСТАНИЕ—поим за непрекинати востанички дејства

ПЕРМАНЕНТНОСТ—непрекинатост, непрекинато траење

ПИРОВА ПОБЕДА—победа рамна на пораз, без ефекти

ПИРЕЈСКИ—неистреблив како пирејот, нешто што никнува и се појавува
по неговото уништување

ПЛЕБИСЦИТ—Народно определување по јавно гласање

ПОДВОЈВОДА—командант во ранг на полковник, во еден од трите реда
на македонската војска, според Воената инструкција на
Македонската лига од 1880 година

ПОЛИЦИЈА—државна служба што се грижи за безбедноста и заштитата
на утврдени вредности во државата

ПОЛЈАК—селски чувар, чувар на полето

ПОНДИЛА—штала за стока

ПРЕПАД—краткотраен и брз удар за уништување во заднината на
противникот

ПРЕТЕНЗИЈА—полаганње на право на нешто, барање без реална основа

ПРОВИНЦИЈА—освоена област кај Римјаните, покраина област,
внатрешност во земјата

ПРОВАПА—заговор со предавство

ПРОТЕСТАНТСТВО—црковна заедница на католичката црква, настаната
по реформацијата во 16 век

ПРЛВИНИЕНЦИЈА—лажно што доаѓа од странство

ПСЕВДОНИМИ—лажни(тајни) имиња на лица

ПСЕВДОТОПОНИМИ—лажни(тајни) имиња на места

Р

РАЗУЗНАВАЧКА СЛУЖБА—служба при оружените сили наменета за
собирање и обработка на податоците на потенцијалниот
противник

РАЈА—христијански поданици под османска власт, потчинета маса,
народ

РАКЕТЕР—важен државен службеник што соработува со мафијата,
што чини недозволен работи за да може истата да
делува и егзистира, човек врзан за подземјето

РАКЕТЕРСТВО—дејност што ја вршат ракетерите

РЕДИФ—резервен војник или старешина во турската војска

РЕКВИЗИЦИЈА—одземање на материјални средства со компензација

РЕСМ—и АГНАМ—данок за поседување на овци

РЕСМЕ И АСНОТ—такса за воденици

РЕПЕРКУСИЈА—последица, противдејство на преземена акција

РЕЦИДИВИСТ—повторник, сторител на повторно дело, непоправлив

РЕФЛЕКСИЈА—одсјај, одглас

РОТМИСТЕР—водач на мал одред, чета

РУМЕЛИЈА—поимот се однесува на заземените територии од
Турците на Балканот. Службено овој поим исчезнал
во 1864 год. но и натаму останал во неслужбена
употреба

С

САЈБИЈА—сопственик, столан

СИМЕОЛИКА—договорена азбука на МРО за тајна кореспонденција

САРАФ—разменувач на пари
 САРДИСА—окружува, опседнува
 САФТИЈАН, САХТИЈАН—обработена козја кожа со црвена или жолта
 боја од која се изработувале чевли
 СЕЛАМЛЭК—машко одделение во турска кука, став „мирно“ поздрав
 на единица што дефилира
 СИНОР—граница на предел, реон
 СОТНИЈА—формациска единица од 100 лица, според воената
 инструкција на Македонската Лига од 1880 г
 СОТНИК, СОТНИК—командир на сотнија, командир на 100 војници
 СОФТ—исламски студент по теологија
 СПИРКА—станица
 СРБОФИЛ—приврзеник на српската политика и интерес спрема
 Македонија (погрдно)
 СТАТУС—состојба, правна положба, на некое лице
 организиран субјект
 СТАРШИЈА—шеф на народната милиција во населено место
 СУБАШИЈА—управител на чифлик, одговорно лице во турската управа
 СУНАРНО—збирно, кратко концизно и прецизно
 СУРГУН, СУРГУН—прогонство, заточение, отстранување во достапна
 далечина

Т

ТАБОР—утврден рид, воена единица кај Турците во јачина на
 баталјон, артилериски парк
 ТЕРОР—насилство, насилнички дејства
 ТЕМЕТЈУ—данок на дозвола за вршење на професијата
 ТИЦАРЕТ—данок на занаетот, професијата
 ТМОРО—Тајна македоно-одринска револуционерна организација
 ТРЕВОГА—аларм, сигнал за опасност
 ТРИБУТАРНА—данок, на порезка држава што и плаќала порез
 на Турција.
 ТУФЕКЧИЈА—пушкар
 ТУЦАР—трговец

К

КЕАЛ, КАЈА, КЕХАЈА—старешина на овчари, глава на донаџинство
КОСЕЛЕ, КЈОСЕЛЕ—вид на кожа

Ч

ЧЈДИСУВА—договара, сложува, дотерува

ЧНИЈА—сојуз, здружение

ЧНИЈАТИ—православни верници кои со определен притисок минале во католиштво

Ф

ФАУНА—животински свет, животни што живеат во одреден респ.

ФАНАТИЗАМ—претерана верност, заслепеност со определена идеа
исклучителна настојчивост за остварување на нешто

ФЕЛДШЕР—помошник лекар

ФЕРИК—генерал

ФЕРМАН, ФЕРМОН—султанова наредба, царска дозвола во писмена форма

ФЕУДАЛИЗАМ—општественоекономска формација, во која власта ја
имале феудалците како благородничка класа, наспроти
потчинетите закрепостени селани.

ФИРКА—дивизија

ФЛОРА—растителен свет во еден предел, крај

ФОРТИФИКАЦИЈА—утврдување

ФОРТОМ—кополно јаже

ФРОНТАЛЕН СУДИР—судир на две спротивставени страни на простор
на дофат на оружјата—фронт, на определена линија

ФОРЦЕ МАЈОРЕ—војнички принцип за усилен борбени дејства

Х

ХАОС—неред, збрка, мешаница

ХЕГЕМОНИЈА—превласт

ХИЕРАРХИЈА—владеење по утарден ред, на релација претпоставени
потчинети во определена структура на општеството,
свештенството, државната администрација, војската и сл.

ХИНТЕРЛАНД—внатрешност на некоја земја, предел
 ХОМОГЕНИЗАЦИЈА—еднородно поерзување, истородно
 ХУНИ—азиски номадски народ од татарско потекло. Во V век формираве
 моќна држава во Панонија под водството на Атила, а потоа
 се претопиле во другите народи
 ХУРИЕТ—слобода

Ч

ЧАДОР—шатор
 ЧАСОВОЈ—ораснал
 ЧАТИЈА—покрио, дрвена конструкција на покривот
 ЧАУШ—постар стражар, најглавен првенец во стражарите, вооружен
 стражар
 ЧИФЛИК—голем посед, имот, земјиште, турски феудален посед
 ЧИФЛИКСАЈБИЈА—солственик на чифлиг
 ЧИФТЕ—ловечка двоцевна пушка
 ЧОРБАЦИЈА—поимотен и респектиран христијанин, одликуван
 христијанин, заповедник на јаничарска чета

Џ

ЏАГОР—викотница во неред, гласно зборување, викање
 ЏАДЕ—пат, поширок пат
 ЦЕЛЕП—стадо, стока, данок за свини
 ЦЕЛЕПЧИЈА, ЦЕЛЕПИН—трговец на ситен и крупен добиток,
 собирач на данокот целеп

Ш

ШАШАРМА—збрка, неред, мешаница
 ШИЗМА—расцеп, поделеност, раскол, одделување
 ШКЕТО—јадене од варено месо без приноси
 ШОВИНИЗАМ—национална исклучителност за освојување, проповед

за освојување на туѓ простор, кој се промовира за
свој политички правец во Франција за враќање на
сјајот на Наполеоновото царство.

ШОВЕН-војник, освојувач

ШОВИНИЗАМ ВО КУЛТУРАТА-присвојување на туѓа култура

ШПОТИУВА-поттикнува